33

Beyaz
Kitaplar

H. AYKUT GÖKER

yaratıcılık ve yenilikçilik

1498

yaratıcılık ve yenilikçilik

H. AYKUT GÖKER

ARATI

Beyaz Kitaplar Dizisi
Ayrıntı Yayınları

H. AYKUT GÖKER: 1938 Eskişehir doğumlu. İstanbul Teknik Üniversitesi Makina Fakültesi'nden 1960'da mezun oldu. 1960-1981 yılları arasında, Petrol Ofisi Askeri İkmal ve NATO Tesisleri Batı Bölgesi'nde Teknik İşler Amirliği, Sümerbank Kimya Proje Müdür Yardımcılığı ve yine aynı kurumda, Kimya Proje Müdürlüğü ve Genel Müdür Teknik Müşavirliği gibi çeşitli kamu görevlerinde bulundu. 1980'li yıllarda ve 1990'ların başlarında bilim tarihi, ayrıca, çeşitli bilim ve teknoloji konularıyla ilgili kitap, ansiklopedi maddesi ve makale çevirileri yaptı; Ekonomik ve Sosyal Dokümantasyon ve Araştırma AŞ (ESDA) tarafından yürütülen yapılabilirlik çalışmalarına katıldı; ayrıca, TMMOB Makina Mühendisleri Odası'na Sanayi Politikaları danışmanlığı, Bilim ve Sanat dergisinin editörlüğü gibi görevlerde bulundu. 1993-1994 yıllarında TÜBİTAK Araştırma Merkez ve Enstitüleri Plânlama ve Koordinasyon Daire Başkanı; 1994-1999 yıllarında TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Politikaları Daire Başkanı olarak görev yaptı. 2000 Ocak'ından 2007 Nisan'ına kadar, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'nda (TTGV) Danışman olarak çalıştı. Bilim-teknoloji-sanayi politikaları konusunda makale, bildiri ve kitap halinde yayımlanmış çalışmaları var. Aykut Göker, 2016'da hayatını kaybetti.

Yaratıcılık ve Yenilikçilik
Kültürel Kökenleri ve Bizim Toplumumuz

Harun Aykut Göker

Ayrıntı: *1498*
Beyaz Kitaplar Dizisi: *33*

Yaratıcılık ve Yenilikçilik
Kültürel Kökenleri ve Bizim Toplumumuz
Harun Aykut Göker

Son Okuma
Ahmet Batmaz

© Harun Aykut Göker

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Hediye Gümen

Baskı ve Cilt
Deren Matbaacılık Ambalaj San. ve Tic. Ltd. Şti. Beylikdüzü OSB Mah. Orkide Cad. No: 9/Z Merkez Köyü / Merkez Bucağı / Beylikdüzü / İstanbul
Tel.: (0212) 875 48 86-87 - Fax: (0212) 875 48 88
Sertifika No.: 47881

Birinci Basım: *Nisan 2021*

ISBN 978-605-314-513-4
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hocapaşa Mah. Dervişler Sok. Dirikoçlar İş Hanı
No: 1 Kat: 5 Sirkeci – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook instagram.com/ayri

Yaratıcılık ve Yenilikçilik
Kültürel Kökenleri ve Bizim Toplumumuz

Harun Aykut Göker

BEYAZ KİTAPLAR DİZİSİ

BİR TÜRK FİLMİ OLARAK KANSER
Kanserle İletişim
Prof. Dr. Ahmet Erözenci

BURADASINIZ
Christopher Potter

KÖMÜRKİRCHEN
"Kömür Yalnız Kara Değil"
Yaşar Miraç

ANNE BAK KRAL ÇIPLAK
Kuralsızlığın Kuralları
Melih Pekdemir

MUTSUZLUK KILAVUZU
Paul Watzlawick

İYİDEKİ KÖTÜ
Paul Watzlawick

GASTRO GÖSTERİ
İlkay Kanık

ZAMANIN İZİNDE
Enis Rıza, Ercan Kesal

JACK KEROUAC'IN YALNIZ HAYATI
Anlatım Her Şeydir
Joyce Johnson

ÇİZİK
Beysun Gökçin

HÂLÂ ŞAFAKTA
GELİYORLAR ANGELA
Güray Öz

MARX'IN İŞÇİ ANKETİ
Üzerine Bir İnceleme
Onur Bütün

DENİZE GÖMÜLENLER
Suriyelilerle Avrupa Yolunda
Wolfgang Bauer

MİLYONLARDAN BİRİ
Modi'nin Suriye'den Kaçışı
Lotta Nuotio

EMEK VEREREK DEMOKRASİ
Gülay Kutal

KOÇGİRİ
Aşiret, Kimlik, Siyaset
Gültekin Uçar

SEVECEKSEN RADİKAL SEV
CHP Neden Kazandı?
AKP Neden Kaybetti?-1
Ateş İlyas Başsoy

3. HAVALİMANI İŞÇİLERİ MİSTİK
TÜLÜ KALDIRDI
3. Havalimanı İşçileriyle Dayanışma
Platformu adına
Kâzım Bayraktar, Özgür Karabulut,
Bahadır Altan, Haluk Ağabeyoğlu,
Beyza Üstün

VEDAT TÜRKALİ 100 YAŞINDA
Sebahat Altıparmakoğlu

ADİL YARGILANMA KILAVUZU
İkinci Edisyon
Uluslararası Af Örgütü

TUTANAK
Heimrad Bäcker

OTORİTER POPÜLİZM ÇAĞI
Günümüzün Değerler Tartışması
Bahadır Nurol

HEPİMİZ AYNI BELEDİYE
OTOBÜSÜNDEYİZ
CHP Neden Kazandı?
AKP Neden Kaybetti?-2
Ateş İlyas Başsoy

KARŞI SALGIN
Ozan Eren

MEDYANIN OMBUDSMANI
SARAÝ'IN MEDYASI
Hürriyet'teki Etik Kavgasını
Bilinmeyenleri
Faruk Bildirici

İçindekiler

Sunuş 9

Metne İlişkin Birkaç Söz... 23

II. Sürüm İçin Kısa Bir Açıklama 25

Giriş: Hızlı Tren, Uçak, Nükleer Santral Kategorilerinde Teknoloji Yarışları ve Türkiye 27

Bölüm I Kültürel Miras Meselesi... 47

Bölüm II Biz Bilimde Kimin Mirasçısıyız? 61

Bölüm III Hıristiyan Avrupa'nın Osmanlılarla Çağdaş Toplumları Niçin Düşüncede Benzer Bir Durgunluğa Saplanıp Kalmadı? 69

Bölüm IV Fatih Sultan Mehmed Osmanlıların Bilimdeki Kaderini Değiştirebilir miydi? 81

Bölüm V Osmanlı'nın Hıristiyan Avrupa'da Gelişen Bilim Kültürü'ne Uzak Düşmesi Ne Gibi Sonuçlar Yarattı? 114

Bölüm VI Osmanlı'nın Teknikte/Teknolojide Bıraktığı Miras Bilimdekinden Çok mu Farklıydı? 134

Bölüm VII Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 1960'lı Yıllara Kadar Olan Dönemde İzlenen Sanayi Politikaları 163

Bölüm VIII 1960-70'li Yıllar: Yeniden Ateşlenen "Sanayileşme" Umudu ve Çabuk Yıkılan Hayaller 229

Bölüm IX 1980'li Yıllar: Yaşasın Cunta / Yaşasın Neoliberalizm! 246

Bölüm X 1990-2000'li Yıllar ya da Tükenmeyen Umutlar: "Bilim, Teknoloji ve Yenilikçilikte Yetkinleşmiş Bir Türkiye!" 266

Bölüm XI Yıl 2012: Sanayide Nereye Gelebildik ya da Nerede Takılıp Kaldık? 314

Bölüm XII Türkiye'nin 2000'li Yıllarında Yaşanmakta Olan Siyasi Süreç... 358

Sonuç Yerine 402

Ekler 425

Kaynakçalar 485

Sunuş

Elinizdeki bu çözümleme denemesinin[1] ilham kaynağı, 26 Ocak 2011 tarihinde, Bursa Sanayicileri ve İşadamları Derneği (BUSİAD) ve bu derneğin "Yenilikçilik ve Yaratıcılık Uzmanlık Grubu" tarafından Bursa'da düzenlenen "2. Yenilikçilik ve Yaratıcılık Sempozyumu"nun, benim de konuşmacı olarak katıldığım ilk oturumu için seçilen tartışma konusudur. Sempozyum'a davet mektubunda şu tespit yer alıyordu:

Doğu toplumları tarihte birçok önemli buluş ve yeniliklere imza atmış oldukları halde, bugün yaratıcılıklarını ve yenilik potansiyellerini ortaya koymada Batı toplumu karşısında oldukça geri kalmışlardır. Son yıllarda somut göstergeler duru-

1. Hemen belirtmeliyim; "deneme" sözcüğü burada bir düzyazı türünü anlatan edebiyat terimi olarak değil; "denemek işi"ni anlatan bir sözcük olarak kullanılmıştır ve daha sonra da hep bu anlamda kullanılacaktır.

mun değişmekte olduğuna işaret etse bile, geleneksellik Doğu toplumlarının temel özelliği olarak kalmaya devam etmektedir.

Buradan hareketle de oturumda şu hususların ele alınması öngörülmüştü:

Doğu ile Batı kültürleri arasında kalan Türk toplumu, sahip olduğu yetkinlikleri/yetenekleri neden bilgi toplumu ölçütlerine uygun bir yaratıcılığa dönüştürmekte zorlanmaktadır? Eğitim anlayışımız; dinin yorumlanması; politik, sosyal, ekonomik ve coğrafik olgular; öğrenilmiş ve kalıtımsal beşeri özellikler ne derecede bu durumun sorumlusudur? Sanayileşme ve kentleşme kendiliğinden yenilikçilik kültürünü geliştirmeye yeterli olacak mıdır? Sanayi ve iş dünyası bu alandaki potansiyeli geliştirmede nasıl başarılı olabilir?[2]

Burada yanıtı aranan, kısaca "Niçin yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık?" sorusudur. Soruda bir tespit var: "Yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık." Neye bakarak böyle bir sonuca varıldığını tahmin etmek güç değil; çünkü ortada herkesin görebildiği apaçık bir gerçek var: Bizim ülkemizin de bir parçası olduğu kapitalizmin dünya sistemi içinde sonradan gelip sanayileşebilen, "ürettikleri ürünlerle, bu ürünlerde yaptıkları yeniliklerle, yaratıcılıklarıyla" dünya pazarlarında ciddi büyüklüklerde pay sahibi olabilen, hatta yüksek teknoloji ürünlerinde önde koşanları yakalayıp geçen ülkelerin varlığı bir gerçek... Üstelik bunu, 1950'li yıllardan sonra başaran Japonya ve Güney Kore gibi ülkelere benim kuşağım tanıklık da etti. Bu kervana en son katılanlara, örneğin Çin ve Hindistan'a günümüzün genç kuşakları da tanıklık ediyor. Her şey hepimizin gözleri önünde oldu ve oluyor. Ama biz hâlâ sanayileşme eşiğini aşamadık; dünya pazarlarında ciddi bir paya sahip değiliz; dünya ölçeğinde bir ürün markası yaratamadık. Kanımca, sorunun içindeki tespit bu acı gerçeğe dayanıyor. Belki de aynı soru, "O ülkelerin başardığını biz niçin başaramadık?" ya da "Biz niçin onlar gibi sanayileşemedik?" biçiminde, çok daha somut bir temelde de sorulabilirdi. Ama nasıl sorulmuş olursa olsun, işin özü değişmiyor; sonuçta iş yenilikçilik-yaratıcılık meselesine, bizim bu yeteneği niçin kazanamadığımıza gelip dayanıyor. Çünkü artık apaçık biliniyor ki, gerçek anlamıyla sanayileşmek bu yeteneği

2. Bu tartışma konusunu seçmedeki cesur tutumları nedeniyle BUSİAD'ı ve anılan Uzmanlık Grubu'nu tekrar kutluyorum.

kazanabilmek demektir. Ama bu basit bir yetenek değildir. Bu yetenek, geliştirilen yeni ürünlerde, yeni üretim yöntemleri ve yeni sistemlerde kendisini dışa vuruyor ama bunun ardında, bu yenilikleri yaratanların bilim ve teknolojiye olan hâkimiyetleri yatıyor. "Sanayileşmiş bir toplum" yenilikçi-yaratıcı bir toplum ama aynı zamanda, bilim ve teknolojiyi geliştirebilen, bu bilgi ve deneyim kümelerini bir üst düzeyde yeniden üretebilen toplum demektir.

Şunu hemen belirtmek gerekir ki, aynı terimlerle olmasa da, ülkemizin niçin bir türlü sanayileşemediği ve yeterince gelişmediği daha önce de çok soruldu ve buna çeşitli yanıtlar da verildi. Bizim ülkemizi de işin içine katarak, benzer sorulara yanıt üreten yabancı araştırmacılar da var.

Mübeccel Kıray bir makalesinde,[3] Amerikan sosyal bilimcilerinden David C. McClelland (1917-1998) ve Daniel Lerner'in (1917-1980) ürettikleri yanıtları bize aktarır. Kıray'a göre,[4] "McClelland, Türkiye'nin modernleşememesini 'need for achievement', daha üstün başarı ve yenilikler için bir ihtiyaç duymaya yer vermeyen değerler sisteminin bulunması ile izah etmiştir. Lerner de geri kalmışlığı, kavram ve değerlerde daha geniş ilişkileri düşünebilme, yenilik isteme, teşebbüs sahibi olma gibi özelliklerin yokluğuna dayandırmıştır."

Kıray kendi araştırmacılarımızdan Sabri Ülgener'in de konuyu ele alırken benzer bir yaklaşımı benimsediğine işaret eder ve "McClelland'ın 'need for achivement: yenilik ve başarı ihtiyacı' terimi, aslında Weber'in 'capitalist spirit: kapitalist ruh' teriminin yeniden formülasyonundan ibarettir" der. Bunu söyledikten sonra da, Weber dahil bu yaklaşımı kabul eden bütün araştırmacıların, toplumlar arası farklılaşmayı açıklamakta temel aldıkları değerler sistemi, "karşılıklı insan ilişkilerinin mahsulü olduğuna göre, sanayileşmeye mâni ya da elverişli bu değerler

3. Kıray, Mübeccel B. (1969, 1982), "Toplum Yapısındaki Temel Değişimlerin Tarihsel Perspektifi Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, Kasım 1999, İstanbul içinde, s. 117-35.
Kıray'ın sözünü ettiği McClelland ve Lerner'in çözümlemeleri için bkz. McClelland, David, C. (1961), *The Achieving Society*, Princeton, NJ, Van Nostrand; Lerner, Daniel (1958), *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Second Printing, Glencoe, Ill., Free Press. Her iki müellifin sosyal bilimlerdeki ana ilgi alanları sosyal psikolojidir.
4. Kıray, Mübeccel B. (1969, 1982), s. 118.

sistemi nasıl olup da ortaya çıkmıştır, onlar bunu açıklamakta yetersiz kalmaktadırlar" değerlendirmesini yapar.[5]

Türkiye'nin geri kalmışlığının nedenlerini ortaya koyabilmek için, özellikle 1960'lı yıllarda, sanayileşmiş/gelişmiş toplumlarla sanayileşememiş/geri kalmış toplumlar arasındaki farkın nereden kaynaklandığının, Türkiye'de, solda yer alan entelektüellerce yoğun biçimde tartışıldığı ve bu konuda epeyce yayın yapıldığı bilinir. Söz konusu toplumlar arasındaki fark, doğal olarak, toplumların üretim tarzlarında, toplum yapılarında aranmaktaydı. Özelde Türkiye söz konusu olduğu için, bütün dikkatler, mirasçısı olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim tarzı / toplum yapısı üzerinde odaklanmıştı. Aradaki toplumsal yapı farkı neydi ki, bu fark, Osmanlıların Avrupa'nın gerisine düşmesi sonucunu yaratmıştı? Asıl yanıtı aranan soru da buydu.

1960'lı yılların hemen başlarında Behice Boran, bir bilimkadını, bir sosyolog olarak yaptığı ya da bir başka deyişle, bu hüviyetinin çarpıcı bir biçimde öne çıktığı çözümlemelerinde, Avrupa'daki kapitalizm öncesi feodal yapıyla Osmanlı İmparatorluğu'ndaki toplum yapısının birbirinden çok da farklı olmadığını ileri sürüyordu. Boran'a göre:[6] "Batıdaki feodalite ile Osmanlı İmparatorluğu 'feodal' tip toplumun iki değişik örneği –variant'ı–dır." Onun için, Osmanlı'nın sanayileşememesinin nedeni Avrupa ile arasındaki toplumsal yapı farkı olamazdı.

O halde, Osmanlı toplumu niçin Avrupa'nın gerisinde kalmıştı? Boran'ın, bu soruya, "Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal evrimde neden geri kaldığı meselesi, üzerinde derinlemesine tarihî araştırmalar yapılacak bir meseledir. Burada genel olarak şu üç noktaya işaret edebiliriz" kaydını düşerek verdiği yanıt şudur:[7]

5. Kıray, Mübeccel B. (1969, 1982), s. 118.

6. Boran, Behice (1962), *"Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II"* [*Yön* dergisi, Sayı 51, Kasım 1962], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, İstanbul içinde, s. 512-15.

7. Boran, Behice (1962), "Türkiye'de Burjuvazi Yok Mu?" [*Yön* dergisi, Sayı 39, Eylül 1962], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul içinde, s. 462-66.

1) Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş ve genişleme devirleri dünya tarihinin öyle bir devresine rastlamıştır ki, Osmanlı İmparatorluğu merkezî bir feodalite olarak bir anakronizm teşkil ediyordu. ...Avrupa feodaliteyi arkada bırakıp kapitalist düzenin ilk safhasında gelişirken biz genç bir toplumun bütün enerjisiyle merkezî feodal bir imparatorluk kuruyorduk. Bu, bilimsel anlamiyle bir tarihî "tesadüf" idi; yani birbirinden bağımsız, kendi sosyal kanunlarına tâbî olarak gelişen iki ayrı olaylar serisinin zaman ve mekânda birbirine ulaşması ve kesişmesiydi.
2) Avrupa'nın doğu ile ticaretinin anayolları üzerinde bulunan Osmanlı İmparatorluğu toprakları yine bu durumlarını muhafaza etselerdi Osmanlı İmparatorluğu komşu Avrupa'da yer almakta olan değişmelerin belki de tesirinde kalır ve dışla olan münasebetler sonunda içte de aynı istikamette gelişmeler baş gösterebilirdi. Oysa coğrafi keşifler sonucu Akdeniz havzası memleketleri eski ticari önemlerini kaybetti, Avrupanın ticareti okyanuslar aşırı ticaret halini aldı ve Anadolu'daki büyük ticaret ve el sanayi merkezleri zamanla söndüler, ekonomik ilerleme yerine gerileme kaydedildi.
3) Bu iki sebebe, ...Avrupa'nın Asya'dan bu yeni gelen, dinleri başka istilacıları Avrupa camiasından atmak çabası ve Osmanlıların da din taassubu ve kuvvetten doğan kendini beğenmişlikle Avrupa'ya sırt çevirmeleri, yardımcı bir faktör olarak eklenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun "merkezî feodal yapısı" da zaman içinde çözülmeye başlayacaktır. 18. yüzyıldan başlayarak, özellikle de sanayi kapitalizminin gelişimiyle olağanüstü bir ekonomik ve askerî güç kazanan Avrupa toplumlarıyla Osmanlılar arasında kurulan ekonomik ve siyasi ilişkiler feodal yapının çözülmesinde belirleyici olacaktır. Ancak bu çözülmeyle ortaya çıkan toplumsal gelişmede çelişkili bir durum vardır. Boran'a göre:[8]

8. Boran, Behice (1965), "Yakın Tarihimizde Yönetici Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz" [*Sosyal Adalet* dergisi, Sayı 15, Haziran 1965], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul içinde, s. 565-74.

..İmparatorluğun bir pazar olarak batıya açılması ve Avrupa mamûllerinin içeri sokuluşu eski düzene özgü mahalli ticaret ve el sanatları sınıflarının işini ve statüsünü bozmuştu. Avrupa'da derebeylik düzenine özgü ticaret ve sanayinin çöküşü ve ortadan kalkışı içten yeni, kapitalist bir ticaret ve sanayi sınıfının gelişmesiyle olmuştu. Bizde ise bu çözülme dış etkilerle oluyor ve aynı dış etkiler içte yeni bir ticaret ve sanayi sermayecisi sınıfının gelişmesine imkân vermiyordu.

...Yabancı kapitalist ekonomilerin imparatorluktan içeri sokuluşu, ana akımın doğurduğu bir anafor akıntısı olarak içte de kapitalist nitelikte yeni gelişmelere yol açıyor, fakat bu hâkim ekonomiler karşısında Osmanlı toplumu bağımlı durumda olduğundan bu yerli gelişmeler çok sınırlı olmaktan ileri gidemiyor, eski sosyal yapıyı tasfiye edip toplumu kapitalist düzeye çıkaracak güce kavuşamıyordu. Zamanla yabancı sermayenin kanadı altında ve onun aracısı olarak gelişen sınırlı ticaret ve ondan da sınırlı sanayi genellikle azınlıkların elinde toplanıyor ve Müslüman olanlarla olmayanlar arasında rekabete yol açarak bu ekonomik mücadele durumunun politik alanda ve ideolojilerde de yansımasına neden oluyordu.

...Osmanlı toplumu büyük bir çelişme içindeydi. Batı ile temas sonucu Batılı burjuvazinin ideolojisini benimsemiş bulunan yönetici-aydın tabaka elinde tuttuğu politik güce dayanarak yukarıdan aşağı toplumu değiştirmeye çalışıyor fakat bu ideolojiye ve çabalara dayanak olacak sınıflar ekonominin bağımlı olması nedeniyle gelişemediğinden yönetici aydın tabakanın teşebbüsleri belli bir şuurdan öteye geçemiyordu...

Yine 1960'lı yılların başlarında bu tartışmalarda öne çıkan bir başka önemli isim de Doğan Avcıoğlu'dur. Ama o, Osmanlı'nın toplumsal yapısı konusunda Boran'dan farklı bir çözümlemeye sahiptir. "Osmanlı düzeni" konusunda, o da "Derinlemesine araştırmalara ihtiyaç vardır" tespitini yaptıktan sonra şöyle diyordu:[9] " Bu sebeple, Osmanlı düzenine, henüz tartışma konusu olan "feodal" etiketini yapıştırmaktan kaçınarak, herkesin üzerinde birleşebileceği, daha genel bir kavram olan "prekapitalist düzen" diyeceğiz.

9. Avcıoğlu; Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, s. 17

Avcıoğlu bu kavramı öne sürerken, 1960'lı yılların ortalarında ortaya atılan bir başka teze de karşı çıkıyordu. Sol entelektüel çevrede bir hayli taraftar toplayan bu teze göre, Avrupa'nın kapitalizm öncesi toplum yapısıyla Osmanlı'nın toplum yapısı birbirinden çok farklıydı. Avrupa'da "feodal üretim tarzı"nın, Osmanlı'daysa "Asya tipi üretim tarzı"nın egemen olduğu bir toplumsal altyapı vardı. Osmanlı toplumu bu altyapısı nedeniyle, kapitalist üretim tarzına geçiş yapamamış; dolayısıyla, kapitalizmin sanayi kapitalizmine evrilme sürecinin de uzağına düşmüştü. Çünkü feodal üretim tarzı toplumsal gelişmeye açık bir yapı oluştururken Asya tipi üretim tarzı, doğası gereği, bütünüyle içine kapanık ve toplumun evrimine kapalı bir yapı yaratmıştı.[10]

Oysa Avcıoğlu'na göre, Osmanlı'daki yapının toplumsal gelişmeye kapalı bir yapı olduğu asla söylenemezdi:[11] "Türk toplumu şifa bulmaz bir durgunluğa mahkûm değildi." "... Osmanlı prekapitalist düzeninde de kapitalizme geçişi sağlayan ön şartlar", "yavaş yavaş" da olsa oluşmaktaydı. Avcıoğlu bu tezini, çeşitli ekonomik faaliyet alanlarından, özellikle de çeşitli üretim alanlarından verdiği örneklerle destekledikten sonra çözümlemesini şöyle sürdürmekteydi:[12]

"Ne var ki, şartlar Batı için [çok daha] elverişli ol[muştu] ve Batı ülkeleri, sınai kapitalizme geçişte ön al[mıştı]" ve sonrasında da, "önü alandan" kaynaklanan "dış etkiler" Osmanlı toplumunun kaderini belirlemişti. Avcıoğlu için bu dış etkinin sonucu "emperyalizmin boyunduruğunda[ki] Türkiye" idi[13] ve bu boyunduruk Osmanlı toplumundaki gelişmenin doğal akışını engellemişti.

Boran ve Avcıoğlu arasında önemli kuramsal yaklaşım ve çözümleme farklarının bulunmasına rağmen, ortak paydaları, her iki tarafın da Osmanlı'daki geri kalmışlığın ana nedenini,

10. Ant Yayınları'ndan çıkan (Temmuz 1970) *Asya Tipi Üretim Tarzı* (1969) başlıklı kitabın sunuşunda belirtildiğine göre, " 'Asya Tipi Üretim Tarzı' kavramını ilk defa *Eylem* dergisinin 1 Mart 1965 tarihli sayısında 'Asya Tipi Üretim Biçimi' adlı makalesiyle Türkiye okurlarına Selâhattin Hilâv tanıtmıştı."
"Asya Tipi Üretim Tarzı" tezi ile ilgili açıklamalar ve yayınlar için bkz. Hilâv, Selâhattin (1970), "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Türkiye Sosyalist Hareketi", *Asya Tipi Üretim Tarzı* (1969) (Çev. İrvem Keskinoğlu), Ant Yayınları, Temmuz 1970, İstanbul içinde, s. 10-22.
11. Avcıoğlu, Doğan (1968), s. 17-24.
12. Avcıoğlu, Doğan (1968), s. 25.
13. Avcıoğlu, Doğan (1968), s. 50-82.

kapitalistleşme ve ardından sanayileşme sürecine daha önce giren Avrupa toplumlarıyla geride kalan Osmanlı toplumu arasında kurulan ilişkilerin doğasında aramalarıydı. Kapitalist gelişmede ve sanayileşmede ön alan Avrupa kendi iktisadi sisteminin doğasına uygun bir dünya sistemi geliştirmişti ve bu sistemin belirleyici özelliği Avrupa'nın gelişmişlikte kendisinden geri kalan ülkelerle kurduğu ya da o ülkelere dayattığı ilişkilerdi. Bu ilişkiler Osmanlı'da toplumsal gelişmenin önünü kesmişti. Türkiye Cumhuriyeti de iktisadi sistem konusunda yaptığı siyasi tercih nedeniyle bu ilişkiler çemberinin dışına çıkamamakta ve geri kalmışlık zincirini kıramamaktaydı. Burada bu tartışmalar üzerinde daha fazla durulmayacaktır. Tarafların bu çözümlemelerden hareketle ortaya koydukları, "gelişmemişlik" sorununun çözülebilmesiyle ilgili siyasi görüş, program ya da politika önerilerinden ya da daha sonraki yıllarda, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim ilişkilerini/tarzını farklı bir yaklaşımla ele alan müelliflerden[14] de söz edilmeyecektir. Bunlar bilinen konular ve eminim, o dönemlere ve sonrasına tanıklık edenlerin kitaplıklarında o dönemlerin tartışmalarına, çözümlemelerine ilişkin çok sayıda kitap vardır. Genç okurlarımın da, dipnotlarımdan o yayınlardan bir bölümünün izini sürmeleri mümkündür.

Ancak 1970'li yılların sonlarında Türkiye İşçi Partisi (TİP) tarafından yapılan *Demokratikleşme için Plan '78-82*[15] çalışmasını, ele alacağımız konunun özelliği açısından hatırlamamızda yarar vardır. Çünkü TİP'in, geri kalmışlık sorununa bulunacak köklü ve kalıcı çözüm konusundaki temel görüşü değişmemekle birlikte, o dönemdeki sol düşünceler açısından yeni ve yaratıcı bir açılım[16]

14. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki üretim ilişkilerini/tarzını ya da Osmanlı'nın düzenini, belirli bir tarih kesitinde öne çıkan "Asya tipi üretim biçimi" ya da "feodalite" gibi tek bir toplumsal kategoriye indirgeyerek değil de, tarihsel "süreç içindeki" değişimler ve farklılıkları da dikkate alarak ele alan Taner Timur'un çalışmalarının son derece dikkate değer olduğunu kaydetmekle yetiniyorum. Bunun için bkz. Timur, Taner (1979), *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ekim 2010, Ankara.

15. Türkiye İşçi Partisi (1978), *Demokratikleşme için Plan '78-82*, Aralık, Kent Basımevi, İstanbul.

16. Burada söz konusu çalışma için "yeni ve yaratıcı" tanımını kullanıyorum ama, *Plan*'ın önsözünde şöyle deniyor: "Böyle bir plan hazırlama düşüncesi ilk kez 1967'lerde Parti üst kuruluşlarında ortaya atılmış ancak gerçekleştirme olanağı bulunamamıştı" (s. V). Ama kanımca, arada geçen süre, söz konusu düşüncenin "yeni ve yaratıcı" olma niteliğini ortadan kaldırmamış ve bu düşünce ancak 1978'de, *Demokratikleşme için Plan '78-82* ile ete kemiğe bürünmüştür.

olarak değerlendirilebilecek bu çalışmasında, kapitalist sisteminin verili koşullarında bile, ekonomi alanında yapılacak köklü düzenlemelerle, örneğin sanayileşme yolunda, çok daha ciddi adımların atılabileceği; böylece, hem mevcut yaşam koşullarını iyileştirici hem de arzu edilen yarınların inşasını kolaylaştırıcı yönde önemli kazanımlar elde edilebileceği gösterilmiştir.

Toplam 800 sayfalık bu plan çalışmasına göre, en önemli kazanım da "ülkemizde demokratikleşme sürecinin maddi temellerinin yaratılabilmesi için" gerekli şartların sağlanması olacaktır.[17] Zaten, plana adını veren de temeldeki bu öngörüdür. Elbette, bütün bu kazanımlar, demokratikleşme sürecine sahip çıkacak güçlerin gerekli mücadeleyi ortaya koymaları şartıyla elde edilebilecektir.

Ben de bu denememde, yanıtını aradığımız soruyu yine kapitalist sistemin verili koşullarında ele alacağım ve aynı verili koşullarda sanayileşebilen ülke örneklerinden hareketle, bizim bunu niçin başaramadığımızı ortaya koymaya çalışacağım.

Kabul etmek gerekir ki, 1960-70'li yıllardan günümüze gelinceye dek yaşanan dünya deneyimi, Türkiye'nin durumunun yeniden sorgulanması gerektiğini göstermiştir. Çünkü geçen bu süre içinde, 1950'li yıllarda, ekonomik göstergeler açısından Türkiye ile karşılaştırılabilir durumda olan, hatta o yıllarda Türkiye'den daha iyi durumda olmayan bazı ülkelerin sanayileşebildiklerine tanık olunmuştur. Bunlar, iktisadi sistem konusundaki tercihlerini Türkiye ile aynı yönde yapmış; aynı dünya sistemi içinde yer almış olan ülkelerdir. Elbette Türkiye de yerinde saymamakta; ekonomik açıdan belirli bir gelişme göstermektedir ama bir türlü sanayileşme eşiğini aşamamaktadır. Onun için de, kurucu üye olarak yer aldığı OECD'de ve tam üye olarak kabul edilmesini istediği Avrupa Birliği'nde, ekonomiden insan haklarına, insan haklarından demokrasiye, demokrasiden eğitim, bilim, teknoloji ve yenilikçiliğe, oradan da rekabet üstünlüğüne kadar uzanan bir yelpazede, genel geçerliliği olan göstergeler esas alınarak yapılan bütün sıralamalarda, Türkiye, eğer sonuncu değilse, en iyi ihtimalle sona en yakın ülkeler arasında yer almaktadır.

17 Türkiye İşçi Partisi (1978), s. XXXII-XXXIII.

Özellikle 1950'li yıllardan hemen sonra, bazı Uzakdoğu ülkelerinde, belli iktisat okullarının dikkatini çekecek kadar çarpıcı gelişmeler kaydedilmiş ve bu gelişmeler 1980'lerde ve hemen sonrasında yapılan pek çok iktisadi araştırmanın da konusu olmuştur. Bu araştırmalarda, sonradan sanayileşmenin geçmişteki örnekleri de ortaya konmuş; bunların nasıl mümkün oldukları da gösterilmiştir.[18] Gerçekten de, kapitalizmin tarihi, aynı zamanda, bu sistem içindeki ülkelerin, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun ardından sanayileşebilmek ve ona yetişip geçmek için kendi aralarında verdikleri iktisadi ve siyasi mücadelelerin de tarihidir. Gerçi, sözünü ettiğimiz, 1960-70'li yıllardaki tartışmaların içinde olanlar için, kapitalist sistem içindeki gelişmelerin, sistemin doğası gereği eşzamanlı olmadığı ve "eşitsiz" olduğu bilinmeyen bir olgu değildi. Ancak sonradan sanayileşmenin son somut örnekleri –ki bu örnekler 20. yüzyılın ikinci yarısında yaşanmıştır– görüldükten sonradır ki, başta da belirtildiği gibi, ülkemizin sanayi çevrelerinin içinden bile, biz niye başaramadık, sorusu sorulabilir, Türkiye'nin durumu sorgulanabilir hale gelmiştir.

Tekrar "Niçin yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık?" sorusuna dönersek; geçmişte de sorgulanan "sanayileşememe" meselesinin, "sanayileşmenin" özünü yansıtan bu soru etrafında tartışılması, bana öyle geliyor ki, nedenler konusunda biraz daha açıklığa kavuşmamızı ve bu nedenleri daha iyi kavramamızı sağlayacaktır. Burada, bu soruya, kendi ilgi alanımın sınırlarına bağlı kalarak yanıt getirmeye çalışacağım; daha doğrusu bunu deneyeceğim. Bunu yaparken, yukarda da belirttiğim gibi, Türkiye'nin dünya kapitalist sisteminin içinde yer alan bir ülke olduğu gerçeğini ve kapitalist sistem içinde yaşanan "sonradan sanayileşebilme" deneyimlerini verili koşul olarak dikkate alacağım.

Bu son ifade, bellidir ki, "kapitalist sistem içinde kalarak da sanayileşmek mümkündür" anlamına geliyor. Ama şu iki noktanın dikkate alınması gerekir:

18. Bu iktisatçılar arasında yer alan, özellikle Christopher Freeman (1921-2010), Annemieke J.M. Roobeek ve Carlota Perez'in görüşlerinden yeri geldikçe söz edeceğiz. Hemen belirtelim; sonradan sanayileşme konusunun farklı bir çerçevede, özgün bir yaklaşımla ele alındığı, Oktay Yenal'ın *Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı: Eğitim Boyutu* (Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Baskı, Ekim 2010, İstanbul) adlı eseri son derece dikkate değerdir.

(1) Evet, kapitalist sistem içinde kalarak da "sonradan" sanayileşebilmek mümkündür; ama, bunun mümkün olması bu işin kolay olduğu anlamına gelmiyor. Hatta, tam tersine giderek daha da zorlaşıyor. Çünkü kapitalizmin dünya sisteminde önde koşanlar arkadan gelenler yetişemesin diye, ellerinden geleni asla arkalarına koymazlar; onları engelleyebilmek için ne mümkünse yaparlar. Sistemin doğası öyledir. Ama buna rağmen sanayileşmeyi sonradan başaranlar olmuştur; oluyor da...

(2) "Kapitalist sistem içinde kalarak da sanayileşmek mümkündür" ifadesi, sistem içindeki eşitsizliklerin, asimetrilerin bütünüyle ortadan kalktığı, toplumun bütün fertlerinin insanca yaşadığı bir toplum düzeni kurulabilir, anlamına gelmiyor. O farklı bir mesele; bu meselenin nasıl çözülebileceği son ekonomik krizden beri yeniden tartışılır hale geldi. Bu tartışmalar bağlamında Marksist seçeneğe ilginin yeniden artmaya başladığına ilişkin haberler de var.

Söylemek istediğim şu: Kapitalist sistem içinde gerilerde kalmış bir ülke de sanayileşebilir, hatta hızla sanayileşebilir ve böylece ülkenin uluslararası işbölümünde ya da kurulu dünya düzenindeki yeri değişebilir. Bu değişiklik dünya nimetlerinin paylaşımında o ülkeye düşen payın artması anlamına gelir. Bunun böyle olması, artan payın toplumun bütün katmanlarına dağılımının adil olacağı anlamına da gelmez; ama artan paydan bütün çalışanlar da eğer demokratik mücadele güçleri, siyasi güçleri varsa belirli bir fayda sağlar ve yaşam şartlarını iyileştirebilirler. Ama biz bunu da başaramadık...

Aslında, uzun yıllardır, bilim, teknoloji, sanayi ve yenilikçilik (inovasyon) politikalarıyla uğraşmakta olduğum için, "Niçin yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık?" sorusu, doğal olarak, hep gündemimde oldu. Çünkü bu yeteneğin kazanılabilmesi için kendi ülkemde de asla görmezden gelinemeyecek çabalar gösterilmişti ama hiçbir zaman bu çabaları gösterenleri mutlu edecek sonuçlara da ulaşılamamıştı. Diyelim ki, o çabaları gösterenlerin beklentileri yüksek olduğu için aldıkları sonuçlardan mutlu olmamışlardı. Ne var ki, tarafsız bir gözle, bütün dünyada geçerli olan nesnel ölçütler kullanılarak konu ele alındığında da

toplumumuzun gelebildiği nokta hiç de iç açıcı gözükmemekteydi. Onun içindir ki, uğraştığım konuyla ilgili olarak yaptığım söyleşilerde ya da yazdığım yazılarda elimden geldiğince niçin başarısız olunduğunun nedenleri üzerinde de durmaya; farkına vardığım kadarıyla da bu nedenleri açıklamaya çalıştım. Bu nedenler konusunda kafa yoran, birlikte uğraş verdiğimiz biliminsanlarıyla ortak çalışmalarımız da oldu.[19]

Bu kez yapmaya çalıştığımsa, konuyu tarihsel ve sistemsel bir bütün olarak ele alıp biraz daha derinlemesine çözümleyebilme denemesi... Belki de buna, "başaramama meselesini daha iyi anlayabilme denemesi" demek, daha doğru olabilir...

Bu denemede, kendi ilgi ve uğraş alanımda edinebildiğim deneyimin, kendi tanıklık ve gözlemlerimin özel bir ağırlığı olacaktır. Hareket noktamı bu deneyim, tanıklık ve gözlemler oluşturuyor. Ama, bir yanıt bulmaya uğraştığım meselenin sistemsel bir bütünün parçası olduğu ve binlerce yıllık bir toplumsal geçmişe dayandığının her zaman farkında oldum. Çünkü "Niçin yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık" derken, hakkında bir hükme vararak bunun niçin böyle olduğunu sorguladığımız, toplumumuzun kendisidir; içinde yaşadığımız toplumdur. Hangi toplumu ya da toplumsal meseleyi o toplumun tarihsel geçmişinden ve içinde bulunduğu iktisadi-siyasi sistem gerçeğinden soyutlayarak ele alabiliriz ki... Bu mümkün değil. Hele de mesele, toplumun doğrudan bilimde, teknolojide, başta sanayi olmak üzere üretimde gelebildiği düzeyle ilgiliyse...

Zorluk da benim için zaten hep bu noktada ortaya çıktı. Soruya yanıt verebilmek için eğitimini almadığım iktisat, sosyoloji, sosyal psikoloji, tarih ve siyaset bilimi gibi disiplinlere başvurmam gerekti. Ve o noktada da sözü hep, "erbabına" bıraktım ve onu anlamaya çalıştım. Yeterince anlayabildim mi; anlamışsam, anlatabildim mi; galiba yazdıklarım, bir yerde de bunun denemesidir. Tam da bu anlamdaki denemeyi ne ölçüde başardım ya da hiç mi başaramadım, karar okurlarımın...

Sırası gelmişken, 1992 yılından 2000 yılına kadar TÜBİTAK ve 2000 yılından 2007'ye kadar Türkiye Teknoloji Geliştirme

19. Şu ortak çalışmamız kayda değer: Durgut, Metin, Prof. Dr. ve Prof. Dr. Ahmet Şevket Üçer, Aykut Göker (2000), "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası ve Alınan Sonuçlara İlişkin Tespitler", Türkiye Bilimler Akademisi için Hazırlanan [yayımlanmamış] Rapor, Kasım 2000, Ankara.

Vakfı'nda (TTGV) bilim, teknoloji ve yenilik politikaları alanında birlikte çalıştığım, özellikle de birlikte yaşadığımız öğrenme sürecinde kendilerinden, deneyimlerinden pek çok şey öğrendiğim biliminsanlarına, uzman dostlarıma büyük bir teşekkür borcum olduğunu burada belirtmeliyim. Onların arasında doğrudan TÜBİTAK ya da TTGV'de görevli olmadıkları halde bu kurumlarca yürütülen politika ve strateji çalışmalarına bilgileriyle, deneyimleriyle katkıda bulunan, omuz veren çok sayıda biliminsanı, sanayiden uzman ve sanayici de var. Yine o yıllarda katıldığım, Türkiye Bilimler Akademisi'nce (TÜBA) yürütülen bilim politikası ve bilim-öngörü çalışmalarında tanıdığım, bilgi ve deneyimlerinden yararlandığım biliminsanlarına da müteşekkirim. Elbette, çalışma arkadaşlarımla birlikte devraldığımız görev alanına daha önceki on yıllarda değerli katkılarda bulunan biliminsanlarına, kendilerini Türkiye'de sanayinin gelişmesine adamış, kamu kesimi kökenli teknokratlara da... Bilmeliler ki, birlikte tanık olduğumuz ya da deneyimini paylaştığımız gelişme ya da olumsuzlukları aktarırken ya da yorumlarken yanılgıya düştüğüm kanısına varırlar da bunu bana iletirlerse, hatamı düzeltmeye hazırım.

Elbette bütün okurlarımın görüş, katkı ve yanlışlamalarına da bu denemenin yayımlandığı www.inovasyon.org sitesi açık olacaktır...

Metne İlişkin Birkaç Söz...

Belki metin hakkında, şekil açısından da birkaç açıklama yapmam yararlı olacak... Bu çözümleme ya da konuyu daha iyi anlayabilme denemesinde, kaçınılmaz olarak, daha önce yazdıklarımdan geniş alıntılar da yaptım. Ama bu alıntılar, sonraki somut gelişmelerin süzgecinden geçirilerek yeniden irdelendi ve dayandıkları veriler güncellenerek daha önce varılmış sonuçlar yeniden gözden geçirildi.

Okuru yormamak ve dikkatini dağıtmamak için, sözü edilen bazı konuların ayrıntılarına, metinde, "okuma parçaları" biçiminde yer verildi. Ana metin, istenirse, okuma parçaları atlanarak da okunabilir. Ama gerçeğin, çoğu zaman ayrıntılarda gizli olduğunu düşünen biri olarak, doğrusu okurlarımın o parçalara da göz atmaları dileğimdir. Her parçanın kendi içinde bir bütünlüğü olduğunu da belirtmeliyim.

Bazı ayrıntılara da dipnotlarda yer verildi ve bu nedenle de metinde galiba biraz fazla sayıda ve bazıları epeyce uzun dip-

not yer aldı. Biraz gözleri yoracak ama doğrusu onlara da göz atılmasını isterim.

Yine okurun dikkatini çekecektir. Hem ana metinde, hem okuma parçalarında biraz fazlaca ve bazen de epeyce uzun alıntılar da yer aldı. Bütünüyle alıntıdan ibaret okuma parçaları da var. Bunun nedeni, başvurduğum kaynakların konumuzla çok yakından ilgili bazı bölümlerini okurlarımla paylaşmak istememdir. Benzer bir paylaşma isteğiyledir ki, ana metinde konuşan, anlatmaya, açıklamaya çalışan da "ben" değil "biz" olduk.

Özelikle alıntılarda geçen ve farklı disiplinlerden gelenlere biraz yabancı gelebilecek bazı terim ya da kavramlara ilişkin açıklamalar vermeye de çalıştım. Bu açıklamaları lütfen ukalalık saymayın. Çünkü bunu her şeyden önce kendim için yaptım; belki benim gibi buna gereksinim duyanlar olur diye, metnin kıyısına köşesine bunları not ettim.

Yararlandığım herhangi bir kaynağın tam künyesine, o kaynağa gönderme yapılan sayfada, dipnot olarak yer verdim. İstedim ki, okur, kaynağın tam künyesine de hemen sayfanın altında kolayca ulaşabilsin. Bununla birlikte metnin sonuna, yararlanılan bütün kaynakların topluca görülebileceği (alıntılanan ya da yararlanılan haberlerin yer aldığı günlük yayın organları ve *Resmî Gazete*'ler [*RG*] hariç) listeleri de ekledim.

Epeyce sayıda kanun ve kanun hükmünde kararnameye göndermede bulunmam gerekti. Cumhuriyet'in ilk yıllarında yayımlanmış olanlar dahil, bunların hangi tarihli *Resmî Gazete*'de yer aldığını da yeri geldikçe belirttim. Meraklı okurlar bu gazetelere kolayca ulaşabilirler; vakit buldukça ulaşmalarını da isterim.

Yapılan alıntılarda geçen isimlere ve bütün sözcüklere müelliflerin yazım biçimleri korunarak yer verildiği için, aynı ismin ya da sözcüğün birden fazla yazım biçimiyle karşılaşılacak olması okurun dikkatini çekecektir ama bu tür farklılıkların doğal karşılanacağını umuyorum.

Kültürel kökenler söz konusu olunca, okurlarımı neredeyse 2.000 yıllık bir tarih yolculuğuna çıkarmayı da göze aldım. Dilerim, yitip gitmeden, günümüz Türkiye'sine yeniden dönebiliriz.

H. Aykut Göker

Aralık sonu, 2012; Ankara

II. Sürüm İçin Kısa Bir Açıklama

Gezi Parkı direnişiyle başlayan toplumsal olayların Türkiye siyasetine ve günlük yaşamımıza damgasını vurduğu 2013 Haziran'ında, denememi yeniden gözden geçirme gereğini duydum; özellikle, "Türkiye'nin 2000'li Yıllarında Yaşanmakta Olan Siyasi Süreç..." ve "Sonuç Yerine" başlıklıklarını taşıyan son iki bölümünü... Bu iki bölümü bugün yazsaydım, altı ay önce ne yazmışsam yine aynısını yazardım diye düşünüyorum. Onun için anılan bölümler elinizdeki ikinci sürümde, olduğu gibi korunuyor.

Bu yeniden gözden geçirmede, diğer bölümlerde de öz olarak herhangi bir değişiklik yapma gereğini duymadım. Ancak I. Sürüm'de, ana metin içinde yer alan "Rakamların/Grafiklerin Diliyle Yenilikçilikte ve Teknolojide Dünyadaki Yerimiz..." ve "Rakamların/Grafiklerin Diliyle Dünya Biliminde Yerimiz..." başlıklı bölümleri, okuma akışını kesmemek için, gelen eleş-

tiriler doğrultusunda, bu kez ana metnin sonunda, ek olarak vermeyi yeğledim.

Bu yer değişikliği dışında, konumuzla ilgili olarak, "ayrıca bakılması için" yeri geldiğinde dipnotta belirtmeyi öngördüğüm halde her nasılsa bunu yapmayı unuttuğum, Prof. Dr. Oktay Yenal'a ait iki eser ve Âfet İnan'a ait bir sunuşu da kaynakçaya ekledim.

Bir de, XII. Bölüm'de, "Bilim Kurumlarının da Mutlak Olarak Merkezî Otoriteye Bağlanmaları ve 'İlimde Atılım' için Geriye Sayım..." başlığı altında, TÜBİTAK yasasında yapılan son değişiklik de irdelenirken belirtilmesi unutulan, "bu değişikliğin bir başka kurumu –Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı– işlevsiz hale getirmesi" olgusuna, bir hatırlatma üzerine, aynı bölümde bu kez yer verdim.

Geçen süre içinde sözlü ve yazılı olarak görüşlerini ileten bütün okurlarıma sonsuz teşekkürlerimle...

H. Aykut Göker
24 Haziran, 2013
Ankara

Giriş:
Hızlı Tren, Uçak, Nükleer Santral Kategorilerinde Teknoloji Yarışları ve Türkiye...

"Yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık." Bu tespitte birleşen o kadar çok insan var ki... Ama bunun ülke ölçeğinde yapılan bir tespit olduğu açıktır. Yoksa firma ya da tek tek kişiler düzeyine inildiğinde, yenilikçilik ve yaratıcılık açısından bizim de yıldızlaşan firmalarımız, insanlarımız olduğu söylenebilir. Ama "yenilikçilik ve yaratıcılık", bütün bir firmalar topluluğunun ve bütün bir toplumun belirleyici karakteristiği haline gelmediği sürece, bu alanda yıldızlaşan birkaç firmanın ya da kişinin ortaya çıkmasının, ülke ekonomisi açısından gerçekte çok fazla bir şey ifade etmediği de görülen bir gerçektir. Bunu, dış ticaret profilimize ya da uluslararası rekabet üstünlüğü yarışının sonuçlarına bakıldığında apaçık görmek mümkündür.

Bir pazar ekonomisi olarak biz de uluslararası rekabet üstünlüğü yarışının içindeyiz ve o yarışta aldığımız sonuçlar, gerçekten, hiç iç açıcı değil. Üç somut yarış alanından örnek vereceğim: Hızlı tren, uçak ve nükleer santral...

İlk örneğimiz, "hızlı trenle" ilgili... İspanya'da ve Osmanlı İmparatorluğu'nda, demiryolculuğa aynı tarih kesitinde başlanmış. İspanya'da ilk hat 1848'de işletmeye açılmış. Bizim ilk hattımızın (İzmir-Aydın hattı) yapımına bundan sekiz yıl sonra 1856'da başlanmış...

Her iki taraf işin sanayi yönüyle de ilgilenmişler.

Eskişehir'de Anadolu-Osmanlı Kumpanyası adı verilen küçük bir atölyenin kurulduğu yıl 1894... Bu atölye bugün TÜLOMSAŞ adıyla anılan Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi AŞ'nin temelini oluşturmuştur...

TÜLOMSAŞ'ın İspanya'daki karşılığı olan firmanın (Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles -CAF) vagon aksamı yapımıyla ilgilenmeye başladığı yılsa, 1892'dir; yani Eskişehir'deki atölyenin kuruluşundan sadece iki yıl önce...

Ama günümüze gelindiğinde görülüyor ki, ilk hızlı tren hattını 1992'de işletmeye açan İspanya'dan 13 yıl sonra bu konuda harekete geçebilen Türkiye'nin, ilk hızlı tren alımını yaptığı firma bu İspanyol firmasıdır (CAF).

Alımın yapıldığı 2005 yılında CAF'ın internet sayfasına şu not düşülmüştü: "Türk Demiryolu Şirketi, firmamıza Ankara-İstanbul hattı için 10 yüksek hız treni sipariş etti. Bu, yüksek hız demiryolu taşımacılığı tarihinde İspanyol teknolojisiyle yapılan ilk ihracattır." ("İspanya'da ve Türkiye'de Demiryolculuğun Karşılaştırmalı Tarihçesi" için bkz. Okuma Parçası I)

Okuma Parçası I

İspanya'da ve Türkiye'de
Demiryolculuğun Karşılaştırmalı Tarihine Kısa Bir Bakış...

Bakanlar Kurulu'nun hızlı tren (saatte 200 kilometrenin üzerinde hız yapabilen trenler) hattı yapımı için 19 Ekim 2005 tarihli *RG*'de yayımlanan kamulaştırma kararını görünce, ülkeyi yönetenlerin, demiryolu ulaşımını komünistlerin tercihi olarak gördükleri 1980'li yılları anımsadım. Oysa 1980'ler Batı Avrupa'nın, Japonya'nın hızlı tren ağlarıyla örülmeye başlandığı yıllardı. Hızlı tren teknolojilerinin geliştirilmesi ve ilk prototiplerinin denenmeye başlaması,

tabii daha eskiye, 1960'lı-70'li yıllara dayanır. O yıllarda herkes kendi hızlı trenini geliştirmiştir: Japonlar *"Shinkansen"i*, Fransızlar *"Train à Grande Vitesse"i (TGV)*, Almanlar *"Intercity-Express" (ICE)* serisi, İngilizler *"Inter-City"*, İtalyanlar *"Pendolino ETR"*, İspanyollar *"Talgo"*, İsveçliler *"X2000"* serisi trenlerini...
1990'lı yıllarda da hızlı tren ağlarının yaygınlaşması sürmüştür. Örneğin, AB ülkelerinin ortak ulaşım projelerinin ağırlık noktasını hızlı tren yatırımları oluşturmuş; karayolu ulaşımı bir yana, belli mesafelere kadar havayolu ulaşımıyla da rekabet edebilecek hızlı tren sistemlerinin geliştirilmesini ve Avrupa'nın demiryolu ulaşımına yönelik sanayilerinin dünya çapında rekabet üstünlüğü kazanmalarını teşvik eden bir politika izlenmiştir.
Türkiye kendi hızlı trenini geliştirmek bir yana, ilk hızlı tren hattını yapım noktasına ancak 2005 yılında gelebilmiştir.

Türkiye'nin ilk hızlı treni...
24 Nisan 2007 günlü gazetelerde *"Türkiye'nin ilk hızlı treninin Ankara-Eskişehir arasında deneme seferlerine başladığına"* ilişkin haberler yer alıyordu. İstanbul-Ankara arasında işletilecek hızlı trenleri, TCDD, 2005 yılında İspanyol Construcciones y Auxiliar de Ferrocarriles (*CAF*) firmasına sipariş etmişti. Yani biz, "Türkiye'nin ilk hızlı treni" olarak *İspanyol yapımı* bir tren kullanmaya karar vermiş ve bu kararımızı da gerçekleştirmiştik. 2012 yılına gelindiğinde, yalnızca Ankara-Eskişehir hattında değil yeni işletmeye açılan Ankara-Konya hızlı tren hattında da bu İspanyol trenleri çalışmaktaydı. İspanyollara siparişin verildiği tarihlerde, merak etmiştim; şu İspanyollar, demiryolu taşımacılığına ne zaman başlamışlar; ne zaman vagon ve lokomotif yapımına geçmişlerdi... Kısa bir araştırma yapmıştım. İlginç sonuçlar ortaya çıkmıştı; bu deneme vesilesiyle o sonuçları güncelleyerek yeniden sizlerle paylaşayım.

İspanya'da Demiryolculuğun Tarihine Kısa Bir Bakış... [1]
Demiryolları İspanya'da nispeten geç ortaya çıkmış. Kaynaklar, bunu, İspanya'nın 19. yüzyılda Batı Avrupa'nın en fakir, en azgelişmiş ve siyasi istikrardan yoksun ülkelerinden biri olmasına bağlıyor. İşletmeye ilk açılan, 1848'de Barcelona-Mataró arasındaki kısa hatmış. 1850'de demiryolu yatırımlarını yabancı sermaye için cazip hale getiren bir yasa çıkarıldıktan sonra demiryolu yapımı hızlanmış...

1. İspanya'da demiryolculuğun tarihi ile ilgili olarak bkz. "History of rail transport in Spain", http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_rail_transport_in_Spain (14.6.2012).

İç Savaş sırasında (1936-39) mevcut şebeke büyük ölçüde harap olmuş. Franco rejimi geniş hatları 1940'lı; dar hatları 1950'li yıllarda millileştirmiş... 1950'lerde şehirlerarası ekspreslerin, bozuk hatlar üzerinde neredeyse 100 yaşındaki buharlı lokomotiflerle çekilmesi alışıldık bir durummuş. Ama o dönemlerde bile, İspanya'daki bazı yenilikçi girişimciler ileri tren sistemleri geliştirmeye başlamışlar. 1940'lı yıllarda, İspanyol Talgo firmasının, yolcuların dönemeçlerdeki savrulmaları hissetmemelerini sağlayan ve böylece onları rahatsız etmeden eski hatlar üzerinde daha yüksek hızlara çıkmayı mümkün kılan tren sistemleri ("Talgo trenleri" ticari adıyla anılan yalpalı trenler) geliştirmesi bunun tipik bir örneği... Bununla birlikte, demiryollarının modernleştirilmesi ve tren teknolojisinde diğer Avrupa ülkelerinin yakalanması ancak 1975'te Franco rejimi çöktükten sonra sağlanabilmiş.

İspanya'da, 1990'lı yıllarda yüksek hız treni işletmeciliğine de başlanmış. İlk yüksek hız tren hattı, Madrid-Sevilla arasında inşa edilmiş ve 1992'de işletmeye açılmış. İspanyol Ulusal Demiryolu İşletmesi RENFE'nin, bu hat üzerinde işletmeye aldığı, ilk İspanyol Yüksek Hız (Alta Velocidad Española - AVE) trenleri[2] *"AVE 100 sınıfı"* olarak anılan trenler...[3] İspanyol yapımı bazı komponentlerin de kullanıldığı bu trenler, Fransızların TGV kısa adıyla anılan yüksek hız trenlerini (Train a Grand Vitesse) geliştiren Alstom firmasınca,[4] TGV teknolojisi esas alınarak üretilmiş; kısacası TGV'nin bir türevi...

2011 Aralık ayı verilerine göre, İspanya'da, Madrid-Sevilla hattından (471 km) başka, Madrid-Barcelona (621 km), Madrid-Valladolid (180 km), Madrid-Cuenca-Valencia (391 km), Córdoba-Málaga (155 km) ve La Coruna-Santiago-Huesca gibi hatlarda da yüksek hız trenleri çalışıyor. Bu hatların toplam uzunluğu 2.665 km. Bu uzunluğuyla İspanya'nın AVE sistemi, Avrupa'daki yüksek hız trenleri ağının en uzun hattını temsil ediyor. İnşa halinde başka hatları da var.

İlk işletmeye konan AVE 100 sınıfı trenlerden sonra, Talgo[5] ve Bombardier firmalarının ortak yapımı AVE 102, Siemens yapımı

2. http://en.wikipedia.org/wiki/AVE (14.8.2012).

3. http://en.wikipedia.org/wiki/AVE_Class_100 (14.8.2012).

4. Alstom, Fransa kökenli, genel merkezi bugün de Fransa'da olan çokuluslu bir firma... Fransızların kısaca TGV olarak anılan yüksek hız trenlerini bu firma (o zamanki adı GEC-Alsthom) geliştirmiştir. Alstom, son olarak, devletin sahipliğindeki Fransız Ulusal Demiryolu Kuruluşu SNCF (Société Nationale des Chemins de fer français) ile birlikte AGV (Automotrice à Grande Vitesse) kısa adıyla anılan çok yüksek hızlı trenleri geliştirmekte. Bu trenler saatte 360 km hız yapabiliyor (http://en.wikipedia.org/wiki/Alstom [14.8.2012]).

5. http://en.wikipedia.org/wiki/Talgo (14.8.2012).

AVE 103 ve yine Talgo-Bombardier ortak yapımı AVE 112 sınıfı trenler hizmete konmuş. Bunlardan 102 ve 112 sınıfı trenleri (aralarındaki fark oturma düzenlerinde) aslında Talgo, "Talgo 350" ticari adıyla pazarlıyor. AVE sınıfı trenler saatte 300 km ve üzerinde hız yapabiliyor. Örneğin AVE 112'nin test hızı 365 km/saat... 26 Haziran 2004'te yapılan testte ulaşılan bu hız yeni bir rekor olarak kaydedilmiş... Bununla birlikte, mevcut hatların hız limiti nedeniyle 330 km/saat hızla hizmet veriyor.

İspanya'da bugün, yine yüksek hız treni sayılan ama AVE adıyla değil de "Alvia" ve "Avant" ticari adlarıyla çalışan tren serileri de işletmede... Bunlardan *Alvia* S-120'nin imalatçısı, biraz önce adından söz ettiğimiz CAF ve Alstom... Alvia S-130'unki Talgo ve Bombardier; Avant S-121'inki CAF ve Alstom; Avant S-104'ünki Alstom ve CAF; Avant S-114'ünki ise yine Alstom ve CAF... Ancak bu seriler saatte en çok 250 km hız yapabiliyor.

Bütün bunları bu ayrıntıda vermemin nedeni, hem İspanya'nın demiryolu sisteminin geldiği noktayı, hem de yüksek hız trenleri imalatçısı iki İspanyol firmasını, Talgo ve özellikle de CAF'ı, dolayısıyla da İspanyol demiryolu sanayinin geldiği noktayı sizlerin de gözünde yerli yerine oturtabilmek... Bir de bizim CAF'ı seçmekle, İspanya'daki işletme hız kategorilerinden (300 ve 250 km/saat) hangisine bizim talip olduğumuzu göstermek...

Kısacası, demiryolu taşımacılığına geç başlayan; üstelik İç Savaş sırasında mevcut sistemi büyük ölçüde harap olan İspanya, günümüzde, demiryolu işletmesini *yüksek hız treni teknolojisini* temel alarak hızla yenilemekte; bunu yaparken de, RENFE eliyle uyguladığı tedarik politikasıyla, kendi imalatçı firmalarını gözeterek, onların bu teknolojide yetenek kazanmalarını teşvik etmektedir. Eksik olmasın, bizim TCDD de İspanyol CAF firmasına verdiği siparişle RENFE'ye elinden geldiğince yardımcı olmuştur.

1860'ta demir tavlama ve haddeleme işleri yapmak üzere kurulan CAF'ın tarihçesinde, kaydettiği gelişmelerin kilometre taşları sıralanmıştır. Bunlardan 2005 tarihlisinin üzerinde şunların yazılı olduğu görülür:[6] "Türk Demiryolu Şirketi TCDD, CAF'a Ankara-İstanbul hattı için 10 Yüksek Hız Treni ihale etti. Bu, Yüksek Hız Demiryolu taşımacılığı tarihinde İspanyol teknolojisi ile yapılan *ilk* ihracattır."

6. http://www.caf.es/ingles/compania/historia.php (bilgilerin doğrulandığı son tarih: 14.6.2012).
Yine CAF'ın sitesinden öğreniyoruz ki, bu şirketten, Antalya Hafif Metrosu, İzmir Raylı Taşıma Sitemi ve İstanbul Metrosu için de tren satın almışız! (http://www.caf.es/ingles/proyectos/index.php [14.6.2012]).

Türkiye'de Demiryolculuğun Tarihine Kısa Bir Bakış...

İlk hızlı trenini İspanya'dan alan Türkiye'nin demiryolu tarihine de, isterseniz, İspanya'nınki ile karşılaştırmalı olarak göz atalım. TCDD'nin web sitesinde[7] "Osmanlı topraklarında demiryolunun tarihi, 1851 yılında 211 km'lik Kahire-İskenderiye Demiryolu hattının imtiyazının verilmesiyle, bugünkü milli sınırlar içindeki demiryollarının tarihi ise 23 Eylül 1856 yılında 130 km'lik İzmir-Aydın Demiryolu hattının imtiyazının verilmesiyle başlar" deniyor. Yukarıda belirtmiştim; İspanya'da ilk hat *1848*'de işletmeye açılmış. Demek ki, Osmanlı bundan üç yıl sonra işe koyulmuş; sekiz yıl sonra da "bugünkü milli sınırlar içinde" ilk demiryolu inşaatını başlatmış. Doğrusu, zaman içinde kapatılamayacak bir gecikme değil.

İspanya ana şebekesini *1870*'lerde tamamlamış. Osmanlı İmparatorluğu, İspanya'ya göre, tabii çok daha geniş bir coğrafya'ya yayılıyor; ama, Osmanlı topraklarında *1856-1922* yılları arasında yapılan hatların uzunluğu da az değil: TCDD verilerine göre toplam 8.619 km. Genel olarak yabancı devletlerin telkiniyle ve yabancı şirketler eliyle inşa edilen bu hatlardan bazıları şöyle:

Rumeli Demiryolları 2.383 km;
Anadolu-Bağdat Demiryolları 2.424 km;
İzmir-Kasaba ve uzantısı 695 km;
İzmir-Aydın ve şubeleri 610 km;
Şam-Hama ve uzantısı 498 km;
Yafa-Kudüs 86 km;
Bursa-Mudanya 42 km;
Ankara-Yahşihan 80 km...

Osmanlı İmparatorluğu'ndan genç Cumhuriyet'e yaklaşık 4.000 km'lik demiryolu hattı kalmıştır. Bunun da yarıdan çoğu yabancı şirketlere aittir.

1923-1950 yılları arasında genç Cumhuriyet'in demiryollarına büyük bir önem verdiğini hepimiz biliyoruz. Şu satırlar da yine TCDD'nin web sitesinde yer alıyor:

"Gerçekten de onca kıtlığa, imkânsızlıklara rağmen, demiryolu yapımı II. Dünya Savaşı'na kadar büyük bir hızla sürdürüldü. Savaş nedeniyle 1940'tan sonra yavaşladı. 1923-1950 yılları arasında

7. Türkiye'de demiryolculuğun tarihi ile ilgili olarak bu okuma parçasında yer alan bilgiler TCDD web sitesinden alınmıştır. Kurum bu bilgileri son olarak 21.2.2012 tarihinde güncellemiştir. Bkz. TCDD (2012), "Tarihçe", http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267 (31.7.2012).

yapılan 3.578 km'lik demiryolunun *3.208 km'si 1940 yılına kadar tamamlandı.*"

Hatırlayalım, 1936-1939 İspanya için İç Savaş yıllarıdır ve İspanyol demiryolu şebekesinin büyük ölçüde harap olduğu yıllardır. Ama İspanya, harap olan şebekesini savaş sonrasında yeniden inşa edip geliştirmeye yönelirken, yine hepimiz biliyoruz ki, Türkiye'nin ulaşım politikasında 1950'den itibaren dramatik bir değişiklik olmuştur. TCDD kendi web sitesinde bu dönemeci şöyle açıklıyor: "Karayolu, 1950 yılına kadar uygulanan ulaşım politikalarında demiryolunu besleyecek, bütünleyecek bir sistem olarak görülmüştür. Ancak karayollarının demiryollarını bütünleyecek, destekleyecek biçimde geliştirilmesi gereken bir dönemde, Marshall yardımıyla demiryolları adeta yok sayılarak karayolu yapımına başlanmıştır." 1960 sonrası planlı kalkınma döneminde de, demiryolları için öngörülen hedeflere hiçbir zaman ulaşılamamıştır... "Bütün planlarda, sanayinin artan taşıma taleplerinin yerinde ve zamanında karşılanabilmesi için demiryollarında yatırımlara ve modernizasyon çalışmalarına ağırlık verilmesi öngörülmüş olmasına rağmen bu hayata geçirilememiş; 1950-1980 yılları arasında yılda sadece ortalama 30 km yeni hat yapılabilmiştir." Ve İspanya 1980'li yıllarda, mevcut şebekesini hızla modernleştirip 1990'ların hemen başında hızlı tren teknolojisine geçmeye hazırlanırken, demiryolunu "Komünist ülkelerin işi" sayan bir zihniyetin temsilcisi, Turgut Özal, Türkiye'de iktidardadır.

Peki, biz vagon ve lokomotif yapımıyla, yani işin sanayi yönüyle hiç uğraştık mı? Uğraştık. Bunun tarihini de, "Almanlar tarafından Anadolu-Bağdat demiryolu ile ilgili olarak, buharlı lokomotif ve vagon tamiri ihtiyacını karşılamak üzere Eskişehir'de Anadolu-Osmanlı Kumpanyası adı verilen küçük bir atölyenin kurulduğu *1894* yılından" başlatmak mümkün. Bu atölye bugün TÜLOMSAŞ kısa adıyla anılan Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi AŞ'nin temelini oluşturmuştur. TCDD'nin hızlı tren siparişini verdiği İspanyol firması CAF'ın 1860'ta kurulduğunu söylemiştim. Bu firmanın vagon aksamı yapımıyla ilgilenmeye başladığı yıl ise 1892'dir; yani Eskişehir'deki atölyenin kuruluşundan sadece iki yıl önce... Neredeyse aynı tarihlerde işe başlanmış. Eh, o zaman, TÜLOMSAŞ'la CAF'ın tarihçelerini de karşılaştırsak iyi olmaz mı?

TÜLOMSAŞ'la İspanyol CAF'ın Karşılaştırmalı Tarihçeleri...

TCDD'nin hızlı tren siparişini verdiği İspanyol firması CAF'ın *1892*'de demiryolu ulaşım araçları sanayi ile de ilgilenerek vagon aksamı yapmaya başladığını söylemiştim. CAF bu alanda kararlı

bir gelişme göstermiş ve 1905'te adını "Beassain Vagon Fabrikası" biçiminde değiştirerek bütünüyle vagon yapımına yönelmiştir. I. Dünya Savaşı sırasında çok miktarda vagon siparişi alan ve yük vagonu yapımında uzmanlaşan CAF, 1917'de, artık 1.600 kişi çalıştıran bir şirkettir. İç Savaş sonrasında CAF'ın, İspanya'da demiryolu sistemini ayağa kaldırma çabalarına vagon yapımcısı olarak katıldığını; 1958'de her türlü demiryolu aracının imaline yönelerek faaliyet alanını genişlettiğini; *1969*'da da kendi *ARGE birimini kurduğunu* görüyoruz. CAF, 1990'da Madrid-Barcelona hattında çalışacak AVE trenleri için aldığı siparişlerle yüksek hız treni aksamı yapımına da başlamıştır.

Yazmıştım, ama yineleyeyim: CAF'ın tarihçesindeki son kilometre taşında 2005 tarihinin ve altında da şunların yazılı olduğunu görürüz: "Türk Demiryolu Şirketi, CAF'a Ankara-İstanbul hattı için 10 Yüksek Hız Treni ihale etti. Bu, Yüksek Hız Demiryolu taşımacılığı tarihinde İspanyol teknolojisi ile yapılan *ilk* ihracattır." Şimdi dönüp, bizim TÜLOMSAŞ'ımızın gelişim çizgisine göz atalım:[8] *1894*'te Almanların lokomotif ve vagon tamiri için Eskişehir'de kurduğu küçük atölyenin TÜLOMSAŞ'ın nüvesini oluşturduğuna değinmiştim. Bu atölyenin Kurtuluş Savaşı'mızda önemli bir yeri vardır. İsmet Paşa, işgal kuvvetlerinin topladığı top kamalarının yerine yenilerini bu atölyede yaptırmıştır. 1923 sonrasında burası artık, Türkiye'nin vagon ve lokomotif tamir ihtiyacını karşılayan *Cer Atölyesi*'dir. Talihin garip cilvesine bakın ki, bu atölye, 1958'de, Türkiye'nin, o kararlı demiryolu politikasını terk ettiği bir dönemde, *Eskişehir Demiryolu Fabrikası* adıyla, "yeni ve büyük hedefler için organize edilir." Bu hedeflerden birisi ilk yerli lokomotifi imal etmektir ve 1915 beygirgücünde, 97 ton ağırlığında, saatte 70 km hız yapabilen ilk Türk buharlı lokomotifi *Karakurt*, demiryolcuların deyimiyle, 1961 yılında "istim tutar" Aynı yıl fabrikanın onurlu bir serüvenine, ilk Türk otomobili *Devrim*'in yapımına tanık oluruz. Bu konuda olumlu olumsuz çok şey yazıldı. Benim açımdan o otomobil, fabrikanın o dönemdeki mühendis ve ustalarına egemen olan yapma/yaratma heyecanının ve fabrikadaki yetenek birikiminin çarpıcı bir göstergesidir ve önemli olan nokta bu heyecanın, birikimin varlığıdır.

Bu heyecan dalgasının üzerine daha sonra ne inşa edilmiştir? 1960'lı yılların sonunda Alman ve Fransız firmalarıyla yapılan lisans anlaşmalarıyla dizel manevra lokomotiflerinin; 1971'de başka bir Fransız firmasının lisansıyla dizel-elektrikli anahat lokomotifleri in üretimine geçildiğini görüyoruz. 1986'da TÜLOMSAŞ

8. TÜLOMSAŞ'la ilgili bilgiler kurumun web sitesinden alınmıştır. Sayfaya eklenen son bilgiler 2003 yılına aittir. Bkz. TÜLOMSAŞ (2003), "Tarihçe", http://www.tulomsas.com.tr/main.php?kid=67 (31.7.2012).

adını alan işletme, o yıldan başlayarak Alman, ABD ve Japon firmalarından aldığı lisanslarla elektrikli lokomotif üretimine yönelir. Şirketin, 1990'lı yıllarda, tasarımını kendisinin geliştirdiği dizel hidrolik manevra ve anahat lokomotifi üretme açılımları da olmuştur; ama esas itibariyle teknolojisini dışarıdan satın aldığı dizel elektrikli anahat lokomotifi üretimine devam etmektedir.
Sonuçta TÜLOMSAŞ'ın geldiği noktayı –ki bu Türkiye'nin geldiği noktadır– ancak 2000'li yıllarda uyanıp hızlı tren işine başlamamız ve Türkiye'nin ilk hızlı trenini İspanyol CAF firmasına sipariş etmemizden daha iyi hiçbir şey anlatamaz, diyecektim ama galiba, hızlı trende geldiğimiz noktayı Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın 6 Mart 2010 tarihli gazetelerde yer alan şu veciz sözünden daha iyi hiçbir şey anlatamaz: *"George, Helga hızlı trene binecek de benim Ahmedim, Mehmedim, Hasan, Hüseyinim, Ayşem, Fatmam niçin binemesin?"* Binecekler tabii; ama *George'un, Helga*'nın geliştirip ürettikleri trenlere...

Biz Geri Zekâlı mıyız?

Tabii, bu noktada insanın içinden, yahu biz geri zekâlı mıyız, diyesi geliyor ama bu doğru bir serzeniş olmaz. Ne var ki, genç Cumhuriyet'in yokluk yıllarında, demiryollarında son derece bilinçli bir atılım politikası uygulayabilen o siyasi kadroları ya da 1960'larda gözlerini kırpmadan imalat yeteneklerinin sınırlarını zorlayabilen, Eskişehir'deki Demiryolu Fabrikası'nın o teknik kadrolarını yetiştirebilen bir ülke, demiryolu ulaşımında niçin bu duruma düştü, sorusunun yanıtını da vermek zorundayız. Tabii, bu yanıtı verirken, bundan tam 17 yıl önce, 1995 yılında, *"demiryolu sisteminin hızlı tren teknolojileri esas alınarak yenilenmesi ve şehir içi ulaşımda raylı sistemlerin geliştirilmesi"* önerisi, VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri kapsamındaki *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi*'nin Çalışma Komitesi Raporu'nda (24 Şubat 1995) önerilen yedi atılım alanından birisi olarak gündeme geldiğinde, bu bir tür uyarı niteliğindeki öneriye kulaklarını tıkayabilen bir ülkenin içine düştüğü gaflet uykusundan niçin uyanamadığının da yanıtı verilebilmeli.[9] Muhakkak, sizin de bir yanıtınız vardır... [10]

9. *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi* ve bu projede yer alan "hızlı tren"le ilgili atılım konusu, Okuma Parçası XV'te, farklı bir açıdan tekrar ele alınacaktır.
10. Bu satırların yazarının *Cumhuriyet Bilim ve Teknik/Teknoloji* dergisinin (bundan sonra *CBT* olarak anılacaktır) 12 Kasım 2005, 18 Mayıs 2007, 25 Mayıs 2007 ve 01 Haziran 2007 tarihli sayılarında yayımlanan "Politik Bilim" köşesindeki yazılarından derlenmiş ve bu yazılarda yer alan bilgiler 2012 Yazı'nda güncellenmiştir.

İkinci örneğimiz *uçak* yapımı konusunda... Türkiye uçak sanayine Brezilya'dan önce girmiş... Türkiye Cumhuriyeti, neredeyse kurulur kurulmaz, kendi uçağını yapmayı öngörmüş ve bu amaçla 1925 yılı gibi erken bir tarihte Tayyare, Otomobil ve Motor TAŞ'ı kurmuş... Türkiye'nin kendi uçağını yapma konusundaki kararlılığının en çarpıcı kanıtıysa aerodinamik araştırmalarının, dolayısıyla da uçak tasarımı ve tasarım doğrulamanın can damarı olan ve 1950'de işletmeye alınan Ankara Rüzgâr Tüneli'dir. Ne var ki, Türkiye o tüneli kurmakla kalmış ve kendi uçağını yapmaktan vazgeçmiştir.

Oysa... Kendi uçağını yapmayı 1940'lı yıllarda planlayan ve konuyla ilgili Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü'nü ancak 1954'te kuran Brezilya bugün, kendi tasarım ve teknoloji gücüne dayanarak geliştirdiği orta menzilli jet yolcu uçakları, iş hayatında kullanılan hafif jet uçakları vb ticari uçakların satışlarında, Boeing ve Airbus gibi dünyanın sayılı uçak imalatçıları arasında yer almaktadır. ("Brezilya'da ve Türkiye'de Uçak Sanayinin Karşılaştırmalı Tarihçesi" için bkz. Okuma Parçası II)

Okuma Parçası II

Brezilya'da ve Türkiye'de Uçak Sanayinin Karşılaştırmalı Tarihine Kısa Bir Bakış...[11]

27 Haziran 2012 günü haber kanalları, Başbakan'ın, TUSAŞ'ın geliştirdiği "temel eğitim uçağı" *Hürkuş*'un hangardan çıkarılış törenine katıldığı haberini verdiler ve *kokpite* oturup, yüzünde mağrur bir ifade, tıpkı pilotlar gibi, "*uçuşa hazırım*" işaretini verirken çekilmiş fotoğrafını yayımladılar.

Oysa uçak henüz uçuşa hazır değildi; yer testleri yapılacak, sonra, havacılık otoriteleri onay verirlerse uçuş testlerine geçilecekti. İşler yolunda giderse, en iyimser tahminle bir yıl kadar sonra da üretime geçilecekti. Demem o ki, pilotu(!) "uçuşa hazırım" işareti veriyor ama Hürkuş, "henüz ben hazır değilim" diyor. Bunu yazanlar oldu. Bence, işin bu yönü önemli değil. Ama öyle bir nokta var ki, asıl o noktanın farkına varılması önemli:

11. Bu satırların yazarının *CBT*'nin 29 Şubat 2008, 07 Mart 2008 ve 27 Temmuz 2012 tarihli sayılarında yayımlanan "Politik Bilim" köşesindeki yazılarından derlenmiş ve bu yazılarda yer alan bilgiler 2012 Temmuz sonunda güncellenmiştir.

Kitaplığımda, ünlü havacılık yıllığı, *Jane's All The World's Aircraft*'ın *1941* yılına ait olanı var.[12] Bu yayında, "bütün dünyanın uçakları" yanında, *"uçak sanayini kurmuş ülkeler"* de [ifadeler yıllığa ait] ürettikleri uçaklar ve bunların teknik özellikleriyle yer alır. 1941 Yıllığı'nda da bu bilgiler var. 1941 yıllığının bana hâlâ heyecan ama o denli de hüzün veren yanı, "uçak sanayini kurmuş *28 ülke*" arasında, Türkiye'nin de Nuri Demirağ Tayyare Fabrikası'nda üretilen *Nu.D.36* ve *Nu.D.38* tip uçaklarla yer almış olmasıdır. Nu.D.36 iki kişilik eğitim uçağı... Nu.D.38 ise dört yolcu taşıyabilen bir uçak... Her ikisi de Nuri Demirağ Tayyare Fabrikası'nın özgün tasarımı... Biliyorsunuz, o özgün tasarımlar da, fabrikaları da, benzeri girişimler de daha emekleme çağındayken yok edildiler...
Hangi yıldan söz ettik? 1941. Aradan kaç yıl geçmiş? 71 yıl... Ve 71 yıl sonra, özgün tasarım olarak takdim edilen bir eğitim uçağı hangardan çıkıyor ve bu ülkenin Başbakanı mağrur bir çehreyle, *kokpitinde* poz veriyor... İşin daha da acı bir yanı var. O yıllıkta, 28 ülke arasında örneğin Brezilya da var. Brezilya, ürettiği ve Brezilya Hava Kuvvetleri'nce eğitim uçağı olarak kullanılan iki kişilik *Muniz M-7* ve *Muniz M-9* tipi uçaklarla yıllıkta yer almış. Bu uçakların tasarımcısı da Yarbay Antonio Guades Muniz...
Şimdi siz olsanız merak etmez misiniz; havacılık sanayinde Brezilya bugün nerede biz neredeyiz?

Brezilya'da Havacılık Sanayinin Tarihine Kısa Bir Bakış...
Brezilya kendi uçağını yapmayı aslında 1940'lı yıllarda devlet katında ele alıp planlamış. Atılan ilk adım, 1954'te, bugünkü adı Havacılık ve Uzay Enstitüsü olan Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü'nün (IPD) kurulması olmuş. İzleyen yıllarda IPD pek çok uçak projesi geliştirmiş. Bu projelerin hiçbiri ticari bir getiri sağlamamış ama Brezilya'da uçak mühendisliğinin gelişmesinde önemli katkıları olmuş. Nihayet 1965'te, Ozires Silva başkanlığında bir grup IPD mühendisinin hazırladığı projenin ürünü olarak, *Bandeirante* (Portekizce "Öncü") ticari adıyla anılacak olan, 15-21 yolcu kapasiteli, askerî ve sivil amaçlarla kullanılabilen, çift turbo-pervaneli, hafif nakliye uçağı geliştirilmiş. IPD, ilk uçuşunu 26 Ekim 1968'de yapan *"EMB 110 Bandeirante"*nin seri üretimini yapacak bir istekli aramış; ama özel şirketler buna ilgi göstermemişler. Bunun üzerine 1969'da, Havacılık Bakanlığı, devletin sahipliğinde *Embraer*

12. *Jane's All the World's Aircraft: 1941*, Thirty-First Year of Issue, Compiled and Edited by Leonard Bridgman, Issued June, 1942, London, Sampson Low, Marston & Company, Ltd [1944'te düşen, amcam Hava Pilot Teğmen Hüseyin Göker'den bana kalan çok değerli bir armağan...].

şirketini kurmuş. Embraer, ürettiği ilk seri Bandeirante'leri 1973 Şubat'ında Brezilya Hava Kuvvetleri'ne teslim etmiş. Aynı ay içinde, Brezilya Havayolları da, geliştirilen ilk ticari Bandeirante'yi satın almış. 1975'te ihracata başlanmış ve başarısı kanıtlanan Bandeirante'lerden 36 ülkeye yaklaşık 500 adet satılmış.

Brezilya Havacılık Bakanlığı Embraer'in büyümesi için çok çaba göstermiş. Şirketin geliştirip üretimlerini başka bir imalatçıya devrettiği planör (Urupema) ve tarım uçağı (Ipanema) projelerinde başarı kazanılmış. Bugün de üretilmekte olan Ipanema tarım uçaklarından şimdiye kadar çeşitli ülkelere 1.000'in üzerinde satış yapılmış. İtalya'da tasarlanan bir askerî, hafif jet eğitim uçağının (daha sonra "Xavante" adıyla anılan ve üretimi 11 yıl sürdürülen "Aermacchi MB-326") montajı da üstlenilen işler arasındaymış.

1974'te Piper Aircraft ile işbirliğine gidilmiş ve PA-28 Cherokee, PA-34 Seneca ve PA-31 Navajo gibi, uçuş eğitimi için ve kişisel amaçlarla ya da hava taksisi olarak kullanılmaya elverişli hafif uçakların yapımına başlanmış. Havacılık Bakanlığı'nın isteği üzerine Embraer, *Tucano* savaş uçağını geliştirmiş. İlk uçuşunu 1980 Aralık'ında yapan Tucano, dünyanın en başarılı, turbo-pervaneli, askerî eğitim uçağı olmuş ve satış rakamı 650'yi geçmiş. 1981'de *Aeritalia* ile birlikte çalışılarak *AMX* savaş uçağı geliştirilmiş ve bu proje sayesinde Embraer daha sonraki projeleri için kritik önemde olan yeni teknolojilere ulaşabilmiş.

1970'lerin sonunda Bandeirante'nin yerine geçecek bölgesel bir yolcu uçağı geliştirmeye başlanmış. Bu projenin ürünü olarak ortaya konan ve 1985'te sertifika alan 30-40 yolcu kapasiteli, çift turbo-pervaneli *EMB 120 Brasilia* bir ihraç ürünü olarak başarı kazanmış. 2002'ye kadar seri üretimi sürdürülen bu uçaktan 350 adet satılmış.

1990'da krize giren Embraer 1994'te özelleştirilmiş. Yeterli yatırım sermayesini sağlayan şirket, koltuk sayısı 37-50 arasında değişen *ERJ 145* serisi, bölgesel jet yolcu uçaklarını geliştirmiş. Bu seriye dahil uçakların dünya satışı 2011 yılının sonunda 890'a ulaşmış.

1999 Temmuz'unda Embraer 80-122 koltuklu ve orta menzilli yeni bir jet yolcu uçağı ailesi geliştireceğini ilan etmiş. Bu serinin ilk modeli olan *Embraer 170* (kısaca *E-170*, 80 koltuklu) ilk uçuşunu 2002 Mayıs'ında yapmış. Bunu 2003 Haziran'ında *E-175* (88 koltuklu), 2004 Mart'ında *E-190* (110 koltuklu), daha sonra *E-195* (122 koltuklu) izlemiş... e-170/190 serisine dahil uçaklarda havayolu şirketlerinden alınan toplam sipariş sayısı, 2011 yılı sonunda 1051'e ulaşmış ve bunlardan 802'si teslim edilmiş.

Embraer'in yolcu uçağı üretim rakamlarını aşağıdaki tabloda uçak modellerine göre de topluca görmek mümkündür. Tablonun sonuna, 31 Mart 2012'de toplamda ulaşılan sayılar da eklenmiştir.

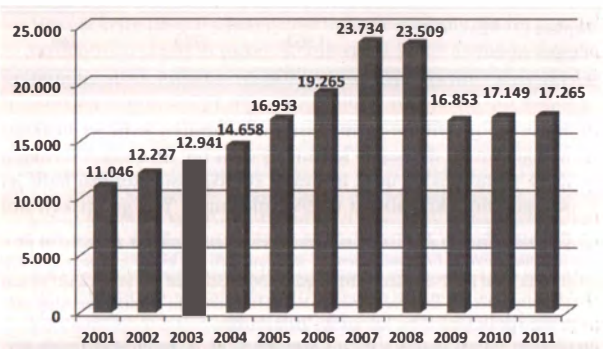
Embraer'in Aldığı Yolcu Uçağı Siparişleri; 2011 Yıl Sonuna Göre, Adet Olarak			
Uçak Modeli	**Firma Siparişleri**	**Siparişlerin Karşılanan Bölümü**	**Siparişlerin Kalan Bölümü**
ERJ 145 Ailesi			
ERJ 135	108	108	
ERJ 140	74	74	
ERJ 145	708	708	
Toplam - ERJ 145 Ailesi	890	890	
EMBRAER 170/190 Ailesi			
EMBRAER 170	188	182	6
EMBRAER 175	189	143	46
EMBRAER 190	551	389	162
EMBRAER 195	123	88	35
Toplam - EMBRAER 170/190 Ailesi	1.051	802	249
Toplam (2011 Yıl Sonu)	1.941	1.692	249
Kaynak: "Embraer Press-releases on 11 January 2012"; http://www.embraer.com/pt-BR/ImprensaEventos/Press-releases/noticias/Documents/001-Embraer%20Deliveries%204Q11-Ins-VPF-I-12.pdf			
Toplam (31 Mart 2012'de ulaşılan sayılar)	1.953	1713	240
Kaynak: http://www.embraer.com/en-US/Pages/Home.aspx (15 Haziran 2012).			

Embraer, genellikle iş dünyasında kullanılan hafif jet uçakları kategorisinde de başarı kazanmış olan bir firmadır... Örneğin 2011 yılında ticari uçak teslimatı 105 iken söz konusu hafif jet kategorisindeki teslimat da 99'a ulaşmış.[13] Yeri gelmişken not

13. ***Embraer Phenom 100*** **(çok hafif jet; 4 yolcu kapasiteli; tek mürettebat ile 6 yolcuya çıkabiliyor);** ***Embraer Phenom 300*** **(hafif jet; 8-9 kişilik);** ***Legacy 450/500*** **serisi (orta hafif jet; 7-8 yolcu için);** ***Legacy 600 / 650 serisi*** **(16 yolcu için) ve son olarak geliştirdikleri** ***Embraer Lineage 1000*** **(19 yolcu için konforlu seyahat sağlayan ultra geniş bir jet) bu kategoriye girmektedir.**
Brezilya'nın yaptığı uçakları, bunu yapan şirketi bir de kendi gözlerinizle görmek isterseniz ziyaret edeceğiniz adres: http://www.embraer.com/en-US/Pages/Home.aspx (14 Haziran 2012).

edelim; şirketin 2011 yılında, bu iki kategorideki toplam satışı, 2010 değerlerinin %28 üstünde...
Geliştirdikleri tarım uçağı (Ipanema) ve ulaştıkları satış sayısından yukarıda söz etmiştim; buna, bu uçakları yakıt olarak %100 etanol kullanacak biçimde geliştirdikleri bilgisini de ekleyelim.
Herhangi bir yanlış anlamaya meydan vermemek için, Embraer'in/ [Brezilya'nın] günümüzdeki uçak üretiminin yalnızca sivil amaçlarla kullanılan uçaklarla sınırlı olmadığını belirtelim ve ürettikleri askerî amaçlı uçak kategorilerine de kısaca değinelim:
EMBRAER KC-390 askerî nakliye uçağı (tanker olarak tasarlanmışları da var)... *EMB 145 AEW&C* gelişkin bir erken uyarı ve havadan kontrol uçağı... *EMB 145 MP* yeni nesil deniz devriye ve denizaltılara karşı kullanılan silahlarla donatılmış bir savaş uçağı... *EMB 145 Multiintel* gelişkin bir uzaktan algılama/yer keşif ve istihbarat uçağı... Ve EMBRAER'in *Super Tucano*'su: Etkin bir eğitim uçağı... Hepsi kendi özgün tasarımları...
Embraer bugün, 120 koltuğa kadar olan yolcu uçakları pazarında dünya lideri konumunda ve bütün uçak yapımcıları arasında, yıllık ticari uçak teslimatı açısından adı, Boeing ve Airbus'la birlikte anılıyor. Brezilya'nın ihracatında da şirket olarak ön sırada yer alıyor. Boeing, Airbus ve Bombardier'den sonra, uçak sanayinde dünyanın dördüncü büyük işgücünü temsil ediyor... Embraer'in yarattığı istihdam imkânı konusunda aşağıdaki grafik iyi bir fikir verecektir. Hemen belirtelim; istihdam edilenler, en az lise ya da buna eşdeğer bir okuldan mezun... 2010 verilerine göre toplam istihdamın %2'si doktoralı; %4'ü yüksek lisans, %29'u ise lisans derecesine sahip...

Embrer'de Yaratılan İstihdam; Yıllara Göre

Embraer'in öyküsünü biraz ayrıntılara da inerek naklettim ki, kendi durumumuzla karşılaştırabilelim ve onlar bu işi başarırken bunun neye bağlı olduğunu anlayabilelim. Gerçekten de, Brezilya uçak sanayinin öyküsünden çıkaracağımız epeyce ders var. Yukarıda belirtildiği gibi, Brezilya kendi uçağını yapmayı 1940'lı yıllarda planlamış ve bunun ilk adımını da 1954'te, o zamanki adıyla, Araştırma ve Geliştirme Enstitüsü'nü (IPD) kurarak atmıştı.

Oysa Türkiye Cumhuriyeti, neredeyse kurulur kurulmaz, kendi uçağını yapmayı düşünmüş ve bu amaçla 1925 yılı gibi erken bir tarihte Tayyare, Otomobil ve Motor TAŞ'ı (TOMTAŞ) kurmuştu. TOMTAŞ'ın ortakları Alman Junkers Şirketi ile yine 1925'te kurulan Türk Tayyare Cemiyeti'dir. Ama bu girişim taraflar arasındaki anlaşmazlıklar nedeniyle sonuç vermez ve şirket 1928'de kapatılır. Hava Müsteşarlığı'na devredilen tesisler 1931'den başlayarak Kayseri Tayyare Fabrikası adı ile faaliyetini sürdürür ve yabancı patentiyle uçak üretmeye başlanır.[14] Bununla yetinilmez, 1941'de Hükümet katında stratejik bir karar alınır:

- Ankara'da bir uçak ve motor fabrikası kurulacaktır.

Yüksek Mühendis Mektebi'nde *uçak mühendisi yetiştirecek bir dal açılacaktır*.

Her iki kuruluşa da hizmet vermek üzere *aerodinamik araştırmalar merkezi* kurulacaktır.

Bu karar gereğince 1941'de, Yüksek Mühendis Mektebi'nde uçak mühendisi yetiştirecek bir dal açılır. Uçak fabrikası 1940'da, motor fabrikası 1944'te kurulur. 1947'de Ankara Rüzgâr Tüneli'nin yapımına başlanır. Aerodinamik araştırmalarının, dolayısıyla da uçak tasarımı ve tasarım doğrulamanın can damarı olan bu tünel

14. TOMTAŞ ve Kayseri Tayyare Fabrikası için bkz. Por, Raşit, Yük. Müh. Ön. Yzb. (1983), *Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı Tarihçesi*, Haziran 1983, Kayseri [Özel Arşivi'nden bu tarihçeye ulaşmamı sağlayan Raşit Por'a teşekkürlerimle].

Hem bu iki kuruluş hem de genç Cumhuriyet'in uçak sanayindeki atılımı konusunda ayrıca bkz. Albayrak, Barış ve İlke Aydıncak, Yücel Gürses, İ. Evrim Dizemen, A. Bahar Haser [ODTÜ Havacılık Mühendisliği Bölümü] (2000), "'Tayyareden' 'Uçak'a: Bir Montaj Öyküsü I ve II", *Mühendis ve Makina*, Cilt 41, Sayı 491, Aralık 2000 ve Cilt 42, Sayı 492, Ocak 2001.

Ayrıca bkz. Yavuz, İsmail [Uçak Mekanik Sistemler Öğretmeni, TUSAŞ-Eğitim Merkezi] (2012), "1923'ten 2011'e Türkiye'de Uçak İmalat Tarihi", Kiper, Mahmut, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü (2012) (Derleyenler), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -V*, TMMOB Yayını, 2012, Ankara, s. 33-90.

Ayrıca bkz. Yıldız, Arzu ve İsmail Yavuz, Mahmut Kiper (2012), "Türk Havacılık Tarihinin 100 Yıllık Seyir Defteri: Mehmet Kum", Kiper, Mahmut, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü (2012) (Derleyenler), a.g.y.; s. 91-119.

1950'de kısmen işler duruma gelir. Hiç unutmayalım; 1920'li, 30'lı yıllarda, özel sektörde de kendi tasarladıkları uçakları üretme peşinde olan iki cesur, idealist girişimci vardır ve bunu başarırlar da: Vecihi Hürkuş ve Nuri Demirağ... Ama ne yazıktır ki, devletin, çok büyük bir olasılıkla, bu tür girişimcilerin elinden tutma konusundaki deneyim eksikliği nedeniyle olsa gerek, bu iki girişimcinin, en azından bilinçli olarak uygulanacak bir satın alma politikası çerçevesinde devletten yeterli desteği bulabildikleri söylenemez. Bu destek olmadığı için tökezlemeleri kaçınılmazdı.

Türkiye'nin kendi uçağını yapma konusundaki kararlılığının en çarpıcı kanıtı Ankara Rüzgâr Tüneli'dir (ART). Bu tünel, 1950'de kurulmasına karşın, üstün nitelikli akış özellikleriyle, bugün hâlâ, dünyadaki rüzgâr tünelleri arasında önemli bir yere sahiptir.[15] ART'yi sonradan bünyesine almış olan TÜBİTAK-SAGE de, düşük ses altı rüzgâr tüneli kuruluşlarının oluşturduğu Subsonic Aerodynamic Testing Association Grubu'na, 2000 yılında, tünelin söz konusu üstün özellikleri nedeniyledir ki üye olarak kabul edilmiştir. Ne var ki ART, Brezilya 1954'te uçak sanayine ilk adımını attığında işlevsiz kalmış durumdaydı; çünkü Türkiye o tarihlerde uçak yapmaktan vazgeçmişti; Ankara'daki uçak ve motor fabrikası da üretimlerini durdurma yolundaydı. Özel sektördeki o cesur, yurtsever girişimcilerin de defterleri çoktan dürülmüşü...

Aramızdaki Fark Ne?

Bizden geç başlayan Brezilya, şimdi uçak sanayinde çok farklı bir noktada. *Kendi tasarladığı uçakları üretiyor ve bütün dünyaya satıyor.* Peki, benim sevgili okurlarım, onlar bizimkinden farklı bir öykü yazmayı nasıl başardılar? Sorunun yanıtı Brezilya'daki havacılık sanayinin yukarıda aktardığım öyküsünde zaten var ama, bir kez daha yineleyelim. Farklı öyküyü doğuran, Brezilya devletinin izlediği tedarik politikası, daha açık bir deyişle, başta Brezilya Hava Kuvvetleri ve Brezilya Havayolları olmak üzere devletin kurumlarının yerli kuruluşa güven duyarak verdikleri siparişlerdir; incelerseniz göreceksiniz, 2000'li yıllara gelindiğinde bile, devletin süren gözetimidir. Ama sanıyorum, Brezilya'nın başarısındaki asıl etken, bu ülkenin, "Amerika'nın arka bahçesinde" olmasından kaynaklanan bütün güçlüklerine rağmen ekonominin pek çok faaliyet alanında ortaya koyduğu ulusal iddia, ulusal iradedir. Marifet, hem de Amerikan'ın arka bahçesinde, bu iradeyi teknolojide yetkinleşme konusunda gösterebilmektedir. Ekono-

15. Ankara Rüzgâr Tüneli'nde bugün yapılabilen testler için bkz. http://www.sage.tubitak.gov.tr/Test/Ruzgar_Tuneli_Testleri.pdf (25.3.2012).

mik güce sahip ulusların ulusal çıkarları doğrultusunda yeniden şekillenen dünya coğrafyasında mevcudiyetini sürdürebilmek için gerekli olan bu irade Brezilya'da varken, galiba bugün bizde eksik olan bu... Siz ne dersiniz?

Gelelim üçüncü örneğimize... 1956'da Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekreterliği'ni kurup nükleer bilimlerde deneysel çalışmalar yapmak üzere 1962'de Küçükçekmece araştırma reaktörünü işletmeye açan Türkiye, "nükleerin n'sini bilmeyen bir ülkeden, otuz yılda, kendi teknolojisini geliştirebilen ve anahtar teslimi nükleer santral satan bir ülkeye dönüşen Güney Kore'den[16] nerdeyse "anahtar teslimi" santral satın alacaktı; bu alımda rol oynayan etkenler yalnızca, teknolojik üstünlük, güvenilebilirlik gibi teknik meselelerle sınırlı olsaydı, alabilirdi de... ("Nükleer Santrallerini Kendi Geliştirebilen Güney Kore ve Anahtar Teslimi Santral Alımı Peşinde Koşan Türkiye" için bkz. Okuma Parçası III)

Okuma Parçası III

Nükleer Santrallerini Kendi Geliştirebilen G. Kore ve Anahtar Teslimi Santral Alımı Peşinde Koşan Türkiye...[17]

İlk iki okuma parçasında söz ettik. Nasıl oluyor da demiryolculuğa aşağı yukarı aynı tarihlerde başladığımız İspanya, bize yüksek hız treni ve teknolojisini satabiliyor? Havacılık sanayine bizden sonra giren Brezilya, havacılık sanayi ve teknolojisinde niçin bizden çok ileride? Kaybettiğimiz yarışların –aslına bakarsanız terk ettiğimiz, demek daha doğru– bu ikisiyle sınırlı olmadığını bilmem hatırlatmama gerek var mı? Ama isterseniz, terk ettiğimiz bir yarıştan daha söz edelim; nükleer santral yarışından... Bu yarış, aslında, gerilerde kalmış toplumların, eğer meram ederlerse ileriye sıçrayabileceklerinin de çarpıcı bir örneğidir.

Biz 1956'da Atom Enerjisi Komisyonu Genel Sekreterliği'ni (TAEK) kurup nükleer bilim ve teknoloji alanlarında çalışmalar yapmak üzere 1962'de Çekmece Nükleer Araştırma Reaktörünü faaliyete geçirmemiş miydik? Öyle yapmıştık... Demek ki, bu kritik bilim

16. Münir, Metin (2010), "Nükleerde Kore örneği", *Milliyet*, 19 Şubat 2010.

17. Bu satırların yazarının *CBT*'nin 18 Mart 2011 tarihli sayısında yayımlanan "Politik Bilim" köşesindeki yazısından alınarak 2012 Haziran'ında güncellenmiştir.

ve teknoloji alanlarına hâkim olmaya tam yarım asır önce karar verip harekete de geçmişiz. Bugün neyin peşindeyiz? Türkiye'de bir nükleer santral kurdurmanın... *Milliyet*'te Metin Münir de yazmıştı (19 Şubat 2010); biz bu santrali "anahtar teslimi" G. Kore'den alacaktık, olmadı... Bu alımda rol oynayan faktörler yalnızca, teknolojik üstünlük, güvenilebilirlik gibi teknik meselelerle sınırlı olsaydı, alabilirdik de...

G. Koreliler nükleer alana ne zaman girdiler? 1959'da... Kore Atom Enerjisi Araştırma Enstitüsü'nü (KAERI) kurarak... Ama onlar kurmakla kalmadılar; bu enstitüyü niçin kurduklarını hiç unutmadan yollarına devam ettiler. 1960'lardan 1970'li yıllara kadar olan dönemde, TRIGA Mark II, TRIGA Mark III gibi araştırma reaktörleriyle işe başladılar; 1995'te kendi teknolojilerine dayanarak ilk araştırma reaktörlerini (HANARO) tasarladılar ve kurdular. 1996'da yine kendi teknolojilerine dayanarak geliştirdikleri, standart nükleer enerji santrali tasarımını ortaya koydular. 1997'de başladıkları 330 Megawatt'lık gelişmiş reaktör *(SMART / System-integrated Modular Advanced Reactor)* projesinde, kavramsal tasarımı 2002'de tamamladılar. Şu anda *Sodyum Soğutmalı Hızlı Reaktörler, Çok Yüksek Sıcaklıklı Gaz Soğutmalı Reaktörler* gibi, gelişmiş, dördüncü nesil reaktörler üzerindeki ARGE ve reaktör sistemleri tasarım faaliyetlerini ve doğal olarak, nükleer yakıt üretimi ve atık yönetimi sistem ve teknolojilerini geliştirme çalışmalarını da ileri düzeylerde sürdürüyorlar.

Bu arada, nükleer enerji teknolojilerini eksen alarak, radyoaktif teknolojiyle, örneğin enformasyon teknolojisi gibi ileri teknolojilerin "kombinasyonlarını" sağlayacak *radyoaktif füzyon teknolojilerini* geliştirme ve sınai uygulamalarını yapma gibi konular üzerinde de çalışıyorlar. Ayrıca nükleer araştırma reaktörleri ihracına yönelik pazar araştırmaları yapıyorlar.

KAERI üzerinde daha fazla durmayacağım. 1990'da kurdukları Kore Nükleer Güvenlik Enstitüsü (KINS) ve kuruluşu 1994 yılına dayanan Kore Nükleer Yayılmayı Sınırlandırma ve Denetleme Enstitüsü'nden de (KINAC)[18] söz etmeyeceğim. Nasıl olsa adları-

18. Kuruluşu 1994 yılına dayanan Kore Nükleer Sınırlandırma ve Denetim Enstitüsü (KINAC), G. Kore'de nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanılması için nükleer saydamlığın artırılmasını teşvik ve uluslararası sınırlandırma çabalarına (konuyla ilgili iki uluslararası anlaşma var: "Treaty on the Non-Proliferation of Nuclear Weapons" ve "Nuclear Non-Proliferation Treaty") katkı amacıyla faaliyet gösteriyor. Bu çerçevede, ulusal güvenlik sistemlerinin, ayrıca nükleer tesis ve malzemeler için fiziksel koruma sistemlerinin kurulması ve önceden bildirimde bulunulmamış nükleer faaliyetlerin açığa çıkarılmasında kullanılacak teknoloji ve aygıtların geliştirilmesi, enstitünün başlıca faaliyetleri arasında.

nı saydığım bu üç enstitünün web sitelerine girip hangi konular üzerinde çalıştıklarını öğrenebilirsiniz.[19] Lütfen bir de TAEK'in web sitesine girip 1956'da kurduğumuz bu kuruma bağlı merkezlerin bugün hangi alanlarda çalıştığına bakarak Kore'dekilerle bir karşılaştırma yapınız.

Yanlış anlaşılmasın; verdiğim örneği nükleer alandan seçmemin nedeni, nükleer enerji karşıtlığı ya da yandaşlığıyla ilintili değildir. Anlatmak istediğim şu: Türkiye ve G. Kore, nükleer bilim ve nükleer teknolojide yetkinlik kazanmak istemişler ve bunun için, eşzamanlı olarak harekete geçmişlerdir. Ama, aradan geçen süre içinde, onlar kendi teknolojilerine dayalı olarak tasarlayıp geliştirdikleri nükleer enerji santrali i, bize anahtar teslimi satabilme noktasına gelmişler; bizse yerimizde saymışız. Demek ki biz yarışı çoktan bırakmışız... Niçin?

Söz G. Kore'den açılmışken, şu da söylenmezse olmaz: Biliniyor ki, çağımıza damgasını vuran enformasyon ve telekomünikasyon sanayilerindeki sıçramada kilit rol oynayan mikroelektroniğe, Türkiye de treni kaçırmadan girmek ve bu teknoloji alanında yetkinlik kazanmak istemiştir. Sonradan öğrenilmiştir ki, G. Kore de aynı dönemde aynı şeyi yapmayı planlamıştır. Sonuç? Bugün Koreliler, mikroelektronikte ve bunu tamamlayan bilim ve diğer teknoloji alanlarında kazandıkları yeteneğe dayanarak geliştirdikleri ürünlerle dünya pazarlarında söz sahibidirler; bizse, bu ürünlerin yalnızca kullanıcısı olarak kaldık! Niçin?

Nasıl oluyor da demiryolculuğa aşağı yukarı aynı tarihlerde başladığımız İspanya, bize yüksek hız treni ve teknolojisini satabiliyor?

Havacılık sanayine bizden sonra giren Brezilya, havacılık sanayi ve teknolojisinde niçin bizden çok daha ileride?

Ya da 1950'li yıllarda, sanayi üretimine ve ekonomiye ilişkin göstergelere bakıldığına bizden daha geride olan bir G. Kore nasıl oluyor da, nükleer teknolojiye egemen olabiliyor ve anahtar teslimi nükleer santral kurma, dışa satma noktasına gelebiliyor?

Bazılarınızın aklına "otomobil"de de G. Kore'nin bizim çok önümüzde koştuğu gelmiştir ama isterseniz bu soruları artık daha fazla uzatmadan "niçin"lerin yanıtlanması meselesine geçelim.

19. http://www.koreabrand.net/en/know/know_view.do?CATE_CD=0006&SEQ=1292 (22.3.2012).

Uluslararası Rekabet Üstünlüğü Yarışında Biz Niçin Gerilerde Kaldık?

Kapitalist ülkelerin, acımasız bir rekabet üstünlüğü yarışı içinde oldukları ve bu yarışın hiç durmaksızın sürüp gittiği biliniyor. Özünde bu yarış bilim, teknoloji, sanayi ve yenilikçilik alanlarında yapılan bir yetkinlik yarışıdır. Asıl yarış bu alanlardadır; çünkü özellikle İngiliz Sanayi Devrimi'nden sonraki dünya pratiği göstermiştir ki, sayılan alanlarda kazanılmış yetkinlikler, dünya pazarlarında rekabet üstünlüğünü ele geçirmede anahtar görevi görmektedir. Dahası, bu yetkinliklerine dayanarak dünya pazarlarında rekabet üstünlüğü kazanan uluslar ekonomik büyüme ve toplumsal gelişme açısından da önde koşmaktadırlar. Rekabet üstünlüğünün anahtarı ekonomik büyüme ve toplumsal gelişmenin de anahtarıdır. Yapılan iktisadi araştırmalar da, bu yöndeki gözlemlerin doğruluğunu kanıtlamıştır.

Almanya ve ABD'nin, sanayi devriminin beşiği olan B. Britanya'yı bilim, teknoloji, sanayi üretimi ve yenilikçilikte yakalayıp geçmelerinden başlayarak, söz konusu yarışta çok gerilerdeyken ön sıralara geçebilen pek çok ülke örneği olduğunu biliyoruz. Hatta benim yaşlarımda olanlar bu örneklerden, Japonya ve Güney Kore gibi, 20. yüzyılın ikinci yarısına rastlayanlarının da tanığıdırlar. Şimdi Çin'deki, Hindistan'daki, Brezilya'daki atılımlar hepimizin gözleri önünde cereyan etmektedir.

Demek ki, kapitalist sistemin içinde ülkeler arası sıralama değişmez değildir; önde koşanların yaptıkları bütün engellemelere rağmen, daha iyi bir konuma geçmek ve dünya nimetlerinin paylaşımında ulusal payı artırmak mümkündür.

Cumhuriyetimizin kuruluş dönemindeki atılıma rağmen biz bunu niçin başaramadık?

Bölüm I
Kültürel Miras Meselesi...

Bu noktada, ister istemez, "kültürel miras" meselesi akla geliyor. Çünkü bilimde, teknolojide, sınai üretimde yetkinlik meselesi, kuşaktan kuşağa devredilen belirli bir kültürün ürünüdür. Tabii, anlam yelpazesi çok geniş olan "*kültür*" gibi bir kavram söz konusu olduğunda, bu kavramın hangi anlam içeriği ya da genişliğiyle kullanıldığını da açıklamak gerekir.

Elinizdeki denemede bu kavram, genel olarak, toplumların öğrenme ve öğrendiklerini gelecek kuşaklara aktarma kapasitelerine dayanan bilgi ve deneyim birikimlerini ifade etmek için kullanılacaktır. Tanımda, toplumların bilgi ve deneyim birikimlerinin "öğrenme ve gelecek kuşaklara aktarma kapasitelerine dayandığı" özellikle belirtilmiştir. Çünkü böyle bir birikimin olabilmesi için *öğrenme ve aktarma sürecinin varlığı* şarttır.

Toplum içinde böyle bir birikim süreci ve sonuçta "kültür" nasıl ortaya çıkacaktır? Sosyolog Behice Boran'ın, 1940'lı yılların Amerikan etnolojisini ("kültürü tetkik eden ilim") eleştirirken yaptığı tespit bu konuya açıklık getiriyor:[1]

"Kültür, karşılıklı insan münasebetlerinin, topluluk faaliyetlerinin mahsulüdür; ancak karşılıklı insan münasebetleri, faaliyetleri çerçevesinde görüldüğü takdirde kültür hadiseleri öz vasıflarında, doğru olarak anlaşılabilir."

Bir başka makalesinde açıkladığı gibi,[2] Boran'ın burada kastettiği "insan münasebetleri [ilişkileri]", bundan sonrasını sadeleştirerek aktaracağım, "insanın doğal çevre/doğa ile ilişkiye girişmesinden doğan, insanlar arasındaki ilişkilerdir / ilişki sistemleridir. ... [Bunlar] işbölümü, mülkiyet ilişkileri, üretim organizasyonu ilişkileridir." Elbette, "doğrudan doğruya insanın insanla ilişkiye geçmesinden doğan ilişki sistemleri" de vardır. Boran, bu ilişki sistemlerine de "aile, devlet, dinî kurumlar, sanat ve spor kurumları"nı örnek gösterir ve şöyle devam eder:

> Ailenin, devletin, dinî kurumların iktisadi fonksiyonları olabilir ve vardır da; fakat bu kurumlar doğrudan doğruya doğayı işletme faaliyetlerinden doğmaz; oysa iş bölümü, mülkiyet ilişkileri, üretim organizasyonu, doğrudan doğruya, doğayı işletme faaliyetlerinin insanlar arasında doğurduğu ilişki sistemleridir.
> Her canlı için olduğu gibi insan için de en önemli ilişki doğal çevre ile olan ilişkidir. ...Bitki[ler] ve hayvan[lar] âleminde olduğu gibi insanda da gerek birey hayatının devamı, gerek türün devamı, çevreyle sürekli ve zorunlu ilişki sonucu mümkün olur. İnsanın doğayla olan ilişkileri toplum yapısının daima kökünde olan esas ilişkilerdir; çünkü bu ilişkiler insanın biyolojik doğasının zorunlu gereksinmelerinden doğar; sosyal realiteden daha geniş –bütün canlı[lar] âlemini kapsayan–, demek ki daha temel, daha kökten şartlara dayanır. Toplum yapıları ne kadar değişirse değişsin, [ne kadar] çeşitlilik gösterirse göstersin bu biyolojik gereksinmeleri ...ortadan kaldıramaz. Sosyal yapı bu biyolojik temel üzerinde yükselir ve onun imkânları içinde çeşitlilik gösterir. Açlık, susuzluk, cinsiyet, barınma gibi ihtiyaçların karşılan-

1. Boran, Behice (1943), "Sosyolojide Bocalamalar II", [*İnsan*, Sayı 22, Nisan 1943], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s. 304-08.
2. Boran, Behice (1943), "Sosyal Evrim Meselesi", [*Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Şubat 1943], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s 279-88.

> ması zorunludur ve bunların karşılanmasında insanlar doğal çevreyle ilişkiye geçerler. ...fakat bu ihtiyaçların karşılanma şekilleri (gıdanın üretimi, mesken şekilleri, aile sistemleri) değişir. ... [Çünkü] doğayla insan ilişkilerine [kendi organizmasının şartları ve çevre şartları dışında] bir üçüncü unsur, organizma dışı bir araç –alet– müdahale eder. Doğayı işletme faaliyetlerinde ... alet, değişen ve biriken, gelişme gösteren bir faktördür. Şu halde, insan sosyal âleminde öyle bir olayla karşılaşıyoruz ki bu olay, "evrim" diyebileceğimiz çeşitten bir değişme gösteriyor. Teknikte gelişme olduğunu söylemek, sübjektif, itibari değer hükümlerine dayanmaz; bu ilerleyiş objektif, gözlenebilir ve karşılaştırılabilir, hatta ölçülebilir, bir olaydır.

Elinizdeki bu denemede de "kültür" derken anlatılmak istenen bilgi ve deneyim birikimi, Boran'ın tanımladığı gibi, "insan-doğa ilişkilerinden" ve bu ilişkiler çerçevesinde şekillenen "insanlar arası ilişkilerden", "ilişki sistemlerinden" doğar. İnsan doğayla olan ilişkisinde "*doğayı işletmeyi*" / maddeyi işlemeyi / doğayı değişime uğratmayı öğrenir; doğanın, *doğayı işletmenin* bilgi ve deneyimine sahip olur. Yaşayarak, yaparak, deneyerek ve bu süreçlerle iç içe geçmiş biçimde bir başkasından görerek öğrenir. Diğer insanlarla olan ilişkilerinde de, bu ilişkilere özgü ne varsa onun bilgi ve deneyimini de benzer biçimde edinir ve yine bütün bu ilişkiler çerçevesinde öğrendiklerini gelecek kuşaklara aktarması gerektiğinin de ayırtına varır ve öğrendiklerini öğretir. Aktarım süreci de aslında önceki kuşak için bir öğretme, izleyen kuşak içinse bir öğrenme sürecidir. Söz konusu bilgi ve deneyim birikimi, kültür böyle oluşur ve toplumun malı olur.

Bu denemede, toplumların, üzerinde özellikle durulacak kültürleriyse, tam da onların doğayla olan ilişkilerinden, bu ilişkiler kökeninden gelen ya da bir başka deyişle, doğayla ilgili deneyimleriyle başlayan *bilim, teknoloji ve sınai üretim alanlarındaki bilgi ve deneyim birikimleri* olacaktır. Elbette bu kavramlar insanlık tarihinin çok sonraki dönemlerinde ortaya çıktı; belli bilgi ve deneyim ya da faaliyet kümeleri bu kavramlarla anlatılır oldu. Ama hangisinden hareketle tarihsel olarak geriye doğru gidersek gidelim, sonuçta karşımıza çıkacak olan insan-doğa ikilisi ve insanın doğayla olan ilişkisidir. Bugün bu kavramlarla anlattığımız birikim, bütün bir insanlık tarihi boyunca hem nicelik hem de nitelik açısından sürekli olarak değişegelen bir birikimdir. Ama bu değişimin belirleyici özelliği "gelişme" yö-

nünde olmasıdır. Bunun en tipik örneği, Boran'ın işaret ettiği gibi, insanoğlunun "doğayı işletirken" kullandığı aletlerdeki gelişmedir. Aletle birlikte, *"doğayı işletme"* / maddeyi işleme yöntemleri de gelişir. Sözü edilen birikim açısından önemli olan da değişimin gelişme yönünde olmasıdır. Demek ki, anılan alanlar söz konusu olduğunda, kuşaktan kuşağa asıl devredilen miras, durağan bir bilgi ve deneyim birikiminin ötesinde, devredilenin geliştirilebileceği fikri ve bu fikrin gerçekleştirilmesini mümkün kılacak bilgi ve deneyim birikimidir. Kısacası, asıl devredilen, o fikirle birlikte edinilen geliştirme yeteneğidir; *geliştirme kültürüdür.*

Geliştirme kültürünün de ilk insanların ortaya çıkışıyla birlikte başlamış olduğunun söylenmesi yanlış olmasa gerektir. Herhalde başlangıçta bu oluşuma yolu açan, içgüdüsel arayışlar ve rastlantısal buluşların yarattığı deneyim birikimleri olmuştur. Bu birikim sürecini anlatabilmek için, Jacob Bronowski'den[3] esinlenerek şöyle bir örnek kurgulanabilir:

İlk insanlar su gereksinimlerini buldukları su kaynaklarından en doğal biçimiyle karşılarken, muhtemelen içlerinden biri bir gün rastlantısal olarak avucunun bir biçimde su içmesini kolaylaştırabileceğinin farkına varmış ve zamanla avuç içini bu amaçla daha iyi kullanabilmenin tekniğini geliştirmiştir. Başka insanlar da ondan bunu görerek aynı tekniği kullanmaya başlamışlar ve belki de günün birinde, aralarından başka biri iki avucunu yan yana birleştirerek daha kolay ve daha bol su içebileceğini keşfetmiştir. Ve belki çok daha sonraları bir başkası da, ıslak kile kendi avuç içinin şeklini verip kurutarak su içmeye yarayacak bir çanak yapmış ve bununla suyunu çok daha kolay içebileceğini, üstelik suyun kaynağından alınıp başka bir yere taşınabileceğini görmüştür. Böylece, başlangıçta içgüdüsel ve bireysel düzeyde olan bu tür arayış ve buluşlar bir arada yaşayan insanlarca birbirinden görerek öğrenilip benzeri pratikler kendi

3. "Bir avuç kil alıp onu bir top, küçük bir figür, bir fincan halinde şekillendirmek ya da ev olarak bir oyuk açmak, ilk bakışta, dünyanın en doğal şeyiymiş gibi gelir. Ve sanırız ki, biz bu şekilleri doğadan alıyoruz. Elbette öyle değil. Bu şekilleri üreten insanın kendisidir; bunlar, insan yapısı şekillerdir. Çanak, avucunu çukurlaştırarak tutan insanın, bu sırada elinin aldığı şekli yansıtır; toprağa oyulmuş ev, insanın elinin şekil verme eylemini yansıtır" (Bronowski, Jacob [1973], *İnsanın Yükselişi*, Çev. Aykut Göker, V Yayınları, Mayıs 1987, Ankara, s. 32-33; Yeni baskı: Say Yayınları, 2009, Ankara, s. 70) (*The Ascent of Man*, Little Brown & Co., 1973, Boston).

aralarında yaygınlaştıkça, "daha çoğa ve daha kolay" erişebilme arayış ve çabası topluluğa malolmuş; topluluğun deneyim birikimi/kültürü haline gelmeye başlamıştır. Elbette bu birikim süreci, başlangıçta çok uzun zaman dilimlerini almıştır. Ama o aşamada bile böylesi bir kültürün toplulukta yerleşmesini ve sürüp gitmesini destekleyen etken, "daha çoğa ve daha kolay" erişmenin mümkün olduğunun görülmesi, o pratiğin edinilmesidir. Ve o kültür, dıştan bakan bir göz için, kelimenin tam anlamıyla, insanın doğayla iç içe geçmiş yaşam koşullarında gelişen bir *yaratıcılık, yenilikçilik* kültürü; bir *geliştirme* kültürüdür. Ve yine ilk başlarda, insanlar, elbette yenilik olsun ya da yaratıcılık olsun, gelişme olsun diye yola çıkmamışlardır; onları iten güç, tekrar altını çizelim, en doğal gereksinimlerini karşılayabilme arayışları içinde gelişen "daha çoğa, daha kolay" ve giderek de *"daha iyiye"* erişme arayışlarıdır. Ama bu erişim denemeleri ve bu denemelerde başarıya ulaşanların sayısı arttıkça, sonuçta elbette, bunun yolunun bir şeyleri değiştirebilmekten geçtiğini de öğrenmişlerdir. Kullandıkları aletler, kaplar ve silahlardaki uzun zaman dilimlerine yayılmış bu küçük küçük (incremental) değişiklikler sonucu ortaya çıkan gelişmeler, edinilen bu deneyimlerin sonucu olsa gerektir.

İnsanoğlunun hiç bitmeyen, en doğal gereksinimlerini karşılama uğraşı ve zaman içinde bununla iç içe geçen yaşama daha sağlam tutunabilme, kendisine daha iyi bir yaşam ortamı yaratabilme, işini daha kolay, daha iyi yapabilme ve daha çok yarar sağlayabilme arayışı, *geliştirme kültürü* olarak nitelediğimiz bilgi ve deneyim birikiminin ortaya çıkma nedenidir. Bu somut neden, aynı zamanda, bu birikimin sürekli olarak değişmesine, hem nicelik hem de nitelik olarak gelişmesine de yol açar. Çünkü insanoğlunun, bu birikimin temelinde yatan arayışı, daha iyisi aranan her neyse onu *geliştirmekle* sonuçlansa bile, bu kez de büyük bir olasılıkla "daha da iyisine" erişebilmek için yinelenebilir. Her yineleniş bu kültürün yeniden ama bu kez *"bir üst düzeyde* yeniden" üretilmesi anlamına gelir.

Geliştirme kültürü, hiç kuşkusuz, insanoğlunun doğayla ilişkileri ve toplum içinde kurduğu ya da kurmak zorunda kaldığı ilişkiler ağı çerçevesinde oluşup gelişir, süreklilik kazanır. Ama şunu da hemen eklemek gerekir ki, aranan "daha iyi"lere erişebilmenin örnekleri toplumda çoğaldıkça, bu yöndeki pratik

arttıkça o toplumda yerleşen, her şeyin daha iyisinin yapılabileceğine, istenirse bunun mümkün olacağına ilişkin güven duygusu, değer yargıları ve düşünce sistemleri de, bu kültürün toplumda yaygınlık ve kuşaklar boyu süreklilik kazanmasında elbette önemli bir rol oynar ve bu arayış sürecinin işleyip gitmesini destekleyen bir iç dinamik yaratır. Ve bu iç dinamik de her alanda daha iyinin aranışını körükler ve o arayışlara daha fazla yaygınlık ve süreklilik kazandırır.

Onun içindir ki, Maryland Üniversitesi Tarih Bölümü'nden Profesör Robert Friedel bu kültüre, kökenine bakarak, "*iyileştirme (improvement) kültürü*" demektedir. Ona göre[4] " 'İşlerin daha iyi yapılabileceği' yolundaki inanç ve değer yargılarının toplumun bütün katmanlarına nüfuz ederek tamamına egemen olması" halinde varlığından söz edilebilecek olan "... Bu kültür, ister tarlayı sürerken isterse ev ya da tapınak inşa ederken olsun; ister makineleri tasarlarken ve kullanırken isterse savaşırken ya da çocuklarını büyütürken olsun; velhasıl hayata biçim veren, hayatı dokuyan hangi iş olursa olsun, kadın ve erkeklerin hayattaki bu görevlerini yerine getirme tarzlarında ortaya çıkan bir davranışlar ve anlayışlar dizisidir."

Daha iyinin aranışını körükleyen ya da destekleyen başka iç dinamikler de elbette söz konusu olabilir. Bu dinamikler,

4. Friedel, Robert (2007), *A Culture of Improvement: Technology and the Western Millennium*, Massachusetts Institute of Technology, s. 2.
Friedel, her ne kadar, sözünü ettiği "iyileştirme kültürü"nün, Mübeccel Kıray'ın eleştirdiği Amerikalı sosyologlar gibi, nasıl bir toplumsal çerçevede ya da ne tür insan ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıktığı meselesiyle pek fazla ilgilenmeksizin ve yalnızca sonuca bakarak çözümlemelerini yapıyorsa da, getirdiği tanım, kanımızca kabul edilebilir bir tanımdır. Gerçekten, toplum ölçeğinde edinilmiş bir kültürden söz edilecekse, en azından bazı "değer yargılarının" şu ya da bu ölçüde, ama toplumun bütün katmanlarına nüfuz etmesi şarttır. Ve elbette bu kültür, o toplumun bireyleri düzeyinde ve her birinin kendi uğraş alanlarında, şu ya da bu ölçüde dışa yansır. Ama Friedel "iyileştirme kültürü" olarak tanımladığı bu kültürü "kadın ve erkeklerin hayattaki görevlerini yerine getirme tarzlarında ortaya çıkan bir davranışlar ve anlayışlar dizisi..." olarak nitelerken "insanların yaptıkları işleri iyileştirme kapasiteleri vardır" gibi bir kabulden hareket etmekte ve ortaya çıkan "davranışlar ve anlayışlar dizisi"ni varolan bu kapasitelerine yormaktadır (Friedel, Robert [2007], s. 2-11). Ama bu kapasite, nasıl bir toplumsal çerçevede ortaya çıkmıştır; onunla pek fazla ilgilenmemektedir. Bu kültürün merkezinde adeta toplumdan soyutlanmış birey ve onun duyguları, yönelimleri vardır.
Hareket noktası farklı da olsa, "iyileştirme kültürü" konusundaki tanım ve çözümlemeleriyle, benim için ufuk açıcı olan bu eseri bana armağan eden Prof. Dr. Haluk Tosun'a teşekkürlerimle...

aslında tek tek bireyler düzeyinde de ortaya çıkabilir. Örneğin, insanların zaman zaman "[yaşadıkları] çevreden tatminsizlik duymalarının" da[5] söz konusu arayışların, farklı bir düzlemde de olsa ortaya çıkışında belli bir rol oynadığı söylenebilir. Sahip olduklarıyla yetinmeyen insanlar hiç kuşkusuz daha iyi bir yaşam arayışına yönelebilir; bu yolda yeni deneyimlere girişebilirler. Bu yönelimler de doğal olarak insanlarda bir şeyleri değiştirme/geliştirme arayışlarını geliştirir ve onları yenilikçiliğe, yaratıcılığa yöneltebilir. Kendi deneyimleriyle ya da başkalarından görerek bir şeyleri değiştirmek, yaratıcı olmak gerektiğini öğrenebilirler.

Bu arada, belki, insanoğlunun daha iyiye yönelişinin, bu yönde edindiği arayış ve sonuçta edindiği "bir şeyleri değiştirebilme deneyiminin" onda merak duygusunu kamçıladığı ve yalnızca merak güdüsüyle araştırarak da yeni bazı bulgulara ulaştığı söylenebilir. Bu yeni bulgu, işine yarasın yaramasın, onda bilmediği, deneyimine sahip olmadığı bir yeni durumla karşılaşmış olmanın heyecanını yaratabilir; bu ona bambaşka bir tatmin duygusu da verebilir. Bu konuda şimdilik söylenebilecek olan şudur ki, yalnızca merak güdüsüyle ortaya çıkan bu farklı deneyim ister insanoğlunun daha iyiye yönelişinin bir yan ürünü olarak değerlendirilsin isterse doğrudan insan doğasının bir ürünü olarak görülsün, sonuçta, devralınan birikimin geliştirilmesine yarar; tıpkı "daha iyinin aranışı"nda olduğu gibi, "merak" da, toplumun geliştirme kültürünü dokuyan etkin bir unsur haline gelir.

Ortaya çıkan bütün bu iç dinamikler ve bunların sonucu olarak giderek artan ve çeşitlenen arayışlar bir araya geldiğinde elbette toplumları yenilikçi, yaratıcı yapan yönelimler, niteliksel kazanımlar ortaya çıkar; o toplumların ayırt edici özelliği haline gelir ve devralınan birikim sürekli *geliştirilir*. Ancak geliştirme kültürünün toplumda yaygınlaşması, süreklilik kazanması ve bu kültürün doğal olarak kendi içinde gelişmesinde, insanların belirli bir gelişme aşamasına gelmelerinden, özellikle de yerleşik hayata geçmelerinden sonra aralarında kurulan üretim ilişkilerinin ve farklı toplumsal katmanların ortaya çıkışının tam anlamıyla belirleyici olmaya başladığı gözden kaçırılmamalıdır.

Özellikle yerleşik hayata geçildikten sonra ve bunu izleyen evrelerde bir kısım insanlar görmüşlerdir ki, bolluk içinde ya-

[5] Friedel, Robert (2007), s. 4.

şamak, bunun için gerekli imkânları elde etmek ve elde ettiğini koruyabilecek güce sahip olabilmek, başka insanları denetim altına alıp onların emek gücünden yararlanmak kadar üretim araçlarının ve silahların denetimini de ellerinde tutabilmelerine bağlıdır. Çok daha sonraları şu da çok net olarak görülmeye başlamıştır ki, üretim araçları ve silahlar kadar bunların tekniklerinin/teknolojilerinin geliştirildiği; bu tekniklerin/teknolojilerin toplum içinde ya da toplumlar arasında yayılıp yayındığı (difüzyon) süreçleri de denetim altında tutmak gerekir ve bu hepsinden daha önemlidir. Böylece, üretim araçları ve silahlar başkalarından önce geliştirilmiş olacak ve bu gelişmenin sağlayacağı nimetler de başkalarından önce devşirilebilecektir.

Tabii bunun tam anlamıyla farkına varılması, toplumlar arası ayrışmaların öne çıktığı ve belli coğrafya parçalarına egemen olmuş belli güçlerin etrafında oluşan toplulukların/toplumların başka coğrafyalarda yerleşik topluluklar/toplumlar üzerinde egemenlik kurma ve böylece güçlerine güç katma arayışlarının başladığı tarihsel dönemlere rastlar. Örneğin, teknik açıdan daha üstün silahların, aynı imkâna sahip bulunmayan bir orduya üstün gelmede önemli bir rol oynadığı fiilen görülmüştür.

Sonuçta, teknik ve teknolojideki gelişmeler, bu gelişmelerin yön ve kullanım biçimleri bütünüyle, ekonomik ve siyasi gücü elinde toplayan toplum katmanlarınca/toplumlarca belirlenir hale gelmiş; bu bağlamda da teknik ve teknolojideki gelişmeler giderek hız kazanmıştır.

Ama şunu önemle belirtmek gerekir ki, teknik/teknolojik gelişmenin herhangi bir toplumda belirli toplum katmanlarınca denetim altına alınması ve bunun sonucunda elde edilen ekonomik faydanın paylaşımında aslan payını o katmanların alması, bu gelişmenin ardındaki sözünü edegeldiğimiz kültürün salt o katmanların inhisarında kaldığı ve toplumun tamamına malolmadığı anlamına gelmez. Hangi toplumsal etkenlerin katalizörlüğünde olursa olsun, teknikte, teknolojide, bilimde gelinen aşama, toplumsal yaşama ve toplumu oluşturan bireylerin tamamının yaşamlarına damgasını vurur; belirleyici olur. Tekrar edelim, katmanlar arasındaki fark, gelinen aşamanın nimetlerinden, maddi açıdan olsun manevi açıdan olsun, yararlanabilmedeki ölçek farkıdır, bu nimetlere erişebilme farkıdır. Elbette bu fark belli dönemler, belli toplumlar ve belli şartlarda

çok büyük de olmuştur; ne yazıktır ki, günümüzde de bunun böyle olduğu toplumlar çoğunluktadır.

Kanımız odur ki, teknik, teknolojik gelişmenin altında yatan geliştirme kültürü, zaman içinde Avrupa toplumlarının bütün katmanlarına nüfuz etmenin ötesinde, *kuşaktan kuşağa aktarımında da tam bir süreklilik kazandığı, daha doğrusu bu sürekliliğin şartları Avrupa toplumlarında oluştuğu için,* bu kıta, çağımıza damgasını vuran teknik/teknolojik ve bilimsel gelişmenin de merkezi ve bugün Batı uygarlığı olarak anılan uygarlığın doğup geliştiği yer olmuştur. Aslında, "kuşaktan kuşağa aktarımda sürekliliği sağlayan şartlar" yerine "edinilen kültürü sürdürebilmenin toplumsal şartları" da denebilirdi ve bellidir ki, Avrupa toplumlarında insanlar arası ilişkilerin, örneğin üretim ilişkilerinin gelişimi de bu sürdürülebilirlik şartlarının oluşmasına elverişli bir zemin yaratmıştır. Yine unutmamak gerekir ki, sözü edilen kültür kategorisi, insanın doğayla ilişkisinden, insanlar arası ilişki sistemlerinden doğar ama burada tek yönlü bir oluşum söz konusu değildir. Oluşan kültür ve bu kültürün kurumları, kaçınılmaz biçimde, kendisini doğuran ilişkileri etkiler. Hatta o ilişkilerin bir üst düzeyde yeniden üretilebilmesinin etkin bir aracı da olur. İnsanın doğayla ilişkisi, insanlar arası ilişkiler ve bunların ürünü olan kültür bir üçlü sarmalın kolları gibidir. Birbirlerini, her seferinde bir üst düzeyde yeniden üreterek ilerletebilir; geliştirebilirler. Öyle gözüküyor ki, Avrupa toplumlarında bu üçlü sarmal iyi işlemiştir.[6]

Yukarıda, söz konusu kültürün "kuşaktan kuşağa aktarmada süreklilik şartlarının oluşmasının" altı önemle çizildi. Çünkü bilinmektedir ki, bu kültüre sahip olmuşken bunu sürdüremeyen toplum örnekleri de vardır. Bizim açımızdan en çarpıcı örnek de İslam toplumudur.

Avrupa toplumları sözü edilen üçlü sarmalın iyi işlemesiyle ve bunun doğurduğu iç dinamikledir ki, dünyanın başka coğrafyalarında daha önce kaydedilen teknik/teknolojik ve bilimsel gelişmeleri de özümseyip kendilerine maledebilmiş (izini kaybettikleri Yunan bilimini İslam'dan aktararak kendilerine

6. *"Üçlü sarmal"* kavramını, sanayi kapitalizminde yeniliklerin ortaya çıkmasında rol oynayan hükümet *("government")*, üniversite ve sanayi arasındaki karşılıklı etkileşim ilişkilerini modellemek üzere 1996 yılında ortaya atan Amerikalı iktisatçılar Loet Leydesdorff ve Henry Etzkowitz'ten ödünç aldım.

malettikleri gibi) ve bunları o coğrafyalardaki toplumlardan çok önce, bir üst düzeyde geliştirerek yeniden üretebilmişlerdir. Onun içindir ki, Batı uygarlığı gezegenimizin bütününe egemen olmuştur.

Niçin Avrupa; niçin bir başka coğrafya değil? Bunun nedenlerini, söz konusu geliştirme kültürünün Avrupa'da toplumsal boyutta yaygınlaşıp yayınmasını, kalıcılaşıp süreklilik ve hız kazanmasını kolaylaştıran ya da teşvik eden diğer kültürel etkenlerle birlikte, ekonomik ve toplumsal pek çok oluşum ve etkende aramak gerekir.[7] Elbette her bir oluşum ya da etkeni, hem tarih içindeki değişimleri hem de birbirleriyle olan etkileşimleri çerçevesinde ele almak; ayrıca teknikte, teknolojide, bilimde kaydedilen gelişmelerin de ortaya çıktıkları andan itibaren, üçlü sarmal modeliyle anlatmaya çalışıldığı gibi, diğer bütün oluşum ve etkenleri, farklı ölçülerde de olsa, etkiler hale geldiğini unutmamak gerekir. Bu denememizde söz konusu etkileşimin mekanizmaları, bu etkileşimde rol oynayan toplumsal faktörler ve bu bağlamda, hiç kuşkusuz bu etkileşimde belirleyici olan iktisadi sistemlerin bu açıdan analizine girilmeyecektir.

7. Teknik ve teknolojik gelişmenin Avrupa ve Asya'da (Avrasya'da), gezegenimizin diğer kıtalarına nazaran çok daha erken başlayıp çok daha ileri düzeylere eriştiği gerçeğine dikkatleri çeken Jared Diamond'a göre, coğrafi faktörler ve nüfus faktörü bunda belirleyici olmuştur. Diamond'ın "coğrafi faktör" derken özellikle kastettiği, belirli bir coğrafyada ortaya çıkan herhangi bir yeniliğin, bir başka coğrafyada bulunan insanlarca da öğrenilmesinin –ancak insanların bir coğrafyadan başka bir coğrafyaya gitmeleriyle mümkün olabilecek bilgi ve deneyim aktarımının– önünü kesen, doğal coğrafi engellerdir. Örneğin, bir kıtanın kuzeyi ile güneyi arasında ya da kıtalar arasındaki geçişleri, insanlar için imkânsızlaştıran ya da en azından zorlaştıran türden doğal coğrafi engellerdir bunlar ve gerçekten insanlığın gelişiminin ilk aşamalarında bu tür engellerin varlığı söz konusudur. Ancak yazarın işaret ettiği nedenlere bağlı olarak, Avrasya'nın gelişmede ön alması, bu kıtanın bütün toplumlarının insanlık tarihi boyunca eşzamanlı olarak bu gelişmeleri yaşadıkları ve her dönemde teknik ve teknolojik yeniliklere açık oldukları anlamına gelmemektedir. Tarihin belli dönemlerinde Avrasya'daki bu gelişmelere öncülük eden toplumların daha sonra bu üstünlüklerini kaybettikleri de görülmüştür. Tıpkı, Ortaçağ'da, İslam'ın bilim ve teknolojide Hıristiyan Avrupa'ya nazaran çok daha ileri bir düzeydeyken daha sonra bu resmin tam tersine dönmesi gibi... Ne var ki bu ve benzeri durumlar, söz konusu gelişmelerin beşiğinin Avrasya olduğu gerçeğini değiştirmemektedir.
Diamond'un gelişmişlik düzeyleri arasındaki fark konusunda, coğrafi faktörler ve nüfus faktörüne biçtiği rol için bkz. Diamond, Jared (1997, 2003, 2005), Çev. Ülker İnce, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları [Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies]*, TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 21. Baskı, Kasım 2010, Ankara, s. 307-57.

Ancak şu kadarı da söylenmelidir ki, Avrupa'nın beşiklik ettiği *Rönesans*,[8] *Bilim Devrimi*,[9] *Sanayi Devrimi*[10] ve *modern sanayi kapitalizminin* doğuşu gibi tarihsel süreçler, kendilerini doğuran tarihsel, toplumsal, ekonomik, coğrafi şartlar her ne olursa olsun, teknik/teknolojik ve bilimsel gelişmeyi hızlandırmış, kapsamını genişletmiştir. Ama kaydedilen teknik, teknolojik gelişmeler de bu tarihsel süreçlerin ortaya çıkışında ve gelişiminde, biraz önce işaret edildiği gibi, farklı ölçülerde de olsa etkin olmuştur.[11] Aşağıda yeri geldiğinde, Sanayi Devrimi öncesinde ve devrim sürecinde kaydedilen teknik iyileştirmelerin ya da bir başka deyişle, bu iyileştirmeler sonucu nesnel olarak ortaya çıkan teknik gelişmelerin, bu devrimi, özellikle de modern sanayi kapitalizminin gelişimini nasıl etkilediğinin üzerinde ayrıca durulacaktır.

Evet, Batı uygarlığının ya da bugün gelinen aşamadaki bilim ve teknoloji uygarlığının doğum yeri Avrupa'dır. Ama bu, bütün Avrupa toplumlarının teknik ve teknolojik gelişmeyi eşzamanlı olarak ve aynı hızda yaşadıkları anlamına gelmez. Örneğin, Sanayi Devrimi'ne damgasını vuran Büyük Britanya Adası üzerinde yaşayan toplumların, tarihin söz konusu devrim süreciyle başlayan belli bir kesitinde, teknik ve teknolojik gelişmede ve bu gelişmeyi sağlayan teknik/teknolojik alandaki

8. Avrupa'da ortaya çıkan bu kültür hareketi 16 ve 17. yüzyıllar arasında yer almıştır.

9. 16 ve 17. yüzyıllarda fizik, astronomi, biyoloji, tıp ve kimyada ortaya çıkan yeni fikirler ve bilgilerle Bilim Devrimi'nin temeli atılmış ve "Aydınlanma Çağı" olarak anılan, 18. yüzyıl Avrupa'sındaki kültürel gelişmelerle birlikte devam etmiştir.

10. Sanayi Devrimi 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan bir dönemi kapsar.

11. Avrupa'daki Bilim Devrimi'nin öncülerinden Galileo, 1608'de Flanderli bazı gözlük yapımcılarının ilkel bir dürbün geliştirdiklerini duyunca, oturup düşündü ve kendisi de bir dürbün geliştirdi. Onunki Flanderlilerin geliştirdiklerinden daha üstündü. Dürbününün marifetini, Venedik'te, Senato üyelerini ve yöneticilerini Çan Kulesi'ne çıkartıp ufukta beliren gemileri gözleterek kanıtladı. Sonrasını Bronowski'den okuyalım: "Galileo, modern bilimsel yöntemin yaratıcısıdır. Ve bunu Çan Kulesi'ndeki zaferini izleyen altı ay içinde başardı. Kim olsa öyle bir zaferle yetinirdi. Ama ona, Flamanların oyuncağını bir denizcilik aletine çevirmek yetmedi. Bu bir araştırma aletine de dönüştürülebilirdi. Bu fikir o çağ için tamamen yeniydi. Dürbününün büyütme katsayısını otuza yükseltti ve onu yıldızlara çevirdi. Böylece, bizim uygulamalı bilim olarak düşündüğümüz şeyi başlatan kişi oldu. Aleti imal etti, deney yaptı, sonuçlarını yayımladı... Ve bütün bunları, 1609 Eylül'ünden, yeni astronomi gözlemlerini resimli olarak anlatan *Sideris Nuncius, Yıldızlı Haberci* adlı mükemmel eserini Venedik'te yayımladığı 1610 Mart'ına kadar geçen sürede başardı" (Bronowski, Jacob [1973], Türkçe ilk baskı s. 78; Türkçe 2. baskı, s. 156-57).

yenilikçilik ve yaratıcılıkta, bütün kıta Avrupa'sının toplumlarının önünde koştukları bilinen bir gerçektir. Ama aynı ölçüde bilinen bir başka gerçek de, diğer Avrupa toplumlarının ve bu toplumların uzantısı olan Kuzey Amerika toplumlarının da teknik/teknolojik gelişmede, B. Britanya'yı yakalamış ve hatta içlerinden bazılarının da onu geçmiş olmalarıdır.

Diyelim ki, B. Britanya'ya sonradan yetişen ve bu ülkenin tekniğini/teknolojisini yakalayan kıta Avrupa'sının toplumları olsun, Kuzey Amerika toplumları olsun, üretim ilişkileri ya da bu ilişkilere dayanan toplum yapıları açısından birbirlerinin aynısı ya da çok benzeri oldukları ve aynı kültür tabanını paylaştıkları için bunu başardılar. Ama, Batılı olmayan bazı toplumlar da, tarihsel olarak farklı üretim ilişkileri ya da toplumsal yapılardan geldikleri ve Batılılarla aynı kültür tabanını paylaşmadıkları ve de geliştirme kültürleri açısından da tarih içinde onlardan geri kaldıkları halde, daha sonra, Batı'nın tekniğine/teknolojisine yetiştiler. Demek ki, teknik ve teknoloji kavramlarıyla ifade ettiğimiz bilgi ve deneyim birikimi ve bundan çok daha önemli olmak üzere bu birikimi doğuran *geliştirme kültürü*, her topluma özgü farklı bir çabayla da olsa, sonradan edinilebilir; hatta önde koşanlardan da hızlı koşarak aradaki fark kapatılabilir ve onlar geçilebilir.

Elbette, böylesi bir kültürü edinmenin gerekli olduğunun farkına varılabilmesi, farkına varıldıktan sonra da edinilebilmesi o toplumların kendi kültürel birikimlerine (bu noktada kültür kavramını geliştirme kültürüyle sınırlı olarak kullanmıyoruz) olduğu kadar, tarihsel gelişimlerinin kendilerini getirdiği ekonomik, toplumsal ve siyasi koşullara da bağlıdır. Ancak gerek 19. gerekse 20. yüzyıllarda tanık olunan, geliştirme kültürünün sonradan edinilerek teknolojide önde koşan ülkelere yetişilmesine ilişkin örneklerde açıklıkla görülmüştür ki, o ülkelerdeki iktidar sahiplerinin öndekilere yetişme konusunda ortaya koyacakları siyasi irade ve uzun vadeli siyasi kararlılık, başarıda belirleyici olmaktadır. Japonya, G. Kore ve şimdi de örneğin Çin, her şeyden önce bu siyasi kararlılığı gösterebilen ülkelerdir. Yeri geldiğinde bu noktaya tekrar döneceğiz.

Burada bir parantez açarak hemen şunu belirtelim. Şu âna kadar hep "teknik/teknolojik gelişme"den söz ettik. Bu gelişmenin toplumların yenilikçilik ve yaratıcılığıyla iç içe geliştiğini de en azından satır aralarında belirtmeye çalıştık. Daha önce de

değinildiği gibi, bir aleti ya da bir üretim yöntemini *iyileştirme* çabası başarıyla sonuçlandığında, bu, o alet ya da yöntemde "*iyileşme*" ile aynı anlama gelmek üzere bir "*gelişme*" meydana gelmiş demektir. Yapılan bu iyileştirme ya da geliştirme, günümüzdeki anlayışa göre, sonuçta, ekonomik ya da toplumsal bir fayda sağlama ya da daha önce sağlanan faydayı çoğaltma gibi, önceden tanımlanmış bir amaca yanıt vermişse, dıştan bakan bir göz için, aynı zamanda, bir "*yenileştirme (inovasyon)*" faaliyetidir de... Ve bilindiği gibi yenilikçi faaliyetler, belli ölçülerde, o yeniliği yapanların *yaratıcılık*larına da bağlıdır. Söylemek istediğimiz şudur ki, yapılana, bugün anladığımız anlamlarıyla ama daha çok da günümüzün ekonomik faaliyetlerine egemen olan terminolojiye bağlı kalarak, ister "*geliştirme*", isterse "*yenileştirme*" ya da "*yaratıcılık*" diyelim, bu kavramların işaret ettiği kültürler, aynı kökene dayanır ve bunların hepsi, birbirlerini dokuyarak bir ve aynı kültür haline gelir. Bununla birlikte, denememizin bundan sonraki bölümlerinde, yeri geldiğinde, günümüz anlayışına göre önemini anımsatmak için, "yenilikçilik, yaratıcılık kültürü" biçiminde bazı vurgulamalara da yer verilecektir.

Ama bir kez daha yineleyelim. Zaten bir toplumda teknik/teknolojik gelişmeden söz ediliyorsa, açıkça bellidir ki, o toplumda yenilikçilik/yaratıcılık da bununla atbaşı birlikte gelişiyordur. Ve o toplum, sahip olduğu yenilikçi/yaratıcı düşünce sistemiyle, gelişiminde bir araç olarak kullandığı teknolojiyi de geliştiriyordur; bu yeteneğe sahiptir. Yoksa taşıma suyla değirmen dönmez. Dahası, eğer biz özellikle Sanayi Devrimi'nden sonra, bir toplumdaki teknik/teknolojik gelişmeden söz ediyorsak, yine açıkça bellidir ki o toplum geliştirdiği teknolojinin kaynağını oluşturan bilimde de önemli gelişmeler kaydediyordur; bilimi geliştirme yetkinliğine de sahiptir.

Sözün kısası, bugün artık, teknik/teknolojik gelişmede çağı yakalamak ve uluslararası arenada önde koşanların arasında olabilmek için bir toplumun/ulusun belirli bir "bilim" ve "teknoloji" birikimi edinmiş ve bu birikimi, her defasında, bir üst düzeyde yeniden geliştirerek üretebilme yetkinliğini kazanmış olması ve bu birikimi, sürekli, ilgili sinai üretim alanlarına aktararak yeni ürün ve üretim yöntemlerine dönüştürebilecek kadar yenilikçi ve yaratıcı olması şarttır. Eğer, bu konuda diğer toplumlara/uluslara nazaran nispi bir üstünlük de kazanılırsa,

o toplum, dünya nimetlerinin uluslararası ölçekte paylaşımında da belirli bir üstünlük sağlar.

Özellikle İngiliz Sanayi Devrimi'nin yol açtığı modern sanayi kapitalizminin gelişim sürecinde görülmüştür ki, yenilikçilik ve yaratıcılıkta önde koşan toplumlar yalnızca bu alanda değil, bilim ve teknolojide de önde koşmakta ve bu iki alandaki yetkinlikleri yenilikçilik ve yaratıcılıkları için son derece sağlam bir zemin oluşturmaktadır. Bu durumu bugün çok daha açık bir biçimde görmek mümkündür. Uluslararası yarışa sonradan katılan ama önde koşanlara yetişmeyi ve hatta onları geçmeyi başaran toplumlar da, ekonomik ve toplumsal gelişme için, yenilikçilikte ve yaratıcılıkta yetkinleşmenin şart olduğunu, ama bununla eşzamanlı olarak bilim ve teknolojide yetkinleşmek de gerektiğini görebilmiş ve bunu başarmış olan toplumlardır.

Sözün kısası, yenilikçilik, yaratıcılık kültürüyle bilim ve teknoloji kültürü arasında kopmaz bağlar vardır ve burada sorun artık bunların hangisini önce edinelim meselesi değil, bilim ve teknoloji kültürü ile yenilikçilik, yaratıcılık kültürünü bir bütün olarak görmek ve edinebilmek meselesidir. O bütünün adı "*geliştirme kültürü*"dür.

Bu bütünlük içinde, özellikle şunu hiçbir biçimde akıldan çıkarmamak gerekir: Dün teknolojinin kaynağı ampirik (deneyimlerimizden gelen) bilgiydi; günümüz teknolojisinin kaynağı ise bilimsel bilgidir. Çağımızın teknolojisi, "doğa bilimleri" ya da "fizik bilimler" olarak anılan temel bilimlere ve mühendislik bilimlerine dayanır. Ve yine hiç unutulmamalı; çağımızda uluslararası rekabet üstünlüğü yarışında, son çözümlemede belirleyici olan unsur, ülkenin bilim ve teknolojideki yetkinliğidir; bu iki alandaki üstünlüğüdür. Bilim ve teknolojide ön almış ulusların bu avantajlarını günümüzde de sürdürdükleri ve bunu kaybetmemek için de her türlü çabayı gösterdikleri görülmektedir. Bu durumda geriden gelen ülkeler için bilim ve teknolojideki açıklarını kapatmak yaşamsal önemdedir.

Türkiye de, geriden gelen bir ülke olarak, yenilikçilik ve yaratıcılıkta yetkinleşmenin yanında bu yaşamsal sorunla da baş etmek zorundadır. İşte bu noktada soralım: Bizim bilim ve teknoloji kültürü açısından birikimimiz nedir? Biz kimin mirasçısıyız?

Bölüm II

Biz Bilimde Kimin Mirasçısıyız?

Türkiye Cumhuriyeti, hiç şüphesiz, Osmanlı İmparatorluğu'nun, o imparatorluk da İslam'ın mirasçısıdır. Eğer İslam doğa bilimlerinde 9. yüzyılda sahip olduğu üstünlüğü sürdürebilseydi, herhalde Osmanlılar da her şeyden önce bu üstünlüğün mirasçısı olacaklardı. Müslümanlar, Abbasiler döneminde, 9. yüzyıl ile 10. yüzyılın başlarında, Eski Yunan biliminin büyük bir bölümünün çeviri yoluyla Arapçaya aktarılmasını sağlamışlardı. Ama çeviriyi yapanlar yalnızca bununla yetinmeyip, yeri geldiğinde, aktardıkları bilgileri yorumladılar ve bu çeviri hareketiyle başlayan süreçte, "İslam âlimleri" Yunan bilimine özgün katkılarda da bulundular. İslam'ın egemen olduğu coğrafyada yaşayan, Museviler ve Süryaniler gibi, diğer dinlerden olan

insanlar da İslam'ın bu görkemli entelektüel faaliyetine katılmış ve katkıda bulunmuşlardı. Arapça, o zamanların bilim dili oldu.

Ne var ki, 1085'te Toledo'nun, 1091'de Sicilya'nın Müslümanların elinden çıkmasından sonra bilimdeki üstünlük, Hıristiyan Avrupa'ya geçti. 12. özellikle de 13. yüzyılda Eski Yunan Bilimi ve İslam'ın bu bilimle ilgili yorum ve katkıları Latinceye kazandırıldı; Hıristiyan Avrupa'da, özünü Aristoteles fizik ve kozmolojisi ile onun doğa felsefesinin –bilim felsefesinin– oluşturduğu bu bilim egemen oldu. Eski Yunan bilimi, 17. yüzyılda, Copernicus'un güneş merkezli kozmoloji sistemi Aristoteles'in yer merkezli sisteminin yerini alıncaya dek de, Avrupa'daki egemenliğini sürdürdü. Sonrası biliniyor: Copernicus, Galileo, Kepler, Descartes ve Newton'ın öncülük ettiği bilim devrimi ve bugün anladığımız anlamdaki bilimin, doğa bilimlerinin (ya da bir başka deyişle "fizik bilimleri"nin) doğuşu... Hıristiyan Avrupa bilim devriminin beşiği oldu.[1]

Ama, Hıristiyan Avrupa'da, bilimdeki bu ilerlemeler olurken, İslam, doğa bilimleriyle, doğa felsefesiyle olan bütün bağlarını kopardı. Bu kopuşu, Arap coğrafyasında, esas itibariyle Endülüs'ten çekilmeyle birlikte başlayan, ticaret ve kentleşmedeki gerilemeye bağlayan müellifler vardır.[2] Ama doğa bilimlerinden, doğa felsefesinden kopuşa, asıl, dinsel dogmanın, 11. yüzyıldan başlayarak İslam'ın düşünce ufkuna egemen olmasının yol açtığı da kolayca yadsınamayacak bir gerçektir. Kendisi de akılcı felsefeden gelen ama daha sora bu düşünce sistemini bütünüyle

1. İslam'ın, Yunan biliminin Hıristiyan Avrupa'ya taşınmasındaki rolü ve o yüzyıllarda bilimin gelişmesine yaptığı katkı ve ayrıca, bilim devrimiyle sonuçlanan tarihsel süreç konusunda bkz. Grant, Edward (1971), *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, Çev. Aykut Göker, V Yayınları, Ekim, 1986, Ankara (Grant, Edward [1971], *Physical Science in the Middle Ages*, Cambridge Studies in the History of Science, First published by Cambridge University Press, 1977).

Yunan biliminin Arapçaya kazandırıldığı Abbasiler dönemindeki (750-974) çeviri hareketi ve İslam'ın Yunan bilimine katkısı konusunda bkz. Ronan, Colin A. (1983), *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişimi*, Çev. Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Prof. Dr. Feza Günergun, TÜBİTAK Yayınları, 2003, 3. Basım, s. 223-71 (*Science: Its History & Development Among World Cultures*, Facts on File, July 1983).

Yunan biliminin Arapçaya kazandırılmasında Abbasilerin oynadığı rol konusunda ayrıca bkz. Gutas, Dimitri (2002), *Yunanca Düşünce Arapça Kültür [Greek Thought, Arabic Culture] / Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu*, Çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yayınevi, 2003 Temmuz, İstanbul.

2. Örneğin bkz. Akyol, Taha (2010), *Bilim ve Yanılgı*, Doğan Kitapçılık, 2010, İstanbul.

reddeden İslam filozofu Gazâlî'nin (1058-1111) ortaya koyduğu öğretinin, dinsel dogmanın akılcı felsefeye galebe çalması ve sonuçta da İslam'ın bilimden kopmasında önemli ölçüde rol oynadığını ortaya koyan çok sayıda müellif vardır.[3] Yâni, bu kopuşu ve İslam düşüncesinde meydana gelen "durgunlaşmayı İslam düşüncesinin kendi içyapısı ve şartlarıyla açıklamaya çalışanlar olduğu gibi birtakım iç ve dış siyasi ve sosyoekonomik âmiller ışığında anlamak isteyenler de bulunmaktadır."[4]

Bu tespiti yapan Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'sa, "Bugünkü bilgilerimiz her iki yaklaşımın birlikte dikkate alınmasının daha gerçekçi olduğunu göstermektedir"[5] diyor. Ancak nedeni her ne olursa olsun, İslam âleminin, bilimdeki devrime yolu açan 16. ve 17. yüzyıl Avrupa'sındaki entelektüel çabanın ve bu sürecin devamı olarak, 18. yüzyıl ve sonrasında ortaya çıkan bilimsel gelişmelerin bütünüyle dışında kaldığı bir gerçektir. Sonuçta İslam, bilim olarak, "İslami ilimler"i esas alır; dolayısıyla, medreselerinde de esas olarak bu ilimler okutulur hale gelmiştir.[6]

Mirasçısı Olduğumuz Osmanlı'da "İlmî" Düşüncede Aşılamayan Durgunluk...

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu İslam'ın doğa bilimlerinde ve doğa felsefesinde, artık iyiden iyiye gerilediği bir

3. Gazâlî'nin rolü konusunda bkz. Hoodbhoy, Pervez (1992), *İslâm ve Bilim (Bağnazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı)*, Çev. Eser Birey, Cep Kitapları, 1992 (Hoodbhoy, Pervez [1992], *Islam and Science: Religious Orthodoxy and the Battle for Rationality*, Zed Books, London, 1992.
Ayrıca bkz. Özakıncı, Cengiz (2000), *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü (827-1107) "Mu'tezile Devrimi"nden "Gazzali Karşı Devrimi"ne*, Otopsi Yayınevi, Ocak 2000.

4. Ocak, Ahmet Yaşar (2011), *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri / Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayınevi Mayıs 2011, İstanbul, s. 152.

5. Ocak, Ahmet Yaşar (2011), s. 152. Her iki yaklaşımı birlikte dikkate alan bir başka eser de kayda değer: Tokalak, İsmail (2011), *İslam Ülkeleri Neden Geri Kaldı? İslam Ülkelerinin Ekonomik, Politik, Sosyal Gelişimi*, Gülerboy Yayıncılık, Eylül 2011, İstanbul. Tokalak'a göre: "Tarihsel ve toplumsal olguları tek bir faktöre indirgeyerek açıklamak doğru bir metodoloji değildir. İslam ülkelerinin neden geri kaldığını, İslam'ı da kapsamadan yalnız İslam dışından kaynaklandığını öne sürmek, bugüne kadar İslam ülkelerindeki sorunları tam olarak ortaya koyamamanın diğer bir nedenidir" (Tokalak, İsmail [2011], s. 67).

6. Fatih öncesinde Osmanlı medreseleri ve okutulan dersler için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1947), *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 522-25.
Fatih sonrasında Osmanlı medreseleri ve okutulan dersler için bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995, s. 582-87.

döneme rastlar. Osmanlı'ya bilim olarak İslam'dan geçen, yalnızca "medrese ilmi"dir.[7] Tabii, bu noktada akla hemen şu soru gelmektedir: Osmanlı İmparatorluğu'nun doğuşu tarihsel olarak böyle bir zaman dilimine rastlamış olabilir; ama zamanla belli bir ihtişam da kazanan bu imparatorluk, niçin kendisine İslam'dan geçen bu düşünsel durgunluğun içinde hapsoldu kaldı ve hiç olmazsa daha sonra, bu durgunluğu kıracak bir iç dinamik yaratamadı? Yazılanlardan öyle anlaşılmaktadır ki, bu konu Osmanlı araştırmalarıyla uğraşanlar için hâlâ önem ve ilginçliğini korumaktadır. Burada, sorumuzun yanıtıyla ilgili olarak, dikkate değer bulduğumuz bir çözümlemeye değinmekle yetinilecektir. Bu çözümleme, yukarıda adı anılan Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'a[8] aittir. Prof. Ocak der ki:[9]

> ...Osmanlılarda düşüncenin, gerek klasik İslam düşüncesiyle, gerek bizzat Osmanlıların diğer alanlardaki parlaklığıyla ve altı yüz yıllık uzun ömrüyle mütenasip bir yükselme gösteremediği söylenebilir.
> ...Bize göre bu meselenin temelinde üç önemli faktör yatmaktadır:
> 1) Osmanlılardan önce İslam dünyasında düşüncenin canlılığını bir ölçüde kaybetmiş olması (ki Osmanlılar İslam düşüncesi i böyle bir noktada devralmışlardır),
> 2) Osmanlı ideolojisinin merkeziyetçi devletçi yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan düşünce tarzı,
> 3) Şiî-Safevî faktörü.

7. Osmanlı'da bilim konusunda bkz. Adıvar, A. Adnan (1939), *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1991, İstanbul [İlk basım 1939, Paris]; Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1993), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 154, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara; Tez, Zeki (2008), *Matematiğin Kültürel Tarihi* [*"Osmanlı ve Türkiye'de Matematik"* başlıklı Yedinci Bölüm], Doruk Yayımcılık; Tez, Zeki (2008), *Fiziğin Kültürel Tarihi* [*"Osmanlıda Fizik Bilimleri"* başlıklı Bölüm], Doruk Yayımcılık.

8. Prof. Dr. A.Y. Ocak çalışma alanını şöyle tanımlamış: "Çalışma alanım olarak Türk tarihi çerçevesinde İslam gibi, az çalışılan, çok problemli bir alanı tercih ettim. Sebebi, günümüzle olan canlı ve problemli bağlantısıdır; başka bir deyişle Türkiye'de sürüp gitmekte olan iki kültürlülüğün altındaki İslam faktörünün Türk tarihindeki rolünü ve bu rolün değişik alanlardaki yansımasını anlayabilmektir. Bu alanın özellikle Selçuklu ve Osmanlı dönemleri yoğunluklu olarak yayınlarımın konusunu teşkil ediyor. Bununla beraber günümüzdeki gelişmeleri de takibe ve geçmişle bağlantısını kurmaya çalışıyorum. Bu büyük problematiğin daha çok popüler yanı benim ilgimi çekiyor. Heterodoksi meselesini bu yüzden önemsiyorum. Alevîlik ve Bektaşîlik'le bu çerçevede ilgilendim, ilgileniyorum." (http://yunus.hacettepe.edu.tr/~ocak/ozgecmisim.htm [19.8.2011]).

9. Bu çözümlemeler için bkz. Ocak, Ahmet Yaşar (2011), s. 147-53.

Ocak'ın ileri sürdüğü ilk faktör zaten genelde kabul gören tarihsel bir gerçeğe işaret ediyor ve bu faktörden yukarıda da söz edildi. Asıl diğer iki faktör, Osmanlı'nın, devraldığı durgunluğu hangi nedenlerle kıramadığını açıklayıcı nitelikte olduğu için, Ocak'ın bunlara ilişkin açıklamalarına aşağıda (özetlenerek) yer verilmiştir. İkinci faktörle ilgili açıklaması şöyle:

> Osmanlı İmparatorluğunun merkeziyetçi yapısının çok tabii bir sonucu olarak medreseler, kanaatimizce Osmanlılarda genellikle bürokrasiye eleman yetiştiren kurumlara dönüşmüş, ulema da bürokrasinin bir parçası haline gelmiş... son devirlere kadar bu konumu hiçbir şekilde değişmemiş... merkezî yönetimden bağımsız[laşamamıştır]. İlim ve düşünce ancak bu sınırlar içinde ve devlet hizmeti için söz konusu olmuş[tur]. ... bu çerçevede ilim eskiden üretilenleri çok iyi bilmek ve hale göre yorumlayıp nakletmek, âlim ise bunu yapan kişi olarak anlaşılmış görünüyor. Zaten, Osmanlı devleti gibi güçlü merkeziyetçi ideolojiye dayanan ince hesaplanmış bir askerî bürokratik yapıda, merkezden ve devlet ideolojisinden bağımsız bir ilim ve düşünce ortamını yeşermesi o kadar kolay olmazdı.

Ocak, işaret ettiği üçüncü faktörle ilgili olarak da şu açıklamayı yapıyor:

> ...XV. yüzyıl sonlarında devreye giren bu çok önemli faktör [Şiî-Safevî faktörü], XVI. yüzyıl başlarında İran'da Safevî devletinin fiilen kurulmasıyla, Osmanlı merkezî yönetimini birinci derecede meşgûl eden çok önemli siyasi-dinî bir mesele haline geldi. Osmanlı İmparatorluğu, İslam âlemini Hıristiyan dünyanın saldırılarına karşı olduğu kadar, Şah İsmail'in Şiîlik propagandalarına karşı da, *devlet ideolojisinin temeli olan Sünniliği savunma zorunda kaldı. Ulema, bu savunmanın fikir ve inanç temellerini hazırlamakla görevlendirildi. ...bu tarihlerden itibâren artık Osmanlı uleması faaliyetlerinin önemli bir bölümünü bir yandan yönetimce sorulan konularda fetva vermeye hasrederken, diğer yandan Sünniliği sımsıkı ve katı bir doktrin haline dönüştürdü. İşte Şiî-Safevî faktörünün Osmanlı dinî düşüncesinin kendi içine kapanarak katılaşması hususuna etkisi bu derece kuvvetli olmuştur.* [altları tarafımızdan çizildi]

Ocak, bu iki faktörle ilgili çözümlemesini "sonuç olarak" ve bu konuyla ilgili Osmanlı araştırmalarının geldiği, pek yeterli olmayan noktayı da dikkate alıp, "şimdilik kaydıyla" şöyle bağlıyor:

...Osmanlı İmparatorluğu, kendi devlet anlayışı istikametinde geliştirdiği yapısının çok tabii bir tezahürü olarak, *kendine uygun bir şekilde dogmatikleştirdiği Ehl-i Sünnet düşüncesi içinde* [altı tarafımızdan çizildi] ve kendi pratik ihtiyaçlarına cevap verebilecek tarzda bir düşünce ortamının oluşmasın teşvik etmiştir. O bundan da ayrılmamaya yüzyıllar boyu itina göstermiş ve her türlü ayrılma teşebbüslerini ağır bir şekilde cezalandırmıştır...

Ocak'ın bu çözümlemesinden herhalde şu sonuç çıkarılabilir: Osmanlı, İslam'dan devraldığı düşünce yaşamındaki durgunluğu, katı bir devlet doktrinine –siyasi doktrine– dönüştürdüğü ve dogmatikleştirdiği *Sünniliğe* sımsıkı sarılarak perçinlemiş ve kalıcılaştırmıştır.[10] Bu ortam, düşünce evreni dinsel dogmanın mutlak doğrularıyla sınırlanmış, bir başka düşünce evrenine geçmesine izin verilmeyen, geçme "teşebbüslerinin ağır bir şekilde cezalandırıldığı" bir toplum ve onun kültürünü üretmiştir.

Böyle bir düşünce evreni ya da toplumsal kültür ortamında "ilmî faaliyet" olarak nitelenebilecek faaliyet türünün amacı ne olabilirdi ki? Sorumuzun yanıtını Halil İnalcık'tan öğrenelim:[11]

Osmanlı ilmî çalışmalarının amacı, Tanrı kelamını doğru anlamak olan dinî bilgiyi tek gerçek ilim olarak gören geleneksel İslami anlayışla sınırlıydı. Bu bilginin temelini Kur'an ve Hazret-i Peygamberin hadisleri oluştururdu. Akıl, din hizmetinde sadece bir tamamlayıcı-

10. Osmanlı'nın Sünnilik konusundaki tutumunu bu katılıkta görmeyen ya da görmek istemeyen müellifler de vardır. Ama kanımca onların yaklaşımları da sonuçta aynı kapıya çıkmaktadır. Örneğin, Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay şöyle diyor:

"... Osmanlı ilim ve fikir hayatı üzerinde yazanlarda, umumiyetle, şöyle bir ortak kanaat ve ifade var: Osmanlı Sünnî akideyi esas aldı ve diğerlerine kapıları, kapattı; hep Sünnî akideyi benimseyen insanlar yetiştirdi. Bu kanaat genellikle doğrudur. Bunun böyle olması da normaldir. Bu hususu Sultan Alparslan da ifade etmiştir. Çünkü Hasan Sabah hareketinin, batinî ve şiî fikirlerin yıkıcı tesirlerine karşı sünnete uygun olduğuna inandıkları akideyi korumak vazifesi üzerlerine almışlardı...

Fakat bu demek değildir ki, Osmanlı âlimleri ve mütefekkirleri Şiî âlimlerin birikimlerinden faydalanmadılar. Bu, yanlış olur. Başta Nâsır-ı Tusî gibi bir filozof âlim olmak üzere İran tefekküründen, biliminden ve edebiyatından azami ölçüde faydalanmışlardır..." (Bolay, Süleyman Hayri [2011], *Osmanlı Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, 2011, Ankara, s, 43).

11. İnalcık, Halil (1973), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, Mayıs 2003, İstanbul, s. 181. Ruşen Sezer, eserin ilk baskısının *The ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600* adıyla, 1973'te Londra'da, Weidenfeld and Nicholson Yayınevi tarafından yapıldığını ve o zamandan beri İngilizce olarak üç baskısının daha yapıldığını not etmiş.

dır. Dinî ilimlerin usûlü (metodolojisi), kanıtları önce Kur'an, sonra Peygamberin hadislerinde, daha sonra da kayda geçmiş örneklerde aramak, akıl yoluyla belirlemeye ancak son çare olarak başvurmaktı. Bu gelenek, İslam'da serbest düşünceyi sınırlamış; sonraki Müslüman düşünürlerin yenilik yapabilmesi neredeyse olanaksız hale gelmiştir. Peygambere en yakın kaynaklar (sahâbe) ve onlara yakın olanlar (tâbi-ûn) en güvenilir kanıtların sözcüsü sayıldığından, gelenekçilik egemen olmuştur. Osmanlı döneminde, önceki örnekleri izleme ilkesi yalnız dinî hukukta değil, İslam ilminin her yönünde yol gösterici temel ilke olmuştur. VIII. ve IX. yüzyıllarda yaşamış akılcı kıyas yöntemiyle bu geleneği geliştiren ve olgunluğa kavuşturan Abu Hanîfe, Şafi'î gibi büyük imamlardan sonra dinî ilimlerde yenilik esaslarda değil ancak ikincil konularda olanaklı sayılmıştır. Derleme, özetleme, şerh ve tahşiye, İslami çalışmaların temel üslubu olmuş, Osmanlı ulemâsı da ancak bu türden yapıtlar vermişlerdir.

Entelektüel kesiminin bile, dünyayı, doğayı ve insanı algılayış ve yorumlayış tarzının bu tür "ilmî çalışmalar" çerçevesinde oluştuğu ve deyim yerindeyse, kemikleştiği bir toplum, kendisini derinden sarsacak dış etkenler ortaya çıkmadıkça ne düşünce sistemini değiştirebilir ne de farklı bir sisteme göre düşünenlerin ve ortaya koyduklarının farkına varabilirdi. Farklı düşünen, istisnai olarak kendi içinden çıkmış olsa bile, o toplum bu kişinin ne yaptığının farkına varamazdı. Öyle de olmuştur.

Gerçekten, ender de olsa, Osmanlı toplumundaki yerleşik düşünce kalıplarını zorlayan, dünyaya bambaşka gözlerle bakan insanlar ortaya çıkmıştır... Bunun en çarpıcı örneği Evliya Çelebi'dir (1611-1618). Ne var ki, Orhan Burian'ın, "...Dilimizin de düşünce dünyamızın da tek büyük klasiği odur"[12] dediği Evliya Çelebi'nin ve yarattığı eserin, bu imparatorluk ve ahalisi farkına bile varmamıştır. Zeki Arıkan, konuyla ilgili makalesinde şöyle diyor:[13]

Oldukça şaşılacak bir şey. Devletle iç içe olan Evliya'nın üst düzeyde tanıdıkları da vardı. Bunlardan hiçbirinin onun ne yaptığını sorgulamak akıllarından geçmedi ne yazık ki! Bu nedenle eseri, *XIX. yüzyıla kadar bilinmedi*. ... Evliya'yı [iki yüzyıl sonra] keşfeden Hammer oldu [değerini anlayanlar da "Tchihatcheff gibi" yabancılar...].

12. Arıkan, Zeki (2011), "Evliya Çelebi, Osmanlı'nın en büyüğü, ama keşfi 200 yıl sonra oldu!", *CBT*, 07 Ekim 2011.
13. Arıkan, Zeki (2011).

Zaten, toplumda ya da "ulema" arasında farklı düşünenin farkına varıldığı anda, yukarıda da belirtildiği gibi, o kişi "ağır bir şekilde cezalandırılmıştır" Cezalandırmak ne kelime, çoğu zaman yok edilmiştir.

Onun içindir ki, Osmanlı toplumunu yönetenler ve Osmanlı toplumu Hıristiyan Avrupa'nın yaşadığı bilimdeki devrimi ve onunla iç içe gelişen aydınlanma hareketini algılayamamış; o yaratıcı süreçlerin çok uzağında kalmıştır. Bunun doğal sonucu da, Osmanlı'nın, Batı'da yeniden biçimlenen bilimsel düşüncenin, bilimin çok uzağına düşmüş olması ve başlangıçta benimsediği kültür ve bu kültürle birlikte oluşan "ilim" anlayışı ne ise onu sonuna kadar korumasıdır.

Bölüm III

Hıristiyan Avrupa'nın Osmanlılarla Çağdaş Toplumları Niçin Düşüncede Benzer Bir Durgunluğa Saplanıp Kalmadı?

Tabii, Osmanlı İmparatorluğu ve kültürüyle ilgili olarak böyle bir sonuç çıkarıldığında, Müslümanlığı değil de Hıristiyanlığı esas alan bir başka dinsel dogmanın hâkim kılınmak istendiği Avrupa toplumlarının niçin düşünce planında benzer bir durgunluğa saplanıp kalmadığı sorusu akla gelecektir.

Öyle ya, "Tanrı'ya olan sadakatleri şüpheli kişilere karşı açılan kovuşturmaları yürüten"; günahlarını itiraf ettirmek için onlara akla gelmedik işkenceleri yapan ve suçlu bulduklarını çoğu zaman "yakılarak ölüme mahkûm" eden Kutsal Roma ve Evrensel Engizisyon o kıtada ortaya çıkmamış mıydı? "[Dinde] Reformasyon doktrinlerinin yayılmasını durdurmak üzere ve özellikle, "bütün Hıristiyan Âlemini saran sapma [her kim ki

din yolunda bizim gibi düşünmemektedir, o bir sapmadır] ahlaksızlığına karşı", 1542'de, Papa III. Paul tarafından kurulan Engizisyon"un 1600 yılında yürüttüğü bir kovuşturmada, "Kardinal Bellarmine gibi bir iman yorumcusu, Giordano Bruno'nun [doğumu 1548] astronomiye ilişkin düşüncelerini bağışlanamaz bulmuş ve yakılması gerektiğine hükmederek onu ölüme gönder[memiş]" miydi?[1]

Galileo Galilei 12 Nisan 1633'te aynı Engizisyon'un huzuruna çıkarılarak, Copernicus'un (1473-1543) kuramını öğretme yasağını çiğnemekle suçlanıp, işkenceyle tehdit edilerek, "Ben, adı geçen Galileo Galilei, yukarıdaki gibi görüşlerimden dönmüş, buna yemin etmiş, söz vermiş ve kendimi bağlamış bulunuyorum; ve buna ilişkin işbu belgeyi tanıkların huzurunda kendi ellerimle yazdım ve yazdığımı, kelime, kelime, Minerva Manastırı'nda, 1633 yılının yirmi iki Haziran günü yüksek sesle okudum. Ben Galileo Galilei, yukarıda kendi elimle yazdığım gibi görüşlerimden döndüğüme yemin ediyorum" cümleleriyle biten belgeyi imzalamak zorunda bırakılmamış mıydı?[2]

Bütün bunlar ve çok daha fazlası Hıristiyan Avrupa'da oldu. Ama o Avrupa'da sonunda aklın egemenliği üstün geldi ve bu kıta Bilim Devrimi'ne beşiklik etti. Aradaki fark ne idiydi ki, Bilim Devrimi Hıristiyan Avrupa'da oldu?

Yukarıda da değinildiği gibi, Müslümanlar (ve İslam coğrafyasında yaşayan Museviler, Süryaniler...) 9. yüzyılda ve 10. yüzyılın başlarında Eski Yunan biliminin büyük bir bölümünü çeviri yoluyla Arapçaya aktarmışlardı. Ama onlar yalnızca aktarmakla kalmamışlar; aktardıklarını, yeri geldiğinde yorumlamışlar; kendileri de bu bilime özgün katkılarda bulunmuşlardı. Bu bilimin Batı Avrupa'ya taşınmasında, Arapların Endülüs'e egemen olmaları tarihsel bir rol oynamıştı. Endülüs Emevî Devleti'nin (756-1031) tarih sahnesinden çekilip yerini beyliklere bıraktığı 12. özellikle de 13. yüzyılda, Ortaçağ bilim tarihçiliğinin önde gelen isimlerinden Edward Grant'in deyişiyle, "gerçek bir çeviri seli ortalığı kaplamış"; Eski Yunan Bilimi ve İslam'ın bu bilimle ilgili yorum ve katkıları Latinceye kazandırılmıştı. Bilim tarihindeki o muhteşem çağı, Grant şöyle anlatıyor:[3]

1. Bronowski, Jacob (1973), Türkçe 1. baskı, s. 82; Türkçe 2. baskı, s.154-71.
2. Bronowski, Jacob (1973), Türkçe 1. baskı, s. 85-86; Türkçe 2. baskı, s.163.
3. Grant, Edward (1971), 18-20.

Toledo'nun 1085'te düşüşü ve Sicilya'nın 1091'de [Hıristiyanlarca] ele geçirilişi ile, dinamik Hıristiyan Avrupa, Arapların büyük öğretim merkezlerine sahip oldu. Arapça kitaplar hazır eldeydi ve şimdi, entelektüel açlığındaki Avrupalılar, bunların içeriğini, Batı Avrupa'daki ortak öğrenim dili olan Latinceye kazandırma hırsı içindeydiler. Onlar Avrupa'nın her yanından, ister Hıristiyan, Musevi, isterse Arap olsun, tüm İspanyalılarla birlikte olmak ve Arapça olan, teknik bilim ve felsefeyi, böyle meselelere çok yabancı kalmış bir dile, Latinceye, taşımak gibi büyük bir girişim için İspanya'ya koşup gelmişlerdi. Bu olağanüstü etkinliğin uluslararası karakterini ortaya koymak için, en önde gelen çeviricilerden, Tivolili Plato, Cremonalı Gerard, Bahtlı Adelard, Chesterli Robert, Carinthialı Hermann, Dominicus Gundisalvo, Peter Alfonso, Savasorda, Sevileli John ve XIII. yüzyıl başlarında gelen Alfred Sareshel (ya da İngiliz Alfred), Michael Scot ve Alman Hermann gibi bazılarının, yalnızca adlarını şöyle hatırlayıvermek yeterlidir.

... [Bunların içinden] tek bir çeviricinin, Cremonalı Gerard'ın (ölümü 1187) çevirileri bile, yalnız başına, Batı biliminin gidişini önemli ölçüde değiştirmeye yeterdi. Batı'nın bu en büyük çeviricisine bir saygı belirtisi olarak ve gelecek kuşaklara, teşekkür borçlarını hatırlatmak ...için, ona candan bağlı öğrencileri, Galenos'un *Tegni*'sinden (Tıp Sanatı) Gerard'ın yaptığı çeviriye kısa bir biyografi parçası ve çevirilerinin listesini ekledi. Gerard'ın, Batlamyos'un *Almagest*'ini bulmak için, Toledo'ya gittiğini de buradan öğreniyoruz. Toledo'nun entelektüel zenginliğinden etkilenen Gerard, Arapça öğrendi ve yalnızca *Almagest*'i değil 70 bilimsel eseri daha çevirdi. Aristoteles'in temel fizik eserleri (*Fizik, Gökler ve Dünya Üzerine, Doğuş ve Çürüyüş Üzerine, Meteoroloji, Kitap I-III*) ve bilimsel yöntemin tartışılmasına yönelik baş eseri olan *Posterior Analitik* bunların arasındaydı. Çevirdiği matematik eserleri arsında, Öklid'in *Ögeler*'i, El Hârizmî'nin *Algebra*'sı (Cebir) ve *Üç Kardeşin Geometrisi* de vardı; bu sonuncusu, etkisi daha sonra ortaya çıkacak olan, Arşimet matematiğinin tekniklerini de içermekteydi. Diğer birçok astronomi, astroloji, alşimi (simya) ve statik eserlerine ek olarak, Gerard, çok sayıda tıp eseri de çevirdi; bunların arasında Galenos'un birçok eseri, İbn-i Sina'nın *Kanon*'u ve Râzî'nin *Liber continens*'i (154 bölümden oluşan *Bölmeler Kitabı*) de bulunmaktaydı. Bu eserler, tek başına, Orta Çağlarda tıp alanındaki çalışmalar için sağlam bir çekirdek oluşturdu. Gerard'ın insanı etkileyen bu başarılarına, yukarıda değinilen çevirmenlerin ve diğerlerinin yaptıkları çok sayıdaki çeviriyi de eklemek gerekir...

Bu çeviri çağından sonradır ki, Hıristiyan Avrupa, özünü Aristoteles fizik ve kozmolojisi ile onun doğa felsefesinin –bilim felsefesinin– oluşturduğu eski Yunan bilimine ve Müslümanların

bu bilime olan katkılarına sahip çıktı. Bu bilim, 17. yüzyılda, Copernicus'un güneş merkezli kozmoloji sistemi Aristoteles'in yer merkezli sisteminin yerini alıncaya dek de Avrupa'daki egemenliğini sürdürdü.

Burada altı çizilmesi gereken nokta, Kilise'nin söz konusu bilimle ilgili tutumudur. Özellikle belirtmek gerekir ki, Kilise bu bilimi bütünüyle reddetmiş değildir; ama, Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine yazılmış kitaplarındaki Hıristiyan iman ve dogması açısından yıkıcı nitelikte gördüğü görüş ve yargılarına şiddetle karşı çıkmıştır. Kilise, bunları savunanları aforozla tehdit etmiş; yeri geldiğinde aforoz da etmiştir. Daha sonra Engizisyon'u kurup kendisinin tuttuğu görüşler dışındaki görüşleri savunanlara karşı bu kurumu acımasızca kullanmıştır. Ama Avrupa'da, Kilise'den bütünüyle bağımsız olmamakla birlikte, Kilise dışında ve ondan farklı bir yol izleyen yeni bir kurum, 13. yüzyılda yükselişe geçmişti. O kurum "üniversite"ydi. Ve o üniversitede, Aristoteles'in öğretisini Kilise'nin koyduğu yasakların ötesine taşarak savunan, Aquinolu Aziz Thomas gibi Kilise önderleri de vardı.

Üniversitenin ilk tohumları, Bologna, Paris, Oxford ve Montpellier'de 11. yüzyıl sonlarıyla 12. yüzyıl başlarında atılmıştı ve bu kentlerde gelişen ilk üniversiteler 1200'lerde artık canlı bir öğretim merkezi haline gelmişti. Yunan biliminin asıl mirasçısı, oluşturdukları entelektüel tartışma ortamlarıyla bu üniversiteler ve onların ardından kurulan diğer üniversiteler oldu. Unutmamak gerekir ki, Kilise de bu bilimin belirli noktalarına karşı çıkarken, yönelttiği bütün tehdit oklarının ötesinde, yadsınamayacak entelektüel bir çaba ortaya koydu. Ortaçağ'ın bütün karanlığına rağmen oluşan bu entelektüel ortamda yeşeren ve her şeye rağmen Avrupa'da giderek yaygınlaşan bu tartışma kültürü ve düşünce sistemidir ki, Copernicus, Galileo, Kepler, Descartes ve Newton'ın öncülük ettiği bilim devriminin yolunu açtı; Hıristiyan Avrupa bilim devriminin beşiği oldu.

İslam'ın bilimde gerileme döneminde kurulan Osmanlı İmparatorluğu'nun, İslam'dan, böylesine çatışmalı ama böylesine de zengin bir entelektüel tartışma ortamının doğmasına kaynaklık edecek bir bilim mirası almamış olması bir yana, tam tersine, ondan devraldığı tek kültürel miras dinsel dogmaydı. Osmanlı,

hükümranlığını sürdürebilmenin etkin bir aracı olabileceğini kavradıktan sonra da o dogmayı, başka herhangi bir düşünce akımının ortaya çıkmasına izin vermeksizin, kendi coğrafyasında hâkim kıldı. Osmanlı'da, Batı'daki üniversite yerine geçen entelektüel merkez "medrese" idi ve ne yazık ki, o entelektüel merkez, dünyevi hükümranlıklarını Müslümanların halifeliğiyle de taçlandırmış padişahların iradesine tam anlamıyla bağlı ve sadece dogmanın yeniden üretildiği bir yer oldu.

Avrupa'daki, söz konusu entelektüel ortamın Ortaçağ'daki gelişimiyle ilgili olarak, Edward Grant'in *Orta Çağda Fizik Bilimleri* adlı eserinden "Orta Çağ Üniversitesi ve Aristoteles Düşüncesinin Çarpıcı Etkisi" başlıklı bir bölüm aşağıda "okuma parçası" olarak sunulmaktadır (bkz. Okuma Parçası IV). Bu bölüm, Batı toplumlarının bugünkü kuşaklarının bilim alanında kendilerinden önceki kuşaklardan devraldıkları kültür mirasının köklerinin nerelere kadar uzandığı ve hangi koşullar altında nasıl oluşmaya başladığı konusunda bir fikir verecektir. Burada anlatılanlar, aslında, Türkiye Cumhuriyeti'nin yurttaşları olarak mirasçısı olduğumuz Osmanlı İmparatorluğu'nun altı yüzyıllık tarihi boyunca hiç yaşamadığı bir deneyimin de öyküsüdür ve bu yönüyle, Osmanlı toplumuyla çağdaşı olan Avrupa toplumlarının gelişim süreçleri, dolayısıyla da edindikleri kültürler arasındaki farkın anlaşılmasına büyük ölçüde yardımcı olacaktır.

Sonuç olarak söylenebilecek şudur: Osmanlı tek bir kültür mirası devralmıştı: Dinsel dogma... Oysa kendisinden önce de varolan Avrupa toplumlarında, dinsel dogma dışında devralınan bir kültür mirası daha vardı: Aklı esas alan Yunan bilim ve felsefesi... Avrupa toplumları, devraldıkları bu iki miras arasında, neredeyse yüzyıllarca süren bir çatışma yaşadı. Bu çatışmanın bir ucunda, evet Engizisyon işkencesi ve ölüm vardı ama öteki ucunda da düşüncede giderek üretkenleşen, yaratıcı bir entelektüel tartışma ortamı ve sonuçta aklın üstün gelmesi...

Böyle bir entelektüel tartışma sürecinin şartları oluşmamış; dolayısıyla böyle bir süreçten de geçmemiş olan Osmanlı'da, dinsel dogmanın sürüp gitmesinden başka bir şey zaten beklenemezdi.

Okuma Parçası IV

Ortaçağ Üniversitesi ve Aristoteles Düşüncesinin Çarpıcı Etkisi[4]

1200'lerde Paris, Bologna ve muhtemelen Oxford Üniversiteleri canlı birer öğrenim merkeziydiler. Bunların, ...kendiliğinden gün yüzüne çıkmalarıyla, on ikinci yüzyıl boyunca Latinceye çevrilen yeni öğreti arasında yakın bir bağlantı olduğu söylenebilir. Gerçekten, üniversite, büyük hacimli yeni bilginin Batı Avrupa'da yönlendirilmesi, özümlenmesi ve genişletilmesi için kurumsal bir araçtı; gelecek kuşaklara bırakılacak ortak entelektüel mirasın belli bir kalıba dökülmesi ve yaygınlaştırılması için de iyi bir aletti. Paris ve Oxford Üniversiteleri, felsefe ve bilim merkezleri olarak; Bologna, hukuk ve tıp okullarıyla büyük ün kazanırken, öte yandan hem bu üçü, hem de, hemen bunların ardından (Kuzey Avrupa'da) Paris'i ve (Güney Avrupa'da) Bologna'yı örnek alarak kurulan yaklaşık seksen üniversite, bugünlere dek sürüp gelen üniversite yapısını biçimlendirdi.

Ortaçağ üniversitesinin hoca ve skolarları, fakültelere (temel sanatlar, hukuk, tıp ve teoloji) bölünmüştü ve her bir fakültede de bakalorya, mastır ve doktora derecelerine yönelik, resmi ve zorunlu bir öğretim programı izleniyordu. Bu yapı, eski Yunanlılar, Romalılar ve Araplara yabancıysa da bizim modern üniversitelerimizin herhangi birindeki [yapıya çok] yakındı. Özellikle Oxford ve Cambridge'te, temel entelektüel birim haline gelen yatılı kolejler, on ikinci yüzyıl sonlarında, zaten kurulmuş bulunuyordu; bunlar on üçüncü yüzyılda arttı (bunlardan biri olan, Oxford'daki Merton Koleji, on dördüncü yüzyıl süresince, Ortaçağ biliminde büyük bir rol oynayacaktı). 1500'lerde bir dizi üniversite, altmış sekiz kolej kurulmuş durumdaydı.

Giderek yeni öğretinin girişi, programlarında bilim, edebiyat ve klasikler arasında belli bir dengeyi korumuş olan katedral okullarında, geleneksel, cılız öğretim programlarının güncelliğini yitirmesine neden oldu. Üniversiteler, büyük bir heyecanla yeni bilim ve felsefe

4. Grant, Edward (1971), *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, Çev. Aykut Göker, V Yayınları, Ekim, 1986, Ankara'da s. 23-41 arasında yer alan "Orta Çağ Üniversitesi ve Aristoteles Düşüncesinin Çarpıcı Etkisi" başlıklı bölümden alınmıştır. Köşeli parantez içinde yer alan anlatımlar aynı bölümden özetlenmiştir.
Bu denememizde uzun alıntılar yaptığımız, bazı çözümlemelerimizde de ana kaynaklardan biri olarak başvurduğumuz bu eser ve Türkçe çevirisi konusunda, Prof. Dr. Aykut Kazancıgil'in yaptığı şu değerlendirmeyi de buraya kaydedelim: "Bazı çeviri zorluklarına rağmen bu konuda, bütün Ortaçağ fizik tarihini ele alan [Türkçedeki] tek kaynaktır" (Kazancıgil, Aykut [2005], "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye'de Fizik ve Tıbbi Fizik Tarihi ile ilgili Yayınların Notlu Kaynakçası", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt VI, Sayı: 2, s. 317-58).

bilgisini kucakladıkça, yeni ve büyük ölçüde genişletilmiş öğretim programlarının öne çıkmasını zorladılar; böylece söz konusu denge bozuldu. On üçüncü yüzyıl ortalarında, sanat dallarında mastır derecesi almak için izlenmesi gereken sanat dersleri, ağırlıklı olarak, mantık ve doğa bilimine yöneltildi; mastır derecesini almış olmak, daha yüksek hukuk, tıp ve teoloji fakültelerinde çalışma yapmanın ön şartıydı. Öğretim programlarının sağlam çekirdeğini, artık, Aristoteles'in mantık, bilim ve felsefe eserleri oluşturuyordu. Paris ve Oxford Üniversitelerinde, sanat dallarında mastır derecesine yükselebilmek için izlenmesi gereken çalışma programında, teoloji ve metafizikle ilgili dersler ağırlıklı değildi; tahmin edilebileceği gibi, bu, Ortaçağlar için alışılmamış bir durumdu. Dersler, daha çok, mantık, fizik, kozmoloji ve astronomiyle matematik ögeleri üzerineydi. ... [Buradan hareketle] Ortaçağlarda yüksek eğitimin, mantık ve bilimi esas alan bir programa dayandığını söyleyebiliriz. Mantık ve bilim, daha önce hiçbir zaman, sanat öğrencilerini yüksek eğitiminin temelini oluşturmamıştı.

[Derslerde, çoğunlukla Aristoteles'in eserleri sistemli olarak sunulurdu. Bu sunuşta, eser metninden bölümler verilerek ardından açıklamalar yapılırdı. Ama bu açıklamalar zaman zaman sunuşu yapanın kendi görüş ve yorumlarını da içerirdi. Thomas Aquinas, Aristoteles üzerine yaptığı açıklamaların çoğunda bu usûlü kullandı.]

Fakat bu sunuşlarda daha yerleşmiş ve çok daha anlamlı olan, metinlerin içeriğini, sorular (o zamanki deyimiyle *Questiones*) ve problemler biçiminde ele alma yöntemiydi. Bilimsel problemlerin soru biçiminde ortaya konması yönteminin kökleri ta antik çağlara kadar uzanmaktadır (Seneca'nın *Doğaya İlişkin Sorular'ı* gibi). Bu yöntem, on ikinci yüzyılda yeniden görüldü (örneğin, Bahtlı Adelard'ın Doğaya İlişkin Sorular'ı), on üçüncü yüzyılda tek format halini aldı ve on dört, on beş ve on altıncı yüzyıllarda da skolastik bilimin ete kemiğe büründüğü biçim oldu."

[Örneğin, Saksonyalı Albert'in (~1316-1390) *Aristoteles'in Fiziğinin Sekiz Kitabı Üzerine Soruları*'nda yer alan bir dizi tipik sorudan ikisi: "Bir boşluğun (vakumun) varlığının mümkün olup olmadığı?"; "Ağır basit bir cismin, aşağıya doğru hareketinde bir iç direncin olup olmadığı?" vb].

Aristoteles'in bilim ve felsefe eserleri, ortaçağ eğitim ve entelektüel hayatının merkezi olduğu kadar, on üçüncü yüzyıla girildikten sonra, teologların şüphe ve düşmanlıklarının hedefi oldu. Gerçekten, on üçüncü yüzyılın ikinci yarısında, teoloji çevrelerinin,

Aristoteles'e ve onun gayretli izleyicilerine karşı gösterdiği tepki, ortaçağ felsefesinin gidişini derinden etkileyen sonuçlar doğurdu; ...Aristoteles etkisinden korku, onun Hıristiyan iman ve dogması açısından yıkıcı nitelikteki görüş ve yargılarını içeren doğa felsefesi üzerine yazılmış kitaplarından kaynaklandı. Onun çıkardığı kesin sonuçlardan en saldırgan görülenler şunlardı: (1) Dünya öncesiz ve sonrasızdı, bu, Tanrı'nın yaratıcı eylemi in etkileyici biçimde yadsınmasıydı. (2) Bir ilinek ya da nesneye özgü olan şey (özgülük), maddesel bir tözden (cevher) ayrı olarak var olamazdı;[5] bu Ökarist (Eucharist) doktrinle çatışan bir görüştü. Bu doktrine göre, ekmek ve şarabın bütün tözü, İsa'nın beden ve kanının tözü haline dönüştükten sonra, görünürdeki ekmek ve şarap ilinekleri, varlıklarını herhangi bir töz içermeden sürdürmekteydi. (3) Doğanın süreçleri düzenliydi ve değiştirilemezdi; bu mucizeleri dışlıyordu. (4) Ve nihayet, ruh, bedenin dışında varlığını sürdüremezdi; bu da, ruhun ölümsüzlüğü yolundaki temel Hıristiyan inancının yadsınmasıydı. Dahası, Aristoteles'in felsefesi, Platon'un idealar ve zaman içinde yaratılma kuramını yadsıyarak, Augustine'nin örnekçilik (egzamplarizm) doktrinini de etkileyici biçimde yadsımıştı; bu doktrine göre, Tanrı, öncesizliğin ve sonrasızlığın içinde, yaratacağı şeylerin tüm türlerinin bilgisine önceden sahipti.

"Çok geçmeden güçlük kendisini gösterdi. 1210'da, demek, Aristoteles'in doğa felsefesine ilişkin eserleri Latinceye çevrildikten

5. "İlinek [Almancası "Akzidenz"] [Fransızca ve İngilizcesi "accident"] [Latincesi "accidns"=rastlantısal olan, çıka gelen] [eski terim "araz"]: 1- Bir nesneye zorunlu olarak bağlı olmayan, onun özünde bulunmayan; rastlantı ile olan nitelik // Platon-Aristoteles açımlayıcısı Yeni Platoncu Porphyrios, *Eisagogé* adlı yapıtında ilineği şöyle tanımlar: "Konu (özne) değişmeksizin ortaya çıkabilen ya da yok olabilen şey." Bu tanım sonradan bütün mantıkçılarca kabul edilmiştir. İlinekler iki türlüdür: Ayrılır ve ayrılmaz ilinekler (Örnek: Uyumak insan için ayrılır bir ilinektir. Kara renkli olmaksa, zenci için ayrılmaz bir ilinektir). 2- (Aristoteles'te) Bir konuya bağlı olan ve o konu olmadan kendisi var olmayan şey; kendi başına var olamayan; bir taşıyıcıyı, bir tözü gerektiren şey; tözün niteliği (Örnek: Aklık nesneden bağımsız olarak var olamaz). Karşıtı ve bağlılaşık kavramı: Töz (Akarsu, Bedia, Prof. Dr. [1975], *Felsefe Terimleri Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara).

"Özgülük [Almancası 'Eigenschaft'] [Fransızcası 'proprpété'] [İngilizcesi 'property, propriety, ownership'] [Latincesi 'proprietas'] [eski terim 'hassa']: Bir nesneye özgü olan şey. Şu türleri vardır: a. Öze ilişkin olan; bir nesnenin onsuz olamayacağı özgülükler. b. Öze ilişkin olmayan (ilineksel); rastlantısal olan özgülükler. c. Özel olan; yalnız o nesnede ortaya çıkan özgülükler. d. Genel olan; başka nesnelerde de bulunabilen özgülükler (Örnek: İnsanda a. us, b. ak ya da kara olma, c. gülebilme, d. iki ayaklı oluş)" (Akarsu, Bedia, Prof. Dr. [1975]).

Edward Grant'in, *Orta Çağda Fizik Bilimleri* adlı eserini "1980'li yıllarda" "Sağmalcılar"da çevirirken Prof. Dr. Bedia Akarsu'nun çok yararlandığım bu sözlüğünü bana armağan eden Prof. Dr. Metin Özek'i -Metin Hoca'yı- sevgiyle, saygıyla anıyorum.

kısa bir süre sonra, Sens'in bölgesel ruhanî meclisi, Aristoteles'in doğa felsefesi üzerine olan kitaplarının ve bunlara ilişkin yorumların, Paris'te, açık ya da gizli, okunmasını yasaklayan ve yaptırım olarak aforoz edilmeyi gerektiren kararını verdi. Paris bölgesiyle sınırlı olan bu yasaklama, 1215'te özel olarak Paris Üniversitesi için yinelendi. 1231'in 13 Nisan'ında da, Papa IX. Gregory tarafından değişiklik yapılarak onaylandı; Papa, 'Parens scientiarum' diye bilinen ünlü fermanıyla ...Aristoteles'in saldırgan eserlerinin yanılgılardan arındırılmasını emretti ve bu amaçla, üç kişilik bir komisyon atadı. Henüz bilinmeyen nedenlerle Papalık Komitesi, [Papa'ya] herhangi bir rapor sunamadı ve Aristoteles'in kitaplarından dine aykırı kısımların çıkarılmasına ilişkin emir, hiçbir biçimde, yerine getirilmedi; oysa ilgi çekici bir noktadır, 1245'te, Papa IV. Innocent, yasaklamayı, Toulouse Üniversitesi'ni de kapsamak üzere genişletmişti. Bu üniversite, o tarihten bir süre önce, tüm hoca ve öğrencileri, Aristoteles'in Paris'te yasaklanmış olan kitaplarının açıkça okutulduğu Toulouse'a gelmeye çağırmıştı. ...Paris'teki [1215'te konan] yasaklama, yaklaşık kırk yıl yürürlükte kalmışa benzemektedir; çünkü 1255 yılına dek, Aristoteles'in, yalnızca ahlak ve mantıkla ilgili eserlerinin açıkça okutulabildiği görülmektedir (fizik ve felsefe eserleri, şüphesiz, özel olarak okunmuştur). ...[1255 yılına gelindiğinde], Paris'teki üniversite çevrelerine konulan ağır, ama, uygulanabilirliği az kısıtlamalar sona erdi; artık onlar da, Paris'teki bu uzun yasak yılları süresince, Aristoteles'in tüm eserleri üzerinde çalışma ve yorum yapma haklarını sürdürebilmiş Oxford çevreleriyle aynı ayrıcalığa sahip olmanın tadını çıkarabilirlerdi."

[Ama işler pek de onların umduğu yönde gitmedi. Olanları yine Grant'in kaleminden izlemeyi sürdürelim:]

Din açısından yasaklı olmayan ve herkese açık öğrenim için açılan yoldan, sanat dallarındaki öğrenci ve öğretmenler, Aristoteles'in doğa felsefesi ve metafiziğinin konularını görüştüler, tartıştılar ve bunların felsefî çözümleme kurallarını (kiplerini) insan düşüncesinin tüm alanlarındaki problemlerin çözümüne uyguladılar. Aristoteles'in gerçek düşüncesine ulaşabilmenin bir kılavuzu olarak, çoğu, İbn-i Rüşd'ün (Averroes) Aristoteles üzerine yorumlarını izledi ve tıpkı, Aristoteles'e 'Filozof' denmesi gibi, İbn-i Rüşd'e de, derin bir saygının belirtisi olarak "Yorumcu" denildi. İbn-i Rüşd, onların önüne, felsefe ve teolojiyi nasıl anlaşılır halde koymuşsa, onun Hıristiyan izleyicilerinin çoğu da, aynı şeyi yaptılar. Aristoteles felsefesiyle Hıristiyan imanını uzlaştırmayı araştırmaktan çok, bunun yerine, Aristoteles ve felsefesinin, on üçüncü yüzyılın

standart teolojik açıklamalarıyla uyuşmayan, dünyanın öncesizliği ve sonrasızlığı, doğa olaylarının değişmez düzenliliği gibi doktrinlerinin, ya akıl yoluyla doğrulanabilir olduğunu ya da en azından, yanlışlıklarının kanıtlanamazlığını göstermeye çabaladılar. Bu üstatlardan bazıları, sıkıştırıldıkları zaman, Aristoteles'in görüşleriyle imanın çatıştığı noktada, bunlardan ikincisinin izlenmesini kabule hazır olacaklardı.

Örneğin, Paris'in sanat hocalarından olan Brabantlı Singer (ölümü ~1285), niyetinin, Aristoteles'in görüşlerini, vahiy yoluyla ulaşılan hakikatten bağımsız olarak açıklamak olduğunu, ısrarla ileri sürdü. İmana ters düşen belli felsefi görüşlerin, doğal akıl yoluyla çürütülemeyeceğini iddia etti. Bununla birlikte, imanın hakikatlerine sıkı sıkıya bağlı kaldı. Onun çağdaşlarından, Dacialı (ya da İsveçli) Boethius, aklın ötesinde yatan bir şey olarak vahiyle ilgilenmedi; kendisini yalnızca felsefeye adadı; o yoldan, tüm kanıtları insan aklına bağımlı kıldı. Boethius, filozofun, fiziksel dünyayı ve onun ilkelerini araştırırken, yalnızca doğal aklı kullanması gerektiğini ısrarla ileri sürdü. Bu yaklaşım çerçevesinde, bu dünyadaki hayatın bir başlangıcı olduğu ya da ölülerin dirileceği, akıl yoluyla gösterilemezdi; çünkü bunlar, kesinlikle bir iman meselesiydi. Singer ve Boethius, açıkça, bir "çifte hakikat" doktrininden yana çıkmamakla birlikte (bu doktrine göre, felsefede bir önerme doğa alanında; bunun karşıtı da, bağımsız olarak, iman alanında doğru olabilirdi) teologları tedirgin eden bir düşünce akımının temsilcisiydiler. Teoloji doktrinlerini aydınlığa çıkarmak ve açıklamak için, kendileri, Aristoteles felsefesinin dilini, kavramlarını ve kanıtlarını kullanan teologlar, filozofların, felsefede, din ilkelerine aykırı düşen bir nokta ortaya çıktığında, bundan geri dönerek, din ilkelerini esas aldıklarını sürekli yinelemeleri karşısında bile, pek az huzur duydular. Thomas Aquinas, imana aykırı, belli, felsefi düşünceler ortaya koydukları söylenen filozofların hoşnutsuzluğunu dile getirdi; Aquinas'a göre, onlar yalnızca, Aristoteles'in görüşlerini açıklıyorlardı; kendileri katılmasalar da, Aristoteles, öyle söylemişti. Paris Üniversitesi'nde, felsefe dersleri veren ancak teoloji eğitimi görmemiş sanat hocaları ile teologlar arasındaki artan gerilim, onları bir çatışma çizgisine getirdi...

1267'de Bonaventura,[6] dünyanın öncesiz ve sonrasızlığına, bütün insanlar için tek bir aklın varlığına ve ölümsüzlüğe ulaşmanın

6. Aziz Bonaventura (1217-1274) Ortaçağ'ın önde gelen teologlarındandır. 1257-1274 yılları arasında Fransiskan tarikatının başkanlığını yaptı. Papa IV. Sixtus (1414-1484) tarafından aziz; V. Sixtus (1520-1590) tarafından da kilise âlimi ilan edildi.

imkânsızlığına inanan sanat hocalarını açıkça suçladı. 1270'te, Paris Piskoposu araya girdi ve Aristoteles'in öğretisinden ya da İbn-i Rüşd'ün açıklamalarından çıkarılmış on üç önermeyi mahkûm etti. Şimdi artık, dünyanın öncesiz ve sonrasızlığını, bütün insanılar için tek bir aklın varlığını, yersel olayların gök cisimleri tarafından denetlendiğini, Tanrı'nın kendisi dışında kalan varlıkların bilgisine sahip olmadığını ve benzeri görüşleri kabul edenler aforozla cezalandırılabilirlerdi. 1272'de, Paris Üniversitesi'nin sanat hocalarından teoloji meseleleri üzerinde düşünmekten kaçınacaklarına, ama herhangi bir nedenle, bundan kaçınamazlarsa, böyle meseleleri din yararına çözeceklerine dair yemin etmeleri istendi. Romalı Giles'in, 1270'le 1274 arasında bir tarihte yazdığı *Filozofların Yanılgıları* adlı eserinde, çatışmanın şiddeti vurgulanmaktadır. Bu eserinde Giles, Hıristiyan olmayan filozoflardan Aristoteles, İbn-i Rüşd (Averroes), İbn-i Sina (Avicenna), Gazâlî (Algazali [başlangıçta akılcı bir filozoftu]), El Kindî (Alkindi) ve Musa bin Meymun'un (Moses Maimonides) eserlerinden derlenmiş yanılgılara ilişkin bir liste vermektedir.

"Bu yanılgılar listesi, asıl 1277'de, bölücü entelektüel huzursuzluğun üzerine eğilen Papa XXI. John, Paris Piskoposu Etienne Tempier'den, Paris Üniversitesi'ni saran uyuşmazlıkların araştırılmasını istediği zaman en üst noktasına tırmanan ağır buhranın, yalnızca başlangıcıydı. Tempier o araştırmayı yaptı. Üç hafta içinde ve teologların öğütlemeleri üzerine, üç yıl önce ölmüş bulunan Thomas Aquinas'ınkileri de içine alan, çeşitli kaynaklardan çıkarılmış 219 önermeyi içeren bir ilam yayımladı. Tempier bunu, Papa'nın bilgisi olmaksızın yapmıştı; ama, Papa, bu lanetlenmiş yanılgılardan herhangi birine düşen herkes için aforoz getiren bu çıkış karşısında sessiz kaldı..."

[1277 hükmü Avrupa'da bilimin gidişini hangi yönde etkiledi? Bu hüküm Aristoteles biliminin sonu mu oldu? Şu bir gerçek ki, on dördüncü yüzyılın ilk yarısında, 1277 hükmüyle "yanılgı" olarak mahkûm edilen önermeleri felsefî kanıtlar ortaya koyarak yanlışlayan güçlü felsefe akımları ortaya çıktı. Bu akımların önde gelen temsilcisi, yetenekli bir mantıkçı, feylesof ve derin bir teolog olan Ockhamlı William (doğumu: ~1280; ölümü: ~1349) idi. Ne var ki, bu felsefî akımlara rağmen Orta Çağ'ın Aristotelesçi bilimi, on dördüncü ya da on beşinci yüzyıllarda esaslı bir biçimde değişmedi; daha doğrusu yıkılmadı. Bu bilimin ancak on altıncı yüzyılın sonlarıyla on yedinci yüzyılın başlarında toptan reddi mümkün oldu. Reddeden de Kilise değil; Orta Çağ Avrupa'sının o yüzyıllara kadar sürüp gelen entelektüel ortamında ortaya çıkan ve

aklın üstünlüğüne inanan Copernicus, Galileo, Kepler, Descartes ve Newton gibi bilim insanlarıydı. Ve bu kez Kilise'nin ve onun Engizisyon'unun hedefi bu bilim insanları oldu ama sonunda akıl üstün geldi. Aristoteles biliminin reddiyle başlayan o süreç de daha sonra zaten "*Bilim Devrimi*" olarak anıldı...]

Bölüm IV

Fatih Sultan Mehmed Osmanlıların Bilimdeki Kaderini Değiştirebilir miydi?

Önceki bölümde, sonuçta, "Osmanlı'da, dinsel dogmanın sürüp gitmesinden başka bir şey zaten beklenemezdi" gibi bir hükme vardıktan sonra niçin böyle bir soru sorma gereğini duyduk? Şu nedenle: Fatih Sultan Mehmed gibi istisnai bir beyin Konstantinopolis'i fethederek bu kentin simgelediği Doğu Roma İmparatorluğu'nu, yani o kentten çok daha fazlasını kendi devletinin bünyesine katıyor; kendisine ve Osmanlı devletine imparatorluk yolunu açıyordu. Böylece, bu geçişin kendisine kazandırdığı çok büyük bir güçle de donanıyordu. *Ve bu istisnai beyin entelektüel açıdan fevkalade önemli ve dikkati çekecek kadar farklı niteliklere sahipti.* Onun içindir ki bu soru

sorulmalı ve varılan hüküm konusunda içimizde herhangi bir kuşku kalmamalıydı.

İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın Bizanslı Tarihçi Kritovulos'tan aktardıklarına bakılırsa, "Fatih Sultan Mehmed, Farsça ve Yunancadan Arapçaya tercüme edilmiş felsefi eserleri mütalaa eder ve huzurundaki âlimler ile mübahaseler[1] yapardı; bilhassa Aristo'nun felsefi mübahaseleriyle meşgul olurdu. Mora ve Amasra'da bulunan âlimleri İstanbul'a getirterek onlara iltifat ile himaye eylemiştir. Trabzon'u zaptettiği zaman şair, filozof Yorgi Amiroki'yi İstanbul'a getirtip fikir ve mütalaasından istifade etmiş[tir]."

Uzunçarşılı bu aktarımı bir dipnotta yapmış.[2] Elinizdeki denemeyi kaleme alırken, Kritovulos'un Fatih'le ilgili eserinin Ari Çokono tarafından yapılan Türkçe çevirisi de yayımlandı.[3] Aşağıda da görüleceği gibi, konuyla ilgili başka müelliflerin de, yazdıklarına mutlaka göndermede bulundukları bu Bizanslı tarihçi, Fatih'in entelektüel nitelikleri konusunda tam ne yazmış; bu çeviriden görelim:[4]

> [Trabzon Kralı'nın] maiyetinde gelenlerin arasında, doğa bilimleri, temel felsefi kuramlar, matematik, geometri, sayı kuramları, Peripatetik [Aristoteles'in ardılları][5] ve Stoacı [Kıbrıslı Zenon'un ardılları][6] ekolleri mükemmel derecede bilen ve aynı zamanda genel kültür, yani retorik ile şiir alanlarında iyi eğitim almış olan, Georgios Amirukis adında büyük bir filozof vardı. Sultan bu adam hakkında bilgi edinince yanına çağırarak kendisiyle görüşüp sohbet etti ve bilgeliğiyle geniş kültürüne hayran kaldı. Sultan en büyük filozoflardan biri olduğu için, ona hizmetinde bulunabileceği uygun bir yer verdi, yanına gelerek antik dönem yazarlarının öğretileri, felsefi diyaloglar, problemler ve çözümlerine ilişkin sohbet edebilme onurunu bağışladı.

1. Mübahase: Bir konu hakkında iki veya daha çok kişinin karşılıklı konuşması (TDK).
2. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 629, 2. dipnot.
3. Kritovulos (1467), *Kritovulos Tarihi: 1451-1467*, Çev. Ari Çokono, Heyamolo Yayınları, Mayıs 2012.
4. Kritovulos (1467), s. 525.
5. "Aristoteles felsefe tartışmalarını ve konuşmalarını bir aşağı bir yukarı gezinerek yaptığı için okulu Peripatos, yandaş ve öğrencileri de Peripatetikos (gezinenler) adını almıştır." (Akarsu, Bedia [1975])
6. "Stoacılık: Usun egemenliğini, doğaya uygun yaşamayı,ruhun → sarsılmazlığını → duyumsamazlığı ve dünya yurttaşlığı ülküsünü erek olarak koyan, Kıbrıslı Zenon'un (MÖ 4. yüzyıl) kurduğu felsefe okulu.// Zenon, okulunu Atina'da stoa Poikile'de (resimlerle süslü , direkli bir galeri) açtığından (stoa, Yunancada direkli galeri demektir), okul bu adı almıştır." (Akarsu, Bedia [1975])

Kritovulos, eserinin bir başka yerinde de şunları söylüyor:[7]

> ...Kendisi de [Fatih'ten söz ediyor] yazı Byzantion'da geçirerek her zamanki gibi iskânı, imarı ve gelişmesiyle ilgilendi. Arap, Fars, hatta Arapçaya çevrilmiş Hellen felsefesine de zaman ayırıyordu.
> Her gün, yakın çevresinde çok sayıda bulunan bu konuların uzman ve öğretmenleriyle birlikte oluyor, onlarla felsefi sohbetler yapıyor ve başta Peripatetik ve Stoa ekolleri olmak üzere felsefi dogmaları irdeliyordu.

Fatih gerçekten bu entelektüel niteliklere sahip idiyse, Osmanlı'nın İslam'dan tevarüs ettiği öğretim müesseseleri olan medreselerde okutulan İslami ilimlerin, dolayısıyla da Osmanlı'nın bu ilimlerce belirlenen düşünce ufkunun dışına çıkma şansı olabilir miydi ya da o böyle bir şansı kullanabilir miydi?

Sorudaki kilit sözcükler, Fatih'in sahip bulunduğu *entelektüel nitelikler*dir. Onun için önce bu nitelikler üzerinde durmakta yarar var. Fatih, kendisini konu alan müelliflerin sıkça yineledikleri gibi, bilim, tarih ve felsefeyle yakından ilgilenirdi. Şairdi. Bilimle ve edebiyatla uğraşanları desteklerdi. Türkçe, Arapça, Farsça, Latince ve Yunanca kitaplardan oluşan bir kütüphanesi vardı. Bazı müelliflere göre, Yunanca ve Latinceyi iyi konuşur; Arapça ve Farsçayı çok iyi bilirdi. Ünlü matematikçi ve astronomi bilgini, Semerkandlı Ali Kuşçu'nun (1403-1474) İstanbul'da kalmasını sağlamış; başka ülkelerden bazı bilgin ve sanatçıları da sarayında toplamıştı. Eğitime önem verirdi. Fetih sonrasında İstanbul'da kurduğu eğitim kurumları arasında, en üst düzeydeki yükseköğrenim kurumu olan ve 1470'te öğrenime açılan *Sahn-ı Seman* ya da *Semaniye medreselerinin* eğitim müfredatının hazırlayıcılarından biri de Ali Kuşçu'ydu.

Fatih hakkındaki bu genel kanı ya da değerlendirmelerin belli noktalarına katılmayan ya da o noktalarla ilgili tereddütlerini söyleyen müellifler de vardır. Örneğin, A. Adnan Adıvar *Osmanlı Türklerinde İlim* adlı eserinde Fatih'in bildiği yabancı dillerle ilgili düşüncelerini şöyle dile getirmektedir:[8]

7 Kritovulos (1467), s. 612-13.
8 Bkz. Adıvar, A. Adnan (1939), s.

...Fatih'in sarayında Rumca kâtibi (Grammateus) gibi yaşayan İmroz adalı Kritovulos'un Fatih'in hayatı üzerine yazdığı ve Karolidi Efendinin Türkçeye çevirdiği eserde "Arap ve Acem edebiyatındaki tam bilgisinden başka, Yunan filozoflarının Arap ve Acem dillerine çevrilmiş eserlerinden peripatetik ve stoikler [stoacılar] denen felsefe öğretilerini inceler, öğrenmek ve bilgisini genişletmek için bu konuları iyice bilenleri ve uzmanlarını yanına alırdı" deniliyor. Gene Kritovulos "padişah hazretleri Farsça ve Yunancadan Arapçaya çevrilmiş olan felsefe eserlerini okur ve yüce katında bulunan bilginlerle bunlar üzerinde konuşur ve özellikle Aristo ve stoik felsefesiyle pek ziyade meşgul olurdu" diye, Mehmed II.'nin dil bilgisi derecesine işaret etmektedir.
...Arapça ve Farsça bilen padişahın bu dillerdeki eserlerden hiçbirinin Türkçeye çevrilmesini emretmediği halde Yunanca ve başka yabancı eserleri çevirtmiş olduğu göz önüne alınırsa kendisinin ne Yunaca ne de başka Batı dillerini bildiği sonucuna varılabilir. Bundan başka, büyük bir bilim koruyucu olan Mehmed II. bu dilleri de bilseydi, İstanbul'un fethine kadar Bizans kütüphanelerinde kalmış olan Yunanca ve Latince yazmalardan daha fazla faydalanma yolunu bulacağından şüphe etmek kabil değildir.

Fatih'in kütüphanesinde bulunan kitaplar ve bunların konuları hakkında incelemeler yapan araştırmacıların ortaya koydukları dökümler de Fatih'in ilgilendiği konular ve onun bilimdeki ilgi alanları konusunda bize açık bir fikir vermektedir. Bu dökümlere, adı anılan eserinde yer veren Adıvar, "1929 yılında Müzeler Genel Müdürü merhum Halil Etem beyin davetiyle İstanbul'a gelerek, uzun uzadıya incelemeler yapan, Berlin Üniversitesi profesörlerinden Adolf Deismann'ın" kendisinin de güvenilir bulduğu anlaşılan bulgularını bize aktarır:[9]

Deismann'a göre, bugün Topkapı Sarayında Mehmet II. kütüphanesi denen kitap koleksiyonunda İslam dilleri dışındaki yazmaların sayısı 587'yi bulmaktadır. Bu yazmalardan 75'i XI-XV. yüzyıllardan kalma olduğu için, bunların Fatih tarafından İstanbul'un fethinin arkasından toplanmış olduğu az çok bir ihtimalle kabul olunabilir; bu 75 yazma içinde, matematik ve fizik bilimler üzerine olması dolayısıyla, bizi burada ilgilendirecek 15 kadar yazma vardır. Yalnız Uspenski ve Cambridge kütüphanecilerinden Stephen Gaselee tarafından, Galenos'a ait tıbbi bir yazmanın varlığı haber verilmekteyse de, bu nüsha bugün elde değildir. Öteki yazmalar, özellikle Kutsal Kitap ve çeşitli *İncil*'lerle bunların tefsirine dair eserlerdir; bu arada, gramer ve tarihe dair bir iki yazma bulunmaktadır...

9. Bkz. Adıvar, A. Adnan (1939), s. 33-38.

...[Fatih'in kütüphanesinde bulunan İslam dilleri dışındaki dillerde yazılmış eserler arasında] bizi ilgilendiren en önemlisi hiç şüphesiz Claudius Ptolemaios, yani Doğu'nun Batlamyus diye tanıdığı büyük astronomi ve coğrafya bilgininin *Coğrafya* adındaki meşhur eseridir. Fatih, Bizans'tan kalan kitaplar arasında [bu eseri] bulmuş ve Trabzonlu Georgios Amirutzes'le[10] birlikte incelemiştir. ...Fatih 1465 yazında bu eserle ciddi bir surette meşgul olmuş ve Arapçaya çevirisini Amirutzes'e emretmiştir...

...Fatih'in kütüphanesinde bu coğrafya kitabının Jacobus Angelus tarafından Latince bir çevirisinin pek doğru bir nüshası da, haritalarıyla birlikte ...bulunmaktadır. Bundan başka yine Ptolemaios'un meşhur astronomi kitabı olan *Almageste*'nin İskenderiyeli Theon ve Pappas tarafından yapılan açıklamalarıyla Bizanslı Proclos'un Hypotyposis, yani özet adı altında, yazdığı açıklaması ve Johannes Philopones'in usturlap kullanma usulüne dair eseri, Geminos'un astronomiye, Apolonyos'un *Konika* adında konilere dair bir eseriyle Serenos'un yine matematiğe dair iki eseri ...kütüphanede mevcuttur.

...[Bunlara,] Floransalı Francesco Berlinghieri'nin Ptolemaios coğrafyasının İtalyanca "terza rima" usulüyle, manzum çevirisi [olan bir eseri de eklemek gerekir].

...Bu kütüphanedeki müsbet ilimlerle ilgili eserler hakkındaki bilgilerimizi tamamlamak için, Euklidis'in [Öklid'in] geometrisinin, Yunanlı yazarlara ait astronomi eserlerini toplayan bir mecmuanın, taşlara ve hayvanlara ait bir yazmanın ve Aristo'nun meşhur *Olma ve Bozulma* üzerine eseriyle *Zoolo ji* kitabının bulunduğunu da söylemek lazımdır... Bunlardan başka Homeros'un *İliada*'sıyle Hesio dos'un *Thegonya*'sı, bir de Diogenes Learte'nin ünlü filozofların hayatı üzerine olan eseri de Yunanca yazmalar arasındadır...

Hemen hatırlatalım; sözü edilen eserler, Fatih'in kütüphanesinde bulunan, İslam dilleri dışındaki yabancı dillerde yazılmış 587 eserden Fatih tarafından toplandığı tahmin edilen 75'inin içinden, 'akli ilimler'le ilgili olanları kapsamaktadır ki bunların sayısı 15'tir. Özellikle "15" sayısını, Fatih'in bilime olan ilgisini küçümsemek için değil, hakkında yazılanların doğru kavranabilmesi için yeniden vurguluyoruz.[11] Kanımızca, Adıvar'ın

10. *Kritovulos Tarihi*'nin Ari Çokona tarafından yapılan çevirisinde adı "*Georgios Amirukis*" olarak geçiyor. Fatih'in isteği üzerine, Batlamyos'un *Coğrafya* adlı eseriyle ilgili olarak yaptığı çalışmalar konusunda bkz. Kritovulos (1467), s. 612-13.

11. 1781'de Venedik Elçisi A. Garzoni'nin maiyetinde İstanbul'a gelen ve 1786'ya kadar bu görevde kalan Giambattista Toderini (d. 1728 Venedik ö. 1799 Venedik), Osmanlı kültürü üzerine kapsamlı araştırmalar yaptı; bu konuda kitap yazdı; yazma ve basma kitaplar topladı. İstanbul'da bulunduğu sırada, Toderini Fatih

niyeti de budur. Nitekim Adıvar, Fatih'in kütüphanesiyle ilgili düşüncesini, bu sayıları ortaya koyan Deismann'ın bir değerlendirmesine atıfta bulunarak şöyle noktalamaktadır:[12]

"Nihayet bu saray kütüphanesini (Fatih'in kütüphanesi), dünya tarihinde bir dönüm noktası yarattıktan sonra, Doğu ve Batının kapısında durarak, bu iki âlemin kültürünü kendinde toplayan layik bir insanın mirası gibi saymak lazımdır." [Deismann'ın] Bu güzel sözler[in]e katılmayacak bir Türk tarihçisi mevcut olmamakla birlikte şunu da katmak isteriz ki, eğer Mehmet II, savaşlardan daha fazla zaman artırabilmiş ve eskiçağlar ilim ve felsefesini daha fazla incelemiş olsaydı Türkiye'de ilim rönesansının 19. yüzyıla kadar kalmayacağına inanılabilir.

Fatih öğrenmeye daha fazla zaman ayırabilseydi, Osmanlı'daki gidişat, Adıvar'ın işaret ettiği gibi, gerçekten daha farklı olur muydu? Adıvar da bundan çok emin olmasa gerek ki ancak "[öyle] olsaydı Türkiye'de ilim rönesansının 19. yüzyıla kadar kalmayacağına *inanılabilir* [altı tarafımızdan çizildi]" diyor. Bunun inanılabilirliğini savunmak, kanımızca oldukça zordur. Oysa bunun tam aksine, Fatih, öğrenmek için, gerçekten, çok daha fazla zaman da ayırabilseydi, öğrenebildiklerinin çok daha fazlasını da öğrenebilseydi, kendi döneminde ve kendisinden sonra, Osmanlı'nın bilim ve düşüncede, durumunun daha farklı olmayacağı da aynı rahatlıkla savunulabilir. Çünkü Fatih için önemli olanın, mensubu bulunduğu hanedanın hükümranlığını uzun vadede de sürdürebilmek olduğu ve bunun da ancak İslami esasları temel alan Osmanlı devlet yapısı ve düşünce sistemini olduğu gibi korumakla mümkün olacağını öngörmüş olabileceği ileri sürülebilir. Bu nedenle de, İslam ideolojisine aykırı

Kütüphanesi'nin fihristine de ulaşır ve fihristin dökümünü çıkarır. Onun dökümüne göre, o tarihlerde, Fatih kütüphanesi'nde, "*hepsi Arapça, Farsça ve Türkçe*" 1.625 yazma vardır. Bunların içinde "*kütübü't-tıb*" (tıp kitaplarının) sayısı 94; "*kütübü'l-ilmi hikmet ve heyet ve hendese*" (fizik, gökbilim ve geometri kitaplarının) sayısı 95; "*kitabü'n-nücum ve'l-hesap*" (astroloji ve aritmetik kitaplarının) sayısı da 44'tür. Tabii bu sayılar yalnızca İslam dillerinden olanları kapsamaktadır. Fatih'ten sonra bu kütüphaneye kaç kitap eklenmiştir; ya da kütüphaneden alınan var mıdır; bunu bilemeyiz ama yine de, verilen sayılar, Fatih bu kütüphaneyi kurduğu zaman, "bilimle" ilgili kitap sayısının ne kadar olabileceği konusunda çok kaba da olsa bir tahminde bulunmaya yarayabilir. Bunun için bkz. Toderini, Giambattista (1789), Çev. Ali Berktay, *Türklerin Yazılı Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2012, İstanbul, s. 157.

12. Bkz. Adıvar, A. Adnan (1939), s. 43

düşebilecek ya da bu ideoloji hakkında şüphe uyandırabilecek herhangi bir kültürel sapmaya zaten izin veremezdi, denebilir. Bu sav ileri sürülürken, çıkardığı kanunnameyle, Fatih'in, "Nizâm-ı Âlem için kardeş katline" cevaz vermiş olması da,[13] saltanatının kuşaklar boyu sürdürülebilirliğini güvence altına almayı, her şeyden üstün tuttuğunun kanıtı olarak gösterilebilir.

Hangi olasılığın daha güçlü olduğu elbette tartışılabilir. Ancak bu tartışmaya girmeden önce, Hıristiyanlık konusunda da yeterince donanımlı olan[14] Fatih'in, *İslam düşüncesinde izleyeceği yolu* seçerken"ilmî" bir çalışma yaptırdığını hatırlamak gerekir. Halil İnalcık'ı dinleyelim:[15]

> Liberal düşünceli Fatih Sultan Mehmet, din ve felsefe arasındaki ilişki üzerine Gazâlî'yle [1058 Tus doğumlu - ölümü: 1111] İbn Rüşd [1126 Kurtuba doğumlu - ölümü: 1198 Merakeş] arasındaki tartışmayı yeniden açarak dönemin iki büyük ilahiyatçısı olan Alâeddin Tûsî'yle Bursalı Hocazâde'ye (ölümü: 1488), konu üzerinde birer risâle yazmalarını önerdi. Dönemin ulemâsı Hocazâde'nin yapıtını üstün buldu. Alâeddin, küçümsendiği duygusuna kapılarak anavatanı İran'a döndü. İbn Rüşd, Gazâlî'ye karşı, felsefe ve dinin uzlaştırılabileceğini ve tam bir Tanrı bilgisi edinebilmek için akli istidlâlin gerekli olduğunu savunmuştu. Hocazâde, aklın mantıkî ilimlerde kusursuz olmakla birlikte, ilahiyatla ilgili konularda kullanılmasının yanlışlara yol açtığını söylemiştir. Hocazâde, bazı bakımlardan yanlış olan Gazâlî'nin yöntemini düzelttiğini de ileri sürmüştür. Ayrıca, amacının, felsefenin

13. Fatih kanunnamesinin konuyla ilgili maddesi şöyle: "Ve her kimesne evlâdımdan saltanat müyesser ola, karındaşların Nizâm-ı Âlem için katl eylemek münasiptir. Ekser ûlema dahi tecviz etmiştir. Anınla amil olalar."

14. Fatih, Hıristiyanlık konusunda da bilgi sahibiydi ve bu bilgiyi edinirken de, tam anlamıyla entelektüel bir tutum izlemiştir. Adıvar anlatıyor (Bkz. Adıvar, A. Adnan [1939], s. 41-42):

"Bizans ve Avrupalı tarihçilerin yazdıklarına göre, Fatih İstanbul'un fethinden sonra Hıristiyan diniyle de ilgilenmiştir. Mesela fetih sırasında İstanbul patriği bulunan Gennadius Scholarius'la Pamma Khristo manastırında (Fethiye cami) Hıristiyan akaidi üzerine tartışmaya girişmiş, 'bir tercüman aracılığıyle', Hıristiyanlığın en esaslı akidelerinin açıkça ve cesaretle anlatılmasını istemiş ve hatta bu uzun açıklamaların yazıya dökülmesini istemiştir [bu isteğin yerine getirildiği biliniyor]... Patrik Georgius Genadius, Bizans'ın en son meşhur bilginiydi. Latin kilisesi aleyhindeki polemikleri pek meşhurdur. Fatih tarafından patriklikte bırakılmış ve beş yıl sonra istifa ederek, Serz'de Prodromos manastırına çekilmiştir (ölümü: 1469).

"...Hıristiyan akaidine dair Fatih'in huzurunda ikinci bir tartışma da patrik Maxim Manuel'le olmuş ve bu tartışmanın zaptını padişah patrikten istemiştir..."

15. İnalcık, Halil (1973), 185.

iddialarına karşı şeriatı savunmak olduğunu da açıkça söylemiştir. Böylece, Averroizm yani İbn Rüşd felsefesi İtalya'da çalışılmış ve Rönesans düşüncesinde önemli bir etmen olurken, Osmanlı medreselerinde kapsamlı bir skolastik felsefe yerleşmekte idi...
"Osmanlı medrese derslerinde okunan temel metinler, Yunan filozoflarının, Abbasî döneminde yapılan çevirileri ya da İbn Sinâ ve Farâbî'nin yapıtları değildir, daha sonraki skolastik okulun eserleri Adûdüddîn'in *Mevâkıf*'ı, Nasîreddin Tûsî'nin *Tecrîd*'i ya da Bayzâvî'nin *Tevâli*'i gibi özet ve şerhlerdir. Yeni yapıtlar yalnızca bunların şerh ve hâşiyelerinden ibarettir."

Aynı olayı bir kez de İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan dinleyelim:[16]

...İmam Gazalî *Tehâfütü'l-Felâsife* [Filozofların Tutarsızlığı] isimli eserinde İbn-i Sîna'nın [980–1037] aklı esaslı ölçü yapmasına itiraz ederek akıl ile her şey ölçülmez ve zayıf ve aciz olan akıl ölçüsüne itimad edilemez diyerek iddiasını isbat etmek istemiştir. Bu eser yazıldıktan takriben bir yüz yıl ...sonra Endülüslü İbn-i Rüşd, Gazali'nin *Tehâfütü*'ne itiraz ederek akıl ve imandan hangisinin üstün olduğunu tetkik ile aklın üstün olduğuna hüküm ile bunu isbat için *Tehâfütü't-tehâfüt* [Tutarsızlığın Tutarsızlığı] isimli eserini vücuda getirmiştir. İşte bu iki zıd mütalaa hakkında bir fikir elde etmek isteyen Fatih Sultan Mehmed bu meseleyi Hoca-zâde ile Alâüddin Tûsî'ye tetkik ettirmiştir ["ve buna dair birer eser yazmalarını emretmiştir"]. Her ikisi de [eserlerinde] İmam Gazali'nin fikrini muvafık bulmuşlardır...

Anlaşılan o ki, İslam'ın bilim ve felsefedeki parlak geçmişinden kopmasında ve aklın yolundan ayrılmasında (yukarıda da belirtildiği gibi başka nedenlerle de birlikte) etkili olduğu şüphesiz olan İmam Gazâlî'nin *Tehâfütü'l-Felâsife*'sine, yaklaşık yüz yıl sonra, İbn-i Rüşd'ün *Tehâfütü't-tehâfüt*'ü yazarak karşı çıkışıyla yeni bir entelektüel düzeye taşınan felsefe tartışmasını, bundan neredeyse üç yüz yıl sonra, Fatih Sultan Mehmet yeniden gündeme getirerek, konuyu, dönemin önde gelen din adamlarına tartıştırmış ve bu kez de kazanan yine Gazâlî'nin düşünce sistemi olmuştur. Fatih'in bu tartışmanın sonucunu kabullenmesinde ya da sonuçta Gazâlî'nin yanında saf tutmasında, dine bağnazca bağlanmayı, aynı zamanda, hanedanının ve Osmanlı devletinin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında rol oynayacak etkin bir araç olarak da görmüş olması ne ölçüde belirleyici

16. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 655, 1. dipnot.

olmuştur; onu bilemeyiz. Ama, bu kabullenişte rol oynayan her ne olursa olsun, "kendisini Doğu Roma İmparatorluğu'nun meşru vârisi olarak da gören Fatih'le gerçek bir imparatorluk olma hüviyetini kazanan Osmanlı devletinin" yolu, böylece, Fatih sonrasında da, yaşamın bütün alanlarında dinsel dogma tarafından belirlenmiştir.[17]

Kesinleşen bu yol ayrımında, elbette, Fatih'in rolünün belirleyici olduğu ileri sürülebilir. Ancak Fatih'in içinde bulunduğu saray ortamı ve entelektüel çevrenin Gazâlî'nin yanında saf tutmasına uygun düşen bir kültür geleneğine sahip olduğu da unutulmamalıdır.

Fatih Sultan Mehmed'in Entelektüel Çevresi ve Molla Fenarî Mektebi...

Fatih döneminin önde gelen ve çoğu onun yakın çevresinde bulunmuş âlimlerin ve o âlimler kuşağının feyiz aldıkları, Fatih'ten önceki dönemde yaşamış âlimlerin, "İslami ilimler" olarak anılan ilimlerle ve tasavvufla uğraştıkları bilinmektedir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya göre, Davud-ı Kayserî, Molla Fenarî, Hızır Bey, Ali Kuşçu, Hocazâde Muslihuddin Mustafa, Molla Hüsrev, Hayalî Şemseddin Ahmed, Sinan Paşa, Molla Lütfi (Tokatlı) bunların en ünlülerindendi.[18] Bu âlimler hakkında

17 Fatih'in Gazâlî ve İbn-i Rüşd'ün düşünceleriyle ilgili olarak yaptırdığı tartışmaya bir eserinde işaret eden Bozkurt Güvenç, bu tartışma sonunda ortaya çıkan durumla ilgili şu tespiti yapar: "İslamiyet'in 'kılıcı ve kalkanı' olan Türkler, İmam Gazali'nin yargısına uyarak, imana ters düşecek akıl yürütmelerden uzak durdular; bilim yapmadıkları için felsefe de yapmadılar" (Güvenç, Bozkurt [2010], *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Boyut Yayın Grubu, 2. Basım, 2010, İstanbul, s. 106). Hiç kuşkusuz, 'bilim yapmadılar' ve Batı'daki gibi, bilimle birlikte ve yine *akla dayalı olarak gelişen* bir felsefe dünyaları da olmadı. Sırası gelmişken belirtelim, Güvenç adı geçen eserinde Gazâlî düşüncesinin Osmanlı devlet hayatındaki, devlet yönetimindeki etkilerine de değinir (s. 151, s. 161).

18 Uzunçarşılı, 1420 yılında idam edilen Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin'i de, *"kuruluşundan 16. yüzyıl ortalarına kadar olan dönemde Osmanlılardaki şöhretli ilim adamları"* arasında sayar. Ancak Şeyh Bedreddin'in, Fatih öncesinde izlediği Batınî itikad yolu (tasavvuf) ve "Osmanlı Devletinin parçalanıp şehzadelerin birbirleriyle mücadele ettikleri zamana tesadüf eden" siyasi mücadelesi nedeniyle olsa gerek, Fatih dönemi ve sonrasına hâkim olan âlimler kuşağı üzerinde bir etkisi olmamıştır. Uzunçarşılı'nın İdris-i Bitlisî'ye atfen naklettiği, Şeyh Bedreddin'in şu sözleri onun siyasi itikadı konusunda da bir fikir vermektedir: "...gayıbdan işaret ile kendi yolumdakilerle (müridlerimle) âleme sahip olmak için zuhûr ve hurûc ederek memleketleri müridlerim arasında taksim edeceğim; kuvvet-i ilim ve sırr-ı tevhidin tahkikiyle taklid sahiplerinin mil-

Uzunçarşılı'nın verdiği bilgiler, Fatih'in entelektüel çevresi ve o çevrenin kökeni konusunda bizim de belli bir fikir edinmemizi sağlayacaktır. Okuma Parçası V'te bu bilgiler özetlenmiştir.

Okuma Parçası V
Fatih Sultan Mehmed'in Entelektüel Çevresini Oluşturan Âlimler Kuşağı

Davud-ı Kayserî (ö. 1350; İznik) Fatih'ten önce yaşamıştır ama, öğretisiyle, Fatih dönemindekiler de dahil, kendisinden sonra gelen pek çok âlimi etkilemiştir. "Orhan Gazi'nin yaptırdığı İznik medresesinin ilk *müderrisi* olup ... hem zâhir (medrese) hem bâtın (tasavvuf) ilimlerinde yetişmiş değerli bir şahsiyetti; ... XIV. yüzyılın ilk yarısında şer'î ilimlerin ve Arap edebiyatının ihtisas mahalli olan Kahire'ye gitti ve ihtisasını yaparak memleketine döndü. Zâhir ilmiyle kanaat etmeyerek tasavvuf mesleğine de girdi. Şeyh'ül-Ekber Muhyiddin Arabî'nin üvey oğlu Şeyh Sadreddin Konevî'nin halifelerinden Kemâleddin Kâşânî'ye intisap ederek irfanen de yetişti. Memleketinde talebe yetiştirdi; bunun şöhretini duyan Orhan Gazi kendisini dâvet ederek İznik medresesine müderris tâyin etti ve vefatına kadar burada müderrislik etti...
Davud-ı Kayserî, Muhyiddin Arabî'nin *Fusûsü'l-hikem* isimli büyük eserine mükemmel bir şerh yazarak zekâ ve ihatasını göstermiştir... Osmanlı memleketlerinde ilk defa Muhyiddin Arabî felsefesini (vahdet-i vücutculuğu) neşreden Davud-ı Kayserî'dir."[19]

Molla Fenarî (d. 1350, Bursa Yenişehir taraflarında Fener kasabası - ö. 1431, Bursa), Davud-ı Kayserî gibi, Fatih'ten önce yaşamıştır; ama, o da öğretisiyle, Fatih dönemindekiler de dahil, kendisinden sonra gelen pek çok âlimi etkilemiştir.
...Molla Fenarî, babası Hamza b. Mehmed bilvasıta [vâsıtasıyla] Sadreddin Konevî'nin halifesidir. ...zâhir [medrese] ilimlerinden başka babasının mesleği olan tasavvufa da ehemmiyet vermiş, [Davud-ı Kayserî'nin yolunu izleyerek] Muhyiddin Arabî felsefesini neşretmiştir. ...Bursa'da *müderrislik* ve sonra *kadılık* etti ve yıldırım Bayezit'in teveccüh ve iltifatına nâil olup *devlet işlerinde fikir ve mütalaasından* istifade edildi. Müteaddid defalar Mısır'a gitti, Mısır

let ve mezhep kanunlarını ibtal ile haram sayılan bazı şeyleri helâl yapacağım..." (Uzunçarşılı, İsmail Hakkı [1943 / *Osmanlı Tarihi*, Cilt II], s. 651. 3. dipnot). Şeyh Bedreddin için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1947 / *Osmanlı Tarihi*, Cilt I) s. 360-67.

19. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 647-48.

ve Suriye âlimleri kendisinin faziletine meftun olmakla beraber vahdet-i vücut mesleğine mensup olmasını bir kusur saymışlardı... ...Molla Fenarî tefsir, tasavvuf, fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, mantık ve belâgat vadilerinde pek kıymetli eserler yazmış[tır]... ...Molla Fenarî'nin yüzü mütecaviz eseri vardır. Bunların arasında Sadreddin Konevî'nin tasavvufî eserlerinin şerhleri [de] ...vardır. "...Molla Fenarî, Davud-ı Kayserî'den sonra Osmanlı memleketlerinde vahdet-i vücut felsefesinin[20] yayılmasına çalışmış ve aynı zamanda medreseden yetiştirdiği ilim adamları ile Türkiye'deki *ulema mektebinin müessisi olmuştur; kendisinden sonra yetişmiş olan âlimlerin hemen hepsi Molla Fenarî mektebine mensupturlar.*"[21]

Hızır Bey (d. Sivrihisar - ö. 1549), "15. yüzyıldaki Türk âlimleri arasında cidden yüksek fazilet sahibi[ydi]. ...Hızır Bey ibtida babasından ders görmüş ve sonra Molla Fenarî talebesinden Molla Yeğen'den icazet alarak memleketi olan Sivrihisar'a *müderris* olmuştur. ...İstanbul fethini müteakip ilk İstanbul kadısı oldu; pâdişah kendisini daha evvelden tanıyordu; Fatih'in saltanatının ilk senesinde Mısır ve Suriye'den gelen ve cidden yüksek fazilet sahibi olan bir âlimi, pâdişahın huzurunda ilmen ilzam etmesi pâdişahın Hızır Bey'i *kadılığa* tayinine sâik olmuştu. ...Hızır Bey Molla Fenarî mektebinin devamında ve yayılmasında mühim âmil olmuştur. 15. yüzyılın son yarısına şeref veren ilim adamlarını yetiştiren Hızır Bey'e âlimler arasında 'ilim dağarcığı' denilirdi."[22]

Ali Kuşçu (d. Maverunnehir - ö. 1474; İstanbul), döneminin âlimleri arasında uğraştığı konular açısından bir istisna teşkil eder gibidir. Zirâ, "Semerkand'de iken Uluğ Bey'den ve Kadı-zâde-i Rumî'den Riyaziye ve Heyet (Matematik-Astronomi) tahsil etmiş; Kirman'a giderek orada tahsilini ikmal ettikten sonra Semerkand'e dönmüş ...[Uluğ Bey] Rasadhanesi'ne müdür olmuştur. Uluğ Bey'in şehadetinden sonra Akkoyunlu hükümdarı uzun Hasan Bey'in yanına gitmiş ve onun tarafından Fatih Sultan Mehmed'e elçilikle gönderilmiştir. Sefaret vazifesini yaptıktan sonra Osmanlı devleti hizmetine gir[miştir]. ...Ali Kuşçu'nun belâgat, kavaid, mantık ve tefsirdeki eserlerinden başka asıl şöhreti astronomi ve matematiktedir."[23]

20. "Vahdet-i Vücud", tasavvufta, yaratanla yaratılanın tek kaynaktan geldiğini ve "bir" olduğunu savunan felsefî bir öğretidir. Bu öğretinin kaynağı Muhyiddin Arabî'nin (1165-1239) felsefesidir. Ancak "Vahdet-i Vücud" terimini ilk kullanan, Arabi'nin öğrencisi Sadreddin Konevî'dir (1210-1274).

21. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 648-50.

Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 652.

Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 653.

Hoca-zâde Muslihuddin Mustafa (ö. 1488, Bursa), Hızır Bey'in talebelerindendi. "Hızır Bey talebeleri arasında en çok onu sever ve kendisine sorulan bazı suallere verilecek cevap için 'akl-ı selime' müracaat ediniz, diye Hoca-zâde'ye havale ederdi." Yukarıda da sözü edildiği gibi, Hoca-zâde, Fatih'in, İmam Gazâlî'yle İbn Rüşd'ün karşıt görüşleri konusunda fikrine başvurduğu iki isimden biriydi. Tek başına bu olgu bile, ilgi alanı ve döneminde kendisine verilen önem konusunda yeterli bir fikir verebilir. Yine Uzunçarşılı'nın kaydettiğine göre;

"...Hoca-zâde ...iptida Bursa'da Esediye medresesine *müderris* oldu ve altı sene orada müderrislik etti ve İstanbul kadısı bulunan hocası Hızır Bey'in Fatih Sultan Mehmed'e tavsiyesiyle ...hükümdarın emriyle İstanbul'a geldi...

Hoca-zâde bundan sonra resmî ilmiye mesleğine girip *kazaskerliğe* çıktı, fakat onun bu ıkbalini çekemeyen bir zümrenin başında bulunan Karamanî Mehmed Paşa'nın tesiriyle Bursa'da Sultaniye medresesi müderrisliğine gönderilmek suretiyle istiskal gördü.

...[Daha sonra] İznik'te *kadı*[lık] ve müderris[lik yaptı]...

...II. Bayezid'in hükümdar olması üzerine ...Bursa'da ...Sultaniye müderrisliğine ve Bursa kadılığına tâyin edilen Hoca-zâde'nin ilmî şöhreti İran ve Orta Asya'ya kadar yayıldı...

...[Hoca-zâde] İstanbul'a geldiği zaman bir ilmî meselede Ali Kuşçu'nun hatasını düzelten Hoca-zâde hakkında Fatih, Hoca-zâde'yi nasıl buldunuz diye Ali Kuşçu'ya sorması üzerine Ali Kuşçu: 'Rûm'da ve Acemde emsâli yok' deyince pâdişah 'Arapta dahi eşi yoktur' demiştir."

Bursa *müftüsü* iken vefat eden Hoca-zâde'nin ünlü kelâm, fıkıh, usûl-i fıkıh ve gramer (sarf) eserleri üzerine şerh ve haşiyeleri vardır. [24]

Molla Hüsrev (Babası Yozgat civarında bulunan bir Türkmen aşiretine mensuptu – ö. 1480; İstanbul) "Osmanlı devletinde 15. yüzyılın ikinci yarısı içinde yetişen ve fıkıhta en yüksek ilim adamlarından[dır. Onun] hakkında Fatih Sultan Mehmed 'zamanımızın Ebû Hanifesidir' diye takdir ve iftihar ederdi. ... Molla Hüsrev, Molla Fenarî evlâdından Yusuf Bâlî'den ders görüp icazet almış, Bursa'da *müderrislik* etmiş[tir]... ...cülûstan sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından tâyin edilen maaş ile yanından ayrılmadı ve Hızır bey'in vefatı üzerine İstanbul *kadılığ*ına tâyin edildi ve hatta Bilâd-ı selâse denilen Galata, Eyüp ve Üsküdar kadılıkları da vazifesine ilâve olundu... Sultan Mehmed [son olarak onu] *şeyhü'l-islam* tayin eyledi ve vefatı[na] kadar burada kaldı..." Molla

21. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943),

Hüsrev'in de fıkıh, usûl-i fıkıh ve belâgat eserleri üzerine şerh ve haşiyeleri vardır.[25]

Hayalî Şemseddin Ahmed (d. 1437; İznik – ö. 1470) "...Hızır Bey'den icazet almış ve ona muîd olmuştu. *Müderris* olduktan sonra ...İznik medresesine tâyin edilmiştir. ...otuz üç yaşında vefat etmiş olan Hayalî genç yaşında ölmemiş olsaydı ulema sınıfının ön safında olacaktı. Bir ilmî mubahesede Hoca-zâde'ye ömrü müddetince yalnız bir defa olarak [Hayalî] galebe etmişti. Hoca-zâde [Hayalî'yi] kendisine rakip addederek ifrat-ı zekâ ve ihatasından dolayı kendisinden çekinirmiş..."[26]

Sinan Paşa (ö. 1486) "meşhur âlim Hızır Bey'in oğlu olup ilmî görüşü itibariyle babasından yüksektir. ...XV. yüzyıl sonlarında yetişmiş âlimlerin bihakkın mütefekkirlerindendir; kendisinin açmış olduğu serbest fikirli mektep, pek değerli talebesi olan Tokatlı Molla Lütfî'nin îdamıyla kapanmıştır; ... Sinan Paşa babasından ders görmüş, Edirne'de *müderrislik* etmiş ve sonra Fatih Sultan Mehmed tarafından kendisine hoca tâyin edilmişti; ifrat-ı zekâ ve buna ilâve olan fazl u kemâli kendisini *paşalığa* kadar çıkardı. ...1476'da Gedik Ahmed paşa yerine *vezir-i âzam* oldu. Bir seneye yakın bu hizmette kaldı, sonra bilmediğimiz bir sebeple pâdişahla arası açıldı; azil ve haps olundu; İstanbul âlimleri, pâdişahın bu hareketine karşı cephe aldılar; bunun üzerine pâdişah Sinan Paşa'yı hapisten çıkardı ve Sivrihisar kadılığını verdi. Fakat onu İznik'te tekrar tevkif ve haps ettirdi; lâkin ulemanın ısrarıyla tekrar serbest bırakmağa mecbur oldu. Sinan Paşa'nın bu menkûp halinde talebesi Molla Lütfî de beraberinde idi. Sinan Paşa, Fatih'in ölümüne kadar beş sene Sivrihisarda kaldı; II. Bayezid hükümdar olunca vezirliği iade edildi.
Sinan Paşa, babasından sonra Hızır Bey mektebinin (Molla Fenarî mektebi) Sinan Paşa kolunu tesis etmiştir. ...kıymetli talebeler yetiştirmiştir ki bunlardan Molla Lütfi, meşhur İbn Kemal'i ve o da Ebussud gibi 16. yüzyıla haklı olarak şeref veren din, felsefe ve hukuk âlimlerine icazet vermişlerdir.."[27]

Molla Lütfi (ö. 1495) "15. yüzyıl sonlariyle 16. yüzyıl başlarında yetişen Türk ilim âlemine şeref veren Tokatlı Molla Lütfi, [yukarıda da belirtildiği gibi] Sinan Paşa'nın değerli talebesindendir. Hocası

25. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 656-57.
Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 658.
Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 658-60.

sayesinde *saray hâfızı-ı kütüplüğüne* tâyin edilmiş ve burada pek çok âlimin elde edemediği en nâdide eserleri mütalâa etmek sayesinde muasırlarına karşı üstünlük elde etmiş, hoş-meşrepliği ve bilgisi sayesinde Sultan Mehmed'in musahipleri arasına girmiş ve hocasının menkûbiyetinden o da mütessir olarak Sinan Paşa ile beraber Sivrihisar'a gitmiştir.

Molla Lütfi, Fatih'in ölümünden sonra ...Bursa, Edirne medreselerinde ve İstanbul'da Sahn medresesinde *müderrislik* etmiştir; fikir îtibariyle Molla Lütfi ayarında olmayan ve onun tenkid ve târizlerinden usanan ...bazı dar görüşlü âlimler, Molla Lütfi'yi bir vesile bularak itikatsızlıkla itham ile idam ettirmek istediler. [Bir kısım âlimler,] îmanı ve Müslümanlığı meydanda olan bir şahsın idam edilemeyeceğini ileri sürdülerse de [diğerlerinin] ısrarları üzerine zavallı Molla Lütfi idam edildi (1495).

Serbest düşünceli, rind meşrep ve her türlü taasuptan uzak olan ve mütalâasını açık söyleyerek muârız olan dar zihniyetli âlimlerle alay eden Molla Lütfi bu halleriyle ulema arasında epey düşman peyda etmiş ve nihayet bunların kurbanı olmuştur.

Tokat'lı Molla Lütfi'nin kıymetli eserleri vardır. Bunlardan biri yüz kadar ilmin mevzuundan bahseden *Mevzuatü'l-ulûm* olup bundan başka hadis, mantık, belâgat, âdap vesaireye dair müteaddit telifleri görülür. ...Molla Lütfi'nin eserlerinden mühim bir telif de Hendese'ye dair Arabça *taz'îfü'l-mezbah* risalesi[dir]..."[28]

Fatih döneminde, Osmanlı payitaht ve sarayının düşünce ufkunu belirleyen, büyük ün sahibi bu âlimler, Fatih'i yetiştiren, olgunlaştıran entelektüel ortamı da simgeleyen isimlerdir. İlginçtir, Fatih döneminin bu simge isimlerinden Ali Kuşçu dışında kalanların hepsi *Molla Fenarî* mektebine mensupturlar. Yine Ali Kuşçu dışında hiçbiri aslında doğa bilimleriyle uğraşmamıştır. İlgi alanları fıkıh, usûl-i fıkıh, kelâm, gramer (sarf) ve belâgat gibi İslami ilimler ve tasavvuf felsefesidir. Zaten "Fatih Sultan Mehmed'in yaptırmış olduğu Sahn medreseleri [de] tefsir, hadis, fıkıh, kelam ve edebiyat derslerine hasredilmişti; fakat talebeler, ilk ve orta tahsillerinde, hendese, kozmografya ve hisap derslerini gördükleri için bu fen bilgilerine vâkıf idiler."[29]

28. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 660-62.
29. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 587

İ. Hakkı Uzunçarşılı Molla Fenarî mektebinin nereye dayandığını ve Molla Fenarî sonrasını şöyle anlatmaktadır:[30]

> Birçok İslam memleketlerindeki ilim müesseseleri Şeyhü'l ulema *İmam Fahreddin Râzî*'ye mensuptur (vefatı 1209 M). Osmanlıların medrese teşkilâtında da bu mektep esas olmuş ve bunu ibtida [ilk] Molla Fenarî diye meşhur olan Şemseddin Mehmed kurmuştur. Bunun talebelerinden Molla Yeğen diye şöhret bulan Mehmed b. Armağan, Türkiye'de asırlarca devam eden Fahr-i Râzî mektebinin başında gelmektedir; bunun talebesi olan meşhur Hızır Bey XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyıla ziynet veren talebeleri ile bu mektebi en yüksek derecesine çıkarmıştır ki, Bursalı Hoca-zâde, Hayalî Şemseddin, Kastelânî, Sinan Paşa, Muarrif-zâde, Hatip-zâde bunlardandır. Sinan Paşa talebesinden Tokatlı Molla Lütfi onun talebesinden İbn Kemâl ve onun da talebesi Ebussud Efendi de ayni mektebin en yüksek şahsiyetlerindendir.

Molla Fenarî ve talebelerinin eliyle 14. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı medresesine hâkim kılınan "*İmam Fahreddin Râzî* mektebi" konusunda, kabaca da olsa bir fikir edinmek için Okuma Parçası VI'ya göz atılabilir. Bu mektebin temel aldığı öğreti ya da düşünce sistemi, Fatih Sultan Mehmed'i çevreleyen kültür ortamının anlaşılması kadar, Osmanlı'ya asırlarca hâkim olan "ilim" ve "ilmî düşünce" ile Hıristiyan Avrupa'da gelişen "bilim" ve "bilimsel düşünce"nin birbirlerinden bütünüyle farklı kültür dünyalarının ürünü olduklarının kavranması açısından da önemlidir.

Yine aynı açıdan, dikkatten kaçmaması gereken bir başka noktayı da birlikte hatırlayalım. Yukarıda Molla Fenarî hakkında bilgi verilirken, İ. Hakkı Uzunçarşılı'ya atfen, Fenarî'nin *"tasavvufa da ehemmiyet verdiği"* belirtilmiş ve bu vâdide *Muhyiddin Arabî* felsefesini yaydığına da işaret edilmişti. Osmanlı medresesinde "*İmam Fahreddin Râzî* mektebi"ni hâkim kılan Molla Fenarî, talebelerine, bir yandan *Râzî*'nin öğretisini aktarırken diğer yandan da, bir mutasavvıf[31] olarak, onlara, Muhyiddin

30. Bkz. Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), s. 591.

31. Mutasavvıf: "Kuramsal olarak, tanrısal hikmeti ve sırları çözmeye çalışan, uygulamada kişisel benliğini yok ederek (fenâ) Tanrı varlığında sonsuzluk (ebedilik) kazanmayı (baka) amaçlayan ve bütün eylemlerini bu amaca yönelten kişiye 'mutasavvıf' denir. Bu anlamda sufî ile eş anlamlıdır. Ancak bir başka tanıma göre; tasavvuf yaşamına bağlanana 'sufî'; bunun yanında tasavvufun ilmî ve kuramsal ...larıyla da uğraşanlara 'mutasavvıf' denilir" (*Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklo-*

Arabî'nin tasavvuf felsefesini öğretmiş olmalıdır. Molla Fenarî ile başlayan bu ikili öğretinin, yukarıda sözü edilen âlimler kuşağı tarafından sürdürüldüğü de tahmin edilebilir. Ancak Muhyiddin Arabî felsefesi ile Fahreddin Râzî mektebinin felsefî çizgisi arasında belli bir farkın olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu fark konusunda, Muhyiddin Arabî'nin Fahreddin Râzî'ye yazdığı bir mektuba göz atmak epeyce öğretici olacaktır. Bu mektubun bazı bölümlerine Okuma Parçası VII'de yer verilmiştir. Ama tam bir fikir edinebilmek için, bu mektubun tamamının okunup incelenmesinin gerekli olduğunu belirtmek ve bir de, *Muhyiddin Arabî* felsefesini yayan Molla Fenarî'nin, sıra medreseye geldiğinde, *İmam Fahreddin Râzî*'nin çizgisini izlemiş olmasının dikkat çekici bir nokta olduğunu kaydetmekle yetinelim.

Sonuç olarak söylenebilecek olan şudur ki, Fatih'in, tek başına, Osmanlı'nın söz konusu âlimler kuşağınca belirlenen düşünce evrenini aşması, herhalde, imkânsız değilse bile çok zordu. Kaldı ki, Fatih'in kendisi de, bu düşünce evreninde yetişmişti ve yukarıda anlatılanlardan da anlaşılabileceği gibi, bu evrenin önde gelen isimlerine, örneğin "Hocâzade'ye derin bir hayranlık duyardı".[32] Sözün kısası ne edinip özümsediği kültür ne de bağlandığı "ilim" çevresi, Fatih'in, düşüncede başka bir yol izlemesine elverişliydi. Kaldı ki, bu kudretli padişah, kendi sarayında bile, inançları açısından, etrafındaki dikkatli gözlerin, adeta sıkı takibi altındaydı. Adıvar'ın, Fatih'in *"din ve metafizik hususunda büyük bir merak ve tecessüs gösterdiğini"* anlatırken işaret ettiği bir olay, padişahın içinde bulunduğu saray ortamı ve yakın çevresinin nitelik ve marifetleri konusunda yeterince bilgi vermektedir: [33]

> ...Hurufîler tarikatı dervişlerinden bazı kimseler Türkiye'ye gelerek, padişahın iltifatına mazhar olmuşlar ve sarayda oturmaya başlamışlardır. Fatih'in bunlarla sıkı fıkı münasebetini gören vezir-i âzam Mahmut Paşa, Edirne Müftüsü ve müderrisi Fahreddin Acemî'ye durumu anlatmış ve padişahı Hurufîliğe eğiliminden alıkoymak için bir çare bulmasını rica etmiş. Bunun üzerine müftü bu dervişlerin

pedisi, Librairie Larousse, 1986, Baskı: Milliyet Gazetecilik AŞ). Molla Fenarî, burada adları geçen, örneğin Gazâlî, Muhyiddin Arabî, Sadreddin Konevî gibi, sözcüğün her iki anlamıyla da mutasavvıftır.

32. İnalcık, H. (1973), s. 189.

33. Adıvar, A. (1939), s. 40.

sözlerini paşanın konağında gizli bir yerden dinledikten sonra ortaya çıkıp, kendileriyle tartışmaya başlayınca, kaçıp saraya sığınan bu adamları oradan zorla alarak, camide inançları aleyhine verdiği bir va'zın arkasından onları ahaliye yaktırmıştır...

Fatih'in Şeyhi Akşemseddin hakkında İnalcık'ın zikrettiği şu olay da yine Fatih'in yakın çevresinde bulunanların düşünce sistemleri konusunda iyi bir fikir verecektir:[34]

Kostantaniye kuşatması sırasında Fatih Sultan Mehmet sürekli olarak Bayramiye Şeyhi Akşemseddin'in manevî kılavuzluğuna başvurmuştu. Fethin tarihi hakkında gaibden verdiği haber gerçekleşmeyince şeyh, çoğu dönme olan askerin imandan nasipleri olmadığını ve başlarına sert, acımasız bir komutan atanmasını önermişti.

Fatih, Konstantinopolis'in fethiyle yeni bir imparatorluğa yolu açarken, o imparatorluğun düşünsel faaliyet alanlarında ve bu bağlamda, "ilim"de izleyeceği yolu, Osmanlı bu alanda İslam'dan neyi miras almışsa onu koruyarak belirlemiş ve pekiştirmiş oldu. Muhakkak okurlarımızın da dikkatlerini çekmiştir; sayılan âlimlerin neredeyse tamamı müderrislikten başka, "*kadılık*", "*şeyhü'l-islâmlık*" ve hatta "*vezir-i âzamlık*" gibi, üst düzeyde bürokratik görevlerde de bulunmuşlardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda, devlet yönetiminde, "medreseye, ulemaya ve ilmî faaliyetlerine" biçilen rol konusundaki çözümlemelerine yukarıda yer verdiğimiz Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın, yine yukarıda yer verilen şu tespitini tam anlamıyla haklı çıkarmaktadır:

...Osmanlı İmparatorluğunun merkeziyetçi yapısının çok tabii bir sonucu olarak medreseler, kanaatimizce Osmanlılarda genellikle bürokrasiye eleman yetiştiren kurumlara dönüşmüş, ulema da bürokrasinin bir parçası haline gelmiş... son devirlere kadar bu konumu hiçbir şekilde değişmemiş... merkezî yönetimden bağımsız[laşamamıştır]. İlim ve düşünce ancak bu sınırlar içinde ve devlet hizmeti için söz konusu olmuş[tur]...

Öyle anlaşılmaktadır ki, Fatih, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşünsel faaliyet alanlarında ve bu bağlamda, "ilim"de izleyeceği yolu belirlerken, ulemanın ve ilmî faaliyetinin hangi amaca

34. İnalcık, H. (1973), s. 104-05.

hizmet edeceğini de kesinkes belirlemiş ve ulema ile devlet bürokrasisi arasındaki iç içeliği tam anlamıyla kurumsallaştırmıştır.

Okuma Parçası VI

XIV. Yüzyılın Sonlarından İtibâren Osmanlı Medresesine Hâkim Olan İmam Fahreddin Râzî Mektebi (Okulu) Hakkında Bazı Notlar[35]

Fahreddin Râzî (d. 1149 Rey - ö. 1209 Herat) kelâmcıdır ve İslam tarihinin en güvenilir Kur'ân tefsirlerinden biri (*Mefatihü'l Gayb* ya da *Kitabü't-Tefsiriü'l-Kebir*) ona aittir. Kelâmdan başka felsefe alanlarında uzmanlaşmıştı. Ancak vasiyetnamesinde şöyle demiştir: "Kelâm ve felsefe yöntemlerini inceledim ve onlardan Kur'ân'dan gördüğüm yararı göremedim. Çünkü Kur'ân, görkemi ve yüceliği Tanrı'ya atfeder, belirsizlikler ve çelişkilerle uğraşmayı yasaklar." 100 kadar kitap yazdı. Bir genel kültür ansiklopedisinin yanı sıra tıp, astroloji, dilbilgisi gibi çeşitli konularda da kitaplar yazdı. İslamiyet dışı kültürler konusunda da uzmandır.

Râzî, sapkın dinsel görüşleri çürütmeden önce bunları olabildiğince eksiksiz anlatır ve savunur gibi konuşurdu. Râzî için "Resmî dine düşman olanların görüşlerini en inandırıcı biçimde, resmî din görüşlerini de inandırıcı olmaktan en uzak biçimde sunar" denirdi. Râzî, tanrıbilimde (teolojide) *Eş'ari* okuluna bağlıdır ve aynı okula mensup Gazali'nin etkisinde kalmıştır. Ama Eş'arilerin karşıtı olan *Mu'tezile* okulunun tezlerini de çoğunlukla göz önüne almış; filozof olarak da İbn-i Sina'dan çok yararlanmıştır. İbn-i Sina'nın görüşlerini, aslında bu görüşleri çok sert biçimde eleştirmiş olan Gazali'nin düşünceleriyle uzlaştırmaya çalışmıştır.

Mu'tezile ve Eş'ari Okullarının Düşünce Sistemleri Arasında Kısa Bir Karşılaştırma

Râzî'nin öğretisini anlayabilmek için, karşı olduğu "*Mu'tezile okulu*" ve bağlı olduğu "*Eş'ari okulu*" hakkında mutlaka fikir edinmek gerekir. Aslında, bunların her ikisi de *itikadî* birer mezheptirler. Ancak Mu'tezile, *Ehl-i Sünnet/Sünnîlik* dışında sayılan bir itikadî

35. Bu Okuma Parçası'nda yer alan bilgiler, büyük ölçüde şu iki ansiklopedinin ilgili maddelerinden yararlanılarak derlenmiştir: *Meydan-Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi* (1969), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti. ve Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1986), Ana Yayıncılık. Bu maddelerdeki bilgiler, aynı konularla ilgili farklı kaynaklardaki ("http://www.enfal.de/mez_tar.htm" adresinde yer alan [15 Şubat 2012] "Mezhepler Tarihi" vb) başka bilgilerle de karşılaştırılmış; gerekli görülen noktalarda bazı eklemelerde bulunulmuştur.

mezheptir; Eş'ari mezhebi ya da kısaca Eş'ariye (Eş'arilik) ise itikadî açıdan Sünnî bir mezheptir. Biz burada İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın kullandığı "mektep" terimine bağlı kalarak ve daha çok da, İslami ilimlerin şekillenmesinde oynadıkları rolü dikkate alarak, bunları "*Mu'tezile okulu*" ve "*Eş'ari okulu*" olarak anıyoruz. Burada, gerek duyan okurlarımızın, bu iki okul hakkında kabaca da olsa bir fikir edinebilmeleri için, açıklayıcı birkaç not sunmakla yetinilecektir. Bu sunumun amacı, asla, bu okulların işaret ettiği iki ayrı mezhebi, her şeyden önce birer itikad (inanç) sistemi olarak ele alıp, öğretilerinin ve bu öğretilerin temel ilkelerinin "ilmî" açıklamasını yapmak değildir. Amaç, bu öğretilerin şekillenmesinde etkin olan düşünce sistemlerini ve bu bağlamda, İslami esasları açıklarken ya da yorumlarken başvurdukları yöntemleri, örneğin, aklı ne ölçüde esas aldıklarını, bir nebze de olsa anlamaya çalışmaktır. Özellikle de, "Eş'arilik"in düşünce sistemini, yöntemlerini anlayabilmek önemlidir; çünkü Osmanlı'nın "ilim" yuvaları olan medreselerdeki öğretim buna dayanmış; talebeler buna göre yetiştirilmiştir.[36]

Mu'tezile Okulu Hakkında...

Vasıl bin Ata'nın (ö. 748) büyük günah işleyenlerin (fâsık) ne kâfir ne mümin sayılabileceğini savunarak hocası Hasan Basri'nin yanından ayrılması üzerine, onun başlattığı akım *Mu'tezile* adıyla anılmaya başlamıştır. "*Mu'tezile*" Arapçada "çekilenler" ya da *"ayrı duranlar"* anlamına gelmektedir. VIII. ve X. yüzyıllar arasında Basra ve Bağdat'ta gelişen *ilk kelâm okulu* ve *İslam düşüncesindeki ilk akılcı akımdır*.

Kelâm (Arapçada "söz" anlamına gelir) ya da *ilm-i kelâm*, İslam'da, inanç ilkelerini akıl yoluyla açıklamayı, temellendirmeyi ve savunmayı amaçlayan ilim olarak ortaya çıkmıştır. İnanç ilkelerini (akidelerini) konu aldığı için "*akâid*"; bu akideler dinin temelini oluşturduğu için "usûlü'd-din (dinin temelleri)"; Tanrı'nın birliği ve sıfatları üzerinde yoğunlaştığı için "ilm-i tevhid ve's-sıfat"; fıkhın inançla ilgili konularını incelediği için "fıkhü'l ekber"; temel

36. Bu konuda da meselenin bu netlikte ifade edilemeyeceğini ileri süren müellifler de vardır. Örneğini yine Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay'dan verelim: "F. Razi'nin Eş'ari okulunun görüşlerini Osmanlı kelamcılarının benimsediği ileri sürülmektedir. Bu doğru olmakla beraber Osmanlı ilk dönem âlimlerinin Fahreddin Râzi okulundan yetişenlerin tesirinde kalması normaldir. Ama Fahreddin Râzi'nin tam Eş'arici olduğu tartışılabilir. İbn Sinâ gibi bir filozoftan en çok etkilenen bir fikir adamının tam eşarici olduğunu söylemek yanıltıcı olabilir. Nitekim aynı okulun hocalarından yetişmiş olan Şeyh Bedreddin'in tamamen ayrı bir mecrada aktığı bilinmektedir" (Bolay, S. Hayri [2011], s. 203). Burada, "ayrı bir mecrada aktığı bilinen" Şeyh Bedreddin'in karşılaştığı sonu da hatırlatmakla yetinelim.

yöntem olarak düşünme ve akıl yürütmeyi benimsediği için "ilm-i istidlal ve'n nazar" gibi adlarla da anılır.
Mu'tezile, temel inanç konularını sistemli biçimde inceleyen ilk kelâm okuludur. Temelleri Vasıl bin Ata ve Amr bin Ubeyd (ö. 761 M) tarafından atılmış ve akılcı yaklaşımıyla, iki yüzyıl boyunca tek kelâm okulu olarak kalmıştır.
Mu'tezile akımının güç ve yaygınlık kazanması, eski Yunan biliminin çeviri yoluyla Arapçaya kazandırıldığı Abbâsîler dönemine rastlar. Abbâsî halifeleri, Mu'tezile âlimlerini genellikle el üstünde tutmuşlar; onlara saygı göstermişlerdir. Harun Reşid döneminde (786-809) sarayca kabul edilen Mu'tezile, Halife Me'mun (813-833), Mu'tasım (833-842) ve Vâsık'ın (842-847) dönemlerinde devleti resmî mezhebi haline gelmiştir.
Mu'tezile okulunda yetişen Eş'ari'nin (doğumu 873 veya 874 - ölümü 936 veya 937) bu okuldan ayrılarak, X. yüzyıl başlarında kurduğu ilk Sünnî kelâm okulu olan Eş'ariye, Mu'tezile'nin giderek zayıflamasına ve bu alandaki hâkimiyetini kaybetmesine yol açmıştır.
Sonuç olarak, Mu'tezile âlimleri Ehl-i Sünnet dışında sayılmışlardır ama, Sünnî kelâm okullarının ortaya çıkmasına da kaynaklık etmişlerdir. Şiî kelâm âlimlerinin çoğunun çıkış noktasıysa, Mu'tezile öğretisidir.
İslam'da akaid esaslarını (inanç ilkelerini) aklın ışığı altında ele alıp değerlendiren, meselelere aklı ölçüt alarak çözüm getirmeye çalışan ilk düşünürler, Mu'tezile âlimleridir. Akaid meselelerinin çözümünde, daha önceki İslam âlimlerinin yaptığı gibi, sadece nakille (Kur'ân ve Sünnet'le) yetinmemişlerdir. Naklin yeterince açık olmadığı ya da önceki İslam âlimlerinin susmayı tercih ettiği konularda aklı esas alarak bir sonuca varma yolunu seçmişlerdir. Dahası, akıl ile naklin çelişmesi durumunda akla öncelik vererek nakli onunla uyumlu hale getirmeye, ona göre yorumlamaya çalışmışlardır. Nakil olmasa da akılla Tanrı'nın bilinebileceğini, iyi ve kötünün, güzel ve çirkinin akılla saptanabileceğini savunmuşlardır. Dolayısıyla onlara göre, îman Tanrı'yı bilmek, inandığını söylemek ve gerektirdiği edimlerde bulunmaktı. İmanın en önemli ögesi bilgiydi; bilgiye dayanmayan, geleneksel biçimde edinilen îmanın küfürden farkı yoktu.
Mu'tezile'nin diğer itikadî mezheplerden ayrıldığı bir önemli nokta da, bütün İslam âlimlerince benimsenen "*emr-i bi'l-mâruf*" ve "*nehy-i ani'l-münker*" (iyiliği emretmek; kötülüğü men ve yasak etmek ya da bir başka anlatımla, Şer'an makbûl olanı emretmek, makbûl olmayanı men ve yasak etmek) ilkesinin yerine getirilmesiyle ilgilidir. Mu'tezile'ye göre, toplumsal adalet ve özgürlü-

gün gerçekleşmesi için bu ilkenin yerine getirilmesi zorunlu bir görevdir. Adalet, bireyin yalnız zulüm ve kötülükten kaçınmasını değil, toplumsal düzen ve eşitliğin sağlanması, herkesin adaletin meyvelerinden yararlanması yolunda çaba harcamasını da gerektirir. Akla dayanan bir zorunluluk olan bu görev, durumun gereğine göre sözle ya da zor kullanarak yerine getirilmeliydi. Mu'tezile âlimleri bu ilke uyarınca, zâlim saydıkları yönetimlerin değiştirilmesi yolunda çaba harcadılar, bu amaca yönelik ayaklanmalarda, doğrudan ya da dolaylı olarak rol aldılar.

"Adalet" konusundaki anlayışı, Mu'tezile'nin bir diğer farklı yanıdır. Mu'tezile'ye göre, insan tamamen özgür bir iradeye sahiptir ve yaptıklarının da tek sorumlusudur. Yaptığı iyilik de kötülük de kendisine aittir. Bu nedenle, yaptığı iyi işlere karşı ödül, kötü işlere karşı da ceza görecektir. Eğer kulun fiillerinde Allah'ın bir müdahalesi olsaydı, o zaman kul yapmış olduklarından sorumlu olmazdı. Çünkü bu durumda bir zorlama (cebr) söz konusu olurdu. İnsanı, zorlama altında yapmış olduğu fiillerden sorumlu tutmak ise zulümdür. Bu, Allah'ın adaleti ile bağdaşmaz. Çünkü Allah en âdil varlıktır.

Sanıyoruz ki, Mu'tezile'nin temel aldığı bu üç ilke, ortaya koyduğu öğretinin şekillenmesinde etkin olan düşünce sistemi konusunda bir fikir vermiştir. Onun için, Mu'tezile'yi diğerlerinden ayıran, İslam'ın "tevhid (Allah birdir, eşi ve benzeri yoktur, ezelî ve ebedîdir)" ilkesi ve bu bağlamda "Allah'ın sıfatları" ile ilgili tartışmalardaki tutumu ya da "büyük günah işleyenler ve "şefaat" gibi meselelerdeki görüşleri üzerinde ayrıca durulmayacaktır.

Mu'tezile âlimlerinin İslam inancının düşünsel temellerini ortaya koymaya yönelik entelektüel faaliyetleri; belâgat ve cedel[37] ilimlerini geliştirmeleri; akılcı yorumlarıyla tefsire yeni bir boyut kazandırmaları, felsefî düşünce ile dinsel düşünceyi uzlaştırma girişimleri, İslam düşüncesine yaptıkları önemli katkılar arasında sayılabilir.

Eş'ari Okulu Hakkında...

Eş'ari Okulu, Eşari (tam adı Ebu'l-Hasan Ali bin İsmail El-Eşari; d. 873, Basra - ö. 936, Bağdat) tarafından kurulmuştur. Eşari, Mu'tezile okuluna bağlı âlimlerden Ebu Ali el-Cubbai'den fıkıh,[38] ilâhiyat,

37. *Cedel*: Mantığın bir dalı olarak, doğruluğu herkesçe kabul edilen öncüllerden [eski dilde "mukaddemat"] kıyas yoluyla sonuç çıkarmayı konu alan ilim... (*Meydan-Larousse / Ana Britannica*).

38. *Fıkıh* (sözcük olarak, Arapçada, "anlayış", "kavrayış" anlamına gelir): İslam hukukuna verilen ad... İslam âlimlerince, şeriatın uygulamaya dönük yasa ve hükümlerini kanıtlarıyla bildiren ilim dalı olarak tanımlanır. Fıkıh ilminin iki

hadis[39] öğrendi. Mu'tezilenin önde gelenlerinden biri oldu. Ama 40 yaşından sonra bu öğretiye karşı çıktı. Mu'tezilenin ilkelerinden Kur'ân ve sünnete aykırı bulduklarını reddetti. Bu ilkeleri çürütürken, Mu'tezilenin yöntemine, yani yine akıl yoluna başvurdu.

Eş'ari Okulu'nun belirleyici özelliklerinden en önemlisi, "nas" (bir konu hakkında Kur'ân ya da bir hadiste yer alan açık hüküm) ve "akıl" karşısındaki tutumudur. Eş'ari Okul, nasların doğruluk ve gerçekliğini kanıtlamak için aklın değerini yadsımaz. Nasların akıl yoluyla kanıtlanmasını bid'at (Peygamber'den sonra ortaya çıkan bir şey) ve sapıklık olarak görmez. Ama Mu'tezile gibi, îman ve dinsel veriler karşısında aklı mutlak ölçüt olarak da kabul etmez. Çünkü bu okula göre, akla mutlak bir değer tanınması, aklın îmanın ve nasların yerini almasını, dolayısıyla nasların ortadan kalkması sonucunu doğurur. Kur'ân, gayba (bilinmeyene, görülmeyene) îman etmenin, dinin temel ilkelerinden birisi olduğunu söyler. Oysa gayb, aklın uzanamayacağı bir alandır. Bu açıdan da aklın mutlak ölçüt kabul edilmesi olanaksızdır.

Eş'ari okulunun, Tanrı kelamı ile Kur'ân'ın sözel yapısının birbirinden ayrılıp ayrılamayacağı; Tanrı'nın sıfatlarının, O'nun zâtından ayrı bir gerçeklik olarak kabul edilip edilemeyeceği gibi, daha birçok itikadî konuda, Mu'tezile okulundan farklı görüşleri vardır. Ancak burada bunlar üzerinde durulmayacaktır. Başta da belirtildiği gibi, amaç, bu okulun düşüncede izlediği yöntem konusunda kabaca da olsa bir fikir verebilmektir. Sanıyoruz, bu okulun akla başvurma konusundaki yaklaşımıyla ilgili olarak verilen kısa açıklama, bu sınırlı amaç için yeterli olacaktır.

---

temel kaynağı Kur'ân ve Sünnet'tir. Kur'ân ve Sünnet'e uygun bir hükme varmak için başvurulan, *icma* (İslam âlimlerinin bir konudaki görüş birliği), *kıyas* (bir hükmü, ilgili olduğu konunun benzerliği nedeniyle bir başka konuya uygulama), *istihsan* (nedenin etkisini göz önüne alarak açık kıyası bırakıp gizili kıyasa başvurmak ya da bir kanıt nedeniyle bir konuyu genel kuraldan ayrı tutmak) gibi ikincil kaynaklar da vardır (*Meydan-Larousse / Ana Britannica*).

Fıkhın kuramsal yönü ile kavramlarını; Kur'ân ve Sünnet'ten hüküm çıkarma, bunları yorumlama, naslar arasında seçim yapabilme yol ve yöntemlerini inceleyen dalı *fıkıh usûlü* (*usûlu'l fıkıh*) olarak bilinir (*Meydan-Larousse / Ana Britannica*).

39. *Hadis*: "Hz. Muhammed'in sözleri ile davranış ve eylemleri"ni aktaran; bu konudaki bilgileri (malûmatı) derleyen, yazılı biçimde düzenleyen ve sınıflandırarak inceleyen ilim dalı... "Hz. Muhammed'in sözleri ile davranış ve eylemleri" *Sünnet* (Arapçada "yol", "alışılmış uygulama", "gelenek") olarak bilinir. İslam'da sünnet, *Kuran*'la birlikte, İslam inancının ve şer'i hükümlerin iki temel kaynağından biridir (*Meydan Larousse / Ana Britannica*).

Okuma Parçası VII

'Şeyh Muhyiddin İbn-İ Arabî'nin, ey Hatibinin Oğlu İmam Fahreddin Râzî'ye Yazmış Olduğu Risâle'den...

"Bismillâhirrahmânirrahîm...
Her şeye yeten Allâh'a hamd olsun!
Salât ve selâm, onun seçtiği bütün peygamberlerin üzerine olsun! Benim Allâh yolundaki dostum Fahreddin Muhammed Râzî'ye de selâm olsun ve Allâh onun himmetini yüceltsin!"

"Bil ki, mütefekkirler, herhangi bir konuda fikrî gâyelerine göre en zirveye ulaştıkları zaman, elde ettikleri düşünceler, kendilerini azimli bir taklitçi konumuna getirir. Mesele ise fikrin o noktada duraklamasından daha büyüktür. Fikir var olduğu müddetçe, onun bir meselede emîn olması ve orada çakılıp kalması mümkün değildir. Fikrî sahada akılların güç bakımından durduğu bir sınır vardır. Bir de akıllar, kabul sıfatına sahiptir ki, bu da, yüce Allâh'ın bir hibesidir. Öyleyse akıllı kişi için gerekli olan husus, kendisini ilâhî esintilere açması, şahsî görüşü ve kendi kazancının dar kalıplı esiri olmamasıdır. Çünkü kişi, sırf şahsî fikirleriyle vardığı noktada şüpheyle karşı karşıyadır. Bana dostlarından ve senin hakkında güzel ve iyi düşüncesi olan, aynı zamanda benim de güvendiğim bir şahsın anlattığına göre; bir gün sen ağlıyordun. O şahıs ve senin etrafındakiler ağlama sebebini sordular. Sen de [dedin ki]: "Otuz sene önce düşündüğüm bir mesele sebebiyle ağlıyorum. Çünkü şu an o mesele hakkında yeni bir delile ulaştım ve işin özünün önceki fikrimden tamamen farklı olduğunu anladım ve (yapmış olduğum hatâ dolayısıyla) ağladım."
"(O halde değerli dostum!) Bu itibarla diyorum ki, bugün ulaşmış olduğun delil de belki bir müddet sonra ilk meseledeki gibi olacaktır. Çünkü fikir ve ifade sana aittir.
Akıl ve fikir mertebesinde ârif olan kişiye, fikirde konaklama ve huzur bulma mümkün değildir. Bu husus, özellikle yüce Allâh'ı tanıma ve bilmede daha geçerlidir. Kulun, yüce Allâh'ın mâhiyetini, kendi bakış açısıyla bilmesi mümkün değildir."

40. Mektubun tam metni için bkz. "Muhyiddin-i Arabî'den Fahreddin Râzî'ye Mektup / Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabî'nin, Rey hatîbinin oğlu İmam Fahreddin Râzî'ye yazmış olduğu risâle", Çev. Dr. Adem Akın ve M. Ali Eşmeli, *Yüzakı* dergisi, Mart-Nisan 2005, Sayı 1-2, http://www.ibnularabi.com/mak01.htm (12 Ağustos 2012).

"Akıllı kişi; ilimlerden ancak kendisini tamamlayacak ve her halükârda kendisiyle (öbür dünyâya da) intikâl edecek ilimleri talep etmelidir. Bu da ancak yüce Allâh'ı, vehb ile, yani onun insana ihsan ettiği özel lutuflarla ve müşâhede yoluyla bilmek ve tanımakla olur. Meselâ sendeki tıp ilmine hiç şüphesiz ki ancak çeşitli hastalıklar dünyâsında ihtiyaç duyulur. Fakat sen hiçbir hastalığın bulunmadığı bir dünyâya intikâl ettiğin vakit orada tıp ilmiyle kimi tedâvî edeceksin? Onun için akıllı kişi, bu dünyâda kalacak olan bilgileri, peygamberlerin tıp bilgisi gibi vehbî yolla, yani Allah vergisi yoluyla olsa bile elde etmek husûsunda özel bir çaba göstermez. Sen de onlara takılı kalma. Aklın ve gönlün öncelikle Allah ilmini istesin.

Mühendislik bilgisi de böyledir. Ona ancak ölçüm alanında ihtiyaç duyulur. Sen öbür dünyâya intikâl ettiğinde bu ilmi dünyâda bırakırsın. Her nefis, basit bir şekilde, yani yanında bu dünyâya âit hiçbir şey olmaksızın göçüp gider. O halde nefsin âhiret âlemine göçüş esnasında burada terk ettiği ilimlerle uğraşmayı böyle değerlendir.

Akıllı kişi, ilimden ancak kendisinin zarûrî olarak ihtiyaç duyduğu bilgileri almalıdır. Bu istikamette o, kendisinin taşınacağı âleme taşınacak olanı tahsîl etmeye özellikle gayret etsi ! Bu da yalnızca iki ilimden ibarettir:

1. Allâh ilmi
2. Âhiret yolculuğundaki durakların ilmi. Ki bu ilmi; âhiret merhaleleri, adeta evinde yürür gibi hiçbir şeyi inkâr etmeyecek ve oradaki hiçbir şey kendisine yabancı gelmeyecek şekilde bilmeyi gerektirir.

Şüphesiz bu iki ilmi bilen kişi, inkâr ehlinden değil irfan ehlinden olur."

Bizans'ın Bilim Alanındaki Kültür Varlığı ve Fatih Sultan Mehmed...

Fatih'in içinde bulunduğu entelektüel ortamın nitelikleri konusunda tam bir açıklığa kavuşulmuş olsa bile, yine de, Bizans İmparatorluğu'nun bilim alanındaki birikimi konusunda bir kısım Batı kaynaklarında yer alan olumlu çözümlemeleri bilenler, Hıristiyanlar'ın, başta Toledo olmak üzere Endülüs Emevîleri'nin kurdukları entelektüel merkezleri ele geçirdikten sonra, Müslümanların bilimdeki birikimlerine, onların bilim kül-

türlerine sahip çıkmalarından ve sonuçta bu kültürü özümseyip kendilerine maletmelerinden hareketle şu soruyu kendilerine sorabilirler: Osmanlılar, hem de Fatih Sultan Mehmed gibi istisnai bir beynin yönetimi altında Bizans'ı ele geçirdiklerinde, bu imparatorluğun, bilim alanındaki, belki erken Abbasî toplumu ya da Endülüs Emevîleri seviyesinde değil ama, yine de *dikkate değer* olan birikimine niçin benzer biçimde sahip çık(a)madılar?

Gerçekten de Bizans toplumu, bilimde, örneğin, erken Abbasî toplumu düzeyinde olmayabilir. Tam da bu noktaya işaret eden Dimitri Gutas diyor ki:[41] "Yunanca konuşmalarına ve Yunan kültürünün doğrudan mirasçıları olmalarına rağmen, Bizanslılar asla ilk Abbasî toplumunun eriştiği bilimsel düzeye ulaşamadılar ve daha sonraları, kökeni eski Yunanistan'a uzanan düşünceleri Arapçadan çevirmek zorunda kaldılar."

Ama, gerçek durum bu olsa bile, bilimdeki eksiğinin farkına varan, bu eksiği gidermek için hangi kaynağa başvuracağını bilen ve Arapçadan çevirilerle bu eksiğini gideren bir toplumun bilim kültürü, geldiği noktadaki birikimi hiç de azımsanmayacak bir düzeyde olsa gerektir; bu *dikkate değer* bir kültürdür. O zaman bizim, en azından şu soruyu sormaya hakkımız var demektir: Osmanlıların Bizans'ın diğer alanlardaki kültür birikiminden hiç etkilenmedikleri ya da o kültürden bir şeyler almadıkları söylenemeyeceğine göre, aynı şeyi, bu dikkate değer bilim kültürü alanında niçin yapmadılar?

Bizans'ın, Yunan biliminden Batı'ya aktardıklarıyla, sonradan "Rönesans" adıyla anılacak olan kültür hareketinin 14. yüzyılda, İtalya'da ortaya çıkışında ve modern bilimin doğuşunda önemli etkileri olduğunu ileri sürerek böyle soruları kafalarda tetikleyen Batılı kaynaklar konusunda bir fikir edinebilmek için Okuma Parçası VIII'e göz atılabilir. Elbette, 15. yüzyıl Bizans'ında bilim alanında kalan birikiminin niteliği ya da derinliği konusunda, bu kısa alıntıdan hareketle bir karara varmak mümkün olmayacaktır. Ama, alıntıda geçen "[Bizans] Aquinumlu [Aquinolu] Aziz Thomas'ın yapıtlarını biliyordu, bu yapıtları kendi diline aktarmış ve kullanmıştır" cümlesi bile, tek başına, Bizans'ın bilimle, bilimsel düşünceyle olan ilgisi konusunda son derece olumlu bir izlenim yaratmaya yeter. Zirâ, burada adı geçen Aquinolu Aziz Thomas (1225-1274), Aristoteles'in ve İbn-i Rüşd'ün

41 Gutas, Dimitri (2002), s.179-80.

(Averroes) öğretilerini Batı Avrupa'da, yeri geldiğinde üniversitede savunan ve bu bilime katkıda bulunan bir kilise önderidir. Paris Piskoposu Etienne Tempier'nin 1277'de yayımladığı ve imana aykırı düşen 219 önermeyi mahkûm ettiği ilamda yer alan bu önermelerden 20'si, yukarıdaki Okuma Parçası IV'te de belirtildiği gibi, ilamın çıkarılmasından üç yıl önce ölmüş bulunan Aziz Thomas'a aitti.[42]

Okuma Parçası VIII

Bizans'ta Toplumsal ve Siyasal Düşünce...[43]

... Bizans İmparatorluğu düzenindeki Doğulu öğeleri sıralayabilir ve sınıflandırabiliriz; fakat imparatorluğun kendisi, toplu ve genel yaşamında hiç de Doğulu değildi. İmparatorluk Doğulu komşularını etkilediği gibi, elbette, onlardan etkileniyordu da; fakat başlangıcında esas itibariyle Batılıydı ve sonuna değin öyle devam etti. "Başından sonuna, Bizans doğal yapısı gereği, Yunanla Roma'nın bir karışımıydı - zamanla denge gitgide Yunan'dan yana ağır bastı, ama yine de karışımında Roma öğeleri vardı. Bizans Basileia'sının özü Yunan Ortodoks biçimiyle Hıristiyanlıktı ve ...bu öz, taşıyıcısı ve desteği olan dünyevi araç ortadan kalktıktan sonra da varlığını sürdürdü. Eyleminin yasal çerçevesi Roma hukukuydu - bu hukuk, giderek Latin yerine Yunanca dilinde anlatımını buldu ve Yunan Hıristiyanlığı ilkelerine daha çok uyacak biçimde değiştirildi, ama hiçbir zaman Roma'nın koyduğu temellere dayanmaktan ayrılmadı. "İmparatorluğun dili ve kültürü, sonuna değin Yunanlıydı; Yunan'ın eski geleneği –şiiri ve felsefesi, rhetorikası ve tarih bilimciliği– her zaman düşünce ve beğeninin ölçüsü olarak kaldı; ...Bizans'a 'Doğu Roma' diyebiliriz, 'Doğu' imparatorluğu da diyebiliriz. Fakat sözünü ettiğimiz bu imparatorluk, Batı'nın yaşam ve geleneğinin bir parçasıdır. Bizans bütün tarihi boyunca ve özellikle de 1100 tarihinden itibaren, Batı'ya bir şeyler veriyor ve Batı'dan bir şeyler alıyordu. Batı resim ve mimarisini esinlemiş, Batı dinbilimine birçok katkılar yapmış, Batılı devletlere yönetim fikir ve yöntemleri, ...vermiştir, Batı bilginlerine daha on dördüncü yüzyılda ve İstanbul'un (Konstantinoupolis) düşüşünden çok önce Yunan yazınının esi-

42. Grant, Edward (1971), s. 30.

43. Barker, Ernest (1957), *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çev. Mete Tuncay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1995, s. 44-45'ten alınmıştır (Barker, Ernest [1957], *Social and Political Thought in Byzantium, from Justinian I to the Last Palaeologus: Passages from Byzantine Writers and Documents*, Clarendon Pres, Oxford).

nini ve İtalyan Rönesans'ının tohumlarını göndermiştir. Verdiği gibi almıştır da. Batı Yunancayı Latinceye çeviriyorsa, Bizans da Latinceyi Yunancaya çeviriyordu: Aquinumlu [Aquinolu] Aziz Thomas'ın yapıtlarını biliyordu, bu yapıtları kendi diline aktarmış ve kullanmıştır. Bizans, Avrupa uygarlığı toprağının derinliklerine kök salmıştı ve uygarlığın gelişmesiyle her zaman ilişkili olmuştu..."

Ancak Bizans'ın kültür birikimi ve bu bağlamda Osmanlıların Konstantinopolis'i fethetmelerinden önceki durumları konusunda farklı şeyler söyleyen Batılı kaynaklar da vardır. İsterseniz bu konuda bir de Prof. Dr. Sevim Tekeli'nin söylediklerine kulak verelim:[44]

14. yüzyılda Bizanslıların Batılılara Yunanı aktarması veya öğretmesi şöyle dursun kendileri bir şeyler öğrenmek için, bir yönden İslam Dünyasına, diğer yönden Batıya baş vurmak zorunda kalmışlardır. Sarton bunu şöyle açıklıyor: "Yunanca konuşan bilim adamlarının kendi atalarının görüşlerini yeniden keşfetmek için Arap veya İranlıların etkisine ihtiyaç duyacak kadar aşağı düzeyde bulunduklarını düşünmek üzüntü vericidir." Dreyer'in şu cümleleri bu görüşü daha da pekiştirmektedir. Bizans İmparatorluğunda astronomi çok az gelişmişti. Küresel astronomi, astroloji ve kronoloji üzerine birkaç kural elden ele dolaşıyordu. Arapların önemli yapıtlarının Constantinople'da bilindiği görülüyor. Ancak Bizans astronomik çalışmalarının sonuçları çok fakirdir. Öyleki Batlamyüs üzerine bir açıklamaya bile rastlanmaz.

Peki, Bizans'ın 14. yüzyılda İtalya'da başlayan ve "Rönesans" olarak anılan kültür hareketinde ya da modern bilimin doğuşunda hiç mi katkısı olmamıştır? Konunun bu yönünü irdelemek bizim ilgi alanımızı ve bilgi kapasitemizi aşar. Ama yine Sevim Tekeli'nin yazdıklarından anlaşıldığına göre, 14. yüzyıl sonlarıyla 15. yüzyıl başlarında, Bizans'ın elinde bulunan Yunanca yazmaların İtalya'ya taşınması ve çok sayıda İtalyan'ın Yunanca öğrenmeye başlaması söz konusudur. Bu yazmalar ve bunları okuyabilmek için İtalyanların Yunanca öğrenmesi, Bizans'taki, hiç de azımsanmaması gereken bir bilgi hazinesinin de açık işaretleridir. Tekeli'den aktarıyoruz:

44. Tekeli, Sevim (1975), *Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi*, Kalite Matbaası, Ankara, s. 121. Bu eserin ilk baskısını edinmemi sağlayan Prof. Dr. Yavuz Unat'a teşekkürlerimle.

Manuel Chrysoloras, Manuel II Paleologos (1391-1425) tarafından Türklere karşı yardım sağlamak amacı ile Venediğe gönderilmişti. Bu arada Floransa Beyi onu Yunanca dersler vermek üzere çağırmış ve 1397'den 1400'e kadar orada Yunanca öğretmenliği yapmış ve çok başarı sağlamıştır. ...Giacomo d'Angelo, Giacomo da Scarparia, Coluccio Salutati, Niccolo de'Niccoli, Robert de'Rossi, Palla Strozzi, Pietro Paolo Vergerio, Guarino de Verona, Loanardo Bruni, Paggio Bracciolini, Ambrogio Traversari onun öğrencileridir. ...[Öğrencilerinden] Giacomo d'Angelo, Chrysoloras'la birlikte Constantinople'a gitmiş pek çok yazma toplamıştır. Ayrıca şuna da işaret etmek gerekir ki ilk Yunanca öğretmenleri Bizanslı değillerdir. [Bunlardan] Barlaam, Calabria'lıdır. Boccaccio'ya yardımcı olan Leontus Platus da Calabrialıdır. Bir aralık Constantinople'a gitmiş, Yunancasını geliştirmiş ve Floransa'da ilk Yunanca öğretmenliği yapmıştır.

15. yüzyılın ilk yarısında Yunancadan Latinceye yapılan çevirilerde büyük bir artış göze çarpmaktadır. Bu çevirileri yapanları İtalyanlar, Bizanslılar ve bunların dışındakiler olmak üzere gruplandırabiliriz. Asıl çoğunluğu oluşturanlar İtalyanlardır, yazma toplamışlar ve pek çok yapıtın çevirisini sunmuşlardır.

Bu dönemde İtalya'da ünlü kişiler, Petrarch'tan Tasso'ya kadar, yazma toplamakta yarışa girmişlerdi. ...Hiç kuşkusuz, Yunanca yazma aramak için en uygun yer Costantinople'du. Bu çaba Bizans'ın düşüşünden yarım yüzyıl önce başlamıştı. Bunlar içinde büyük gayret göstermiş olanlardan Giovanni Aurispa (1369-1459) vardır. Yunanca öğrenmek için Constantinople'a gitmiş 1423'te İtalya'ya döndüğünde 238 yazma getirmiştir. Francesko Filelfo (1398-1481) 1427'de döndüğünde pek çok yazmayı beraberinde getirmiştir. Her ikisi da muzaffer bir kumandan gibi karşılanmışlardır. Quarino da'Verona (1370-1460) da bunlar arasındadır. Niccola de'Niccoli öldüğünde 800 yazma bırakmıştır.[45]

İtalya'ya yazma götüren Bizanslılar da vardır: "...Bessarion artık yerleşmek üzere 1439'da İtalya'ya gittiğinde, diğer İtalyanların paralelinde olarak, çok zengin bir kitap koleksiyonunu beraberinde götürmüştü. Hemen hemen bütün varlığını bu uğurda harcamıştır."[46]

İtalya'ya taşınan Bizans elyazmaları konusunda, 1781'de Venedik Elçisi A. Garzoni'nin maiyetinde İstanbul'a gelen ve 1786'ya kadar bu görevde kalan Giambattista da şunları yazmaktadır: [47]

45. Tekeli, Sevim (1975), s. 122-23.
46. Tekeli, Sevim (1975), s. 123.
47. Toderini, Giambattista (1789), I:48-49.

Paleologosların kütüphanesi Yunanca yazmalarla dolup taşıyor olmalıydı çünkü özel şahıslarda bile öyle çok yazma vardı ki İtalya'ya yayıldıklarında, kütüphaneleri, özellikle de Venedik, Floransa ve Roma kütüphanelerini zenginleştirdiler. Medicilerden, Bessarionlardan ve Floransa konsilinden ya da Konstantinopolis düştükten sonra gelip aramıza yerleşen, bu türden çeşitli zenginlikleri de beraberlerinde getiren diğer birçok Yunan âliminden söz etmiyoruz bile.

Bizans'tan İtalya'ya taşınan bu yazmalar ve bunların Latinceye çevrilmeleri, yukarıda da belirtildiği gibi, Bizans'ın entelektüel birikiminin güçlü bir kanıtı olsa gerektir ve galiba, İtalya'ya taşınan bunca yazma eser, Fatih'in kütüphanesinin niçin daha zengin olmadığını da açıklamaktadır. Ama, öyle bile olsa, yazmalarla birlikte, örneğin bu yazmalarda yer alan eski Yunan bilimine vâkıf Bizans entelektüellerinin tümü de mi İtalya'ya gitmişti ya da Konstantinopolis'in Türklerin eline geçmesi üzerine bu kenti terkeden entelektüeller bütün kültürel birikimlerini de İtalya'ya mı taşımışlardı? Ya da şöyle soralım: Fatih Konstantinopolis'i aldığında, bu kentte, istense bile sahip çıkılabilecek hiç mi entelektüel birikim kalmamıştı? Bu soruyu isterseniz, önce bir başka soruyla karşılayalım ve şöyle soralım: Bir an için diyelim ki, Bizans, Toledo ayarında bir entelektüel merkezdi... Osmanlı'da, o bir yana 15. yüzyıldaki bütün bir İslam coğrafyasında, böylesi bir kültürel zenginliğin, bilimsel birikimin farkına varabilecek ve bu farkındalığıyla bu birikime sahip çıkmak için fethin ardından Konstantinopolis'e koşacak bir entelektüel çevre var mıydı ya da Fatih Sultan Mehmed gibi istisnai bir beyin bu birikime sahip çıkılmasında tek başına katalizör görevi görebilir, bunu başarabilir miydi?

Önce sorumuzun ilk bölümünü ele alalım. Şu unutulmamalıdır: Batı Avrupa'nın entelektüelleri, Toledo'daki bilim hazinesine, o zenginliğe sahip olmak için koşmuşlardı ama onlar, o zenginliği en azından algılayabilecek bir kültür tabanına, o kültürde bir sürekliliğe sahiptiler ve kökü Helenistik Çağa (MÖ 320-30) kadar uzanan o kültürü de onlar, mirasçısı oldukları Roma İmparatorluğu yoluyla edinmişlerdi. "O kültür", Helenistik Çağ'dan beri sürüp gelen "elkitabı ve ansiklopedi" geleneğinin yarattığı kültürdür. Helenistik çağda "Yunan biliminin -teknik içerik, yol ve yöntemini değil ama kuram ve sonuçlarını yaygınlaştırmayı ve kitlelere ulaştırmayı hedef alan" ve öğretimde kullanılan el-

kitabı ve ansiklopediler hazırlamak bir gelenek haline gelmişti. Edward Grant bu gelenek konusunda şunları söylemektedir:[48]

> Romalı efendiler, Yunanistan'ı fethetmelerinin sonucu, MÖ II. ve I. yüzyıllarda, Yunan kültürüyle temas ettiklerinde, Yunan el kitabı geleneği iyice yerleşmişti; Romalılar, bu eserleri kendi kültürel yararları açısından büyük bir beğeniyle uyarladılar. Her ne kadar, Romalılar, Yunanlıların entelektüel alandaki başarılarından etkilendiler ve bunlar karşısında korkuyla karışık bir saygı duydularsa da, kuramsal ve soyut bilimle hiçbir ilgileri olmadı. Günün akımları, kültürlü Romalıları, Yunan biliminin sonuçlarıyla hafif de olsa bir tanışıklık kurmaya zorlayınca, el kitabı yöntemi bunun için biçilmiş bir kaftan oldu. ...Kısa zamanda Romalılar, kendi bilim el kitaplarını kendileri derlemeye başladılar... Latin Ansiklopedi geleneği, MÖ I. yüzyılda Marcus Terrentius Varro (MÖ 116-27) ile fiilen başladıysa da, bunun iki erken temsilcisi Seneca (ölümü MS 68) ve [Yaşça] Büyük Plinius (MS 23/24-79) idi. *Doğaya İlişkin Sorular*'ında Seneca, Aristoteles'in *Meteoroloji*'sinin tarzını izleyerek, geniş ölçüde, coğrafya ve meteoroloji olayları (örneğin, gökkuşağı, gök cisimlerinin çevresindeki ışık halkaları, meteorlar, yıldırım ve şimşek) ile ilgilendi. Aristoteles, Theophrastos, Poseidonious –belki de asıl üstadı oydu– ve diğer Yunanlılardan büyük çapta yararlandı. Seneca, doğa olaylarından sık sık ahlak dersleri çıkardığı için, kitabı, Hıristiyanlarca çok tutuldu.

Buradan da anlaşılacağı üzere, 12. ve 13. yüzyıllar Avrupa'sının entelektüelleri, en azından eski Yunan bilimiyle iç içe gelişen, ansiklopedi ve elkitapları hazırlama ve bunları izleme geleneğine sahiptiler. Bu gelenek onlara, en azından doğa hakkında sorular sorma ve gözledikleri doğa olaylarının nedenlerini, çok derinlemesine olmasa bile, eski bilgelerin ortaya koydukları sonuçları nakleden bu yayınlardan öğrenme alışkanlığını kazandırmıştı. Ve bu yayınlardan öğrendikleri bilgiler doğaya ilişkin meraklarını kamçılıyor; Kilise'nin kendilerine sunduğu hazır kalıpların dışında düşünmeye, sorular sormaya itiyordu. Toledo'ya, bilebildiklerinin ötesini orada bulabileceklerinin farkına vararak gittiler. Bilebildiklerinin ötesini öğrenmeye hazırdılar. Bu hazırlıkları olmasaydı; hiçbir güç onları, Edward Grand'in deyimiyle, "bir diller kuşağından geçerek", Yunan bilimine ulaşmaya zorlayamazdı:[49]

48. Grant, Edward (1971), s. 7-8.
49. Grant, Edward (1971), s. 19.

İspanya'da, çeviri yapılan merkezler arasında Toledo öne çıktı. Burada da diğer yerlerde de, çeviri için çeşitli yollara başvuruldu. Eğer çevirici Arapçaya egemense, doğrudan çeviri yapabilirdi; eğer değilse, bir Arap ya da Yahudiyle birlikte takım çalışması yapabilirdi. Diyelim ki, İspanyolca biliyor; o zaman, çevrilecek her ne ise, bunu önce Arapçadan İspanyolcaya çevirttirebilir, sonra da kendisi İspanyolcadan Latinceye çevirebilirdi. Bir bilimsel eserin, Yunanca aslından Latinceye çevrilmesi, zaman zaman bir diller kuşağından geçilmesini gerektiriyordu; diyelim ki, Yunancadan Süryaniceye, ondan Arapçaya, ondan İspanyolcaya, ondan da Latinceye ya da belki, Arapçadan İbraniceye, ondan Latinceye...

Fatih zamanındaysa, bütün İslam coğrafyasında, ne Bizans'ın ne de Hıristiyan dünyasının bir başka entelektüel merkezinin bilimdeki birikimini merak eden ya da böyle bir birikimden haberdarsa, bunu edinmek için, bir fırsat doğduğunda, büyük bir entelektüel heyecan içinde kendiliğinden o merkeze koşacak, İspanya'daki ya da daha sonra Rönesans İtalya'sındaki Yunancadan Latinceye çeviri hareketini yaratanlara benzer bir bilim çevresi ya da entelektüel çevre yoktu ya da daha doğru bir ifadeyle, artık kalmamıştı.[50] Örneğin, Arap coğrafyası, Abbasilerin yarattıkları[51] o öğrenme heyecanından ve o heyecana dayanan parlak, *Aristotelesçi bilim ve felsefe* geçmişinden kopalı çok olmuştu. Zaten bu kopuş olmasaydı, muhtemeldir ki, ne İslam ne de Osmanlılar doğa bilimlerinin bu denli uzağına düşerdi.

Bir yanlış anlamaya neden olmamak için, şunu önemle belirtmek gerekir ki, Fetih sonrasında, Bizans'ın bilimdeki birikimine sahip olmak için, İslam coğrafyasından İstanbul'a koşup gelecek, *doğa bilimleriyle/felsefesiyle* ilgili bir bilim çevresinin kalmamış olması, bu kentin hiçbir biçimde İslam âlimleri için bir çekim merkezi olmadığı anlamına gelmez. Tam aksine; "1453'te

50. Burada yokluğu söz konusu olan, eski Yunan bilim ve felsefesini, İslam'ın bu bilim ve felsefeye yaptığı katkıları bilen ve katkıda bulunmayı sürdüren, kısacası akıl yolundan yürüyen bir bilim çevresidir. Elbette bu, İslam toplumunda akıl yolunda yürüyen hiç biliminsanı kalmamıştı, anlamına gelmiyor. Örneğin, Semerkant doğumlu astronom ve matematikçi Ali Kuşçu, hiç kuşkusuz, döneminin seçkin bir entelektüeliydi. Ama İstanbul'a gelişi de, yukarıda belirtildiği gibi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın Osmanlı Devleti'yle yaptığı barış görüşmelerinde onun sözcülüğünü yaptıktan sonra Fatih'in daveti üzerinedir.

51. Söz konusu öğrenme heyecanını, dolayısıyla da Yunan bilimini Arapçaya kazandırma çağını yaratan Abbasilerin yönetim ve toplum düzeni anlayışları, düşünce sistemleri konusunda bkz. Gutas, Dimitri (2002).

İstanbul fethi ve daha sonraları Anadolu'da son ilim merkezi olan Konya ile Kastamonu'nun Osmanlılara geçmesi ve sahn-ı seman denilen İlahiyat, Hukuk ve Edebiyat fakültelerinin teşkili, muhtelif yerlerde birçok ilim ve fikir adamının devlet merkezine gelmeleri İstanbul'u ilim merkezi haline getirmişti; Otlukbeli muharebesinden sonra Ali Kuşçu ile birtakım tabipler ve İdris-i Bitlisî gibi şöhret sahibi ilim adamları bu gelenler arasında idi."[52] Ama, yukarıda da gördük, İslam'ın bu yeni yükselen entelektüel merkezinde câzibe noktası İslami ilimlerdi, tasavvuftu; Bizans'ın kültür mirası değil...

Sonuçta söylenebilecek olan şudur: Osmanlı'nın bilimdeki kaderini belki Fatih ve Konstantinopolis'in fethi değiştirebilirdi. Ama tarihsel gerçeğin böyle bir olasılığa imkân vermediğini görmüş olduk. Osmanlı, Fatih sonrasında da İslam'dan miras aldığı kültürün doğal sonucu olan düşünce sistemini ve bu bağlamda oluşan "ilim" anlayışını sürdürdü.

Osmanlı'nın, Fatih sonrasında da sürdürdüğü *kültür* ve "*ilim*" anlayışını Hilmi Yavuz, şu çözümlemesiyle ortaya koymaktadır:[53]

> ...Osmanlı kültürü, bu dünyayı, kullanılabilir bir dünya kılmayı amaçlayan bir kültür değildir. Dünya'yı kullanılabilir kılmak, bu dünyayı enstrümantal aklın (yani, doğa bilimlerinin ve teknolojinin) bir nesnesi durumuna getirmeyi içeriyor. Doğayı bütünüyle temellük etmek, onu insanî amaçlar için ehlî ve kullanılabilir kılmak, Osmanlı kültürünün değil, batı (Avrupa) kültürünün ayırt edici özelliğidir. Bilim ve teknolojinin gelişmesi ile Doğa'nın temellük edilmesi veya Dünya'nın kullanılabilir bir dünya haline getirilmesi arasındaki bağıntı Osmanlı kültüründe kurulamaz. Osmanlı'da bilim ve teknolojinin, kendine özgü bir doğrultusu olmuştur ve bu, Dünya'yı kullanılabilir kılmakla ilgili değildir.
>
> Osmanlı kültürü Doğa'yı, kullanılabilir bir Dünya olarak temellük edilecek bir şey olarak görmüyor; onun için (Osmanlı insanı için) Doğa, bir temâşâ (contemplation) nesnesidir...

Hilmi Yavuz'un bu çözümlemesi de ek bir yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır. Ama, biz bir de Osmanlı çalışmalarıyla

52. Uzunçarşılı, İ. Hakkı (1943), s. 629.

53. Bkz. Yavuz, Hilmi (1983-1996), *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Kitapları, Kasım 1996, İstanbul, s. 105. Osmanlı'nın kültürü konusunda belli bir anlayışa varabilmek için, Hilmi Yavuz'un bu çözümlemesinin yer aldığı makalesinin tamamının okunmasında yarar vardır.

da tanınan Taner Timur'un, Osmanlı'nın "dünya görüşü ve ilim anlayışı" konusundaki çözümlemesine göz atalım:[54]

> Osmanlılarda "ilim" incelenirken, genel olarak bugünkü ilim anlayışından hareket edilmekte ve Osmanlı Devletinde bugünkü ilimlerin öncülü ve ilkel şekilleri sayılabilecek düşünce ürünleri aranmaktadır. Gerçekten de Osmanlı medreselerinde tıp, matematik, fizik, kimya gibi ilimler okutuluyordu. Ancak bu "akli" ilimler de geniş ölçüde "nakli" idiler. Unutmamak gerekir ki, Osmanlı zihniyeti günümüzdeki anlamıyla ilme yer vermeyen, skolastik bir zihniyetti.
> Osmanlılarda "ilim" ve "âlim" kelimeleri dini bir anlam taşıyordu. İlmin temeli "cehalet devri"ne son veren Allah'ın sözü Kuran'dı. Allah, peygamberi aracılığı ile insanlara gerçekleri yollamış, dünyayı aydınlığa, nura boğmuştu. Bu gerçeklere çeşitli yollarla varılabilirdi. "Marifa" yoluyla, yani düşünce ve öğrenimle varılabileceği gibi, Allah'la ruhi birlik kurarak, tasavvuf yoluyla ve şiirle de varılabilirdi. Fakat bu yolların hepsinde ortak nokta "Hakikat"in Gök'ten vahiyle inmiş olması ve Kuran'da yazılı bulunmasıydı.

Ele aldığımız konu açısından bu çözümlemelerden çıkarılabilecek sonuç şudur: Osmanlı'nın, İslam dünyasına egemen olan belli İslami düşünce mekteplerine özgü motiflerle örülmüş ve elbette yadsınmaması gereken zenginlikte bir kültür ve düşünce dünyası vardı. Ne var ki bu dünya, Batı'da filiz veren, sonra da gelişiminde devrimsel bir sıçramaya varan bilim kültürünün (ve teknoloji kültürünün) Osmanlı'da da filiz vermesine ya da Batı'dan alınacak bir filizin, Osmanlı'nın kültürüne aşılandığında tutmasını sağlayacak bir iklime sahip değildi. Batı aklı merkez alan bir düşünce evrenine doğru ilerlerken Osmanlı din merkezli bir düşünce dünyasında çakılı kalmıştı. Bunun sonucu da, doğal olarak, Osmanlı'nın Batı bilimine (ve Batı teknolojisine), o bilimi (o teknolojiyi) doğuran kültüre çok uzak düşmesi olmuştur.

54. Bkz. Timur, Taner (1986), *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Genişletilmiş 5. Baskı, Mayıs 2010, Ankara, s. 97

Bölüm V

Osmanlı'nın Hıristiyan Avrupa'da Gelişen Bilim Kültürü'ne Uzak Düşmesi Ne Gibi Sonuçlar Yarattı?

Osmanlı'nın bilim kültürüne uzak düşmesinin ne gibi sonuçlar ya da güçlükler yarattığının, bilinen, ama kanımca çarpıcı olduğu kadar günümüz için de öğretici olan iki örneği, *İstanbul Rasathanesi*'nin kuruluş ve üç yıl sonra da yerle bir edilişinin öyküsüyle, Batılı anlamdaki ilk "üniversite" olan "*Dârülfünûn*"un kuruluş öyküsüdür. Osmanlı İmparatorluğu'na tarihi boyunca egemen olan düşünce sistemini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan hangi nitelikte bir kültür mirası devraldığını iyi kavrayabilmek için bu iki örnek üzerinde kısaca durulacaktır.

Takiyüddîn el-Râsıd'ın İstanbul Rasathanesi...

İlk örneğimizle ilgili öyküyü, Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu'ndan dinleyelim:[1]

> Osmanlılarda ilk rasathane İstanbul'da Sultan III. Murad döneminde (1574-1595) Takiyüddin Râsıd tarafından kurulmuştur. Şam'da 1526 senesinde doğan Takiyüddin, Şam ve Mısır'da eğitimini tamamladıktan sonra bir müddet kadılık ve müderrislik yapmış, bu arada astronomi ve matematik alanında önemli çalışmalarda bulunmuştur. 1570'te Mısır'dan İstanbul'a gelen Takiyüddin, bir sene sonra ...müneccimbaşılığa tayin edilmiştir. ...Takiyüddin, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa vasıtasıyla Sultan III. Murad ile tanışmıştır.
>
> Takiyüddin, astronomiye meraklı olan padişaha kullanmakta oldukları Uluğ Bey Zîci'nin yaptığı hesaplara kâfi gelmediğini ve yeni bir zîcin hazırlanması gerektiğini anlatarak rasathane kurulması fikrini açtı. Sultan Murad, ...rasathanenin hemen inşa edilmesini ister ve ayrıca gerekli olan maddî desteği de verir. Bu arada çalışmalarına Galata Kulesi'nden devam eden Takiyüddin, 1577'den itibaren de kısmen tamamlanan Dâru'r-rasadü'l-cedîd adındaki yeni rasathanede faaliyetlerini sürdürür.
>
> ...rasathane, Tophane sırtlarında bir yerde inşa edilmiştir. Takiyüddin eski İslam rasathanelerinde kullanılmış olan aletleri büyük bir titizlikle imal etmiştir. Bununla birlikte bazı yeni aletler de icat etmiş ve gözlemlerinde ilk defa kullanmıştır. Rasathane'de çoğunluğu astronomi ve matematik kitaplarından oluşan büyük bir kütüphane de kurulmuştur. Rasathanenin sekizi râsıd, dördü kâtip ve diğer dördü de yardımcı olarak vazife yapan Takiyüddin ile birlikte on altı kişilik bir kadrosu bulunmaktaydı. Rasathane'de bulunan aletler ise şunlardı: Zâtü'l-halak (armillae zodiak), kadran (mural quadrant), zâtü's-semt ve'l-irtifâ (azimuthal semicircle), zâtü'ş-şubeteyn (triquetrum), rub'u mıstar (rub-u deffe), zâtü's-sekbeteyn (dipotra), zâtü'l-evtâr, el-müşebbehe bi'l-menâtik (sextant).
>
> Şam ve Semerkant astronomi ekollerini şahsında birleştiren Takiyüddin, rasathanede ilk olarak Uluğ Bey Zîci'nin tashihi işine başlamıştır. Bununla birlikte Güneş ve Ay tutulmaları ile çeşitli gözlemler de yapmıştır. 1578 tarihinde İstanbul'dan bir ay süreyle gözlenen kuyruklu yıldızı da rasathaneden gece gündüz uyumadan gözlemiş ve gözlemlerinin neticelerini padişaha sunmuştur. Takiyüddin yeni geliştirdiği teknikler ve aletler vasıtasıyla gözlemlerinde yeni uygulamalar ve astronomi problemlerinde orijinal çözümler getirmiştir. İlk defa mekanik saat kullanarak çok dakik gözlemler yapmıştır. Diğer taraftan da astronomi hesaplarında altmış tabanlı sayı sistemi

1. İhsanoğlu, Ekmeleddin, Prof. Dr. (2000),"XVI. Yüzyılda Osmanlı Astronomisi ve Müesseseleri"; Çeçen, Kâzım, Prof. Dr., Editör (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi*, Omaş Ofset AŞ, 2000, İstanbul, s. 221-26.

yerine on tabanlı sayı sistemini kullanmakla ve ondalık kesirlere göre trigonometri cetvelleri hazırlamakla dikkat çekmiştir. Ekliptik ile ekvator arasındaki 23° 27' lik açıyı 1 dakika 40 saniye farkla 23° 28' 40" bularak ilk defa gerçeğe en yakın ve doğru dereceyi hesaplamıştır. Güneş parametreleri hesabında da yeni bir yöntem uygulamıştır. Sabit yıldızların boylamlarının tesbitinde ise Ay yerine Venüs'ü kullanarak daha dakik neticeler elde etmeyi planlamıştır. Osmanlılarda otomatik makineler üzerine ilk eseri de Takiyüddin yazmıştır.

Rasathane, çok kısa sayılabilecek bir zamanda oldukça önemli faaliyetlere sahne olmuştur. Takiyüddin gözlemlerini *Sidrat Muhtaha'l-Efkâr fi Melekût al-Felek al-Devvâr* veya *al-Zîc al-Şehinşâhî* adlarıyla bilinen eserinde bir araya toplamıştır. Ancak Takiyüddin rasathanede yaptığı gözlemlerle Güneş ile ilgili cetvellerini tamamlayabilmiş ise de Ay ile ilgili cetvelleri tamamlayamamıştır. Takiyüddin kendisi ile aynı zamanda yaşamış ve rasathane kurmuş olan Tycho Brahe ile karşılaştırıldığında Brahe'den daha net ve dakik rasatlar yaptığı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca onun rasathanesinde bulunan bazı aletler Brahe'nin aletlerinden daha üstündü. Ancak Takiyüddin rasatlarını tamamlayamazken Tycho Brahe uzun süre rasat yapmış ve 777 yıldızın yerini tesbit etmiştir.

İslam âlimlerinin astronomi eserlerini inceleyen Takiyüddin, eserlerinde yeni unsurlar yanında eskilerin tenkidini de yapmıştır.

İhsanoğlu'nun bu mükemmel *bilim* merkezini ve bu merkezin başındaki *bilimadamı* Takiyüddîn'in alanındaki yetkinliğini anlattıktan sonraki tek cümlelik paragrafı ise ne yazık ki şu:

Rasathane bazı siyasi çekişmeler sebebiyle ve dinî gerekçeler ileri sürülerek 22 Ocak 1580 tarihinde Padişah'ın emriyle Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa tarafından yıkılmıştır.

İsterseniz, İstanbul Rasathanesi'yle ilgili öyküyü bir de Halil İnalcık'tan dinleyelim:[2]

Galata'da 1577'de kurulmuş olan rasathanenin yazgısı, din bağnazlığının akli ilimler üzerine açık zaferini gösteren bir olaydır. Rasathane Uluğ Beg'in *Zic*'ini düzeltmek amacıyla kurulmuş olup, İslam dünyasının tek rasathanesi idi. Bu rasathaneyi sultanın [III. Murat] baş astronomu Takiyüddîn Mehmet kurmuş ve gözlemlerinin doğruluğunu artırmak için bir takım yeni aletler, özellikle astronomi saati yapmıştı. Rasathane, o zamanlar Avrupa'daki en modern rasathane olan Tycho

2. İnalcık, Halil (1973), s. 187-88.

Brahe'ninkinden daha az gelişmiş değildi; gerçekte, bu iki astronomun kullandığı aletler arasında çarpıcı bir benzerlik vardı. Takiyüddîn, Avrupa'dan getirtilen saatleri nasıl incelediği ve alat yaparken bunları örnek olarak nasıl kullandığı üstüne bir rapor hazırlamıştır.

III. Murat, rasathanesini astronomik gayelerden daha çok astrolojik amaçlarla yaptırmışa benziyor. Sultanın gözdeleri bunu onaylıyordu ama rakipleri olan ve aralarında şeyhülİslamın da bulunduğu bir grup ulema, astronomi ve astrolojiyle ilgilenmeyi büyücülük ve falcılık gibi dinsizlik ve uğursuzluk olarak görüyordu. Şeyhülislam, sultana veba salgınının Tanrı'nın gizlerine nüfuz etmek için yapılan bu cüretkâr çabaların sonucu olduğu anlamında bir âriza verdi. Rasathane 1580'de bir grup yeniçeri tarafından yerle bir edildi.

Takiyüddîn el-Râsıd'ın çağdaşı olan Danimarkalı astronom Tycho Brahe (1546-1601), bilindiği gibi, yaptığı gözlem ve ölçümlerle, dünya merkezli Aristoteles kozmolojisinin sarsılmaya başlamasında rol oynayan bazı bulgulara erişmişti. Bu hüviyetiyle, çağımız bilimine uzanan yolun öncü isimlerinden biriydi. Takiyüddîn el-Râsıd'ın, Brahe'den daha hassas ölçümler yapabilen bir beyne ve bu beynin geliştirdiği teknik donanıma sahip olması Osmanlı için bir şanstı.[3] Ama Osmanlı, rasathaneyi yerle bir ederken neyi yok ettiğinin farkında bile değildi. Halil İnalcık'ın teşhisiyle söylersek bu "bağnazlığın zaferi"ydi.[4]

Bu örnekle anlatmak istediğim şu ki, bilimin bu denli uzağında kalmış, düşünce sistemi belli bir dogmada kilitlenmiş bir toplumda, dogmanın desteklemediği; hatta, o toplumda ulema olarak geçinenlerin dahi sahiplenmeye kültürlerinin yetmedi-

3. Takiyüddîn el-Râsıd'ın İstanbul Rasathanesi ve yaptığı ölçümler, geliştirdiği cihazların Brahe'ninkiler ile karşılaştırılası konularında ayrıca bkz. Unat, Yavuz (1999), "Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış", Eren, Güler (Editör), *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Ankara, s. 411–20.
Unat, Yavuz (2002), "Takiyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)", Güzel, Hasan Celâl ve Kemal Çiçek, Salim Koca (editörler), *Türkler*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara, s. 277–88.
Bu iki makalesini bana ileten Prof. Dr. Yavuz Unat'a teşekkürlerimle.

4. İnalcık, Halil (1973), s. 187-93. İnalcık, anılan eserinin "Bağnazlığın Zaferi" başlığını taşıyan 18. bölümünde Osmanlı'yı kuşatan bağnazlığın ölçüsüzlüğünü 18. Yüzyıl'dan verdiği şöyle bir örnekle de anlatır: "Ulemâ ve medrese çevreleri, hem tatbiki hem de akli ilimlerde yeniliklere karşıt bir tavır almıştır. Örneğin, 1767'de Ali Paşa'nın (1706-1710 arasında vezir-i âzam) kitaplarına el konduğu zaman şeyhülislâm koleksiyonda bulunan felsefe, astronomi ve tarih üzerine yazılmış yapıtların kütüphanelere konmasını yasaklayan bir fetvâ çıkarmıştır. Bu koşullar, İslâm dünyası için Batı'daki bilimsel gelişmelerden, tatbiki ilimler alanında bile yararlanmayı son derece güçleştiriyordu" (İnalcık, Halil [1973], s. 188).

ği yeni bir kurumu yaşatabilmek hemen hemen imkânsızdır. 1577'de kurulan İstanbul Rasathanesi üç yıl ayakta kalabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniden bir rasathane kurmaya ancak 19. yüzyıl ortalarına gelindiğinde ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanmasının öyküsünü de, günümüzdeki Kandilli Rasathanesi'nin web sitesinde yer alan tarihçesinden okuyalım:[5]

> Rasthane-i Amire adı ile ilim tarihimizde yer alan İstanbul Rasathanesi, 1868 yılında Pera caddesi üzerinde Della Suda eczanesinin karşısında açılmış olup gözlemler 74 m. yüksekliğindeki Pera tepesi üzerinde yapılmakta idi. Kurulan Rasathane önceleri bir astronomi rasathanesi olmayıp bir meteoroloji merkez bürosu idi. Ancak Rasathane 12 Nisan 1909 (31 Mart) ihtilalindeki karışıklıklarda dönemin müdürü tarafından nakledildiği Maçka Topçu Okulunun karşısındaki binada tüm aletleri ile birlikte tahrip edilmiştir.
>
> Bu ihtilalden sonra kurulan hükümette Milli Eğitim Bakanı olan Emrullah Efendi 21 Haziran 1910 tarih ve 1076 sayılı yazı ile Fatin Hoca (Gökmen)'yı yeni kurulacak olan Rasathane Müdürlüğüne tayin etmiştir. Fatin Gökmen yaptığı incelemeler sonucunda, İcadiye tepesini (Bugünün Rasathane yeri) Rasathane yeri olarak seçmiştir. O zamanlar İcadiye tepesi çalılıklarla dolu idi. Rasathane kagir bir kule ile iki katlı, üç odalı ahşap bir binadan ibareti. *Fransa'dan Prof. Angot ile temasa geçilerek* [altı tarafımızdan çizildi] birinci sınıf bir meteoroloji istasyonu kuruldu ve Temmuz 1911 de gözlemler başlatıldı. Bu gün gözlemler aynı yerde devam etmektedir. Rasathanenin ikinci düzenlenmesi de meteoroloji gözlemleri ile başladı ve 14 yıl boyunca 1925 yılına kadar böylece devam etti. Rasathanenin diğer birimleri bu tarihten sonra kurulmuş ve zamanla Yer ve Gök Bilimleri üzerine çalışmalar yapan bir kompleks halini almıştır.

Bugün (2011) Boğaziçi Üniversitesi'ne bağlı bulunan Kandilli Rasathanesi'nin bu kısa tarihçesinde iki kez geçen "12 Nisan 1909 (31 Mart) ihtilali" ibaresi, Rumî Takvim'e göre 31 Mart 1325'te (1909 yılında, 12 Nisan'ı 13 Nisan'a bağlayan gece), Taksim Kışlası'ndaki Avcı Taburu'na bağlı askerlerin subaylarına karşı ayaklanarak kendilerine önderlik eden din adamlarının peşinde Heyet-i Mebusan'ın önünde toplanmaları ve ülkenin şeriata göre yönetilmesini istemeleriyle başlayan ve başladığı tarihten dolayı da "31 Mart Vakası" ya da "31 Mart Ayaklanması" olarak bilinen ayaklanmayı anlatmaktadır. Alıntıladığımız bu tarihçenin termi-

[5] http://web.boun.edu.tr/meteoroloji/tarihce.php (27 Kasım 2011).

nolojisi hakkında burada bir yorumda bulunulmayacaktır; ama sanıyorum ki, Rasathane'nin yeniden kuruluşuyla ilgili bu kısa öykü bile, anlatmak istediğimiz, bilim açısından çorak bir kültürde –daha açık bir ifadeyle, dinsel dogmanın belirleyici olduğu bir kültürde– yeni kurulan bir bilim kurumun başına gelebilecekler konusunda yeterli bir fikir vermektedir. Ve şu da gözden kaçırılmamalıdır ki, 1577'de kurulan rasathane, çağının eğer en iyisi değilse bile en iyilerinden biri olan ve astronomi alanında gözlemlerde bulunan bir rasathanedir. Bundan yaklaşık üç yüz sonra kurulabilen ise yalnızca bir "meteoroloji merkez bürosu"dur.

Dârülfünûn'un Kuruluş Öyküsü...

Gelelim ikinci örneğimize... Kuruluşunda, Tanzimatçıların ulemayı rahatsız etmemek için "dârülulûm (ilimler evi)" yerine "dârülfünûn (fenler evi)" sözcüğünü yeğlediklerini belirten İlhan Tekeli'den, Dârülfünûn'un kuruluş öyküsünü özetleyelim:[6]

> Osmanlı'da darülfünun kavramı gündeme Tanzimat döneminde girdi. Bu kurumun oluşması için atılan adımların ardında Mustafa Reşit Paşa vardır. Ama, bunun için uygun fikir ortamının oluşmasında Beşiktaş Cemiyet-i İlmiyesi olarak anılan, kendiliğinden oluşmuş bir bilim çevresi etkin olmuştur.
>
> ...Beşiktaş ve Ortaköy'de birbirine yakın yalıları olan bazı Osmanlı elitleri 1820'li yıllardan sonra bir araya gelerek, yalılarında, belirli bir düzen içinde, talebelerine, medresede ele alınan konulardan farklı konularda ya da daha ileri düzeylerde dersler vermeye başlamışlardı (felsefe, matematik, fizik vb. dersler). Bu çevrenin açtığı yolda atılan adımlar sonucu 1845'de, yine aynı çevreden bir ulemanın[7] başkanlığında kurulan Meclis-i Maarif-i Muvakkat'in hazırlayıp 21 Temmuz 1846'da Abdülmecid'e sunduğu eğitimin ıslahıyla ilgili lâyihada bir de darülfünun kurulması önerilmişti. Ne var ki, binasının 1846'da temeli atılıp 1854'de tamamlanmış olmasına rağmen darülfünun bir türlü açılamadı.
>
> ...1861'de Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniye'nin kuruluşuyla fikir yeniden canlandı. Cemiyet Darülfünun binasında halka açık dersler vermeye başladı. Ama çok açık olmayan nedenlerle 1865'te ahşap bir binaya

6. Bkz. Tekeli, İlhan, Prof. Dr. (2007), "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkış ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol"; Namık Kemal Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır'ın editörlüklerinde, *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2007, Ankara, s. 19-51.

7. Reis-ül Ulema, Meclis-i Vâlâ azasından Melekpaşazade Abdülkadir Efendi...

taşınan Cemiyet'in darülfünun faaliyeti bu binanın yanmasıyla kesintiyi uğradı.

...Darülfünun'un yeniden açılması, *Fransızlara hazırlatılan bir eğitim raporundan sonra* [altı taraf ımdan çizildi (atç)] ancak 20 Şubat 1870'de mümkün oldu. Ama pratikte bir gelişme sağlanamadı. Darülfünun'da yenilikçi bir İslam düşünürü olan Cemaleddin-i Efgâni'nin "Fen ve Sanatların İlerleyişi" konusunda halka açık olarak verdiği bir konferansta "nübüvvet (peygamberlik) bir sanattır" dediğinin yayılmasıyla bir kriz doğdu; 11 Aralık 1870'te halka açık konferanslar yasaklandı, Efgâni İstanbul'u terk etmek zorunda kaldı ve 1871 yılının ortalarında (açılışından yaklaşık bir buçuk yıl sonra) Darülfünun kapandı.[8]

...Darülfünun fikrinin sürekliliği olan bir uygulamaya kavuşabilmesi için ilk fikrin ortaya çıkışından sonra 55 yıl geçmesi gerekmiştir. Bin bir zahmetten [ve bin dereden su getirdikten] sonra, Darülfünun, üçüncü kez, II. Abdülhamit'i iradesiyle, 1 Eylül 1900 tarihinde eğitime başladı.

Dârülfünûn'un –Batılı anlamdaki bu ilk "üniversite"mizin– kuruluşu, bugünkü üniversitenin ilk örnekleri sayılan ve yukarıda da sözü edilen Bologna, Paris, Oxford ve Montpellier üniversitelerinin kuruluşundan yaklaşık yedi yüzyıl sonraya rastlamaktadır.[9] Çünkü 1200'lerde artık canlı bir öğretim merkezi haline gelmiş bulunan bu kurumların temelleri, 11. yüzyıl sonlarıyla 12. yüzyıl başlarında atılmıştır.

Bu ikinci örnekten de açıkça görülebileceği gibi, bilimin bu denli uzağında kalmış, düşünce sistemi yüzyıllardır belli bir dogmada kilitlenmiş bir toplumda, o toplumun düşünce sisteminde, değil köklü değişiklikler yapmak, az da olsa değişiklik yaratabileceği izlenimini veren yeni bir kurum kurmak bile, hele de bu bir bilim kurumuysa, çok zordur; bunu başarmak çok uzun bir zaman alır. Dârülfünûn konusunda olduğu gibi, Osmanlı'nın elit kesiminin son derece temkinli davranmasına ve bu kesimin gerçekte de, *toplumun hâkim kültüründen* kopmamış olmasına rağmen, böylesi bir kurumu kurmak, hem de 19. yüzyıl'da, bu denli uzun bir zaman dilimini almıştır (Özetlemeye çalışılan Dârülfünûn'un kuruluş öyküsünün II. Abdülhamid dönemine rastlayan kısmı için bkz. Okuma Parçası IX).

8. Daha sonraki yıllarda şair Mehmet Akif, Efgâni'nin böyle bir şey söylemediğini ortaya koymuştur. (Nakleden: Tekeli, İlhan [1977] , s. 32).

9. Avrupa'da "üniversitenin doğuşu" konusunda bkz. Grant, Edward (1971). Ayrıca bkz. Gürüz, Kemal (2001), *Dünyada ve Türkiye'de Yüksek Öğretim: Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*, ÖSYM Yayınları 2001-4, Ankara.

Okuma Parçası IX

"55 Yıl Sonra Sürekliliğe Kavuşabilen Darülfünun"[10]

...II. Abdülhamid'in isteği üzerin Sait Paşa sadrazamlığı sırasında eğitim konusunda hazırladığı bir layihada "Her merkezi eyalette bir darülulum, bir darülfünun, bir darülmuallimin, bir ziraat ...bir sanayi-i nefise, bir orman, bir ticaret mektebi" kurulmasını önermiştir. Bu öneri iki bakımdan önemlidir. Bir yandan sadece İstanbul için değil tüm eyaletler için yaygın bir yükseköğretim sistemi önermektedir, öte yandan hem darülulum hem de darülfünun kurulmasını önermektedir. O, darülulum ve darülfünun kavramlarını farklılaştırmıştır. Üniversite yerine darülulum kavramını kullanmaktadır. Her eyaletin darülulumu beş darülicazeden (fakülte) oluşacaktır. Bunlar ilm-i hukuk, ulum-ı tabiiye ve riyaziye, ulum-ı tıbbiye, ulum-ı hikemiye ve edebiye ile ulum-ı ilahiyedir. Darüluluma girecek öğrenciler sultaniye mezunu olacaktır. Sait Paşa'nın önerisinde darülfünun sanayinin tüm şubeleri için mühendis eğitimi verecektir. Belediye mühendisleri, fabrika müdürleri vb teknik bilgiyi gerektiren meslek sahiplerini yetiştirecektir. Bu okullara rüştiyeden sonra girilebilecektir. Bunlar da yüksek okul sayılacaktır. Sait Paşa'nın bu önerisi II: Abdülhamid tarafından uygulanmaya değer bulunmamıştır.

Sait Paşa 1890 yılında yine II. Abdülhamid'in isteği üzerine ikinci bir rapor daha hazırlamıştır. Bu raporda üniversite yerine artık darülulum kullanılmamaktadır. Sait Paşa bu kez daha temkinli davranmaktadır. Üniversite yerine sadece darülfünun sözcüğünü kullanmaktadır. Darülfünun kurulmasını da daha çok devlet görevlilerinin bilgisinin artacağı üzerinde durarak savunmaktadır. Okutulacak derslerden söz ederken padişahı rahatsız edecek derslerin adlarının sayılmamasına da dikkat etmiştir.

Padişah Darülfünun kurulmasını ancak cülusunun 25. yıl dönümünde yapılacak faaliyetler arasında Meclis-i Vükela'nın önerisi üzerine irade etmiştir. Bu kararda sadece böyle bir kutlama kaygısının değil aynı zamanda da Avrupa'ya giden öğrencilerin zararlı fikirler edindiği, burada açılan darülfünunda okutulmaları halinde sultana daha sadık kalacakları konusundaki bir düşüncenin de etkili olduğu sıkça kullanılmış bir açıklama olmuştur. Bu kez kurulan ve

10. Tekeli, İlhan, Prof. Dr. (2007), "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkışı ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol"; Namık Kemal Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır (editörler), *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2007, Ankara, s. 19-51 (Okuma Parçası'nda yer alan bölü .31'ten alınmıştır).

sürecek olan kurumun adı da "Darülfünun-ı Şahane" olmuştur. 14 Ağustos'ta yeni darülfünun nizamnamesi yayımlanmış ve 1 Eylül 1900 tarihinde bir törenle eğitime başlamıştır...

Dârülfünûn'un kuruluşu açısından kaydedilmesi gereken bir başka nokta da, 19. yüzyılda tanık olunan, düşünsel ve kurumsal temeldeki benzer yenilikçi, ileriye dönük girişimlerin salt Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi iç dinamikleriyle başarıya ulaşmamış olmasıdır. Bu tür girişimlerde hedefe ulaşabilmek için, ne yazık ki, bir dış dinamiğe, Dârülfünûn'un kurulduğu Tanzimat Dönemi'nin önde gelen siyasi liderlerinden *Keçecizade Mehmet Fuat* Paşa'nın (1814-1868) deyişiyle, bir "pabuççu muştası" kullanılmasına ihtiyaç duyulmuş; bu gerekli görülmüştür. Öyle anlaşılıyor ki, Darülfünun'un yeniden açılıp süreklilik kazanmasında da, "*Fransızlara hazırlatılan eğitim raporu*" böyle bir muşta işlevi görmüştür. Böyle bir toplumda, iş artık, bin bir güçlükle ve bin dereden su getirerek kurulan ve eskinin kültürüyle yoğrulmuş toplumsal temel üzerinde zaten eğreti duran yeni kurumların yetiştirdiği yeni beyinlerin ferasetine (anlayış üstünlüğüne), dogmanın yerleşik, katı değer yargılarından bağımsılaşabilmelerine kalır.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhurîyeti'ne Kalan Bilim Mirası ve Sonrası...

Koskoca bir imparatorluktan Türkiye Cumhuriyeti'ne, bilim alanında, Dârülfünûn gibi ancak 19. yüzyıl tamamlandığında, Batı'da üniversitenin kuruluşundan neredeyse 700 yıl sonra düzenli öğretime başlayabilmiş bir bilim kurumu ve bu kurum, bilim alanında ne düzeyde bir kültür birikimini temsil ediyorsa[11] o düzeyde bir bilim kültürü miras kalmıştır. Osmanlı'dan, bilimsel-özgür düşünce açısından, böylesine çorak bir kültür ortamı devralan Türkiye Cumhuriyeti de, kurucu önderi Atatürk'ün ortaya koyduğu, "Hayatta en hakikî mürşid ilimdir" ilkesini başlangıçta özümsemiş gibi gözükmesine ve öncü kadrolarının bu ilke doğrultusundaki olağanüstü çabalarına rağmen, bu ilke

11. Dârülfünûn ve sonrası (örneğin, İstanbul Üniversitesi'ne geçiş) konusunda ayrıca bkz. Başgöz, İlhan (1995), *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, TC Kültür Bakanlığı, Başvuru Kitapları, Ankara, s. 180-91.

etrafında oluşacak bir kültürün toplumun bütün katmanlarında yaygınlaşıp topluma malolmasını sağlama konusunda yeterince başarılı olamamış; sonradan iyice tökezlemiştir.

1940'ların, 50'lerin karanlığını, 1960 askerî müdahalesindeki 147'ler olayını, 12 Mart ve 12 Eylül'ün karanlığını Türkiye bunun için yaşamış; bin bir güçlükle sahip olunan seçkin beyinlerin çok önemli bir bölümü biçilmiş; yeni yeni oluşmaya başlayan bilimsel düşünce ortamı, her seferinde tahrip edilmiş; dahası, genç Cumhuriyet'in yarattığı temel eğitim kurumlarına müdahale edilerek genç beyinlerin kaynağında kurutulması yoluna sapılmıştır.

"Hayatta en hakikî mürşid ilimdir" ilkesi, aslında, Atatürk'ün "kültürde yörünge değiştirme" olarak tanımlanabilecek köktenci atılımını simgeleyen bir ifadedir.[12] Osmanlı'nın düşünce dünyası din merkezli bir yörünge çizer. Atatürk bu ilkeyle merkeze Batılının anladığı anlamda "*bilim*"i, "*aklı*" oturtmak istemiştir. Bu, Aristoteles'in yer merkezli kozmoloji sistemi yerine Copernicus'un güneş merkezli sistemini geçirmek kadar zor bir işti.

Atatürk'ün "devrim" ya da "inkılap" olarak nitelenen, siyasal ve toplumsal alanlardaki köktenci müdahaleleri bu zor işi başarmak içindir. Devlet/kamu yönetiminin, özellikle eğitim ve hukuk sisteminin laik bir temele oturtulması ve bu bağlamda halifeliğin kaldırılması (1924), şer'iyye mahkemelerinin kaldırılması (1924), eğitim-öğretim birliğinin (tevhid-i tedrisat) sağlanması ve medreselerin kapatılması (1924), tekke ve zaviyelerle türbelerin kapatılması (1925), Türk Medeni Kanunu'nun kabulü (1926) ve bu kanun çerçevesinde özellikle kadınlara tanınan medenî haklar, "Devletin dini İslam'dır" ibaresinin anayasadan çıkarılması (1928), bütün bunlar kültürde yörünge değiştirebilmeyi mümkün kılmak içindi.

Hicri ve Rumi Takvim yerine Miladi Takvim'in, alaturka saat yerine de uluslararası saat sisteminin uygulamaya konması ve ölçülerde değişiklik yapılması (1925), kıyafetle ilgili düzenlemeler (1925), uluslararası rakamların (beynelmilel erkam) kabulü

12. Atatürk'ün ortaya koyduğu bu ilke için bkz. İnan, Âfet, Prof. (1963), "Atatürk ve İlim", MSB. Araştırma ve Geliştirme (ARGE) Başkanlığı'ndaki Konferansı, 06 Mart 1963, MSB ARGE Başkanlığı'nın 1963 yılı 33 no.lu yayını, Ginkur. Basımevi, Ankara, s. 1-12.

(1928), Arap harflerinin yerine Latin alfabesi esasına dayanan Türk alfabesinin kabulü (1928), hafta sonu tatilinin cuma günü yerine pazar gününe alınması (1935) ve çok önemli bir nokta olarak kadınların siyasi haklarının (seçme ve seçilme haklarının) tanınması da (1930, 1933 ve 1934), yine kültürde yörünge değiştirebilmeyi mümkün kılacak köktenci düzenlemeler olarak görülebileceği gibi, girilen yeni yörüngeden ileride sapma olmamasını güvence altına alacak köktenci önlemler olarak da yorumlanabilir.

Ne var ki, bütün bu köktenci müdahale, düzenleme ya da önlemlere rağmen, Cumhuriyet'imiz 1940'lı yılların ikinci yarısından başlayarak, işaret edilen karanlık dönemleri yaşamıştır. Bu dönemler, yakın tarihimizin üzerinde çokça durulmuş konularıdır. 12 Mart ve 12 Eylül karanlığını fiilen yaşamış ve olanlara tanıklık etmiş on binlerce insan hayatta ve aramızdadır... Onun için bu dönemlerde ne olup bittiği burada yinelenmeyecektir. İşaret edilenlerden belki 1940-50'lerin karanlığı, özellikle genç kuşaklarca daha az biliniyordur. Onun için, Güney Gönenç'in özellikle üniversitenin o dönemde yaşadığı karanlığı anlattığı kitabından[13] bazı satır başlarına göz atmakta yarar vardır:

1930'lu yıllarda çok sayıda Alman biliminsanı faşizmin karanlığından kaçmaktadır. *"Atatürk'ün yönlendirmesiyle ve milli eğitim bakanları Reşit Galip, Saffet Arıkan ve Hasan Âli Yücel'in çabalarıyla"* o biliminsanlarına Türkiye'nin kapıları açılmış; 200'den fazla biliminsanı genç Cumhuriyet'in[14] aydınlığına sığınmıştır. Aralarında bilimin neredeyse hemen her dalından yetkin isimler vardır. Türk üniversitesi için bu bir yeniden doğuştur. Ama bu biliminsanları, 1940'lı yıllara gelindiğinde, sığındıkları ülkenin karanlık güçlerince geri püskürtülürler... Ve onlarla aynı dönemde üniversiteden uzaklaştırılan, Türkiye'den de biliminsanları vardır; gelecek vadeden pırıl pırıl beyinler... Osmanlı'dan devralınan çorak kültür ve bu kültürün ürünü olan özgür düşünceden, akıl yolundan yoksunluk üstün gelmiştir.

13. Üniversitede 1940-50'li yılların karanlığı için bkz. Gönenç, Güney (2011), *Karanlık Zamanların Şarkısı: Üniversitede 40'lı-50'li Yıllar*, Yeni Umut Yayınları, Ankara.

14. "Genç Cumhuriyet" nitelemesi önceki Okuma Parçaları'nda da geçti; bundan sonra ana metinde de sıkça geçecek. Cumhuriyet'in, kuruluştan özellikle 1930'lu yılların sonuna kadar ama biraz daha uzun tutarsak, en fazla II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılına kadar olan dönemi, "genç" olarak nitelenmiştir

Alman biliminsanlarının konuk edildikleri ülkenin karanlık güçlerine karşı yapabilecekleri bir şey yoktur. Kaderleri bu ülkeden de ayrılmaktır. Onlar gittikleri ülkelerde de (bunlardan bazıları, daha sonra, kendi anayurtları olan Almanya'da) bilime olan katkılarını sürdüreceklerdir.

Alman biliminsanlarıyla aynı dönemde üniversiteden uzaklaştırılan *Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Muzaffer Şerif Başoğlu, Nabi Dinçer, İlhan Başgöz, Mübeccel Kıray, Azra Erhat, Agop Dilaçar* gibi biliminsanlarının da önemli bir bölümü bilime olan katkılarını yurtdışında sürdürecek ve bilim dünyasında büyük bir saygınlık kazanacaklardır... Gönül verdiği üniversitesinden ilk üç isimle birlikte uzaklaştırılan bir bilim kadınıysa, yurdundaki karanlığa olan isyanını giderek yükseltecek ve o karanlığa karşı verilen toplumsal mücadelede öne çıkan bir isim olacaktır: *Behice Boran*...

Üniversitenin bunca parlak biliminsanından arındırıldığı 40'lar karanlığını izleyen 50'lerin karanlığında ise, dışlananların yerini, davet edilen, Nazi Almanya'sıyla uyum sağlamış, hatta Nazi Partisi'ne üye olmuş Alman biliminsanları almıştır...

Güney Gönenç, anılan kitabında, o yıllarda *üniversite*nin yaşadığı karanlığı anlatır. Ama 1940'ların, 50'lerin karanlığı yalnızca üniversitenin yaşadığı bir karanlık değildir. O karanlık ülkenin temel eğitim kurumlarının üzerine de çökmüştür. Cumhuriyet Türkiye'sinin Osmanlı İmparatorluğu'ndan, ilk ve ortaöğretimin yeterli olmadığı, yeterli yaygınlığa ulaşmadığı, tam anlamıyla kara cehaletin kol gezdiği bir toplum devraldığı bilinen bir gerçektir. Nüfusunun ezici çoğunluğu köyde yaşayan genç Cumhuriyet'in, eğitimdeki bir avuç öncü kadrosu, bunun içindir ki, cehaletin kırsal kesimden başlayarak üstesinden gelinebilmesini sağlayacak özgün bir eğitim kurumu yaratmıştı: Köy Enstitüleri... Köy Enstitüleri'nde yakılan ışıklar da, 1940'ların karanlığında köreltilmiş ve 50'lerin karanlığında bütünüyle söndürülmüştür.[15] Yeniden karanlığa mahkûm edilenler ilk

15. Köy Enstitüleri konusunda pek çok kaynak var. "Köy Enstitüsü" gerçeğini öğrenmek ya da yeniden anımsamak isteyen okurlar için bunlardan az bilinen bir tanesini salık vermekle yetiniyorum: Baykal, İhsan (1966), *Yaşantılar ve Eğitim: Bir Öğretmenin Anıları*, Yeni Kitap ve Basımevi, Konya. İhsan Baykal (1906, Konya Sille doğumlu), Konya İvriz Köy Enstitüsü'nde, "Öğretmen, Yapı Sanatbaşı, Müdür Yardımcısı, Eğitimbaşı ve Müdür olarak" 10 yıl hizmet vermiş bir eğitim emekçisi... Eşi Ayşe Baykal da aynı enstitüde hizmet veren bir eğitim emekçisi...

bakışta sanki yalnızca kırsal kesimin insanlarıymış gibi görülebilir ama, bu bir yanılsamadır. Çünkü 1950'li yıllarda başlayan, köyden kente göç dalgasının yol açtığı büyük toplumsal altüst oluşta, kırsal kesim, baş başa bırakıldığı o büyük karanlığını da kendisiyle birlikte kentlerin varoşlarına taşımıştır. Ve o insanlar, zaman içinde, köy yaşamının kendi doğasından kaynaklanan her türlü değer yargısından da koparak kendi varoş kültürlerini üretmişlerdir. Bilindiği gibi bu kültür, yalnızca varoşlarla sınırlı kalmamış, doğal olarak, kent kültürünü büyük ölçüde etkiler hale gelmiştir. Bugün özellikle büyük kentlerimizde varoş kültürü, o kentlerin en azından hâkim motiflerinden biri olmuş ya da bir başka deyişle, pek çok kentte kent nüfusunun önemli bir bölümünün kültürü haline gelmiştir. Azımsanamayacak bir nüfus kesiminin kültürü buysa ve ülkenin "mili eğitiminin", hiç olmazsa temel eğitim sürecinde, kültürel çoraklaşmanın üstesinden gelmek gibi bir politikası yoksa ortaya çıkan bu kültür tabanının, ülkeye yüzyıllardır hâkim olmuş dinsel dogmanın yerine aklı hâkim kılmaya uğraşanlar için son derece çürük bir zemin oluşturduğu çok açıktır. Böyle bir zeminin varlığının ne gibi toplumsal sonuçlara yol açtığına zaten bugün hep birlikte tanık oluyoruz. 1940-50'li yıllarda Köy Enstitüleri'nin yok edilmesinin ve bu kurumların yerine bunların işlevini yerine getirecek başka herhangi bir eğitim kurumunun konmamasının, bugün toplumu saran kültürel geriye dönüşteki rolü kesinlikle yadsınamaz.

Eğitimde dinsel dogmayı esas alan bir okullaşma sürecinin ilk tohumları da yine 1940'lı yıllarda atılmıştır.[16] İmam-hatip kurslarının açılmasıyla başlayıp 1950'li yıllarda imam-hatip okullarının kurulmasıyla devam eden bu süreç, sonraki yıllarda giderek hızlanmış, özellikle 12 Eylül karanlığında ve devamındaki Özal döneminde tırmanışa geçmiş; sonuçta bugünlere gelinmiştir. Artık, ulusal eğitim sisteminin kökten değiştirildiği, eğitim programlarına din motifinin yerleştirildiği bir süreç başlamıştır. Bu yeni sürecin de simgesi, mezunlarına, özellikle kamu yönetiminde ve eğitim dahil neredeyse bütün kamu hizmet

16. "Türkiye Cumhuriyeti'nin laikleşme süreci" ve "din eğitiminin geri gelişi" konusunda, Dr. Niyazi Altunya'nın yazacağı kitabın habercisi olarak bkz. Altunya, Niyazi, Dr. (2010), *Türkiye'de Laiklik ve Din Eğitimi*, 3. Baskı, Ankara (iletişim: 0506 388 55 39).

noktalarında görev verebilmek için olağanüstü çaba gösterilen imam-hatip okullarıdır.[17]

Mübeccel Kıray, 1980'li yılların başlarında kaleme aldığı bir makalesinin[18] sonuç bölümünde, "Son derece temelde ve geniş değişmelerin yer aldığı Türk toplumunda dinselliğin değişmesi de kaçınılmazdır" der. Bu hükme varırken ortaya koyduğu güçlü kanıtlardan biri de "eğitim gibi bir konuda dinselliğin çözülmesi"dir. Kıray, bu konuda şöyle diyor:[19] "Olanak varsa önce laik okullara gidilmektedir. Bu tür eğitime talep inanılmaz boyutlardadır. Sonra dinsel eğitim gelmektedir. Bunun da içeriği 19. yüzyıl dinsel eğitiminden çok farklıdır. Ayrıca istenen, arzu edilen meslekler içersinde her yerde kırda-kentte mühendislik, doktorluk en önde gelirken imamlık en gerilerden gelmektedir."

17. "Medreselerin kaldırılmasından yirmi beş yıl sonra, 1946 ile 1949 arasındaki çok partili döneme geçiş atmosferinde, Cumhuriyet Halk Partisi imamlarla hatiplerin eğitimi konusunda bir tartışma başlattı. [Bu tartışmadan] sonra, Ankara'da bir İlahiyat Fakültesi'yle birlikte çeşitli il merkezlerinde on İmam-Hatip kursu açıldı. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden bir yıl sonra, 1951-52 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde ortaokul ve lise düzeyinde yedi İmam-Hatip okulu kuruldu. 1958'de bunların sayısı 18'e yükselmişti ve 1476 öğrencileri vardı; 1961'de de bir Yüksek İslam Enstitüsü'nün açılmasıyla Milli Eğitim bakanlığı bünyesinde Dinî Eğitim Müdürlüğü kuruldu. 1965 ile 1969 arasındaki yıllarda Adalet Partisi iktidardayken, üç Yüksek İslam Enstitüsü ve ortaokul düzeyinde 40 İmam-Hatip okulu daha açıldı. 1969-70 öğretim yılında toplam kayıtlı öğrenci sayısı 42.443 olan 71 ortaöğrenim, 30 lise düzeyli İmam-Hatip okulu vardı. İslamcı Millî Selamet Partisi'nin laik Cumhuriyet Halk Partisi'yle birlikte koalisyon hükümetinde olduğu 1974-75 yıllarında, ...sayı ortaöğretim düzeyinde 101'e, lise düzeyinde 73'e yükselmişti ve 49.000 öğrencileri vardı. Adalet Partisi, Millî Selamet Partisi ve Milliyetçi Hareket Partisi'nin koalisyon hükümeti sırasında, 1977-78 öğretim yılında ortaöğretim düzeyindeki İmam-Hatip okullarının sayısı 334'e, lise düzeyindekilerin de 103'e fırladı ve toplam öğrenci sayısı 134.517'ye yükseldi. 1987-88'de ortaöğrenim düzeyinde 476, lise düzeyinde 341 İmam-Hatip okulu ve bunların yaklaşık 240.000 öğrencisi vardı.1985-86 öğretim yılında resmî, dinsel eğitim uygulamayan, normal ortaokulların sayısı 4.400, liselerinki de 1.206'ydı ve yaklaşık 2,4 milyon kayıtlı öğrencileri vardı. İmam-Hatip okulları öğrencilerinin resmî normal ortaokul öğrencilerine oranı, 1965-66 [öğrenim] yılında 37'ye birken, 1985-86 öğrenim yılında ona bir düzeyine yükselmişti." (Akşit, Bahattin, Prof. Dr. [1988], "Türkiye'de İslami Eğitim: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Medrese Reformu ve Cumhuriyet'te İmam-Hatip Okulları", Richard, Teper, Editör (1991), *Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, Sarmal Yayınevi, 1991, İstanbul içinde, s. 99-131.

18. Kıray, Mübeccel B. (1981, 1982), "Toplum Yapısı ve Laiklik", *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, Kasım 1999, İstanbul, s. 49-55.

19. Kıray, Mübeccel B. (1981, 1982), s.

Kıray, bu tespitini, daha ziyade, sonuçları 1970-71 yıllarında yayımlanan monografik araştırmalar[ın]a dayandırmaktadır. Demek ki, 1940'lı yılların ikinci yarısında başlayan ve dozu giderek artırılan halkı dinsel eğitime yönlendirme çabalarına rağmen, 1970'li yıllarda, "kırda-kentte" halkın eğilimi hâlâ, kendisine tanınan laik eğitim imkânlarından yararlanma yönündeymiş. Halk, "kırda-kentte", eğer genç Cumhuriyet'in eğitim alanındaki atılımının önü kesilmeden okul seçiminde kendi haline bırakılsaydı, bu eğilim günümüze dek de böyle sürüp gelebilirdi. Bugün bile, imam-hatip okullarının yaygınlaştırılması ve öğrenci sayısının artırılması için her türlü imkânın seferber edilmiş olmasına ve devleti ardına alan bütün zorlamalara, hatta, toplumun değer yargılarında din motifinin düne göre çok daha fazla ağır basmasına rağmen halk kesimleri çocuklarını bu "mekteplere" göndermekte çok da istekli değillerdir. Ama eğitimdeki bu "dinsel çözülme eğilimi", siyasette giderek güç kazanan bazı toplum kesimlerince de tam zamanında görülebildiği içindir ki, bu gidişe, halkın aydınlanmasına, devlet eliyle müdahale edilmiştir ve 1940'lı yılların ikinci yarısında başlayan bu müdahale 1980'li yıllarda, döneme damgasını vuran generallerin açtığı yolda hızla ilerleyen Özal tarafından, istenen sonucun alınabileceği bir düzeye taşınmıştır. Gerçekten de, "eğitimde dinselliğin çözülmesi"nin önlenmesi bir yana, "eğitimde laikliğin çözülebilmesi"nin sağlam temelleri de 1980'li yıllarda atılmıştır. Mübeccel Kıray bu gerçeği de görmüş olmalıdır ki, 1995'te yazdığı bir makalesinde[20] şu tespiti de yapmıştır:[21] "1979-1994 arası Türk toplumunun siyasal değişmesinde yeni bir aşamadır. Topraktan kopma, şehre göç her şeye rağmen devam etmektedir. Öte yandan Özal iktidarı, batının istediği sosyo-ekonomik politikaları ve *muhafazakar dinsel davranışları yerleştirmeye gayret etmiştir.* [atç]"

Sözün kısası 1940'lar, 50'ler karanlığıyla başlayan süreç, geleceğin Türkiye'sinin hangi yönde inşa edilmek istendiğinin güçlü işaretleridir ve o geleceği inşa etme peşinde olanlar, kendileri açısından işe çok doğru bir noktadan başlamışlardır;

20. Kıray, Mübeccel B. (1995, 1996), "Kentleşme ve Yeni Siyasal İslam", *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, Kasım 1999, İstanbul, s. 342-49.

21. Kıray, Mübeccel B. (1995, 1996), s. 347

eğitimden, öğretimden... Yalnızca üniversitede bilim ortamının değil, bilim öğrenmek için üniversiteye gidecek öğrencilerin içinden çıkacakları ilk ve ortaöğretim ortamının, yani temel kültür ortamının da harap olması sonucunu yaratacak bir yola girmişlerdir. Yukarıda, Dârülfünûn'un kuruluşuyla ilgili olarak sözü edilen makalesinde, İlhan Tekeli, bu kurumun kurulmasındaki gecikmede, Osmanlı İmparatorluğu'nda böyle bir kuruma öğrenci gönderecek yeterlikte bir okullaşma olmamasının önemli rol oynadığına işaret eder.[22] Bilindiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nda, Müslüman ahalinin, ortaöğretim düzeyinde okullaşması ancak Tanzimat döneminde ve 19. yüzyılın ikinci yarısında nispeten yaygınlaşmıştır. Genç Cumhuriyet bu yaygınlaşmayı hızlandırarak sürdürürken verilen eğitimin niteliğini yükseltme ve laik öğretim konusunda da özenli davranmıştır. Ne var ki, 1940'lı yıllardan başlayarak bu gidiş, nicelik olarak değil ama, verilen eğitimin niteliği olarak büyük kayıplar verir hale gelmiş; ilk ve ortaöğretimde çubuk, giderek çok daha büyük bir güçle, dinsel ögelerin eğitime yeniden hâkim kılınması yönünde, tersine bükülmüştür.

Tekrar, üniversitelerimizde belirli fasılalarla meydana gelen tahribata dönersek, yükseköğretim ortamının, kuşkusuz varolan yetersizliklerini kendi iç dinamikleriyle gidermesine hiçbir zaman izin verilmemiş olması ve bu iç dinamikleri yaratabilecek tartışma ortamının gelişip belirli bir entelektüel olgunluğa erişmesinin her seferinde önünün kesilmesi ve her seferinde belirli bazı düşünce sahiplerinin üniversiteden tasfiyesi, kanımızca üniversiteye verilen en büyük zarar olmuştur. Yapılan tasfiyelerle öğretim üyeleri düzeyindeki kuşaklar arası bağ koparılarak, üniversitelerde, kendilerine özgü bir bilimsel birikimin, bir bilim geleneğinin doğması da önlenmiştir; özellikle de toplum bilimlerinde...

Ama yine her tasfiye sonrasında, Cumhuriyet'in kuruluşundaki sağlam ilkeye sırtlarını dayayanlar, iyi kötü, yeniden ayağa

22. İ. Tekeli, 20 Şubat 1870'te açılan, bir buçuk yıl sonra da kapatılan Dârülfünûn'un açık kaldığı dönemde başarılı bir eğitim de veremediğine işaret eder ve bunu öğrencilerinin "genellikle formasyonlarının yetersiz olmasına" bağlar. Nihayet 1900 yılında, yani ilk fikrin ortaya atılmasından 55 yıl sonra Dârülfünûn açılır. Tekeli, "Böyle büyük bir gecikmenin olmasında toplumsal çevrede yaratılan tepkilerin etkisi olsa da asıl önemli neden ilk ve orta öğretim alt yapısının bulunmayışıdır. Bu geçen 55 yılda söz konusu alt yapı önemli ölçüde gelişmiş ve ülke mekânında yaygınlaşmıştır. Ancak bundan sonra [Dârülfünûn'un] fikrinin uygulanması süreklilik kazanmıştır" der. Tekeli, İlhan (2007), s. 32-34.

kalkabilme, kayıpları telafi etme umudunu yeşertebilmişlerdir. Ne var ki, 2002 Kasım'ında başlayan siyasi sürecin aktörleri, 12 Eylül karanlığının generalleri ve Özal'ın hızlandırdığı kültürel karartma işlevini tamamlayıp, Osmanlı'nın düşünce evrenine yüzyıllarca hâkim olan dinsel dogmanın karanlığını yeniden bu ülkenin üzerine indirme yolundadırlar. Bunun, bilim dünyası açısından ilk çarpıcı kanıtı, iki bilim kurumunu, *YÖK* ve *TÜBİTAK*'ı, işbaşına gelir gelmez, siyasi İslam'ın merkezî bürokratik otoritesine bağlamaları; son çarpıcı kanıtı da, 2011'in ikinci yarısında çıkardıkları kanun hükmünde kararnamelerle, kamu yönetimine yaptıkları köktenci müdahaledir. Bu müdahalenin sonucunda, kamunun, aralarında *TÜBA*'nın da bulunduğu *diğer bilim kurumları dahil*, bütün kurumları bürokratik merkeziyetçi, katı bir devlet yapısının birimleri haline getirilmiştir. Bu sadece organizasyonel bir değişiklik değil, aynı zamanda, bu kurumlardaki bütün kilit noktalara, siyasi platformda temsilciliğini yaptıkları katı inanç sistemine mutlak bağlı insanları yerleştirme harekâtıdır. Bilim kurumlarına yaptıkları bu müdahale, Çankaya'nın şemsiyesi altında, üniversiteyi YÖK'ün, dolayısıyla da mevcut siyasi iktidarlarının sultası altına almaya yönelik kadrolaşma harekâtlarının son aşamasıdır ve bu kadrolaşmada gözettikleri belirleyici ölçüt dogmaya bağlılıktır. Bunun, tanık olunan yakın örneklerinden biri de, YÖK'ün yeni başkanı Prof. Dr. Gökhan Çetinsaya'nın özgeçmişinin siyasi İslam tarafından esas alınan bölümüdür.[23]

Siyasi iktidarın yüksek değer biçtiği bir makam olan Diyanet İşleri Başkanlığını "deruhte eden (üstlenen)" Prof. Dr. Mehmet Görmez'in Van Depremi'yle ilgili olarak okuduğu Cuma Hutbesi'nde söyledikleri de, Türkiye'nin bugünkü bilim sisteminin nereye doğru götürülmek istendiğinin ve bunu isteyenlerin hangi "bilimsel" mirasa sahip çıktıklarının çarpıcı kanıtıdır: [24]

> ...Hiç kimse depremleri sadece yeryüzü katmanları arasındaki fay hatları ile izah etmemelidir. Elbette bilimselliğe dayalı konular olabilir. Ancak biz fizik ötesinde, maddenin ötesinde, mananın, hakikatin

23. "Yeni YÖK Başkanı Çetinsaya, Gülen cemaatinin gazetesi *Zaman*'da yazdığı yazılarla da tanınıyor. Gülen'in onursal başkanlığını yaptığı Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'na da üyedir..." (14-16 Aralık 2011 tarihli gazetelerden).
24. Bkz. 28 Ekim 2011 günlü yayın organları (http://www.ntvmsnbc.com/id/25292997/; 12.11.2011).

varlığına iman etmiş ve her şeyin bir hikmeti olduğunu kabul etmiş müminleriz. Kardeşlerim, yeter ki bizim gönül dünyamızın fay hatları sağlam olsun. Gönül dünyamızın fay hatları sağlam olduğunda küçük zelzeleler bize zarar vermez. Hep birlikte büyük zelzelelerde, yüce Rabbimizin bize yardım etmesini niyaz edelim.

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan *bilim mirası* konusunda, *sonuç olarak* söylenebilecek şudur: Cumhuriyet yönetimi Osmanlı İmparatorluğu'ndan bilimsel faaliyet açısından son derece elverişsiz, son derece çorak bir kültür devralmıştır. Devraldığı kültür din merkezli bir kültürdür. Atatürk, kültürde yörünge değişikliğine gitmek ve bu yörüngenin merkezine Batılı anlamıyla bilimi oturtmak, aklı oturtmak istemiştir. Ne var ki, genç Cumhuriyet'in, Atatürk'ün bu kültürdeki devrimsel dönüşüm anlayışı etrafında toplanan kadrolarının, Türkiye toprağında bilimi, bilimsel anlayışı yeşertme yönünde gösterdikleri çabaların, 1940'lı yıllardan başlanarak, bir kısım toplum güçleri ve onların siyasi temsilcilerince bulunan her siyasi fırsatta önü kesilmeye çalışılmıştır. Ve bu güçler her seferinde kendi anlayışları açısından kaydettikleri başarıları üst üste koyarak yollarına devam etmişlerdir.

2002 Kasım'ına gelinceye dek, üniversitede özgür düşüncenin önünü kesmeyi, ilk ve ortaöğretim programlarında din motifinin kaybettiği ağırlığı Kur'ân kurslarını ve imam-hatip okullarını sayıca artırıp yaygınlaştırarak telafi etmeyi kendilerine ilke edinen merkez-sağ iktidarlar, bunu hep, dayandıkları muhafazakâr oy tabanını denetimleri altında tutabilmenin, dolayısıyla da taraftarı oldukları iktisadi-siyasi sistemi sürdürebilmenin güvencesi olarak görmüşlerdi. Ama, Cumhuriyet kurulduktan sonra da varlıklarını koruyan cemaatlerle olan dirsek temaslarını sürdürmelerine ve sürekli olarak onlardan oy desteği de almalarına rağmen, o iktidarların sembol isimlerinden ne Celal Bayar-Adnan Menderes ikilisi, ne Süleyman Demirel, hatta ne de Turgut Özal Türkiye Cumhuriyeti'ni din esasına oturtmak istemiştir. Desteklerini almışlardır ama, din adamlarının, tarikatların devletin yönetiminde söz ve karar sahibi olmalarından sakınmışlardır. Eğitim-öğretim birliği yolundan saparak imam-hatip okullaşmasının yolunu açmışlar; hatta Özal bu yolda çok daha ileri adımlar da atmıştır ama yine hiçbiri bütün bir eğitim sistemini din esasına oturtmayı öngörmemiştir.

Onların bütün derdi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan, Sünni inanç sistemine ve bu sistemin dünya görüşüne, değerlerine bağlı geniş halk kitlelerinin desteğine sırtlarını dayayıp, ama Osmanlı'dan farklı olarak, Sünniliği devletin yönetiminde hâkim ideoloji haline getirmeden iktidarlarını sürdürmektir. Merkez sağ iktidarların siyasi liderleri ve dayandıkları iktisadi güç odakları, dinî duyguları güçlü bir toplumu, her şeyden önce, kapitalist sistem karşıtlığını üreten sol-sosyalist-"komünizan" fikirlerin yayılmasını önleyebilmenin ve savundukları iktisadi-siyasi sistemi sürdürebilmenin güvencesi olarak görmüşlerdir. O nedenledir ki, özellikle 1940'lı yıllar sonrasında iktidara gelen merkez-sağ için, Osmanlı'dan devralınan Sünni kültürün, Cumhuriyet'in ortaya koyduğu yeni şartlarla çok da büyük bir uyumsuzluğa düşülmeden yeniden üretilerek sürdürülmesi esas olmuştur. Onun için, bu iktidarların temsilcileri, siyasi söylemlerinde hep din motifini kullanmışlar; dayandıkları tabanın örgütlü kesimi olan cemaatleri sürgit denetimleri altında tutabilecekleri varsayımından hareketle de, onlarla dirsek teması kurup, bunu sürdürmekten ve Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerinden onları hoşnut kılacak tavizler vermekten çekinmemişlerdir. Çocuklara din kültürünü aşılamaya yönelik denetim dışı Kur'ân kurslarına göz yumulması ve sonuçta bunun resmileştirilmesi; eğitim-öğretim birliğinden geri dönülerek din tabanlı okullaşmanın önünün açılması ve bu sürecin giderek hızlandırılması hep bu siyasi yaklaşımın, güdülen bu siyasetin sonucudur.

Ama merkez-sağın, cemaatleri, dinsel grupları sürgit denetim altında tutabileceği varsayımı, Necmettin Erbakan'ın önderliğindeki siyasi hareketin merkez-sağdan kopuşuyla yıkılmıştır. Kanımızca bu kopuş, Süleyman Demirel'in siyasi hayatında karşılaştığı en büyük başarısızlıktır. 12 Eylül'ün Erbakan'ı ve partisini karşısına alıp cezalandırması, denetimden çıkması nedeniyledir. Aile bağları açısından kendisi de din çevrelerinin yakınında olan Özal, din temelli siyasileşmenin, siyaseten de önüne geçebilmek ve asıl, Türkiye'de yerleştirmek istediği neoliberal anlayışa güçlü bir toplumsal dayanak sağlayabilmek için, partisinin İslami muhafazakâr değerleri de temsil ettiğini daha baştan ilan etmiş; tarikatların sıcak bakacağı isimlere parti saflarında, hükümette ve bürokraside yer vermiştir. Ne var ki, din tabanlı siyasi hareket, kilitlendiği hedef doğrultusundaki

ilerlemesini ve zamanla kendi içinde de ayrışarak, *"önlenemeyen yükselişini"* sürdürmüştür.

Sonuç şudur: Merkez sağın denetiminden çıkan din tabanlı güç, artık ad olarak da söyleyelim, *Sünni akideye bağlı siyasi İslam*, 2002 Kasım'ında tek başına iktidarı almıştır. 1940'lı yılların ikinci yarısında açılan din tabanlı okullaşma ve bu eksende gelişen Sünni kültürün yeniden üretilmesi sürecinde yetiştirilen kadrolar o tarihten beri işbaşındadır. Ve Türkiye Cumhuriyeti, oturtulduğu "Hayatta en hakiki mürşid ilimdir" merkezli yörüngeden çıkmak üzeredir.

Osmanlı'dan bilim kültürü olarak devraldığımız bir miras olmadı. Eğer bu coğrafyadaki varlığımızı sürdürebilirsek, bu gidişle, bizim de gelecek kuşaklara devredebileceğimiz bir bilim mirasımız olmayacak.

Bölüm VI

Osmanlı'nın Teknikte/Teknolojide Bıraktığı Miras Bilimdekinden Çok mu Farklıydı?

Yukarıda değinmiştim; geçmişin teknolojisi ampirik bilgiye ve deneyim birikimine dayanırdı. Diğer bir deyişle, geçmişte teknolojinin kaynağı, bilim değildi. Onun içindir ki, "Osmanlı'da bilimde durum böyle de teknikte/teknolojide farklı mıydı?' sorusu sorulabilir ve Sanayi Devrimi öncesindeki tarihsel dönemler için bu soru anlamlıdır da.

İnsanlık tarihi boyunca, toplumların üstün gelmede ya da varlıklarını sürdürmede aralarındaki teknoloji farklılığının önemli bir rol oynadığı görülür. Örneğin, MS. 4. ve 5. yüzyıllarda, Orta Avrupa'yı Batı Hunları karşısında dize getiren temel etmen, göçebe kavimlerin atı bir savaş aracına dönüştürmedeki –at teknolojisindeki [diğer bir deyişle o çağın tank teknolojisindeki]–

üstünlükleriydi. Cengiz Han'ın Moğolları da 13. yüzyılda, Batı Avrupa'da aynı üstünlükten yararlandı (Bronowsky, J., 1987).[1]

Osmanlı İmparatorluğu'nun askerî alanda gerilemeye başlaması, denizlerdeki üstünlüğünü, 16. yüzyılda, Avrupa'nın yelkendeki teknoloji üstünlüğüne; karadaki üstünlüğünü de, 17. yüzyılda, yine Avrupa'nın toptaki teknoloji üstünlüğüne terk etmesinden sonradır. Carlo M. Cipolla, Osmanlıların yelken teknolojisinde geride kalmaları konusunda şöyle diyor (2001):[2]

> Osmanlıların, Hint Okyanusu'nun Portekizlilere karşı savunulmasındaki başarısızlıklarının gerçek nedeni, zamanla aşılmış olan deniz savaşı tekniklerinde gizliydi. Osmanlılar, tıpkı geleneksel düşmanları Venedikliler ve Maltalılar gibi, Atlas Okyanusu ülkelerince gerçekleştirilen gemicilik devriminin kapsamını ve önemini kavramamışlardı. Gemilerinde bulunan topları hep kendi eski yöntemleriyle kullanırken, yelkenlilerden de yararlanıyorlardı; ama, temelde insan enerjisine bağımlı kalmayı sürdürmüşlerdi... Osmanlı İmparatorluğu gerisinde kaldığı zamanı telâfi etmeyi hiçbir zaman başaramamıştı. Tersine, Batılı gemicilik tekniği hep daha hızlı bir biçimde ilerlemiş ve Osmanlılar çaresiz hep daha geride kalmışlardı.

Cipolla, top teknolojisindeki geriye düşüşle ilgili olarak da, Osmanlı Ordusu'nu, 1 Ağustos 1664'te, Sengotar (San Gottard) çarpışmasında (1663-64 Türk-Avusturya Savaşı'nın son çarpışması) dağıtan Avusturyalı Komutan Raimondo Montecuccoli'nin yazdıklarından şunları aktarıyor:

> Çok sayıdaki Türk topları, vurdukları noktada etkili olmalarına karşın kullanımda atak değil, yeniden yüklenmesi ve onarımı ise zaman alıyor. Çok miktarda cephane tüketiyor, gürültü yapıyor ve çarkları, yatakları, siper ve toprak setleri parçalıyor. Bizim toplarımız daha kullanışlı ve bizim Türklerden daha üstün oluşumuzun sırrı burada...

Görüldüğü gibi, Avusturyalı komutan, kendi ordusunun kahramanlığından değil *teknolojideki üstünlüğünden* söz ediyor ve kazandığı zaferi buna bağlıyor.

Osmanlılar, yelken ve toptaki bu teknoloji açıklarını, 18. yüzyılda da kapatamamışlardı. Yine Cipolla, Senyör Peyssonel'in

1. Bkz. Bronowski, Jacob (1973), Türkçe 1. baskı, s. 27; Türkçe 2. baskı, s. 60.
2. Cipolla, Carlo, M. (2001), *Yelken ve Top*, Çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayınevi Ltd., 2003.

18. yüzyılın ikinci yarısına rastlayan gözlemlerine atfen, bu konuda şunları aktarıyor:

> Türkler demir toplara sahip değil ve onları nasıl üreteceklerini bilmiyorlar. Onların bütün topları bronzdan, gemilerinin bordasında başka topları da yok; bazı kalelerinde ya da gemilerinin bordasında demir bir top mevcutsa, bu ya savaşta ele geçirilmiş bir toptur ya da İsveçliler, Danimarkalılar veya başka Avrupalılardan satın alınmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu sadece top ve yelkenlide değil, artık, hayatın hemen hemen bütün alanlarında teknoloji bakımından epeyce gerilere düşmüştü. Bu durum da ancak yukarıda açıklamaya çalışıldığı gibi, Osmanlı'nın, bilimsel düşüncenin, bilimin uzağına düşmesine neden olan toplumsal kültürüyle; Osmanlı toplumunda hâkim kılınan kültürle açıklanabilir.

Söz konusu olan, merak etmeyen, sorgulamayan, soru sormayan, düşünce evreni dinsel dogmanın mutlak doğrularıyla sınırlanmış, bunun ötesine geçmesine izin verilmeyen, geçme *"teşebbüslerinin ağır bir şekilde cezalandırıldığı"* bir toplum ve onun kültürüdür. Bu kültürün, toplumsal yaşamdaki, dolayısıyla da kişinin günlük yaşamındaki yansıması "tevekkül"dür. "İşlerin gidişini Allah'a terk ve havale edip –her işini Tanrı'nın irâdesine bırakıp– kadere razı olmayı" temel alan "tevekkül" kültürüyle pişmiş bir toplumun fertlerinin, kendiliklerinden "işlerin daha iyi de yapılabileceğini" düşünüp ya da bu işler daha iyi yapılabilir miydi, sorgulamasını yapıp, daha iyiyi araştırmaya ve bir şeyleri değiştirip geliştirmeye kalkışması beklenebilir miydi? Elbette, bu yönde bazı münferit arayışlar, denemeler söz konusu olabilirdi; olmuştur da... Ama, Osmanlı'da bu tür tekil çıkışlar hiçbir biçimde, toplumda, belli bir kültürel birikim yaratacak kertede yaygınlık kazanmamıştır. Bunun sonucuysa, Osmanlı toplumunun "geliştirme kültürü" bakımından Avrupa toplumlarının gerisine düşmesi ve giderek de bu kültürden yoksunlaşması olmuştur... Bu yoksunlaşma, her şeyden önce, yaratılan "mütevekkil toplumun" fertlerinde, daha iyiye olan ihtiyacı algılamaktaki düşüşle de ilgili olsa gerektir. Osmanlı daha iyiye ihtiyacı olduğunun farkına vardığındaysa bunu artık başkalarından elde etmeye bakıyordu. Çünkü artık kendisi geliştiremezdi; o kültürden yoksundu. Senyör Peyssonel'in söyledikleri çok açık: *"...bazı kalelerinde ya da gemilerinin bordasında demir bir top*

mevcutsa, bu ya savaşta ele geçirilmiş bir toptur ya da İsveçliler, Danimarkalılar veya başka Avrupalılardan satın alınmıştır."

Belki bu noktada Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethetmek için döktürdüğü *Şahî* top akla gelecektir. Evet, Fatih Sultan Mehmed her şeyden önce daha iyiye ve daha mükemmele olan ihtiyacının farkındaydı ve bu ihtiyacını karşılayabilmenin de arayışındaydı. *Şahî* adıyla anılan ve döneminin en büyüğü olan topun çizimlerini bizzat kendisi yapmış; ama unutmayalım, dökümünü de daha önce Bizans'ın hizmetinde olan Urbain isimli bir Macar'a yaptırmıştı. Burada önemli olan elbette dökümün bir Macar tarafından yapılması değil, Fatih'in daha mükemmele erişme çabasıdır; mevcutların geliştirilebileceği ve daha mükemmelin yapılabileceği konusundaki düşünce sistemidir. Ama bu, başına geçtiği imparatorluk ve onun asli unsuru olan Müslüman ahalisine malolmuş bir düşünce sisteminin değil, bu istisnai beynin yalnızca kendisinin sahip ve farkında olduğu bir düşünce sistemidir.[3]

Fatih, İslam'dan devralınan hâkim düşünce sistemini, hangi nedenle olduğu gibi koruyup sürdürme yönünde bir tercihte bulunmuş olursa olsun, sonuç şu ki, 15. yüzyılda bu tür yenilikler yaratabiliyormuş gibi gözüken Osmanlı İmparatorluğu, daha iyiye olan ihtiyacını, kendisi geliştir[t]erek karşılamak yerine ancak sağdan soldan devşirme yoluyla karşılayabildiği bir noktaya kadar gerilemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, askerî alanda üst üste alınan yenilgilerin zorlamasıyla ancak 18. yüzyılın ortalarında, matematikle, hendeseyle ve mühendislik disiplinin gerektirdiği diğer bilgilerle ciddi olarak ilgilenmeye ve aynı yüzyılın sonuna doğru da, bu konularla ilgili derslerin okutulduğu "mektepler" kurmaya[4]

3. Kritovulos, daha önce de anılan eserinde Fatih tarafından yaptırılan bu topa geniş bir yer ayırmıştır. Top nasıl yapılmıştır; nasıl çalışmaktadır uzun uzadıya anlatır ve bu topun yapımında etkin olan Fatih'in düşüncelerine büyük bir pay biçer. Bkz. Kritovulos (1467), s. 139-51. Kritovulos, eserinde Fatih'in yaptırdığı yeni bir tür toptan daha söz eder. Anlaşıldığı kadarıyla bu bir havan topudur. Oldukça dik bir açıyla attığı gülleler gemilerin ortasına düştüğünde onları batıracak kadar ağırdır. Bkz. Kritovulos (1467), s. 167-68.

4. Bkz. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1993), s. 27-31. Bu eserde de belirtildiği gibi, 1734'te, topçuluğun gerektirdiği matematik eğitimini vermek üzere Üsküdar'da ilk "Hendesehane" kuruldu... Ne var ki bu "hendesehane", Yeniçeriler tarafından dağıtıldı. 1759'da Koca Ragıp Paşa Sütlüce'de hendese ve matematik derslerini başlattı. 1773'te Haliç'te Tersane-i Amire'de Hendesehane yeniden açıldı ve "mühendislik

başlamıştır; ama hepsi o kadar... Oysa 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başları, Sanayi Devrimi'nin teknoloji temelinin atıldığı bir zaman dilimidir.

Sanayi Devrimi'nin Öğrettikleri...

Sanayi Devrimi'nin kökeninde, elbette, son derece güçlü bir kâr güdüsü vardı. Hobsbawm'ın da vurguladığı gibi, kârın genişletilen ihraç pazarlarına yönelik imalat faaliyetiyle gerçekleştirilip büyütülebileceğinin görülmesiyse, Sanayi Devrimi'nin temel dinamiğini oluşturmuştur.[5] Bu dinamiğin başlattığı sürecin olmazsa olmaz koşulu, imalatın geliştirilmesi, genişletilmesi ve üretkenliğin (prodüktivitenin) yükseltilebilmesiydi. Bunu mümkün kılan pek çok etken vardı; ama, bu etkenler içinde en önemlisi, üretim yöntem ve makinelerinde yapılan teknolojik yenilikler ve bu yeniliklerin bütün üretim alanlarında yayınmasının –difüzyonunun– sağlanabilmesiydi.

> Teknolojisi çok daha eski çağlara dayanan su çarkının kanatlarını, 1730'larda inceltip bir makine olarak verimini yükselten ve su çarkını yeni sanayi döneminin ilk çok amaçlı makinesi haline getiren James Brindley,
> Dokuma tezgâhının otomatikleştirilmesinde önemli bir adım olarak, 1733'te uçan mekiği geliştiren John Kay,
> Maden ocaklarında kullanılmak üzere, 1705'te buharla çalışan bir pompa geliştirmiş olan Thomas Newcomen,
> Newcomen makinesini geliştirerek, 1763'te bildiğimiz buhar makinesini yapan James Watt,
> Watt'a, yaptığı bu makineyi geliştirebileceği teknik olanakları sağlayan ve ölçme tekniği konusundaki bilgisiyle öğünen sanayici Matthew Boulton,
> 1774-75'te, top namlularının o zamana kadar ulaşılamamış bir hassasiyet derecesinde işlenebilmesini sağlayacak bir

eğitimi" başladı. 1784'te Hendesehane yeniden düzenlenerek Mühendishane-i Bahri-i Hümayûn [Deniz Mühendishanesi] açıldı; III. Selim döneminde Mühendishane-i Sultani adını aldı. 1795'te Hasköy'de Mühendishane-i Berr-i Hümayûn [Kara Mühendishanesi] açıldı. Ama ana eğitim konusu topçuluk, istihkâmcılıktı...

5. Hobsbawm, E.J. (1968), *Industry and Empire*, Commissioned by Penguin Books Ltd and first published by Weidenfield&Nicolson 1968; Reprinted in Penguin Books 1990 [Türkçesi için bkz. Hobsbawm, E.J. (1968), *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Yalçın Gülerman ve Abdullah Ersoy, Dost Kitapevi Yayınları, 1987].

tezgâh yapan; sonra da bu tezgâhta değişiklikler yaparak, James Watt'ın buhar makinesinin yapımında ve dolayısıyla da başarı kazanmasında çok önemli bir rol oynayacak olan, silindir işleme tezgâhı haline getiren ve yarattığı daha pek çok yenilik yanında, 1787'de ilk demir tekneyi inşa eden sanayici John Wilkinson (yukarıda top teknolojisinden çok söz edildiği için hemen eklemekte yarar var; Wilkinson ilk yivli top namlularını da geliştiren kişidir),
1785'te, buhar makinesinin dokuma tezgâhlarında kullanılmasını sağlayan Edmund Cartwright,
1804'te, ilk buharlı lokomotifi yapan Richard Trevithick,
1829'da, Trevithick'in lokomotifini daha da geliştiren George Stephenson

Ve daha pek çoklarının yaptıkları yenilikler üretkenliğin sürekli olarak yükseltilebilmesine ve sanayinin hızla geliştirilip genişletilmesine, sözün kısası, Sanayi Devrimi'ne imkân tanıdı. Devrimin temelinde geliştirilen ve hızla yaygınlaşarak üretim sürecine hâkim olan makine vardı. Karl Marx, Sanayi Devrimi'nde makinenin oynadığı rolü şöyle anlatır:[6]

> Tam gelişmiş bütün makineler, birbirinden tamamen ayrı üç kısımdan yapılmıştır: motor mekanizması, güçiletici mekanizma ve ensonu alet ya da çalışma mekanizması. ...[Makinenin] tüm mekanizmasının bu ilk iki kısmı, salt iş-makinelerini devindirmek ve bu devinim aracılığı ile iş konusunu ele alarak ona istenilen biçimi vermek için vardır. Makinenin işte bu aleti ya da iş-makinesi kısmı ile, 18. yüzyılda sanayi devrimi başlamıştır.

Makineyi geliştirebilme yetkinliği, bunda kazandığı teknik-teknolojik üstünlük B. Britanya'nın 19. yüzyılda, dünya pazarlarındaki tartışmasız üstünlüğünü üreten, temel etkenlerden biri oldu.

Sanayi Devrimi, bilindiği gibi, modern sanayi kapitalizminin ve modern sanayi burjuvazisinin doğuş ve yükselişini hazırladı. Bu devrimin temelinde yatan teknolojik yenilikçilik ve yaratıcı-

6. Marx, Karl (1867), *Kapital*, Birinci Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 3. Baskı, s. 387. Marx, *Kapital*'in birinci cildinde "Makine ve Büyük Sanayi" başlıklı 15. Bölüm'ün (s. 385-518) 1. Kesimi'i "Makinenin Gelişmesi" konusuna ayırmıştır (s. 385-400).

lığın madencilikten imalat sanayine, imalat sanayinden ulaşıma, ulaşımdan savaş tekniklerine, akla gelebilecek hemen her alanda yaygınlaşmasıyla "*geliştirme kültürü*" tam anlamıyla toplumsal bir yaygınlık kazandı. Ama, bu toplumsal yaygınlaşmada denetimi elinde tutan ve yaygınlaşmanın getirdiği ekonomik faydadan aslan payını alan bir güç olarak ortaya çıkan modern sanayi burjuvazisi, bütünüyle özümseyip sahip çıktığı geliştirme kültürünü, deyim yerindeyse, kendi kültürünün alameti farikası haline getirdi; bu kültür, modern sanayi burjuvazisinin ayırt edilebilmesini sağlayan başlıca karakteristik özelliklerinden biri oldu.

Tarihte Bir İlk: 19. Yüzyılda Alman Sanayinde ARGE'ye Yönelme ve List'in Öğretisi...

Yukarıdaki kısa listeden de anlaşılabileceği gibi, söz konusu teknolojik yenilikleri yapanlar B. Britanya'nın makinistleri ve bu mesleki yeteneğe sahip sanayicileriydi; bir anlamda o çağın mühendisleriydi. Onlar, yaptıkları teknolojik yeniliklerde, sahip oldukları ampirik bilgiye (kendi deneyimlerine) dayanıyorlardı. Oysa İngiliz Sanayi Devrimi'nin açtığı yolda giderek ivme kazanan teknolojik yenilikler, modern sanayi kapitalizminin sonraki gelişme aşamalarında artık bilimsel bilgiye dayanır hale geldi. Teknolojinin dayandığı bilgi kaynağındaki bu değişim, hem bir yükseköğretim hem de bugün anladığımız anlamda bir bilimsel araştırma kurumu olma hüviyetini 19. yüzyılda kazanmış olan üniversiteye, aynı yüzyılın ikinci yarısında, doğrudan ekonomik fayda yaratmaya yönelik yeni bir misyon yükledi. Mühendis yetiştiren Almanya'daki yüksekokulların üniversite statüsünü kazanmaları ve bazı Alman akademisyenlerin Alman kimya sanayinin ihtiyaç duyduğu, sonuçları ticarileştirilebilir araştırmalara da yönelmeleri[7] bu yeni misyonun ilk habercileriydi. Buna paralel olarak Alman Kimya Sanayi'nin kendisi de, C. Freeman'ın işaret ettiği gibi[8] tarihte bir ilk olarak, profesyonelce ARGE faaliyetinde bulunmaya başladı.

Üniversitenin sonuçları ticarileştirilebilir araştırmalara, bunun yanında sanayinin de profesyonelce ARGE faaliyetinde

7. Bkz. Gürüz, Kemal (2001), s. 110.
8. Bkz. Freeman, Christopher (1995), "The 'National System of Innovation' i historical perspective", *Cambridge Journal of Economics*, 19, s. 5-24

bulunmaya yönelmesinin ilk kez Almanya'da görülmesi bir rastlantı değildi. Çünkü Almanya, o dönemde bir devlet politikası olarak, iktisatçı *Friedrich List'in (1789-1846)* ortaya koyduğu öğretiyi izlemekteydi. O çağda, İngiliz Sanayi Devrimi'nin zengin deneyiminden ve bu süreçle birlikte hızla yükselen, modern sanayi kapitalizminin pratiğinden kaynağını alan, Adam Smith (1723-1790), David Ricardo (1772-1823) ve J.B. Say'ların (1767-1832) klasik iktisat öğretisi dünyaya egemendi. C. Freeman'a kulak verelim:[9]

> Bu öğretiye göre, dünya pazarlarında olsun, ulusal pazarlarda olsun, "*serbest rekabet kapitalizmi*"nin sağladığı "*kusursuz özgürlük*" çerçevesinde yarışılmalıydı. "*Kapitalizm, otomatik olarak, kendisini regüle edecek bir sistemdi ve* [söz konusu yarışta] *devlet ekonomiye müdahale etmemeliydi.*" Ama, List'e göre, Almanya'nın, uluslararası arenada, önerilen bu koşullar altında yarışı kabul edebilmesi için, önce B. Britanya ve Fransa'nın sanayi gücüne erişmesi; onlarla eşit koşullara gelmesi gerekirdi. List, gerçekte serbest ticarete inanmıştı; ama o, bu idealin ancak çok sayıda ülkenin refâh ve (daha da önemlisi) *teknoloji bakımından eşit düzeyde olmaları* halinde geçerli olabileceğini düşünmekteydi.

Yine Freeman'ın belirttiği gibi, List'in, Almanya'nın o dönemde içinde bulunduğu somut durumu çözümleyerek yaptığı bu tespit, geliştirdiği kuramın kalkış noktasını oluşturdu. Açıkçası List, Almanya'nın sanayileşebilmesinin ve bunun önkoşulu olarak gördüğü, *teknolojide önde olan B. Britanya'ya yetişebilmesi*nin kuramını ortaya attı. Ancak bunu, yeni kurulan ulusal sanayilerin bebeklik dönemlerinde gümrük duvarlarıyla korunması gerektiğini öne sürmekle sınırlı ya da sadece korumacılığı savunan bir kuram olarak algılamamak gerekir. "*List'in kendi kuramsal çözümlemelerinden çıkardığı sonuçlar, aslında, sanayi ve eğitim politikalarına sıkı sıkıya bağlı, uzun dönemli, ulusal bir teknoloji politikası olarak tanımlanabilir.*"[10]

9. Freeman, Christopher (1989), "New Technology and Catching Up", *The European Journal of Development Research: Technology and Development in the Third Industrial Revolution*, Guest Editors: Charles Cooper and Raphael Kaplinsky, Volume 1, Number 1; June 1989, s. 85-99 [Türkçe çevirisine (Çev. Aykut Göker) www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].
Şu yolu izleyiniz: http://www.inovasyon.org/Default.asp?offset=68 > :: *Haber / Yorum* > "*New Technology and Catching Up*"]
10. Freeman, Christopher (1989).

Kısacası List, Almanya'nın her şeyden önce, *yeni teknolojiyi* –kendisinde olmayan teknolojiyi– *öğrenip özümsemesi ve ekonominin ilgili etkinlik alanlarına yayarak bundan yararlanır hale gelmesi; dahası, edindiği teknolojiyi bir üst düzeyde geliştirip yeniden üretme yeteneğini kazanması* gerektiğini vurgulamakta ve ülkesinin uluslararası rekabete girebilmesi için bunu önkoşul olarak görmekteydi. Almanya'nın tamamen List'in formülasyonu çerçevesinde, yeni teknolojiyi öğrenip özümseyebilmek ve ekonominin ilgili etkinlik alanlarına yayarak kullanabilmek ve geliştirip bir üst düzeyde yeniden üretme becerisini kazanabilmek için attığı ilk adım, bu süreci, bir bütün olarak, düzenli ve sistemli bir temel üzerine oturtabilmeyi mümkün kılacak bir öğretim-eğitim sistemiyle, sanayi, devlet mekanizmasını ve üniversiteleri içine alan, ulusal araştırma-geliştirme ağını kurmak oldu. Bunu öteki adımlar izledi ve gerçekten de Almanya teknolojide Britanya'ya yetişti ve onu geçti.[11]

List, Almanya'da demiryollarının önde gelen bir savunucusudur da... Demiryolu sisteminin geliştirilmesinin ülkeye kazandıracağı üstünlükleri 1841'de ortaya koymuştur. Üstteki pul, 200'üncü doğum yıldönümünde List'i ve onun önerdiği Leipzig ile Dresden arasında Almanya'nın ilk uzun mesafe demiryolu hattının inşasını anmak için Demokratik Alman Cumhuriyeti; alttaki pul da yine 200'üncü doğum yıldönümünde List'in anısına Deutsche Bundespost tarafından 1989 yılında basılmıştır.
http://en.wikipedia.org/wiki/Friedrich_List

11. Freeman, Christopher, (1989).

List'in öğretisinin can alıcı noktası, yeni teknolojinin ekonominin bütün etkinlik alanlarında öğrenilip kullanılmasıyla birlikte, öğrenilen yeni teknolojiyi geliştirebilme becerisinin de kazanılmasını öngörmüş olmasıdır. Hem yeni teknolojinin öğretilmesi (mühendis yetiştirmeyi üstlenerek) hem de geliştirilmesi (sonuçları ticarileştirilebilir araştırmalar alanına girerek) üniversitenin önemli bir misyonu olacaktır ama asıl marifet yeni teknolojiyi öğrenen sanayinin de ARGE alanına girerek bunu geliştirme becerisini kazanması ve giderek yeni teknolojiler de üretir hale gelmesiydi. Devlet de izlediği politikalarla bunu gözetmeli; buna yardımcı olmalıydı. Almanya'nın yaptığı da buydu.[12]

Sanayi Devrimi'yle modern sanayi kapitalizminin temellerini atan B. Britanya'nın ardından sanayileşme sürecine giren Almanya'nın izlediği bu yol, sonradan sanayileşen ve ekonomik gelişme yoluna giren pek çok ülkeye, çeşitli yönleriyle rehber oldu. Ekonomik gelişme yoluna giren hemen her ülke bunu yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri, yeni teknolojiler geliştirme becerisini kazanarak ve bilimsel araştırma yetisini geliştirerek başardı. Ve yine bu başarıyı gösteren hemen her ülkenin yeni olanı öğrenmeyi ve öğrenileni bir üst düzeyde geliştirerek yeniden üretmeyi *ulusal ölçekte sağlam bir sisteme* oturttuklarını görüyoruz. Üniversiteleri ve araştırma kurumlarını; ARGE'ye yönelmiş sanayi kuruluşlarını ve o sanayi kuruluşlarını ARGE yapmaya teşvik eden destek mekanizmalarını; ve bir bütün olarak ülkenin ARGE yeteneğini ayakta tutup gelişmesini sağlayan eşgüdüm ve yönlendirme kurum ve araçlarını içine alan bu sisteme 1980'li yıllardan bu yana "*ulusal inovasyon sistemi*" diyoruz.

List'in Ortaya Koyduğu Öğretinin Kökeni...

Aslında List, geliştirdiği öğretinin temel dayanaklarını, büyük ölçüde, ünlü *Amerikan devlet adamı Alexander Hamilton'ın (1755-1804)* öğretisinde ve ABD pratiğinde bulmuştu. Bu ülke, 19. yüzyılda, sanayi ve teknoloji üstünlüğüne dayanan B. Britanya'nın egemen olduğu bir dünyada, kendi ulusal sanayini kurarken, kuramsal temelini daha çok Alexander Hamilton'ın oluşturduğu bir politika izledi. Hamilton, Birleşik Devletler ve Almanya gibi, gelişmemiş ülkelerin sanayi güçlerinin gelişebilmesi için, o ülke sanayilerini teşvik etmek ve korumak gerektiğine ilişkin

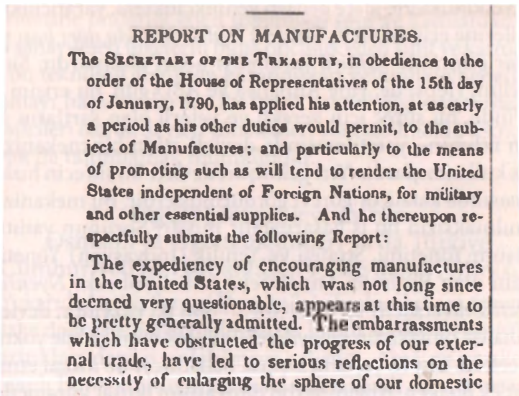
12. Freeman, Christopher (1989).

düşüncelerini 5 Aralık 1791'de Temsilciler Meclisi'ne sunduğu *Report on Manufactures*'ta[13] dile getirmişti. List, Amerika'da, politik nedenlerle sürgünde bulunduğu 1825-1832 yılları arasında, Hamilton'ın düşüncelerini inceleme fırsatını bulmuş; bu düşünceleri benimsemiş, geliştirmiş ve kendi öğretisini ortaya koymuştur. List, kendi öğretisini, 1841'de basılan *The National System of Political Economy*'de[14] dile getirmiştir. Bu öğretinin, kendisine kaynaklık eden Hamilton'ın öğretisiyle, özellikle çıkış noktası ve stratejik hedefleri açısından, tam bir benzeşim içinde olduğu söylenebilir. Ancak Hamilton'ın öğretisinde korumacılık çok daha ağır basan bir motiftir. Alexander Hamilton, Federal Hükümet'in sinai gelişme süreciyle çok daha etkin bir biçimde ilgilenmek zorunda olduğu görüşündedir. Hamilton, bu görüşünü şu dört nedene bağlamıştır:[15]

> Eski etkinlik alanlarından yenilerine kendiliğinden geçiş, ilgili tarafların [şirketlerin] değişmeye karşı gösterdikleri şiddetli hoşnutsuzlukla engellenir.
> Girişimciler başarısızlıktan korkarlar ve sonuç olarak, risk içeren pek az deneyime girerler.
> Gelecek için umut veren Amerikan sanayi, henüz, yabancı sanayi (Avrupa Sanayi) ile eşit bir temel üzerinde rekâbet edebilecek durumda değildir ve eğer, daha tomurcuk halindeyken yok olup gitmesi istenmiyorsa, korunması gerekir.
> Diğer ülkeler, uzun bir zamandan beri, kendi şirketlerine devletin parasal yardım ve desteğini sağlamaktadırlar; bu ise, haksız rekâbete yol açmaktadır; O halde Amerikan şirketlerine de destek verilmelidir.

Birleşik Devletler'in, Hamilton'ın öngörüleri doğrultusunda ulusal sanayi için uyguladığı korumacı politikaların yanında, sahip bulunduğu doğal kaynakların zenginliği ve daha o tarihlerde hemen hemen her alanda öğretime vermeye başladığı önem de, elbette, B. Britanya'yı yakalamasında son derece etkili olmuştur.

13. Hamilton, Alexander (1791), *Report on Manufactures*, Communicated to the House of Representatives, December 5, 1791, Scaned January, 2001 from primary sources. Bu rapora www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir.
14. List, Friedrich (1841), *The National System of Political Economy*, translated by Sampson S. Lloyd, 1885. Bu eserin tamamına www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir.
15. Aktaran: Roobeek, Annemieke J.M. (1990), *Beyond The Technology Race: An analysis of technology policy in seven industrial countries*, Elsevier Science Publishers, Amsterdam, New York, Oxford, Tokyo, s. 14.

REPORT ON MANUFACTURES.

The SECRETARY OF THE TREASURY, in obedience to the order of the House of Representatives of the 15th day of January, 1790, has applied his attention, at as early a period as his other duties would permit, to the subject of Manufactures; and particularly to the means of promoting such as will tend to render the United States independent of Foreign Nations, for military and other essential supplies. And he thereupon respectfully submits the following Report:

The expediency of encouraging manufactures in the United States, which was not long since deemed very questionable, appears at this time to be pretty generally admitted. The embarrassments which have obstructed the progress of our external trade, have led to serious reflections on the necessity of enlarging the sphere of our domestic

Hamilton'ın ünlü raporu Kongre'nin
1791-1793 dönemi tutanaklarında yer aldığı özgün biçimiyle (detay).
National Humanities Center,
http://nationalhumanitiescenter.org/pds/livingrev/politics/text2/hamilton.pdf

Önde Koşana Yetişebilmenin En Etkin Aracı...

İngiliz Sanayi Devrimi'ni takiben Almanya ve ABD örnekleri şunun için verildi. Hamilton ya da List, İngiliz Sanayi Devrimi'yle birlikte, Büyük Britanya İmparatorluğu'nun bütün dünya pazarlarında kazandığı başarının ve bu başarının getirdiği ekonomideki gücün temelde neye bağlı olduğunun çözümlenip anlaşılmasında öncü rol oynamış ve kendi toplumlarının da aynı başarıyı gösterebilmesi için birer yol haritası çizmişlerdir. Bu yol haritalarının en önemli nirengi noktası, kendi toplumlarının da Britanya'nın sanayi ve teknoloji gücüne, daha da önemlisi, yeni teknikler, yeni teknolojiler üretebilme gücüne erişmesidir. Onlar bu erişimde aradaki açığın kapatılabilmesini sağlayacak etkin bir mekanizmanın kullanılmasını da öngörmüşlerdir. O mekanizma devlet mekanizmasıdır ve bu mekanizmanın kullanılabilmesi de her şeyden önce siyasi bir tercihin; bu yönde verilen siyasi bir kararın sonucudur.

Başta da söylendi, Almanya ve ABD'nin ardından gelenler de önde koşanların ekonomideki gücüne erişebilmek için, hep önde koşanların bilim, teknoloji ve sanayideki yetkinliklerine

ve bu yetkinliklerle iç içe gelişen yenilikçilikteki, yaratıcılıktaki becerilerine erişebilmeyi, *kısacası toplumlarında dört başı mamur bir geliştirme kültürü yaratmayı* hedef almışlardır. Şimdi ekleyelim: Hepsi de, yine Almanya ve ABD gibi, bu erişim süreçlerinde, bu süreç için gerekli ve yeterli olan şartların –en uygun iklimin– yaratılmasında devleti etkin bir mekanizma olarak kullanmışlardır. Yeri gelmiştir; devlete bu sürecin hızlandırılmasında katalizör görevi gördürmüşlerdir. Bu mekanizma kullanılmaksızın bu iş başarılabilir miydi? Sorunun yanıtını, Dönüşüm Yönetimi, Strateji ve Yenilik (İnovasyon) Yönetimi Uzmanı olan Profesör Annemieke J.M. Roobeek (*Nyenrode Business Universiteit)* vermektedir:[16] "Son iki yüzyıldır, devletin müdahalesi olmaksızın sanayileşebilmiş tek bir ülke bile yoktur." Roobeek bu tespiti yaparken şunu belirtmeyi de ihmal etmez. "...Gerçek bu iken, Anglo-Saxon dünyasının iktisat kuramcıları, hemen hemen istisnasız hepsi, tam bir paradoks içinde, serbest pazar kuramını kalkış noktası olarak almışlardır."

Yine Roobeek'in de belirttiği gibi, İngiliz Sanayi Devrimi'nden bu yana sonradan sanayileşen bütün ülkelerin –bir iktisadi sistem olarak kapitalizmi seçmiş olsalar bile– kendi sanayileşme süreçlerini tamamlayıp, en azından hedef aldıkları ülke ya da ülkelere yetişinceye kadar, şaşmaz bir biçimde, "serbest rekabet" kuralını ihlal ederek, ellerinden geldiğince, kendi sanayileri için korumacı bir tutum izledikleri de bilinen bir gerçektir. Ama bir ülke, öndekilere yetişip onlarla eşit koşullara geldiğinde, yine şaşmaz bir biçimde, dönüp, kendisinden sonra gelenlerden "serbest rekabet" kurallarına uymalarını isteyebilmekte; hatta gücü yettiği oranda bunu dayatabilmektedir. Bu ikili tutum, kapitalizmin dünya sistemi çerçevesinde, tek tek ülkelerin gelişme süreçlerinin ya da kendi aralarındaki yarışın resmî ideoloji söyleminde hiç seslendirilmeyen ama değişmez bir kuralı gibidir.[17]

Sözün kısası, yetişmeyi başaranlar devlet mekanizmasını da bu süreçte başarıyla kullanabilenlerdir. Devleti kullanabilmenin, daha açık bir ifadeyle, belirli hedefler doğrultusunda etkin bir araç olarak kullanılabilecek devleti ve onun mekanizmalarını geliştirebilmenin ve o mekanizmaları kullanabilmenin de bir teknolojisi vardır. Modern sanayi kapitalizminin doğuşuna ve

16. Roobeek, Annemieke J. M. (1990), s. 10.
17. Roobeck, Annemieke J. M. (1990), s. 10-14.

gelişmesine önderlik eden toplumsal sınıf ve katmanlar ya da yeni sanayileşen ülkelerin buna öncülük eden sınıf ve katmanları asıl bu teknoloji alanında kazandıkları yetkinlikle hedeflerine ulaşmayı başarmışlardır. Bu kritik teknolojiyi siyasi iradenin temsilcileri olarak devleti yönetenleri yönetebilmenin teknolojisi olarak da tanımlamak mümkündür.

İngiliz Sanayi Devrimi'nin Osmanlı'ya Öğretemedikleri ya da Türkiye Cumhuriyeti'ne Osmanlı'dan Kalan Sanayi Mirası...

Yukarıda İngiliz Sanayi Devrimi'nin başka uluslara öğrettikleri, daha doğrusu, başka toplumların İngiliz Sanayi Devrimi'nden çıkarttıkları dersler anlatılmaya çalışıldı. Ama ne yazıktır ki, Osmanlı İmparatorluğu, bu devrimden kendi payına yeterince ders çıkarmadı, çıkaramazdı da.

Amerikan toplumunun bir Alexander Hamilton'ı, Alman toplumunun bir Frederic List'i ve hiç şüphesiz, her iki toplumun onların görüşlerini paylaşan başka bireyleri de vardı. Ama bundan çok daha önemlisi, bu toplumların belli sınıf ve katmanlarının ve onların devlet katındaki siyasi temsilcilerinin, Hamilton'ın olsun,[18] List'in olsun, kendi toplumlarının/uluslarının geleceği için yaptıkları öngörüleri benimsemeleri ve çizdikleri yolu izlemeleridir. Bunu yapmışlardır; çünkü o sınıf ve katmanlar o yolu izlemenin kendi sınıfsal çıkarlarına olduğunu da kavrayabilecek sosyoekonomik şartlar yanında, bilimde devrim yapmış, fikir ve sanat alanında aydınlanmayı yaşamış, ulus (millet) kavramının doğuşuna tanıklık etmiş bir kıtanın, Avrupa'nın, kültürel birikiminin ve bu birikimin kilit taşı değerindeki *geliştirme kültürünün* de mirasçısıydılar. Aynı kültürün ve elbette, Büyük Britanya'nın tarihin o kesitindeki sosyoekonomik şartlarının ürünü olan Sanayi Devrimi'nin de mirasçısı oldular.

Ama ne yazıktır ki, önemli bir parçası, coğrafya olarak aynı kıtada yer alan Osmanlı İmparatorluğu'nun, kendi tarihsel, siyasi ve sosyoekonomik şartlarında öne çıkan toplum katmanları ve o katmanların entelektüel unsurları, kültürel açıdan benzer bir birikime sahip bulunmadıkları için, Sanayi Devrimi'nin ve o

18. Siyaset felsefecisi, iktisatçı ve iktisat politikacısı olan Alexander Hamilton, aynı zamanda, Birleşik Devletler'in kurucularındandır ve ilk hazine bakanıdır.

devrimin ardından hızla sanayileşmeye başlayan diğer ulusların dünyanın yeniden biçimlenişindeki rol ve önemini yeterince ve bu süreçle eşzamanlı olarak kavrayamamışlardır. Bu unsurların en çok farkına vardıkları husus, Avrupa karşısında peş peşe gelen askerî yenilgiler ve bu yenilgilerin nedenleri arasında önemli bir yer tutan teknik yetersizliklerdir. Bu kadarının görülebilmesinin sonucuysa, 18. yüzyılın ortalarından itibaren, Batı'dakilere benzer okulların kurulmaya başlanmasıdır (buna yeri geldiği için yukarıda da değinilmişti). Ancak 19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Batı'nın sınai mallarıyla rekabet edemeyen Osmanlı zanaatkârının/zanaatkârlığının çöküşüyledir ki, İmparatorluk, Prof. Dr. Zafer Toprak'ın belirttiği gibi, Sanayi Devrimi'nin etkilerini algılamaya başlamıştır. Ancak bu algılamanın sonucunda oluşan hâkim düşüncenin yönü oldukça farklıdır. Zafer Toprak açıklıyor:[19]

> [Sanayi Devrimi'nin etkisiyle] 19. yüzyılın ikinci yarısında Babıâli, sınırlı da olsa, sanayileşmeyi özendirici bazı önlemler almıştı. ...Ancak tüm Tanzimat dönemi ve onu izleyen yılların hâkim düşüncesi Osmanlı Devleti'nin tarım ülkesi olduğu ve *klâsik iktisat öğretisi ışığında* [atç], karşılıklı üstünlükler ilkesi sonucu tarım ülkesi kalması gerektiği doğrultusundaydı. Sakızlı Ohannes Paşa, Portakal Mikâil Paşa Mülkiye'deki derslerinde tarımdan yana çıkıyor, Osmanlı için sanayileşmeyi kaynak israfı olarak görüyorlardı. Yüzyılın sonunda liberal görüşleri devralan Mehmet Cavit Bey, iktisat ilkelerine ters düşen bir sanayileşmenin ülkeyi yoksullaştıracağını savunuyor, Osmanlı topraklarında tarım ve ticaretin geliştirilmesini öneriyordu.

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla yeni bir dönem başlamış ve bu dönemde İttihat ve Terakki'nin (1908-1918) izlediği "Milli İktisat" politikası çerçevesinde Müslüman-Türk unsurların ticaret hayatına girmelerinin teşvikinin yanında sanayileşme meselesi de yeniden gündeme getirilmiştir. "İkinci Meşrutiyet'le birlikte Osmanlı aydınının düşün yapısını ulusçuluk belirlemişti. Bu dönemde *Alman iktisadi düşüncesinden etkilenilerek* [atç] 'millî iktisat' benimsenmiş, List, Rae, Cauwès, Carey gibi klasik iktisada ters düşen düşünürler okunmuştu."[20]

19. Bkz. Toprak, Zafer (1982), *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, s. 166-68.
20. Toprak, Zafer (1982), s. 209.

Burada bir parantez açarak, Prof. Dr. Zafer Toprak'tan yapılan bu ikinci alıntıda adları anılan iktisatçılardan, yukarıda da sözü edilen Friedrich List'in 1789-1846 yılları arasında yaşadığına ve *Politik Ekonominin Ulusal Sistemi* adını taşıyan ünlü eserinin 1841 yılında yayımlandığına işaret edelim.[21]

Yine burada adı geçen Amerikalı iktisatçı Henry Charles Carey, 1793-1879 yılları arasında yaşamış ve onun, Amerika'da kapitalizmin gelişmesi için, üretimin, devletin müdahalesi ve gümrük tarifeleriyle korunarak teşvik edilmesi gerektiğini savunduğu ünlü eseri *The Harmony of Interests*[22] adlı kitabı da 1851'de yayımlanmıştı.

1796-1872 yılları arasında yaşayan İskoç asıllı Kanadalı iktisatçı John Rae'in *Statement of Some New Principles on the Subject of Political Economy*[23] adlı ünlü eserinin yayımlandığı yılsa 1833'tür.

Fransız iktisatçı Paul Cauwès ise 1843-1917 yılları arasında yaşamış; List'in korumacı sistemini savunduğu ders notları[24] 1878-1879 yıllarında yayımlanmıştı.

Bunları şunun için not ediyoruz Osmanlı aydını neredeyse yarım asırlık bir faz farkıyla *"millî iktisat"* meselesine eğiliyor ve bu öğretinin temel eserlerini okumaya başlıyor. Bu eserlerin müellifleri, yukarıda List için belirtilmişti, serbest ticarete, pazar ekonomisine inanmış iktisatçılardır; ama ulusalcıdırlar. Bu noktadan hareketle, ulusal sanayilerinin, önde koşanların ulusal sanayileri ile eşit koşullarda rekabet edebilecek hale gelebilmesi için, belirli bir süre devletçe korunmaları gerektiğini ve ancak bu durumda "serbest rekabetin" mümkün olabileceğini savunmuşlardır. Oysa Osmanlı aydını, çok gecikmiş bir uluslaşma

21. Bu eserin yazıldığı dönem konusunda bir fikir vermek için Karl Marx'ın *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*'sının (*Zur Kritik der politischen Ökonomie*) 1859 yılında; *Kapital*'inin 1. Cildinin 1867 yılında yayımlandığını not edelim.

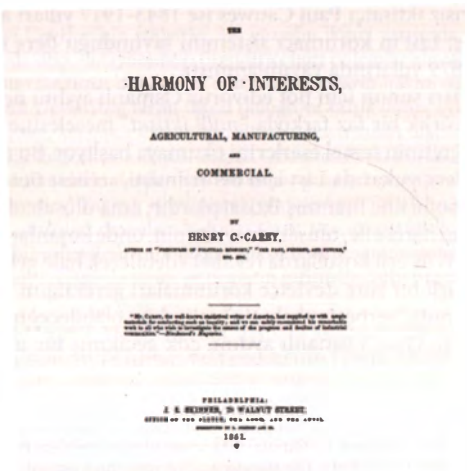
22. Carey, Henry, C. (1851), *The Harmony of Interests, Agricultural, Manufacturing and Commercial*, Philadelphia: J.S. Skinner, 79 Walnut Street. Office of the Plough, The Loom and the Anvil.

23. Rae, John (1833), Statement of Some New Principles on the Subject of Political Economy, Exposing the Fallacies of the System of Free Trade, And of some other Doctrines maintained in the "Wealth of Nations", http://www.efm.bris.ac.uk/het/rae/newprin.htm (23 Şubat 2011).

24. Cauwès, Paul (1878-79), *Précis du cours d'économie politique, professé à la Faculté de droit de Paris, contenant avec l'exposé des principes l'analyse des questions de législation économique*, Larose, 1879, Paris.

arayışı içinde ve ancak bir elli yıl sonra ve kendi topraklarında zanaatkârlığın Avrupa sanayi karşısında çöküşünü fiilen gördükten sonra onları "*okumaya*"[25] ve "sanayileşme" meselesi üzerinde düşünmeye başlamıştır. Ancak ondan sonradır ki, Osmanlı coğrafyasında da sanayinin kurulabilmesi için, İkinci Meşrutiyet döneminde, hükümet eliyle çeşitli tedbirler alınmış; bu yolda gayret gösterilmiştir. Burada parantezimizi kapatıp, sonra ne olduğunu öğrenebilmek için Zafer Toprak Hoca'yı okumayı sürdürelim:[26]

> Osmanlı Devleti sanayileşemeden çöküp gitmişti. Buna karşın, İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı'da sanayi toplumu olma özleminin doğduğu, sanayileşme bilincinin oluştuğu yıllardı. Osmanlı artık geri kalmışlığın iktisadi nedenlerine eğilme gereği duyuyor, ...çağdaş uygarlık düzeyine sanayileşme ile varılabileceğine inanıyordu.

THE

HARMONY OF INTERESTS,

AGRICULTURAL, MANUFACTURING,

AND

COMMERCIAL.

BY

HENRY C. CAREY,

PHILADELPHIA:

1851.

Henry, C. Carey'in 1851 baskısı, *The Harmony of Interests, Agricultural, Manufacturing and Commercial* adlı ünlü eserinin kapağı (Google'dan kopyalanmıştır).

25. Aslında aradaki faz farkı 50 yılın da üzerindedir. Çünkü söz konusu eserleri yazılıp yayımlanışı, daha önceki kuramsal ve deneyimsel çözümlemelerden süzülerek gelen ve uzun yılları alan bir entelektüel birikimin ürünüdür.

26. Toprak, Zafer (1982), s. 210.

Evet, Osmanlı Devleti yalnızca bilimde değil, teknikte de dişe dokunur bir ilerleme kaydedemeden ve sanayileşemeden çöktü. Ardında kalan mirassa, bilimde olduğu gibi, teknikte ve sanayide de Batı ile Osmanlılar arasındaki büyük açık ve Osmanlı'nın bu alanlardaki kültürel çoraklığı; geliştirme kültüründen yoksunluğu oldu.

Gerçekten de genç Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan sanayi ile ilgili, ciddiye alınabilecek herhangi bir yetenek ya da bilgi birikimi devralmamıştır. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu böyle bir yetenek ve bilgi birikimine kaynaklık edecek bir sanayiye sahip değildi. 1917 yılında Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayımlanan "*1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*",[27] bu tespiti doğrulamaktadır. Çünkü bu istatistik, "İstanbul vilayeti ile İzmir, Manisa, Bursa, İzmit, Karamürsel, Bandırma, Uşak şehirlerinde bulunan sanayi müesseselerinin bizzat mahallinde icra olunan tetkikat üzerine ahval-i umumiyesini, tesisat, müstahdemin ve istihsalâtını ve istihsalâtın Ticaret-i Hariciye İstatistiki ile mukayesesini muhtevidir." Bu istatistiği, metinde gerekli sadeleştirmeleri yaparak yayımlayan A. Gündüz Ökçün'ün de belirttiği gibi, "Geniş Osmanlı ülkesine oranla son derece dar bir bölgeyi kapsamakla birlikte, bu sayım Osmanlı sanayi hakkında genel bir fikir verecek niteliktedir. Gerçekten, İstanbul ve İzmir, o tarihlerde, Osmanlı sanayinin en yoğun olduğu yerlerdir. Sanayi istatistikinde de belirtildiği gibi, Adana ve Tarsus'taki dört pamuk ipliği fabrikası ile genellikle şehirlerde görülen un ve debagat 'fabrikaları' dışında, Anadolu'nun diğer yerlerinde önemli sanayi kurumu bulunmamaktadır." Kaldı ki, sayımın yapıldığı yerler, daha sonra üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulacağı coğrafyadadır ve genç Cumhuriyet'e sanayi mirası olarak ya da sinai üretim bilgisi, kültürü olarak ne kalmışsa bu coğrafyada kurulu olan "sanayi tesislerinden" kalmıştır. Bu tesislerden oluşan bir sanayinin ne ifade ettiğini de, yayına hazırladığı kitabın sunuşunda, söz konusu istatistik bilgilerini değerlendirerek Osmanlı Sanayi'nin niteliğini ortaya koyan A. Gündüz Ökçün'den öğrenelim:[28]

27. Bkz. Ökçün, A. Gündüz, Yayına Hazırlayan (1970), *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 299, 2. Baskı, 1971, Ankara.

28. Ökçün, A. Gündüz, (1970), s. VIII-XI.

1. *Osmanlı İmparatorluğu'nda temel sanayi kurulmamıştır.* ...Osmanlı ülkesinde yüksek fırınlar, metalurji fabrikaları bulunmamaktadır. Yakın pazar için üretimde bulunan madenî eşya imalâtı sanayi ham madde olarak hurda demir kullanmaktadır. Osmanlı ülkesinde makine yapan sanayinin de kurulmamış olduğunu görüyoruz..."
2. *Osmanlı sanayi yakın pazar için tüketim malları üretecek şekilde oluşum göstermiştir.* ...tüketim mallarına yönelmiş bulunan imalât sanayinin ...1915'te %70'3'ünü gıda sanayi teşkil etmektedir. Gıda sanayi değirmencilik, makarna imalâtı, şekercilik ve tahin imalâtı, konserve, bira, buz ve tütün imalâtı olarak yedi gruba ayrılmaktadır. İkinci olarak, ...1915'te %11,9 oranla dokuma sanayi gelmektedir...

   Osmanlı sanayinin bir başka niteliği de, sanayi için gerekli ham maddelerle ara malların büyük bir çoğunlukla dışarıdan ithal edilmesidir. Örneğin, şekercilik ve tahin imalâtı için şeker, sigara kâğıdı imalâtı ve matbaacılık için kâğıt yurtdışından ithal edilmektedir... Osmanlı ülkesinde üretilen pamuğun %80'i ham olarak dışarıya ihraç edilmekte ve dışarıda yapılan iplikler ülkeye ithal edilerek dokuma sanayinde ve özellikle o tarihte hâlâ çok yaygın olan küçük sanayide (en sanayinde) kullanılmaktadır. Osmanlı sanayi, mevcut pamuk üretiminin ancak %18,6'sını iplik olarak işleyebilecek durumdadır.
3. *Osmanlı sanayi, ülkedeki maden üretimi ve tarımsal üretimle sıhhatli bir bütünleşme göstermemiştir.* Osmanlı Maden İstatistiklerinden öğrendiğimize göre, Osmanlı ülkesinde üretilen madenlerin tümü ya da çok büyük bir çoğunluğu yurtdışına ihraç edilmektedir. ...Sanayide kullanılan tarım ürünlerinin de genellikle işlenmeden yurtdışına ihraç edildiğini görmekteyiz.

Gündüz Ökçün'ün bu tespitleri aslında Osmanlı'dan genç Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan sanayi hakkında yeterince fikir vermektedir ama bu mirasın çok daha somut bir biçimde akıllarda yer edebilmesi için, sayımın konusu Osmanlı sanayinin hangi sektörlerden oluştuğuna ilişkin bir liste ile, bu sektörler içinde sinai üretim bilgi ve yeteneği açısından nispi bir öneme sahip bulunan *"Madenî [Eşya] Sanayi"* hakkındaki bilgiler, Ökçün'ün yayına hazırladığı kitaptan kısaltılarak aşağıda ayrı bir okuma parçası olarak (bkz. Okuma Parçası X) verilmiştir.

Herhangi bir yanlış anlamayı önlemek için hemen belirtelim ki, burada *"Madenî [Eşya] Sanayi"* olarak geçen sektör adlandırmasında, köşeli parantez içindeki sözcük Ökçün'e aittir. Ancak verilen okuma parçasından da anlaşılacağı gibi, bu sektör

aslında, her türlü makine, makine aksâmı, silah, mühimmat ve madenî eşya imalâtını kapsadığı gibi, makine, gemi, "şimendüfer", tramvay bakım-onarım atölyelerini ve gemi bakım-onarım havuzlarını da içine almaktadır.

Okuma Parçası X

1913, 1915 Yıllarında Osmanlı Sanayi Sayımına Göre Osmanlı Madenî [Eşya] Sanayi[29]

Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından yayımlanan "*1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*"ne göre, Osmanlı Sanayi şu sektörlerden oluşmaktadır:

1. **Gıda Sanayi**
   - Değirmencilik
   - Makarna İmalâtı
   - Şekercilik, Tahin ve Bisküvit İmalâtı
   - Konserve İmalâtı
   - Bira İmalâtı
   - Buz İmalâtı
   - Tütün İmalâtı
2. **Toprak Sanayi**
   - Tuğla İmalâtı
   - Adi Kireç ve Su Kireci İmalâtı
   - Çimento İmalâtı
   - Çimento Mamûlâtı
   - Porselen İmalâtı ve Elmastıraşçılık
3. **Deri Sanayi**
   - Debagat
4. **Ağaç Sanayi**
   - Marangozluk ve Doğramacılık
   - Kutu İmalâtı
   - Sair Ağaç İmalâtı
5. **Dokuma Sanayi**
   - Yün İplik İmalâtı ve Yün Dokumacılığı
   - Pamuk İplik İmalâtı ve Pamuk Dokumacılığı
   - Ham İpek İmalâtı
   - İpek Dokumacılığı
   - Sair Dokuma İmalâtı

29. Okuma Parçası X; Ökçün, A. Gündüz, Yayına Hazırlayan (1970), *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 299, 2. Baskı, 1971, Ankaradan alınmıştır.

6. **Kırtasiye Sanayi**
   - Sigara Kâğıdı İmalâtı
   - Matbaacılık ve Sair Kâğıt Mamûlâtı
7. **Kimya Sanayi**
   - Yağ Üretimi
   - Sabun İmalâtı
   - Palamut Özü Üretimi
   - Sair Kimya Üretimi
8. **Madenî [Eşya] Sanayi**

Madenî [Eşya] Sanayi [Sayım Sonuçları][30]

[Sayılan sektörler içinde, *"Madenî [Eşya] Sanayi"* sinai üretim bilgi ve yeteneği açısından nispî bir öneme sahiptir. O nedenle, Osmanlı'nın sanayideki bilgi ve deneyim birikimi konusunda daha iyi bir fikir vereceği için, bu sektörle ilgili sayım sonuçlarına, aşağıda, ayrıntılı olarak yer verilmiştir.]

Genel Durum

[Sayımın yapıldığı tarihlerde, bu sanayi koluna giren] başlıca müesseseler Askerî İdarece işlettirilmektedir veya makineleri savaş yüklemleri (tekâlif-i harbiye) olarak alınmış ve el konulan fabrikalarda araç ve gereçler birinden diğerine taşınarak fabrikalar baştan aşağıya değişikliğe uğratılmıştır. Bir kısmı birkaç makinesi alınarak serbest bırakılmış ise de, bunların çoğu kapılarını kapamış ve çoğunun yabancı olan mutasarrıfları ülkeyi terk etmiş bulunmaktadır. Bu durumda, istatistikimiz için gerekli olan bilginin alınarak toplanması imkânsız bir hale gelmiştir.

Bu yüzden, *Savaştan önce [1913'te] 10'dan çok işçi çalıştıran* [altı tarafımızca çizildi] sınaî müesseseleri gösteren bir listenin düzenlenmesi ve buna sözü edilen sanayiye ilişkin bilgilerin eklenmesi ile yetinilmiştir. Böylece bulunan 24 müessesenin adları aşağıdadır:

1. İstinye Tamir Havuzları Şirketi, İstanbul, İstinye
2. İşler H. İmalâthanesi, İstanbul, Galata
3. İsigonis D. İmalâthanesi, İzmir
4. Bursalı Biraderler, İstanbul, Kalafatyeri
5. Bon ve Şürekâsı, İstanbul, Galat

30. *Osmanlı Sanayii: 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*, s. 203-07'de yer alan "Sekizinci Grup: Madeni [Eşya] Sanayii" başlıklı bölümden kısaltılarak alınmıştır.

6. Demirciyan N., İstanbul, Kalafatyeri
7. Con Fabrikası, İstanbul, Galata
8. Hıralagos ve Şürekâsı
9. Hıristo Dolos Yani, İzmir
10. Dapey N. ve Mahdumları, İstanbul, Feriköy
11. Dandolo R., İstanbul, Galata
12. Rankin ve De Mas, İzmir
13. Rays Biraderler İzmir
14. Jöst H. ve Monye A. İmalâthanesi, İstanbul Azapkapı
15. Jonya Costo, İstanbul, Galata
16. Sınak ve Bastiyani, İstanbul, Galata
17. Singer Marko, İstanbul, Kalafatyeri
18. Kaçelli, İstanbul, Galata
19. Kalohretas K. ve Şürekâsı, İzmir
20. Leonidopulos H., İzmir
21. Leonidopulos Y., İzmir
22. Mihailidis Y., İstanbul, Kalafatyeri
23. Mehmet Salih, İstanbul, Tophane
24. Vasilyadis, İstanbul, Kalafatyeri

(1) no.lu müessese 1911'de ...kurulmuş bir anonim şirkettir. Çeşitli gemileri tamir etmek, her nevi demir inşaat yapmak üzere mükemmel tesislere sahiptir. ...Savaş başından beri Bahriye Nezareti tarafından el konulmuş; 1916 yılında da satın alınmıştır.
Az çok zengin aletlere sahip olan 5, 7, 10, 14 ve 15 no.lu fabrikalara Seyrisefain Şirketi tarafından el konulmuştur. İstanbul'daki diğer fabrikalar (2, 4, 6, 8, 11, 16, 17, 18, 22, 23 ve 24) ...aynı önemde değildir. Bu müesseseler 10-15 işçi çalıştırmaktadırlar.
İstanbul fabrikaları, (1) no.lu fabrika dışında, hemen hepsi, tamirata mahsus atölyelerdir. Hiçbir fabrikada İstanbul fabrikalarında yapılmış bir buhar makinesine, bir motora veya mekanik bir tesisata rastlanamamıştır.
İzmir fabrikaları İstanbul'dakiler oranla daha gelişmiş bir durumda bulunuyor. 3, 12, 13, 19 no.lu müesseseler buhar makinesi, içten yanmalı motorlar, un, sabun, yağ, havlu, makarna fabrikaları tesisatı ve 3 no.lu müessese ayrıca çeşitli büyüklükte çivi imal etmektedir. Savaş nedeniyle 3, 12, 13 no.lu fabrikaların bütün tesisleri savaş yüklemleri (tekâlif-i harbiye) suretiyle alınmıştır. İzmir'in diğer fabrikaları (9, 20, 21) tamirat ile uğraşmakla birlikte, yeni tesisler de yapmaktadırlar.
Belirtilmeğe değer ki, yukarıdaki listede yalnız 1913'te mevcut olan özel müesseseler kayıtlıdır. Tersane, Tophane, Sütlüce'de Tapa,

Makriköy'de Fişek Fabrikaları, Gülhane Parkında Posta ve Telgraf Tamirhanesi gibi hükümete ait madenî eşya müesseseleri ile Şark, Haydarpaşa, İzmir'de Aydın ve İzmir-Kasaba Şimendüfer Kumpanyaları, Haliç'te Şirket-i Hayriye ve Haliç Kumpanyası, Şişli ve Beşiktaş'ta Tramvay Şirketi tamirhaneleri kayıtlı değildir...
[Bunların dışında, yayında da işaret edildiği gibi, 10'dan az çalışanı olan atölyeler ve genellikle 3-4 işçi ile çalışan dökümhaneler de bulunmaktadır.]

Tesisat
Tesisat olarak (2, 4, 6, 8, 11, 16, 17, 22, 23 ve 24) no.lu fabrikalarda genellikle çeşitli büyüklükte 3-4 torna ile 2-3 matkap ve birkaç planya ve bazılarında freze tezgâhı da bulunmaktadır. Muharrik güçleri 25 beygir gücünü geçmemektedir. Diğerlerinin tesisatı nispeten mükemmeldir. Hemen her nevi tezgâh görülmekte ve muharrik güçleri 10-150 beygir gücü arasında değişmektedir.

Çalışanlar
Sözü edilen müesseseler belirli işlerle uğraşmadığı ve piyasada bulduğu siparişlere çalıştığı için işçi sayısı çok değişmektedir. 2, 4, 6, 8, 11, 16, 17, 22, 23 ve 24 no.lu müesseselerin işçi sayısı 10-15, diğerlerinin 20-150 arasındadır.
Tahminî bir hesaba göre, [İstanbul'daki] bu müesseselerin [toplam] işçi sayısı 500 ve 7 İzmir fabrikasının [toplam] işçi sayısı 350 kadardır.
Bu grup sanayi tamamlamak üzere 10'dan çok işçi çalıştırarak madenden mamûl eşya yapan müesseseleri de belirtelim. ...Söz konusu müesseseler aşağıdadır:

1. Hilmi Cevdet ve Levi Biraderler ve Şürekâsı, Bakır ve Teneke Mamulâtı Fabrikası, İstanbul, Mahmut Paşa
2. Dimkof K., Nal Fabrikası, İstanbul, Nur-u Osmaniye
3. Zilciyan K. ve Şürekâsı, Zil Fabrikası, İstanbul, Samatya
4. Darbhane-i Âmire, İstanbul
5. Kigorgyan H., Hurufat Dökümhanesi, İstanbul, Bab-ı Âli
6. Yavruyan K. ve Mahdumu, Teneke Kutu İmalâthanesi, İstanbul, Sultan Hamam

1843'de kurulan ve Hükümete ait olan Darbhane-i Âmire dışında diğerleri özel kişilere aittir. En eskisi Zilciyan fabrikasıdır ve 200 yıldan beri bandolar için zil yapmaktadır. [Savaş başladığından beri kapalı olan] Bu müessese zillerinin verdiği ses ile bütün Avrupa'da

büyük bir ün kazanmış bulunmaktadır. Hurufat Dökümhanesi 1877'de ve Yavruyan Fabrikası 1880'de, Nal Fabrikası ise 1887'de kurulmuşlardır.

...1913 yılı işlemlerini incelediğimizde 29 memur, 104 usta ve işçi çalıştıran Darbhane müstesna olmak üzere, diğerlerinde 12 memur, 97 usta ve işçi olmak üzere, toplam olarak 109 kişi çalışmıştır. Her bir müesseseye 22 kişi düşmektedir. Görülüyor ki bunlar orta büyüklükte müesseselerdir. ...[Ve yine] görülüyor ki, madenî imalât sanayimiz pek sınırlıdır ve başlıca üç cins eşya yapılmaktadır. Tüketimimizi hemen ithalâtla karşılamaktayız.

...Osmanlı ülkesinde yüksek fırınlar ve metalurji fabrikaları yoktur. Madenî imalât sanayi, ülkemizde ham maddelerin bolluğu gibi temel koşullardan yoksun olduğu için gelişmemiştir. ...Kullanılan ham madde devamlı olarak hurdadır.

Osmanlı "Madenî [Eşya] Sanayi"ne ilişkin Okuma Parçası'ndan da anlaşılabileceği gibi "1913, 1915 Sanayi Sayımı" 10'dan çok işçi çalıştıran işyerlerini kapsamıştır. Böyle yapıldığı için bu sayımın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayinin gerçek durumunu yansıtmadığını çünkü Osmanlı'da "imalât sanayinde" esas ağırlığın 10'dan az işçi çalıştıran ve el işçiliğinin hâkim olduğu küçük işletmelerde ve pazara yönelik olarak evlerde yapılan üretimde olduğunu ileri süren Donald Quataert gibi müellifler de vardır.[31] Quataert'a göre,[32] mevcut sanayi değerlendirirken küçük üreticileri, onların üretim ve rekabet yeteneklerini görmezden gelmek, "sanayi sektöründe tek geçerli, gerçek kategorinin fabrikada makineyle üretim olduğunu vurgulayan bir koro"ya dahil olmak demektir. Dahası, bu koroya dahil olanlar, "Adam Smith'in hakiki evladı olarak, fabrika üretimine dayalı olmayan ekonomilerin, fabrika üretimine dayalı ekonomilere göre, evrim merdiveninin daha alt basamağında ve incelenmeye daha az lâyık oldukları bir dünya sunar[lar]."

Quataert, bu ve benzeri eleştirilerini dile getirdiği *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü* (*Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*) başlıklı kitabında "1800-

31 Bkz. Quataert, Donald (1993), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, 1999, İstanbul, s. 29 (Quataert, Donald [1993], *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Pre., 1993).

32 Quataert, Donald (1993), 32-33.

1914 döneminin Osmanlı Ortadoğu'sundaki imalat sektörü ve imalatçıları" inceler. Ama çok ilginçtir, eserinde Osmanlı "imalat sektörü" olarak ele aldığı, yalnızca "iplik ve kumaş (pamuklu, yünlü, ipek) üretimi" ile "halı dokumacılığı"dır. Ve gerçekten bu sektörün, Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyıldaki durumuna ilişkin, işletme sayılarından bu işletmelerin bulunduğu yerlere, işçi ve tezgâh sayılarından üretim ve ihracat rakamlarına kadar, çok ayrıntılı ve değerli bilgiler verir. Küçük üreticilerin o dönem için hiç de hafife alınmaması gereken üretim yeteneklerini, değişen rekabet şartlarında ayakta kalabilmek için gösterdikleri çabaları anlatır. Ne var ki, bu mükemmel araştırmasının sonuç bölümünde şu değerlendirmeyi de yapar:[33]

> Uluslararası karşılaştırmalar yapan bir perspektifle konuya yaklaşılırsa, Osmanlı imalat sektörünün [XIX. yüzyılda] gerilediği kesin olarak söylenebilir. 1914 yılında, 1800 yılına göre, üretim, teknoloji ve millî gelirdeki payı açısından Osmanlı İmalat sektörü, Batı imalatçılığının çok gerisindeydi. Daha başlangıçta da mevcut olan fark, bir yüzyıl içinde geometrik olarak artmıştı. Eğer, örneğin, yaklaşık 1914'te, Osmanlı ve Batı Avrupa (veya Amerika) pamuk eğirme makinelerinin miktarını karşılaştıran bir grafik çizilirse, Osmanlı'ya ait veri grafikte görülmez çünkü İngiltere rakamının yüzde 0,02'sine eşittir. Batı Sanayi, neredeyse inanılmaz bir hızla büyümüş ve dünyanın başka yerlerindeki (Japonya hariç) imalatı gölgede bırakmıştı.

Bizim için önemli olan bu tespittir. Ama siz illa, küçük üreticiliğin öne çıktığı Osmanlı sanayinin kendine özgü "gelişim sürecini" uluslararası bir karşılaştırmaya girmeden görmek istiyorsanız, aynı sonuç bölümünde şöyle bir değerlendirmeyi de bulabilirsiniz:[34]

> biz, Osmanlı imalatçılığının kaderine, sanayisizleşme konusuna dönelim. Batı'daki gelişmelerle karşılaştırıldığında, Osmanlı imalatçılığının görece önemsiz hale geldiğini, uluslararası karşılaştırmalar açısından gerilediğini yukarıda belirtmiştik. Konuyu biraz açalım: Gerileme ve sanayisizleşme ile, Osmanlı sanayisinin nominal çıktısında zamanla bir düşme olmasını mı kastediyoruz? Yani, toplam Osmanlı endüstriyel üretimi mutlak değerler cinsinden yükseldi mi, geriledi mi? Bu analiz birimi benimsenince, uluslararası karşılaştırmadan daha

33. Quataert, Donald (1993), s. 284-85.
34. Quataert, Donald (1993), s. 288-90

farklı bir tablo çıkıyor. Benim genel izlenimim şu yönde: Osmanlı'nın tekstil üretim hacmi, 1914 yılı dolaylarında, XIX. yüzyılın herhangi bir yılına göre daha büyüktü. ... Elimizde toplam veriler bulunmamakla birlikte, imalat sektöründe kişi başına üretimde artışlar olduğu tezi [de] kolayca göz ardı edilemez. Dolayısıyla, kişi başına imalatın gerilemesi veya sanayisizleşme yaşanmamış olabilir.

Müellife göre, "sanayisizleşme" bu küçük üreticiler sayesinde yaşanmamıştır. Quataert bu eserini 1990'lı yılarda (1993) yayımlamıştı. Yayımlandığı dönemi dikkate alırsanız, bu eseri de, küçük ve orta ölçekli üretimin öneminin göklere çıkarıldığı ve bu bağlamda "küçük güzeldir"in dillere pelesenk edildiği o yıllarda, tarihsel bir örnekten hareketle o güzellemelere yapılmış bir gönderme sayabilirsiniz. Ama Quataert bir biliminsanı olmanın sorumluluğuyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun, 19. yüzyılda, el emeğine dayanan küçük üreticiler sayesinde en azından yok olmaktan kurtulduğunu varsayabileceğiniz tek sanayi kolu olan tekstil sektörünün, bunu gerçekte neye borçlu olduğunu da, kitabının son paragrafında söyler:[35]

...[Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılda tekstil] imalat kolları, çeşitli yörelerde pek çok farklı nedenlerle doğuyor, ayakta kalıyor ve büyüyordu, ama vasıflı ve ucuz işgücünün yoğun çalışması bu sürecin içinde her zaman mevcut olan bir faktördü. Çoğunlukla evlerde, ağır iş koşulları bulunan imalathanelerde çalışan kadınlar, çocuklar ve erkeklere ödenen düşük ücretler, Osmanlı tekstil sektörünün iç ve dış pazarlarda rekabet etmesini sağlamıştı. "Küçük, bazen güzeldi, ama daha sık rastlanan şey, bağımlı olması, tahakküm ve sömürüye dayanmasıydı."

Sonuç şu ki, Osmanlı'nın son yüzyılındaki sanayinin durumu hangi bakış açısıyla ele alınırsa alınsın, ortada sanayi olarak gözüken, sayıları onlu rakamları geçmeyen, bunların da çoğu orta ölçekli olan işletmelerdir. Bir de tekstil ve gıda sektörlerinde, ayakta kalma savaşı veren ve çoğu evlerinde çalışan küçük üreticiler vardır. Bunların içinden de genç Cumhuriyet'e kalanlar, üzerinde kurulduğu coğrafyayla sınırlıdır.

Ama, en az bunun kadar önemli olan bir nokta var ki, onu hiç gözden kaçırmamak gerekir. *1913, 1915 Yıllarında Osmanlı*

[35] Quataert, Donald (1993), s. 310.

Sanayi ile ilgili sayım sonuçlarından da açıkça görülebileceği gibi, 10'dan çok işçi çalıştıran işyerlerinin sahipleri, çoğunlukla İmparatorluğun Müslüman olmayan unsurları ya da yabancı menşeli girişimcilerdir. Quataert'ın yazdıklarından da anlaşıldığı üzere, örneğin halı dokumacılığında [evet, "halı dokumacılığında"] bile, Avrupalı girişimciler, özellikle de İngiliz sermayesi hâkimdir. Quataert anlatıyor:[36]

> ...Konya'da [halıcılıkta] ilk girişimleri İstanbul tüccarları yaptı. Keun adlı bir Avrupalı, öncü ve önemli bir rol oynadı. Keun, 1887'den beri, Osmanlı Bankası'nın temsilcisi olarak geldiği Konya'da yaşıyordu. 1897 yılına gelindiğinde, artık İngiliz konsolos yardımcısı olmuştu ve yörede halıcılık sektörünü geliştirmişti. Bu sektörün bir kısmı Konya şehrinde bulunuyordu, ama ana merkezi, şehre yarım saat mesafedeki Sille Köyü'ydü. Keun bu köyde bir halı atölyesi açmıştı. Giustiniani şirketinin İstanbul temsilcisi olarak Keun kaliteli halılar üreten geniş bir şebeke kurdu. 1900 yılında, kontrolü altındaki tezgâhlarda, 2,2 milyon kuruş değerinde 20.000 metre halı dokundu...

Orhan Kurmuş da, *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi* adlı eserinde halıcılık sektörünün İngiliz sermayesinin hâkimiyeti altına girmesi konusunda şunları yazar:[37]

> İngiliz sermayesinin halıcılığa sızmasının ilk işaretleri 1864 yılında görüldü. Üç İngiliz tüccarı Uşak dolaylarında bazı halı dokuyuculara iplik ve model vererek dokuttukları halıları ihraç etmeye başladılar. Yavaş fakat sağlam biçimde ilerleyen İngilizler 1880'lerin ortalarına gelindiği zaman Batı Anadolu'da halıcılığı tekelleri altına almışlardı. Merkezleri İzmir'de bulunan altı büyük ticaretevi, halı ipliklerinin eğrilmesinden ihracata kadar bütün üretim süreci i eline geçirmişti.

İngiliz sermayesinin hâkimiyeti sadece halıcılık sektörüyle sınırlı değildi. Orhan Kurmuş, anılan kitabında, Batı Anadolu'da, *"pamuk işleme", "meyan balı üretimi", "un değirmenleri", "yağ ve sabun üretimi", "palamut özü üretimi", "yünlü üretimi", "makine ve motor üretimi" ve "maden ocağı işletmeciliği* [*kömür, manganez, antimuan, zımpara taşı, krom üretimi*]*"* gibi akla gelebilecek bü-

36. Quataert, Donald (1993), s. 270.
37. Kurmuş, Orhan (1974), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, 2. Basım: Temmuz 1977; İstanbul, s. 146.

tün sinai faaliyet alanlarında durumun farklı olmadığını ayrıntılı olarak anlatır.[38] Batı Anadolu, yukarıda, 1913-1915 sayımıyla ilgili olarak da belirtildiği gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonra üzerinde Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulacağı coğrafya kesiminde, sinai faaliyetin İstanbul dışında, en yoğun olduğu ve en çok geliştiği bölgedir.

Osmanlı'da "sanayi" olarak her ne var idiyse, bunun da, 19. yüzyılda, önemli ölçüde İngiliz sermayesinin denetiminde, değilse, daha ziyade, İmparatorluğun Müslüman olmayan unsurlarının denetiminde[39] olduğuna değinmemizin nedeni, sanayi bilgi

38. Kurmuş, Orhan (1974), s. 139-208.

39. 1913-1915 sanayi sayımına göre, sayım kapsamına giren Osmanlı coğrafyasındaki toplam sanayi sermayesinin sadece %15'i Müslüman unsurlara aitti; Rum unsurların payı %50, Ermenilerin %20; Yahudilerin %5, yabancı unsurlarınsa %10 idi. Bkz. DİE (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, DİE Yayını, Ankara, s. 173.

Prof. Dr. Zafer Toprak da bir makalesindeki dipnotunda, "Türk-İslâm burjuvazisinin yayın organı *Sanayi* dergisi'nde" yer alan 1915 sanayi sayımı ile ilgili bir değerlendirmeden (Pertev, İbrahim (1918), "Sanayi istatistiki –2– Acı bir netice-elim bir vaziyet", *Sanayi*, Sayı 28, 15 Mart 1334/1918, s. 3-4) şunları aktarır: "...[Sayım] cetvel[in]deki eşhâs-ı hususiye hanesini –kendimizden– Türk ve islâm milel-i gayr-ı müslime olarak ikiye ayrılıp islâm unsurunun elinde bulunan müessesâtın miktarını tayin ve irâe ettik. Kâriler, cetvelin bu hanelerini dikkatle okurlarsa eşhâs-ı hususiyeye ait 214 müessese meyanında ancak 42'si yani yüzde 19,6'sı Türklerin olduğu ve beliğ rakamlı bir netice karşısında sanayide kendi memleketi dahilinde Türk ve islâm unsurunun anâsır-ı gayr-ı müslimeye nazaran pek geri, pek fakir ve düşkün bir mevkide bulunduğunu ayanen [açıkça] ve acı bir surette görüp ve anlayacaklardır. Evet istatistikçe sınâat itibariyle vaziyetimiz bu acı mertebede..." Müellif (İbrahim Pertev) daha sonra şöyle devam eder: "Evet istatistikçe sınâat itibariyle vaziyetimiz bu acı mertebede Fakat yine sınâatça şu elim vaziyetimizi kaydettiğimiz bu dakikada bir cihet bâis-i teselliyetimiz oluyor. O da istatistikin 1915/1331 senesine ait olması itibariyle bu üç yıl zarfında harb-ı umuminin verdiği acı derslerle milletimizde uyanan "intibâh-ı sınâî"nin meydana getirdiği yeni müesseselerin, ...iş yurtlarının istatistikte dahil-i hesap edilmemiş bulunmasıdır. Bugün gözümüzle görüp mevcudiyetiyle iftihar ettiğimiz bu gibi müesseseler karşısında cminiz ki sanayi'i tahrir edilen yerlerde yeniden bir istatistikin tanzimine başlansa netice, vaziyet büyükçe bir farkla Türk unsurunun lehine teveccüh edecektir" (Aktaran: Toprak, Zafer [1977], "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" *Toplum ve Bilim*, Sayı: 1, Bahar 1977, s. 92-123).

Türk/Müslüman unsurlara ait işyerlerinin oranı mertebe olarak DİE'nin yaptığı değerlendirmeyi doğrulamaktadır. Ancak müellif, 1915 Sayımı'ndan üç yıl sonra kaleme aldığı makalesinde, bu oranın, savaş koşullarında Türk/Müslüman unsurlar lehine değiştiğini söylemektedir ama bu değişimin, örneğin, Müslüman olmayan unsurlara ait bir kısım işyerlerinin kapanması sonucunda meydana gelmiş olabileceğine işaret etmiyor. Kaldı ki, bu değişim işyerlerinin el değiştirmesi sonucu meydana gelmişse bile, bunun aynı zamanda bilgi ve deneyimin de el değiştirmesi anlamına gelmeyeceği bilinmektedir.

ve deneyiminin ya da bir başka deyişle, sinai üretim kültürünün hangi unsurların tekelinde olduğunu belirtmek içindir. İngiliz sermayesi sadece parasal gücüyle değil, sinai üretimdeki teknik üstünlüğü ve dış pazarlara ilişkin bilgi ve deneyim birikimiyle de oradadır ve yerli sanayi üzerindeki denetimini sürdürebilmek için teknik üstünlük ve dış pazar deneyimini kendi tekelinde tutacak; yerli unsurlara bilgi ve deneyim aktarımı belirli sınırlar içinde kalacaktır. Buradan hareketle, Türkiye Cumhuriyeti'ne, sanayi tesisi olarak çok fazla bir varlığın kalmamasından öte, tesisten çok daha önemli olan, sinai üretim bilgi ve deneyimi açısından da pek fazla bir şey kalmadığını söylemek mümkündür.

Bölüm VII

Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan 1960'lı Yıllara Kadar Olan Dönemde İzlenen Sanayi Politikaları

1920-30'lu Yıllar: Sanayisini Kurma Yolunda İlerleyen Genç Cumhuriyet...

Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne kalan sanayi son derece cılız ve "fabrika" yok denecek kadar az olduğu içindir ki, siyasi bağımsızlığını pekiştirmek için iktisadi güç arayışında olan genç Cumhuriyet'in önemli meselelerinden biri fabrika kur[dur]mak, fabrika kurmayı ve imal etmeyi öğrenmek olmuştur.

Daha "Cumhuriyet" ortada yokken 1921'de Ankara Hükümeti'nin Maliye Bakanı Ferit Bey 1921 yılında şöyle demektedir:[1]

1. Tezel, Yahya Sezai (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, s. 146'dan aktaran: Şahinkaya, Serdar, Dr. (2008), "1930 Sanayi Kongresi: 'Türkiye Sanayileşmek Mecburiyetindedir'", Türkiye Ekonomi Kurumu'nda yaptığı sunum, 13 Şubat, Ankara [Bu sunuma www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].

"Bize en lâzım şey fabrika, gine fabrika[dır]... Türkiye çalışıyor, üretiyor, fakat ürünlerinden başkaları yararlanıyor ...alın teri dökerek elde ettiğimiz iptidaî maddeleri ...yok pahasına hârice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü bin ikiyüz kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz."

Ziya Gökalp de, 1923 yılında yazdığı *Türkçülüğün Esasları* adlı eserinin "İktisadi Türkçülük" bölümünde "Türklerin bir de iktisadi mefkûresi vardır ki, memleketi büyük sanayiye mazhar etmektir" diyor ve şunları söylüyordu:[2]

...Bazıları "memleketimiz bir ziraat yurdudur, biz daima çiftçi bir millet kalmalıyız. Büyük sanayiyle uğraşmağa kalkmamalıyız" diyorlar ki, asla doğru değildir. Filhakika, çiftçiliği hiçbir zaman elden bırakacak değiliz, fakat asrî bir millet olmak istiyorsak, mutlaka büyük sanayiye malik olmamız lâzımdır. ...Bu hususta, bize rehber olacak millî iktisat nazariyeleridir. *Amerika'da John Ray [Rae] ve Almanya'da Friedrich List* (altı tarafımızdan çizildi) İngiltere'de Manchesterienlerin tesis ettikleri iktisadiyat ilminin, umumî ve beynelmilel bir ilim olmayıp yalnız İngiltere'ye mahsus bir millî iktisat sisteminden ibaret olduğunu meydana koydular. İngiltere büyük sanayi memleketi olduğu için, mamulâtını harice göndermeğe ve hariçten iptidaî maddeler getirmeğe muhtaçtır. Bu sebeple, İngiltere için faydalı olan yegâne usûl gümrüklerin serbest olması kaidesi, yani açık kapı siyasetidir. Bu kaidenin İngiltere gibi büyük sanayiye malik olmamış olan milletler tarafından kabul edilmesi, ilelebet İngiltere gibi sinai memleketlere esir kal[ın]masını intaç edecektir. İşte, bu iki müceddit kendi memleketleri için, birer hususî millî iktisat sistemi vücuda getirerek, memleketlerinin büyük sanayiye malik olması için çalıştılar. Ve muvaffak da oldular. Bugün, Amerika ile Almanya büyük sanayi hususunda İngiltere ile boy ölçüşecek bir mertebeye yükselmişlerdir ve şimdi, onlar da İngiltere'nin açık kapı siyasetini takip ediyorlar. Fakat, bu devre gelebilmeleri[nin], senelerce millî iktisadın himaye usûllerini tatbik sayesinde olduğunu da pek âlâ biliyorlar...

2. Gökalp, Ziya (1923), *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, 2. Basılış, Temmuz 1955; 117-18.

Evet, Türkiye'nin ihtiyacı "fabrika, yine fabrikadır": "büyük sanayiye malik olmaktır"; bunun için de "himaye usûllerini tatbik etmek lâzımdır" Ve genç Türkiye Cumhuriyeti de elinden geldiğince bunları yapmaya çalışmıştır. Burada altı önemle çizilmesi gereken nokta şudur: Genç Cumhuriyet'in kadroları vizyonerdir; geleceğe yönelik vizyonları vardır; öngörüleri vardır. Bu vizyon ve öngörülerin üretildiği, tartışıldığı, kendilerinin de katkıda bulundukları, görüş ürettikleri kongreler düzenlerler, raporlar hazırlarlar, hazırlatırlar. Ortaya konan öngörüleri de sistematik ve sistemik bir temele oturtur; plan yapar; sanayi planı yaparlar. Üstlendikleri misyonun bilincindedirler ve yaptıkları planı kararlılıkla uygulamaya çalışırlar.[3]

Genç Cumhuriyet'in sanayi kurma çabaları ve 1930'lardaki "sanayi hamlesi" çok araştırılmış; bu konuda çok sayıda eser yayımlanmıştır. Bu eserlerin bir bölümünde de o döneme ilişkin sanayi rapor ve planlarının metinlerine yer verilmiş; bu rapor ve planların hangi şartlar altında ve neler gözetilerek hazırlandıkları, öngörülenlerin ne ölçüde hayata geçirilebildikleri de etraflıca irdelenmiştir. Bu eserlerde, o dönemde düzenlenen kongrelerin belgelerini de bulmak mümkündür.[4] Onun için

3. Tekeli ve İlkin, 17 Nisan 1934'te yürürlüğe konan "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı" uygulama sonuçları konusunda, Yalçın Küçük'ün *Planlama Kalkınma ve Türkiye* (Gerçek Yayınevi, 1971, İstanbul, s. 162) adlı eserine de atfen şu bilgiyi veriyorlar: "1938 yılına gelindiğinde planda yer alan 23 fabrikadan yalnızca 4 tanesinin temelinin atılmamış bulunması, yöneticilere, Sovyetler Birliği'nde ilk plan uygulanmasında kullanılmış olan, 'dört yılda, beş yıllık plan' sloganını kullanma olanağını vermiştir. ...tüm aksaklıklara karşın, genelde bu plan büyük ölçüde uygulanmıştır" (Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.b), *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 2, Ankara, s. 198).

4. Söz konusu eserlerden öne çıkan birkaçını ve bunlarda bulabileceğimiz önemli belgeleri burada zikredelim:

["*Şakir Kesebir Planı*" olarak anılan] "*İktisadi vaziyetimize dair Rapor*", TBMM Âzasına Mahsus, 1930, Ankara TBMM Matbaası; Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.a), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 1, Ocak 2009, Ankara, s. 227-559.

"*Raporlar (İktisat Vekâletince Yazılmıştır)*" [başlığı altında yayımlanarak 17 Nisan 1934'te yürürlüğe konan "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı"], Birinci Kânun 1933, Ankara, Başvekâlet Matbaası, 1933; İnan, Afet (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara içinde. Afet İnan'ın eserine "tıpkı basım" olarak eklenen bu rapor üzerinde M. Kemal Atatürk'ün kendi işaretleriyle notları da yer almaktadır

denememizde bu belgeler ve uygulama sonuçları üzerinde durulmayacak; bu dönem yalnızca, ele aldığımız bilim, teknoloji ve sanayi alanlarında bilgi ve deneyim kazanımı açısından öne çıkan özellikleriyle ortaya konmaya çalışılacaktır.[5]

Belirtildiği gibi, somut hedef fabrika kurmaktır. Kurulacak fabrikalar, kurulacakları yerlerle birlikte tek tek belirlenir. Ama, genç Cumhuriyet'in 17 Nisan 1934'te yürürlüğe konan "*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" ile başlattığı "*sanayi hamlesini*", yalnızca, en çok tükettiğimiz malları (tekstil ürünleri, şeker, kâğıt vb) ya da ara malları (demir-çelik, çimento, selüloz vb) Türkiye'de üretmek üzere fabrikalar kur[dur]ma girişiminden ibaretmiş gibi görmemek de gerekir. Elbette, sanayi deneyimi açısından, işe neredeyse sıfırdan başlayan bir toplum olarak, o dönemde ilk mesele, bir fabrikanın nasıl kurulup işletileceğini ve söz konusu malların, doğal olarak da önce, en çok tüketilenlerin nasıl üretileceğini –*üretme tekniğini*– öğrenebilmekti. Ama, 1920'ler ve 30'lar Türkiye'sinin, bu hamleyle birlikte çağın "*ilim* ve *fenne*" egemen olmaya yönelik bir devlet politikası ve sistemli bir çabası olduğuna da işaret etmek gerekir.[6] Yeri gelmişken, Ziya Gökalp'in "millî iktisat" uygulaması açısından örnek gösterdiği List'in, basit bir "himaye" sisteminin çok ötesinde, yukarıda da sözünü ettiğimiz, ülkesini, imalat yeteneğinin ötesinde, teknolojiye de tam anlamıyla egemen olarak daha iyi ürünler geliş-

"*Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı*" için ayrıca bkz. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.b), s. 134-201. Bu eserde "Birinci Sanayi Planı" öncesinde (1931-1933 yılları arasında) hazırlatılan bazı rapor metinlerine de ("Sovyet Mütehassıslarına" hazırlatılanlar dahil) yer verilmiştir.

"*İkinci Sanayi Planı, 1936*", Türk Tarih Kurumu (1989), Önsöz: Prof. Dr. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Tarih Kurumu Basımevi, 1989 Ankara içinde.

1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar; Neşreden: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara. Bu rapor ve zabıtlar, 1930 yılında basılmış orijinaline tamamıyla sadık kalınarak Ankara Sanayi Odası tarafından 2008 yılında çoğaltılmıştır.

Dönemin öyküsü ve bu bağlamda *1930 Sanayi Kongresi* belgeleri için ayrıca bkz. Şahinkaya, Serdar (2009), *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, ODTÜ Yayıncılık, 2. Basım, Kasım 2009, Ankara.

5. 1920'ler ve 30'lar Türkiye'sinde sanayi politikası ve bu politikanın şekillenmesinde belirleyici olan iktisat politikaları konusunda özellikle bkz. Kuruç, Bilsay (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012, 2. Baskı, İstanbul.

6. Çağın "ilim ve fennine" egemen olmak konusunda bkz. Uğurlu, Cemil, Dr., 1996, "Atatürk'te Bilimsel Düşünüş", *Bilim ve Teknik*, Kasım.

tirmesini mümkün kılacak yeteneklerle donatma yaklaşımını tekrar anımsatalım.

Çağın "*ilim* ve *fennine*" egemen olma çabasının ve bu konudaki kararlılığın en parlak örneklerinden birini, Okuma Parçası II'de de sözü edildiği gibi, genç Cumhuriyet'in, 1925 gibi erken bir tarihte uçak sanayini kurmaya karar vermesinde ve bu kararı izleyen çabaların değişik evrelerinde bulmak mümkündür.[7] Yine aynı okuma parçasından hatırlanacağı gibi, 1920'li yılların ikinci yarısında ve 1930'lu yıllarda, hem kamu hem de özel sektörde uçak yapımına yönelik çeşitli girişimlerde bulunulur. Bunda başarı da kazanılır; hatta imal edilen bazı uçakları yurtdışına satabilme becerisi de gösterilir. Ama, bu işi çok daha sağlam temellere –tam anlamıyla çağın ilim ve fennine– oturtabilmek için, stratejik önemde üç karar alınır:

> Ankara'da bir uçak ve motor fabrikası kurulacaktır.
> Yüksek Mühendis Mektebi'nde *uçak mühendisi yetiştirecek bir dal açılacaktır*.
> Her iki kuruluşa da hizmet vermek üzere *aerodinamik araştırmalar merkezi* kurulacaktır.

Bu üç karar gereğince, 1941'de, Yüksek Mühendis Mektebi'nde uçak mühendisi yetiştirecek bir dal açılır; 1940'lı yılların başında uçak fabrikası, ortalarında motor fabrikası kurulur; 1947'de Ankara Rüzgâr Tüneli'nin yapımına başlanır; tünel 1950'de kısmen işler duruma gelir.

Burada konumuz açısından önemli olan, genç Cumhuriyet'in ileriye doğru attığı pek çok adımdan geriye dönüş işaretlerinin henüz ortaya çıkmadığı 1940'ların başında, hâlâ 1920'lerden, 30'lardan gelen heyecanla, uçak ve uçak motoru fabrikalarının ve daha da önemlisi bir rüzgâr tüneli kurma kararının verilebilmesi ve o dönemin en ileri teknolojili rüzgâr tünellerinden birinin Ankara'da kurulmaya başlanmasıdır. Rüzgâr tüneli, o zamanki Türkiye'nin, uçak yapımında kendi özgün tasarımını geliştirme ve bunu başarabilmek için de ARGE'ye yönelme kararlılığının bir göstergesidir. Ne var ki, 1940'lı yılların ikinci yarısında, Türkiye'nin

7 Genç Cumhuriyet'in uçak sanayindeki atılımı konusunda gerekli kaynakça Okuma Parçası II'de verilmiştir.

kendi uçağını yapma konusundaki kararlılığı sönmeye başlamış; 1950'li yıllara gelindiğindeyse uçak yapmaktan bütünüyle vazgeçilmiş; uçak ve uçak motoru fabrikaları işlevsizleşmiş; Rüzgâr Tüneli'nin de henüz işletmeye bile açılmadan hiçbir işlevi kalmamıştır.

Kritik Dönemeç:
1940'lı Yılların İkinci Yarısı / Sanayide Duraklama...

Böyle olması da kaçınılmazdı. Çünkü savaş sonrasında uygulanacak kalkınma politikasını belirlemek için, yine 1920'lerden, 30'lardan gelen heyecanla, henüz savaş bitmeden hazırlanıp 07 Mayıs 1945'te Hükümet'e sunulan *Beş Yıllık Sanayi Planı*,[8] uygulanması için gerekli mali imkânları yaratmak üzere hükümete istikrazda bulunma yetkisini veren bir kanunun[9] 1946 Haziran'ında çıkarılmış olmasına rağmen, 21 Temmuz 1946'daki milletvekili genel seçimlerinden sonra kurulan Recep Peker Hükümeti'nce rafa kaldırılmıştır.[10] Bu planın yerini, *tarım*

8. *Beş Yıllık Sanayi Planı* ile ilgili ayrıntılı açıklamalar için bkz. Aydemir, Şevket Süreyya (1967), *İkinci Adam (İsmet İnönü), İkinci Cilt: 1938-1950*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 395-418. Ayrıca bkz. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 3, Ocak 2009, Ankara, s. 1-5.
Söz konusu *Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın "1920'lerden 30'lardan gelen heyecanla" hazırlandığını söylememiz boşuna değildir; çünkü bu *Plan*'ının hazırlanması için kurulan dört vekile bağlı ama çalışmalarını İktisat Vekâleti'nin eşgüdümünde yürütecek komisyonun sekreterlik ve raportörlük görevini "Vekâletin Tetkik Heyeti Reisi sıfatı ile" Şevket Süreyya Aydemir yürütmüştür. "Plan Şeması"nı da Şevket Süreyya Aydemir ve "Komisyonun da azası ve Sümerbank Konjonktür Müşaviri olan İsmail Hüsrev Tökin" birlikte hazırlamışlardır (Aydemir, Şevket Süreyya [1967], s. 396). Aydemir ve Tökin "*Kadro* Hareketi in önemli iki temsilcisi[dir]" (Tekeli, İlhan ve Selim İlkin [2009.c], s. 3).
9. 03 Haziran 1946 tarih ve 4938 sayılı "Kalkınma İstikrazı Hakkında Kanun" için bkz. *Resmî Gazete* [bundan böyle kısaca *RG* olarak anılacaktır], 19.6.1946.
10. Şevket Süreyya Aydemir, Recep Peker Hükümet'ince rafa kaldırılan plan belgelerinin 23 Eylül 1949 "varide tarihli" bir Başbakanlık yazısı ile İktisat Vekâleti'ne [o tarihte adı "Ekonomi Bakanlığı"dır] iade edildiğini yazar. Yazı çok kısadır: "Selefiniz tarafından yapılmış ve ilişik listede tarih ve sayıları ile özetleri gösterilen teklifler, bağlı olarak sunulmuştur. / Bunların incelenerek, gerekiyorsa yeniden teklifte bulunulmasını, saygılarımla, rica ederim. / Başbakan yerine / Müsteşar" (Aydemir, Şevket Süreyya [1967], s. 414). İade tarihine bakılırsa, o tarihte, Başbakanlık koltuğunda, çok kısa bir süre önce Peker'den görevi devralan Hasan Saka oturmaktadır. Yine Aydemir'in yazdıklarına göre Plan'ın hazırlanması ve kabulünün sağlanması aşamalarında dönemin İktisat Vekili Fuat Sirmen'in büyük gayretleri olmuştur (Aydemir, Şevket Süreyya [1967], s. 396). Ancak Fuat Sirmen'e sonraki hükümette yer verilmemiştir.

sektörünün geliştirilmesine odaklanan *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* almıştır.[11]

Bu plan değişikliği, 1920'li yıllardan başlayarak sürdürülegelen ve ülkenin kalkınması için sanayinin kurulmasını temel alan ulusal iktisat politikasında köklü bir değişiklik yapıldığının ve kalkınmada önceliğin tarım sektörüne verildiğinin işaretidir. Açıkçası, Türkiye sanayileşmekten vazgeçmiştir. Bunun ne anlama geldiğini daha iyi anlatabilmek için, *Beş Yıllık Sanayi Planı*'nın dayandığı "Memleketimizde kurulması düşünülen makine, madenî eşya ve malzeme sanayi planı hakkında Rapor"[12] başlığını taşıyan bir hazırlık çalışmasından söz edelim: Bu raporda, adından da anlaşılabileceği üzere, "makine, madenî eşya ve malzeme sanayi" gibi, son derece iddialı sanayi dallarının ülkemizde kurulması öngörülmektedir. Her sanayi dalında hangi fabrikaların kurulmasının öngörüldüğü de tek tek sayılmıştır. Bu fabrikalardan önemli bir bölümü için verilen "imalât programı, senelik istihsal kabiliyeti, personel ihtiyacı, enerji ihtiyacı, lüzumlu sermaye, kurulacağı yer ve [bu yer seçiminin] sebepleri" gibi bilgilerden öyle anlaşılmaktadır ki, raporu hazırlayanlar, önerdikleri her fabrika için bir ön proje de hazırla(t)mış durumdadırlar. Raporda kurulması önerilen fabrikalar konusunda bir fikir verebilmek için, "Harp sanayi fabrikaları" başlığı altında sayılanların listesine aşağıda yer verilmiştir. Ne yazıktır ki bu fabrikalar, önerildikleri raporun kendisi ve bu raporun ışığında hazırlanan *Beş Yıllık Sanayi Planı* ile birlikte kâğıt üstünde kalmıştır.

Önerilen *"harp sanayi fabrikaları"nı* kurmaktan vazgeçilmesi, aslında, imalat yeteneği ve bundan çok daha önemlisi, yeni ürün ve teknoloji geliştirme yeteneği kazanma açısından ülkeyi sıçra-

11. *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* ile ilgili açıklamalar için bkz. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c) s. 5-26.
Bu eserde *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*'nın tam metnine de yer verilmiştir (s. 45-159). Eserde ayrıca "Plan Çalışmalarını Yürüten Kişilerle İlgili Liste" (s. 29-36) ve "Planla İlgili Metodolojik Not" (s. 37-44) yer almaktadır.

12. Bkz. Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı, *"Memleketimizde kurulması düşünülen makine, madenî eşya ve malzeme sanayii planı hakkında Rapor"*, Gizli ve hizmete mahsustur, Ekonomi Bakanlığında Toplanan Bakanlıklar Arası Bir Uzmanlar Komisyonunca Hazırlanmıştır. *Rapor*'un önsözünde belirtildiğine göre, "Uzmanlar Komisyonu" üyeleri plan üzerinde çalışmak üzere, 8.11.1944'te Ekonomi Bakanlığı'nda (tam o tarihteki adıyla "İktisat Vekâleti"; bu ad kısa bir süre sonra "Ekonomi Bakanlığı" olarak değiştirilmiştir) bir araya gelmişlerdir.

tacak muazzam bir imkânı kullanmaktan vazgeçildiği anlamına gelmektedir. ABD, bugün sahip bulunduğu teknolojideki tartışmasız üstünlüğünü, II. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında *"harp sanayi fabrikaları"*nda kazanmıştır. Çünkü teknolojinin sınırları Federal Hükümet'in uyguladığı silah tedarik politikası ve sağladığı sübvansiyonlarla bu fabrikalarda zorlanmış; geliştirilen teknolojiler, sivil amaçlarla da kullanılmak üzere bu fabrikalardan bütün bir Amerikan sanayine aktarılmış; hatta bu teknolojilerin daha baştan hem askerî hem de sivil amaçlarla kullanılabilmesi için çift amaçlı olarak geliştirilmesi bir devlet politikası haline getirilmiş; sonraki yıllarda bu politika açıkça da ilan edilmiştir.[13] Kapitalist sistemin Almanya, Birleşik Krallık ve Fransa gibi önde giden ülkeleri de hep aynı yolu izlemişlerdir. Pazar ekonomilerinde silah üretimi serbest rekabete kapalı olan bir alandır ve serbest rekabet kurallarını bütün dünyada hâkim kılmak amacıyla düzenlenen bütün uluslararası anlaşmalarda bu sanayi kural dışı tutulmuştur.

Etik veya değil, ama ne yazıktır ki, *"harp sanayi fabrikaları"* teknoloji geliştirmenin ve geliştirilen teknolojilerin sivil amaçlarla da kullanılmak üzere diğer sanayi dallarına da aktarılması yoluyla, ülke sanayinin teknolojide üstünlük kazanarak, dünya pazarlarında rekabet üstünlüğünü ele geçirebilmesinin en etkin araçlarından biridir. Türkiye, 1940'lı yılların ikinci yarısında özellikle *"harp sanayileri"*ni kurmaktan vazgeçmekle kendi geleceğini karartmıştır. Liberal/pazar ekonomisinden yana olduklarını ve *"harp sanayi fabrikaları"* kurmaktan vazgeçmelerinin

13. Bunun bir örneğini 22 Şubat 1993'te ABD Başkanı Clinton ve yardımcısı Gore tarafından yürürlüğe konan teknoloji politikası belgesinden verelim. Deniyordu ki:
"Bütün federal ARGE ajansları (726 ulusal laboratuar dahil) mümkün olan her yerde, sanayi ile ortak hareket etmeye teşvik edilecektir. Böylece, federal ARGE yatırım harcamalarından hem devletin hem de iş dünyasının gereksinmelerine yanıt verecek biçimde yararlanılabilecektir.
Federal ARGE harcamalarında %56 pay sahibi olan, özellikle Savunma Bakanlığı için bu yeni yönelimin âciliyeti vardır. Savunma Bakanlığı'nın ARGE bütçesinin önemli bir bölümü, halen çift amaçlı projelere –özellikle İleri Savunma Araştırmaları Proje Dairesi'nce (DARPA) desteklenen projelere– tahsis edilmiş durumdadır. Giderek artan sayıda savunma ihtiyacı, önümüzdeki yıllarda ticari kullanımı da olan ürün ve teknolojilerden yararlanarak karşılanabileceği için, çift amaçlı proje desteği artırılacaktır. Savunma Bakanlığı savunma ve ticari amaçlı teknoloji geliştirmede bütünleşmeyi sağlayacak bir strateji geliştirmektedir."
(Clinton, William J., President and Vice President Albert Gore, Jr. (1993), "Technology for America's Economic Growth, A New Direction to Build Economic Strength", The White House Office of the Press Secretary, February 22, 1993, s. 8).

de, savaşa karşı olmak gibi bir etik nedenden kaynaklanmadığını bildiğimiz o dönemin siyaset ve devlet adamları [kapitalizm anlayışları nasıl bir anlayışsa], uluslararası rekabet üstünlüğü yarışından ülkeyi kendi elleriyle geri çekmişlerdir.

Türkiye 1940'lı yılların ikinci yarısında *"harp sanayinden"* çekilme kararı vermekle başka neleri feda etmiştir, onu da yeri geldiğinde birlikte irdeleriz.

Kutu I

"Memleketimizde kurulması düşünülen makine, madenî eşya ve malzeme sanayi planı hakkında Rapor"da* Kurulması Öngörülen *"Harp sanayi fabrikaları":

1. Piyade mühimmatı fabrikası;
2. Ağır ve hafif makineli tüfek ve makineli tabanca fabrikası;
3. Otomatik tank defi topları fabrikası;
4. Otomatik hava müdafaa silâhları fabrikası;
5. Otomatik toplar mühimmatı fabrikası;
6. Büyük çaplı kara topları fabrikası;
7. Büyük çaplı hava müdafaa, sahil müdafaa ve deniz vasıtaları topları fabrikası;
8. Büyük çaplı toplar mühimmatı fabrikası;
9. Kovan fabrikası
10. Tapa fabrikası;
11. Kapsül fabrikası;
12. Nitrogliserinli barut fabrikası;
13. Trotil fabrikası;
14. Nitrik asit fabrikası;
15. Özel çelik döküm ve hadde fabrikası;
16. Pirinç döküm ve hadde fabrikası;
17. Optik âletler fabrikası;
18. Muhabere âletleri fabrikası;
19. Tank ve traktör fabrikası;
20. Motor fabrikası (Uçak motoru);
21. Uçak fabrikası (mevcutların büyütülmesi);
22. Uçak bombaları fabrikası;
23. Askerî tersane (Gölcük).

Türkiye'nin, uçak ya da savunma sanayi gibi (günümüzde *"harp sanayi"*, *"savunma sanayi"* olarak anıldığı için biz de bu

terimi kullanmayı yeğliyoruz), kendisini, sanayide çok daha ileri yetenek düzeylerine sıçratacak, dolayısıyla da sanayileşmesine ivme kazandıracak sanayi dallarından geri çekilmesi, genellikle, bu sanayi dallarının üretim konusu olan malları kendisi üretmek yerine, o yıllarda, *Truman Doktrini* ve *Marshall Planı* çerçevesinde ABD ile imzalanan yardım anlaşmalarından yararlanarak, ABD'den tedarik etmeyi tercih etmesine bağlanır. Bu tercih, ele aldığımız konu açısından son derece önemlidir. Onun içindir ki, genç Cumhuriyet'in başlattığı sanayi hamlesinin önünü kesen, sanayileşmemizde çok büyük bir hız ve zaman kaybına yol açan bu tercihin arkasında yatan siyasi ve iktisadi nedenleri yeniden hatırlamamız gerekecektir.

1920-30'lu Yıllarla İzleyen Dönemleri Ayırt Edebilmek İçin Kısa Bir Karşılaştırma...

Ancak o noktaya gelmeden önce, Türkiye'nin ABD'den yardım almaya başladığı 1940'lı yılların ikinci yarısı ile onu izleyen dönemleri önceki dönemden ayırt edebilmek için, özellikle 1930'lu yıllarda izlenen sanayi politikasına, *sonradan sanayileşen ülkelerin* izledikleri politikalarla karşılaştırmalı olarak bakmakta yarar vardır. Bu önemlidir; çünkü bunların arasında, 1940-50'li yıllarda, sanayilerinin gelişmişlik düzeyi açısından Türkiye ile hemen hemen aynı konumda, hatta G, Kore gibi, Türkiye'nin de gerisinde olan ülkeler de vardır ve bu ülkeler bugün, bizim ülkemizden çok daha ileri bir konuma gelmiş; sanayileşme ve gelişme yolunda çok daha büyük mesafeler katetmişlerdir. Özellikle bu ülkelerle yapacağımız karşılaştırma ile, biz nerede yanlış yapmaya başladık da onlar sanayileşebilirken biz bunu başaramadık sorusunun yanıtını verebilmek için bazı ipuçları elde etmiş olacağız.

"*Sonradan sanayileşen ülkeler*" dendiğinde, bu aslında, B. Britanya'nın ardından sanayileşme sürecine giren bütün ülkeleri kapsar. Ama biz burada, Türkiye açısından akla daha yakın bir karşılaştırma yapabilmek için, "*sanayileşme ve teknolojide yetkinleşme sürecini ağırlıklı olarak 20. yüzyılda yaşayan ülkeler*" kaydını koyarak belli bir daraltmaya gideceğiz. Bu nitelemeyi ölçü olarak aldığımızda şu beş ülkenin öne çıktıkları görülür: Japonya, Güney Kore, Hindistan, Çin, Brezilya... Japonya'yı da bu gruba katıyoruz; çünkü Japonya'nın, özellikle çağın tek-

nolojisini yakalaması ve o teknolojide yetkinleşmesi II. Dünya Savaşı sonrasındadır.

Bu beş ülkenin izledikleri, sanayileşmeyi odak alan politikalarla,[14] genç Cumhuriyet'in izlediği politika karşılaştırıldığında, göze çarpan ilk nokta, bu ülkelerin istisnasız hepsinin, sanayileşme meselesini sadece "fabrika kurmak ve imalâtta beceri kazanmak" biçiminde ele almayıp bununla eşzamanlı olarak, tıpkı List sonrasının Almanya'sında olduğu gibi, sınai araştırma, teknolojik geliştirme ve yenilikçilikte de beceri kazanmayı ve bunu, dönemlerinin en ileri teknolojilerinin kullanıldığı sanayi dallarında başarmayı hedef almış ve başarmış olmalarıdır. Böylesi bir öngörüsü olmadan sanayileşebilmiş tek bir ülke örneği yoktur.

Yine dikkatli bir inceleme sonunda görülecektir ki, bu ülkeler, istisnasız hepsi, "bilim alanında da yetkinleşme" meselesini göz ardı etmemişler; teknolojide ve teknolojik yenilikçilikte yetkinleşmeyi, eşyanın tabiatı gereği, bilimde yetkinleşme ile bir bütün olarak ele almışlardır. Bazı ülkelerin bu yetkinleşme meselesini, bilim ve teknolojide eşzamanlı olarak başlatmamış olması ya da teknolojiye veya ürün geliştirmeye nispi bir öncelik vermesi, bu alanlardaki yetkinleşmenin bütünlüğü konusunda bir yanılgıya yol açmamalıdır. Bu yalnızca *öğrenmeye* başlamada izlenen yolla ilgilidir.

Eğer bu ülkeler, bilimde yetkinleşme, teknolojide yetkinleşme ve teknolojik yenilikçilikte yetkinleşmeyi sistemik bir bütünlük içinde ele almayı başaramasalardı, 19. yüzyıla göre, bilim ve teknolojideki üstünlüğün sınai üretimde üstünlük kazanma açısından çok daha fazla belirleyici hale geldiği bir çağda, ne sanayileşmeyi ne de önde koşan ülkelere yetişmeyi başarabilirlerdi.

Meseleye bu açıdan bakıldığında, genç Cumhuriyet'in yö-

14. G. Kore'nin izlediği politika konusunda bkz. Mody, Ashoka (1989), "Strategies for Developing Information Industries", *The European Journal of Development Research: Technology and Development in the Third Industrial Revolution*, Guest Editors: Charles Cooper and Raphael Kaplinsky, Volume 1, Number 1; June 1989, s. 38-59. Ayrıca bkz. Göker, Aykut (2004), "Pazar Ekonomilerinde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Türkiye", *Teknoloji*, TMMOB 50. Yıl Yayını, Mayıs, Ankara, s. 123-220. Brezilya'nın izlediği politika konusunda bkz. Bastos, Maria-Ines (1992), "The Interplay of Domestic and Foreign Political Constraints on the Informatics Policy of Brazil", The United Nations University Institute for New Technologie. *Working Papers*, June.

netimdeki öncü kadrolarının da bu sistemik bütünlüğü görebildikleri net olarak söylenebilir. Onlar da temelde, *"çağın ilim ve fennine egemen olmak"* ilkesiyle simgeleştirdikleri bu sistemik bütünsel yaklaşımı benimsemişler ve bu anlayışla uyumlu bir politika izlemeye çalışmışlardır. Ne var ki, bu politikadan, Amerikan Yardımı'nın yürürlüğe girdiği 1940'lı yılların ikinci yarısından başlayarak, tamamen sapılmış; bilim ve teknoloji meselesini bir yana bırakalım, sınai üretim bile geri plana itilmiştir. 1920-30'lu yılların öncü kadrolarını, sanayi politikası açısından, izleyen yıllarda işbaşına gelenlerden ayıran en önemli fark kanımızca budur.

Şunu da mutlaka eklemek gerekir ki, 1940-50'li yıllarda, sanayilerinin gelişmişlik düzeyi açısından hemen hemen aynı konumda oldukları Türkiye'yi gerilerde bırakıp giden ülkeler, izledikleri sistemik bütünsel yaklaşımda, bilim, teknoloji ve sanayi açısından, ülkelerindeki kültürel birikim hangi noktada açık veriyorsa, o açığı kapatmak için, kendilerine örnek aldıklarının daha önce yaptıkları gibi, hiç tereddüt etmeksizin devlet mekanizmalarını harekete geçirebilmişler ve bu imkânı başarıyla kullanmışlardır. Örneğin, sanayilerini teşvik için devletin tedarik politikasını etkin bir araç olarak kullanmışlardır. Malını kendi iç pazarında satamayan bir firmanın yurtdışına hiç mal satamayacağını bilerek, o malı önce devlet alıp kullanmaya başlamıştır; tıpkı Brezilya'nın uçak sanayinin emekleme döneminde yaptığı gibi... Ya da sanayileri ARGE faaliyetlerine güç yetiremediği için ortaya çıkan ARGE açığını, devlet eliyle kurdukları araştırma enstitüleri ile kapatmışlardır; tıpkı G. Kore'nin yaptığı gibi...[15]

Genç Cumhuriyet'in öncü kadrolarının da, başlattıkları sanayileşme hamlesinde, devlete etkin bir rol biçtiklerini ve devlet aygıtını bu yolda olabildiğince etkin bir biçimde kullanmayı başarabildiklerini belirtmek gerekir. Genç Cumhuriyet, tıpkı sonradan sanayileşen bu beş ülkenin yaptığı gibi, ama Türkiye'ye özgü şartları da dikkate alarak, devlet aygıtını yoğun biçimde kullanmıştır. Tarihin o kesitinde, neydi Türkiye'ye özgü şartlar? Son derece yetersiz sermaye birikimi, girişimcilik kültüründeki, sınai yatırım ve sinai üretim bilgi ve becerisindeki, dolayısıyla da geliştirme kültüründeki büyük açık... Ya da çok daha somut

15. G. Kore'nin devlet eliyle kurulan araştırma enstitüleri, yaşamöyküleri ve misyonları konusunda bkz. Göker, Aykut (2004), s. 123-220.

olarak şöyle söylenebilir: Sanayi burjuvazisinin, girişimcinin, sanayi işçisinin, mühendisin yok denecek kadar azlığı... Genç Cumhuriyet'in öncü kadroları, bu açıkları kapatabilmek, olmayan toplumsal sınıf ve katmanları, yetenek kategorilerini yaratabilmek için devlet aygıtını harekete geçirmişlerdir.

Önceleri, girişimcileri fabrika kurmaya yönlendirmek için devlet aygıtından yararlanılmış; bunun yetmeyeceği görülünce, kurulan bir kısım devlet kurumları eliyle doğrudan fabrika kurmaya başlanmıştır. 1930'lu yıllar, devlet aygıtının fabrika kurmak için yoğun olarak kullanıldığı bir dönem olmuştur. Ve bu aygıtı kullanırken de, tıpkı karşılaştırdığımız ülkelerde olduğu gibi, uzun vadeli bir bakış açısıyla plan yapılmış ve yapılan plan da (17 Nisan 1934'te yürürlüğe konan *"Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı"*), yukarıda belirtildiği gibi, büyük ölçüde gerçekleştirilmiştir. Oysa 1940'lı yılların ikinci yarısında "Memleketimizde kurulması düşünülen makine, madenî eşya ve malzeme sanayi planı" ve bunun uzantısındaki *Beş Yıllık Sanayi Planı* gibi 1920-30'lu yılların anlayışıyla –idealistçe– hazırlanmış planlar artık rafa kaldırılmaktadır. Bunların yerine *1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı* gibi, tarım ülkesi olmayı hedef alan planlar vardır. Ya da 1950'lerde olduğu gibi, plan fikrinden bütünüyle kopuş da vardır. Plan fikrine yeniden dönülebilmesi için 1960'lı yılların gelmesi gerekmiştir.

Oysa söz konusu beş ülke, öngördükleri ve üzerinde ulusal bir görüş birliğine vardıkları sanayileşme, bilim ve teknolojide yetkinleşme ve bu yetkinliği sürdürebilme ana hedefleri doğrultusunda ve bu sistemik bütünlüğü koruyarak, baştan beri planlı bir gidişe sahiptirler ve bu disiplinlerini bugün de aynı kararlılıkla sürdürmektedirler.[16]

Tekrar 1930'lu yılların Türkiye'sine dönersek, devlet aygıtının fabrika kurma amacıyla yoğun kullanıldığı o planlı dönemde bile, sanayi hareketine yön verenlerin ideoloji ufkunda ya da gelecek tasavvurlarındaki hâkim motifin liberal/pazar ekonomisi anlayışı olduğunun da altını çizmek gerekir. Bu motif 1940'lı

16. Söz konusu beş ülkenin bilim, teknoloji ve sanayi ile ilgili plan ve programların ya da bu alanlarda izledikleri stratejilerin dayandığı belgelerin, OECD'nin iki yılda bir yayımladığı *OECD Science, Technology and Industry Outlook*'lar yardımıyla izleri sürülebilir ve bu belgelere ulaşılabilir. Son olarak, 2012 yılına ait olanı da yayımlanmıştır. Söz konusu belgelerden bir bölümüne www.inovasyon.org'dan da ulaşılabilir.

yılların ikinci yarısından başlayarak adeta kutsanmış ve ideolojik açıdan dokunulmazlık kazanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda, düşünce ufkuna, devletin yönetimine ve toplum hayatına hâkim kılınan dinî inanç sisteminden ayrıldığına kanaat getirilenler nasıl şiddetle cezalandırılıyor ise, o dönemlerin Türkiye'sinde de, liberal ekonomiden yana olmayan siyasi-iktisadi görüş sahipleri de benzer cezalarla karşılaşmışlardır. Dinsel dogmanın yerini, görünüşe göre, pazar ekonomisine olan inanç almış gibidir.

Bu katı tutum bir yana, karşılaştırma için ele aldığımız beş ülkede de geçerli olan ekonomi, temelde, liberal/pazar ekonomisidir. Çin'in diğerlerine göre özel bir durumu olmakla birlikte bu ülke de bugün, oyunu liberal/pazar ekonomisinin kurallarına göre oynamaktadır. Ama bu beş ülkenin de, iş yabancı sermayenin kendi ülkelerinde yatırım yapmasına geldiğinde, mutlak olarak kendi ulusal çıkarlarını gözeten, son derece denetimli bir politika izledikleri ve hiçbir biçimde inisiyatifi tek başına kendi özel sektörlerinin ya da girişimcilerinin eline bırakmadıkları görülmektedir. O noktada, tıpkı, Almanya'nın ya da ABD'nin 19. yüzyılda izledikleri ulusalcı politikalarda olduğu gibi, mutlak bir devlet denetimi ya da mutlak bir devlet gözetimi söz konusudur.

Oysa genç Cumhuriyet'in, yurtseverliklerinden, ulusalcılıklarından asla şüphe duyulmaması gereken önderlerinin bile, yabancı sermaye konusunda, oldukça temkinli davranmalarına rağmen yine de pek fazla çekincelerinin ya da katı şartlarının olduğu söylenemez. Her ne kadar pek çok yerli ve yabancı müellif, genç Cumhuriyet'in yabancı sermayeye iyi gözle bakmadığını ve yabancı sermaye yatırımlarına izin vermediğini yazmışsa da, Gündüz Ökçün yaptığı araştırmada bunun böyle olmadığını ortaya koymuştur. Ökçün bu araştırma sonuçlarını yayımladığı *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye* başlıklı kitabının "Girişi"nde şöyle diyor:[17]

> ...Cumhuriyet Rejimi genel olarak yabancı sermayeye değil, kapitüler ayrıcalık arayan yabancı sermayeye iyi gözle bakmamıştır; ve kapitüler ayrıcalık aramayan yabancı sermaye de Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'ye girmiştir.

17. Ökçün, A. Gündüz (1971), *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, Ankara, s. 5.

Ökçün, Cumhuriyet Rejimi'nin genel olarak yabancı sermayeye karşı olmadığı yönündeki tespitini, her şeyden önce, 17 Şubat 1923 - 04 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde açış konuşmasını yapan Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ile O'nun ardından söz alan İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in yabancı sermaye konusunda izlenecek politikayla ilgili olarak söylediklerine dayandırır. Yine bu söylenenlerden hareketle de şu ek tespiti yapar:

> Kurtuluş Savaşı'nı veren siyasal kadro, zaferden sonra Türkiye'nin yabancı sermayeye ihtiyacı olduğunu kabul etmektedir. Bu konuda ileri sürülen şart Türk vatandaşlarından daha fazla ayrıcalık aramamak ve Türk kanun ve nizamlarına uymaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin yabancı sermaye konusundaki tutumu sanayimizin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynadığı için, Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından, Mustafa Kemal Paşa ile Mahmut Esat Bey'in söylediklerini anımsamakta yarar vardır; Mustafa Kemal Paşa diyor ki:[18]

> Efendiler, iktisadiyat sahasında düşünür ve konuşurken, zannedilmesin ki, ecnebi sermayesine hasımız. Hayır. Bizim memleketimiz vasidir, çok say ve sermayeye ihtiyacımız var. Kanunlarımıza riayet şartıyla ecnebi sermayelerine lâzım gelen teminatı vermeğe her zaman hazırız. Ecnebi sermayesi bizim sayimize inzimam etsin ve bizim ile onlar için faideli neticeler versin.
> Mazide, Tanzimat devrinden sonra ecnebi sermayesi müstesna bir mevkie malikti. Devlet ve Hükümet ecnebi sermayesinin jandarmalığından başka bir şey yapmamıştır. Her yeni millet gibi, Türkiye buna muvafakat edemez. Burasını esir ülke yaptırmayız. (Alkışlar)

Mahmut Esat bey ise şunları söylüyor:[19]

> Zannedilmesin ki... Yeni Türkiye İktisat Mektebinin ecnebi sermayesine karşı bir taassubu, bir husumeti ve bir adaveti vardır. Hayır. Biraz evvel Gazi Paşamızın dedikleri gibi, biz Türkiye'yi, iktisadiyatını bir esirler ülkesi halinde ecnebi sermayesinin eline terk ve tevdi edeme-

18. Aktaran: Ökçün, A. Gündüz (1971), s. 7. Ayrıca bkz. Ökçün, A. Gündüz (1968), *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir): Haberler-Belgeler-Yorumlar*, 2. basılış, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, Ankara, s.252-53.
19. Aktaran: Ökçün, A. Gündüz (1971), 7 Ayrıca bkz. Ökçün, A. Gündüz (1968), 263.

yiz. Fakat, memleketimizde meşru bir surette kazanmak ve yaşamak isteyen yabancı sermayesine kanun ve nizamlarımıza tâbi olmak üzere, Türkiyelilerden fazla bir imtiyaz, bir hile ardında koşmamak şartıyla, memleketimizde her türlü teshilâtı, hatta diğer milletlerin gösterdiği teshilâttan fazla kolaylıkları irae etmeğe her zaman hazırız.

Ökçün'ün, bu sözlerle ilgili asıl çarpıcı yorumuysa şudur:[20]

Türk vatandaşlarına tanınandan daha fazla ayrıcalık tanımama ve Türk kanun ve nizamlarına uyma şartıyla yabancı sermayeyi kabul etme politikası, *yabancı sermayenin Türk ekonomisini fiilen kontrolü altına alabileceği ihtimalini* (altı tarafımızdan çizildi) gözden kaçırmaktadır.

Ökçün'ün işaret ettiği ihtimal, burada ele aldığımız konu "sanayi" olduğu için, onunla sınırlı olarak söyleyelim, sanayide gerçekleşmiş ve karşılaştırma için esas aldığımız ülkelerdekinin tam aksine, bugünkü sanayi yapımızın şekillenmesinde belirleyici olmuştur. O ülkelerle, özellikle 1940'lar ve yabancı sermayeye kapıların artık kayıtsız şartsız açıldığı, 40'lar sonrasının Türkiye'sini ayıran belirleyici noktalardan biri de budur. İzleyen bölümlerde bu yargıya varmamızın nedenleri açıklık kazanacaktır.

Sanayideki Duraklamanın Yollarını Döşeyen Marshall Planı, Truman Doktrini vs...

Türkiye'nin, 1940'lı yılların ikinci yarısından başlayarak, kendisini, sanayide çok daha ileri yetenek düzeylerine sıçratacak, dolayısıyla da sanayileşmesine ivme kazandıracak sanayi dallarından geri çekilişinin, genellikle, Türkiye'nin, bu sanayi dallarının üretim konusu olan malları kendisi üretmek yerine, o yıllarda Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde başlayan yardımlardan yararlanarak ABD'den tedarik etmeyi tercih etmesine bağlandığını belirtmiştik. Kurulan bu bağlantıda, hiç şüphesiz çok yüksek bir hakikat payı vardır. Ama, bu hakikatin çok önemli bir yanı daha vardır ki o da, Türkiye'nin böyle bir yola girmesinin bütünüyle kendi siyasi ve iktisadi tercihinin bir sonucu olduğudur. Türkiye, sanayileşmekten kendi iradesiyle vazgeçmiştir.

20. Ökçün, Gündüz (1971), s. 8.

Yardımı verenin bu yardımın hangi ihtiyaç kalemleri için ya da hangi amaçlarla kullanılabileceğini düzenlemesi (isterseniz buna, Türkiye için yaptığı ihtiyaç öngörüsü de diyebilirsiniz) son derece doğaldır ve bu konuda elbette ABD'nin ulusal çıkarları belirleyici olmuştur.

II. Dünya Savaşı sırasında, deyim yerindeyse "*savaş makineleri*"nin ve bunlar için gerekli mühimmatın üretimine yönelerek, gerçekten önemli bir imalat kapasite ve yeteneği yaratmış olan Amerikan sanayi, savaşın sona ermesiyle, boşta kalan imalat kapasitesi ve işgücü için mutlaka bir seçenek yaratmak zorundaydı ve bu kapasitenin, savaş bittiğine göre, yol ve inşaat makineleri, tarım ve sinai üretim makineleri vb "*barış makineleri*"nin üretimine yöneltilmesi aklın gereğiydi. Çünkü bu makinelerde muazzam bir talep patlaması olacaktı ve savaştan hiçbir yıkıma uğramadan çıkan Amerikan Sanayi buna en iyi yanıtı verebilecek durumdaydı. Bu talep aynı zamanda, ekonomik büyümeye hız kazandırmak için de bulunmaz bir fırsattı. Ama Amerikan sanayi, üretimine yöneleceği "barış makineleri"nin pazarını da yaratmak zorundaydı. Aslında bu pazar vardı. Savaştan bir harabe olarak çıkan Avrupa'nın yeniden inşası için, kendi fabrikalarını ayağa kaldırıncaya kadar bu makinelere mutlaka ihtiyacı vardı; ama alım gücü yoktu. ABD, Marshall Planı ile Avrupa için bir alım gücü yaratmıştır. Burada karşılıklı çıkarlar örtüşmüştür ve Amerikan resmî belgeleri de bunu açık yüreklilikle ortaya koymaktadır:[21]

> The Marshall Plan, it should be noted, benefited the American economy as well. The money would be used to buy goods from the United States, and they had to be shipped across the Atlantic on American merchant vessels (Not edilmelidir ki, Marshall Planı, Amerikan ekonomisinin de çıkarınaydı. [Verilen] para Birleşik Devletler'den mal satın almak için kullanılacaktı ve bu malların Atlantik Okyanusu'nda Amerikan ticaret gemilerince taşınması zorunluydu).

Türkiye, savaşa girmeyerek Avrupa'dakine benzer bir yıkımdan kurtulmuştur ama, o da geri kalmış ekonomisi ve savaş süresince yapmak zorunda kaldığı olağanüstü askerî harcamaları

21. "The Marshall Plan (1947)", *http://www.america.gov/st/washfile-english/2005/April/20050429143929ICJsamoh0.6520502.html#ixzz27cyl1ZF* (17.7.2012)

nedeniyle bu tür yardımlara muhtaç durumdadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin asıl derdi bu değildir. Türkiye, savaş sonrasının yeni dünya düzeninde, ABD'nin başını çektiği tarafta yer almak kararındadır. İşte asıl derdi de yaptığı bu siyasi seçimi[22] savaşın sıcak döneminde yanlarında yer almadığı ABD ve müttefiklerine kabul ettirmektir. Türkiye Marshall Planı'nın kapsamına alınmayı, ABD ve müttefikleri nezdinde kabul edilebilirliğini sağlamanın bir adımı olarak görmüş ve bu yardımı kendisi ısrarla talep etmiştir. Bu ısrar o mertebededir ki, İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in belirttikleri gibi, 1947'de artık Marshall Yardımı'ndan yararlanabilmek için kalkınma planı yapan bir Türkiye vardır[23] ve "Hazırlanan planın, ülke kalkınması için temel olarak seçtiği sektör tarımdır."[24] Sonuçta Türkiye bu yardımı sağlamıştır ve başta tarım sektörü olmak üzere, karşı tarafın da onayladığı faaliyet alanlarında kullanmıştır.

1940'lı yılların ikinci yarısı Cumhuriyet tarihi açısından bir dönüm noktasıdır. Onun için o dönemde yapılan stratejik önemdeki anlaşmaları birlikte anımsamakta yarar vardır. Bilindiği gibi, Amerikan Dışişleri Bakanı George C. Marshall'ın 05 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde ana hatlarını açıkladığı II. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sına yardım planı, 03 Nisan 1948'de ABD Kongresi'nce "*Foreign Assistance Act of 1948*" ana başlığı altında yasalaştırılacaktır. "*Economic Cooperation Act of 1948*" altbaşlığını da taşıyan bu yasa daha sonra "*Marshall Planı*" olarak anılacaktır.[25]

22. Bu seçimde, "Türkiye üzerindeki Sovyet tehdidinin rolü" konusunda pek çok şey yazıldı. Bu konuya burada yeniden girilmeyecektir. Kanımca, Türkiye, böyle bir tehdit söz konusu olmasaydı bile, oluşan iki kutuplu dünyanın kapitalist kesiminde yer almayı seçecekti. Çünkü iktidar üzerinde giderek daha fazla söz ve karar sahibi olan sınıfsal güç odaklarının siyasi iradeleri o yönde olacaktı ve 1920'lerden 30'lardan süzülerek gelen siyasi kadroların da buna pek fazla itirazları olmayacaktı.

23. İlhan Tekeli - Selim İlkin, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nın "...temel amacının Türkiye'nin Marshall yardımından yararlanmasını sağlamak olduğunu" söyler. Bkz. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c), s. 24. Bu eserde söz konusu planın tam metni yer almaktadır: s. 45-159.

24. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c), s. 16.

25. George C. Marshall'ın 05 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşma için bknz. "The Marshall Plan Speech", http://www.marshallfoundation.org/library/doc_marshall_plan_speech.html (13.8.2012). Kendi sesinden dinlemek için bkz.
http://www.marshallfoundation.org/library/MarshallPlanSpeech.html (13.8.2012)

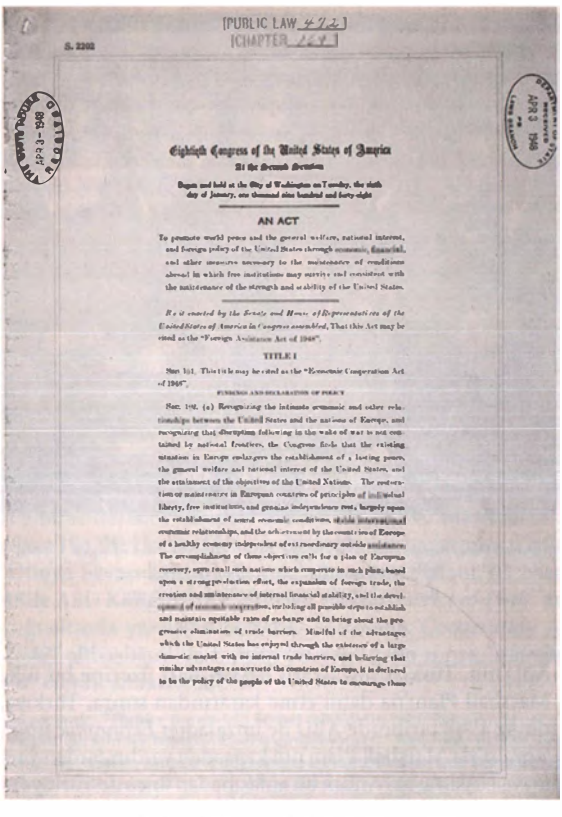

Marshall Planı olarak anılan "03 Nisan 1948" Yasası'nı ("Act of April 3, 1948") ABD Başkanı Harry S. Truman onaylarken...
Kaynak: http://www.marshallfoundation.org

ABD'nin, Türkiye'nin ısrarlı başvuruları üzerine bu ülkeyi de Marshall Planı'na dahil etme kararından sonra, Türkiye, 4 Temmuz 1948 tarihinde ABD ile imzaladığı *Ekonomik İşbirliği Anlaşması*'yla Marshall Planı'nın kapsadığı yardımlardan yararlanmaya başlamıştır. Ancak bu anlaşmadan önce de Türkiye'nin, 12 Temmuz 1947 tarihinde ABD'yle imzaladığı bir anlaşmayla ("*Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma*"), "Truman Doktrini" çerçevesinde, ABD'den askerî amaçla kullanılmak üzere yardım almaya başladığı unutulmamalıdır.[26]

Bazı kaynaklarda "European Recovery Act" ya da "Law Establishing the Marshall Plan" adlarıyla da geçen, "03 Nisan 1948" Yasası ("Act of April 3, 1948") için bkz. http://www.marshallfoundation.org/library/documents/Marshall_Plan/Reports/Foreign_Assistance_Act_of_1948.pdf (13.8.2012)

26. Truman'ın bu konuşma metni için bkz. "*Truman Doctrine: President Harry Truman's Address before a Joint Session of Congress, March 12, 1947*" http://dlon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp (30 Temmuz 2012).

[PUBLIC LAW 472]
[CHAPTER 264]

S. 2202

Eightieth Congress of the United States of America

At the Second Session

Begun and held at the City of Washington on Tuesday, the sixth day of January, one thousand nine hundred and forty-eight

AN ACT

To promote world peace and the general welfare, national interest, and foreign policy of the United States through economic, financial, and other measures necessary to the maintenance of conditions abroad in which free institutions may survive and consistent with the maintenance of the strength and stability of the United States.

Be it enacted by the Senate and House of Representatives of the United States of America in Congress assembled, That this Act may be cited as the "Foreign Assistance Act of 1948".

TITLE I

SEC. 101. This title may be cited as the "Economic Cooperation Act of 1948".

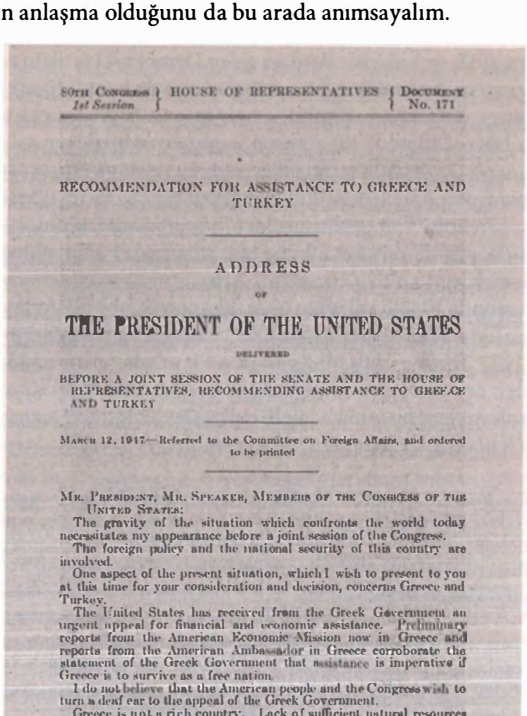
FINDING AND DECLARATION OF POLICY

SEC. 102. (a) Recognizing the intimate economic and other relationships between the United States and the nations of Europe, and recognizing that disruptions following in the wake of war is not confined by national frontiers, the Congress finds that the existing situation in Europe endangers the establishment of a lasting peace, the general welfare and national interest of the United States, and the attainment of the objectives of the United Nations. The restoration or maintenance in European countries of principles of individual liberty, free institutions, and genuine independence rest largely upon the establishment of sound economic conditions, stable international economic relationships, and the achievement by the countries of Europe of a healthy economy independent of extraordinary outside assistance. The accomplishment of these objectives calls for a plan of European recovery, open to all nations which cooperate in such plan, based upon a strong production effort, the expansion of foreign trade, the creation and maintenance of internal financial stability, and the development of economic cooperation, including all possible steps to establish and maintain equitable rates of exchange and to bring about the progressive elimination of trade barriers. Mindful of the advantages which the United States has enjoyed through the existence of a large domestic market with no internal trade barriers, and believing that similar advantages will accrue to the countries of Europe, it is declared to be the policy of the people of the United States to encourage these

Marshall Planı olarak anılan "03 Nisan 1948" Yasası'
("Act of April 3, 1948") ilk sayfası.
Kaynak: http://www.archives.gov/exhibits/featured_documents/marshall_plan/

Başkan Harry S. Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'nin Birleşik Oturumu'nda yaptığı konuşmada, ABD'nin, Yunanistan ile Türkiye'nin yardım taleplerini karşılaması gerektiğini savunmuş ve bunun gerekçelerini ortaya koyarak Kongre'nin onayını istemişti. Truman'ın bu onayı isterken dayandığı gerekçelerin "*Tru-*

man Doktrini" olarak anıldığını ve bu doktrine dayanarak ABD ile Türkiye arasında 12 Temmuz 1947'de imzalanan anlaşmanın, askerî yardım faslından olmak üzere, Türkiye'ye askerî uzman gönderilmesi gibi konuları da kapsadığını ve daha sonra, ABD ile Türkiye arasında imzalanacak ünlü *İkili Anlaşmalar*'a kapıyı açan anlaşma olduğunu da bu arada anımsayalım.

80TH CONGRESS } HOUSE OF REPRESENTATIVES { DOCUMENT
1st Session } { No. 171

RECOMMENDATION FOR ASSISTANCE TO GREECE AND TURKEY

ADDRESS

OF

THE PRESIDENT OF THE UNITED STATES

DELIVERED

BEFORE A JOINT SESSION OF THE SENATE AND THE HOUSE OF REPRESENTATIVES, RECOMMENDING ASSISTANCE TO GREECE AND TURKEY

MARCH 12, 1947—Referred to the Committee on Foreign Affairs, and ordered to be printed

MR. PRESIDENT, MR. SPEAKER, MEMBERS OF THE CONGRESS OF THE UNITED STATES:

The gravity of the situation which confronts the world today necessitates my appearance before a joint session of the Congress.

The foreign policy and the national security of this country are involved.

One aspect of the present situation, which I wish to present to you at this time for your consideration and decision, concerns Greece and Turkey.

The United States has received from the Greek Government an urgent appeal for financial and economic assistance. Preliminary reports from the American Economic Mission now in Greece and reports from the American Ambassador in Greece corroborate the statement of the Greek Government that assistance is imperative if Greece is to survive as a free nation.

I do not believe that the American people and the Congress wish to turn a deaf ear to the appeal of the Greek Government.

Greece is not a rich country. Lack of sufficient natural resources has always forced the Greek people to work hard to make both ends meet. Since 1940, this industrious and peace-loving country has suffered invasion, 4 years of cruel enemy occupation, and bitter internal strife.

When forces of liberation entered Greece they found that the retreating Germans had destroyed virtually all the railways, roads,

ABD Başkan Harry S. Truman'ın, 12 Mart 1947'de Kongre'nin Birleşik Oturumu'nda yaptığı konuşma tutanağının ilk sayfası.

Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde yardım aldığı alanlar, aynı zamanda kendi iktisadi seçimiyle de örtüşmektedir ve bu seçim, 1940'lı yılların ikinci yarısında yapılmıştır. Örneğin, "tarımda makineleşme", 1950'li yılların karakteristik özelliklerinden biri olarak görülür ve böyle görülmesi doğrudur da. Çünkü bu süreç ağırlıklı olarak 1950'li yıllarda yer almıştır; daha da önemlisi, tarıma verilen öncelik ve tarımda makineleşme, 14 Mayıs 1950 seçimleriyle iktidara gelen Demokrat Parti'nin önder kadrosu ve dayandığı toplumsal güçlerce de hem iktisadi hem de siyasi açıdan canıgönülden benimsenmiş ve desteklenmiş olan bir politikadır. Tanzimat dönemiyle onu izleyen yıllarda "Osmanlı Devleti'nin tarım ülkesi olduğu ve *klâsik iktisat öğretisi ışığında* [atç], karşılıklı üstünlükler ilkesi sonucu tarım ülkesi kalması gerektiği"[27] doğrultusundaki "hâkim düşünce"nin, 1950'li yıllarda, yeniden siyaset ufkuna tam anlamıyla hâkim olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir... Ama tarımda makineleşme süreci, aslında 1950'li yıllardan önce, Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile birlikte 1948'de başlamıştır ve yukarıda işaret edildiği gibi de, 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı'nda tarım sektörüne verilen öncelikle uyumlu bir uygulamadır. Mübeccel Kıray bir makalesinde,[28] bu konuyla ilgili çok isabetli bir tespit yapmıştır; isterseniz o tespite hemen bir göz atalım: [29]

> Tarımsal yapıyı değiştiren etkenler arasında ilk akla gelmesi gereken traktör, kombine hasat makinesi ve benzer makineler gibi yeni teknolojilerin girişidir. Bu makinelerin Türkiye'nin kırsal alanına girişi, daha çok ani ve hızlı bir biçimde; sonuçları ise derin olmuştur. 1936-38 arası kısa bir dönem dışında tarımı makineleştirmeye yönelik hiçbir özel çabada bulunulmamıştır. Daha sonra, ...Marshall yardımı uyarınca, çok kısa bir süre içinde, çok yüksek miktarda traktör ithalatı yapılmıştır. 1948'de 1.750 olan traktör sayısı, [1950'de 16.685'e; 1955'te 40.282'ye][30] 1957'de 44.144'e yükselmiş; aynı dönem içinde [1948-57], kombine hasat makinesi sayısı 994'ten 6592'ye çıkmıştır...

27. Toprak, Zafer (1982), s.168.
28. Kıray, Mübeccel (1972), "Türkiye'de Göçten Etkilenen Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılanışı", Çeviren: Tülin Kurtarıcı, *Toplu Eserleri 2: Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, Kasım 1998, İstanbul, s. 66-89.
29. Kıray, Mübeccel (1972), s. 69.
30. Tarafımdan eklenmiştir. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), *50 Yılda Türk Sanayii*, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara, s. 365.

Genç Cumhuriyet'in olağanüstü önem verdiği demiryolu taşımacılığını geliştirmekten vazgeçip Marshall Planı'ndan yararlanılarak ülkede bir karayolu inşa seferberliğinin başlatılması ve bu çerçevede karayolu inşa ve bakım faaliyetlerinin makineleştirilmesi de, yine 1950'li yılların karakteristik özelliklerinden biri olarak görülür ve bu da yine doğrudur; çünkü tarımdaki makineleşmede geçerli olan nedenler burada da geçerlidir. Ama, bu süreç de aslında Ekonomik İşbirliği Anlaşması ile birlikte 1948'de başlamıştır. Örneğin, 1929 yılında Nafıa Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Şose ve Köprüler Reisliği ve onun devamındaki teşkilatın, karayollarına verilen öncelik çerçevesinde yeniden yapılandırılmasını ve bildiğimiz Karayolları Genel Müdürlüğü'nün kurulmasını öngören kanun henüz siyasi iktidarda bir değişiklik olmadan, 1950 Şubat'ında çıkarılmıştır.

Tarımdaki makineleşme ile, sonuçta, ABD'nin de bir taşla iki kuş vurduğu; hem kendisine ürettiği tarım makineleri için acilen bir ihraç pazarı yarattığı; hem de Türkiye'nin, uluslararası işbölümünde öteden beri kendisine biçilen role uygun bir atılım yapmasını ve sanayinin geri plana itilmesini sağlamış olduğu söylenebilir ki, bu da elbette doğrudur.

Benzer biçimde, Türkiye'nin, demiryolu taşımacılığını geliştirmekten vazgeçip Marshall Planı'ndan yararlanarak ülkede bir karayolu inşa seferberliği başlatmış olması da, sonuçta, objektif olarak, ABD'nin çok işine yaramıştır. Çünkü ABD böylece, ürettiği yol makineleri için bir pazar yaratmanın ötesinde, önce kendi sanayi için, ardından da sanayilerini yeniden harekete geçiren Avrupa ülkeleri için Türkiye'de muhteşem bir otomotiv pazarı yaratmıştır.

Türkiye'nin, Marshall Planı'na dayanarak yaptığı, tarım ve ulaştırma sektörleriyle, dolayısıyla da sanayi ile ilgili tercihlerinden çok daha önemlisi, "*Truman Doktrini*" çerçevesinde, 12 Temmuz 1947'de ABD'yle imzaladığı yardım anlaşmasına dayanarak askerî alanda yaptığı tercihtir. Bu daha önemlidir; çünkü Türkiye, asıl bu anlaşmaya ve yeri geldiğinde sözünü edeceğimiz, bu anlaşmanın devamı olarak ABD ile imzaladığı *İkili Anlaşmalar*'a dayanarak savunma sanayini kurmaktan, varolanları da geliştirmekten vazgeçmiştir. Böyle bir karar, "İstiklal Harbi" ile belirli bir coğrafyada bağımsızlığını kazanabilmiş ve bağımsız bir devlet olarak varlığını başka devletlere kabul ettir-

miş bir devletin verebileceği türden bir karar değildir. Bellidir ki, ülke savunması için gerekli olan silah sistemlerinde bütünüyle dışa bağımlı olmak, ülkenin bağımsızlığı üzerine konmuş bir ipotektir. Bu ipoteği taşıyan bir ülke, Ortadoğu gibi bir coğrafyada, bağımsızlığını sürdürebilme ve çıkarlarının korunmasında söz ve karar sahibi olabilme noktasında çok büyük güçlüklerle karşılaşır. Türkiye, o zamanlar verilen bu stratejik kararın doğal sonuçlarını 1960-70'li yıllarda yaşamıştır; savunma sanayindeki bu ağır hatayı telafi için daha sonra yapılan bazı girişimlere rağmen, bugün de bütün sıcaklığıyla yaşamaktadır.

Savaş sonrasının yeni dünya düzeninde bir yer edinebilmek ya da kendi iktisadi tecillerini güvence altına almak için olsun, yapılan bu anlaşmalar, sonuçta, yardımdan yararlanan Avrupa ülkeleriyle Türkiye arasında çok önemli bir fark yaratmıştır. Avrupa ülkeleri mümkün olan en kısa zamanda yıkıma uğramış fabrikalarını ayağa kaldırırken, Türkiye, makine imal etmekten bütünüyle vazgeçmiş; zor zahmet kurduğu elindeki birkaç fabrikayı da kapatmıştır. Yukarıda sözü edilen resmî belgede şu cümleyi de okumak mümkündür:

> By 1953 the United States had pumped in $13 billion, and Europe was standing on its feet again (1953'e gelindiğinde Birleşik Devletler 13 milyar Dolar pompalamış durumdaydı ve Avrupa artık kendi ayakları üzerinde duruyordu).

Burada geçen "Avrupa" sözcüğü Türkiye'yi de kapsıyor muydu, bunu bilemeyiz ama, 1953 yılına gelindiğinde, Türkiye'nin kendi ayakları üzerinde durma noktasından çok uzakta olduğunu ve o tarihten sonra da sürekli olarak yardım kapılarını çaldığını biliyoruz. Bu duruma düşmüş olmanın bütün sorumluluğunu ABD'de ve bu ülkenin, yardım vermek için dayattığı koşullarda aramak boş bir çabadır. Çünkü Amerikan Yardımı'ndan yararlanabilmek için, Türkiye'nin aldığı bütün kararlar, 1940'lı yıllardan başlayarak siyasi iktidarı doğrudan etkileyecek kadar güç kazanan toplum katmanlarının –ki bunların önemlice bir bölümü, genç Cumhuriyet'in öncü kadrolarının geri plana ittiği ya da baskı altına aldığı toplum kesimleridir– ve onların iktidar mevkindeki temsilcilerinin siyasi ve iktisadi tercihlerinin de bir sonucudur. Bu bilinçli bir seçimdir ve tarihin o kesitinde,

Türkiye'deki iktidar sahiplerinin tercihleriyle ABD'nin Türkiye ile ilgili öngörüsü örtüşmüştür. Bu denemede günümüze kadar gelecek olan yolculuğumuzda bu tespitin doğru olup olmadığını da irdeleme imkânımız olacaktır...

1950'li Yıllar: Geriye İtilen Sanayileşme Tutkusu...

1940'lı yıllardan 1950'li yıllara devredilen mirası irdeledik; ama bu mirasın 1950'li yılların sorumluluğunu taşıyan siyasi kadro tarafından canıgönülden benimsenip korunduğunu da vurguladık. Kabullenilen bu mirasın üç ana başlığı şuydu:

> Genç Cumhuriyet'in sanayileşme idealinden ve çağın "ilim ve fennine" egemen olma öngörüsünden vazgeçilmesi; kalkınmada tarıma öncelik verilmesi ve bu öncelik kapsamında, tarımda hızlı bir makineleşme...
> Genç Cumhuriyet'in ulaşımda demiryollarına verdiği öncelikten bütünüyle vazgeçilerek karayolu yapımına verilen olağanüstü önem ve bunun uzantısında da karayolu yapım ve bakımındaki hızlı makineleşme...
> Ve 40'lı yılların ikinci yarısında ABD ile yapılan iki anlaşmaya tam sadakat ve bunlardan askerî amaçlı olanını çok daha ileri aşamalara taşıyabilmenin olağanüstü gayreti...

Burada "kalkınmada tarıma öncelik verilmesi" derken, bir yanlış anlamayı önlemek için şunu hemen belirtelim ki, bu ifade, asla genç Cumhuriyet'in tarımı ihmal ettiği anlamına gelmemektedir. Tam tersine, o dönemde de tarıma büyük bir önem atfedilmiş; köylüye, çiftçiye el uzatabilmenin nerdeyse bütün kurumsal mekanizmaları 1920-30'lu yıllarda kurulmuştur. Bu gerçeği aşağıdaki tabloda görmek mümkündür. Tarımsal *araştırma* enstitülerinin, Cumhuriyet kurulur kurulmaz çiftçinin elinden tutmak için devlet eliyle tesis edilen ilk kurumlar arasında yer almasıysa son derece dikkat çekicidir. Bu kurumlar Genç Cumhuriyet'in çağın "ilim ve fennine egemen olma" ilkesinin tarım kesimindeki simgesidirler. Gerçekten de, bu enstitüler tarımda çağın bilim ve teknolojisi hangi düzeydeyse o düzeyde kurulmuşlar; bilimsel ve teknolojik faaliyetleri de o düzeyde olmuştur. 1950'li yılların ayırt edici özelliği, kalkın-

manın bütünüyle bir tarım ülkesi olma hedefine bağlanması ve bütün kalkınma politikalarının bu hedefe kilitlenmesidir..

Bununla birlikte, 1950'li yılların ayrıca üzerinde durulmaya değer başka karakteristik özellikleri olduğunu da belirtmek gerekir. Bunlardan birincisi, sanayileşme idealinden vazgeçilmiş olmasına rağmen fabrika kurmaya devam edilmesidir. Dönemin hükümetleri, o konuda genç Cumhuriyet'in izini sürmüş, yeni oluşan sanayi sektörlerinde toplam üretim kapasitesini artırmaya yönelik yeni fabrikalar kurmuşlar ya da kurulmasını sağlamışlardır.

Ayrıca, bazı tüketim maddelerinin üretiminde fabrika ölçeğinde üretime geçiş için gerekli imkânları yaratmışlar; tarıma verilen öncelik çerçevesinde, ülkede üretilmeyen kimyasal gübre gibi tarımsal girdileri üretmeye yönelik bazı fabrikalar; ve ilkel şartlarda çok az üretilebilen bir kısım petrol türevlerini (mazot, benzin vb) üretmeye yönelik rafineriler kurulmasını sağlamışlardır.

Sanayideki, daha çok tüketim maddelerinin ve bir kısım ara malların üretimiyle ilgili bu yatay *genişlemenin* ötesinde, 1950'li yılları önceki dönemlerden ayıran bir başka önemli özellik, yine tarıma verilen önceliği de dikkate alarak "sulama / taşkından koruma / enerji üretimi" amaçlı baraj yapımı gibi altyapı yatırımlarına verilen ağırlıktır.

Ayrıca, gerçekten son derece yetersiz kalan enerji üretimine ve bunun için gerekli altyapı yatırımlarına da özel bir önem verilmiştir. Genç Cumhuriyet döneminde kurulan ve bütün bir ülke coğrafyasına dağılan fabrikaların enerji gereksinmesini karşılayacak kendi kuvvet santralleri ile birlikte kurulmaları kaçınılmazdı ve öyle de yapılıyordu. Ama doğrusu, kentlerdeki enerji üretimi tüketimi karşılayabilecek düzeyde değildi. 1950'li yıllarda enerji yatırımlarına verilen önem de, öncelikle, nüfusları köyden kente göç olgusuyla birlikte hızla artan kentlerdeki tüketim talebini karşılayabilmeye yönelikti.

1950'li yıllarda kurulan fabrikalar, yineleyelim, sanayileşme konusundaki bir kararlılığın ya da uzun vadeli bir stratejinin ürünü değildir. Fabrika, kurulduğu her kent ya da kasabanın halkı için iş ve aş demektir. Halk bunun farkındadır; genç Cumhuriyet'in kurdu[rdu]ğu fabrikaların kuruldukları yerlere ne getirdiğini görerek öğrenmiştir. Onun için dönemin "devlet

büyükleri / iktidardaki partinin önderleri" her gittikleri yerde halkın fabrika talebiyle karşılaşmışlardır. Ve onlar da öğrenmişlerdir ki, fabrika oy kapısı demektir. Onun için, güçleri yettiğince, ama herhangi bir sanayi stratejileri olmaksızın ve sanayiye diğer üretim alanlarından farklı herhangi bir öncelik vermeksizin ve teknolojide yetenek kazanma meselesine hiç girmeksizin fabrika kurdurmuşlardır ve bunu da, eleştirdikleri *"devletçilik döneminden"* kalan ya da bunlara ek olarak kendilerinin kurdukları iktisadi devlet teşekkülleri eliyle yapmışlardır. Bu yapılırken de, elden geldiğince, devletin özel sektörle ortak fabrika kurmasına, ama sermayedeki pay oranında ağırlığın %51-%49 formülüyle özel sektörde kalmasına dikkat edilmiştir. Böylece, fabrikayı kurma aşamasında kurma sorumluluğunu üstlenen iktisadi devlet teşekkülünün bilgi ve deneyim birikiminden yararlanılarak özel sektörün bu konulardaki eksiği kapatılırken, yeni kuruluşun şirket statüsü kazanmasına ve özel sektörün işletmede söz sahibi olmasına imkân verecek bir sermaye ortaklığı çözümüyle, sermaye eksikliğinin kapatılmasına da çalışılmıştır. Bu tür fabrikaların işletilmesinde de, gerektiğinde, kurucu ortağın, yani kuruluşu gerçekleştiren ilgili iktisadi devlet teşekküllünün kadrolarından yararlanılmıştır.

Genç Cumhuriyet'in devlet eliyle fabrika kurma misyonu yanında, bundan çok daha önemli olan bir başka misyonu daha üstlendiğini söylemiştik; olmayan sanayi sermayesinin, sanayicinin, dolayısıyla da özel sektörde sanayi deneyiminin/kültürünün yaratılması misyonunu... Bu tür ortaklık çözümleri, aslında bu ikinci misyonun yerine getirilmesinde başvurulan araçlardan da biri olmuştur. 1950'li yıllarda, dönemin siyasi iktidarı, hemen her fabrikanın kuruluşunda, öncelikle bu aracın kullanılmasını, savunduğu liberal/pazar ekonomisi anlayışının da bir gereği olarak sonuna kadar zorlamıştır.

Aslında, hem bu tutum hem de 1950'li yılların karakteristik özellikleri olarak işaret edilen diğer noktalar, dönemin siyasi iktidarının Barker Raporu'nda yer alan tavsiyelere, kendi siyasi inanç sistemiyle de bütünüyle örtüştüğü için, harfiyyen uyduğunu göstermektedir. Sözünü ettiğimiz rapor, Türkiye'nin 11 Mart 1947'de üye olduğu Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) tarafından James M. Barker başkanlığındaki bir heyete 1950 yılında hazırlatılan ve 1951 yılında yayımlanan

rapordur... Bu rapor 1950 yılında hazırlanmıştır ama Barker'ın davet edilmesi 14 Mayıs 1950 seçimlerinden öncedir. Seçimlerden sonra davet, dönemin hükümetince yinelenmiştir. Bu raporda, özel sektörün gelişmesine uygun bir ortamın yaratılması; sanayinin özel sektörün gelişeceği ve geliştireceği bir alan olarak görülmesi ve bu sektördeki kamu yatırımlarının hızla azaltılması, tarımın gelişmesine özel bir önem verilmesi ve kamunun, özel sektörün ilgi alanı dışında kalan ulaşım, haberleşme ve enerji yatırımlarına yöneltilmesi tavsiye edilmiştir.[31]

Yine bu raporda ifadesini bulan ama dönemin iktidarının kendi siyasi inancıyla da örtüşen aynı anlayışın doğal sonucu olarak, temel tercih, devletin ekonomik faaliyet alanlarındaki varlığını daraltmak, altyapı yatırımlarıyla ilgili müteahhitlik hizmetlerinde ve sinai yatırımlarda özel sektöre ağırlık kazandırmaktır. Ancak yapılmak istenenin tam tersine, özel sektör kuruluşlarının ya da gerçek kişilerin ellerindeki sermaye, teknolojik bilgi ve deneyim birikiminin yetersizliği nedeniyle görev yine devlete düşmüş ve kamu sektörü de, liberal ekonomi anlayışının kutsandığı bu dönemden genişleyerek, güçlenerek çıkmıştır. Bu ilginç bir paradokstur.

Çoğumuzun bildiği gibi, bu dönemde yapılan altyapı yatırımlarıyla sinai yatırımların büyük çoğunluğu bir kısım devlet teşekkülleri ve daha sonra *"kamu iktisadi teşebbüsü (KİT)"* olarak anılacak olan iktisadi devlet teşekkülleri[32] eliyle gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte rol alan iktisadi devlet teşekküllerinin önemli

31. Bkz. Economic Mission to Turkey (1951), *The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program*: report of a mission sponsored by the International Bank for Reconstruction and Development in collaboration with the Government of Turkey, Johns Hopkins Press: published for the IBRD, 1951. Türkçesi için bkz. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (1951), *Türkiye Ekonomisi: Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler*, Akın Matbaası, Ankara.

32. "Kamu iktisadi teşebbüsü (KİT)", 18.6.1984 günlü *RG*'de yayımlanan 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname'ye göre "iktisadi devlet teşekkülü ile kamu iktisadi kuruluşunun ortak adıdır"

Yine aynı kararnameye göre "İktisadi devlet teşekkülü, sermayesinin tamamı devlete ait, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet göstermek üzere kurulan, kamu iktisadi teşebbüsüdür"

"Kamu iktisadi kuruluşu" ise "sermayesinin tamamı Devlete ait olup tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve gördüğü bu kamu hizmeti dolayısıyla ürettiği mal ve hizmetler imtiyaz sayılan kamu iktisadi teşebbüsüdür"

bir bölümü 1950'li yılların ürünüdür. Bunların kurdukları ya da özel sektörle ortak olarak kurulmasını sağladıkları fabrikaların pek çoğu da öyle... Ortaya çıkan bu çelişkili sonuç 1950'li yılların önemli karakteristik özelliklerinden biridir.

1950'li yıllarda gerek altyapı yatırımları ile enerji üretimi ve dağıtımında gerekse sanayi yatırımları ve tarımda rol alan devlet teşekkülleri ve iktisadi devlet teşekküllerinin işlev alanlarının genişliği ve sayılarının çokluğu konusunda bir fikir edinilebilmesi için bu kuruluşların önde gelenlerine *konumuzla sınırlı olarak* aşağıdaki tabloda yer verilmiştir.

Tablo I: 1950'li Yıllarda Altyapı Yatırımlarında ve Diğer Ekonomik Faaliyet Alanlarında Rol Alan Devlet Teşekkülleri / İktisadi Devlet Teşekkülleri

	Faaliyete ya da Yeni bir Statüye Geçtiği Yıl(*)	Kuruluş Kanun ya da Kararnamesi(**)		*RG*'de Yayımlandığı Tarih
		Tarih	Sayı	
Altyapı Yatırımlarında Devletin Eli...				
Karayolları Genel Müdürlüğü / TCK Devamı olduğu devlet teşekkülü: 1929 yılında Nâfıa Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Şose ve Köprüler Reisliği...	1950	11.2.1950	5539	16.2.1950
Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü / DSİ Devamı olduğu devlet teşekkülü: 1939 yılında Nâfıa Vekâleti'ne bağlı olarak kurulan Su İşleri Reisliği... Bu reislik ise, 1925 yılında Umur-u Nafıa Müdüriyet-i Umumiyesi'ne bağlı olarak kurulan Sular Fen Heyeti Müdürlüğü'nün yerine geçmiştir...	1953	18.12.1953	6200	25.12.1953

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi / TCDD Devamı olduğu devlet teşekkülü: 31 Mayıs 1927 tarih ve 1042 sayılı Kanun'la kurulan (R.G. 31.05.1927) Devlet Demiryolları ve Limanları İdâre-i Umûmiyesi...	1953	22.07.1953	6186	29.07.1953
Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi / PTT Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi / PTT Tarihçesi, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, 1840 yılında Posta Nezareti'nin kuruluşuna kadar dayanan, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaysa Dâhiliye Vekâleti'ne bağlı olarak görev yapan Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi, 23 Mayıs 1933 tarih ve 2208 sayılı Kanun'la (RG. 31.05.1933) "...hükmî şahsiyeti haiz bir Umumî Müdürlük halinde mülhak [katma] bütçe ile idare edilmek üzere Nafıa Vekâletine" bağlanmıştır. 1939'da ise Muhabere ve Münakale Vekâleti'ne bağlanarak hizmet vermeye devam etmiştir.	1953	13.7.1953	6145	17.7.1953

Enerji Üretimi ve Madencilik Sektörlerinde Devletin Eli...

ETİBANK 17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı Kanun'la (*RG*, 04 Temmuz 1938) iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmiştir.	1935	14.6.1935	2805	22.6.1935

Elektrik İşleri Etüt İdaresi / EİEİ	1935	14.6.1935	2819	24.6.1935
Maden Tetkik Arama Enstitüsü / MTA	1935	14.6.1935	2804	22.6.1935
Petrol Ofisi / PO Koordinasyon Heyeti Reisliği'nin K/108 sayılı kararı 14 Şubat 1941tarih ve 2/15169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla onaylanarak, "Milli Korunma Kanunu'nun muaddel 6. maddesine göre, hükmî şahsiyeti haiz olmak, hususî hukuk hükümlerine tevfikan idare edilmek üzere, Ticaret Vekâletine bağlı [ama] malî ve idarî muhtariyeti haiz olarak" kurulmuştur.	1941	14.2.1941	2 / 15169 (BKK)	18.2.1941
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı / TPAO Kuruluşunda sermayesinin %57'si Hazine'ye ait; kalan paylar TC Emekli Sandığı, Ordu Yardımlaşma Kurumu, Etibank, T. İş Bankası AŞ, Sümerbank, Yapı Kredi Bankası ve diğer hissedarlar arasında dağılmıştır.	1954	07.3.1954	6327	16.3.1954
Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu / TKİ Etibank'tan ayrılarak bağımsız bir KİT haline getirilmiştir.	1957	22.5.1957	6974	31.5.1957
İmalat Sanayi Sektörlerinde Devletin Eli...				
Sümerbank 17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı Kanun'la (*RG*, 04 Temmuz 1938) iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmiştir.	1933	03.6.1933	2262	11.6.1933

Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1939'da işletmeye açılan Türkiye'nin ilk demir-çelik kompleksi olan Karabük Demir Çelik Fabrikası İşletmesi Sümerbank'tan ayrılarak bağımsız bir KİT haline getirilmiştir.	1955	13.5.1955	6559	21.5.1955
Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü / SEKA 1936'da işletmeye açılan Türkiye'nin ilk odun selülozu ve kâğıt üretim kompleksi olan İzmit'teki işletme Sümerbank'tan ayrılarak bağımsız bir KİT haline getirilmiştir.	1955	13.5.1955	6560	21.5.1955
Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ Devamı olduğu şirketler: 18 Haziran 1935 tarih, 2850 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'na istinaden (*RG* 20.07.1935) 6 Temmuz 1935 tarihinde kurulan Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ şu dört şirket birleştirilerek teşkil edilmiştir: – Alpullu Şeker Fabrikası'nı (işletmeye alınışı 22.12.1925) kuran İstanbul ve Trakya Şeker Fabrikaları TAŞ – Uşak Şeker Fabrikası'nı (işletmeye alınışı 17.12.1926) kuran Uşak Terakki Ziraat TAŞ – Eskişehir Şeker Fabrikası'nı (işletmeye alınışı 5.12.1933) kuran Anadolu Şeker Fabrikaları TAŞ	1935	18.6.1935	2850 (BKK)	20.7.1935

– Turhal Şeker Fabrikası'nı (işletmeye alınışı 19.10.1934) kuran Turhal Şeker Fabrikası TAŞ				
Türkiye Çimento Sanayi T.A.Ş. 14.10.1953 tarih ve 4/1565 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulmuştur. Kurucu ortakları: – Türkiye Emlâk Kredi Bankası – Sümerbank – Türkiye İş Bankası – Ankara Çimento Sanayi T.A.Ş. – Sümerbank Çimento Sanayi Müessesesi, Sivas	1953	14.10.1953	4/1565 (BKK)	23.10.1953
Et ve Balık Kurumu 3780 sayılı Milli Koruma Kanunu'nun 6'ncı maddesi uyarınca, 28.08.1952 tarih ve 3/15597 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanan, K/871 sayılı Koordinasyon Kurulu Kararı üzerine, 1.10.1952 tarihinde kurularak 1.1.1953 tarihinde faaliyete geçmiş bir iktisadi devlet teşekkülüdür.	1953	28.8.1952	3/15597 (BKK)	1.10.1952
Yem Sanayi Türk AŞ Kurucu ortakları: – Toprak Mahsülleri Ofisi – TC Ziraat Bankası – Türkiye Zirai Donatım Kurumu – Et ve Balık Kurumu – T. Yapağı ve Tiftik AŞ – Güneş Sigorta AŞ	1956	25.11.1956	6757	

Azot Sanayi T.A.Ş. Kurucu ortakları: - T. C. Ziraat Bankası, - Etibank, - Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, - Sümerbank, - Zirai Donatım Kurumu, - Türkiye Şeker Fabrikaları Anonim Şirketi	1954	25.12.1953	4 / 2006 (BKK)	11.2.1954
Makina ve Kimya Endüstrisi Kurumu / MKE Devamı olduğu devlet teşekkülü: 1923'ten hemen sonra kurulan Askeri Fabrikalar Umum Müdürlüğü...	1950	8.3.1950	5591	15.3.1950
Denizcilik Bankası T.A.O. [Tersane işletmeciliği de yapan bir kuruluş olarak bu bölüme dahil edilmiştir.] Devamı olduğu devlet teşekkülü: 1944 yılında 4571 sayılı Kanunla, yeni bir hüviyet kazanan Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü'dür. Bu Umum Müdürlük, "Kıyı Emniyeti İşletmesi" ismi altında Fenerler ve Cankurtaran Teşkilatı'nı da bünyesine almıştı. Ayrıca,1945 yılında *Şehirhatları İşletmesi de* bu Umum Müdürlüğe dahil edilmiş ve Şirket-i Hayriye'nin de 94 yıllık müstakil faaliyetine son verilmiştir.	1.3.1952	10.8.1951	5842	16.8.1951

Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Umum Müdürlüğü, 17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı Kanun'la (*RG*, 04 Temmuz 1938) iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmişti.				

Tarım, Hayvancılık ve Ormancılıkla ilgili Araştırma Enstitüleri: Çeşitli bakanlık ya da iktisadi devlet teşekkül-lerine bağlı olarak kurul-muşlardır. Bu enstitüle-rin 24'ü 1950 öncesinde (bunların 17'si 1920'li, 30'lu yıllarda) kurul-muştur. 50'li yıllarda 11 enstitü daha kurulmuş-tur. Sonraki yıllarda da enstitü kurmaya devam edilmiştir.	Kurulmalarına 1920'li yıllarda başlanmıştır. 30'lu, 40'lı yıllarda oldu-ğu gibi, *50'li yıllarda da* yenileri eklen-miştir.			
Haralar: Saray ve ordunun binek atı, keçe, yapağı vb. hay-vansal ürün ihtiyaçlarını karşılamak üzere işletilen padişah malı çiftlikler (*"Çiftlikat-ı Hümâyûn"*) Cumhuriyet'in kuru-luşundan sonra Ziraat Vekâleti'ne bağlı işletme-ler haline getirilmiştir.	1920'li yıllar			
Ziraî Kombinalar: 1937 yılında *"ordunun, gerektiğinde halkın gıda ihtiyacını karşılamak için yurdun değişik yörele-rindeki hazineye ait boş araziler"* üzerinde *'Zirai Kombinalar'ın* kurulma-sına başlanır.	1937	12.2.1937	3130	19.2.1937

Bu kombinalar 12.2.1937 tarih ve 3130 sayılı Kanun'la Ziraat Vekâleti'ne verilen ödenekten yararlanılarak oluşturulan döner sermaye ile ve bu vekâlete bağlı olarak işletilir. Bu kombinalar arasında, 18.1.1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'na (*RG*, 26.1.1940) dayanarak çeşitli tarihlerde tahsis edilen sermayeler ile işletilenler de vardır. Ziraî Kombinalar 7 Haziran 1949 tarih ve 5433 sayılı Kanun'la kurulan Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.				
Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu: Kuruluş Kanunu'na göre: a) "...uhdesine geçecek ve ileride uhdesine verilecek ziraî ve sinai müesseseleri işletmek ve bunların ziraat ve ziraat sanatları sahasındaki işletme ve yetiştirme hizmetlerini yapmak; b) Bölgelerine göre lüzumlu ziraat çeşidlerini, usullerini ve sanatlarını gösterib yaymakta numune ve rehber olacak yeni ziraat işletme merkezleri, fabrika ve atelyeler tesis ve idare eylemek; c) Silo ve ambar işlerile uğraşmak..." ..... üzere *"hususi hukuk hükümlerine göre idare olunacak"* bir kurum olarak kurulmuştur.	1938	7.1.1938	3308	13.1.1938

Bu kurumun hukuki varlığı 07 Haziran 1949 tarih ve 5433 sayılı Kanun'la sona ermiş; kuruma bağlı işletmeler, Rize Çay Fabrikası hariç, aynı kanunla kurulan *Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü*'ne; Rize Çay Fabrikası ise yine aynı kanunla TEKEL Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir.				
Devlet Üretme Çiftlikleri (DÜÇ) Genel Müdürlüğü *Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu*'nun yerini alan *DÜÇ Genel Müdürlüğü*, Kuruluş Kanunu'na göre: "Yurt çiftçiliğinin zirai verimini artırmak, istihsalini çeşitlendirmek ve mahsulün kalitesini yükseltmek amacı ile iyi tohumluk, damızlık ve fidan ihtiyacını sağlamak, tarım alanında *çiftçiye örneklik ve öğreticilik etmek* üzere Tarım Bakanlığına bağlı, tüzel kişiliği haiz, katma bütçeli" bir kuruluş olarak tesis edilmiştir. "Zirai Kombinalar" da Kuruluş Kanunu'yla yine bu genel müdürlüğe bağlanmıştır.	1949	7.6.1949	5433	13.6.1949
Toprak Mahsulleri Ofisi / TMO	1938	24.6.1938	3491	13.7.1938

Türkiye Ziraî Donatım Kurumu / TZDK Kuruluş Kanununa göre: "Türkiye ziraatının teknik istihsal vasıtalarına olan ihtiyacını karşılamak ve 3460 sayılı kanun hükümlerine tabi ve Ziraat Vekâletine bağlı bulunmak ve hükmi şahsiyeti haiz olmak üzere tesis edilmiştir."	1944	26.6.1944	4604	1.7.1944
Haberleşme ve Ulaşım ve Hizmetlerinde Devletin Eli...				
Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi / PTT	Yukarıda "Altyapı Yatırımlarında Devletin Eli" bölümünde yer verilmiştir.			
Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi / TCDD	Yukarıda "Altyapı Yatırımlarında Devletin Eli" bölümünde yer verilmiştir.			
Denizcilik Bankası T.A.O.	Yukarıda "İmalat Sanayi Sektörlerinde Devletin Eli" bölümünde yer verilmiştir.			
Türk Hava Yolları A.O. Devamı olduğu devlet teşekkülü: 20 Mayıs 1933'te kurulan Hava Yolları Devlet İşletmesi...	1955	21.5.1955	6623	31.5.1955

(*) İkinci sütunda bazı kuruluş tarihlerinin altının çizilmesi, 1950-60 arasında kurulan ya da iktisadi devlet teşekkülü haline getirilenlerin göze çarpması içindir.
(**) Kuruluşları kanunla değil de Bakanlar Kurulu Kararı ile yapılanlarda "sayı hanesi" "BKK" ile işaretlenmiştir.

Şimdi gelelim 1950'li yılları önceki dönemlerden ayıran bir başka önemli özelliğine... Bu dönemde, *Marshall Planı*'nın kapsadığı yardımlardan yararlanarak veya değil, devlet eliyle gerçekleştirilen altyapı yatırımlarının yanında, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, bir uluslararası "teşkilat" da, askerî amaçlarla Türkiye'de geniş ölçüde altyapı yatırımları yap[tır]mıştır. Bu teşkilat, 18 Şubat 1952'de Türkiye'nin de üye olarak katıldığı *NATO* **kısa adıyla anılan *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü*'dür.**

NATO'nun altyapı yatırımlarından başka, ABD ile yapılan *İkili Anlaşmalar* çerçevesinde doğrudan ABD'ye bağlı olarak inşa edilen çok sayıda askerî üs ya da "tesis" de vardır.[33]

Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ABD ile yapılan yardım anlaşmalarına ek olarak Türkiye'nin 1950'li yıllarda, ABD'nin patronajındaki bir uluslararası askerî ittifaka; *NATO*'ya dahil olması ve yine ABD ile yapılan, askerî amaçlı bir dizi *İkili Anlaşma*, 1920'lerin, 30'ların hatta 40'ların Türkiye'sinden çok farklı bir Türkiye yaratmıştır. Türkiye artık kararlarını tek başına veren bir ülke değildir. Akla gelebilecek hemen her konuda kendisini mutlak olarak dışa, ABD'ye bağımlı hale getirmiştir. En kritik bağımlılığı da askerî alandadır. Ordusunun bütün ihtiyaçları, silah ihtiyacı bir yana, madenî çatal kaşıktan jet yakıtına kadar ABD tarafından karşılanmaktadır. Türkiye, Silahlı Kuvvetleri'nde kullandığı malzeme ya da silahların ezici çoğunluğunu artık askerî yardım faslında ABD'den sağladığı için kendisi üretmemektedir. Uçak ya da uçak motoru gibi, daha önce üretebildiği ya da üretme teşebbüsünde bulunduğu fabrikalarının kapısına kilit vurmuş ya da mevcut fabrika imkânlarını çok daha basit nesnelerin üretimi için kullanmaya başlamış; mevcut tezgâhların çoğunun üzerine branda çekilmiştir.

Konu yalnızca, ülkenin can alıcı üretim konularından geri çekilmesiyle de sınırlı değildir. 1950'li yıllarda (1960'lı yıllarda da) hemen her askerî birlikte ABD askerî personeli vardır. Türk

---

33. Söz konusu "üs ve tesisler" 10.3.1954 tarih ve 6375 sayılı Kanun'la (*RG*, 20.3.1954) "İcra Vekilleri Heyeti'ne [Bakanlar Kurulu'na]" verilen yetki uyarınca ABD ile Hükümet arasında imzalanan İkili Anlaşmalar çerçevesinde kurulmuştur: Anılan kanunun konusu *RG*'de yer alan biçimiyle şudur:
"Kuzey Atlantik Andlaşmasına Taraf Devletler arasında, Kuvvetlerinin Statüsüne dair Sözleşme'nin ve Kuzey Atlantik Nazır Yardımcıları Konseyinin, işbu Sözleşme metninin tadiline mütedair, 4 Nisan 1952 tarihli karan ile Atlantik Konseyinin 25 Ağustos 1953 tarihli kararının ve 'Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtının, Millî Temsilcilerin ve Milletlerarası Personelin Statülerine dair Sözleşme'nin ve Kuzey Atlantik Nazır Yardımcıları Konseyinin, işbu Sözleşme metninin tadiline mütedair, 4 Nisan 1952 tarihli kararının ve 'Kuzey Atlantik Andlaşması mucibince kurulmuş Milletlerarası Askeri Karargâhların Statüsüne dair Protokol'ün, kabulüne dair" 10.3.1954 tarih ve 6375 sayılı Kanun (*RG*, 20.3.1954).
Anılan kanunun Bakanlar Kurulu'nu yetkili kılan maddesi de şöyledir: "Madde 2- [Kanun konusu] Sözleşmelerle Protokolde, alâkadar Devletler arasında yapılacak iki taraflı Anlaşmalarla tesbit edileceği tasrih olunan hususlar için, *İcra Vekilleri Heyeti, Kuzey Atlantik Andlaşmasına taraf Devletlerle İki Taraflı Anlaşmalar yapmaya ve bunları tatbike yetkilidir. [atç]*" Yabancı bir devletle, ülkenin kaderini değiştiren anlaşmalar yapmak bir zamanlar bu kadar basitti!

subayları eğitim amacıyla sürekli olarak ABD'ye gönderilmektedir. Sivil amaçlı Amerikan yardımları kapsamında da çok sayıda mühendis ya da uzman ABD'ye eğitime gönderilmiştir; eğitim ya da denetim amacıyla yine çok sayıda yabancı uzman da Türkiye'ye gelmiştir. Kısacası beyinler de, yardımı verenlerin değer yargılarına, Türkiye'ye biçtikleri rollere uygun olarak formatlanmaktadır. İtiraf etmek gerekir ki, bu formatlama sürecinde oldukça yüksek bir başarı da elde etmişlerdir.

Türkiye'nin içine düştüğü bu bağımlılık durumunun, ABD ve müttefiklerine, Türkiye üzerinde denetim kurabilmeleri açısından ne denli etkin denetim imkânları bahşettiğini, hiçbir şey, şu ibret verici somut örnek kadar iyi anlatamaz: Türkiye, 1960'lı yıllara, 1950'li yıllarda işletmeye açılmış ya da yapımları büyük ölçüde tamamlanmış üç rafineri ile girmiştir ama, bu rafinerilerin hiçbirisinde jet yakıtı üretilmemektedir. Çünkü Türkiye jet yakıtını askerî yardım faslından, Hollanda'daki bir rafineriden temin etmektedir. Ve Türkiye, 1964 Ağustos'unda düzenlediği Kıbrıs Hava Harekâtı'nda da, 1967 Kasım'ında Kıbrıs üzerinde yapılan uyarı uçuşlarında da yakıtsız bırakılmıştır. Tesadüfe bakın ki, her iki durumda da, harekât öncesi yapılan jet yakıtı teslimatlarında, teslim edilen yakıtların uçaklarda kullanılabilmeleri için gerekli olan "aditif" maddelerden (katkı maddeleri) yoksun oldukları görülmüştür. Her iki seferinde de teslim edilen yakıtlar teslimatçı firmaca gelinip geri alınmıştır ama, arada geçen sürede, ABD ve Türkiye'nin diğer müttefikleri, Türkiye üzerinde gereken denetimlerini tesis etmişlerdir. Türkiye'nin jet yakıtı üretmeye başlaması bu ikinci olaydan sonradır. Tıpkı, yine Kıbrıs meselesinden sonra konulan silah ambargolarından dolayı Türkiye'nin yeniden silah üretme meselesini gündemine alması gibi... Ama, onlarca yılı kaybettikten; kapatılması çok zor teknoloji açıkları verdikten sonra...

1950'li yıllar hakkında sonuç olarak söylenebilecek olan şudur: Türkiye, kendi iradesiyle yararlanmaya başladığı Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesindeki yardımlarla, yine kendisi isteyerek NATO ittifakına girmekle ve ABD'yle yaptığı İkili Anlaşmalarla, bu ülkeye, sanayini de sanayileşme sürecinde yer alabilecek beyinlerini de, ABD'nin ve başını çektiği kapitalist sistemin çıkarları doğrultusunda yönlendirme imkânını vermiştir. Bütün kapılarını bu yönlendirmelere açık tutan Türkiye,

izin verildiği ölçüde kendisi de bir şeyler üreterek gelir düzeyini yükseltebilen ve böylece olabildiğince yüksek düzeyde tüketebilme yetenek ve kudretine sahip canlı bir pazar olma yolundadır artık; tabii Batı için bir pazar...

Peki, 1950'li yıllarda, sanayide yatay da olsa bir genişleme olduğuna, ilk kez bazı sanayi sektörlerine girildiğine, NATO'nun altyapı yatırımları dahil ülkede epeyce altyapı yatırımı yapıldığına, enerji tesisleri kurulduğuna ve altyapıların önemlice bir bölümünde olduğu gibi, ABD'nin üs ve tesislerinin belli bölümlerinin inşasında da Türk mühendis ve müteahhitleri yer aldığına göre, asıl üzerinde durduğumuz konu olan bilim, teknoloji ve sanayi kültürü açısından Türkiye'nin hiç mi kazanımı olmamıştır? Elbette oldu.

Bu kazanımlar ve devletin bu kazanımlardaki rolü hakkında daha iyi bir fikir edinebilmek için, bu konunun ayrıntılı olarak ele alındığı Okuma Parçası XI'e göz atılabilir. Bu okuma parçasında, en az bu kazanımlar kadar önemli ve hatta bazı alanlarda daha da önemli olan kayıplarımız üzerinde de durulmuştur. Elbette kayıplarımızda da devletin rolü belirleyici olmuştur. Onun için, kültürel kazanımlarımız da kayıplarımız da, bunların meydana geldiği faaliyet alanlarından sorumlu devlet teşekkülleri ve iktisadi devlet teşekkülleri bazında ele alınarak incelenmiştir. Kendi içindeki bütünlüğünü bozmamak için burada işaret ettiğimiz bazı noktalar, kaçınılmaz olarak söz konusu okuma parçasında da yinelenmiş olacaktır.

Okuma Parçası XI

Sanayi ve Teknoloji Kültürü Açısından 50'li Yıllar...
Devletin Misyonu: Ne Kazandık / Ne Kaybettik?

Konumuz açısından, 1950'li yılların *görünürdeki* karakteristiği, altyapı yatırımlarında ve enerji üretimine yönelik yatırımlarda yoğunlaşma; sinai yatırımlarda, varolan sektörlerde genişleme; pek çok alanda modern girdi ve makina kullanımında yaygınlaşma; ve şehirleşmede hızlanmadır.

1960 sonrasındaki gelişmeler açısından da belirleyici olan 1950'li yıllardaki *altyapı yatırımları* ve enerji üretimine yönelik yatırımlar çerçevesinde:

Karayolu şebekesi geliştirilmiş; yol yapım ve bakımı makinalaştırılmış;

Enerji üretimine yönelik barajlar inşa edilmiş; hidroelektrik ve termik santraller kurulmuş; enerji nakil hatları çekilmiş;
Askerî amaçlı, pek çok altyapı yatırımı (NATO altyapı yatırımları vb) yapılmış;
Yeni limanlar ve sivil amaçlı yeni hava alanları inşa edilmiş;
Tarımsal altyapılara önem verilmiş; "sulama / taşkın koruma" amaçlı ya da enerji üretiminin yanında "sulama / taşkın koruma"nın da amaçlandığı barajlar, sulama kanalları, hububat siloları vb yapılar inşa edilmiştir.

Sinai yatırımlar çerçevesindeyse, dönemin hükümetleri, genç Cumhuriyet'in izini sürmüş, yeni oluşan sanayi sektörlerinde toplam üretim kapasitesini artırmaya yönelik yeni fabrikalar kurmuşlardır. Bu bağlamda,
Şeker, tekstil maddeleri ve çimento üretiminde yurtiçi talebi karşılayacak bir düzeye ulaşılmış;[34]
Demir-çelik ürünleri üretiminde artış sağlanmış;[35]
Ham petrol, taş kömürü, linyit, kok, krom, demir ve bakır üretiminde ilerlemeler kaydedilmiştir.[36]
Dönemin hükümetleri, ayrıca, bazı tüketim maddelerinin üretiminde fabrika ölçeğinde üretime geçiş için gerekli imkânları yaratmışlar; ülkede üretilmeyen kimyasal gübre gibi bazı tarımsal girdileri üretmeye yönelik fabrikalar; ilkel şartlarda çok az üretilebilen bir kısım petrol türevlerini (mazot, benzin vb) üretmeye yönelik rafineriler kur[dur]muşlardır. Bu bağlamda, örneğin,
Et kombinaları ve soğuk hava depolarının kurulmasında olduğu gibi, bir kısım gıda maddelerinin üretiminde "fabrika ölçeğinde üretim" ve teknik donanım kullanımı ağırlık kazanmaya başlamış;
yem üretiminde fabrika ölçeğinde üretime geçiş yapılmış;
Azotlu gübreler üreten bir fabrika kurulmuş;

34. 1953-56 arasında işletmeye açılan 11 şeker fabrikasıyla 1953 öncesinde 3.500 ton/gün olan pancar işleme kapasitesi 1956'da 17.500 ton/gün'e çıkmıştır. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 99.
Pamuk ipliği sanayiinde 1949 yılında 266.528 olan iğ sayısı, 1960'ta 761.120'ye çıkmış; pamuklu dokuma sanayiindeki tezgâh sayısı ise, aynı yıllar arasında 5.519'dan 15.820'ye çıkmıştır. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 145.
Çimento sanayiinde 1950'de 395 bin ton/yıl olan çimento üretimi, kurulan sekiz fabrikayla, 1960'ta 2 milyon ton/yıl'a çıkmıştır. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 263.
35. 1948'de 115.981 ton/yıl olan demir-çelik ürünleri üretimi 1958'de 283.370 ton/yıl'a çıkmıştır. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 309.
36. Ham petrol üretimi 1955'te 178.596 ton/yıl iken 1959'da 389.627 ton/yıl'a; taşkömürü üretimi (satılabilir) 1950'de 2.832.200 ton/yıl iken 1960'ta 3.653.000 ton/yıla, linyit üretimi (tüvanan) aynı dönemde 1.214.500 ton/yıl'dan 3.866.700 ton/yıl'a, demir üretimi (tüvanan) 233.600 ton/yıl'dan 797.300 ton/yıl'a çıkmıştır. Bkz. DİE (1973), s. 386 ve 391.

Bir petrol rafinerisi kurulmuş; diğer ikisinin kurulmasına başlanmıştır.[37]

1950'li yılların ikinci yarısında, daha çok da dönem sonuna doğru, madenî eşya sanayinde belli girişimlerin ortaya çıktığına; yabancı şirketlerin lisansıyla traktör ve karayolu taşıtı montajı yapan tesislerin kurulmaya başlandığına da ayrıca işaret etmek gerekir...

1950'li yılların üçüncü önemli karakteristiği olan, *modern girdi ve makina kullanımının yaygınlaşması* çerçevesindeyse, örneğin, Altyapı yatırımlarında ve tarımsal üretimde makina kullanımı hızla artmış (karayolu yapım ve bakımındaki makinalaşma; tarım alanında traktör ve biçerdöver kullanımındaki artış vb)

Tarımda, makina dışında, tarım koruma ilacı, kimyasal gübre gibi modern girdilerin kullanımı da artmıştır.

1950'li yıllarda gerçekleştirilen bu altyapı ve sanayi yatırımları, modern girdi ve makina kullanımındaki genişlemeler, teknik ve teknoloji kullanımı ve mühendislik açısından, önceki dönemlerde edinilen bilgi ve deneyim birikiminde ciddi bir artış olmasını ve ayrıca bu birikimin coğrafi açıdan biraz daha yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Özellikle tarımdaki makina ve modern girdi kullanımındaki artışa paralel olarak, bunları kullanabilmenin ve böylece üretimi geliştirebilmenin bilgisinin de tarım sektöründe yaygınlaştığının altını çizmek gerekir. Devlet, hayvan yetiştiriciliğinde olsun tarımsal üretimde olsun, daha önceki dönemlerde kurduğu kurumlar eliyle üstlenmiş olduğu öğreticilik ve örnek olma işlevini 50'li yıllarda da sürdürmüştür. 50'li yıllarda bu işlevi yerine getiren kurumlarda da gelişmeler olmuştur.

Sonuçta, daha çok sayıda insan sanayide, tarımda, yol, baraj ve benzeri altyapı inşaatlarında teknoloji pratiğiyle temasa gelmiş; bu pratiğin içine girmiştir. Mühendislik bir itibar mesleği haline dönüşmüş, mühendislik eğitimine olan talep hızla yükselmiştir. 1960 sonrasında daha büyük bir hızla genişleyen Türkiye sanayinde, tarımda ve genişlemeye devam eden altyapı yatırımlarında istihdam edilen teknik kadrolar, 1920'li, 1930'lu yıllarda başlayıp giderek artan oranlarda olmak üzere 1960 öncesi dönemlerde yetişmiştir. Bu tabloya, 1950'li yılların bir diğer karakteristiği olan *şehirleşmedeki hızlanmanın* yarattığı belli mühendislik ve mimarlık hizmetleri talebini ve bu talebin doğurduğu "küçük büroculuğun / küçük

37. 330.000 ton/yıl kapasiteli bir rafineri (Batman) 1955'te, kuruluşlarına yine 1950'li yıllarda başlanan 1 milyon ton/yıl kapasiteli bir rafineri (İPRAŞ) 1961'de, 2.900.000 ton/yıl kapasiteli bir diğer rafineri de (ATAŞ) 1962'de işletmeye geçmiştir. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 258.

mühendislik ve mimarlık bürolarının" yükselişini de eklemek gerekir. Bu da, belli bir bilgi ve deneyim birikim alanının, farklı bir mühendislik-mimarlık kültürünün yaratılması demektir.
1950'li yıllarda kaydedilen kazanımlarda da, 1950 öncesinde olduğu gibi, devlet teşekkülleri ve bunların içinde özellikle iktisadi devlet teşekkülleri (Bu teşekküller "*233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname*" [*RG*, 18.06.1984] ile getirilen tanıma göre "*kamu iktisadi teşebbüsü (KİT)*" olarak anılmışlardır), mevcutlara yenileri de eklenerek, hiç tartışmasız, belirleyici bir rol oynamışlardır. Ancak bunun tam tersine, bazı KİT'lerin de, rol aldıkları alanlarda hiçbir ilerleme kaydetmedikleri gibi, önemli kayıplara da yol açtıkları; adeta görünmez bir elin onları yerlerinde saydırdıkları ya da geriye çektikleri de görülmüştür.
Aşağıda hem söz konusu kültürel kazanımlar, hem de kayıplar, bunlarda *belirleyici olan* kurumlardan hareketle açıklanmaya çalışılacaktır. Burada "*belirleyici olan*" ibaresinin altını çiziyoruz; çünkü söz konusu süreçlerde yer alan devlet ya da iktisadi devlet teşekkülleri aşağıda adları anılacak olanlardan ibaret değildir. Bu bağlamda, örneğin, kurduğu kredi sistemiyle tarımsal üretimin gelişmesine büyük ölçüde katkı sağlayan *Ziraat Bankası*; şehirleşmedeki hızlanmaya paralel olarak ortaya çıkan imar ve konut sorunlarının çözümünde kurdukları mekanizmalarla önemli katkılar sağlayan *İller Bankası* (13 Haziran 1945 tarih ve 4759 sayılı Kanun'la kurulmuştur) ve *Emlak Kredi Bankası* (14 Haziran 1946 tarih ve 4947 sayılı Kanun'la kurulmuştur) gibi devlet bankalarından ve onların 50'li yıllardaki işlevlerinden söz etmeyeceğiz.
11 Mart 1954 tarih ve 6400 sayılı Kanun'la kurulan ve dönemin siyasi iktidarının gerekli gördüğü her işlev için hiç tereddüt etmeden bir devlet teşekkülü kurabildiğinin tipik örneklerinden biri olan *Devlet Malzeme Ofisi* gibi bir kuruma da değinmeyeceğiz.

Altyapı Yatırımlarında Devletin Eli...

Yukarıda da belirtildiği gibi, 1950'li yılları önceki dönemlerden ayıran önemli bir özellik, karayolu ve baraj gibi altyapı yatırımlarına verilen ağırlıktır. Bu altyapıları gerçekleştirme ve idame ettirme görevi devletin belirli uzmanlık alanlarına göre oluşturduğu kurumlara verilmiştir. Ancak bu yapıların önemlice bir bölümünün gerçekleştirilmesinde, Türkiye'nin, 4 Temmuz 1948'de ABD ile imzaladığı Ekonomik İşbirliği Anlaşması uyarınca *Marshall Planı*'nın kapsadığı yardımlardan yararlanmaya başlamasının önemli ölçüde belirleyici olduğunu belirtmek gerekir.
Ayrıca, *Marshall Planı*'nın kapsadığı yardımlardan yararlanarak veya değil, devlet eliyle gerçekleştirilen altyapı yatırımlarının ya-

nında, Cumhuriyet tarihinde ilk kez, bir uluslararası "teşkilat"ın da, askerî amaçlarla Türkiye'de geniş ölçüde altyapı yatırımları yaptı[rdı]ğına tanık olunmuştur. Bu teşkilat, Türkiye'nin de 18 Şubat 1952'de üye olarak katıldığı *NATO* kısa adıyla anılan *Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü*'dür. Finansmanı NATO tarafından karşılanan yatırımlara da, konumuz açısından taşıdığı önem nedeniyle, hem yeri geldikçe hem de, altyapı yatırımlarıyla ilgili devlet kurumlarından söz edildikten sonra, ayrı bir başlık altında yer verilecektir.

Kara Yolları Genel Müdürlüğü (TCK):

Kara Yolları Genel Müdürlüğü'nün (TCK) kuruluşu, Demokrat Parti iktidara gelmeden önce, 11 Şubat 1950 tarih ve 5539 sayılı Kanun'ladır. *"Ancak karayollarında atılımı işaret eden yıl 1948'dir. Bu tarih, aynı zamanda yol yapım ve bakımında makinalaşmaya geçiş demektir."*[38] Doğru, ama hemen ekleyelim; bu "atılım"ın başlaması, Türkiye'nin, 4 Temmuz 1948'de ABD ile imzaladığı Ekonomik İşbirliği Anlaşması uyarınca Marshall Planı'nın kapsadığı yardımlardan yararlanmaya başlaması ile örtüşmektedir.[39] Bir başka deyişle, karayollarındaki bu atılım, dönemin siyasi iktidarlarının tercihi olduğu kadar, Marshall Planı'nın arkasındaki güç olan ABD'nin telkini olarak değerlendirilmeye de açıktır. Onun içindir ki, bu konuda dönemin siyasi iktidarının tercihi ile ABD'nin öngörüsünün örtüştüğünü söylemek daha doğrudur.

Demiryolu politikasının bütünüyle askıya alınması sonucunu yaratan yeni karayolu politikasıyla birlikte, *"Karayolları Genel Müdürlüğü'ne bağlı yurt çapına dağılmış bölge müdürlükleri oluşturulmuş; makinalı yol yapım ve bakım çalışmalarını yürütmek için gerekli olan makina parkı devletçe sağlanmış; işe alınan teknik elemanların makinalı yol yapım ve bakımı konusunda eğitimine ağırlık verilerek konuyla ilgili planlama, etüt proje, yapım ve bakım çalışmaları bu genel müdürlükçe üstlenilmiştir..."*[40]

Bu alıntımızda geçen *"...makinalı yol yapım ve bakım çalışmalarını yürütmek için gerekli olan makina parkı devletçe sağlanmış[tır]"* ibaresi gerçeğin ifadesidir ama tam değil. Evet, o makina parkı devletçe sağlanmıştır ama, bu parkı oluşturan yol makinaları da, önemli ölçüde, Marshall Planı kapsamındaki yardımlar çerçevesinde ABD'den sağlanmıştır. Bu parkın oluşturulması süreci 1948 yılında başlamış ve 50'li yıllarda da hızlanarak sürmüştür.

38. Bkz. Karayolları Genel Müdürlüğü, "Tarihçe" ve "Dün, bugün, yarın..."; http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Kurumsal/Tarihce.aspx (25.3.2012).

39. 1948'de 22.826 km. olan devlet karayolları, 1960'ta 26.711 km'ye ulaşmıştır. Bkz. DİE (1973), s. 412.

40. Bkz. Karayolları Genel Müdürlüğü, *"Dün, bugün, yarın..."* (25.3.2012).

Demiryolu politikasının bütünüyle askıya alınıp yerine salt karayolu politikasının ikamesi elbette eleştirilebilir. Kaldı ki, bu eleştirileri yöneltenler yerden göğe kadar haklıdırlar da. Ama bir an için, TCK'yi kendi içinde bir olgu olarak ele alırsak, şu gerçeği de görmemiz gerekir: TCK kendisine verilen yol yapım ve bakımı ile eleman yetiştirme görevlerini büyük bir başarıyla yerine getirmiş; 1960 sonrasındaki dönemlerde çeşitli teknik hizmet alanlarında, sanayide ve inşaat firmalarında görev alan başarılı pek çok mühendis bu kuruluşta bilgi ve deneyim kazanmıştır. TCK, oluşturduğu eğitim merkezleriyle hem mühendisler hem de pek çok teknisyen ve makinist için, gerçekten bir okul olmuştur.

Sonraki dönemlerde, karayollarıyla ilgili büyük taahhüt işlerine giren pek çok müteahhidin de ilk deneyimlerini TCK'den aldıkları işlerde kazandıklarını da bu arada belirtelim.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü (DSİ):

Cumhuriyet döneminde su yapılarının inşası 1925 yılında *"Umur-u Nafıa Müdüriyet-i Umumiyesi"ne* bağlı *"Sular Fen Heyeti Müdürlüğü"nün* kurulmasıyla başlamış; 1939 yılında da *Nafıa Vekâleti'ne* bağlı olarak *"Su İşleri Reisliği"* kurulmuştur. Su kaynaklarının istikşafı (aranıp bulunması), etütleri ve planlamaları ile su ölçümlerinin ciddi olarak ele alınması bu reisliğin kurulmasından sonradır.

Su işleriyle ilgili devlet teşkilatı 18 Aralık 1953 tarih ve 6200 sayılı Kanun'la yeniden düzenlenmiş ve yetkileri artırılarak, *Bayındırlık Vekâleti'ne bağlı, Devlet Su İşleri Umum Müdürlüğü* kurulmuştur. Yine bu tarihte, bu umum müdürlüğe bağlı olarak, bütün ülkede, havzalar itibâriyle 10, Seyhan ve Hirfanlı'da 2 olmak üzere toplam 12 Bölge Müdürlüğü ile 26 Şube Başmühendisliği oluşturulmuştur. 1950 öncesinde gerçekleştirilen baraj inşaatlarının en önemlisi ve ilk örneği Ankara'ya içme suyu sağlamak amacıyla 1936 yılında işletmeye açılan *Çubuk I Barajı*'dır. Bunun ardından Bursa'da Gölbaşı, Niğde'de Gebere, Van'da Sihke, Eskişehir'de Porsuk I barajları inşa edilmiştir.

1950-60 yılları arasındaysa, tümü 1955-60 yılları arasında işletmeye açılan, *"enerji üretimi / sulama / taşkın koruma"* amaçlı 10 baraj inşa edilmiştir. Bunlardan dördü *"enerji üretimi + sulama/ taşkın koruma"* (Demirköprü, Hirfanlı, Kemer ve Seyhan), biriyse yalnızca *"enerji üretimi"* (Sarıyar) amaçlıdır.[41]

Baraj yatırımları ve elektrik üretimi için yapılan yatırımlar, 1960 sonrasının ekonomisi ve sanayi hareketi için de gerekli olan ve

41. DSİ'nin burada özetlenen tarihçesi konusunda bkz. DSİ (2012), "Tarihçe", http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda (25.3.2012).

hazır bulunduğu için de bir şans teşkil eden bir altyapı görevi görmüştür. Ama, konunun en az bunun kadar önemli olan yanı, işin baraj yapımı kısmında yer alan DSİ'nin de, mühendisler için, su yapılarıyla ilgili bir bilgi ve deneyim kazanım merkezi, bir okul olmasıdır. Sonraki dönemlerde, baraj inşaatlarında büyük ihaleler alan pek çok müteahhitlik firması için de DSİ'nin bir okul görevi gördüğünü söylemek mümkündür.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD):
31 Mayıs 1927 tarih ve 1042 sayılı Kanun'la kurulan *Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi* 22 Temmuz 1953 tarih ve 6186 sayılı Kanun'la bugünkü adını alarak, Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmiştir. *TCDD*, kurum olarak böylece, görevini daha esnek bir yapıda ve daha etkin bir biçimde yerine getirebilme imkânını kazanmıştır ama, izlenen hükümet politikasının sonucu olarak, demiryolu altyapı yatırımlarındaki duraklamayla birlikte demiryolu ulaşımındaki teknolojik gerilemeyi (bu konudaki bilgi ve deneyim açığımızın büyümesini) simgeleyen kuruluş olmuştur. Demiryolculukta çağın teknolojisinin gerisine düşmemiz ya da Okuma Parçası I'deki öykümüz, 1950'li yıllarda başlamıştır.
Bu arada, TCDD'nin bir altyapı kurumu olmasının ötesinde ilgi alanının sanayiye kadar uzandığını ve aynı zamanda bir sanayi işlemesi de olduğunu hatırlamak ve o gözle de kurumun bu ilgi alanına bakmak gerekir.
Okuma Parçası I'de, TCDD'ye bağlı Türkiye Lokomotif ve Motor Sanayi AŞ'nin (TÜLOMSAŞ), 1950'li yıllarda (hem de genç Cumhuriyet'in o kararlı demiryolu politikasının terk edildiği yıllarda!), kendi usta ve mühendislerinin yarattıkları kurum kültürüyle, son derece önemli bir makina imalat yeteneğine ulaşmış olduğuna işaret edilmişti. Ancak yineleyelim, dönemin hükümetlerinin sanayi konusunda önemsenecek bir iddia ve gelecek öngörülerinin olmaması ve demiryolu ulaşımı konusundaki büyük yanılgıları nedeniyle, bu yetenek birikiminden yararlanılabildiği söylenemez. Bu yeteneğin, örneğin demiryolu araçlarının üretiminde yabancı teknolojiye muhtaç olmaktan kurtulmak gibi bir hedef yönünde, bir üst düzeyde yeniden üretilmesini öngören herhangi bir hükümet politikası yoktur. Zaten bu öngörüsüzlük ve asıl olması gerektiği alanlarda ulusal motiflerden yoksunluk, 1960'lı yılların sonuna doğru doğal sonucuna ulaşmış ve dizel lokomotif imalatına, kendi öz yeteneğine dayanarak değil, peş peşe imzalanan *yabancı lisans anlaşmalarıyla* geçilmiştir. TÜLOMSAŞ'ta 1950'lerde "Karakurt"la, 1960'larda "Devrim Otomobili" deneyimiyle dışa vuran umut pırıltısı

ne yazıktır ki, zaman içinde sönmüş ve Türkiye, raylı ulaşım araçları imalat sanayi gibi, çok önemli bir sanayi dalında yetkinleşme imkânı varken bu imkânı yitirmiş ve bugünlere, tren sistemini İspanyol teknolojisiyle ve İspanyol yapımı trenlerle yenileme noktasına kadar gelmiştir. Ve TÜLOMSAŞ günümüzde de, iç pazar için, bütünüyle yabancı lisansı altında dizel elektrik anahat lokomotifleri (ve bunlarda kullanılan dizel motorları), elektrikli anahat lokomotifleri ve çeşitli tiplerde dizel hidrolik anahat ve manevra lokomotifleri ile yük vagonu yapan bir kuruluş durumundadır.

Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi (PTT): Haberleşme altyapısının kurucusu ve işleticisi bir kurum olma niteliği öne çıkan PTT de, görevlerini daha iyi yapabilmesi için, daha esnek ve daha etkin bir yapıya geçirilmiş; 13 Temmuz 1953 tarih ve 6145 sayılı Kanun'la bir iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmiştir. *PTT*, konumuz açısından, o tarihlerde özellikle telgraf ve telefon haberleşmesinin sağlandığı teknik altyapıyı işleten, idame ettiren bir kurum olarak önemlidir. Meseleye bu açıdan bakıldığında, 1950'li yıllarda, mevcut haberleşme sistemimizde, "*NATO'nun, Türkiye coğrafyasındaki gereksinimlerine yanıt veren NATO destekli altyapı projeleri*" çerçevesinde bazı gelişmeler sağlandığı görülür. Havaî hat kuranportör sistemleri ve buna ek olarak kuzey ve güney radyolink şebekeleri böyle kurulmuştur. Türkiye'de haberleşme (telekomünikasyon) sistem ve cihazlarıyla ilgili sanayiler ve araştırma birimleri dendiğinde akla gelen ilk isimlerden olan Dr. Fikret Yücel'e göre, *"NATO altyapı projelerinin Türkiye'de transmisyon sistemleri yatırımına büyük ölçüde yardımcı olmasına rağmen [haberleşmenin beyni sayılan] santrallere herhangi bir katkısı olmamıştır."*[42]
PTT'nin bazı gereksinmelerini karşılayan bir fabrikası vardır ama son derece yetersizdir.[43] 1955-56 yıllarında, PTT'de çalışan bazı yurtsever, öncü mühendislerin, daha sonra PTT ARLA kısa adıyla anılacak olan bir "PTT Araştırma Laboratuarı" kurma fikri vardır ama bunun gerçekleştirilmesi ancak 1965 yılında mümkün olacaktır.[44]

42. Ceyhun, Yurdakul (Baskıya Hazırlayan) (1997), *Fikret Yücel'in Anıları*, Genişletilmiş 2. Baskı, 2006, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını [İlk Baskı: 1997], s. 40.
43. Dr. Fikret Yücel anlatıyor: "PTT Genel Müdürlüğü'nün bazı ihtiyaçları İstanbul'da ...bulunan PTT Fabrikası tarafından karşılanmaktaydı. 1953-1954 yıllarında bu fabrikanın en önemli imalatı Löklanşe pilleriydi. Löklanşe pilleri, Mors telgrafı haberleşme merkezlerinde kullanılan bataryaları teşkil ederdi" (Ceyhun, Yurdakul [1997], s. 37).
44. Dr. Fikret Yücel ve Hacim Kamoy o öncülerdendirler. PTT ARLA konusunda bkz. Ceyhun, Yurdakul (1997), s. 57-117

Kısacası, Batı'da, telekomünikasyonda teknolojik kıpırdanmaların su yüzüne çıkmaya başladığı yıllarda Türkiye, dıştan bakan bir göz için, gereksinmelerini *NATO kanalıyla* karşılama ve onunla yetinme noktasındadır ve ondan ötesini de düşünmemiştir; tarımda ya da karayolları yapım ve bakımındaki makinalaşmasını *Marshall Planı*'ndan yararlanarak aldığı makinalarla başlatıp ondan ötesini öngörmediği gibi...

NATO Altyapı Yatırımları...

PTT'den söz ederken, NATO eliyle gerçekleştirilen havaî hat kuranportör sistemleri ile kuzey ve güney radyolink şebekelerine değinmiştik. 1950'li yıllarda Türkiye'de yapılan NATO altyapı yatırımları, sadece söz konusu şebekelerden ibaret değildir. Aslında bu şebekeler, yine NATO eliyle gerçekleştirilen askerî amaçlı bir yeraltı akaryakıt boru hattı sisteminin haberleşme gereksinimlerine de yanıt verebilmek için tasarlanmıştır.

İnşaatı 1953'te başlayıp 1959'da tamamlanmış olan bu yeraltı akaryakıt boru hattı sistemi konusunda kabaca bir fikir vermek için, 5 Nisan 2001 tarihinde çıkarılan, konuyla ilgili 4636 sayılı Kanun'un gerekçesinde de yer aldığı gibi, "sistemin yaklaşık 1.650 kilometrelik bölümü Türkiye'nin Doğu yarısında, yaklaşık 1.200 kilometrelik bölümüyse Batı yarısında olmak üzere, toplam 3.000 kilometre uzunluğunda bir yeraltı akaryakıt boru hattını, 37 tank çiftliği ile 59 pompa istasyonunu ve askerî amaçlı 26 hava meydanındaki akaryakıt ikmal tesislerini" kapsadığını belirtelim.

Bu sistem, kurulduğu dönemin en ileri teknolojili cihazlarıyla donatılmış bir sistemdir ve Türkiye'nin yabancısı olduğu pek çok teknik/teknolojik uygulamanın yer aldığı bir işletme olma özelliğine sahiptir. Sistemin *"işletme, bakım ve muhafaza"* sorumluluğu, 20 Mayıs 1957 tarih ve 4/9038 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile *Petrol Ofisi (PO)* bünyesinde kurulan *Askerî İkmal ve NATO Tesisleri (ANT) Başkanlığı*'na verilmiştir. Sorumluluk PO'dadır ama, Türkiye'nin bu konuda bir deneyimi olmadığı için, sistem bir Amerikan firması (Williams Brothers) tarafından işletilecektir. Ama işletmede Amerikalılarla birlikte ANT'nin teknik elemanları da yer alacaktır ve ANT'de yurtsever, kendilerine güvenen bir mühendisler grubu vardır. Bu grup, sistemde çalışan bütün teknisyen ve teknikerlerden yabancı teknisyenleri yakın takibe alarak, en kısa zamanda işletmeyi öğrenmelerini istemiştir. Sonuçta, yabancı firmanın sözleşmesini yenileme zamanı geldiğinde bu reddedilmiş ve deyim yerindeyse ANT, işletmeye el koymuş

ve bunu da siyasi otoriteye kabul ettirmiştir. Sistem, 1960'ların ilk yıllarından PO'nun özelleştirildiği 21 Temmuz 2000 tarihine kadar PO-ANT tarafından başarıyla işletilmiştir.[45] Bu anlattığımız, bir NATO altyapı yatırımında ve bu yatırımın konusu olan işletmede yaşanan, kendine özgü bir öğrenim sürecinin, bir bilgi ve deneyim edinim sürecinin de öyküsüdür. Elbette, Türkiye'nin NATO ittifakına dahil olmakla ödediği ve daha da ödeyeceği bedelin yanında bu tür kazanımların bir hiç olduğu ileri sürülebilir. Ama, bizim buradaki amacımızın Osmanlı'dan devraldığımız kültür mirasının ve Cumhuriyet dönemindeki siyasi tercihlerin belirleyici olduğu verili koşullarda (bu tercihlerin zaman içinde değiştiğini de hatırlayalım) bilim, teknoloji ve sanayi kültüründe neyi, nasıl ve ne ölçüde edinebildiğimizi ortaya koymaktır. Tabii bu siyasi tercihlerin bu edinimlerde doğrudan ya da dolaylı olarak yol açtığı kayıplarımızla birlikte... Başka şartlarda edinebilecekken edinemediğimiz bilgi ve deneyim kümelerini bir kayıp olarak değerlendirdiğimizi de hemen belirtelim.

Tekrar konumuza dönersek, o zamanki deyimiyle söyleyelim, *"NATO Enfrastrüktür"* yatırımları yalnızca radyolink şebekeleri ya da boru hatlarından ibaret değildir. 1950'li yıllarda, aralarında çok sayıda *"NATO emergency"* hava meydanının da bulunduğu pek çok askerî üs ya da *"tesis"*[46] inşa edilmiştir. O dönemde inşa edilen üsler arasında, ABD ile yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde doğrudan ABD'ye bağlı olanların da bulunduğu anımsanacaktır. Burada Türkiye açısından kayda değer olan bir diğer nokta, bu yatırımlara katılan yerli müteahhitlik firmalarının da o inşa süreçlerine katılarak belli bir deneyim kazanımı yanında, bu işleri "NATO rayici" fiyatlarla aldıkları için oldukça iyi bir düzeyde sermaye birikimine de sahip olmalarıdır.

45. Petrol Ofisi, petrol ürünlerini ithal etmek, depolamak, rafine etmek ve dağıtımını yapmak üzere 18 Şubat 1941'de Ticaret Bakanlığı bünyesinde kurulmuştur. 21 Temmuz 2000 tarihinde özelleştirilmiş; ancak ANT Başkanlığı, 4 Ekim 2000 tarihinden geçerli olmak üzere 5 Nisan 2001 tarihinde çıkarılan 4636 sayılı kanun ile Millî Savunma Bakanlığı'na bağlanarak "Milli Savunma Bakanlığı Akaryakıt İkmal ve NATO POL Tesisleri İşletme Başkanlığı" adını almıştır.
Petrol Ofisi bugün, hissesini 2010 yılında %97'e yükselten bir Avusturya şirketinin (OMV Aktiengesellschaft) elindedir (http://www.poas.com.tr/Default.aspx?pg=20; 6.4.2012).

46. Sonraki yıllarda, Türkiye'deki Amerikan üsleri konusunda soldan gelen eleştirilere karşı dönemin başbakanı olarak "Türkiye'de üs yoktur; tesis vardır" diyen, Sayın Demirel'in kulakları çınlasın.

ETİBANK ve Elektrik İşleri Etüt İdaresi (EİEİ):

Barajlar DSİ tarafından ya da bu kuruluşun sorumluluğunda inşa edilirken, hidroelektrik santrallerin yapım ve işletilmesi sorumluluğu da ülkenin yeraltı kaynaklarını değerlendirmek amacıyla 14 Haziran 1935 tarih 2805 sayılı Kanun'la bir iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulan *ETİBANK* tarafından üstlenilmiştir. Seyhan (işletmeye alınışı 1956), Sarıyar (1956), Kemer (1958), Hirfanlı (1959) ve Demirköprü (1960) Hidroelektrik Santralleri bu çerçevede, 1970 yılında TEK'e devredilinceye kadar, ETİBANK tarafından işletilmiştir.

Aynı yükümlülük termik santraller için de geçerliydi. Cumhuriyet döneminde inşa edilen ilk termik santral olan ve 1948 yılında işletmeye alınan Zonguldak-Çatalağzı ile 1956'da işletmeye alınan Kütahya Tunçbilek ve 1957'de işletmeye alınan Soma Termik Santralleri'nin işletilmesi de aynı kurumca üstlenilmişti.[47]

ETİBANK, elektrik işleriyle ilgili etüt ve danışmanlık hizmetlerini kendisiyle aynı tarihte (14 Haziran 1935 tarih ve 2819 sayılı Kanun'la) kurulmuş olan *Elektrik İşleri Etüt İdaresi Genel Müdürlüğü*'nden (*EİEİ*) almıştır.

Elektik üretimi yanında, ETİBANK, enerji nakil hatlarının inşası ve bakım hizmetlerini de üstlenmiştir. 1952 yılında Çatalağzı Termik Santrali'nden İstanbul'a çekilen 154 kV'luk enerji nakil hattı, ulusal ölçekteki *"enterkonnekte şebeke"*nin kuruluşunun da ilk adımını oluşturmuştur.

ETİBANK, üstlendiği "enerji üretim ve nakil" göreviyle birlikte madencilik alanındaki esas işlevini 1950'li yıllarda da sürdürmüştür. Ancak Divriği Demir Madenleri İşletmesi'ni 13 Mayıs 1955 tarih ve 6559 sayılı Kanun'la bir iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulan *Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri*'ne (*TDÇİ*); kömür madenleriyle ilgili misyonunu da 22 Mayıs 1957 tarih ve 6974 sayılı Kanun'la yine bir iktisadi devlet teşekkülü olarak kurulan *Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu*'na (TKİ) devretmiştir.

ETİBANK'ın maden işletmeciliği, elektrik üretimi ve ilk enerji nakil hatlarının inşasında üstlendiği öncü görevlerle Türkiye için yine bir okul görevi gördüğünü kaydedelim.

Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA):

Etibank ve EİEİ ile birlikte aynı tarihte, 14 Haziran 1935 tarih ve 2804 Sayılı Kanun'la kurulan *MTA*, kuruluş kanununa göre, "yurdumu-

47. Elektrik üretiminde, 1950'de 408 MW olan kurulu güç, 1960'ta 1.272 MW düzeyine çıkmıştır. Bkz. DİF (1973), s. 396-97

zun maden kaynaklarını aramak, bulmak ve işletmeye uygun olup olmadığını tespit amacıyla gerekli etütleri, kimyasal ve teknolojik analizleri yapmak ve *sektöre mühendis, yardımcı personel ve kalifiye işçi yetiştirmekle* görevlendirilmiştir. ...Maden aramacılığının yanı sıra kuruluşundan başlayarak ülke jeolojisinin ortaya konulmasında önderlik etmiş; ikinci bir okul olarak, ilgili bölümlerden mezun olan yerbilimcilerin gelişmelerine yardımcı olmuştur." 1940 yılında Raman'da, 1951'de de Garzan'daki petrol rezervlerini bulan ve Raman sahasının yakınında 10 ton/gün kapasiteli ilk rafineri tesisini (bu oldukça ilkel bir tesisti) kuran da MTA idi.[48]

MTA, petrolle ilgili misyonunu 1954 yılında TPAO'ya devretmiş;[49] madencilik ile jeolojik ve jeofizik etütler alanındaki temel işlevlerini ise sürdürmüştür.

Ana misyonu içinde eleman yetiştirmenin de yer aldığı MTA'nın o yıllarda kendi ilgi alanlarında tam bir araştırma enstitüsü olarak çalıştığını da özellikle belirtelim.

Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Petrol Ofisi (PO):

"Türkiye'de petrol aramak, üretmek ve petrol rafinerileri kurup işletmek" üzere 07 Mart 1954 tarih ve 6327 sayılı Kanun'la kurulan *TPAO*, dönemin ruhuna, özellikle de petrolde yabancı şirketlere açılma politikasına uygun bir statüde, bir "Anonim Ortaklık" olarak kurulmuştur. Ancak sermayesinin çoğunluğu Hazine (%57) ile TC Emekli Sandığı, Etibank ve Sümerbank gibi devlet kuruluşlarınca karşılanmıştır.[50]

1955'te işletmeye alınan 330.000 ton/yıl kapasiteli Batman Rafinerisi ile 1961'de işletmeye alınan 1 milyon ton/yıl kapasiteli İstanbul Petrol Rafinerisi AŞ (İPRAŞ) TPAO'ya bağlı olarak işletilmiştir.[51] 1955 yılıyla 1959 yılları arasında Türkiye'de üretilen ham petrolün tamamı, 1959 ve 1960 yıllarında ise, sırasıyla, %96 ve %97'si TPAO tarafından üretilmiştir.[52] 1996 ve 1997, daha önce kendilerine arama ruhsatı verilen yabancı petrol şirketlerinin de üretime başladıkları yıllardır.

48. Bkz. http://www.mta.gov.tr/v2.0/default.php?id=tarihce (8.4.2012).
49. Bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 42.
50. TPAO'nun kuruluşundaki sermaye yapısı için bkz. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), s. 42.
51. Dönemin ruhuna uygun olarak, 1958 yılında, TC Hükümeti'yle Türkiye'de petrol ürünleri pazarlayan yabancı şirketler arasında yapılan özel bir anlaşma ile ve bir yabancı sermaye ortaklığı olarak kurulan, 2.900.000 ton/yıl kapasiteli bir diğer rafineri de (Anadolu Tasfiyehanesi AŞ - ATAŞ) 1962'de işletmeye geçmiştir. Bu kuruluş 2004 yılında rafineri faaliyetini durdurmuştur.
52. Bkz. DİE (1973), s. 391.

Petrolden söz edildiğinde akaryakıt ve madenî yağ depolama, dağıtım ve satış zincirinde yer alan önemli bir devlet kuruluşuna da işaret etmek gerekir. Bu kuruluş 14 Şubat 1941 tarih ve 2/15169 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan *Petrol Ofisi*'dir (PO). Bu kuruluşun 1950'li yıllarda, yukarıda sözü edilen askerî amaçlı bir yeraltı akaryakıt boru sisteminin işletilmesini üstlenebilecek bir yetenek düzeyine erişmiş olduğunu tekrar kaydetmekle yetinelim. PO 1961'de bir madenî yağ harmanlama tesisi de kurup işletecektir. Akaryakıt satışlarında, ülke ölçeğinde bir bayilik sistemi kurmuş olan PO gibi bir devlet kuruluşunun, dağıttığı bayiliklerle ve yine ülke ölçeğinde kurulmasını sağlayıp teknik denetimini de yaptığı istasyonlar aracılığıyla yerel ölçekte hem bir teknik hizmet kültürü hem de belli ölçüde bir sermaye birikimine de aracılık ettiğini ayrıca belirtmek gerekir.

PO'nun ve faaliyet türünün bilim, teknoloji ve mühendislik muhtevasının özelliği dolayısıyla özellikle TPAO'nun kendi alanlarında Türkiye için birer okul olduklarını söylemeye gerek olduğunu sanmıyorum. Ama bir başka açıdan, bu okullar konusunda şu kadarını da söylemek gerekir ki, TPAO, Petrol Ofisi ile birlikte, petrol konusunda, tarihsel olarak çok geç de olsa uyanmaya başlayan bir kısım toplum kesimlerince, sonraki yıllarda, bu uyanışın ulusal simgeleri olarak görülmeye başlanmışsa da, bu çok uzun sürmemiş; "ulusal" kavramıyla bu kurumlar arasında kafalarda kurulan bağ kısa zamanda silinip gitmiştir. Çünkü 1950'li yıllardan sonra gerçek iktidar gücünü elinde tutanlar da, 50'li yıllarda, Türkiye'nin kapılarını yabancı petrol şirketlerine sonuna kadar açanların[53] siyasî mirasçısıdırlar ve yabancı petrol şirketlerinin iç pazarımızdaki hâkimiyetleri sürmüştür. Bu nokta önemlidir; çünkü yabancı şirketlerin girdikleri her alanda, ülke olarak, bilinçle uygulayacağınız bir ulusal politikanız yoksa o alanlarda kritik öneme sahip bazı yetenekleri edinemezsiniz ya da çok geç edinirsiniz ve bu yüzden de büyük kayıplara uğrarsınız. Hiçbir yabancı şirket geldiği ülkeye, kendi gereksinmelerinin ötesinde bilgi aktarımında bulunmaz; o ülke toplumunun becerilerini artırması yönünde çaba sarf etmez. Aksi, eşyanın tabiatına aykırıdır. Üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye, bugün hâlâ denizaltı petrol araştırmala-

53. Yabancı şirketlerin ülkemizde petrol arama ve istihsaline cevaz veren 6326 sayılı Petrol Kanunu, TBMM tarafından 07 Mart 1954'te kabul edildi (bkz. *RG*, 16.3.1954). Bu kanunun çıkarılması dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1954 Ocak'ında ABD'ye yaptığı bir seyahat sonrasına rastlar. Aslında, 12 Kasım 1952 tarih ve 3/15833 sayılı kararname ile yabancı petrol şirketleri Türkiye'de petrol arama ve üretme faaliyetlerine katılmaya davet edilmişlerdi. Ne var ki, 1926 yılında çıkarılmış kanuna göre petrol devletin tekelindedir. 1954 yılında çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu ile bu sorun(!) çözülmüştür.

rında herhangi bir varlık gösteremiyorsa, bunun nedenini, ulusal motif eksikliğiyle atbaşı birlikte giden mühendislik, teknoloji ve bilimdeki yetenek eksikliğinde bulabilirsiniz.[54]
Bu meseleye yeri geldikçe, farklı üretim alanlarında yeniden işaret edilecektir.

İmalat Sanayi Sektörlerinde Devletin Eli...

1933'te kurulmuş olan *Sümerbank*, 1950-60 döneminde 9 tekstil fabrikasının kuruluşunu gerçekleştirmiştir. Bunlardan dördü kendisinin, kalan beşi ise ortak olduğu şirketlerindi. Ortak olduğu şirketlerin fabrikalarını kur[dur]ma işinin de Sümerbank tarafından üstlenildiğini, Sümerbank'ta yetişmiş elemanların bu fabrikaların işletilmesinde de görev aldıklarını not edelim.
Sümerbank aynı dönemde, kendisine ait bir porselen sofra eşyası fabrikası ile ortak olduğu şirketlere ait iki valeks (deri sanayinde kullanılan bir girdi) ve bir lif levha fabrikasının da kuruluşlarını gerçekleştirmiştir.
Sümerbank tarafından kur[dur]ularak 1939'da işletmeye açılan Türkiye'nin ilk demir-çelik kompleksi olan *Karabük Demir Çelik Fabrikası*, 13.05.1955 tarih ve 6559 sayılı Kanun'la bağımsız bir KİT durumuna gelmiş ve *Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü* adını almıştır.
Benzer şekilde, yine *Sümerbank* tarafından kurularak 1936'da işletmeye açılan Türkiye'nin ilk odun selülozu ve kâğıt üretim kompleksi de (İzmit'teki kompleks) 13 Mayıs 1955 tarih 6560 sayılı Kanun'la bu kurumdan ayrılarak bağımsız bir KİT'e dönüştürülmüş ve *SEKA* kısa adıyla bilinen *Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü* adını almıştır.
Söz konusu bu iki KİT, 1950'li yılarda ilgili bulundukları alanlarda üretim artışına gidilirken gerekli uzmanlaşmanın ve etkinliğin sağlanması amacıyla kurulmuştur.
Sözün kısası, Sümerbank, akıllarda yer ettiği gibi sadece tekstilde değil, sanayinin pek çok dalındaki kuruculuk niteliğiyle mühendis yetiştiren, teknisyen yetiştiren bir okul olmuştur.
1950-1960 yılları arasında yapımı tamamlanan 11 şeker fabrikasından beşi, bir iktisadi devlet teşekkülü olarak 18 Haziran 1935 tarih ve 2850 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla kurulmuş olan *Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ*'nin; kalan altısı ise, ortak olduğu özel

54. Bkz. TÜBİTAK-TTGV Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu - Deniz ve Denizaltı Kaynaklarından Yararlanma Teknolojileri Çalışma Grubu (2002), *Deniz ve Denizaltı Enerji Kaynakları, Maden ve Endüstriyel Hammaddeler Alt Grup Raporu*, TÜBİTAK-TTGV [Ortak] Yayını, Mart 2002, Ankara,

şirketlerindi. Ancak bu altı fabrikayı kur[dur]ma işini de Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ üstlenmişti.

Hemen belirtmek gerekir ki, Şeker Şirketi sadece ülkede şeker sanayinin gelişmesi açısından değil, pancar üretiminin gelişmesi, üstelik, pancar üreticilerinin de sadece pancarda değil pancarla münavebeli olarak ekilen tarım ürünlerinde ve hayvan besiciliğinde de yetkinleşmeleri açısından paha biçilmez bir misyon yerine getirmiştir.

Dahası, Şeker Şirketi, kendi içinde yarattığı dinamikle kurduğu makina atölyelerinde kendi makinalarını imal etme noktasına kadar uzanacak bir yetenek yaratabilme başarısını da göstermiştir ve bu başarısı, sonraki yıllarda önü kesilip o dinamik sönümlendirilinceye kadar da devam etmiştir. Bu gerçekten paha biçilmez bir misyondu.

28 Ağustos 1952 tarih ve 3/15597 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla kurulan *Et ve Balık Kurumu Genel Müdürlüğü* eliyle hayvancılığın geliştirilmesi ve bu bağlamda et üretiminin fabrika ölçeğinde artırılması öngörülmüş ve başarılı bir deneyim ortaya konmuştur. Ülkede çimento üretimin artırılması *1953*'te kurulan bir KİT'e, *Türkiye Çimento Sanayi TAŞ*'ye; kimyasal gübre üretimi yine *1953*'te kurulan bir başka KİT'e, *Azot Sanayi AŞ*'ye; fabrika ölçeğinde yem üretimi de *1956*'da bir KİT olarak kurulan *Yem Sanayi AŞ*'ye emanet edilmiştir; ilgili alanların teknik kadrolarını bilgi ve deneyim sahibi kılma göreviyle birlikte...

Bankacılık, deniz taşımacılığı ve şehir hatları işletmeciliği yapmak, gemi kurtarmak, *tersane işletmek* gibi amaçlarla 10.08.1951 tarih ve 5842 sayılı Kanun'la kurulan Denizcilik *Bankası T.A.O.*'nı da imalat sanayi ile ilgili bu başlık altına dahil etmek gerekir. Zirâ, bu bankanın görev alanı tersane işletmeciliğini de kapsamış ve mevcut tersaneler bu kuruma bağlanmıştır. Ne var ki en azından ele aldığımız on yıllık dönemde, kurumun gemi inşa alanında önemli başarılara imza attığı söylenemez. Bu elbette kurumun eksiğinden çok dönemin hükümetlerinin aslında sanayi konusunda önemsenecek bir iddia ve gelecek öngörülerinin olmamasından kaynaklanan bir durumdur. Ya da şöyle söyleyelim; yaygın makina kullanımı dönemin karakteristiğidir ama, yurtiçinde makina yapım / makina imalat konusunda fazla yetkinlik kazanılmamasını isteyen gizli bir el de, el altından çalışıyor gibidir! Bu konuya aşağıda yeniden geleceğim. İmalat sanayi sektörlerinde 1950'li yıllarda "devletin eli" rolünü oynayan ve daha sonra da 80'li yıllar gelinceye dek bu rollerini sürdüren yukarıdaki kuruluşların tümünün özelleştirildiğine; bu kuruluşlara ait bir kısım işletmelerin de kapatıldığına değinip geçelim.

Tarımda Devletin Eli...

Devletin kamu yararına yapılması gereken işlere, kurduğu devlet teşekkülleriyle el atması yalnızca altyapı yatırımları ve sinai faaliyet alanlarıyla sınırlı değildir. Tarımda da önceki devlet teşekküllerinin misyonları sürdürülmüş; tarımsal araştırma enstitüleri ya da devlet üretme çiftliklerinde olduğu gibi bunlara yenileri de eklenmiştir. Bu bağlamda hemen akla gelen birkaç kuruluşa değinelim:

Tarım, Hayvancılık ve Ormancılıkla ilgili Araştırma Enstitüleri: Bu kurumlar Genç Cumhuriyet'in çağın ilim ve fennine egemen olma ilkesinin tarım kesimindeki simgesi gibidirler. Gerçekten de tarımsal *araştırma* enstitülerinin Cumhuriyet kurulur kurulmaz çiftçinin elinden tutmak için devlet eliyle kurulan ilk kurumlar arasında yer alması dikkat çekicidir. Bu enstitüler tarımda çağın bilim ve teknolojisi hangi düzeydeyse o düzeyde kurulmuşlar; bilimsel ve teknolojik faaliyetleri de o düzeyde olmuştur.

Çeşitli bakanlık ya da iktisadi devlet teşekküllerine bağlı olarak kurulmuş ya da bağlı oldukları kurum adları zamanla değişmiş olan bu enstitülerin 24'ü 1950 öncesinde kurulmuştur. Bu 24 enstitünün içinde kuruluşları Osmanlı İmparatorluğu dönemine kadar giden 3 enstitü vardır. Bunlar, kuruluşu, ipekböcekçiliğini geliştirmek için 1888 yılında *"Harir Dâr'üt'talimîn"* adıyla açılan İpekböcekçiliği Mektebi'ne dayanan Bursa'daki İpekböcekçiliği Araştırma Enstitüsü (bu enstitü 2004 yılında kapatılmıştır), 1894'te *"Bakteriyolojihane-i Osmanî"* adıyla açılan Pendik Merkez Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü ve "sığır vebası serumu hazırlama kurumu" olarak Eskişehir'de faaliyet gösterirken Kurtuluş Savaşı sırasında (1921 Aralık) Ankara'ya nakledilen bu kuruluşun devamı olan Etlik Merkez Veteriner Kontrol ve Araştırma Enstitüsü'dür. Bu 3 enstitüye 1920'li ve 30'lu yıllarda kurulan 14; 40'lı yıllarda kurulan 7 enstitü daha eklenmiştir.

1950 öncesinde kurulan 24 enstitüden 10'u tarımsal bitkiler, 3'ü köy hizmetleri,[55] 2'si ziraî mücadele, 2'si hayvancılık, 4'ü veterinerlik alanında ARGE faaliyetinde bulunmak için kurulmuşlardır. Bunların dışında 3 kamu kurumunun da kendi faaliyet alanlarında ARGE yapmak üzere kurdukları araştırma enstitüleri vardır: Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü'nün Araştırma Enstitüsü, Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ'nin Şeker Enstitüsü, TEKEL Araştırma Enstitüsü... 50'li yıllardaysa yeni 11 enstitü daha kurulmuştur. Bu 11 ensti-

55. *Köy Hizmetleri Araştırmaları*, Hidroloji / Toprak ve Su Muhafaza / Sulama ve Drenaj / Toprak Verimliliği / Tarımsal Mekanizasyon / Havza-Su-Toprak-Yatırım yönetimi / Tarımsal Ekonomi gibi konuları kapsamaktadır

tüden 2'si köy hizmetleri, 1'i ziraî mücadele, 1'i hayvancılık, 3'ü veterinerlik, kalan 4'ü de ormancılık alanındadır. Tarımın kalkınmanın temeli olarak görüldüğü 50'li yıllarda tarımsal üretime yönelik araştırma enstitülerinin devlet eliyle kurulmasına aşağı yukarı aynı hızla devam edilmesi doğaldır. Unutulmamalıdır ki, bu enstitülerin temel işlevlerinden biri de çiftçinin yabancısı olduğu modern üretim, ziraî mücadele, sulama, toprak ve su muhafaza, hayvan sağlığını koruma tekniklerinin ve benzeri tekniklerin, ıslah edilmiş tohum ve diğer modern tarım girdilerinin "yayım" faaliyetleridir. Tarımın makinalaştırıldığı ve modern girdi kullanımının yaygınlaştırıldığı bir dönemde bu işlev önemliydi ve bu işlev de ancak kamu kurumları eliyle yerine getirilebilirdi.

1997 yılında TÜBİTAK tarafından kamunun ARGE kuruluşları ile ilgili olarak yapılan bir çalışmada[56] "*Tarım, Hayvancılık ve Ormancılıkla ilgili Araştırma Enstitüleri*" başlığı altında toplanabilecek kamu araştırma enstitülerinin toplam sayılarının 67 olduğu görülmüştür. Demek ki, 1960'lı yıllardan başlayarak, mevcut enstitülere 32 yeni enstitü daha eklenmiştir (60'lı ve 70'li yıllarda 18; 80'li yıllarda 9; 90'lı yıllarda 5).

Bu 67 enstitüden 20'si tarımsal bitkiler, 11'i köy hizmetleri, 3'ü zirai mücadele, 6'sı hayvancılık, 10'u veterinerlik, 11'i ormancılık, 3'ü su ürünleri alanında, 3'ü de kurum bazında (biraz önce adları anılan 3 kuruma ait enstitüler) faaliyette bulunmaktaydı. Ama ne yazıktır ki, bu çalışma kapsamında yapılan değerlendirmeler sonucunda, bu enstitülerin çoğunda araştırmacı kadrosunun yetersiz; yapılan araştırmaların önemli bir bölümünün de uluslararası norm ve tanımlara göre "ARGE" sayılmayan faaliyetler düzeyinde olduğu; üstelik, araştırma konularından pek azının, yeni tarım teknolojilerini kapsadığı görülmüştür.

Oysa genç Cumhuriyet döneminde, bu enstitülerin kurulmasına karar verildiğinde, bunların, başta da belirtildiği gibi, çağın tarım bilim ve teknolojilerinde gelinen düzey ne ise o düzeyde kurulmaları öngörülmüş ve bunda başarı da kazanılmıştı. 50'li ve 60'lı yıllarda hatta 70'li yıllarda da aynı düzeyin sürdürülmesine çalışıldığı söylenebilir. Ama 80'li yıllardan başlayarak bu enstitülerin içine düşürüldükleri durum ibret vericidir. Ana metinde 80'li yıllara gelindiğinde bu konuya tekrar dönülecektir.

56. TÜBİTAK (1997/02), *[Türkiye'de] Kamu Araştırma-Geliştirme (AR-GE) Kuruluşları: Bilgi Derleme ve Değerlendirme Çalışması*, TÜBİTAK BTP 97/02, Mart 1997

Haralar / Ziraî Kombinalar / Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu / Devlet Üretme Çiftlikleri:

Genç Cumhuriyet'in tarımda üstlendiği önemli bir misyon da öğretmek ve örnek olmaktır. Bu misyon kurulan *Haralar, Ziraî Kombinalar ve Devlet Ziraat İşletmeleri'yle* gerçekleştirilecektir. Yukarıda işaret ettik, şeker fabrikaları da şeker pancarı üretimini eksen alarak benzer bir misyonu da üstlenmişlerdir.

Saray ve ordunun binek atı, keçe, yapağı vb hayvansal ürün ihtiyaçlarını karşılamak üzere işletilen padişah malı çiftlikler *("Çiftlikat-ı Hümâyûn")* Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Ziraat Vekâleti'ne bağlı işletmeler haline getirilmiştir. Örneğin, 1926 yılında Ziraat Vekâleti'ne devredilen "*Karacabey Harası*" böyle bir işletmedir.

1937 yılında *"ordunun, gerektiğinde halkın gıda ihtiyacını karşılamak için yurdun değişik yörelerindeki hazineye ait boş araziler"* üzerinde *"Zirai Kombinalar"ın* kurulmasına başlanır. Bu kombinalar 12.2.1937 tarih ve 3130 sayılı Kanun'la[57] Ziraat Vekâleti'ne verilen ödenekten yararlanılarak oluşturulan döner sermaye ile ve bu vekâlete bağlı olarak işletilir. Bu kombinalar arasında, 18.01.1940 tarih ve 3780 sayılı Millî Korunma Kanunu'na (*RG*, 26.1.1940) dayanarak çeşitli tarihlerde tahsis edilen sermayeler ile işletilenler de vardır.

Daha sonra, 07 Ocak 1938 tarih ve 3308 sayılı Kanun'la "hususî hukuk hükümlerine göre idare olunacak" *Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu* kurulur. Bu kanuna göre kurumun "yapacağı işler" şunlardı:

"...uhdesine geçecek ve ileride uhdesine verilecek ziraî ve sinai müesseseleri[58] işletmek ve bunların ziraat ve ziraat sanatları sahasındaki işletme ve yetiştirme hizmetlerini yapmak; bölgelerine göre lüzumlu ziraat çeşidlerini, usullerini ve sanatlarını gösterib yaymakta numune ve rehber olacak yeni ziraat işletme merkezleri, fabrika ve atelyeler tesis ve idare eylemek; silo ve ambar işlerile uğraşmak..."

Aslında bu görev tanımı, Genç Cumhuriyet'in tarımda üstlendiği ana misyonun tanımıdır. Kurum'un üstlendiği misyonun ve bu misyonu yerine getirmekte kazandığı başarının somut bir örneği

57. 12.2.1937 tarih ve 3130 sayılı "1936 malî yılı Muvazenei Umumiye Kanununa dahil bazı daire bütçelerine munzam ve fevkalâde tahsisat verilmesine ve bazı bütçelerde değişiklik yapılmasına dair kanun" için bkz. *RG*, 19.2.1937.

58. "Atatürk'ün 11.6.1937 tarihli mektub ile Hazineye teberru ettiği bütün menkul ve gayrimenkul mallar..." kapsamında bulunan ve "modern tarım tekniklerinin uygulanması, tarım sanayinin geliştirilmesi ve bu konularda çiftçilere önderlik ve öğreticilik görevi yapması amacıyla" kurduğu çiftlikler de Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu'na intikal etmiştir.

olarak, Türkiye'de çay tarımının 1938-1948 yılları arasında bu kurum tarafından geliştirildiğini; çay sanayinin de yine bu kurum tarafından kurulduğunu belirtmekle yetinelim (Çay misyonu, 1949-1973 yılları arasındaysa *Tekel Genel Müdürlüğü* ve Tarım Bakanlığı'nın işbirliğiyle yürütülmüştür).
Bu kurumun hukukî varlığı 07 Haziran 1949 tarih ve 5433 sayılı Kanun'la (*RG*, 13.6.1949) sona ermiş; kuruma bağlı işletmeler, Rize Çay Fabrikası hariç, aynı kanunla kurulan *Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü*'ne; Rize Çay Fabrikası ise yine aynı kanunla TEKEL Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. Bütün Ziraî Kombinalar da yine aynı yasayla *Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü*'ne devredilmiştir.
Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü, yerine geçtiği Ziraî Kombinalar'ın ve Devlet Ziraat İşletmeleri'nin misyonunu sürdürmüş; 1950'li yıllarda tarıma verilen önemden de güç alarak kurup işlettiği üretme çiftlikleriyle, kuruluş kanununda öngörülen "*çiftçiye örneklik ve öğreticilik etmek*" misyonunu başarıyla yerine getirmiştir. 50'li yılların siyasi iktidarı da, tarıma öncelik veren politikasıyla, bu misyonu desteklemiştir.
Bilindiği gibi haralar ve devlet üretme çiftlikleri 1984 yılında bir kamu iktisadi kuruluşu olarak kurulan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü'ne (TİGEM) bağlanmıştır. TİGEM'e bağlanan 37 işletmeden 15'i uzun dönemli olarak özel sektöre kiraya verilmiştir. Kalan 22 işletmeden 7'sinin daha kiraya verilebilmesi için 2012 Eylül'ünde ihaleye çıkılmış durumdaydı.

Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO):
24 Haziran 1938 tarih ve 3491 sayılı Kanun'la Kurulmuş olan Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) 1950'li yıllarda yerine getirdiği misyon, hububat alım fiyatları konusunda üreticiyi kollayan bir alım politikasının başlıca uygulayıcısı olmasının ötesinde, satın aldığı hububatın, tekniğine uygun bir biçimde saklanmasını sağlayacak depolama tesislerini kurmayı (hububat siloları) hızlandırmasıdır. Bu günümüzden bakıldığında hiç önemsenmeyecek bir konu olarak görülebilir ama, bu tesisler, "ürünün iyi olduğu yıllarda", hububatı, açık alanda, üstünü su geçirmez doğal malzemelerle örtüp, üçgen prizma yığınları halinde saklamaktan, teknik açıdan epeyce ileri bir aşamaya sıçramak anlamına gelmekteydi.

Türkiye Ziraî Donatım Kurumu (TZDK):
26 Haziran 1944 tarih ve 4604 sayılı Kanun'la kurulmuş olan *Türkiye Ziraî Donatım Kurumu* (*TZDK*), "Türkiye ziraatının teknik

istihsal vasıtalarına olan ihtiyacını karşılamakla" görevlendirilen bir kurum olarak, Marshall yardımı çerçevesinde ABD'den sağlanan traktör ve diğer tarım makina ve aletleriyle başlatılan tarımın makinalaştırılması sürecinde, doğal olarak, ön planda rol almıştır. Ülke tarımının teknik bir zeminde geliştirilmesi; tarımsal üretimde makina ve diğer teknik girdilerin kullanımının yaygınlaşması, ülke ekonomisi açısından, sektörel öncelik farklı bile olsaydı, yapılması gereken bir şeydi. Ama, TZDK'nın 1950'li yıllarda kazandığı göreceli önem, dışardan yapılan Türkiye'nin bir tarım ülkesi olması yönündeki telkinlerle dönemin siyasi iktidarının tercihinin tam anlamıyla örtüşmesiyle de bağlantılıdır.

TZDK'nın kuruluş amaçları arasında traktör ve ziraat aletleri üretimi de vardır. Bu bağlamda, TZDK, kurulduğu 1944 yılından başlayarak bazı basit tarım araçlarının imaliyle de uğraşmıştır. 1914 yılında kurulmuş olan Adapazarı'ndaki DA-TA (Demir Araba Tahta Araba) fabrikasını 1944'te devralması ve *"Sakarya Âlât-ı Zirâiye"* adıyla işletmeye başlaması da bu amaçladır. Ancak *Ford traktörleri*nin ithalatını yapan TZDK'nın kendisinin de bu fabrikada Ford lisansıyla traktör montajına geçmesi 1962 yılındadır. 1979 yılında da Avusturya Steyr Firmasıyla yapılan lisans anlaşmasıyla Steyr traktörlerinin montajına başlanmış; 1996 yılından itibaren Başak marka ve logosu altında imalat sürdürülmüştür. Bu fabrika, 25 Temmuz 2003 tarihinde Başak Traktör İş ve Tarım Makineleri Sanayi ve Ticaret AŞ'ye satılmıştır.

TZDK'nın bunca yıl traktör üretimiyle uğraşmasına rağmen kendi traktörünü niçin geliştiremediği ya da niçin böyle bir misyon üstlenmediğinin, üzerinde düşünülmesi gereken bir konu olduğunu anımsatmakla yetinelim. Bugün TZDK diye bir kurum zaten yok...

Tarımda Devletin Eli, Tarım Kültürümüze Ne Kattı?

Devletin, kurduğu çeşitli kurumlar eliyle, tarımda, birbirini tamamlayıcı nitelikte, kendi içinde sistemik bütünlüğü olan bir hizmetler demeti sunduğu söylenebilir. Devlet, hayvan yetiştiriciliğinde olsun tarımsal üretimde olsun, daha önceki dönemlerde kurduğu kurumlar eliyle üstlenmiş olduğu öğreticilik ve örnek olma işlevini 50'li yıllarda da sürdürmüştür. Özellikle tarımdaki makina ve modern girdi kullanımındaki artışa paralel olarak, bunları kullanabilmenin ve böylece üretimi geliştirebilmenin bilgisinin de tarım sektöründe yaygınlaştığının altını çizmek gerekir.

Özellikle, sanayi sektöründe görülmeyen bir araştırma enstitüsü yoğunluğunun tarım sektöründe görülmesi ilginçtir. Tarım sektöründe, üretimde belirli bir yetkinliğe erişme uğraşının tarım bilim ve teknolojilerinde de ileri bir yetkinlik düzeyine ulaşma çabasıyla

atbaşı birlikte gittiği söylenebilir. Ancak şimdiden şunu da söylemek gerekir ki, Cumhuriyet'in başından beri gözetilen bu ilke, 50'li, 60'lı yıllarda da geçerliliğini korumasına rağmen, izlenen rotada, 80'li yıllarda bir kayma olmuş; tarım, hayvancılık ve ormancılıkla ilgili araştırma enstitüleri önemli bir misyon kaybına uğramış ve yukarıda, ilgili başlık altında işaret edildiği gibi, çağlarının çok gerisinde kalmışlardır.

Haberleşme ve Ulaşım Hizmetlerinde Devletin Eli...

Haberleşme ve ulaşım hizmetlerinin, karayolu ulaşımı hariç (orada devletin üstlendiği misyon altyapının yapım ve bakımıdır), ağırlıklı olarak devlet eliyle sağlanması, 1950'li yıllarda da sürmüştür. Şu farkla ki, toplam ulaşım hizmetlerinde demiryolu ulaşımının payı, karayolu ulaşımına verilen olağanüstü önem ve öncelik nedeniyle 50'li yıllarda düşmüştür. Bu hizmet alanlarında görevli devlet kurumları olarak, altyapı yatırımlarıyla ilgili işlevlerine yukarıda yer verilen *Türkiye Cumhuriyeti Posta, Telgraf ve Telefon İşletmesi (PTT), Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi (TCDD)* ve *Denizcilik Bankası T.A.O.*'ya elbette *Türk Hava Yolları A.O.*'yu da eklemek gerekir.

Milli Müdafaa Vekâleti'ne bağlı bir devlet işletmesi olarak 20 Mayıs 1933'te kurulan "*Türk Hava Yolları*", 21 Mayıs 1955 tarih ve 6623 sayılı Kanun'la anonim ortaklık haline getirilerek bir devlet şirketine dönüştürülmüştür.

Bu dört kurumdan 2000'li yıllara kalan en önemli başarı bir dünya markası olan *THY*'dir ve "THY" Türkiye Cumhuriyeti'nin çıkarabildiği tek dünya markasıdır. Belki ilk bakışta kendi kendimizle çelişkiye düşüyormuşuz gibi görülebilir ama, THY her şeyden önce teknoloji üretmeyen bir ülkenin teknolojiyi iyi kullanabileceğinin, en azından teknolojiyi iyi kullanmayı öğrenebileceğinin en tipik örneğidir. Türkiye, THY'yi örnek göstererek, teknolojiyi iyi kullanabilmekle öğünebilir. Ama, şu hakikati da görmek koşuluyla: Teknolojiyi üretmeyi öğrenemeyen ülkeler, teknolojiyi çok iyi kullanmayı öğrenseler bile, bu onları teknolojiyi üretenlerin pazarı olmaktan kurtarmaz ve uluslararası ticarette aslan payını teknolojiyi üretenler alır. Ve o teknolojiyi üretenler üretemeyenlere, o teknolojiyi ve ürünlerini satın alabilmeleri için, onu kullanmayı öğretmeye her zaman hazırdırlar.

TCDD'nin geldiği nokta biliniyor; artık ayrıca bir şey söylemeye gerek yok... PTT'nin "posta" dışındaki hizmetlerinin ve Denizcilik Bankası T.A.O.'nun da özelleştirildiği biliniyor. Türkiye'nin, yaratabildiği tek marka olan THY'nin de, imkân bulunur bulunmaz yabancı bir şirkete satılacağından hiç kuşku duyulmamalı...

Devlet'in Yetenek Yaratmaktan El Çektiği Alanlar ve 1950'li Yıllarda Gelişme Göstermeyen Bir KİT: MKE...

Düşünebiliyor musunuz; sanayinin pek çok alanında ya da belirli altyapı yatırım alanlarında ya da enerji üretiminde, Türkiye'de olmayan kapasiteleri ya da yetenek kategorilerini yaratmak için fevkalade özgün devlet kurumları yaratabilen ve bu kurumlar eliyle amaçladığı üretim birimlerini, altyapıları kurup, bu alanlarda gereksindiği yeteneklere sahip mühendisleri, teknisyenleri, makinistleri yine bu kurumlar eliyle ve büyük bir başarıyla yetiştirebilen devlet, ülkeyi sanayileşmede çok daha üst yetenek düzlemlerine sıçratabilecek alanlardan kendi iradesiyle çekilebiliyor. Bir kez daha yineleyelim; bu yöndeki iradenin ilk ortaya konduğu dönem 1940'lı yılların ikinci yarısıdır.

Vereceğimiz örnek, kaçınılmaz olarak, savunma sanayi alanından ve havacılıktan olacak ve bu çekilme işini üstlen(diril)en kurum da yine bir KİT, MKE olacak...

Makine Kimya Endüstrisi Kurumu (**MKE**), 14 Mayıs 1950'deki siyasi iktidar değişikliğinden önce, 08 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı Kanun'la kurulmuştur. Köklerini Osmanlı İmparatorluğu'na, Tophane-i Âmire'ye kadar uzatmak mümkündür. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra 1925 yılında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü kurularak tüm askerî üretim tesisleri merkezî bir çatı altında toplanmıştır. Söz konusu askerî fabrikalar ve kuruluş tarihlerinin gözden geçirilmesi öğretici olacaktır:

Fabrikanın Adı	İşletmeye Alındığı Yıl
Mühimmat Fabrikası	1925
Pirinç Döküm ve Haddehanesi	1928
Kayaş Kapsül ve Mermi Fabrikası	1931
Kırıkkale Çelik Döküm ve Haddehanesi	1932
Elmadağ Barut Fabrikası	1934
Tüfek Fabrikası	1935; Ek tesis: 1939
Kırıkkale Dişli Fabrikası	1938
Erzurum Silah Fabrikası	1938
İzmir Silah Fabrikası	1938
Kırıkkale Barut Fabrikası	1939

Bu liste bize, genç Cumhuriyet'in kendi savunma sanayini kurma konusundaki kararlılığını gösteriyor. Diyelim ki, Türkiye savaş yıllarına gücünün erdiğince silah ve mühimmat fabrikası kurmuş olarak girdi ve bu nedenle de 40'lı yıllarda bu alanda yeni bir fabrika kurmadı. Ama ilginçtir, bu fabrikaların MKE kurularak bu kuruma devrinden sonra, 1950-60 yılları arasındaki on yıllık dönemde bunlara eklenen tek fabrika 1957 yılında Ankara'da Orman Çiftliği arazisi üzerinde kurulan Gazi Fişek Fabrikası'dır. Aslında MKE'nin 1950'li yıllarda kurduğu tek fabrika dışında iki de devraldığı fabrika vardır: "Bunlardan ilki 1940 yılı sonlarında Türk Hava Kurumu'nun eğitim ve spor tipi uçaklarının üretimi amacıyla hizmete giren Türk Hava Kurumu Etimesgut Uçak Fabrikası'dır." Diğeri de, 1944 yılında Gazi Orman Çiftliği'nde kurulan Türk Hava Kurumu Uçak Motoru Fabrikası'dır.

"Uçak Fabrikası'nda ilk olarak İngiltere'den alınan lisansla MILES – MAGISTER eğitim uçaklarının imalatına başlandı. 1 Mart 1942'de Hava Kuvvetleri'ndeki PZL uçaklarının revizyon ve onarım faaliyetlerini yine bu fabrika üstlendi. 1944'te ilk 30 MAGISTER uçağı tamamlanarak Türk Hava Kurumu'na teslim edildi."

Bu fabrikanın bir tasarım ofisi de vardı ve fabrikada üretilen "THK-1 ulaştırma planörü, THK-2 akrobatik eğitim uçağı, THK-3 akrobasi planörü, THK-4 okul planörü, THK-5 ambulans ve turizm uçağı, THK-7 ve THK-9 eğitim planörleri, THK-10 ve THK-11 turizm uçakları, THK-13 uçan kanat araştırma planörü, THK-14 eğitim planörü, THK-15 eğitim uçağı" bu ofiste tasarlanmıştı.

Faaliyete geçmesi tam da 1940'lı yılların ikinci yarısına rastlayan Motor Fabrikası ise, "kapasitesinin çok altında çalışan" bir fabrika haline geldi; fabrikada, "imalat konusuyla bağdaşmayan" basit üretimler *(musluk, piston, kuyu tulumbası vb)* yapıldı.

1952'de Uçak Fabrikası, 1954'te Uçak Motoru Fabrikası MKE'ye devredildi.

Konuyu daha fazla uzatmadan bu devrin sonucunda ne olduğunu söyleyelim: Motor Fabrikası 1955'te, Uçak Fabrikası ise 1959'da uçak ve uçak aksâmıyla ilgili her türlü üretimlerini durdurdular.

Yeri geldiği için bir kez daha belirtelim; genç Cumhuriyet'in kendi toprakları üzerinde ve göklerdeki egemenlik hakkını korumak için giriştiği kendi uçağını yapma konusundaki kararlılığını simgeleyen Hava Tüneli de, "1956 yılında Genelkurmay Başkanlığı'na devredildi ve bir süre için depo olarak kullanıldı."

Uçak Motoru Fabrikası, 25 Haziran 1954 tarih ve 4/3301 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı'yla (*RG*, 29.07.1954) kurulmasına izin verilen, TC Ziraat Bankası, MKE, TZDK, Tariş, Çukobirlik ve bir kısım gerçek kişilerin ortaklığındaki Minneapolis Moline Türk

Traktör ve Ziraat Makinaları AŞ'ye bırakıldı ve fabrikada Minneapolis-Moline traktörleriyle biçerdöver ve diğer ziraat makinalarının montajına başlandı. Bu ortaklık zaman içinde, bugünkü Türk Traktör Fabrikası haline geldi.

Uçak Fabrikası'nda ise 1963'ten sonra MKE traktör üretimine başladı. 1968 yılında fabrika, MKEK Tekstil Makineleri Fabrikası'na dönüştürüldü. Bu fabrika da daha sonra kapatıldı.[59]

Görülen odur ki, 1950'li yıllarda MKE, ne yazık ki uğursuz bir misyon yerine getirmiş; ülkemizin sıçrama yapacağı, teknoloji muhtevası yüksek imalat alanlarından geri çekilmesinin etkin bir aracı olarak kullanılmış; kurum adeta uykuya yatırılmıştır. Silah sistemlerinde, II. Dünya Savaşı sırasında meydana gelen büyük gelişmelere rağmen, mevcut silah ve mühimmat fabrikalarında bu gelişmelere ayak uydurulmasını sağlayacak herhangi bir yenileme ya da eklemede bulunulmamasını ya da genç Cumhuriyet'in son derece yetkin bir öngörüyle uzun vadeli bir geleceğe doğru attığı adımlardan da geri dönülmesini başka türlü açıklamak mümkün değildir.

Bu durumun dönemin hükümetlerinin siyasi tercihlerinden kaynaklandığı açıktır; çünkü aynı dönemde, TSK'ye bağlı Eskişehir ve Kayseri Hava İkmal Merkezleri'nin fabrikalarındaki imalat kapasite ve yeteneğinin de *üstü örtülmüştür*. Burada "üstü örtülme" deyimi bilerek kullanılmaktadır; çünkü bu satırların yazarı da 1950'li yılların ikinci yarısında, Eskişehir Hava İkmal Merkezi'nin atölyelerinde âtıl bırakılarak üstü brandalarla örtülmüş mükemmel takım tezgâhlarının tanığıdır.

"*Truman Doktrini*" çerçevesinde, 12 Temmuz 1947 tarihinde ABD'yle imzaladığı "*Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma*"dan sonra Türkiye, bütün silah sistemlerini ve Silahlı Kuvvetleri'nin diğer bütün gereksinimlerini (eratın kullandığı madenî çatal-kaşıklar dahil) Amerikan Yardımı'ndan karşılamaya başlamıştır. Ulusal savunmasını dayandıracağı silah sistemlerinde, bütünüyle dışa bağımlı bir ülke böyle doğmuştur.

1950'li yıllarda, o dönemin şartlarıyla sınırlı olarak edinilen ve Okuma Parçası XI'de anlatılmaya çalışılan bilgi ve deneyim birikimi yanında, sermaye birikimi açısından da bazı ilerlemeler kaydedildiğini belirtmek gerekir. Yukarıda değinilmişti; anımsatmak için yineleyelim: Örneğin, fabrikaların, elden

59. THK Uçak Fabrikası, THK Uçak Motoru Fabrikası ve bu iki fabrikanın MKE'ye devri ile daha sonra olanlar hakkındaki alıntılar ve diğer bilgiler için bkz. Albayrak, Barış ve İlke Aydıncak, Yücel Gürses, İ. Evrim Dizemen, A. Bahar Haser (2000).

geldiğince %49-%51 formülüne göre oluşan (%51 hisse özel sektörde olmak kaydıyla) özel sektör-iktisadi devlet teşekkülü ortaklıklarına kurdurulması, sanayideki özel sektör sermaye birikimini hızlandırmak için başvurulan bir araçtır. Ancak bu aracın, söz konusu birikimde ne ölçüde etkin olduğu araştırılmaya muhtaç bir konudur.

Genişleyen altyapı yatırımlarında, mümkün olabildiğince bu ülkenin müteahhitlerine (ya da müteahhit adaylarına) iş verilmeye çalışılmasının ilgili yatırım alanlarında bilgi ve deneyim kazanılması kadar müteahhitlik alanındaki sermaye birikimine de önemli katkısı olmuştur.

Gerek NATO altyapı yatırımlarının gerekse Amerikan üs ya da "tesisleri"ne ait inşaatların da, bilgi ve deneyim birikimi kadar müteahhitlik alanındaki sermaye birikiminde de kayda değer katkıları olmuştur. Çünkü bu yatırımlarla ilgili iş alan yerli müteahhitlik firmaları, bu işleri "NATO rayici" fiyatlarla yaptıkları için[60] oldukça iyi bir düzeyde sermaye birikimine de sahip olmuşlardır.

1950'li yıllardan öteye geçmeden önce, sanayi sermayesinin yaratılması ve tabii ki, ülkede genel olarak sermaye birikiminin sağlanması sürecinde, yerli sermayenin yerli unsurlar arasında el değiştirmesi sonucunu yaratan iki önemli olaya daha işaret etmek gerekir. Bunlardan birincisi 1942 yılında yürürlüğe konan Varlık Vergisi'dir;[61] diğeri de "6-7 Eylül Olayları" olarak bilinen, 1955 Eylül'ündeki olaylardır. Gerek Varlık Vergisi gerekse "6-7 Eylül Olayları", görünürdeki nedenleri ya da bunların ardındaki sübjektif sebepler (öznel niyetler) her ne olursa olsun, objektif (nesnel) olarak, yerli sermayenin ve içteki pazar paylarının yerli unsurlar arasında el değiştirmesi sonucunu doğurmuştur. Daha açık bir

60. "Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı Müşterek Enfrastrüktür Programı gereğince Türkiye'de yapılacak inşa ve tesis işlerine dair" 2.7.1953 tarih ve 6095 sayılı Kanun'un (*RG*, 9.7.1953) 1. maddesi şöyle der:
"Madde 1- Kuzey Atlantik Andlaşması Teşkilâtı Müşterek Enfrastrüktür programı gereğince Türkiye'de yapılması kararlaştırılan bilûmum inşa ve tesis işleri 1050 sayılı Muhasebei Umumiye Kanunu ile 2490 sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu ve ekleri hükümleriyle mukayyet olunmadan [bağlı olunmadan] İcra Vekilleri Heyetince tesbit olunacak esaslar dairesinde ve bu işlerle tavzif kılınacak [görevlendirilecek] Devlet Daire ve Müesseseleri ve İktisadi Devlet Teşekkülleri eliyle yaptırılır."

61. Varlık Vergisi, 11 Kasım 1942 tarih ve 4305 sayılı yasa ile yürürlüğe kondu (*RG*, 12.11.1942).

ifadeyle, yerli sermayenin ve bu sermayenin denetimindeki iç pazar paylarının önemli bir bölümü azınlıkların elinden çıkmıştır.

Bu el değiştirme, daha ziyade azınlıkların tekelinde olan ticaret kültürü, girişimcilik kültürü, imalat kültürünün de el değiştirmesi sonucunu yaratmış mıdır? Bu noktada sözü ünlü iş insanlarımızdan İshak Alaton'a bırakalım... İshak Alaton, "2011 yılından '30 yaşındaki İshak Alaton'a yazdığı mektubunda" diyor ki:[62]

> 1942 yılında ilan edilen Varlık Vergisi Kanunu'yla aile hayatımız sarsıldı. Babam tamamen ağarmış saçlarıyla ve tamamen farklı bir adam olarak döndü eve. Onun yarası şimdilerde benim içimde kanamaya devam ediyor.
> Fakat ne yazık ki o günler için bizden özür dileyen kimse çıkmadı hâlâ. Sanma ki halimden memnun değilim. *Halimden memnun olmak beni daha iyiyi aramaktan neden alıkoysun ki? Daha iyiyi ara sevgili İshak. Her gün daha iyiyi ara.* [atç]

İshak Alaton'un, burada sözünü ettiği "*her gün daha iyiyi arama*" yöneliminin ardında yatan, "işlerin daha iyi yapılabileceği' [bunun mümkün olduğu] yolundaki inanç ve değer yargıları" olsa gerek... Böylesi bir inanç ya da değer yargısı olmasa, insan her gün niçin daha iyiyi arasın ki!

Anımsayacaksınız, yukarıda "Bölüm I"de sözü edilen Robert Friedel, " 'İşlerin daha iyi yapılabileceği' yolundaki inanç ve değer yargılarının toplumun bütün katmanlarına nüfuz ederek tamamına egemen olması"nı toplumda yerleşen "*iyileştirme kültürü*" olarak tanımlıyordu. Belli ki Alaton, bu kültürü edinmiş bir topluluğun unsuru olarak bugünlere geldi... Şimdi soralım: 1940-1950'li yıllarda sermaye ve pazar payları el değiştirirken kültürel bir değişim de oldu mu? Ne yazık ki, kültürel değişim, sermayenin el değiştirmesi gibi ya da onunla birlikte hemen olup biten bir süreç değildir... Ancak sermaye ve pazar paylarının el değiştirmesiyle, bir kültürel değişimin de imkân dahiline girmesinin maddî koşulları yaratılmış oldu. Bakalım, 1940-50'li yıllarda filiz vermeye başlayan Türk sanayi burjuvazisi sonraki on yıllarda bu kültürü edinebildi mi?

62. İstiroti, Meri (2012), *Otuz yaşa mektuplar*, Doğan Kitap'tan aktaran Milliyet Kültür Sanat Servisi, *Milliyet*, 09 Ocak 2012.

Bölüm VIII

1960-70'li Yıllar: Yeniden Ateşlenen "Sanayileşme" Umudu ve Çabuk Yıkılan Hayaller...

Genç Cumhuriyet'ten 1950'li yıllara geçen "fabrika kur[dur]ma" mirasının 1960-70'li yıllarda öne çıkan siyasi temsilcisi Süleyman Demirel'dir. Ama o, 1950'li yıllardan farklı olarak, 1960'ların başında Türkiye'ye egemen olan "planlı kalkınma" anlayışının simgelediği yeni bir sanayi hareketinin de temsilcisi olmuştur.

1950'li yılların ikinci yarısında yaşanan ekonomik sorunlar, özellikle de döviz darboğazı, 1960 sonrasının "Planlı Kalkınma Modeli"ni üretmiştir. 1963 yılından başlanarak hazırlanan beşer yıllık "Kalkınma Planları"na egemen olan "sanayileşme" öngörüsünü hayata geçirme çabasının sonucu, 1960'lı yıllarla

1970'li yılların ilk yarısını kapsayan yoğun bir "sanayileşme" hareketinin doğuşu ve "ithalat ikamesi" sağlayan ama genellikle tüketim mallarıyla aramallar üreten bir sanayinin kurulması oldu. Tüketim malları üretimine yönelen daha çok özel sektör; aramalları ve sınırlı ölçüde de olsa yatırım malları üretmeye yönelense kamu sektörüydü... Altyapı yatırımlarında da belli bir gelişme çizgisi izlendi.

Gerçekten de, 1960'tan 12 Eylül 1980'e kadar olan dönemde tanık olunan sanayi[leşme] hareketinin, özel sektör için özendirici, yönlendirici, yol gösterici; kamu sektörü içinse emredici nitelikteki Beş Yıllık Kalkınma Planları ve Yıllık Programlar çerçevesinde ve genel olarak, merkezî bir plan anlayış ve uygulaması sonucu geliştiği söylenebilir.

"Sanayileşerek kalkınma" ve "planlı kalkınma", dönemin temel tercihidir ve bu tercih üzerinde ulusal ölçekte bir tür "zımnî (üstü örtülü) mutabakat" sağlanmış gibidir. Ama "sanayileşme" denilince ne anlaşılması gerektiği tartışma konusudur ve dönemin hükümetleri soldaki muhaliflerince, "dışa bağımlı bir montaj sanayi" kurma politikası gütmekle suçlanmaktadırlar. Yatırım malları üreten sanayilere –mühendislik sanayilerine– öncelik verilmesi gerektiği; bu olmadan ve ülkenin teknoloji üretir hale gelmesinin önemi kavranıp bunun gereği yapılmadan, genellikle tüketim malı ve ara malı üreten sanayileri kurmanın hiçbir anlamı olmadığı; izlenen yolun ülkeyi dışa bağımlılıktan kurtarmayacağı; tam aksine varolan bağımlılığı daha da perçinleyeceği ileri sürülmektedir. Bu "çarpık sanayileşmenin", tamamen, iktisadi sistem konusunda yapılan siyasi bir tercihten kaynaklandığı; devlet olanakları kullanılarak özel sektörün kayrıldığı ve belli bir sınıfın çıkarlarının toplumun genel çıkarlarının üstünde tutulduğu, hükümetlere yöneltilen eleştirilerin ağırlık noktasını oluşturmaktadır.

Aslında, özel sektörün ve kamu sektörünün ekonomik faaliyet alanlarındaki ağırlığı, farklı siyasi çevrelerin kendi içlerinde de sürekli tartışma konusudur. Bütün bu tartışmalar bir yana, bu dönemin hükümetleri de temelde özel girişimcilikten yanadırlar. Elbette aralarında ton farkları vardır ama, genel olarak söylemek gerekirse, aradaki hükümet değişikliklerine rağmen, dönem boyunca, ana çizgileri pek fazla değişmeden kalan Beş Yıllık Kalkınma Planları, temelde "karma ekonomi"yi, Türkiye

gerçeklerinden kaynaklanan fiilî bir durum olarak kabul etmekte ve bu verili koşullarda, özel girişimciliği öne çıkarma, destekleme ve güçlendirme her planın ana motifini oluşturmaktadır.

Kısacası, son çözümlemede, kapitalist ekonomiden ve kapitalizmin dünya sistemi içinde kalmaktan yana olan 1960-70'li yılların hükümetleri, benimsedikleri ulusal hedeflerin ve gerçekçiliğin gereği olarak, pratikte kamu girişimciliğini dışlama noktasında değildirler. Tam aksine, ideolojik söylem düzeyinde kamu girişimciliğine en çok karşı çıkanları bile, kamu kuruluşlarını ekonomik kalkınmanın ve özel girişimciliği güçlendirmenin bir aracı olarak kullanma yanlısıdırlar. Başka bir deyişle sübjektif niyetleri her ne olursa olsun, uygulamalarına bakıldığında, o dönem hükümetlerinin izledikleri politikanın, objektif olarak bu anlama geldiği söylenebilir. Bütün hükümetlerin "planlı kalkınma" disiplinine bağlı kalmaları ve bu disipline gösterdikleri uyum, bunun kanıtıdır.

Burada sözü edilen "Türkiye'nin gerçeği", özel sektörün, henüz, ulusal bağlamda öngörülen "sanayileşme" hedefini tek başına, salt kendi yatırım gücüne dayanarak gerçekleştirebilme durumunda olmamasıdır. Kaldı ki, biz "ulusal bağlamda öngörülen sanayileşme hedefi" dedik ama o hedef, "özel sektör" olarak nitelen sektörün ardındaki sınıfsal güçlerden bağımsız olarak ortaya konmuş bir hedef değildir. Çünkü 1960'lı yıllara gelindiğinde artık, burjuva sınıfı belli bir güce ulaşmıştır ve kendi içinde yeni bir katman doğmuştur ve bu yeni katman giderek de güç kazanmaktadır. O yeni katman sanayi burjuvazisidir ve o burjuvaziyi temsil eden iş çevreleri, alınan siyasi kararları etkileyebilecek mekanizmalarını –etkileşim mekanizmalarını– oluşturmuşlardır. Dönemin siyasi kadroları da, iktidarlarını, ideolojisini temsil ettikleri sınıfla çok daha fazla paylaşır hale gelmişlerdir. Görünüşte dönemin hükümetlerinin benimsediği ve onların eliyle uygulanan bir sanayileşme politikası vardır ama bu politika, iktidarlarını paylaştıkları sanayi burjuvazisinin ve onunla birlikte hareket eden burjuvazinin diğer katmanlarının tercihleri doğrultusunda şekillenmektedir.

Örneğin, 1950'lerin döviz darboğazını yaşamış olan ya da bilen ve bunun bir daha yinelenmeyeceğinin herhangi bir güvencesine de sahip bulunmayan, yatırım deneyimleri ve parasal güçleri sınırlı girişimcilerden, ana girdi olarak kullanacakları ara

malların, denetlenebilir fiyatlarla yurtiçinden sağlanabileceği güvencesine sahip olmaksızın, belli sanayi dallarına yatırım yapmaları beklenemezdi. Bunun içindir ki, kâr oranı düşük, ama büyük sabit sermaye yatırımlarını gerektiren ve bu nedenle, dönemin verili koşullarında, zaten özel girişimciliğin ilgi ve güç alanı dışında kalan, ara malları sanayileri, büyük ölçüde, kamu sektörünün yatırım önceliğine bırakılmış; iktisadi devlet teşekkülleri bu tür yatırımları yapmakla görevli kılınmışlardır. Özel sektör lehine uygulamaya konacak bundan daha akılcı bir karar olamazdı. Kimya, petrokimya, demir-çelik, demir dışı metaller, refrakter malzemeler ve benzeri ara mallar sanayileri Türkiye'de böyle kurulmuş ya da varolanların bu nedenle tevsine gidilmiştir.

Benzer biçimde, ekonominin sanayi dışı sektörlerine girdi sağlayan bazı aramalı sanayileri de aynı nedenlerle kamu sektörü tarafından kurulmuştur. Özel sektör için hiç de çekici olmayan "gerice yöreler" ya da "kalkınmada öncelikli yöreler"deki sanayi yatırımları da zorunlu olarak kamu sektörünce üstlenilecektir.

Ayrıca istihdam sorununa acil çözüm arayışlarına ya da "fabrika kurulması" yönündeki yerel siyasi baskılara "oy endişesiyle" yanıt verme eğilimleri de, kamu sektörünün 1970'li yıllarda bile, o yörelerde doğrudan tüketim malları sanayilerine girmesi sonucunu yaratacaktır.

Sözün kısası, temsil ettikleri ideoloji ile fiilî uygulamaları arasında, görünürdeki bu çelişkiyi, 1960-70'li yılların hükümetleri de yaşayacaklardır ama gerçekte bu bir çelişki değil; Cumhuriyet'in başından beri devletin üstlendiği, olmayan sanayi burjuvazisini yaratma misyonunun doğası gereğidir. 1960-70'li yılların önceki dönemlerden farkı şudur ki, misyon artık yaratılan sanayi burjuvazisini güçlendirme yönündedir ve alınan siyasi kararlara, güçlendirilmesi amaçlanan sanayi burjuvazisi de ortaktır. Zaman içinde görülecektir ki, bu karar ortaklığı, burjuvazinin baskın çıkması yönünde güç kazanacaktır. Ve Türk burjuvazisi, çıkarları, seçimle işbaşına gelmişlerin altından kalkamayacağı radikal kararlar alınmasını gerektirdiği her durumda, o kararların alınmasına uygun ortamların yaratılabilmesi için, 1960-70'li yılların sanayi hareketini simgeleyen Demirel'i ve partisini, hiç tereddütsüz kendi kaderleriyle baş başa bırakacaktır. 12 Mart ve 12 Eylül askerî darbelerinde tanık olunan budur.

12 Mart ya da 12 Eylül askerî darbelerinin nedenleri üzerinde duracak değiliz; konumuz bu değil. Ama şu soruyu da sormamak olmaz. Demirel ve partisi, 27 Mayıs sonrasında olsun, 12 Mart sonrasında olsun iktidara gelirken, Türk burjuvazisinin de büyük ölçüde desteğine sahipti ve o burjuvazinin içinde ele aldığımız konunun can alıcı noktası olan *sanayi burjuvazisi* de vardı. Türk burjuvazisi ve onun içinde *sanayi burjuvazisi*, destek verdiği Demirel'den niçin bu denli kolay vazgeçebildi (hem de iki kez) ya da vazgeçmek zorunda kaldı?

Burada sanayi burjuvazisinin altını önemle çiziyorum; çünkü vazgeçtiği Demirel, 1960'larda başlayan ve 1970'li yıllarda devam eden sanayi hareketinde öne çıkan isimdir... Demirel'le desteğini aldığı sanayi burjuvazisi arasında ideoloji birliği yok muydu? Olsa gerek; aksi takdirde desteklenmezdi. Ama galiba ancak ayrıntılara inildiğinde görülebilen bazı önemli yaklaşım farkları olmalı ki, kendisinden bu kadar kolay vazgeçilebildi. İneceğimiz ayrıntıyı, 1991 Ocak'ında Çetin Yetkin ve Uğur Özen'in Demirel'le yaptıkları söyleşide bulmak mümkündür. Bu söyleşide Demirel der ki:[1]

> Bizim 1967'de bazı projelerimiz vardı. Maden kaynaklarımızı kullanmakta çok sıkıntı içindeydik. Biz cevher ihraç eder, metal ithal ederdik. Mesela 5 ton cevher veririz, karşılığında 1 ton metal alırız. Soyulmadır bu. Ben cevheri işleyen fabrikalar kurmak düşüncesindeydim, zaten devletin de bir planı vardı, o plana da bunu koymuştuk. Bir demir-çelik fabrikası daha yapalım, bir alüminyum, çinko, kurşun, ferrokrom, boraks, cıva, krom-magnezit, volfram fabrikası yapalım istiyorduk. Yani Türkiye'nin değerli madenlerini tozlu toprak olmaktan çıkarmak istiyorduk.
>
> Bir de, o günkü şartlar içinde Türkiye'nin rafinerilerinin kapasiteleri hemen hemen şöyleydi: Mersin'deki rafineri 3 milyon ton; İzmit 1 milyon ton; Batman 450 bin ton. Yine Türkiye, ham petrol yerine işlenmiş petrol aldıkça çok para ödüyor dışarıya. Biz de rafineri kapasitelerini artıralım, yeni rafineri yapalım dedik. Ayrıca, Mersin ile İzmit arasında bir rafineri yok. Taşıma yapıyorsunuz. Bunun ortası İzmir'dir. İzmir civarında bir rafineri yapalım; bir de İstanbul ile Hopa arasında rafineri yok, mesela Samsun, Trabzon gibi bir yerde bir rafineri yapılabilir; belki erkendir ama münasip bir zamanda Orta Anadolu'da bir yere de bir rafineri yapalım ki taşımacılıktan kurtulalım gibi düşüncelerimiz vardı...

1. Bkz. Yetkin; Çetin ve Uğur Özen (1991), "Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Amerika", *Milliyet*, 17 Ocak 1991

Bunları Batılılara söyledik. Bunları finanse eder misiniz, dedik, Etmeyiz, dediler. Sovyetler'e sorduk, siz bunları finanse eder misiniz? Ederiz, dediler. Sovyetler ile müzakere ettik, bunların inşasına geçtik. Bundan da rahatsız oldular. Batı rahatsız oldu bundan. Gayet iyi hatırlıyorum, 1967'de Amerikan sefiri Başbakanlığa geldi, beni ziyaret etti.. Hâlâ gözümün önünde olay. Kapıdan girdi, daha oturmadan, "Are you changing axis?" diye bana sordu. Yani "Aks mı değiştiriyorsunuz?" Sovyetlerle bizim münasebetlerimizi düzeltmemizden çok rahatsız olmuştu Amerika.

Bu noktada Demirel'e şu soru soruluyor:

"Bu çizilen tablodan başta ABD olmak üzere Batı'nın Türkiye'nin öz kaynaklarıyla kalkınmasından yana olmadığı sonucunu çıkarmamız gerekmiyor mu?"

Demirel'in bu soruya verdiği yanıt şöyle:

Türkiye aslında şu anda Batı için büyük bir pazar değil. Buna rağmen, ne olursa olsun, ilerde önemli bir pazar olur düşüncesinde olmuşlardır. Batı Türkiye'nin sanayileşmesini istememiştir veya mümkün görmemiştir. Bize tavsiye edilen tarımdır ve light industry, yani hafif endüstridir ve ağır sanayi ve sanayileşmenin diğer kollarını pek hoş karşılamamışlardır. Türkiye'nin sanayileşmesini Batı kabullenmemiştir. Barker raporundaki[2] bakış da odur, bundan sonra tavsiyeler de hep tarım ve hafif sanayi istikametinde olmuştur. Ama Türkiye, 50'li, 60'lı ve 70'li yıllarda bunu dinlemedi, sanayileşmeyi geniş çapta yaptı. Tabii henüz sanayileşmenin eşiğindeyiz ama o rapora bakılsaydı Türkiye'nin elinde bugünkü sanayi olmazdı.

Demirel'in söyledikleri ek bir yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır. Siyasi iktidar elindedir ve ülkeyi sanayileştirmek istemektedir. Onun sanayi anlayışı, sanayileşmede izlediği yol elbette eleştirilebilir; zaten o yıllarda çok da eleştirilmiştir, çarpık bulunmuştur; ama dış güçlerin bu kadarına bile itirazları vardır. 1960-70'li yıllardaki sanayileşme hareketinin, kredi taleplerinin geri çevrilmesi yoluyla ya da bu sonuç vermediğinde doğrudan siyasi baskıya başvurularak önünün kesilmek istendiği de açık bir gerçektir. Ve bu baskının olumsuz etkileri de görülmüştür.

2. Barker Raporu'nda yer alan tavsiyelere, ana hatlarıyla daha önce değinildi. Bu rapor için bkz. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (1951), *Türkiye Ekonomisi; Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler*, Akın Matbaası, Ankara.

En azından Türkiye, yapmak istediği bu mütevazı atılımda dahi önemli bir zaman kaybına uğramıştır.

Söz konusu sanayi hareketinin Demirel'in sözünü ettiği [kritik] eşikte takılıp kalmasında tek belirleyici etken başta ABD olmak üzere gelişmiş kapitalist ülkelerden gelen baskılar mıdır? Denememizin başında da belirtildi. Sonradan sanayileşme yoluna giren ülkelerin, önde koşanlarca engellenmesi ve bunun için her türlü baskının uygulanması kapitalizmin dünya sisteminin doğası gereğidir. Ama, bir kez daha yineleyelim; bu engelleri aşmayı başaran çok sayıda ülke de vardır. Türkiye ise, Demirel'in sözünü ettiği, hükümet düzeyindeki çabalara rağmen, 1970'lerin sonuna gelindiğinde bu tür engellere takılıp kalmış bir ülke görünümündedir. Kanımızca bu başarısızlık önemli ölçüde bir kabullenişin sonucudur. Kabullenen taraf Türk burjuvazisidir. Kabullendiği ise, kapitalizmin dünya sistemi içinde kendisine biçilen roldür. Bu rolü tam anlamıyla kabullenemeyen Demirel'i yalnız bırakmasının önemli nedeni, kanımızca budur. Türk burjuvazisinin bu konumu, 12 Eylül döneminde öne çıkan yeni bir liderin, ABD'nin patronajını kayıtsız şartsız kabullenmiş olan Turgut Özal'ın kişiliğinde ve onun başını çektiği siyasi harekette çok daha açık bir biçimde ortaya çıkacaktır.

Nitekim, 12 Eylül müdahalesinden sonra, Türkiye'deki sanayi hareketi nitelik değiştirecek ve sanayi burjuvazisi, kapitalizmin dünya sistemine tam anlamıyla eklemlenme yolunu seçecektir. Bu eklemlenme ne anlama gelmektedir ve sonuçta nasıl bir sanayi kültürünün oluşmasına yol açmıştır, bunu izleyen bölümlerde göreceğiz.

Tekrar 1960-70'li yıllara dönersek; o dönemde, dış güçleri tedirgin edecek kadar dikkati çeken sanayileşme hareketi, ülkeye ne kazandırdı; bu konuya biraz daha yakından bakmaya çalışalım. Demokrat Parti'nin siyasi mirasını üstlenen Demirel ve siyasi yandaşları, hiç kuşkusuz, 1950'lerde artık tam anlamıyla benimsenen iktisadi sistem konusundaki tercihlerin olduğu kadar, aynı tercihler çerçevesinde oluşmaya başlayan sanayi kültürünün de doğal mirasçısı oldular. Kabul etmek gerekir ki, bu mirası bir ölçüde de geliştirdiler. Türkiye'de kurulu sanayinin mevcut dallarında daha iyi imalat yapılması öğrenildi. Bunun yanında, yeni bazı sanayi dallarına giriş yapıldı ve o dallarda da imal etmenin yol ve yordamı öğrenilmeye başlandı ve belirli bir

imalat yeteneği kazanıldı. Bu arada ülkenin, mühendislik deneyimi açısından önemli bazı kazanımları oldu. Bu kazanımlara Okuma Parçası XII'de kısaca yer verilmiştir; merak edenler göz atabilir.

Okuma Parçası XII

1960'lı-70'li Yıllarda Mühendislik Deneyiminde Kaydedilen İlerlemeler...

1960'lı, 70'li yıllarda uygulanan "ithâl ikameci" sanayi politikası çerçevesinde, daha önceki yıllardan devralınan sanayi alt sektörlerinde sağlanan genişleme ve dayanıklı tüketim malları ile kritik öneme sahip bir kısım aramallar sanayileri başta olmak üzere, yeni bazı alt sektörlere olan giriş, doğal olarak, ülkedeki sanayi pratiğinin belli kentler etrafında yoğunlaşmasına rağmen, sınırlı ölçülerde de olsa, başka bazı coğrafya parçalarında da yaygınlaşmasını sağlayacaktır. Edinilen bu pratikte önemli olan noktaysa, DPT'de, Devlet Yatırım Bankası'nda ve sinai faaliyetlerle görevlendirilmiş bir kısım iktisadi devlet teşebbüslerinde yer alan ve aklın gereğini yapan seçkin, yurtsever kadroların Türkiye'nin imalat yelpazesini genişletme, bir kısım yatırım mallarının Türkiye'de üretilmelerini sağlama ve ülkedeki mühendislik yeteneğini yükseltme konusundaki zorlamalarıdır.

Bu zorlamaların sonucunda, sinai tesisleri "anahtar teslimi" esasına göre bütünüyle yabancı firmalara ihale etme yöntemi, yerini, bir kısım mühendislik hizmetleri de içinde olmak üzere, "yerli yapılabilecek olan her şeyi yerli olarak yapma" anlayışına bırakmıştı. Kurulacak sinai tesislerle ilgili formülasyon şuydu:

> Mühendislik hizmetleri bazında dışarıdan yalnızca temel mühendislik hizmetlerini ya da know-how'ı almak; detay mühendislik hizmetlerini yurt içinde yapmak;
> Makina-donatım tedariki bazında, dışarıdan yalnızca Türkiye'de imali mümkün olmayan makinaları almak; diğer makina ve donatımı know-how'ı alınan yabancı firmanın verilerine göre yurtiçinde imal ettirmek; özellikle de ana fabrikanın yardımcı tesislerini (örneğin, teknolojik buhar üretim tesisini) yerli firmalara kurdurmak;
> Montaj ve işletmeye alma aşamasında yabancı nezaretçi getirtmek, ama montaj hizmetlerini yerli elemanlara yaptırmak;
> İnşaat hizmetlerine giren bütün hizmetleri yurtiçinden sağlamak;

Proje yönetimini üstlenmek;
Genel olarak kontrollük hizmetlerini üstlenmek...

Altyapı yatırımlarındaysa hedef temel mühendislik hizmetlerini de ülke içinden sağlayabilmekti.
Gerçekten de 1970'li yılların sonlarına yaklaşılırken bütün yatırım alanlarında, detay mühendislik hizmetlerinin çoğunun, altyapı yatırımlarında da pek çok temel mühendislik hizmetinin ülke içinden karşılanabileceği bir noktaya ulaşılmıştı.

Özellikle mühendislik açısından kaydedilen kazanımlar elbette önemlidir; ya bunun ötesi? 1960'ları ve ardından 1970'li yılları önceki dönemlerden ayıran nokta dönem boyunca işbaşına gelen hükümetlerin planlı kalkınma anlayışına temelde bağlı kalmış olmalarıdır. Ve bunun bir gereği olarak da sanayileşme hareketine sahip çıkmışlardır. Beş Yıllık Kalkınma Planları'nı ve bunların yıllık programlarını hazırlayan DPT'de, seçkin bir kadro da vardır. Bürokrasinin sanayi yatırımlarıyla ilgili kesimlerinde ve iktisadi devlet teşekküllerinde de seçkin kadrolar işbaşındadır. Dahası, Türkiye artık, sayıları kritik kitlenin çok altındadır ama, genç Cumhuriyet'in öngörüsüyle, bir bölümü yurtdışında, bir bölümüyse 1930'lu yıllarda kapılarını açtığı Alman biliminsanlarınca yetiştirilmiş seçkin biliminsanlarına da sahiptir. Peki, bu seçkin kadrolar, ülkenin, imalat alanındaki bilgi ve deneyimini geliştirmesinden, bu arada mühendislik deneyimini de geliştirmesinden biraz daha öteye geçebilmesi için hiç mi bir şey yapmadılar? Örneğin, Türkiye'nin teknoloji alanında da belirli bir varlık göstermesi, bilim alanındaki yeteneğini çok daha ileri bir noktaya taşıması için hiç mi zorlamada bulunmadılar?

Ya da şöyle soralım; 1960-70'li yıllarla ilgili olarak hep bir sanayi hareketinden söz ettik. Aynı dönemde bir bilim ve teknoloji hareketinin varlığından da söz edilebilir mi? Evet, böyle bir hareket vardır; özellikle bilim alanında...[3]

3. Ele alınan konu gereği, 1960'lı yıllarda ve izleyen dönemlerde, ülkemizde uygulanmak istenen/uygulanabilen bilim/teknoloji politikaları ve bu politikaların ifade edildiği belgelerden de doğaldır ki, söz edilecektir. Bu bir anlamda 1960 yıllardan başlayıp günümüze dek uzanan bir bilim ve teknoloji politikaları tarihçesidir. Bu tarihçeden çeşitli kesitler bu satırların yazarının daha önceki çalışmalarında da yer almıştır. Bu çalışmalara www.inovasyon.org sitesinden ulaşılabilir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-67), bilimsel araştırmanın öneminin kavrandığını ve bu bağlamda ciddi tedbirler almayı, siyasi iktidarın da kabul ettiğini gösteren bir belgedir. Bilimsel faaliyetin yönlendirilmesinde rol alacak ilk kurum (*TÜBİTAK*), yine aynı dönemin (1963) ürünüdür. TÜBİTAK'ın kurulmasını sağlayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'ndaki (1963-1967) ilke, izlenecek politikanın ana hatlarını da belirlemektedir:[4]

> *Tabii bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaları* [altı tarafımızdan çizildi] teşkilatlandırmak, bunlar arasında işbirliğini sağlamak ve araştırma yapmayı teşvik etmek üzere bir Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu kurulacaktır. Bilimsel ve Teknik Araştırmalar Kurumu, araştırmaların plan hedeflerini gerçekleştirecek alanlara yönelmesinde ve buna göre öncelik almasında yardımcı olacaktır.

Burada söz konusu olan bir *bilim* politikasıdır ve bu, daha açık bir deyişle, "*tabii bilimlerde temel ve uygulamalı araştırmaları*" teşvik etmeyi hedef alan bir politikadır. Bu politika, yukarıda sözü edilen, 1940'lı yılların Amerika'sında izlenen bilim politikasını anımsatmaktadır: *Science - The Endless Frontier...*[5]

Aslında, *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*'nın hazırlık çalışmaları sırasında ve bu planın uygulandığı 1963-67 döneminde, "teknoloji" meselesi gündeme hiç getirilmemiş değildir. O dönemde, OECD Bilimsel Araştırma Komitesi'nin himayesinde, Türkiye'nin de katıldığı bir proje yürütülmektedir: *Pilot Takımlar Projesi* (*'The Pilot Teams' Project on Science and Economic Development*) adını taşıyan bu proje 1962'de başlamıştır. Projenin amacı şudur:[6]

Söz konusu tarihçe, bu tür politikaların tasarlandığı kurumlarda çeşitli zamanlarda görev almış olan Prof. Dr. Ergun Türkcan tarafından da kaleme alınarak yayımlanmıştır. Bkz. Türkcan, Ergun (2009), *Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ocak 2009, İstanbul, s. 495-687. Türkcan'ın ortaya koyduğu tarihçenin katılmadığım ya da farklı bir biçimde gördüğüm yanlarını *CBT*'nin 08 Mayıs 2009 tarihli sayısından başlayarak sonuncusu 19 Haziran 2009 tarihli sayısında yer almak üzere, "Politik Bilim" başlıklı köşede, birbirini izleyen yedi yazıda ortaya koymaya çalıştım. Meraklı okurların dikkatlerine sunuyorum. Bu yazılara da www.inovasyon.org sitesinden ulaşılabilir.

4. [Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1962),] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967*, TOBB Matbaası, 1963; Ankara [Ayrıca bkz. *RG*, 3.12.1962].

5. Bu politika hakkında bkz. Bush, Vannevar (1945), "Science-The Endless Frontier: A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development", July, United States Government Printing Office, Washington [Bu Rapor'a www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].

6. OECD (1966), *Proceedings of the Fourth meeting of the National Directors of the Pilot Teams' Project on Science and Economic Development*, DAS/SPR/66.1, Paris, 28th/17th June, 1966, s. 7

> Uygun bir ekonomik büyüme hızına erişilmesini teşvik etmeye ve sürdürmeye yönelik plan ve politikalar çerçevesinde, bilimsel araştırma ve *teknolojinin* [altı tarafımızdan çizildi], [gelişmekte olan ülkelerin] ulusal düzeydeki, üretim ve sosyal refâh problemleriyle, en iyi biçimde nasıl ilişkilendirilebileceğinin incelenmesi...

Projenin yürürlüğe konma gerekçesi, bu amaca daha da açıklık kazandırıyor; gerekçe şöyle:[7]

> Proje, OECD'nin Bilimsel Araştırma Komitesi ve Bilim İşleri Direktörlüğü'nün [Directorate for Scientific Affairs], "bilimsel faaliyetlerin ekonomik büyümede önemli bir faktör olduğu; bu nedenle, bu faaliyetlerin, ekonomik ve toplumsal hayatın diğer alanlarında olduğu gibi, ulusal düzeydeki bilinçli bir politikanın konusu olması gerektiği" fikrini geliştirmek ve yaymak üzere gösterdiği yoğun çabanın bir parçası olarak yürürlüğe konmuştur.

Proje, yedi ülkede oluşturulan çalışma grupları (Pilot Teams) eliyle yürütülmüştür. Projeye ilk katılan 1962 Aralık ayında Yunanistan'dır. Kısa bir süre sonra İtalya'da benzer bir takım oluşmuştur. 1963 yılında, Türkiye, İspanya ve İrlanda'nın katılımıyla proje genişletilmiş; bu ülkelerin takımları 1964 başlarında çalışmaya başlamışlardır. Projeye, 1965'te Portekiz, 1966'da Yugoslavya katılmıştır.[8] Proje çerçevesinde hazırlanan, ülkeler bazındaki sonuç raporları, 1966'da ilgili hükümetlere sunulmuştur.

Türkiye ile ilgili Rapor[9] 1967'de yayımlanmıştır. Bu raporda, önce,

> Bilim ve toplum ilişkisi / bilim ve ekonomi ilişkisi,
> Bilim politikasından az gelişmiş ülkelerde alınabilecek sonuçlar,
> Kalkınmanın planlanması ve bilim politikası,
> Bir bilim politikası ortaya koyabilmenin ve bunu sürekli geliştirebilmenin mekanizmaları (altyapısı) ve gerekli unsurları,
> Türkiye'nin ekonomik kalkınmada ve bilim politikasındaki kısıtları

7. OECD (1966), s. 7.
8. OECD (1966), s. 8.
9. OECD (1967), *Pilot Teams' Project on Science and Economic Development [Turkey]*, DAS/SPR/67.8, Paris, 1967.

gibi konular ele alınarak, bilim politikası formülasyonu için genel bir çerçeve çizilmiştir. Bunun ardından, Türk ekonomisinin tarihsel gelişimi ve genel yapısı ile belirli sektörlerine ilişkin analizlerden hareketle, Türkiye'nin, *ekonomik kalkınma ve toplumsal refah için hedeflerinin ne olması ve nasıl bir strateji izlemesi gerektiği* ortaya konmuş; sonuçta, *öngörülen ekonomik ve toplumsal hedeflere erişilmesine yardımcı olacak bir bilim politikası* ortaya konmuştur.

Bu bilim politikasının tarım, enerji ve belli sanayi sektörlerinde (tekstil, metalürji, kimya, makine imalat, elektrik makineleri, tarım makineleri ve elektronik sanayileri) üretimin geliştirilebilmesi için, Türkiye'nin yönelmesi gereken *sınai araştırma ve geliştirme* konularını, bu yönelim için alınması gereken önlemleri, yapılması gereken kurumsal düzenlemeleri de kapsayacak bir genişlikte ortaya koyduğu görülmektedir. Kısacası, günümüzün terminolojisiyle söylemek gerekirse, yalnızca bilimsel araştırmalarda yetkinleşilmesi değil, Türkiye'nin kalkınma hedefleri doğrultusunda, bilimin ekonomik ve toplumsal bir faydaya dönüştürülebilmesi de, bu formülasyonun ana motifini oluşturmuştur. Bu açıdan, bu formülasyonun, "bilim, teknoloji, üretim ve kalkınma" arasında, sistemik bir ilişki bulunduğu ve öngörülen üretim hedeflerini gerçekleştirebilmek için, araştırma faaliyetlerinin de planlanabilir bir değişken olarak ele alınabileceği kabulüne dayandığı söylenebilir.

Projeyi hazırlayan Türk Takımı'nda "o sıralarda DPT'den istifa etmiş ilk plancılar, Dr. Attila Karaosmanoğlu, Dr. Necat Erder, Dr. A. Sönmez, Dr. Demir (Yorgi) Demirgil, Refet Erim, Cevdet Kösemen, Selçuk Özgediz ve Dr. Ergun Türkcan da bulunuyordu. Projenin başı da o zaman ODTÜ'de bulunan Prof. Erdal İnönü idi."[10]

Özellikle, Dr. Attila Karaosmanoğlu'nun, bu projeye önemli ölçüde katkıda bulunduğu; o dönemde, ayrıca, "Hızlı Bir Kalkınmaya Bilim ve Teknolojinin Katkısı" başlığını taşıyan bir çalışma[11] yaptığı da biliniyor. Ancak ne sözü edilen projedeki bilim, teknoloji, üretim ve kalkınma meselesini sistemik bir bü-

10. Türkcan, Ergun (1996), "Türkiye'de Bilim Politikası", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, Haziran.

11. Karaosmanoğlu, Attila (?), *Hızlı Bir Kalkınmaya Bilim ve Teknolojinin Katkısı* [Prof. Ergun Türkcan'ın özel arşivi].

tünlük içinde ele alan yaklaşım ne de Sayın Karaosmanoğlu'nun aynı doğrultudaki görüşleri plan belgelerine yansımıştır. Her ne kadar, İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1968-72) son yıllarına ait Yıllık Program'larda ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-77) *teknolojik gelişme ve teknoloji transferi* konularına da değinilmiş; hatta Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-83)[12] ilk kez, *teknoloji politikaları*ndan söz edilmiş ve "teknoloji politikalarının sanayi, istihdam ve yatırım politikalarıyla birlikte bir bütün olarak ele alınması ve belli sektörlerin kendi teknolojilerini üretecek biçimde geliştirilmesi" öngörülmüşse de, bunlar hep kâğıt üzerinde kalmıştır. Tasarıdan uygulamaya geçilememesinin nedenini Prof. Dr. Ergun Türkcan şöyle açıklıyor:[13]

> ...bizim sanayimiz henüz araştırma talep edecek düzeyde değildi, henüz yeni kuruluyordu ve bunun teknolojisi dışarıdan alınıyordu. Daha mevcut malların nasıl üretileceğini öğrenmekle meşgulken, sanayinin en son amacı olan teknoloji üretmek, Türk sanayisi için çok uzaklardaydı. Ama biz ütopik düşünüyorduk ve Türkiye'nin bir sıçrama yapmasını istiyorduk. Bu konuda esas kuramsal modelleri de Attila Karaosmanoğlu kuruyordu. "Kalkınmada sıçrama" diye, çok önemli bir kuramı da vardı, ama teoriler başka uygulamalar başkaydı.

Bu açıklama, TÜBİTAK'ın bilim politikası çalışmaları için hazırlayıp "1970 yılı Türkiye'ye Teknik Yardım Programı" çerçevesinde OECD'ye sunduğu araştırma proje teklifleri konusunda görüşlerine başvurulan Charles Cooper'ın, Türkçeye çevirisi "GİZLİ" kaydını taşıyan[14] danışmanlık raporundaki şu tespitle örtüşmektedir:[15]

12. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1967), *Kalkınma Planı: İkinci Beş Yıl 1968-1972*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Kasım 1967, Ankara.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1973), *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Başbakanlık Basımevi, 1973, Ankara.
Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Nisan 1979, Ankara [Ayrıca bkz. *RG*, 9.4.1979].

13. Türkcan, Ergun (1998), "TÜBİTAK'ın 35. Kuruluş Yıldönümünde Türkiye'de Bilim Politikası", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, Ekim.

14. Türkçe çeviri üzerine niçin bu kayıt konmuş; çözemedim; özgün metne ulaşmam da ne yazık ki mümkün olmadı.

15. Cooper, Charles (1971), *Danışman Raporu: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından bilim politikası çalışmaları için hazırlanan teklifler üzerine düşünceler*, 1970 yılı Türkiye'ye Teknik Yardım Programı, Proje No. (70)33, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Teknik İşbirliği Servisi, CT/6808, 12 Şubat

...Türkiye, ekonomisinin ananevî sektörlerinde, teknolojik durgunluğa doğuştan temâyülü olan ve bilimsel faaliyetler için ekonomik ve sosyal taleplerin hakikaten çok zayıf olduğu, teknolojik değişmesi ithal edilen teknolojiye dayanan bir ülkedir. Esasen bilimsel faaliyetler "gayesi sadece öğrenme olan bir araştırma" şeklinde olmakta ve Türk toplumundaki rolleri oldukça kısıtlı bulunmaktadır.

Ama, gelişmekte olan ülkelerdeki teknik ve teknolojik değişmelerle ilgili çalışmalarıyla tanınan ve kalkınma iktisadının önde gelen isimlerinden olan Cooper,[16] bu tespitinden sonra, hiç olmazsa şunu eklemeyi gerekli görür:[17]

...[bu tespit] şimdilik sadece Türkiye'de bilimin yapısının ve rolünün müsbet bir teşhisi ile ilgilidir. Bu hiçbir anlamda kâide teşkil etmez ve bilimin Türkiye'de nasıl gelişmesi gerektiğini ya da herhangi bir kaçınılmazlık durumunu ifâde etmez. Bu sadece Türkiye'de bilimin nasıl geliştiği hakkında bir hipotezden ibarettir. Bilimin burada nasıl geliştiği kanımca çok önemlidir. Çünkü bir kimse böyle bir bilgiye sahip olmadan ne yapılması gerektiği hakkında tekliflerde bulunamaz. Ümit ediyorum ki, pratik meselelerin tartışması için yapılan bu soyut giriş yanlış olmayacaktır.

Yani Cooper, "bilimsel faaliyetler için ekonomik ve sosyal talep Türkiye'de hakikaten çok zayıf", ama bu, "talep yok diye, bilim alanında bir şey yapılamaz, anlamına gelmemektedir", diyor. Oysa Türkiye'nin, eğer uygulanabilseydi, belki de G. Kore'deki neticeyi yaratabilecek olan, 1960'lardaki Pilot Takımlar Projesi, muhtemelen siyasi yetkililerin önüne hiç gitmeden, DPT'nin o dönemdeki, konuyla ilgili uzmanlarınca "sanayide talep yok diye" çoktan rafa kaldırılmıştı (hemen ekleyelim; siyasi yetkililerin önüne gitseydi de sonu farklı olmazdı); Cooper'ın uyarısından sonra da raftan indirilmedi.

Tıpkı Cooper gibi, Türkiye'de bilimin [ve teknolojinin] durumu "herhangi bir kaçınılmazlık durumunu ifâde etmez" diye düşünen ve soruna bir çare arayanlara 1980'li yıllarda da rastlanacaktır. Ancak o noktaya geçmeden önce, 1960-70'li yıllarda, *bilim* ve teknoloji alanında izlenen ana politikayı özetlemek

1971, Paris; Çev. Nurdoğan Dizdaroğlu, TÜBİTAK Bilim Politikası Ünitesi, s. 4.

16. Charles Cooper'ın (.... - 2005) hayatı ve eserleri hakkında bilgi edinmek için bkz. http://www.inovasyon.org/html/BTPol_Arsiv_Ino.Iktisat_literaturu.htm

17 Cooper, Charles. (1971), s. 4.

gerekirse; bu politika, *doğa bilimlerinde temel ve uygulamalı araştırmaların, ekonomik ve toplumsal fayda yaratmaya yönelik herhangi bir ulusal öncelik gözetilmeksizin -dolayısıyla, teknoloji meselesi pek fazla dikkate alınmadan- desteklenmesi* olmuştur, denebilir.

Bilim söz konusu olduğunda "teknoloji meselesinin pek fazla dikkate alınmaması" ne yazıktır ki, o yıllarda teknoloji meselesinde ciddi hiçbir çaba gösterilmediği, teknolojide yetenek kazanmanın hiç dert edinilmediği anlamına gelmektedir.

Durum böyle olunca da, Türkiye Cumhuriyeti, sanayileşme sürecini, sanayinin dayandığı teknolojilere de egemen olarak tamamlayabilmek açısından tarihin kendisine bahşettiği çok büyük bir fırsatı kaçırmış, tarihsel gelişmesinde kilit rol oynayacak bir zaman dilimini boşa harcamış oldu. Neydi o fırsat?

Sanayi deneyimi açısından işe neredeyse sıfırdan başlayan bir toplum olarak, başlangıçta mesele, elbette, bir fabrikanın nasıl kurulup işletileceğini ve bu fabrikalarda, üretim konusu olan malların nasıl imal edileceğini, *imalat tekniklerini* öğrenebilmekti. Sonuçta, bunda başarılı da olunmuştur.

Başarının sırrı, kurulan fabrikalarda, elbette önce fabrikayı kuran yabancı uzmanların ön eğitiminden geçtikten sonra işletmenin yerli elemanlarca üstlenilmesi ve *"yaparak/üreterek" bir nesnenin nasıl yapıldığını/nasıl üretildiğini öğrenme* yolunda azimle yürünmüş olmasıdır.

Bu öğrenme sürecine bir teknik çeviri süreci eşlik etmiştir. Türkiye'de o dönemde adeta bir teknik çeviri çağı yaşanmıştır. İşletme elkitapları başta olmak üzere, kurulan bir fabrikada üretimin tekniğine uygun olarak yapılıp sürdürülebilmesi için gerekli olan temel teknik bilgileri, teknik esasları içeren, teknisyenlik düzeyindeki, mühendislik düzeyindeki kitaplar hızla Türkçeye aktarılmıştır.

Sanayi hamlesinin başına çekenler bu işi öğrenme konusunda o denli iddialı ve ileri görüşlüdürler ki, kur[dur]dukları fabrikaların makine bakım atölyelerini adeta, o fabrikada kullanılan üretim makinelerini yeniden üretebilecek kabiliyet ve kapasitedeki makinelerle donattırmışlardır. Bir malı kendimizin üretebilmesi ne kelime, o malı üretecek fabrikayı da kendimiz üretebilmeliydik! Bunu da öğrenmeliydik!

Ne var ki, 1940'lı yılların sonlarına doğru gelindiğinde ve 1950'li yılların hemen başlarında Türkiye, pek çok sinai ürünün üretiminden vazgeçmekle, pek çok kritik sanayi dalında yaparak öğrenip kendisini daha da geliştirmekten de vazgeçmiş oldu. 1960-70'li yıllarda da bu duraksamanın en azından kritik sanayi dallarında yarattığı bilgi ve deneyim açığını kapatacak köklü bir atılım yapılmadı. Oysa şu çok açıktır ki, Türkiye eğer başlangıçtaki azmiyle yoluna devam etseydi, o yılların teknolojilerine, bugünün şartlarındakinden çok daha kolay egemen olabilir; bunun üzerine geliştireceği ARGE yeteneğine dayanarak da şimdiye kadar çoktan günümüz teknolojilerini yakalamış ve pek çok alanda bunları kendisi geliştirebilme yeteneğini kazanmış olurdu...

Türkiye'nin sanayileşmedeki duraksamasının en kötü sonucu pek çok kritik sanayi alanında ya da hemen hemen her ürün için söz konusu olan üretimin can alıcı bazı noktalarında öğrenmeye ara vermiş olmasıdır. O dönemlerde, iyi bir mühendislik eğitimi ve laboratuvar imkânlarıyla desteklenmiş "*tersine mühendislikle*" pek çok sinai ürünün, bugüne göre çok daha büyük bir rahatlıkla "sırrına" erişilebilir; hatta meram edildiğinde, eldeki örneğin daha da gelişkinini yapma becerisi kazanılabilirdi. Tersine mühendislik, örneğin, hazır alınan bir makineyi parçalarına ayırıp her birinin işlevini, çalışma ilkelerini, imalatına esas teşkil eden özelliklerini, sınır şartlarını çözümleyerek öğrenme ve o parçayı yanılma pahasına da olsa imal edebilmeyi deneme çabası olarak tanımlanabilir. Bu öğrenme tekniğinin rahat kullanılabildiği, üstelik *korumacı politikaların* da rahatlıkla uygulanabildiği bir dönemi kaybettikten sonra, bugün gelebildiğimiz noktada işimiz çok zorlaşmıştır.

Artık pek çok alanda tersine mühendisliğin geçerliliği kalmadı. Önümüze gelen pek çok sinai ürün tersine mühendislikle çözümlenemeyecek kadar karmaşıktır; adeta kapalı bir kutudur (yazılım icat oldu; mertlik bozuldu!) Üstelik sinai mülkiyet haklarının eski dönemlere göre uluslararası düzeyde çok sıkı bir biçimde korunduğu; ihlallerin çok sıkı bir biçimde takibe alındığı bir zamanda yaşıyoruz. Bilim ve teknolojideki olağanüstü hızlı gelişmeler çoğu alanda bilimle teknoloji arasındaki sınırları belirsizleştirmiştir. Çağa damgasını vuran enformatikte (bilişimde), yeni biyoteknolojide, sentetik biyolojide, doku

mühendisliğinde, nanoteknolojide ve sayılabilecek daha pek çok dalda bilim nerede bitiyor, teknoloji nerede başlıyor belli değildir. Bilimsel araştırma olmadan bu araştırmalara dayanan teknolojilere egemen olmak, bu teknolojileri anlayıp geliştirmek ve sonra da bu gelişmiş teknolojileri ekonomik ve toplumsal açıdan yararlı bir ürüne dönüştürmek (inovasyon) mümkün olmamaktadır. Çünkü artık, moleküler ya da atomal büyüklüklerde iş gören teknolojilerden, malzemeye o büyüklükler düzeyinde egemen olabilmekten bahsediyoruz. Sözün kısası, artık bilimde ve teknolojide, dolayısıyla da, bilimsel ve teknolojik araştırmalarda yetkinleşmeden ciddi getirisi olacak yeni bir ürün geliştirip dünya pazarlarına sürebilmek imkânsızdır...

Eğer sanayileşmede duraksamasaydık, sanayileşmenin çağın *"ilim ve fennine"* egemen olmakla eşanlamlı olduğu anlayışını terk etmeseydik, biz de, işin bugünküne göre çok daha kolay olduğu o dönemlerde, o dönemlerin teknolojilerini yakalar ve o süreçte giderek kazanacağımız yetkinlikle, sonraki yıllarda giderek ivme kazanan bilim ve teknolojideki gelişmelere ayak uydurabilecek ARGE kabiliyet ve potansiyeline sahip olabilir; bunun kültürünü edinebilirdik.

Üstelik o yıllar, biraz önce de işaret edildiği gibi *korumacı politikaların* rahatlıkla uygulanabildiği, daha açık bir ifadeyle, ulusal sanayilerin gümrük duvarlarıyla koruma altına alınıp sanayi yatırımlarına, ihracata devletçe doğrudan sübvansiyon sağlanabildiği yıllardır.

Bölüm IX
1980'li Yıllar: Yaşasın Cunta / Yaşasın Neoliberalizm!

Peki biz, 1950-60-70'li yılları teknolojide de yetkinlik kazanarak gerçek anlamıyla sanayileşebilmek açısından büyük ölçüde boşa harcadıktan sonra, bilim ve teknolojideki gelişmelerin büyük bir ivme kazandığı ve sanayi başta olmak üzere bütün ekonomik faaliyet alanlarında belirleyici hale geldiği 1980'li yıllarda ne yaptık?

12 Eylül şartlarının siyasette öne çıkardığı isim Turgut Özal'dır ve 1980'li yıllarda izlenen ekonomi politikasının mimarı da, baş uygulayıcısı da odur.[1] Uyguladığı ekonomi politikası, doğal

1. 12 Eylül müdahalesinin işbaşına getirdiği Bülent Ulusu Hükümeti'nin ekonomiden sorumlu devlet bakanı Turgut Özal'dır. 1983 seçimlerinde başkanlığındaki ANAP iktidara gelmiş ve başbakan olmuş (13.12.1983) ve 1980'li yılların sonunda Cumhurbaşkanı seçilinceye kadar da başbakan olarak kalmıştır (9.11.1989). Cumhurbaşkanlığının ilk iki yılında da zaten kendi partisinden, önce Yıldırım Akbulut (9.11.1989-23.6.1991); sonra da Mesut Yılmaz başbakandır (23.6.1991-20.11.1991).

olarak, döneminin sanayi ve teknoloji politikasını da belirlemiştir. O nedenle, sorunun yanıtını, öncelikle, Özal'ın ekonomi politikasına ve bu çerçevede sanayi ve teknoloji alanında izlediği politikaya bakarak yanıtlamaya çalışacağız.

Özal aslında, Demirel'in de mensup olduğu, "serbest pazar ekonomisi"/"serbest rekabet" anlayışını temel alan siyaset okulundan gelmekte ve onunla aynı siyasi-ideolojik mirası paylaşmaktadır. Ama, Demirel'in bu genel çerçevede bağlı kaldığı klasik liberal anlayıştan farklı olarak, Özal, ABD'de Reagan'ın, Birleşik Krallık'ta da Thatcher'ın yönetime gelmeleriyle birlikte[2] gelişmiş kapitalist ülkelerin ideoloji ufkuna egemen olan neoliberalist (yeni liberalist) anlayışa bağlanmış ve bu anlayışın sadık bir uygulayıcısı olmuştur.

ABD ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş kapitalist ülkelerin o dönemdeki koşullarına uygun düştüğü ve dünya nimetlerinin uluslararasında paylaşımında, kendi paylarını rahatça artırmalarını ve güvence altına almalarını sağlayacağı için, neoliberalizmin, o ülkeler tarafından savunulabilecek bir düşünce sistemi olduğu söylenebilir. Ama, burada kritik olan nokta, Türkiye gibi, henüz sanayileşeme eşiğini aşamamış bir ülkenin de liberalizmin geldiği bu yeni çizgiyi kabullenmesidir. Kritiklik, klasik liberalist anlayışla neoliberalist anlayış arasındaki farktan kaynaklanmaktadır. İkincisinde hedef, piyasalarda serbestliğin sonuna kadar götürülebilmesi ve devletin ekonomide olsun toplumsal yaşamda olsun, rolünün olabildiğince küçültülmesi, özellikle de ekonomiye hiçbir biçimde karışmamasıdır. Bu ise, sanayileşme eşiğini aşmamış bir ülke için, korumacılığın bütünüyle sıfırlanması ve sanayinin geldiği aşama verili koşul olarak alınıp bundan sonrasının da bütünüyle serbest pazar güçlerinin eline bırakılması demektir. Neoliberalizmin, ekonomilerin uluslararasılaşmasına yaptığı olağanüstü vurgu da göz önünde tutulursa, serbest pazar güçlerinin geriden gelen ülkelerdeki karar mekanizmalarını hangi yönde etkileyecekleri de kolayca anlaşılabilir. Biz burada 1980'li yıllardaki bu kabullenişin Türkiye için sanayi, teknoloji ve bilim alanında ne gibi sonuçlar doğurduğunu irdelemeye çalışacağız.

2. Reagan 1981'de yönetime gelmiş, 1989'a kadar işbaşında kalmıştır; Thatcher' ise 1979'da yönetime gelmiş, 1990'a kadar işbaşında kalmıştır.

1980'lerde Özal'ın neoliberalist anlayış çerçevesinde biçimlenen ve uygulamaya koyduğu ekonomi politikası da açıkçası, Türkiye'nin sanayileşerek değil, seçilecek başka sektörleri geliştirerek ekonomilerin uluslararasılaşması sürecine katılmasını öngörmekteydi. Bu sektörler hizmet sektörleriydi. Varolan potansiyel ve yeteneklerin geliştirilmesinde ve kabullenilen düşünce sisteminin elverdiği ölçüde, kamu kaynaklarının kullanılmasında birinci öncelik bu sektörlere ve bu sektörleri destekleyecek altyapılara verilecekti.

Özal ve teknokratları bu tercihi yaparken, görünüşe göre, sağlam gerekçelere dayanıyorlardı: Yarının toplumu enformasyon toplumuydu. İleri sanayi ülkeleri, sanayi ötesi topluma, enformasyon toplumuna geçiş aşamasına gelmişlerdi. Sanayi artık, eski, göreli önemini kaybetmişti. Bilgi üretmek, bilgiyi kullanabilmek esastı. Bu bağlamda, hizmet sektörleri ekonominin belkemiği olma yolundaydı ve daha şimdiden, ileri sanayi ülkelerinde, bu sektörler, toplam istihdamdaki yüzde payları en yüksek sektörler haline gelmişlerdi...

Yapılan tercih, Türkiye'nin, uluslararası sinai üretim bantlarına hiç katılmayacağı anlamına da gelmemekteydi. Ama, ülkemizde kurulu sanayilerden hangileri, "serbest pazar ekonomisi"nde ayakta kalabilirse, onlar yollarına devam edeceklerdi. Kaldı ki, ekonomilerin uluslararasılaşması sürecinde ayakta kalabilmenin çeşitli yolları da bulunabilirdi. Örneğin, uluslararası şirket evlilikleri, bulunabilecek iyi bir çözümdü. Türk şirketlerine de bu yol sonuna kadar açıktı. Böylece onlar da uluslararası üretim bantlarının yeteneklerine uygun düşen kesimlerinde yerlerini alabileceklerdi. Her şey pazar güçlerinin serbest iradesine bırakılmıştı. Yerli sanayinin, imalat yeteneği yanında teknoloji alanında yetenek kazanıp kazanamayacağı da bu doğal süreçte belirlenecek; ulusal kaynaklar, korumacılık politikaları adı altında boşu boşuna harcanmayacaktı.

Şirketleri ARGE yapmaya teşvik etmek için, devletin parasal teşvik araçlarının kullanılması da, bu çerçevede, tercih edilen bir yol olmayacak; örneğin ARGE giderlerinin, diğer işletme giderleri gibi, vergiye esas kazançtan düşülmesi istekleri bile geri çevrilecekti. ARGE'nin teşviki konusunda tutum bu olunca ve ARGE'ye de bütünüyle özel sektörün kendi bileceği iş olarak bakılınca, özetle, sanayileşme ulusal bir hedef olmaktan çıkarılıp

kendi haline bırakılınca, ulusal bir bilim ve teknoloji politikası belirleyip uygulamaya da gerek kalmayacak ve o nedenledir ki, bilim ve teknoloji alanına ilişkin ulusal politika önerileri, öncelikli ARGE alanlarının seçimi ve desteklenmesine ve bunun için gerekli kurumsal düzenlemelerin yapılmasına ilişkin öneriler hep rafa kalkacak; zaman aşımına bırakılacaktı.

Sözün kısası, bu yaklaşıma göre, Türkiye sanayinin geldiği noktada yapabileceği en akılcı seçim, "assembly" sanayinde, yani, uluslararası sinai üretim bantlarının "assembly line" ucunda, bir yer almak olacaktı. Anlayacağınız, 1960-70'li yıllarda, o dönemin çok eleştirilen "montaj sanayi" yaklaşımı, "montaj" yerine "assembly" sözcüğü geçirilerek, yeni bir yaklaşım biçimiymiş gibi sunulabilecekti.

1980'ler Türkiye'sinin uluslararası işbölümündeki kendi konumlanmasına ilişkin bu tercihi, kapitalizmin dünya sistemi içinde, elbette büyük destek görecektir. Çünkü Türkiye, sanayileşme konusunda, bu sistem içinde bile varolan başka seçenekleri zorlama yerine, kendisini, kendi serbest iradesiyle, serbest pazar güçlerinin ilahi adaletine bırakma yolunu seçmiştir.

Bu seçimin sanayideki somut sonucuysa, sanayileşme hareketinin ve yerli sanayinin ardındaki devlet itmesinin kaldırılması olmuştur. "Teşvik tedbirleri uygulaması" belli ölçülerde sürdürülecektir ama; bunlar artık, kelimenin tam anlamıyla amaçsızca uygulanacak ve sanayi yatırımlarını yönlendirme açısından hemen hemen hiçbir etkileri kalmayacaktır.

1980'lerde, sanayinin teşviki konusunda tek ciddi istisna olan, ihracatın teşvikine ilişkin hükümet kararları da diğer pazar ekonomilerinde ciddi bir rahatsızlık yaratmayacaktır. Bellidir ki, Türkiye uygulamaya başladığı yeni ekonomi politikası çerçevesinde, böylesi bir kararı, kaçınılmaz olduğu için almıştır. Çünkü Türkiye, korumacılığı kaldırıp iç pazarını bütünüyle dışa açtığı anda mevcut sanayinde meydana gelebilecek sarsıntıyı, bir biçimde dengelemek zorundadır. Toplumsal bünye, sanayideki ani bir pazar kaybının yol açacağı kapasite kullanım oranlarının düşüşüyle ya da bazı fabrikaların kapatılmasıyla birlikte gelecek, istihdamdaki ani azalmayı kaldırabilecek durumda değildir. Onun içindir ki, dışa açılan iç pazardaki kaybın, dış pazarlarda yer kazanılarak kapatılması gerekmektedir. Bu da ancak sanayinin o dönemdeki verili koşullarında, ihracatın teşviki ile mümkündür.

Baştan da bellidir ki, ihracata yönelmeye teşvik edilen, 1970'lerden devralınan sanayidir. Kendisini teknolojik açıdan yenileyebilme sistemine sahip bulunmayan, böyle bir sisteme sahip olabilmesinin tedbiri de alınmayan, yatırım ivmesi zaten düşük ve bunu artırma yönünde hiçbir sistematik adımın atılmadığı bir sanayinin, verilen teşviklerle belirli bir ihracat yeteneği kazandırılmış olsa bile, dünya pazarlarında, uzun vadede ciddi bir rakip olarak görülemeyeceği çok açıktır.

Gerçekten de 1990'lı yıllara gelindiğinde görülmüştür ki, ihracat teşvikleri dışında, kendi haline bırakılmış sanayi, geçen süre içinde, üretim kapasitesinde önemli bir artış, ürün bileşiminde de önemli bir farklılaşma sağlayamamıştır. Bir başka deyişle, ileri ya da yüksek teknolojili ürünlere doğru bir açılımda bulunamadığı gibi, kendisini yenileyecek bir sistem de kuramamıştır.

Bir yanlış anlamaya yol açmamak için, önemle vurgulamak gerekir ki, 1980'li yıllara gelindiğinde, Türkiye için yanlış olan, kurulu sanayinin ihracata yönelmeye teşvik edilmesi değildir. Hatta bu yeteneği kazanmaya zorlamak için, belli dallarda korumacılığın kaldırılması da yanlış değildir. Hiç kimse ulusalcılık adına, ülke halkından kalitesiz, üstelik pahalıya mal üreten bir sanayinin yükünü süresiz, sınırsız taşımasını da isteyemezdi. Yanlış olan, bir yanda 1970'lerden devralınan sanayiye ihracat yeteneği, diğer bir deyişle "rekabet üstünlüğü" kazandırma politikası güdülürken, öte yanda, imalat sanayi yatırımlarını neredeyse durma noktasına getiren bir politika izlenmesidir. Bunlardan ikincisi, birincinin gereği olan bir politika değildir. Tam aksine, ihracat teşvikleriyle elde edilen kazanımların kalıcılığını, kazanılan yeteneğin daha ileri aşamalara taşınabilmesini engelleyen bir politikadır.

Oysa kapitalizmin kendi pratiği de, aynı ülkenin, eşzamanlı olarak, bir yanda dışa açılma politikası izlerken, öte yanda yeni doğan sanayilerini koruyucu ve yeni yatırımlarını artırıcı yönde politikalar izleyebildiğini göstermektedir. Bu ikili tutumun çarpıcı örneklerini Uzakdoğu ülkelerinin pratiğinde bolca bulmak mümkündür. Bu ülkeler, örneğin, dışa açık olarak gelişmesini öngördükleri otomotiv ve elektronik sanayilerinde, ihracat için bir üstünlük anlamına gelen büyük üretim kapasitelerinin yaratılabilmesi için, üretim yapacak firma sayısını baştan sınırlamışlar; izin verdikleri yerli girişimcilerini de ustaca uyguladıkları destek

politikalarıyla (örneğin, ARGE gereksinimlerini başlangıçta, kamunun ARGE kurumları eliyle karşılayarak; bu kurumlar eliyle araştırmacı yetiştirerek) hep kollamışlar; onların önünü açmışlardır. Japonya'nın da, G. Kore'nin de otomotivde olsun elektronikte olsun izledikleri yol bu olmuştur.

Öyle anlaşılmaktadır ki, Özal ve ekibinin, "hizmet sektörlerinin" geliştirilmesini öne çıkaran kararı da diğer pazar ekonomilerinde, Türkiye'nin bu alanlarda ileride ciddi bir rakip olabileceği yönünde bir endişe yaratmamıştır. Özal ve teknokratları çözümlemelerini, sanayi toplumundan enformasyon toplumuna geçilmekte olduğu tespitine dayanarak yaptıklarına göre, burada "hizmet sektörleri" derken kastettikleri, geleceğin enformasyon toplumunun gereksinmelerine yanıt veren hizmet sektörleri olmalıdır. Yani enformasyon üreten, bilgi üreten, yazılım geliştiren, mühendislik, danışmanlık ve tasarım hizmetleri veren sektörler gibi, beyin gücü yoğunluğunun ve yaratılan net katma değerin yüksek olduğu hizmet sektörleri... Ama tam da bu noktada Michael E. Porter'ın, ünlü kitabı, *The Competitive Advantage of Nations*'ta "hizmet sanayileri" olarak tanımladığı bu hizmet sektörleriyle imalat sanayileri arasında kurduğu ilişki gözlerinden kaçmış olmalı. Çünkü Porter diyor ki:[3]

> ...hizmet ve imalat sanayileri arasındaki bağ, hizmet (ve imalat) sanayilerinde ulusal rekabet üstünlüğü [kazanmak] açısından önemlidir. ...Yerli imalat firmalarının olmadığı koşullarda, hizmet talebi sınırlıdır. Hizmet firmaları da hizmet satın alır ama, hizmet sanayilerinin pek çoğu satışları açısından, büyük oranda imalat firmalarına dayanır. Bir diğer nokta, bir ülkedeki imalat sanayi sektörünün yapısı, talep edilen hizmetlerin miktarını, tipini ve mükemmellik düzeyini güçlü bir biçimde etkileyebilir. Örneğin, ileriye dönük düşünceler üreten, gelişkin imalat firmaları olmaksızın, gelişkin yazılım firmalarının ya da uzmanlık alanlarına yönelik danışmanlık kuruluşlarının ortaya çıkması güçtür.

Şimdi düşünün; "ileriye dönük düşünceler üreten, gelişkin imalat firmaları"nın olmadığı bir ülkede hizmet sanayileri nasıl gelişir ve dünya pazarlarında rekabet edebilecek bir güce nasıl

3. Porter, Michael E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, The MacMillan Press Ltd., Reprinted 1991, London and Basingstoke, s. 252-53. Özellikle Porter'ın bu ünlü eserinden bu alıntıyı yapıyorum. Çünkü o dönemlerde Özal'a yakın bazı çevreler, bu kitabı Özal'ın başucu kitabı olarak takdim etmişlerdi.

kavuşabilir? Örneğin, gelişmeleri bütünüyle sanayiden gelecek talebe bağlı olan mühendislik, danışmanlık ve tasarım hizmetleri nasıl gelişir? Nitekim, bu hizmet dalında, 1980'li yıllarda kayda değer hemen hemen hiçbir gelişme olmamış; tam tersine, sanayi yatırımlarındaki duraklamaya bağlı olarak, 1960-70'li yıllarda gelinebilen noktadan da daha geriye düşülmüştür.

Çok açıktır ki, bu tür kritik önemdeki hizmet sanayileriyle imalat sanayileri arasındaki ilişki tek yönlü değildir. Yazılım geliştirme hizmetlerinin, mühendislik, danışmanlık ve tasarım geliştirme hizmetlerinin vb gelişmediği bir ülkede sanayinin gelişmesi de beklenemez. Besbelli, Özal ve ekibinin aslında ne tür hizmet sektörlerine ağırlık vereceğini baştan bildikleri için, kapitalist sistemin başını çeken ülkeler, Özal'ın seçiminden hiç rahatsızlık duymamışlardır.[4] 2012 yılında, örneğin, dünya yazılım sanayilerinin hitap ettiği dünya pazarlarında esamesi okunmayan bir Türkiye'nin olduğunu bildiğimize göre, o ülkelerin bunda hiç yanılmadıkları da apaçık ortadadır.

Geliştirdiğimiz kritik önemde hizmet sanayileri hiç olmadı mı? Oldu. Türkiye, Özal döneminde telekomünikasyon hizmetlerinde olağanüstü bir atılım yaptı. Son derece ilgi çekici ve ilgi çekici olduğu kadar da söylediklerimize o denli aykırı düşen bu atılımı iyi anlayabilmek ve 1980'li yılların şartlarında yerli yerine oturtabilmek için konuya biraz daha yakından bakmak gerekir. Okuma Parçası XIII'te[5] bu yapılmaya çalışılmıştır.

4. Turizm, Özal'ın yeğlediği hizmet sektörlerinin başında gelir. O dönemde, devlet politikası olarak, bu sektörün gelişmesi için mümkün olan her şey yapılmıştır. Turizm sektörünün geliştirilmesi, uluslararası işbölümünde Türkiye'ye biçilen role de son derece uygun düşmektedir ve bu rolün gereği de Özal yönetimince başarıyla gerçekleştirilmiştir. Türkiye turizm sektörünü elbette geliştirmeliydi; ama bu, sanayiden vazgeçmek pahasına olmamalıydı.

5. 1980'li yıllarda telekomünikasyonda kaydedilen sıçrama yaklaşık 20 yıl önce yaptığım bir çalışmada çok yönlü olarak incelenmişti. Bkz. Göker, Aykut (1993), *"Serbest Pazar Ekonomisi" Ülkelerinde Sanayi(leşme)-Teknoloji(ye Yetişme) Politikaları ve Devletin Rolü –Bir aykırı model/1980'ler Türkiye'si üzerine irdelemeler–*, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, Bursa Şubesi, Ocak, MMO Yayın No. 152, s. 75--90.

O çalışma, aradan geçen süre içinde edinilen bilgilerin ışığında yeniden gözden geçirilmiştir. Türkiye'de elektronik sanayiinin kuruluşunda, özellikle de telekomünikasyon ve enformasyon sanayilerinin temellerinin atılmasında belirleyici rolleri olan ve 1980'li yıllardaki pratiğin içinde fiilen yer almalarından öte sorumluluk da üstlenmiş iki önemli ismin, sonradan yayımlanan düşünce ve değerlendirmeleri, 1990'lı yılların hemen başlarında yapılan o çalışmadaki tespitlerin geliştirilip pekiştirilmesini sağlamıştır. Bu iki önemli isim Dr. Fikret Yücel ve Hacim Kamoy'dur.

Burada bu konu hakkında özetle söylenecek olan şudur: Hangi nedenle olursa olsun, 1980'li yıllarda Türkiye, telekomünikasyon hizmetleri üretim ve arzında, hatta bu sektörle ilgili bir donanım sanayinin, hem de ARGE yapabilen bir donanım sanayinin kurulmasında gerçekten kayda değer bir başarı kazanmıştır; ama bu, Özal'ın liberalizasyon konusunda üstlendiği misyonun gereklerini tam anlamıyla yerine getirmekte gösterdiği kararlılık nedeniyle kalıcı olmamıştır. Bu başarıyı simgeleyen sanayi kuruluşlarının ARGE yetenekleri, Özal'ın neoliberal anlayışı çerçevesinde ve onun yönlendirmesiyle bu kuruluşlara ortak edilen yabancı lisansör firmaların marifetiyle, aynı dönemin sonunda yok edilmiştir. Ne yazıktır ki Türkiye, sanayide ve teknolojide atılım yapabilmek için şansın bir kez daha kendisine güldüğü 1980'li yılları da böylece boşa harcamıştır.

Okuma Parçası XIII

1980'li Yıllarda Telekomünikasyondaki Atılım...

Dıştan bakan bir göz, 1980'ler Türkiye'sinin, ulusal bir bilim, teknoloji ve sanayi politikası varmışçasına, telekomünikasyonda ciddi atılımlar yaptığını ileri sürebilir. Bu iddia aslında, yabana atılmaması gereken bir gerçeğe işaret etmektedir. O yıllarda Türkiye, gerçekten de, bilim ve teknoloji politikalarıyla ilgili bütün önerilerin rafa kaldırılmış olmasına ve elle tutulur bir sanayi politikası olmamasına (tam aksine adeta sanayisizleşme politikası izlemiş olmasına) rağmen, hem bir hizmet sunum hem de bir sanayi sektörü olarak telekomünikasyonda sistemik bütünlüğü olan bir atılım yapmıştır. Telefon yoğunluğu (100 kişi başına düşen abone sayısı) on yılda 1980 düzeyinin 5 katına çıkarılmış; çok daha önemli olarak, şebeke, teknolojik açıdan yenilenmiş (sayısallaştırılmış) ve çağın en ileri teknolojisini kullanır hale gelinmiştir. O kadar ki, bu yenilenmeyi gerçekleştiren PTT, şebekesini sayısallaştırma oranı ile Avrupa'da ikinci sıraya yükselmiştir (ilk sırada France Télécom vardı); abone sayısıyla Avrupa'da altıncıdır; bazı hizmetlerin, örneğin mobil

Dr. Yücel'in anıları 1990'lı yılların sonuna doğru yayımlanmıştır ve bu anılarda 1980'li yıllar çok geniş bir yer almaktadır. Bu anılar, o dönemle ilgili olarak bundan sonra da yapılacak değerlendirmeler için son derece aydınlatıcı olmuştur. Kamoy'u 2004 yılında kaybettikten sonra hakkında yapılan değerlendirmeler de çok önemlidir. Daha da önemlisi, her iki saygın ismin aldıkları sonuçlar üzerinde hangi faktörlerin etkili olduğunu, aradan geçen 20 yıl içinde, daha iyi görüp değerlendirebilme imkânı ortaya çıkmıştır. Okuma Parçası XIII'te bu imkândan yararlanmaya çalışılmıştır.

telefonun hizmete veriliş tarihi açısından İsviçre gibi bir ülkenin önünde yer almaktadır.[6]

Üstelik bunu başaran PTT, bu yenilenmeyi yaparken önemli ölçüde yerli sanayiye dayanmıştır. Doğaldır ki, yerli sanayiye dayanabilmek için de, söz konusu yenilenme süreciyle eş zamanlı olarak, telekomünikasyon sanayine yatırım yapılmasına hem finansman katkısıyla hem de, özellikle *PTT-ARLA*'dan gelen deneyimiyle teknik açıdan öncülük etmiştir.

Telekomünikasyonda gerek altyapının yenilenmesinde gerekse bu alanla ilgili sanayinin geliştirilmesindeki başarının ardında elbette kurum olarak PTT vardır ama, bilinen gerçektir, kurumları kurum yapan *–kurum kültürünü yaratan–* onun kadrolarıdır; asıl başarı da o kadrolara aittir. O kadrolarda başı çekenlerse, 1950'li yıllarda PTT'nin ARGE'ye yönelmesi ve bunun için bir "araştırma laboratuarı" kurması fikrini geliştiren, bu düşü kuran, Fikret Yücel gibi, Hacim Kamoy gibi mühendisleridir. Okuma Parçası XI'de de değinildi, bu fikrin/düşün kuvveden fiile geçmesi, yani PTT-ARLA'nın kuruluşu 1965'tedir.

PTT-ARLA, telekomünikasyonda başlatılan atılım süreciyle birlikte ve dönemin anlayışına uygun olarak 08 Ekim 1983'te şirketleştirildi ve TELETAŞ adını aldı. TELETAŞ'ın sermaye bileşimi şöyleydi: PTT Genel Müdürlüğü %49, PTT Biriktirme Yardım Sandığı %26; STFA Temel Enerji %13, Vakıflar Bankası %10 ve Ray Sigorta %2... TELETAŞ, PTT-ARLA'dan devraldığı ARGE ve ürün geliştirme mirasını aynı çizgide devam ettirdi; ARGE'de önemli aşamalar kaydetti; iyi bir ARGE kadrosu oluşturdu. Ne var ki şirket daha işin başındayken, geleceğini de belirleyen yeni bir ortaklık yapısı da oluşmaya başladı. Kurgulanan yeni yapıda, lisans ve ikmal anlaşması yapılacak ITT Grubu'na bağlı BTMC (Bell Telephone Manufacturing Company) firması TELETAŞ'a ortak da olacak; ayrıca, bu firma ile PTT arasında da bir ön alım anlaşması yapılacaktı. Bu üç konuyla ilgili sözleşmeler 01 Temmuz 1984'te yapılacak bir törenle imzalanacaktı. TELETAŞ'ın Genel Müdürlüğüne getirilmiş olan Dr. Fikret Yücel ve ekibinin öngörüsü, yabancı firmanın şirket sermayesindeki payının %19 olmasıdır ve hazırlıklarını da buna göre yapmışlardır. Öykünün devamını Fikret Yücel'den dinleyelim:[7]

6. Bu veriler için bkz. Eyyuboğlu, Halil, T., Dr. (1991), "2000'li Yıllar ve Telekomünikasyon", *MMO 1991 Sanayi Kongresi*, "Türkiye'de Telekomünikasyon Sanayileri (Sorunlar/Çözümler/Gelişme Dinamikleri)" konulu Yuvarlak Masa Toplantısı'nda Yaptığı Sunuş, 20 Eylül 1991, Ankara.

7. Ceyhun, Yurdakul (1997), s. 132-33. *Fikret Yücel'in Anıları*'nı baskıya hazırlayan Yurdakul Ceyhun, 1985'ten 1994'e kadar TELETAŞ'ın ARGE Müdürlüğünü yapmıştır. Fikret Yücel bu kitapta yer alan anılarında TELETAŞ'a geniş bir yer ayırmıştır (s. 119-97).

"...İmza merasimi tarihi Galatasaray Postanesi'nin o eski ve güzel salonunda hazırlanan büyük bir masa etrafında tertiplendi. Bu merasim için Belçika'dan telekomünikasyonla görevli Devlet Bakanı Madame D'ont da gelmişti...

...İmza merasiminden önce o sabah erken saatte, ...[PTT Genel Müdürü] Servet [Bilgi] Paşa'nın benimle görüşmek istediğini haber verdiler. Hemen odama girdi ve heyecanlı bir şekilde bir gün önce *Başbakanlık*'tan [atç] bir mesaj aldığını, imzalanacak olan lisans anlaşması, ikmal sözleşmesi ve ön alım anlaşmalarının tasdik edilebilmesi için yabancı ortağa en az %39 pay vermemizin istendiğini ifade etti. Aksi halde bundan sonraki gelişmeler için kapıların kapatılması söz konusuydu. ...Paşa konuya sıcak bakıyordu. TELETAŞ Yönetim Kurulu'ndaki etkisi tartışılmazdı. Ayrıca, bu istek yerine getirilmediği sürece ...özellikle lisans anlaşmasının, Devlet Planlama Teşkilatı'ndan geçirilememesi ve Yabancı Sermaye Dairesi'nden gerekli müsaadelerin alınamaması ihtimali mevcuttu. Bu durumda isteği kabullenmekten başka bir çözüm görülmüyordu. İsteği, [BTMC'yi temsilen anlaşmaları imzalayacak olan Yönetim Kurulu Başkanı] Mr. Van Dyk'a ulaştırdım..."

Sonuçta, TELETAŞ'ın sermaye yapısı *"Başbakanlığın istediği" gibi* [atç] değişti. Bu değişiklikle başlayan süreç, sonuçta, TELETAŞ'ın özelleştirilerek –kamunun ortaklığından bütünüyle kurtarılarak(!)– ALCATEL'e (şu anda "ALCATEL-LUCANT") dönüştürülmesiyle, üstelik bütünüyle yabancı sermayenin kontrolüne geçmesiyle noktalandı. Zaten lisansör firmanın sermayeye ortak edilmesinden bu son evreye kadar olan süreçte, Fikret Yücel'in deyişiyle, "TELETAŞ artık gizli Ar-Ge yapmaya zorlanmıştı."[8] PTT-ARLA'dan gelen kadrolar, yabancı ortaktan gelen engellemelere rağmen TELETAŞ'ta özgün bir ARGE yeteneği, bir ARGE birikimi yaratmayı başardılar. Ama bu birikim, ALCATEL'e dönüşüm sonrasında, ARGE kadrosunun bir bölümünün yabancı ortağın Belçika'daki ARGE merkezine götürülmesi, kalanların da dağılmasıyla birlikte yok olup gitti.

Fikret Yücel, *Anıları*'nda, bu yok oluş sürecinin ardındaki gerçeği, "TELETAŞ'ın Özelleştirilmesi ya da Yok Edilmesi" başlığı altında şöyle anlatıyor:[9]

"Şimdi size TELETAŞ'ın özelleştirilmesi öyküsünü anlatmaya başlamak istiyorum.

Bu olay aslında başlangıç itibariyle TELETAŞ'a yabancı ortak alınması söz konusu olduğu sırada tespit etmiş olduğumuz %19 ortak payının %39'a çıkarılması olayıyla iç içedir. Zira çeşitli mü-

8. Ceyhun, Yurdakul (1997), s. 176.
9. Ceyhun, Yurdakul (1997), s. 169-70.

nasebetlerle Rahmetli Turgut Özal'la bir araya geldiğimizde bana müteaddit defalar 'bak biz TELETAŞ'taki devlet hisselerini satacağız bilmiş ol' derdi. Bunu, benim bu hususta düşüncelerim bilindiği için, kalabalık bir arkadaş grubu içerisinde sanki bana şaka yapıyor ve takılıyormuş gibi söylediğinden pek üstünde durmazdım. Yalnız kalabildiğimiz ender zamanlarda bunun erken olduğunu ve özelleştirilen firmalar arasında TELETAŞ'ın ilk firma olmasının sakıncalarını Türk telekomünikasyon sanayinde TELETAŞ'ın, diğerlerinden farklı bir örnek teşkil edecek şekilde, bir süre daha bugünkü statüsünü korumasının faydalı olacağını dilim döndüğü kadar ifade ederdim.

Gene bu konuşmalarda TELETAŞ için özelleştirilme deyiminin kullanılmasının da doğru olmadığını çünkü TELETAŞ'ın PTT bünyesinden çıkarılarak bir anonim şirket haline getirilmesinin asıl özelleştirme örneği olduğunu, sermayenin evvela %51'inin, daha sonra %9'unun daha verilmesi suretiyle %60'ının zaten bir kısmı yabancı sermaye olmak şartıyla özel şirketlerin elinde bulunduğunu, bu modelin bir süre daha devam ettirilmesinin faydalı olacağını belirtmeye çalışırdım."

Özal'ın liberalizasyon konusunda üstlendiği misyonun gereklerini yerine getirmekte gösterdiği kararlılık karşısında Yücel'in uyarılarının hiçbir etkisi olmayacaktı.

Yine PTT-ARLA geleneği üzerine ama TELETAŞ'tan çok önce, 1967'de kurulan NETAŞ'ta da benzer bir süreç yaşandı ve orada da, 1980'li yıllarda ele geçen atılım fırsatına rağmen, ne yazıktır ki, sonuçta, Türkiye açısından ciddiye alınabilecek ya da dünya pazarlarında ses getirecek, kalıcı bir ARGE yeteneği yaratılamadı.[10] *TMMOB* Elektrik Mühendisleri Odası'nın elektrik, elektronik ve

10. NETAŞ 1967'de, PTT-ARLA'dan iki yıl sonra, PTT ile Northern Electric'in (daha sonra adı Northern Telecom) ortaklığında kurulmuştu. Amaç, telefon santral ve makinalarının yabancı ortağın lisansıyla yurtiçinde imaliydi ve PTT şirketin baş müşterisiydi. Şirketin kuruluşunda sermayenin %51 ya da daha fazlasının özel sektör kuruluşlarına ait olması şart koşulmuştu ve öyle de kuruldu. NETAŞ konusunda, burada, yine Fikret Yücel'in anıları arasında yer alan ibret verici birkaç satır sunmakla yetineceğiz. Fikret Yücel, Enver İbek'le birlikte PTT mensubu olarak (Yücel o tarihte PTT-ARLA'nın Müdürüdür) ve PTT'yi temsilen NETAŞ Yönetim Kurulu üyesidirler. Ve " bir şirketin faaliyetinde kârlılık, en önemli hususlardan birisi olması gerekirken yüksek kârın PTT aleyhine işlediğinin de farkında olarak bir denge, bir uzlaşma bulma hususunda devamlı zorlan[maktadırlar]". Fikret Yücel anlatıyor: "[12 Eylül'ün] kuvvetli isimlerinden Turgut Sunalp Paşa NETAŞ'a Yönetim Kurulu Başkanı olmuştu. ...PTT çıkarı ile NETAŞ çıkarının karşı karşıya geldiği bir münakaşada hayretini gizleyemeyerek 'Siz şirket Yönetim Kurulu'nun üyeleri olarak NETAŞ'ın daha fazla kâr etmesini nasıl tenkit edersiniz?' demişti" (Ceyhun, Yurdakul [1997], s. 116). Yorumu okura bırakıyorum.

bilgisayar mühendislerinin ilgi alanına giren sanayi kollarında yer almış "*bizim mühendislerimizle*" söyleşiler yapıp "*Geçmişten Bugünlere*" adıyla yayımladığı kitabın (2 cilt; Aralık 2006) sunuşunda, EMO İstanbul Şubesi Başkanı Erol Celepsoy şöyle diyordu:[11]
"Elinizdeki kitap, ...elektronik sanayinde 1950'lerde başlayan imalat çalışmalarının 1980'li yıllarda tamamen ulusal sermaye, beyin gücü ve özveriyle TELETAŞ ve NETAŞ gibi eserlere ulaşmasının ve [daha sonra da] bu târifsiz çabaların yabancı sermayenin dayatmalarına kurban edilmesinin tarihidir. [Bu yönden,] ülkemizdeki sanayileşme/sanayileşmeme tarihinin de küçük bir el aynasıdır. Bugün kaçınılmaz bir seyir[miş] gibi gelse de başka bir tarih mümkündü, Türkiye sürdürülebilir bir sanayileşme için gerekli dinamiklere 1950'lerde bugünün dünyasından daha fazla sahip ve yakındı.."
Celepsoy'un tespiti yerindedir. "Başka bir tarih mümkündü"; ama o tarih yaratılamadı. 1980'li yıllarda ele geçen bu son fırsatı da, Özal, neoliberal uygulamalarıyla yok etme başarısını gösterdi.
Aslında, "başka bir tarih gerçekten mümkündü." Bu iddianın kanıtı var. Kanıt *ASELSAN*'dır. Bilindiği gibi ASELSAN, "1975 yılında Türk Silahlı Kuvvetleri'nin *haberleşme* [komünikasyon/telekomünikasyon] cihaz ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kurulmuştur." Ama bu ihtiyaçlar karşılanırken asıl amaç, söz konusu cihazların ülke içinde imalinden öte, yine *ülke içinde geliştirilebilmesidir*. ASELSAN, üretim konusu olan cihazlar açısından, TELETAŞ ve NETAŞ'la aynı jenerik teknoloji tabanına oturmaktadır. Zaten, kuruluşa 1976 Ocak'ında Genel Müdür olarak atanan, biraz önce isminden söz ettiğimiz M. Hâcim Kamoy da, PTT'den, PTT-ARLA geleneğinden gelmektedir. ASELSAN 1978'de üretime başlamış ve 1980'de ilk ürünlerini Türk Silahlı Kuvvetleri'ne teslim etmiştir. 1983'de ilk ihracat gerçekleştirilmiş; 1982-1985 yılları arasında yeni ürünler envantere katılmıştır. Ve ASELSAN ARGE yetenek ve kapasitesini sürekli geliştirerek günümüze kadar gelmiştir. Bugün de Türkiye'nin özgün ürün geliştirme yeteneğine sahip sayılı şirketlerinden biri durumundadır. Kuruluşun 1980'li ve 90'lı yıllarda kaydettiği gelişimde ve kuruluşun bugünlere ulaşmasında Genel Müdürlük görevi 2000 yılına kadar süren Hâcim Kamoy'un büyük emeği, büyük payı vardır.[12] Tıpkı, TELETAŞ'ın ALCATEL'e

11. Celepsoy, Erol (2006), Ceyhun, Yurdakul (Derleyen) (2006), *Geçmişten Bugünlere: Anılar, Görüşler, Söyleşiler*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, Aralık, Ankara, 2 Cilt için yazdığı sunuş, s. (i).
12. Hâcim Kamoy'un ASELSAN'daki işlevi konusunda bkz. Ziylan, Aytekin, E. Mu. Tuğgeneral (2004), "M. Hacim Kamoy: Türk Savunma Sanayiinin Duayeni ve ...", http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=9 (Kısaltılmış olarak *CBT*'nin 11 Aralık 2004 tarihli 925. sayısında yer aldı).

dönüşünceye kadar olan gelişme sürecinde Fikret Yücel'in büyük emeği, büyük payı olduğu gibi...

Peki, ne olmuştur da bunlardan TELETAŞ 1980'li yılların sonunda bütün ARGE birikim ve yeteneğini kaybederken diğeri bu birikim ve yeteneğini giderek artırarak bugünlere gelebilmiştir? Aradaki en önemli fark bu iki kuruluşun sermaye yapısındadır; iş gördükleri üretim alanlarında teknoloji üstünlüğünü elinde tutan yabancı şirketlerle kurdukları ilişkilerin niteliğindedir. ARGE'de yetkinlik kazanmak, ürün geliştirme yeteneğini kazanmak; *kısacası geliştirme kültürünü edinebilmek*, edinilmişse bunu koruyabilmek teknolojiye egemen yabancı şirketlerin eline, emanetine bırakılamayacak kadar ciddi bir iştir ve en hafif terimiyle söylersek, liberal-neoliberal heveslere feda edilemeyecek kadar da ciddi bir ulusal meseledir. Sözün kısası, TELETAŞ'ın yok oluş nedeni, yabancı lisansör şirketin ama ondan önce Özal'ın eline düşmüş olmasıdır.

Niçin 1980'li Yıllar Türkiye İçin de Bir Fırsat Dönemiydi?

Niçin, 1980'li yıllar, Türkiye için de, sanayide ve teknolojide atılım yapabilmesi açısından bir şans, bir fırsat dönemine işaret ediyordu? Yukarıda 1950-60-70'li yılları nasıl heba ettiğimiz anlatıldı. 1980'li yıllar (hatta 1990'lı yılların ilk yarısı da), tıpkı daha önceki yıllarda olduğu gibi, bir pazar ekonomisi olsanız bile, ulusal sanayilerin hâlâ gümrük duvarlarıyla koruma altına alınabildiği; sanayi yatırımlarına, ihracata devletçe doğrudan sübvansiyon sağlanabildiği; yani emekleme dönemindeki bir sanayi devlet eliyle koruma altına alma şansının hâlâ devam ettiği yıllardır.

Ama bundan çok daha önemlisi, 1980'li yıllar, 1970'lerden başlayarak, bütün dünyada teknolojide bir çağ değişiminin yaşandığı; enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerinin sinai üretim başta olmak üzere, neredeyse bütün ekonomik faaliyetlerde kilit rol oynayan teknolojiler haline geldiği kritik yıllardır. Carlota Perez'in bir sözü vardır; anlamca şöyle: "Teknolojinin kökten değiştiği dönemlerde 'oyunun kuralı' herkes için değişir ve bu değişim, gelişmiş ülkelere yetişebilmek, dünya teknolojisini yakalayabilmek için son derece önemli bir fırsat yaratır."[13]

13. Perez, Carlota (1988), "New Technologies and Development", Freeman, Christopher, and Bengt-Åke Lundvall, edts. *Small Countries Facing the Technological Revolution*, Pinter Publishers, London and New York içinde.

Nitekim Türkiye, yeni bir jenerik teknoloji olarak 1980'li yıllara damgasını vuran telekomünikasyon teknolojisinde bu fırsatı kullanır gibi olmuş; telekomünikasyon altyapısı bu teknoloji temelinde yenilenebilmiş ve yine bu teknolojiyi temel alan donanımları üretecek bir sanayi de kurulabilmiştir. Çünkü Türkiye'de önceki teknolojiye dayalı esaslı bir altyapı ve yine bu teknoloji tabanında kurulmuş bir sanayi zaten yoktur. Bir başka ifadeyle, teknolojideki değişime direnç gösterecek, eski teknolojiye göre yapılmış yatırımlarından kolayca vazgeçemeyecek, kemikleşmiş bir hizmet ve sanayi yapısı yoktur. Bu verili koşullarda, adeta Perez'in çıkarsamasına somut bir kanıt hazırlarcasına, telekomünikasyon sektöründe yeni teknolojiye kolay ve kararlı bir geçiş yapılmıştır. Ne var ki, ARGE yeteneği başta olmak üzere sağlanan bütün kazanımlar en kısa zamanda elden çıkmış ve yakalanan "dünya teknolojisinin" sadece kullanıcısı –ithalatçısı- olarak kalınmıştır. Perez andığımız çıkarsamasını yaparken hemen bunun ardından, "gelişmiş kapitalist ülkeler eğer o gerilerde kalmış ülkedeki siyasi iktidarı, yerel temsilcileri aracılığıyla ellerine geçirmemişlerse..." gibi, net bir ön şart koymuş muydu, şimdi hatırlamıyorum; ama siz Perez'in çıkarsamasını, Özal örneğinden kalkarak bu eklentiyle birlikte okuyabilirsiniz.

Belki bu noktada, Türkiye eğer gerçekten bütünüyle yabancı güçlerin denetimindeyse, onun telekomünikasyon altyapısını çağın teknolojisi temelinde yenilemesine ve bir sanayi kurmasına baştan niçin izin verdiler, diye sorulabilir. Yanıtı çok açıktır. Hedef, Türkiye'nin kapitalizmin dünya sistemine eklemlenmesidir. Eklemlenmenin olmazsa olmaz şartlarından biri de bunun teknik altyapısının da kurulmasıdır. Bir zamanlar bu altyapı limanlardı, limanları ülke içlerine bağlayan yollardı, yabancı malların iç pazarda dağıtımını, satışını yapacak bayilerden oluşan ağyapılardı. Ama şimdi çağın gereği, bu altyapılara ek olarak, yerel pazarlara, elektronik ortamda en kolay ve en hızlı erişimi sağlayacak telekomünikasyon sistemi ve altyapısının kurulmasıydı. Dünya pazarlarının entegrasyonu artık bu altyapıyla mümkündü. Kısacası, bu teknolojik yenilenme, ülkeyi denetimleri altında tutan güçlerin de istediği bir şeydi. Kaldı ki, ortaya çıkan yeni teknolojinin ürünlerine yeni pazarlar gerekliydi ve bu teknolojiyi geliştirenlerin gerek ARGE gerekse

sinai üretim için kendi ülkelerinde yaptıkları yatırımların geri kazanılabilmelerinin başka bir yolu da yoktu. Türkiye bu açıdan da ciddiye alınması gereken büyüklükteki bir pazar sayılabilirdi.

Telekomünikasyon sanayine yapılan yatırımlara gelince... Gelişmiş ülkelerin, lisans kendilerinden alınmak, kendi verecekleri teknoloji kullanılmak ve yerel olarak ARGE'ye kalkışılmamak, hele de iyice nemalanacakları bir coğrafyaya girmek söz konusuysa, kendilerinin de ortak yapılması kaydıyla, arkalardan gelen ülkelerde fabrika kurulmasına çok fazla direnç gösterdikleri söylenemez. Okuma Parçası XIII'te anlatıldığı gibi, bu şartları onlara Özal baştan sağlamıştır; ama, buna rağmen, örneğin TELETAŞ'ta, yabancı ortak yerel mühendislerin yarattıkları "gizli ARGE" yeteneğinin farkına varınca, yine Özal'ın direktifiyle sermayedeki ağırlık bütünüyle yabancı ortağa bırakılmış; yabancı ortağın yaptığı ilk iş de bu yeteneği dağıtmak olmuştur.[14]

Oysa Türkiye bu geri dönüşü yaparken, iki ülke aynı dönemde bu fırsatı çok iyi kullanmanın semeresini görmeye başlamıştı bile: Japonya ve G. Kore... G. Kore'den söz edince, birçok kez yazdım ama bir kez daha yineleyeceğim: 1980'li yılların başında, dönemin TÜBİTAK ve TAEK'ten sorumlu Devlet Bakanı Prof. Dr. M. Nimet Özdaş'ın eşgüdümünde, DPT ve TÜBİTAK'ın yakın işbirliği ve 300 kadar biliminsanı ve uzmanın katılımıyla hazırlanan, son derece ayrıntılı bir "*bilim politikası*" tasarımı ortaya konmuştur. *Türk Bilim Politikası: 1983-2003* başlıklı bu çalışma[15] Devlet Bakanı Prof. Dr. M. Nimet Özdaş'ın imzasını taşıyan, 27.10.1983 tarihli bir yazı ile dönemin başbakanına sunulmuştur. Bu yazıda belirtildiğine göre:[16]

> Bu çalışma ile ülkemizde ilk defa ...
> Uluslararası normlara uygun olarak Türkiye'nin araştırma ve geliştirmedeki kapasitesi, insan gücü ve harcamaları tespit edilmiş,
> Bilimsel alanda uzun vadeli hedeflerimiz belirlenmiş,
> Ekonomik ve sosyal kalkınma hedeflerimize bağlı olarak bilim ve araştırma alanlarındaki önceliklerimiz ortaya konmuş,

14. Özal'a göre, teknoloji, ihtiyaç duyulduğu zaman, hangi ülkedeyse "bastırıp parayı" satın alınacak bir şeydir; Türkiye için teknoloji geliştirmeye uğraşmak para ve zaman kaybıdır. Özal bu görüşünü, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi'ni ziyaretinde, orada çalışan araştırmacılara söylemiştir. Tanıkları bugün hayattadır.
15. Bkz. TC Devlet Bakanlığı (1983), *Türk Bilim Politikası: 1983 - 2003*, Ekim.
16. Özdaş, M. Nimet (2000), *Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye*, TÜBİTAK BTP 00/01, Aralık, s. 75 [Bu çalışmaya www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].

Bilimsel alandaki hedeflerimize ulaşmak ve aynı zamanda mevcut sistemimizin etkinliğini sağlamak üzere bir Kanun Hükmünde Kararname ile Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu teşkil edilmiş ve Bilim Politikamızın uygulanması için gerekli mekanizmalar oluşturulmuştur.

"*Bilim Politikası*" başlığını taşımasına rağmen, bu çalışma aslında, bir bilim ve teknoloji politikası tasarımıdır. Bu tasarımda yer alan "Bilim ve Araştırma Öncelikleri"ne ilişkin liste incelendiğinde bu açıkça görülür.[17] Zaten, bu politika tasarımının konusu olan ulusal politikanın etkin bir biçimde uygulanmasını sağlamak üzere kurulması öngörülen kurulun adı da, *Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu*'dur (*BTYK*) ve bu politikadan günümüze kalan tek emare de bu kuruldur. Politikanın kendisi, neredeyse dönemin başbakanına sunulduğu tarihte rafa kalkmıştır.[18]

"*Bilim Politikası*" tasarımının fikir babası ve mimarı Prof. Dr. M. Nimet Özdaş'tır. Özdaş, TÜBİTAK'ın ilk genel sekreteriydi (1964-66); TÜBİTAK Bilim Kurulu Üyeliği yapmıştı (1968-72); Marmara Araştırma Enstitüsü'nün[19] kuruluş döneminde Kurucu Komite Başkanlığı (1968-72) ve hemen sonrasında Enstitü Müdürlüğü (1972-73) görevlerinde bulunmuştu, kısacası,

17. *Türk Bilim Politikası 1983-2003*'te *"bilim ve araştırma öncelikleri"* listesinde, çağımızı simgeleyen elektronikle ilgili alanlara gereken ağırlığın verildiği görülmektedir. "Elektronik mühendisliği, bilgisayar bilimi, enstrümantasyon ve telekomünikasyon, birinci öncelikte desteklenecek bilim alanları" arasında sayılmıştır. Ayrıca, "entegre devreli cihaz geliştirme, mikrodonanım yazılım çalışmaları, yarı iletken teknolojisi geliştirme, elektronik malzeme teknolojisi, sayısal haberleşme sistemleri araştırmaları, uzaktan ve uydu haberleşme sistemleri, ISDN'e uygun altyapının hazırlanması ve optik lif konusunda araştırma, entegre devre yapım teknolojisi geliştirme, fiberoptik haberleşme sistemleri ve teknolojisi ve telefon ağlarının optimizasyonu konuları da birinci öncelikte ele alınacak araştırma projeleri" arasında yer almaktadır.

18. Politikanın kendisinin rafa kalkmış olmasına rağmen BTYK'nın kalmasının tek nedeni, bu kurulun 4.10.1983 tarih ve 18181 sayılı *RG*'de yayımlanan 77 sayılı KHK ile kurulmuş olmasıdır. Yani BTYK, söz konusu politika belgesinin Başbakan'a sunulmasından 21 gün önce kurulmuştur. Ama, kurulmasından ancak altı yıl sonra toplanabilmiştir. O toplantıda da ciddi herhangi bir karar alınmamıştır. BTYK'ya sınırlı ölçüde de olsa işlerlik kazandırılması ve yine sınırlı da olsa, aldığı kararların uygulamaya konması, bu kurulun 3 Şubat 1993'te yaptığı ve "Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003" başlıklı, yeni bir politika tasarımını onaylayıp uygulamaya koyma kararını verdiği ikinci toplantısından sonra başlayan dönemde mümkün olmuştur.

19. 29.6.1972'de açılan Enstitü sonradan "Marmara Araştırma Merkezi" adını aldı.

Enstitü'nün kurucusuydu; 1960'lı yıllarda OECD bünyesinde sürdürülen bilim politikası çalışmalarının yakın bir izleyicisiydi; NATO'da Bilim Komitesi Başkanı olarak çalışmış (1973-79) ve bu görevi sırasında, ülkemizin bilim çevrelerinin de yakından bildikleri ve yarar sağladıkları NATO kaynaklı "İstikrar için Bilim (Science for Stability) Programı"nın yürürlüğe konmasını sağlamış, aynı görevi sırasında çok sayıda ülkenin bilim politikasını inceleme fırsatını bulmuştu. Bu süreçte edindiği bilgi ve deneyimiyle Özdaş, 1980'li yıllara gelindiğinde Türkiye için bir şanstı ve ülkenin bilim ve teknolojide sıçrama yapmasının yolunu açabilecek niteliklere ve kendisine yardımcı olacak saygın bir bilim çevresine de sahipti. Hiç kuşkusuz, Özdaş, "bu ülke için bir şeyler yapmak" amacıyla ve "yapmak istediklerinin 12 Eylül sonrasının yönetimsel koşullarında kolayca hayata geçirebileceğine inanarak" bu tasarımın ortaya konmasını sağlamıştı.[20] Ama bu yurtsever biliminsanının yanıldığı bir nokta vardı ve onun sandığının tam aksine, 12 Eylül'ün kudretli generalleri, Türkiye'yi, kendi bilim, teknoloji ve sanayi gücüne dayanarak bağımsız varlığını sürdürebilen bir ülke haline getirmek gibi bir öngörüyle ya da buna benzer herhangi bir ulusal yönelimle yönetime el koymuş değillerdi. Onların ardındaki gücün de, Türkiye için böyle bir öngörüsü zaten hiç olmamıştı.

Yıllar sonra Özdaş, önerdiği politikanın rafa kalkmasıyla yitirilen yılları şöyle anlatır:[21]

1981-1983 yıllarında Türk Bilim Politikası hazırlanırken bizim için belki G. Kore iyi bir örnek olabilirdi. Ancak o yıllarda G. Kore daha kendini tam ispatlamamış olduğundan [bu ülkenin] bilim ve teknoloji politikaları hakkında hiç bilgimiz yoktu. Diğer taraftan yayınlar açısından 1982'de Türkiye 43, G. Kore ise 47'nci ülke idi. G. Kore'nin, sadece, AR-GE sistemine büyük yatırım yaptığı biliniyordu. Japonya'nın ise II. Dünya Savaşı'ndan önce bile kuvvetli bir sanayi bazı vardı ve Savaş'tan sonra A.B.D.'nin yardımı ve desteği de değişik boyutta idi. Aradaki ölçek farkından, Japonya da bizim için aradığımız bir örnek olamazdı. Dolayısı ile Türk Bilim Politikası çalışmalarına gelişmiş Batı Ülkeleri'nin uyguladıkları politikaları bilerek; fakat kimseyi tam örnek almadan, kendi yolumuzu kendimiz bulalım diye

20. Özdaş, Nimet (2000), s. 37-49.
21. Özdaş, Nimet (2000), s. 55.

yola koyulduk... *Türk Bilim Politikası, 1983'te yayımlandıktan birkaç yıl geçtikten sonra, G. Kore'nin bilim politikası dokümanı elimize geçti; büyük benzerlikler olduğunu gördük. Aramızda sadece çok önemli bir fark vardı. Onlar Japonya'dan adapte ederek hazırladıkları politikaları kararlılıkla uyguladılar. Biz ise uygulamadık ve dünyanın en önemli ve değerli iki kaynağından biri olan zamanı en az on yıl israf ettik.*

Nimet Özdaş Hoca, yitirilen zamanı söylerken, muhtemelen iyimser bir hava içinde insaflı davranmış olmalı. İyimserdir çünkü kendi eseri gözüyle baktığı BTYK'nın, kuruluşundan neredeyse on yıl sonra, tarihinin ilk ciddi toplantısını yaparak 03 Şubat 1993 günü *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003* olarak bilinen politika belgesini[22] kabul ettiği ve bu politikanın da iyi kötü uygulanmaya çalışıldığı bir döneme tanıklık etmiş ve yukarıdaki alıntının yapıldığı kitabını da o dönem içinde kaleme almıştır. Oysa 1983'te başlatılması planlanan teknoloji atılımındaki on yıllık bir duraklama sonucu ortaya çıkan teknoloji açığının telafisi için harcanacak zaman on yılın katbekat üstündedir... Kaldı ki, *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003 belgesiyle* ortaya konan politika da kısmen uygulanabilmiş; öngörülen hedeflerin pek çoğuna ulaşılamamıştır.

1980'li yıllarda, Türkiye'nin, sanayi yeteneğini geliştirmesi, teknoloji alanında yetenek kazanması için, kalkış noktaları farklı olmakla birlikte, yapılan başka girişimler de olmuştur. 1980'lerin ikinci yarısında, dönemin Devlet Bakanı M. Tınaz Titiz'in "*Önsöz*"ünü yazdığı, "*Bilim ve Teknoloji Politikası*" başlığını taşıyan bir *Çalışma Dokümanı*'nın yayımlandığı görülmektedir. Önsöz'deki şu cümleler dikkat çekicidir:[23]

> Bu dokümanda ortaya konulan politika hedef, ilke ve araçları tartışılıp son şeklini aldıktan sonra Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun tasvibine sunulacaktır.
> Böylece oluşacak politika dokümanı bir kılavuz olarak bu alanda karar alacak olanlarca kullanılabilecektir.

Söz konusu Çalışma Dokümanı'nda ortaya konan politika hedeflerinden birisi *"Innovation Toplumu"* başlığını taşımakta

22. TÜBİTAK (1993), *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003*, Ankara.
23. Devlet Bakanlığı, 1987, *Bilim ve Teknoloji Politikası / Çalışma Dokümanı*, Devlet Bakanlığı Yayını, Nr. 22, 2. Baskı, Ağustos, Ankara (i).

ve başlığın altında şu cümle yer almaktadır: "Innovation'lar bir ülkenin önemli kalkınma araçlarından birisidir. Türk Bilim Politikası, innovation'ları teşvik edecektir." Doküman incelendiğinde, gerçekten, hem bir bilim ve teknoloji politikasının hem de bir yenil:kçilik/inovasyon politikasının hayata geçirilebilmesi için kullanılabilecek çok sayıda uygulama aracının sayıldığı görülmektedir. Ama, Sayın Titiz'in, Çalışma Dokümanı'nın Önsöz'ünde belirttiği türden bir "politika dokümanı", 1983'te kurulduğu halde ilk toplantısını ancak 9 Ekim 1989'da yapabilen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda (BTYK) herhangi bir biçimde müzakere konusu olmamıştır. Sadece, aynı dokümanda sayılan bazı politika uygulama araçlarından bu toplantıda da söz edilmiş ve bu araçların yürürlüğe konması konusunda fikir birliğine varıldığı tutanağa geçirilmiştir; ne var ki, BTYK 3 Şubat 1993'e kadar bir daha toplanamadığı için, orada da kalmıştır.

Benzer bir durum, "Türkiye'nin bilimsel ve teknolojik çalışmalarını tartışmaya açarak, alınması gerekli tedbirleri belirlemek üzere", 14-16 Mayıs 1990'da, dönemin "Bilim ve Teknolojiden sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Yazar Başkanlığı"nda, Ankara'da toplanan I. Bilim ve Teknoloji Şûrası'nda alınan kararlar için de söz konusudur.

İlgi çekici bir nokta olarak kaydediyorum; dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın himayesinde yapılan Şûra'ya Kore İleri Bilim ve Teknoloji Enstitüsü (KAIST) Başkanı Prof. Dr. S.S. Lee; UNESCO Bilim ve Teknoloji Direktörü K.H. Standke; AT Komisyonu'nun Bilim ve Teknolojiden Sorumlu 12 Numaralı Genel Direktörlük Başkanı Prof. Dr. P.M. Fassela; ve yine AT Komisyonu'nun Telekomünikasyon ve Enformasyondan Sorumlu 13 Numaralı Genel Direktörlük Başkan Yardımcısı J.L. Cruzate de konuk olarak katılmışlardır. Sayılan isimler, salt davet edildikleri ve uluslararası ilişkilerin bir gereği olarak Şûra'da bulunmak için mi yoksa Türkiye'yi ciddiye alıp, davet edilmişken ne yapmak istediğini öğrenmek için mi bu toplantıya katılmışlardır; bilemem. Ama katılış nedenleri, ikinci şıkkı da kapsıyor idiyse, Türkiye'de bilim ve teknoloji ile ilgili bu tür toplantılarda alınan kararların ne ölçüde ciddiye alınabileceğini de en kısa zamanda öğrenmişlerdir.

Şûra sonrasında TÜBİTAK tarafından hazırlanan ve Şûra kararlarının da yer aldığı kitabın "Önsözü"nde denmektedir ki: "I.

Bilim ve Teknoloji Şûrası'nda alınan kararlar ülkemizdeki ilgili kişi ve kuruluşlara ışık tutacak ve özellikle '*Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu*' tarafından benimsendikten sonra, bundan sonra yapılacak olan çalışmaların esasını teşkil edecektir."[24] Bu karar da o önsözde kalmıştır...

24. Bkz. TÜBİTAK (1990), *I. Bilim ve Teknoloji Şûrası (14-15-16 Mayıs 1990)*, TÜBİTAK Yayın-Dağıtım Daire Başkanlığı.

Bölüm X

1990-2000'li Yıllar ya da Tükenmeyen Umutlar: "Bilim, Teknoloji ve Yenilikçilikte Yetkinleşmiş Bir Türkiye!"

Bilim ve teknoloji açısından 1990'lı yılları daha önceki on yıllardan farklı kılan, kısmen de olsa gerçekleştirilebilen bir politikanın olmasıdır: *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003*... Bu belgeyle ortaya konan politikanın kısmen de olsa uygulanabilmesinde, değişen şartların önemli ölçüde etkin olduğunu da belirtmek gerekir. 1990'lı yılların, Türkiye'deki sanayi hareketi açısından ana karakteristiği "yenilikçilik"/"inovasyon" söylemindeki yaygınlaşmadır. *"Söylem"* derken, bu söylemin konusu olan kavramın, özellikle 1990'lı yıllarda, bütün dünyada patlama yapan "yenilikçilik"/"inovasyon" cereyanının etkisiyle ve daha çok da "zamanın modası budur" anlayışıyla yaygınlaştı[rıldı] ğını kastediyorum. Tabii, baskın motif modaya uymak, modaya uymuş gözükmek olunca, yenilikçiliği benimsediğini ya da ye-

nilikçi olduğunu ileri süren pek çok işletmede, gerçekte olanın, içi boşalmış bir yenilikçilik olduğu da görülmüştür.

Ama sonuçta, bu konunun, hem yenilikçilik politikasını uygulamaya koyan kamu kesimlerinde hem de bu politikanın muhatabı olan sanayinin ve üniversitenin belirli kesimlerinde ciddi olarak tartışılır ve ele alınır hale geldiğini de söylemek gerekir. En azından, gerçek anlamıyla yenilikçi olmaya, *yeni bir şeyler geliştirmeye* çalışan işletmeler ya da bir kısım işletmelerde, bu niyeti taşıyan, samimi olarak bu yönde çaba gösteren ve kendilerinin *yeni ürünler geliştirebilecek* bir yetkinliğe artık sahip olduklarını göstermek, kanıtlamak isteyen iddialı teknik kadrolar ortaya çıkmıştır. Bu kadroların yabancı sermaye ortaklığındaki bazı büyük sanayi kuruluşlarında da (örneğin, bir kısım otomotiv ana sanayi kuruluşlarında) kendini gösterdiği ve teknoloji üstünlüğüne sahip yabancı ortağa tasarım geliştirme, yeni ürün geliştirme gibi yenilikçi-yaratıcı süreçlerde kazandıkları yeteneklerini kanıtlayarak bu süreçlerde rol almaya uğraştıkları, tanık olunan bir gerçektir

Açıkkalplilikle söylemek gerekirse, "yenilik/yenilikçilik hareketi", 1990'lı yılların uygun siyasi havasından yararlanan bir "*kadro hareketi*" olarak başlamıştır. Bazı kamu kurumlarda yer alan kadroların ortak çabasıyla, ülkede, yenilikçi faaliyeti ve bu faaliyetin dayanacağı ARGE faaliyetini teşvik edecek destek programları yürürlüğe konmuştur.[1] Daha ziyade, DTM ya da Hazine

1. Sanayi kuruluşlarının ARGE ve yenilik faaliyetlerine yönelik ilk *finansman destek programı* uygulamasına, *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003*'ün kabulünden kısa bir süre önce, 1992'de başlanmıştır. "Geri ödenmek koşuluyla ucuz finansman sağlama" biçimindeki bu destek programı, 1991'de kurulmuş olan Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı'nca (TTGV) başlatılmıştır. Bu program bugün de (2012 Eylül) aynı kurumca sürdürülmektedir (TTGV'nin tarihçesi konusunda bkz. Göker, Aykut [2009], "Sanayide ARGE Faaliyetinin Teşviki ve Özgün Bir Teşvik Kurumu Olarak Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı", Çelik, Tarık ve İlhan Tekeli [Editörler] [2009], *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007)*, TÜBA, Mayıs, Ankara, s.443-565. Tarihçeye http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=1 adresinden de ulaşılabilir).
1995 yılında da, Para-Kredi Koordinasyon Kurulu'nun (P-KKK) "Bakanlar Kurulu'nun 27.12.1994 tarih ve 94/6401 sayılı 'İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı'nın 4. maddesinin verdiği yetkiye dayanarak" aldığı *95/2 sayılı ARGE Yardımı Kararı* ile (*RG*, 1.6.1995) çok daha geniş kapsamlı bir *ARGE Yardım Programı* başlatılmıştır.
95/2 sayılı ARGE Yardımı Kararı'nda, "*sanayi kuruluşlarının*, araştırmaya ve yeni ürün ile üretim yöntemi ve teknoloji geliştirmeye yönelik projelerinin" desteklenmesi öngörülmekteydi. Buradaki "sanayi kuruluşu" terimine, P-KKK'nın 2001/3

Müsteşarlığı gibi kamu kurumlarında; bilimsel faaliyetleri ve bu çerçevede bilimsel araştırmaları destekleyen TÜBİTAK gibi bir kurumda ve bir kısım üniversitelerde yer alan bu kadrolar bilimde, teknolojide ve sanayide, dünya ölçeğinde ne olup bittiğinden ve ne gibi politikalar uygulandığından haberdardırlar. Özellikle, yenilikçilik konusundaki iktisadi araştırmalar ile bu araştırmalara dayanarak yapılan kuramsal çözümlemelerin; bilim, teknoloji ve yenilik politikalarının bir bilimsel disiplin konusu olarak ele alındığının ve bütün pazar ekonomilerinde her üç alanın devlet eliyle ve kamu fonlarından desteklendiğinin de farkındadırlar.

Kısacası, yenilikçiliğin kamu fonlarından desteklenerek teşvik edilmesi, sanayiden gelen bir talebin, bir baskının sonucu değil, kamu kesiminde; özellikle de bilim kurumlarında yer alan bu kadroların ürünüdür. 1990'lar Türkiye'sindeki sanayinin ana karakteristiğinin iyi anlaşılabilmesi için bu noktanın altı önemle çizilmelidir. Bu kadroların ortak özelliğiyse, kökleri belki de Osmanlı'nın son dönemlerine kadar uzanan bir yurtseverlik geleneğidir. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra da süren bu kadro hareketlerinin en tipik örneğiyse, 1932, 1933 ve 1934 yıllarında yayımladıkları *Kadro* dergisi etrafında toplanan ve "*Kadro hareketi*" olarak anılan hareketi yaratan küçük bir gruptur. Tekeli ve İlkin, bu hareketi ve sürekli olarak benzerlerinin ortaya çıkışını şöyle açıklıyorlar:[2]

sayılı tebliği ile (*RG*, 10.2.2001) açıklık getirilmiştir. Bu tebliğe göre, "sanayi kuruluşları" "Sanayi sicil belgesi olan kuruluşlar, yazılım geliştirmeye yönelik üretken hizmet alanında faaliyet gösteren kuruluşlar ile sektör ve büyüklüğüne bakılmaksızın firma düzeyinde katma değer yaratan bütün kuruluşlardır."
1995'te yürürlüğe konan ARGE Yardımı Programı'nın 1992'de TTGV'ce başlatılandan önemli farkı, hibe olarak verilecek bir yardım faslını da kapsamasıydı. Finansmanı, Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın (DTM) denetiminde, Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan (DFİF) karşılanacak bu yardım programının geri ödemeli bölümünün TTGV; hibe bölümünün de TÜBİTAK eliyle yürütülmesi kararlaştırılmıştı. Bu kararla TTGV, o güne dek Hazine'ce Dünya Bankası'ndan sağlanan bir kaynaktan yararlanarak yürüttüğü finansman destek programı için, DFİF'ten de yararlanma imkânını bulmuştu. Program'ın, 23 Eylül 2010 tarihine kadar TÜBİTAK-DTM işbirliğiyle yürütülen hibe bölümünü o tarihten bu yana (2012 Eylül) TÜBİTAK tek başına sürdürmektedir.
1995'ten bu yana verilen yardımların her iki kurumca çeşitlendirilmiş olduğunu da not edelim.

2. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2003), *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran, İstanbul, s. 2.
Kadro'cular ve gerçekleştirmek istedikleriyle ilgili tam bir fikir edinebilmek için bkz. Alpar, Cem, Doç. Dr. (Yayına hazırlayan), *Kadro*, 1932 - Cilt 1 (Tıpkı Ba

...bu harekette küçük bir aydın grubu ülkenin gelişmesi ve sorunlarının ortadan kaldırılması için bir araya gelerek çözümler üretmekte, bunları yayınlamakta ve varolan iktidarın bu çözümlerin doğruluğundan etkilenerek uygulamada bu yönde davranmasını beklemektedir. Aslında bu, Türkiye'deki ve benzer konumdaki ülkelerin aydınlarının hemen hemen hepsinin gönlünde yatan bir durumdur. *Geç aydınlanan bir ülkenin erken aydınlananları kendilerine böyle bir misyon düştüğünü düşünmektedirler.* Her yeni iktidar değişikliğinde aydınlar bu beklentilerini yeniden üretirler. *Kadro*, aydınların bu nahif beklentileri her koşulda yeniden üretebilmelerinin sistematik ve güçlü bir örneği olmuştur.

*Kadro hareketi*ni yaratanların aydın olduklarından hiç kuşkum yok ancak burada, Tekeli ve İlkin'den farklı olarak, *Kadro* hareketinden esinlenen ya da onunla benzeşen, daha sonraki hareketlerin, yalnızca aydınlarca değil, "*sahip oldukları bilgi ve deneyim birikimine dayanarak ülke sorunlarına çözüm getirebileceklerine inanan yurtseverlerce*" de ortaya konabildiği ve getirdikleri çözüm önerilerini, olanak bulduklarında fiilen hayata geçirmeyi de denedikleri kanısındayım. Ya da en azından, 1990'lı yıllarda tanık olduğum, bilim, teknoloji ve yenilik politika ve uygulamaları ekseninde oluşan "kadro hareketinin" insanlarını böyle tanımlamayı yeğliyorum. Özellikle de "aydın" kavramının kafalarda bir hayli kuşku uyandırır hale geldiği son on yıl dikkate alındığında, bu tanımlama, kanımca onlara daha uygun düşüyor.

Şu da yine açıkyüreklilikle belirtilmelidir ki, 1990'lardaki hareketin ardındaki kadrolar da, Türkiye'de ilk kez o genişlikte bir ARGE ve yenilik desteği programının yürürlüğe konmasını siyasi erke kabul ettirirken, tıpkı Tanzimat döneminde olduğu gibi, bir pabuççu muştasından yararlanmışlardır. Bu pabuççu muştası Uruguay Turu Nihai Senedi'dir. Bu senet konumuz açısından önemlidir; çünkü gelişmiş pazar ekonomilerinin devlet sübvansiyonları konusunda koydukları, uyulması zorunlu kuralları da içeren bir belgedir. Bu kurallara uyulması gelişmiş

sım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını. / Alpar, Cem, Doç. Dr. (Yayına hazırlayan), *Kadro*, 1933 - Cilt 2 (Tıpkı Basım), Gazi Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayını. / Alpar, Cem, Doç. Dr. (Yayına hazırlayan), *Kadro*, 1933 Cilt 3 (Tıpkı Basım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını. *Kadro* dergilerinin bu üç ciltlik tıpkı basımlarını temin ederek bana armağan eden İlhan Alkan'a teşekkürlerimle...

olsun, olmasın, anlaşmayı imzalayan ve aralarında Türkiye'nin de bulunduğu bütün ülkeler için zorunludur. Bu kurallar bağlamında, "ithal mallar yerine yerli malların kullanılmasına ya da ihracat performansına bağlı olan sübvansiyonları" yasaklarken sanayi kuruluşlarının ARGE faaliyetlerinin devletçe desteklenmesine izin veren Uruguay Turu Nihai Senedi, bu özelliğiyle o dönemde ARGE ve yenilik desteği programının yürürlüğe konmasında "pabuççu muştası" işlevini görmüştür. Çünkü bu senet, özel sektör sanayi kuruluşlarına kamu kaynaklarından sağlanan parasal destekler konusunda, esasta bir tek açık kapı bırakıyordu: ARGE ve yenilik faaliyetleri için destek... Uruguay Turu Nihai Senedi'nin bu yönüne ve yine konumuz açısından önemli olan diğer yönlerine Okuma Parçası XIV'te etraflıca yer verilmiştir.

Okuma Parçası XIV

Kaçırılan Fırsat Yıllarından Uruguay Turu Nihai Senedi'nin Damgasını Vurduğu 1990'lı Yıllara...

Sanayileşmekte gecikmiş ya da bununla aynı anlama gelmek üzere, bilim, teknoloji ve yenilikçilikte geri kalmış bir ülkenin, devlet mekanizmasını, eskiden olduğu gibi, kaybettiği zamanı telafi için rahatça kullanabilmesi; örneğin, gümrük duvarlarının ardına sığınarak basit anlamıyla "korumacılık" yapması, yerli girişimcilerin sanayi yatırımlarına ya da ihracatı teşvik için finansman desteği sağlaması artık mümkün değildir. Bunun önünde duran dünya ölçeğindeki en büyük engel, kısaca Uruguay Turu Nihai Senedi olarak anılan *Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Kuruluş Anlaşması*'dır. Türkiye de bu anlaşmanın tarafları arasındandır.[3]

Bilindiği gibi, *Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması*, "serbest ticaret"i bütün bir dünya coğrafyasında geçerli tek norm haline getirebilmeyi güvence altına alan uluslararası bir hukuk düzenlemesidir. Bu anlaşmayla, uluslararası ticaretin önündeki ulusal kaynaklı korumacılık engellerinin tümüyle ortadan kaldırılması hedef alınırken patent ve benzeri fikrî mülkiyet haklarının korunmasını, yine bütün dünyada güvence altına alan bir hukuk düzeni de getirilmiştir. Dahası, aynı anlaşma, devletin hangi ekonomik

3. *Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Kuruluş Anlaşması* ve ekindeki anlaşmalar, TBMM tarafından da 26.1.1995 tarih ve 4067 sayılı yasayla onaylanmış ve 31.12.1994 tarihi itibâriyle yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma için bkz. *RG*, 25 Şubat 1995, Mükerrer Baskı

etkinlik alanlarına, ne ölçüde ve hangi koşullarla destek sağlayabileceğinin kurallarını belirlemekte ve bu kurallara uymayan devletlere uluslararası düzeyde uygulanacak yaptırımları da ortaya koymaktadır.

Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması 1986 Eylül'ünde başlayan ve 1994'te tamamlanan, "Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri"nin "Uruguay Turu" nihayetinde son halini almıştır. Bu müzakereler sürecinde, üzerinde mutabakat sağlanan bütün anlaşma metinleri, 1994'te, Marakeş'te imzalanan ve "*Nihai Senet*" olarak anılan bir "kapak notu"nun ekinde yer aldığı içindir ki, bu anlaşma "Uruguay Turu Nihai Senedi" olarak da anılmaktadır. "Uruguay Turu" küresel bir müzakereydi ve küresel ölçekte bir sonuç doğurmuştu: Anlaşmanın yürürlük tarihi olarak öngörülen 31.12.1994'ten başlayarak, uluslararası ticaret serbestleştirilecek; "serbest ticaret", bütün dünya coğrafyasında geçerli tek ticaret normu haline getirilecek ve *ulusal sınırların* bu serbestînin önüne çıkarabileceği bütün engeller ortadan kaldırılacaktı...

Bu anlaşma, ülkemiz sanayini, ithalat ikamesi sağlayan sinai yatırım teşvikleriyle, ihracat teşvikleriyle, zar zor 1990'lı yıllardaki düzeyine getirebilmiş olanlara ilk ağızda şunu söylüyordu: "Tek başına ya da diğer birkaç koşuldan biri olarak ithal mallar yerine yerli malların kullanılmasına ya da ihracat performansına bağlı olan sübvansiyonlar" yasaklanmıştır!

Ülkenin sanayileşme eşiğini aşabilmesi için uğraşanların, sanayicinin elinden tutabilmek için anlaşmada bulabildikleri tek çıkış yolu, anlaşmanın ekindeki *Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Önlemler Anlaşması*'nda "Firmalarca yürütülen ya da yüksek öğretim ya da araştırma kuruluşlarının firmalarla yaptıkları sözleşmeler bazında yürüttükleri sinai araştırmalar ve rekabet öncesi geliştirme faaliyeti için yapılan [devlet] yardımları"nın haksız rekabete yol açan bir durum olarak görülemeyeceği ve dava konusu yapılamayacağının hükme bağlanmasıydı.[4] Bu, açıkça şu demekti: "Firmalarca yürütü-

4. *Sübvansiyonlar ve Telâfi Edici Önlemler Anlaşması*'na göre, "*sinai araştırma*" terimi yeni ürünlerin, proseslerin ya da hizmetlerin geliştirilmesi ya da mevcutların önemli ölçüde iyileştirilmesinde yararlanılabilecek yeni bilgiler bulunması amacını taşıyan planlanmış araştırma ya da kritik incelemeleri ifade etmektedir. "*Rekabet öncesi sinai geliştirme faaliyeti*" terimi ise, sinai araştırma bulgularının, ister satış isterse kullanmak niyetiyle olsun, yeni, değişik ya da iyileştirilmiş ürünler, prosesler ya da hizmetlere yönelik bir plan, taslak ya da tasarıma dönüştürülmesini anlatmaktadır. Ticari olarak kullanılabilir olmamak kaydıyla ilk prototipin ortaya konması ve ayrıca, sinai uygulama ya da ticari sürüm için kullanılabilir ya da dönüştürülebilir olmamak kaydıyla, ürün, proses ve hizmet seçeneklerinin kavramsal formülasyon ve tasarımı ile ilk gösterimleri [demonstrasyon] ya da pilot projeler de rekabet öncesi sinai geliştirme faaliyeti kapsamına girmektedir.

len ya da yüksek öğretim ya da araştırma kuruluşlarının firmalarla yaptıkları sözleşmeler bazında yürüttükleri sinai araştırmalar ve rekabet öncesi geliştirme faaliyeti için yapılan yardımlar" usulü dairesinde serbesttir! Cumhuriyet tarihinin en geniş kapsamlı "sanayiye ARGE yardımı" kararı 1995 yılında bu açık kapıdan çıktı. Çok da iyi olmuş, diye düşünebilirsiniz ve bu düşüncenizde haklı da olabilirsiniz; ama, denememizin ana metninde de sözü edilen Profesör Annemieke J.M. Roobeek'in dediği gibi, "Son iki yüzyıldır, devletin müdahalesi olmaksızın sanayileşebilmiş tek bir ülke bile olmadığını" ve İngiliz Sanayi Devrimi'nden bu yana sonradan sanayileşen bütün ülkelerin –bir iktisadi sistem olarak kapitalizmi seçmiş olsalar bile– kendi sanayileşme süreçlerini tamamlayıncaya dek, şaşmaz bir biçimde, "serbest rekabet" kuralını ihlal ederek, ellerinden geldiğince, kendi sanayileri için korumacı bir tutum izlediklerini bilenlerdenseniz, kendinize şu soruyu da sormak zorundasınız: Takvimler 1990'lı yılları gösterirken niçin sanayi ile ilgili, yukarıda işaret edilen devlet sübvansiyonları yasaklandı da "sinai araştırmalar ve rekabet öncesi geliştirme faaliyeti" için devletçe verilecek yardımlar mubah (bir tane daha var, ona sonra geleceğim) sayıldı? Ve bu yardımların aynı anlaşmada yer alan üst sınırlarına göz attıktan sonra (örneğin, eğer devlet isterse, firmaların yaptıkları "sinai araştırmalar" ile ilgili harcamalarının %75'ine kadar olan bölümünü kendi kesesinden karşılayabilir...) şunu da elbette sormalısınız: Acaba, bu sınırlar konusunda niçin bu denli cömert davranıldı?

Soruyu daha açık soralım: *Dünya Ticaret Örgütü Kuruluş Anlaşması*'yla niçin "ithal mallar yerine yerli malların kullanılmasına ya da ihracat performansına bağlı olan sübvansiyonlar" yasaklandı da "sinai araştırmalar ve rekabet öncesi geliştirme faaliyetleriyle" ilgili olanlar yasaklanmadı ve bunların üst sınırı niçin bu denli yüksek tutulabildi?

Yanıt biliniyor: Çünkü o anlaşmayı dayatanlar, sanayileşme süreçlerini çok gerilerde bırakan, *gelişmiş ülkelerdi*; onlarla ilk ağızda uzlaşanlarsa, geç de olsa, *sanayileşme eşiğini aşmış* olanlardı. Ve her iki grubun firmaları, Porter'ın terminolojisiyle söyleyelim:[5]

"Ürün kalitesini yükselterek, ürüne ek özellikler kazandırarak, ürün teknolojisini geliştirerek ya da üretim verimliliğini artırarak,

Mevcut ürünler, üretim hatları, imalat prosesleri, hizmetler ve yürütülmekte olan diğer operasyonlarda yapılan rutin ya da periyodik değişiklikler, belli iyileştirmeleri temsil etseler bile, rekabet öncesi sınai geliştirme sayılmamaktadır.

Söz konusu Anlaşma'ya göre, firmalara, yapacakları araştırma harcamalarında "sinai araştırmalarda araştırma maliyetinin %75'i; rekabet öncesi geliştirme faaliyetlerindeyse, maliyetin %50'si kadar" hibe verilebiliyor.

5. Porter, Michael E. (1990), s. 6-7

faaliyet gösterdikleri sanayilerde üretkenliklerini (prodüktiviteyi) yükseltebilmekte; ürettikleri ürünlerin, nitelik açısından daha çok aranır hale gelmesini ve işçi başına düşen çıktıyı çoğaltacak yüksek otomasyon düzeylerine erişmeyi başarmaktaydılar. Dahası, o firmalar üretkenliğin genelde daha yüksek olduğu ve giderek daha 'sofistike' hale gelen sanayi sektörlerinde de rekabet edebilme yetkinliklerini geliştirebiliyor ya da bütünüyle yeni ve 'sofistike' sanayilerde başarıyla rekabet edebiliyorlardı. Böylece, uluslararası pazarlarda, itibarî değerlerin üzerinde fiyatlar elde edebiliyorlardı."

Bu duruma gelmiş ülkelerin firmalarının, elbette, gelişmekte olan ülke firmalarının, gecikmiş sanayileşmelerinin ve teknolojideki açıklarının yarattığı ek üretim maliyetlerini azaltabilmek ve böylece rekabet gücü kazanabilmek için gereksinim duydukları yatırım ve ihracat desteklerine ihtiyaçları olmazdı.

Ama o ülkelerin firmaları, dünya pazarlarında yakaladıkları rekabet üstünlüklerini kaybetmemek için sürekli yenilik yapmak; bu süreci besleyebilmek için de sürekli sinai araştırma yapmak zorundaydılar. Pazar ekonomilerinin sürdürülebilirliği de firmaların bu zorluğun üstesinden gelebilmelerine bağlıydı. Ne var ki, araştırma ve yenilik faaliyetleri söz konusu olduğunda bu ekonomiler hep tökezliyorlardı. Çünkü getirisini bütünüyle kendilerine mal edebilme şartlarının eksikliği ya da taşıdıkları riskler nedeniyle, firmalar, bu tür faaliyetlere yeterince yatırım yap[a]mıyorlardı... (Neoklasik İktisat Kuramı'nda bu olgu *pazar tökezlemesi* [*market failure*] kavramıyla açıklanıyor.)[6]

Gerçekten de, firmaların, söz konusu faaliyetlerin getirisini bütünüyle kendilerine mal edebilmeleri güçtür. Fikrî mülkiyet haklarındaki ilerlemelere rağmen, bu faaliyetler sonucu geliştirdikleri yeni üretim yöntemleri ya da ürünlerin başka firmalarca, nispeten az bir yatırım maliyeti karşılığında, taklit edilebildiği görülmektedir. Kaldı ki, araştırma ve yenilik faaliyetleri, sonuçta bunların getirisinin ne olacağı konusunda tahminde bulunmayı güçleştiren, pek çok bilimsel, teknolojik ve ticari belirsizlik taşır. Araştırma projelerinin sonuçları, bazen yatırımcıların risk ve kazanımlarını doğru olarak değerlendiremeyecekleri kadar uzun dönemlerde ortaya çıkar. Ortaya konulan yeniliklere ticari bir kullanım alanı bulunması ya da bu yenilikleri ticarileştirecek yeni bir şirketin kurulmasında karşılaşılan riskler yüzünden, başarı kazanıp geri dönüş sağlayan,

6. "Pazar Tökezlemesi ve kamunun müdahalesi" konusunda bkz. Caracostas, Paraskevas and Ugur Muldur (1998), *Society, The Endless Frontier: A European Vision of research and innovation policies for the 21st century*, Published by the European C 22-28.

büyük ölçekli araştırma projelerinin yüzdesi oldukça düşüktür. Aslî işleri ticari riskleri yönetmek olan, geleneksel banka sistemi de, araştırma ve yenilik projelerini finanse etmede gönülsüzdürler. P. Caracostas ve U. Müldür'ün dediği gibi:[7]

"Araştırma ve yenilik yatırımlarının özelliğinden kaynaklanan bu güçlükler göz önünde tutulduğunda, bütün pazar ekonomilerinde, devletin yardımları olmaksızın, bilimsel ve teknolojik ilerleme için gerekli sermayenin gerektiği düzeyde sağlanabileceğini düşünmek, ...yalnızca bir hüsnükuruntudan ibarettir."

Söz konusu anlaşmayı düzenleyenler de zaten böyle düşünecek kadar saf değillerdir. Başını çektikleri iktisadi sistem ve bu sistem içinde önde koşanlar olarak ulusal çıkarları neyi gerektiriyorsa ona izin vermiş; ondan ötesini yasaklamışlardır.

Burada önemli olan, bu ülkelerin uygulamada, anlaşmaya koydukları araştırma destek imkânlarından sonuna kadar yararlanıp yararlanmadıkları değil, gerektiğinde yararlanmak üzere o hakkı anlaşmaya koyup ellerinde tutmalarıdır.

Kaldı ki, gelişmiş ülkeler, ARGE faaliyetlerini kamu kaynaklarından destekleyebilmek için "*savunma tedariki*" gibi, çok daha etkin bir araca da sahiptirler. Aslında, bu anlaşmaya taraf bütün ülkeler, yeni silah sistemleri ve bunların dayandıkları teknolojileri geliştirmeye yönelik proje siparişlerini herhangi bir uluslararası kayda tâbi olmaksızın, serbestçe kendi firmalarına verebilirler. Zirâ söz konusu anlaşmada savunma tedariki, gerektiğinde serbest rekabetin askıya alınabileceği, ulusal firmaların açıkça korunabileceği bir alan olarak bırakılmıştır. Bilindiği gibi, silahlar için geliştirilen teknolojiler sivil amaçlarla da kullanılabilmektedir. Parası bütünüyle kamu kaynaklarından karşılanarak geliştirilen bu teknolojilerin o ülkelerin kendi firmalarına sivil amaçlarla kullanılmak üzere de açılabileceğini bilmek için kâhin olmak gerekmiyor. Örneğin, ABD'nin izlediği teknoloji politikasında, devlet desteğiyle geliştirilen savunma teknolojilerinde çift amaçlılığın gözetilmesi ilke olarak benimsenmiştir; bunun gizili kapaklı bir yanı yoktur. Türkiye de aynı imkândan yararlanamaz mı? Yararlanır; yararlanmaya da çalışıyor. Tabii, bu ülkede savunma tedarikini yönetenler, yabancı silah tekellerinin etki alanından kurtulabildikleri ve bir de, gelişmiş ülkelerin kendileri için açık bıraktıkları kapıdan başkaları da geçmeye kalkışınca bunun önünü kesmek için uyguladıkları siyasi ve iktisadi baskılara dayanabildikleri ölçüde...

Aynı anlaşmayla serbest bırakılan bir başka sübvansiyona daha değinileceğini söylemiştim. Bu, "Mevcut tesislerin, yasa ve/veya

[7] Caracostas, Paraskevas and Ugur Muldur (1998), s. 25.

yönetmeliklerle getirilen ve sonuçta, firmalar için daha büyük malî yük ve sınırlamalara yol açan yeni çevre şartlarına uyumunun sağlanabilmesine yönelik [devlet] yardımları"dır. Bu sübvansiyon, görünüşe göre, gezegenimizi kurtarmak için getirilen bir çözümdür; ama gelişmiş pazar ekonomilerinin mantığına uygun bir çözüm... Gezegenimizi yeterince kirleten gelişmiş ülkelerin firmaları, kirletebilecekleri başka gezegen olmadığı için artık eskisi gibi davranamayacaklar, yeni çevre şartlarına uyum sağlayacaklardır. Ama bu uyumun bedelini, bu düzenlemeye göre önemli ölçüde kamu kaynaklarından karşılayabileceklerdir! Diğer ülkelerin firmaları da elbette aynı haktan yararlanacaklardır. Ama bir farkla, teknoloji cahili olan o firmalar bu uyumu kendi devletlerinin desteğiyle sağlarken, gereksindikleri yeni çevre dostu teknolojileri ve bu teknolojilerin ürünlerini zorunlu olarak gelişmiş ülkelerden satın alacaklardır!

Ekleriyle birlikte, 550 sayfa tutan bu anlaşmanın gelişmiş ülkelere sağladığı en büyük imkân, sanayileşme eşiğini aşamamış ülkelerin gümrük duvarları ardında sürdürdükleri geleneksel korumacılığı yerle bir edip bütün dünya coğrafyasında ticareti serbestleştirmesidir. Hiçbir şey, Başkan Clinton ve yardımcısı Gore'un kendi dönemlerinde izledikleri bilim ve teknoloji politikasıyla neleri başarabildiklerine ilişkin, 1997 Eylül'ünde yaptıkları açıklamadaki şu cümle kadar, bu anlaşmanın kimlerin çıkarına olduğunu ve küreselleşmenin kimlerin *ulusal çıkarlarıyla* örüldüğünü anlatamaz:[8] "Dünya ticaretinin daha serbest, daha âdil hale gelmesini destekleyen ve *ticaret engellerini kaldırarak, fikrî mülkiyet haklarının korunmasını güçlendirerek, Birleşik Devletler'in teknoloji-tabanlı sanayilerine fayda sağlayan bir GATT anlaşmasının* [bu bizim malûm anlaşmadır!] Kongre'ce onaylanması sağlanmıştır..."

Söz konusu anlaşma, "küreselleşmenin amentüsüdür", denmeyi hak etmekle birlikte, acaba, bu sürecin nihai hedefi olan, *bütün ekonomik faaliyet alanlarında* ulusal sınırların öne çıkardığı engellerin tamamen kalktığı tek bir dünya sistemi yaratabildi mi ve bu sistemin dayanağı olacak dört başı mâmûr bir hukuk sistemi ortaya koyabildi mi?

Küreselleşmeciler çok üzülüyorlardır ama anlaşmayı kotaran gelişmiş ülkeler ne yazık ki bunu tam başaramadılar. O ülkeler, "*uluslararası, sınır ötesi ticaret*" konularında kapsamlı düzenlemeler yapabildikleri bu anlaşmada, "*uluslararası, sınır ötesi yatırımlar*"

8. OSTP (1997), "Significant Accomplishments in Science and Technology Policy", http://www.whitehouse.gov/WH/EOP/OSTP/html/initiatives.htm (30.9.1997).

konusundaysa yalnızca *"Ticaretle Bağlantılı Yatırım Tedbirleri"*ne yer vermekle yetinmek zorunda kaldılar. Bundan ötesine, ulusalcılıkları izin vermedi. Anlaşmada açık kalan bu alan, müzakeresi, ilkin OECD bünyesinde başlatılan, üyeler arasında görüş birliği sağlanamayınca da Dünya Ticaret Örgütü'ne (*DTÖ*) devredilen *Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (Multilateral Agreement on Investment - MAI)*[9] ile kapatılmaya çalışıldı; ama orada da herhangi bir ilerleme kaydedilemeyince, anlaşıldığı kadarıyla konu donduruldu! Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'nda başarı sağlanabilseydi, "anlaşmanın tarafları, yabancı yatırımcıları ve yatırımlarını en az kendi yatırımcıları ve yatırımları kadar kabule değer görecekler ve ayrıca, yabancı yatırımcı ya da yatırımları arasında ayrımcılık yapmamayı kabul edeceklerdi..."

Ve eğer öngörülen bu düzen kurulabilseydi, uluslararası sınır ötesi yatırımların önündeki ulusal engellerin tümü kalkacak; böylece, teknoloji gücüyle birlikte finansman gücünü de ellerinde tutan gelişmiş ülkeler bütün dünya coğrafyasında muazzam bir yatırım ve dolayısıyla da ekonomik faaliyet serbestîsi kazanacaklardı. Ama bu serbestî, birbirlerine karşı kendi coğrafyalarında da geçerli olacaktı. İş o noktaya gelince, Cumhuriyet gazetesindeki dış politika yorumlarıyla da tanınan Hüseyin Baş'ın yazdığı gibi,[10] "MAI'nin gerçekleşmesiyle aslan payını alacağından kuşku bulunmayan ABD bile anlaşmaya dörtyüzü aşkın 'istisna' ve çekince' koymak zorunluluğunu duy[du]". O "istisna" ve "çekince"lerin açık anlamı şuydu: Bütün ulusal sınırlar kalkmalıdır; ama benim ülkeminki hariç!

Belirtildiği gibi, MAI'yi DTÖ de diriltemedi... Ama, "çok taraflı ticaret müzakereleri", Uruguay Turu nihayetinde bir anlaşmaya bağlandıktan sonra da sürdürülmekte; DTÖ de o gündür bugündür bununla uğraşmaktadır... Amaç, dünya ticaretini daha da geliştirmek... Geçen süre içinde ortaya konabilen tek dişe dokunur anlaşmaysa, "Enformasyon Teknolojisi Ürünleri Ticareti Anlaşması" (1996) olmuştur. Hâlâ süren bu müzakereler turu, 2001 Kasım'ından bu yana *"Doha Turu"* olarak anılmaktadır. Çünkü bu turun kapsadığı müzakereler, DTÖ'nün o tarihte Doha'da (Katar) yapılan Dördüncü Bakanlar Konferansı'nda, "Doha Bakanlar Deklarasyonu"yla başlatılmıştır. Ticaretle ilgili 20 alanı kapsayan bu müzakerelerin açıklanan asıl amacıysa, gelişmekte olan ülkelerin beklentilerine yanıt verebilmektir!

---

9. "MAI" konusunda bkz.
http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm (13.8.2012).

10. Baş, Hüseyin (1998), "MAI Öldü, Ama...", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1998.

Özetle, en gelişmişler bile, kendi icatları olan "küreselleşme" kendi kapılarına dayandığında, sayım suyum yok, ben oynamıyorum, diyebiliyorlar. Öte yanda DTÖ'yse, gelişmekte olanlara Doha Turu'nda tur attırmakla meşgûl... Bunları anlamak mümkün. Anlaşılmayan nokta, Türkiye'nin çıkarları söz konusu olduğunda bunu savunanların niçin ulusalcılıkla suçlandıklarıdır, diyecektim ki, bir an düşündüm de, bu da anlaşılabilir. Çünkü bu ülke, bankacılık ve telekomünikasyon gibi stratejik yatırım alanlarını, ortada bir neden de yokken, güle oynaya, yabancı sermayenin egemenliğine terk edebilen bir ülkedir.

Tek Engel Uruguay Turu Nihai Senedi mi?

Türkiye'nin, örneğin sanayileşmedeki açığını kapatabilmek için devlet mekanizmasını, eskiden olduğu gibi, rahatça kullanamamasının önündeki bir başka engelse, tahmin edilebileceği gibi, *Gümrük Birliği Anlaşması*'dır (6 Mart 1995'de imzalanıp 1 Ocak 1996'da yürürlüğe giren 1/95 sayılı Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Konseyi Kararı [*OKK*]). Gümrük Birliği de aslında, Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası ticarete ilişkin kurallarını temel almaktadır.

Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihi itibariyle, AB'den ithal ettiği sanayi ürünlerine uyguladığı mevcut tüm gümrük vergileri ve eş etkili tedbirleri kaldırmış, üçüncü ülkelere yönelik miktar kısıtlaması uygulamasını AB ile uyumlu hale getirmiştir. Ayrıca, beş yıllık geçiş dönemi tanınan hassas ürünler haricinde üçüncü ülkelerden sanayi ürünleri ithalatında Birliğin Ortak Gümrük Tarifesi'ni uygulamaya başlamıştır. 1/95 sayılı OKK'nin Ek I'inde yer alan işlenmiş tarım ürünlerinin de sanayi ve tarım payları hesaplanmış, bir kısmı için sanayi payı hemen sıfırlanmış, bir kısmının sanayi paylarının da aşamalı olarak sıfırlanması hükme bağlanmıştır.

Sonuç olarak söylenecek şudur: Türkiye, her türlü devlet imkânını da sonuna kadar kullanarak, tam anlamıyla sanayileşebileceği, bununla aynı anlama gelmek üzere, çağının teknolojisine de hâkim olabileceği fırsat yıllarını kaçırmış ve söz konusu imkânların gelişmiş ekonomilerin çıkarları doğrultusunda kısıtlandığı 90'lı yıllara sanayileşme sürecini tamamlayamadan, bilim ve teknolojideki açığını kapatamadan girmiştir. Şimdi işi çok daha zordur.

1990'lı yılların ortalarında, ARGE ve yenilik desteği programını hazırlayıp yürürlüğe konmasını sağlayanlar bir araç olarak bu senetten yararlanmışlardır ama, onların asıl hareket noktaları *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003* ve bunu izleyen

politika belgelerinde ifadesini bulan, Türkiye'ye kazandırmayı öngördükleri yeteneklerle ilgili tasavvurları ve bu tasavvurlarını gerçekleştirebilmek için ortaya koydukları politika tasarımlarıdır. Bu belgelerin ana hatlarına ve bu belgelerde öngörülenlerin ne ölçüde uygulanabildiğine Okuma Parçası XV'te yer verilmiştir.

Okuma Parçası XV

1990'lı Yıllar: Türkiye'nin Artık Bilim, Teknoloji ve Yenilik Politikası Vardır Ama...

Konumuz açısından 1990'lı yılları önceki dönemlerden ayıran nokta, bilim, teknoloji ve yenilikçilikte yetkinlik kazanılması meselesinin sistemik bir bütünlük içinde ele alınması ve bu çerçevede hazırlanan politika tasarımlarının bürokrasinin ilgili katmanlarınca ve daha önemlisi, siyaset adamlarınca ciddiye alınması ve belli ölçülerde kabullenilerek uygulamaya çalışılmasıdır. Söz konusu politika tasarımlarının dayandığı ana belge *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003*'tür. Bu belge, öngörülenlerin kısmen de olsa hayata geçirilmesinde bir ilk olduğu için, bilim ve teknoloji politikaları tarihimiz açısından önemlidir. Neler öngörülmüştür; bunlar aşağıda ana hatlarıyla açıklanmıştır.

Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003...

Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK) 3 Şubat 1993 tarihinde yaptığı toplantıda, 2003 yılına kadar olan on yıllık dönem için, *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003* başlığı altında, bilim ve teknolojide izlenecek bir politika belirlemiştir. Anımsanırsa, 1993 yılı, 1983'te yine on yıl ileriye dönük olarak hazırlanan ama uygulamaya konmayan *Türk Bilim Politikası:1983-1993*'ün son yılıdır. 1983 belgesinde ifadesini bulan bilim politikası anlayışının ürünü bir kurul olan, ama kurulduğu günden beri, kurulduktan altı yıl sonra yaptığı göstermelik toplantı dışında işlevsiz kalan *BTYK*, böylece ancak 10'uncu yılında misyonunu yerine getirebilme imkânını buluyordu. Bu bile tek başına, arada geçen on yıl içinde Türkiye'nin bilim ve teknoloji meselesini hangi ciddiyette ele aldığının çarpıcı bir göstergesidir.

Tasarımı TÜBİTAK tarafından yapılarak Yüksek Kurul'un onayına sunulan *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası* belgesine göre,[11] "ana amaç, ülkeyi bilim ve teknoloji bakımından ileri ülkeler düzeyine getirmek, başka bir deyişle, *dünya teknolojisine yetişmek*"ti. Bu

11 TÜBİTAK (1993), *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası 1993-2003*, Ankara, s. 13.

amacın gerçekleşebilmesi için, bilim ve teknoloji göstergeleri açısından belirli eşik değerlerin üzerine çıkılması gerekliydi; ve bu bağlamda, *on yıllık* dönem sonunda:[12]

> İktisâden faâl on bin nüfus başına 7 olan, tam zamana eşdeğer araştırmacı sayısının 15'e çıkarılması,
> ARGE harcamalarının gayri sâfî yurtiçi hâsıla içinde %0,33 olan payının %1'e çıkarılması,
> Ülkemizin, evrensel bilime katkı açısından, dünya sıralamasında 40'ıncı sırada olan yerinin 30'unculuğa yükseltilmesi ve
> Özel sektörün, toplam ARGE harcamaları içinde %18 olan payının %30'a çıkarılması

öngörülmüştü.
Belgede, "*ulusal bir hedef olarak dünya teknolojisine yetişme*" meselesine özel bir önem atfedilmekte ve bununla "çağa damgasını vuran, ekonominin bütün sektörlerini ve yaşamın hemen tüm alanlarını etkileyen jenerik teknolojilere yetişme"nin kastedildiği belirtilerek, bu hedef şöyle açıklanmaktaydı:[13]

"Çağımızın jenerik teknolojileri olarak;
Bilişim (bilgisayar, mikroelektronik ve telekomünikasyon teknolojilerinin bir birleşimi),
İleri teknoloji malzemeleri,
Biyoteknoloji,
Uzay teknolojisi ve
Nükleer teknoloji

sayılabilir. Bunların ilk üçünün, 'yayılganlık' özelliği bulunmaktadır; bu nedenle de 'yetişilmesi' ulusal bir hedef haline getirilmesi gerekli teknolojiler olarak bunların göz önünde bulundurulması zorunlu olmaktadır. Bu teknolojilere yetişmek ise,
Bu teknolojileri aktarmayı (teknoloji transferini),
Aktarılanı öğrenip, özümlemeyi,
Öğrenilip özümleneni, ekonominin ilgili bütün faaliyet alanlarına yaymayı (teknoloji difüzyonu ve füzyonu),
Aktarılan teknolojiyi bir üst düzeyde yeniden üretme yeteneğini kazanmayı (tasarım ve teknoloji geliştirme),
Bu yetenekleri kazandıracak bilimsel alanlarda yetkinleşmeyi içeren bütünsel bir süreçtir.

12. TÜBİTAK (1993), s. 13.
13. TÜBİTAK (1993), s. 13-14.

Konuya tarihsel açıdan bakıldığında, İngiliz Sanayi Devrimi'nin ardından, gelişme, sanayileşme sürecine giren bütün ülkelerin hep aynı stratejiyi izledikleri ve bu strateji sâyesinde, öndeki ülkelere yetiştikleri görülecektir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Almanya'nın, ABD'nin ve başka ülkelerin Büyük Britanya İmparatorluğu'na yetişmeleri; İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya'nın ABD'ye ve Batı Avrupa ülkelerine yetişmesi bu strateji çerçevesinde gerçekleşmiştir. Bugün de, başta G. Kore ve Tayvan olmak üzere, 'Yeni Sanayileşen ülkeler' adıyla anılan ülkeler kuşağı aynı stratejiyi izlemektedir."

Bu açıklama, kaynağı, yukarıda sözü edilen Friedrich List'in öğretisinde bulunabilecek bir teknoekonomi politikası izlenmek istenildiğinin ipuçlarını vermektedir. Erol Taymaz 2001 yılından geriye baktığında bu konuda çok daha net bir tespitte bulunabilmektedir. Taymaz, "Türkiye'nin uzun dönemde ekonomik gelişmesini sürdürebilmesi ve rekabet gücünü artırabilmesi için teknolojik yeteneğini hızla güçlendirmesi, teknolojik yenilikler [teknolojik inovasyon] ile üretkenlik artışı sağlaması ve teknoloji yoğun sanayilerin gelişmesiyle üretim ve ihracat yapısını teknoloji yoğun ürünlere dönüştürmesi gereklidir. ...böyle bir dönüşüm kendiliğinden gerçekleşmeyecektir. İmalat sanayinin ve bir bütün olarak ekonominin teknoloji geliştirme ve özümleme kapasitesinin geliştirilebilmesi için net bir kalkınma stratejisine, *kapsamlı sanayi, teknoloji ve yenilik politikalarına, etkin bir şekilde çalışan ulusal yenilik sistemine ihtiyaç vardır*"[14] dedikten sonra, BTYK'nın 3 Şubat 1993 günlü toplantısıyla başlayan evredeki bilim ve teknoloji politikası konusunda şunları söylüyor:[15]

"Ulusal yenilik sisteminin kurulması özellikle TÜBİTAK tarafından 1990'larda gündeme getirilmiş ve sistemik bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu doğrultuda BTYK aracılığıyla politika önerileri geliştirilmiş ve bu önerilerin bir kısmı uygulamaya konulmuştur. Bu uygulamaların en önemlilerinden biri, TÜBİTAK-TİDEB (Teknoloji İzleme ve Değerlendirme Başkanlığı) ve TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı) tarafından ARGE bağışları ve kredileri yoluyla ARGE faaliyetlerine destek olunmasıdır."

Özetle söylemek gerekirse, *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası:1993-2003* belgesiyle dile getirilen ve BTYK'da onaylanan politika, çağın jenerik teknolojilerinde yetkinleşmeyi ve bu yetkinliği teknolojik yenilikler yoluyla ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürme becerisini kazanmayı öngören ve bu öngörünün hayata

14. Taymaz, Erol (2001), *Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*, TÜBİTAK /TTGV/DİE, Ankara, Mart, s. 247.
15. Taymaz, Erol (2001), s. 248.

geçirilebilmesi için ulusal yenilik (inovasyon) sisteminin kurulmasını şart koşan bir politikaydı. Gerçekten de, bu politikanın tasarımında, Listgil motifin ötesinde, OECD'nin bilim, teknoloji ve yenilik politikalarına ilişkin çalışmalarında ve AB ülkelerinin kendi ulusal bilim, teknoloji ve yenilik politikası tasarımlarında esas aldıkları Schumpeterci/evrimci kuramın yenilik sürecine ilişkin sistemik yaklaşımı temel alınmış ve onlarla eşzamanlı olarak, Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikası, bu temel üzerine oturtulmak istenmişti.

Burada, bu politikayı geliştirmek ve öngördüğü makro hedeflere ulaşabilmek için sonraki yıllarda hazırlanan iki politika tasarısında ortaya konan öngörülerden de söz etmek gerekir.

Bu tasarılardan birincisi, Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan döneminde öncelikle ele alınması öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri kapsamındaki "*Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi*" *Çalışma Komitesi Raporu* (24 Şubat 1995);[16] diğeri ise, BTYK'nın 25 Ağustos 1997 günlü toplantısında onaylanan *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası*[17] belgesi ile yetkili kurumlara sunulmuştur.

Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi, Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003'te öngörülen öncelikli teknoloji alanlarında yetkinlik kazanılabilmesi için yapılması gereken atılımları öngören bir projedir.

Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası belgesindeyse, Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi de dikkate alınarak, 1993 sonrasında izlenmesine başlanan bilim ve teknoloji politikası geliştirilmiş ve "*Âcil Eylem Planı*" olarak yorumlanabilecek bir uygulama gündemi ortaya konmuştur.

Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi (1995) ve Sonrası...

Kısaca "*Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi*" olarak anılan bu projede, farklı alanlarda yapılacak yatırımlarla, bilim ve teknolojide, özellikle de 1993 belgesinde sayılan jenerik teknolojilerde atılım yapabilmek için somut bir zemin yaratılması hedef alınmıştı. Seçilen alanlar şunlardı:[18]

16. Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri Kapsamındaki *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu* (24 Şubat 1995) *ve Ekleri*: "TÜBİTAK'ın VII. Beş Yıllık Plan Stratejisine ilişkin Görüşleri"; "TÜBİTAK'ın Eğitim ve Öğretim Reformu Konusundaki Yaklaşım Çerçevesi ve Görüşleri", TÜBİTAK BTP 95/02, Nisan 1995 (II. Baskı: Nisan 1996).

17. TÜBİTAK (1997), *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası*, TÜBİTAK BTP 97/04, Ağustos.

18. *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi*, s. 18.

(I) Türkiye'yi geleceğin enformatik toplumuna taşıyacak olan Ulusal Enformasyon Şebekesi ile bu şebeke üzerinden sunulabilecek Telematik Hizmetler Ağının Kurulması;
(II) Uluslararası arenada rekabet üstünlüğü kazanmanın olmazsa olmaz koşulu haline gelen, Esnek Üretim/Esnek Otomasyon Teknolojilerine Ülke Sanayinin Uyarlanması;
(III) Demiryolu Sisteminin Hızlı Tren Teknolojileri Bazında Yenilenmesi ve Şehiriçi Ulaşımda Raylı Sistemlerin Geliştirilmesi;
(IV) Uzay ve Havacılık Sanayileriyle Savunma Sanayinde, Alan ve Ürün Seçiminin İtmesine Dayalı bir Sinai Yatırım ve Gelişme Stratejisi İzlenmesi;
(V) Gen Mühendisliği ve Biyoteknolojide ARGE Üzerinde Odaklanma; GAP vb. Projeleri Baz Alan Açılımlar;
(VI) Çevre Dostu Teknolojiler, Enerji Tasarrufu Sağlayıcı Teknolojiler ve Çevre Dostu Enerji Teknolojileri Üzerinde Odaklanma ve Uygulama Alanlarını Ülke Çapında Hızla Geliştirip/Genişletme;
(VII) İleri Malzeme Teknolojilerinde, Diğer Atılım Alanlarını Destekleyici Yönde ARGE ve Uzantısındaki Sinai Yatırımlar.

Görüldüğü gibi, burada öngörülen yatırım alanlarının bir bölümü altyapı yatırımı, bir bölümü de doğrudan ARGE yatırımı niteliğindedir.

İlk bakışta, burada öngörülen altyapı yatırımlarıyla "bilim ve teknolojide atılım" arasında nasıl bir ilişki olur, sorusu akla gelebilir. Raporu hazırlayanların öngörüsü, Türkiye için gerekli olduğuna inandıkları, örneğin, enformasyon şebekesi ya da hızlı tren sistemi gibi büyük altyapı yatırımlarına bir an önce başlanıp yatırım konusu makina-donatımın, bunlarla ilgili mühendislik, tasarım ve teknoloji geliştirme hizmetlerinin mümkün olabildiğince yerli üretimle karşılanması hedeflenirse; bunun, ülkede, bilim ve teknolojiye yönelimi tetikleyeceğiydi.

Bu altyapı yatırım alanları seçilirken de hem ülkenin âcil gereksinmelerine yanıt verilmesi hem de bunların çağımızı simgeleyen jenerik teknolojileri yakalayabilmek, bu alanlarda yetkinleşebilmek için sağlam bir gerekçe, sağlam bir dayanak oluşturması göz önünde bulundurulmuştu.

Çağı simgeleyen teknolojilerde ve bu teknolojilere kaynaklık eden bilim dallarında, ülkede bir ARGE yetenek ve kapasitesi yaratabilmek için, her şeyden önce buna talep olmalıydı. Yapılacak yatırımlar, tür olarak bu talebi yaratacaktı ve tabii ki, yatırımları

gerçekleştirecek kurumlar, talep konusu, yeni ya da daha gelişkin ürünler, üretim yöntemleri ve dayandıkları teknolojiler, kabul edilebilir fiyatlarla ve başarıyla ortaya konduğunda da, bunları ülke içinden satın alacaklarının güvencesini baştan vereceklerdi. Uzay ve havacılık ya da savunma sanayi ile ilgili yatırımlar da çok güçlü bir ARGE talebi yaratabilir ve izlenecek akıllı bir tedarik politikası birçok kritik teknoloji konusunda ülkeye çağ atlatabilirdi. Daha ziyade ARGE yatırımı niteliğindeki yatırım alanlarının seçiminde de şöyle düşünülmüştü: Sınaî üretim hatlarında esnek üretim, esnek otomasyon tekniklerinin uygulanması ya da robotik uygulamalar rekabet üstünlüğü elde etmenin olmazsa olmaz koşulları haline gelmişti. Temiz ürün, temiz üretim konusunda, uluslararası ölçekte giderek sıkılaşan kurallar gündemdeydi. Gen mühendisliği ya da ileri malzeme teknolojileri giderek jenerik bir karakter kazanıyor ve uygulama alanları hızla genişliyordu. Ülke sanayinin bu gelişmelere ayak uydurması şarttı. Bu uyarlamaları zamanında ve ucuza yapmak için gerekli teknolojik girdilerin ülke içinde geliştirilmesi de bir başka şarttı ve bunun da yolu, bu teknolojik girdilerin üretimini destekleyecek bir ARGE kapasitesi ve bir ARGE arzı yaratılmasından geçmekteydi...

Hemen belirtelim; bugünden bakıldığında, burada işaret edilen yatırımlardan bazılarının, gecikmeli de olsa, gerçekleştiği ya da gerçekleşmekte olduğu yargısına varılabilir. Ama, bu görünüme rağmen, asıl hedef olan, belki "savunma sanayi yatırımları" hariç, söz konusu yatırım alanlarıyla ilgili hiçbir bilim ve teknoloji konusunda, ülke ölçeğinde bir atılım ya da bir yetkinlik kazanımı olmamıştır. Belki "savunma sanayi yatırımları" hariç, dememizin nedeni, sözü edilen Atılım Projesi ile doğrudan ilintili bulunmamakla birlikte, savunma sanayi alanında daha çok Savunma Sanayi Müsteşarlığı eliyle yürütülen ve gözlenebildiği kadarıyla da ülke içinde bir teknoloji yeteneği yaratmayı gözeten tedarik politikası uygulamasıdır. Ancak bu uygulama sonucunda, "kritik" olarak nitelenen hangi savunma teknolojilerinde yetkinlik kazanıldığı zaman içinde görülecektir.

Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi /
Birinci ve Üçüncü Sıradaki Atılımlar Üzerine Bir İrdeleme...

Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi'nde öngörülen, birinci ve üçüncü sıradaki atılım alanlarının örnek olarak ele alınıp irdelenmesi, bu okuma parçasında yer verilen politika ve strateji belgelerindeki öngörülerin büyük bölümünün niçin hayata geçirilemediğinin ve dolayısıyla da ülkenin yeni ürünler, yeni yöntem ve sistemler geliştirme kültürünü ve bu kültürün tabanını oluşturan bilim ve

teknolojiyi geliştirme kültürünü edinmedeki gecikmelerinin anlaşılmasına yardımcı olacağı için, burada, okurun sabrına sığınarak bunu yapmaya çalışacağız.

'Ulusal Enformasyon Şebekesi' ya da TUENA'ya Dâir...

İlkinden, "Türkiye'yi geleceğin enformatik toplumuna taşıyacak olan Ulusal Enformasyon Şebekesi ile bu şebeke üzerinden sunulabilecek Telematik Hizmetler Ağının Kurulması"ndan başlayalım. Söz konusu şebekenin kurulabilmesi için gerçekten bir plan hazırlanmıştır. "*Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı*" ya da "*TUENA*" kısa adıyla bilinen bu plan, Başbakanlığın *05 Şubat 1996* günlü direktifi gereğince, Ulaştırma Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde ve aynı Bakanlığın Başkanlığını yaptığı bir kurulun denetiminde, TÜBİTAK tarafından hazırlanmıştır. *Yürütme Kurulu* olarak anılan bu kurul Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, DPT, YÖK, TTGV, Türk Elektronik Sanayicileri Derneği (TESİD), TÜBİSAD ve Türk Telekom temsilcilerinden oluşmaktadır. Hazırlanan plan, 1999 Temmuz'unda Ulaştırma Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ve *11 Ocak 2000*'de [atç], Çankaya Köşkü'nde düzenlenen bir törenle, bizzat, dönemin Cumhurbaşkanı, Sayın Süleyman Demirel tarafından kamuoyuna duyurulmuştur. Demek ki, TUENA'ya devlet katında sahip çıkılmıştır.[19]

Bu planın ayırt edilmesi gereken önemli özelliklerinden biri, belki de planlama tarihimizde ilk kez, başta TESİD üyeleri olmak üzere, Türkiye'nin konu ile ilgili özel sektör sanayi kuruluşlarının, seçkin uzmanlarıyla, planı hazırlama sürecine katılmış ve finansman desteği sağlamış olmalarıdır. Ana Plan'ın en önemli hedefi de, söz konusu enformasyon altyapı yatırımının yapılması sürecinde, ülkemizde enformasyon ve telekomünikasyon alanında teknoloji ve ürün geliştirme yeteneği yaratmaktır.

19. "TUENA" konusunda bkz. "Türkiye Bilgi Toplumu 2010: TUENA / Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı Sonuç Raporu", Proje Koordinatörü: TC Ulaştırma Bakanlığı; Proje Yürütücüsü: TÜBİTAK-BİLTEN; Kabul Tarihi: Temmuz 1999.
Çankaya Köşkü'nde düzenlenen törende dağıtılan ve dönemin Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in sunuşunun da yer aldığı belge ve CD için bkz. "'Türkiye Bilgi Toplumu 2010: TUENA / Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı", Proje Koordinatörü: TC Ulaştırma Bakanlığı; Proje Yürütücüsü: TÜBİTAK-BİLTEN, Ocak 2000.
"TUENA"yı hazırlayabilmek için yapılan bütün çalışmaların raporları ve nihai rapor için bkz.
http://www.inovasyon.org/html/TUENA.Endeks.htm

Ne var ki, bu plan, Cumhurbaşkanlığı katında bile uygulamaya konduğunun dile getirilmiş olmasına rağmen, hiçbir açıklama yapılmaksızın, uygulanmasıyla ilgili olarak yer aldığı Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun gündeminden de; hazırlanmasına katılan bütün devlet kurumlarının gündemlerinden de düşürülmüş; deyim yerindeyse, adeta buharlaştırılmıştır.

Niçin ve nasıl buharlaştırıldı? Bu ilginç durum, muhakkak bir gün bütün yönleriyle araştırılarak açıklığa kavuşturulacak ve herhalde, Türk Telekom'un özelleştirilmesi süreciyle[20] bu planın buharlaşma süreci arasındaki ilginç paralellik dikkatlerden kaçmayacaktır.

Bilindiği gibi, Türk Telekom'u (TT) özelleştirme çalışmaları *5 Ağustos 1996* tarihinde yürürlüğe giren *1 Ağustos 1996* tarih ve 4161 sayılı Kanun'la (*RG*, 5.8.1996) başlatılmıştır. "*TUENA*"nın hazırlanmasına başlanılması ise, bu kanunun yürürlüğe girmesinden 6 ay önce, Başbakanlığın *5 Şubat 1996* günlü direktifiyledir.

TT'nin özelleştirilmesi çalışmaları çerçevesinde "Türk Telekomünikasyon sektörünün ve TT'nin sektördeki yerinin yeniden düzenlenebilmesini teminen" 27 Ocak 2000 tarih ve 4502 sayılı Kanun çıkarılmış ve yayımlandığı 29 Ocak 2000 tarihinde yürürlüğe girmiştir (*RG*, 29.1.2000). Demek ki, TUENA'nın Çankaya Köşkü'nde dönemin cumhurbaşkanınca kamuoyuna duyurulmasından 18 gün sonra...

TUENA'nın Cumhurbaşkanlığı katına kadar sunulması, doğal olarak, TUENA'nın devletin ilgili organlarınca onaylanıp uygulamaya konması kararlaştırıldıktan sonradır. Yukarıda da belirtildiği gibi, Ulaştırma Bakanlığı'nın başkanlığındaki Yürütme Kurulu'nun denetiminde TÜBİTAK'ça hazırlanan TUENA, 1999 Temmuz'unda adı geçen bakanlıkça onaylanmıştı. Bunun üzerine TÜBİTAK da, plan uygulamasının başlatılması için aşağıdaki karar tasarısını 20 Aralık 1999 günü toplanan BTYK'nın onayına sunmuş ve Kurul bu tasarıyı aynen onaylamıştı:

"Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı'nın uygulanmasında koordinasyon görevi görecek Ulusal Bilgi Teknolojileri Konseyi'nin kuruluşuna ilişkin Genelge Taslağı benimsenmiş ve Konsey'in bir an önce kurularak faaliyete geçirilmesinin uygun olacağı görüşüne varılmıştır. Söz konusu Ana Plan uygulamasının Türkiye için taşıdığı yaşamsal önem de dikkate alınarak, kaydedilen gelişmelerin sürekli ve düzenli olarak izlenmesine karar verilmiş ve kurulacak Konsey, periyodik gelişme raporlarını hazırlayıp Kurulumuza sunmakla da görevli kılınmıştır."

20. Türk Telekom'u özelleştirme süreciyle ilgili bilgiler için bkz. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı; http://www.oib.gov.tr/telekom/telekom_ozellestirme.htm ve http://www.oib.gov.tr/telekom/turk_telekom.htm (17 Mart 2012).

Tarihlere dikkat edilirse, TUENA'nın Cumhurbaşkanlığı katına sunuluşu, BTYK tarafından alınan uygulama kararından da sonradır. Ne var ki, BTYK toplantısında alınan kararların hayata geçirilmesi için yayımlanan 29 Mayıs 2000 tarih ve 2000/15 sayılı Başbakanlık Genelgesi'nin ekinde bu kararın yer almadığı görülmüştür. Söz konusu kararın yer almadığı genelgenin BTYK toplantısından beş ay sonra yayımlanmış olması da dikkati çeken bir başka noktadır. Bir dış gözlemci, verdiğimiz tarihlere bakarak TUENA'nın buharlaştırılmasının, aradan geçen bu beş ay zarfında kotarıldığı sonucunu çıkarabilir.

Şunu da ekleyelim; TT'nin hisselerinin satışıyla ilgili girişimler, *13 Haziran 2000* tarihinden itibaren verilen ihale ilanlarıyla başlatılmıştır. Satış süreci, alınan satış kararları ya da bununla ilintili düzenlemelere karşı verilen hukuk mücadelesi nedeniyle ancak 2005 yılında sonuçlanmış; Türk Telekom'un %55 hissesi 6.550.000.000 ABD Doları bedelle Oger Telecoms Ortak Girişim Grubu'na (Telecom Italia ve Saudi Oger'den müteşekkil) satılmıştır.[21]

Çok açıktır ki, söz konusu ana plan uygulanabilseydi, planda öngörülen hedeflerin gerçekleşmesi için Türk Telekom'un payına da önemli görevler düşecekti. Kurum bir kısım altyapı yenilemeleri yanında yeni bazı yatırımlar da yapacak; özellikle de, ülkenin telekomünikasyon ve enformasyon teknolojileri alanında belirli bir ARGE yeteneğine kavuşabilmesi için yürürlüğe konacak bazı güdümlü araştırma projelerine, daha çok kamu satın almaları biçiminde, önemli bir finansman imkânı da sağlayacaktı. Türk Telekom, işaret edilen bütün bu işlevleri rahatlıkla yerine getirebilecek malî güce sahipti.

Ne var ki, bu gerçeğin yanında, yine bilinen bir başka gerçek daha vardır; o da, elindeki muazzam finansman gücüne rağmen, Türk Telekom'a, özelleştirme kararı alındıktan sonra, "satış için vitrinin düzenlenmesi"nden öte, ciddi ölçekte yatırım yapmasına izin verilmemiş olmasıdır. Bu bir yana, ana plan gündemden düştükten sonra, bundan bağımsız olarak, örneğin, Türkiye Teknoloji Geliş-

21. Satış kararı Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanmış ve 2.8.2005 tarihli *RG*'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Özelleştirme İdaresi Başkanlığı'nın "satışın gerçekleşmesi" ile ilgili yorumu ilginçtir:
"Türk Telekom'un %55 oranındaki hissesinin blok satışı işleminin uluslararası finans çevrelerince yakinen takip edildiği ifade edilmelidir. Bu kapsamda, 2006 Yılında Türk Telekom özelleştirmesi işlemi, finans alanında prestijli bir dergi olan *Acquisitions Monthly* tarafından 'Gelişen Piyasalarda 2005 Yılı'nın En Başarılı İşlemi' ödülüne de layık bulunmuştur. Böylelikle, ülkemizde ilk kez bir şirket birleşme ve devralma işlemi uluslararası ölçekte bir ödüle layık görülmüştür" (TC Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı; http://www.oib.gov.tr/telekom/turk_telekom.htm; 17 Mart 2012).

tirme Vakfı (TTGV) tarafından, Türk Telekom'un tedarik politikasının, ülkenin teknoloji ve ürün geliştirme yeteneğini yükseltmek amacıyla etkin bir araç olarak kullanılması için işbirliği yapılması konusundaki girişimleri de hep boşa çıkmıştır.[22]

Hızlı Tren'e Dâir...

Gelelim, üçüncü sıradaki "Demiryolu Sisteminin Yenilenmesi / Hızlı Tren Teknolojileri ve Şehiriçi Ulaşımda Raylı Sistemlerin Geliştirilmesi" başlığını taşıyan atılıma... Önerilen bu atılımın gerekçesi şuydu:[23]

"Ulusal ölçekteki, ...altyapı yatırımları somutundan hareketle, teknolojik atılım yapılması gereken bir başka alan, demiryolu ulaşım ve taşımacılığıdır. 1980'li yıllar, özellikle de *pazar ekonomisi ülkelerinde,* ulaşım ve taşımacılık politikalarında önemli dönüşümlerin yaşandığı yıllar olmuş; demiryolu ulaşımı *hızlı tren teknolojileri* bazında, yeniden olağanüstü bir önem kazanmaya başlamıştır. Fransa, İsveç, Almanya, İtalya başta olmak üzere, kendi hızlı tren sistemlerini geliştiren Batı Avrupa ülkeleri yanında, Uzak Doğu'dan Japonya, aynı yıllarda, *magnetik levitasyon* ve uzaktan denetim teknolojilerine dayalı hızlı tren sistemlerine ilişkin araştırmalarına hız vermiştir...

Hızlı tren altyapı sistemlerini kurmak ve bu süreçte, ulusal teknoloji yeteneğini geliştirmek, son olarak, G. Kore'nin stratejik planlarında, hak ettiği yeri almıştır.

1980'li yıllarda, demiryolu ulaşımını, hâlâ pazar ekonomisi ülkeleri dışındaki ülkelerin bir tercihi olarak gören Türkiye'nin, hiç olmazsa bugün, bu konuda ne yapacağına karar vermesi gerekmektedir. Bütünüyle geri teknolojiyi yansıtan, ülkemiz demiryolu altyapı-

22. Burada sözü edilen "girişimler"den kasıt: 18 ve 23 Haziran 2003 tarihlerinde Türk Telekom Genel Müdürü Mehmet C. Ekinalan; 06 Ağustos 2003 tarihinde de Türk Telekom Genel Müdür Yrd. Mehmet C. Toros ile TTGV yetkilileri arasında yapılan ve görünüşe göre de son derece olumlu geçen görüşmelerdir. Bu girişimlerin açık amacı, "Enformasyon Toplumu'nun teknoloji tabanını oluşturan Enformasyon ve Telekomünikasyon Teknolojileri ile geleceğin Bilgi Toplumu'nun teknoloji tabanını oluşturacak Bilgi Teknolojileri'nde ve bu teknolojilere dayalı olarak sistem, yazılım ve donanım geliştirmede sanayimize yetkinlik kazandırmak ve böylece, sanayimizin bu alanlardaki üretimini artırarak ürettiği ürünlerdeki fikrî ve sinai mülkiyet payımızı yükseltmek için, kamu tedarik politikasının –Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası anlaşmaların getirdiği kurallar göz ardı edilmeksizin– etkin bir araç olarak kullanılması" idi (Bu amaç tanımı 2003 Temmuz'unda hazırlanarak ilgili mercilere sunulan ama hiçbir biçimde yürürlüğe girmeyen işbirliği protokol taslağından alınmıştır).

23. Bkz. *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu (24 Şubat 1995)*, Bilim ve Teknoloji Strateji ve Politika Çalışmaları, TÜBİTAK, BTP 95/02, Nisan 1996, II. Baskı, s. 24.

sının, çağın teknolojileri bazında yenilenmesini öngörecek bir mastır plan çerçevesinde yapılacak bir atılım, Türkiye ekonomisi açısından, gerçekten bir dönüm noktası oluşturabilir.
Unutulmamalıdır ki, ülkenin ulusal enformasyon altyapısı [bu altyapı, aynı projede öngörülen birinci sıradaki atılım alanıydı] bazında kazanacağı, enformatik alanına ilişkin temel teknoloji yeteneğinin taşınabileceği başlıca alanlardan biri de, hem demiryolu altyapısının hem de bu altyapı üzerinde çalışacak tren sistemlerinin (aracın kendisi in) geliştirilmesini konu alacak çalışma alanları olacaktır.
Şehiriçi ulaşımda, bütün dünyada olduğu gibi, raylı sistemlerin geliştirilmesine verilecek ağırlık, şehirlerarası demiryolu sistemindeki yenilemeye paralel ve onunla tümleşik bir atılımın somut zeminini oluşturacaktır."
Bu atılımın önerildiği tarih 1995 yılıdır. Bilindiği gibi, bu öngörünün de derhal rafa kaldırıldığı Türkiye, aradan tam on yıl geçtikten sonra, ilk hızlı trenini (Ankara-Eskişehir hattı için) İspanya'dan hazır olarak satın alma yolunu seçmiştir. Ankara-Konya hızlı tren hattı için de aynı yola başvurmuştur. Kent içi raylı taşımacılıkta kullanılan tren sistemlerini de bütünüyle dışarıdan satın aldığımızı hatırlatmakla yetiniyorum.

Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi:
Tam Tersi Başarılan Öngörüler...

Verilen iki örnek, rafa kaldırılan öngörülerle ilgiliydi. Ancak bir de, aynı raporun ekinde yer alan, hayata geçirilmemesi bir yana, *tam tersi* çok büyük bir başarıyla hayata geçirilmekte olan öngörüler var. Bu öngörülerden biri, raporun "TÜBİTAK'ın Eğitim ve Öğretim Reformu Konusundaki Yaklaşım Çerçevesi ve Görüşleri" başlıklı ekinde yer alıyor. Hemen belirtelim, eğitim reformuyla ilgili TÜBİTAK görüşlerinin rapora eklenmesi, raporu hazırlayan komitenin bu görüşleri benimseyip aynı doğrultuda görüş bildirmesi nedeniyledir.
TÜBİTAK'ın o tarihlerde, "Eğitim ve Öğretim Reformu" ile ilgili olarak bu ekte dile getirilen görüşleri şuydu:
"Temel eğitim ve öğretimden yüksek öğretime kadar, eğitim ve öğretimin temel motifi *bilim ve teknoloji ile barışık bir toplum* yaratmak olacaktır.
Merak eden, herhangi bir dogmaya saplanmaksızın sorgulayan, özgürce düşünen, tartışan insan yetiştirmek eğitim ve öğretim sürecinin başlıca ilkesi kabul edilecektir.
Bunun olmazsa olmaz koşulu eğitim ve öğretimin birliği ve yaygın, laik öğretimdir.

İnsanlığın, bugünkü uygarlığımızı oluşturan, zihinsel mirasına, özellikle de bilim-felsefe-sanat mirasına sahip çıkacak ve bu mirasa katkıda bulunacak kuşakların yetiştirilmesi, laik öğretimin temel motiflerinden biri olacaktır.

Gezegenimiz üzerinde yaşayanların ortak değerleri haline gelen,

İnsan haklarına saygı,
Demokratikleşme,
Adil ve kalıcı bir barış,
İnsan onuruna yaraşır bir yaşam kalitesi,
Doğal ve tarihsel çevrenin korunması

gibi kavramları özümsemiş, bu kavramlara sahip çıkan ve zenginleştiren bir toplumun yaratılması, söz konusu temel motifin ana bileşenlerinden biridir."

Oysa bugün, sekiz yıllık kesintisiz eğitim yerine "4+4+4" sisteminin getirilmesi için AKP Hükümeti'nin yaptığı siyasi "atılımın" uygulamaya konduğu; öğretim programlarında *Kur'ân ve Peygamber'in hayatını konu alan derslerin* yer aldığı; öğrencilerin de "seçmeli ders" başlığı altında geçmekle birlikte, bu dersleri seçmeye zorlandıkları; pek çok okul binasında işlev değişikliğine gidilerek çok sayıda yeni imam-hatip lisesinin açıldığı ve camilerinde, çocukların bu okullara yazdırılması konusunda telkinlerde bulunulduğu bir Türkiye var, ortada... Eğitim ve öğretimle ilgili, 1995 yılındaki öngörülerin hangi doğrultuda gerçekleştirildiği konusunda daha fazla yoruma gerek olduğunu sanmıyorum...

Ama, yine sırası gelmişken belirtelim; yukarıya da bir bölümünü aldığımız, sözü edilen ekteki "görüş"ün TÜBİTAK tarafından hazırlanıp DPT'ye sunulduğu dönemde TÜBİTAK'ın Başkanı konumunda olan ve aynı zamanda anılan Atılım Projesi Raporu'nu hazırlayan komiteye de başkanlık yapan bilim adamımız, bu "4+4+4" sisteminin bir yasa teklifi olarak gündeme geldiği günlerde, Mine Şenocaklı'nın, kendisine yönelttiği bu konuyla ilgili soruları şöyle yanıtlıyordu (*Vatan*, 27 Şubat 2012):

> Peki hocam sizce ilkokula başörtülü de gidebilir mi çocuklar?
> Tabii. Neden gitmesinler?
> Bu bir sorun oluşturmaz mı?
> Neden oluşturusun? Aklı açıksa, öğrenmek istiyorsa, okula devam etmek istiyorsa, neden olmasın! Sorun ne bilmiyorum ki!

Şenocaklı'ya göre, aslında, muhatabı "1+8[kesintisiz]+4"ü öneriyordu ama, "4+4+4 formülünün [de] kızları okuldan alıp eve

hapsedeceği eleştirilerine pek prim vermiyordu." Çünkü muhatabı olan bilim adamı "Son yıllarda kızların okullaşma oranı yüzde 80'lerden yüzde 98'e çıktı. Bu çok büyük bir başarı. Bunun için herkes çok çalıştı. Ama hükümet istemeseydi bu başarıya ulaşılamazdı" diyor ve ekliyordu: "Başörtülü ya da başörtüsüz önemli olan kızların okula gitmesi! Bir çocuğun okula gitmesi, öğrenmesi, dünyayı tanıması, arkadaşlar edinmesi, sosyalleşmesi, ne giydiğinden çok daha önemlidir! İlkokulda da başörtüsünün sorun olmaması gerekir!"

Şenocaklı açıklama gereğini duyuyor: "Başbakan'ın dindar gençlik yetiştirmek istiyoruz söyleminin hemen arkasından bu yasa teklifi açıklanınca ister istemez böyle endişeler doğdu..."

Yanıt çok net: "...benzer bir açıklamayı Başbakanımız AK Parti İstanbul İl Gençlik Kongresi'ne sinevizyonla katıldığında da yaptı. Orada, gençlik hakkında kullandığı sıfatlardan sadece biri dindardı. 'Bilgili, dünyayla rekabet edebilen, modern, dindar bir gençlik yaratmak istiyoruz' dedi... Orada bir tek dindar öne çıktı. Çünkü biz Türkiye'de dinle bilimi çarpıştırmak istiyoruz..."

Şenocaklı bir hatırlatmada bulunuyor: *"Aslında kindar da dedi ama açıkçası basın bile sansürledi o sözünü..."*

Öyle anlaşılıyor ki, 1995 yılında, önerdiği laik eğitim sisteminin temel taşlarından biri olarak, öğrencilere "âdil ve kalıcı bir barış" bilincinin aşılanmasını isteyen bilim adamımız "kindarlık" konusunda sessiz kalmayı tercih etmişti...

Kimsenin hakkını yememek için, şunu da eklemek gerekir ki, söz konusu bilim adamımız, 1990'lı yılların ortalarındaki uygun siyasi konjonktürden yararlanılarak gündeme getirilen sanayiye ARGE yardımı ile ilgili düzenlemeler dahil, bilim ve teknoloji konusunda ileri doğru atılan pek çok adıma katılmış ya da katkıda bulunmuştur. Evet, bu tür misyonların hep belli kadrolarca yerine getirildiği ana metinde söylenmişti ama, bu kadroların içinde de zamanla yolların ayrıldığı çokça görülmüştür.

BTYK'nın 25 Ağustos 1997'de Onayladığı
Bilim ve Teknoloji Politikası ve Uygulama Gündemi...

BTYK'nın 25 Ağustos 1997 günlü toplantısında onayladığı *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası (1997)* başlıklı belgenin konumuz açısından önemi, yukarıda belirtildiği gibi, "*Âcil Eylem Planı*" olarak yorumlanabilecek bir uygulama gündemini içermesiydi. Bu uygulama gündemi, temelde, bilim, teknoloji ve özellikle de teknolojik yenilikçilikte yetkinleşmenin olmazsa olmaz koşulu olan, *Ulusal Yenilik Sistemi*'ni kurmaya yönelik âcil önlem kararlarından oluş-

maktaydı.[24] Bu kararlar, eğitim-öğretim politikalarından vergi politikalarına, ARGE politikalarından altyapı yatırım politikalarına kadar uzanan, pek çok politika alanını ilgilendirmekteydi ve bu açıdan, başarı, konunun siyasi erk tarafından benimsenerek kararlılıkla ve sistemik bir bütünlük içinde ele alınabilmesine bağlıydı. Aşağıda yer verilen bu gündeme göz atıldığında, o dönemde izlenmek istenen politika hakkında önemli ipuçları elde edilebilir:

Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı'nın Hazırlanması
Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi'nin Kurulması
Türkiye'de Elektronik Ticaret Ağı [oluşturmak için gerekli teknolojik, fizikî, hukukî altyapının] Kurulması
Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası'nın Çıkarılması
Beyin Gücü Kaynaklarının Yönetimine İlişkin Mevzuat Düzenlemeleri:
Yükseköğretimde ve Bilimsel Araştırmada Evrensel Kaliteyi Yakalamış Bir Üniversite (Araştırmacı Personel Mevzuatı Hazırlanması; Üniversitelere Öğretim Üyesi Sağlanması; Araştırmacılığın Özendirilmesi; Doktora ve Sonrası için Burs Sistemlerinin Geliştirilmesi; Sosyal ve Beşerî Bilimler Alanındaki Araştırmaların Desteklenmesi ve Teşviki...)
Türkiye Akreditasyon Konseyi Yasası'nın Çıkarılması
Kamuya Bağlı Araştırma Kurumlarının Yeniden Yapılandırılmasına İlişkin Düzenlemeler
Ulusal ARGE Bütçesi Oluşturulması
ARGE'ye Devlet Yardımı Kararı ile İlgili Yeni Düzenlemeler
Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Yaygınlaştırılması

24. Uygulama Gündemi hazırlanırken, TÜBİTAK Merkez ve Enstitüler Planlama ve Koordinasyon Daire Başkanlığı ve daha sonra bu başkanlığın işlevlerini de üstlenmek üzere kurulan Bilim ve Teknoloji Politikaları Daire Başkanlığı tarafından yapılarak yayımlanan aşağıdaki politika çalışmalarından önemli ölçüde yararlanıldığına işaret etmek gerekir:
Rekabet Öncesi Araştırma, TÜBİTAK BTP 94/01, Mart 1994.
Havacılıkta Bilim-Teknoloji-Sanayi Politikaları: Türkiye için Öneriler, TÜBİTAK BTP 95/03, Ekim 1995.
Bilim ve Teknoloji Yönetim Sistemleri: Ülke Örnekleri ve Türkiye, TÜBİTAK BTP 96/01, Mayıs 1996.
Bilim ve Teknoloji Politikasında Yeni Yaklaşım: Ülkemizde Kaydedilen Gelişmeler ve Yapılması Gerekenler, TÜBİTAK BTP 96/02, Temmuz 1996.
Esnek Üretim/Esnek Otomasyon Sistem ve Teknolojileri, TÜBİTAK BTP 96/03, 1. Baskı: Eylül 1994; Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı: Ekim 1996.
Yüksek-Hız Trenleri: Sistem ve Teknolojileri, TÜBİTAK BTP 96/05, Kasım 1996.
Türkiye'de Kamu Araştırma-Geliştirme Kuruluşları, TÜBİTAK BTP 97/02, Nisan 1997.
Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası ve TÜBİTAK'ın Misyonu, TÜBİTAK BTP 97/03, Mayıs 1997

KOS'lara (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi İşletmelerine) Verilecek Teknoloji ve İnovasyon Desteği
Üniversite-Sanayi Ortak Araştırma Merkezleri Kurulması
Kamunun Orta ve Uzun Vâdeli Satın Alma Politikasına İlişkin Düzenlemeler
Çok Amaçlı Operasyonel Uydu Yer İstasyonu Kurulması
Genelkurmay Başkanlığı'nın "Türk Savunma Sanayi'nin Geliştirilmesi, Desteklenmesi ve Önünün Açılması" Yönündeki Görüş ve Önerileri
Ulusal Uzay ve Havacılık Konseyi'nin Kurulması
Uluslararası Ortak Araştırma Projelerinde Türkiye'nin Yer Alabilmesi için Gerekli Fon Desteğinin Sağlanması ve Yol Gösterici Ek Mekanizmalar Geliştirilmesi
Türkiye'de Biyoteknoloji / Gen Mühendisliği Çalışmalarında Düzenleyici Kuralların Belirlenmesi
Enerjinin Etkin Kullanımına ve Çevre Dostu, Yenilenebilir Enerji Kaynaklarından Yararlanmaya Yönelik Teknolojilere ilişkin Politika Araştırmaları ve İzlenecek Ulusal Politikanın Belirlenmesi
Çevre Dostu Teknolojiler ve Çevre Yönetim Teknolojileri Alanına Yönelik Politika Araştırmaları ve Ulusal Politikanın Belirlenmesi
Deniz Bilimleri; Denizlerden ve Denizaltı Zenginliklerinden Yararlanma Teknolojileri Alanına Yönelik Politika Araştırmaları ve Ulusal Politikanın Belirlenmesi
Sektörel İnovasyon Politikalarına Yönelik Araştırmalar / İnovasyon Kavramını Tanıtıcı Çalışmalar; Teknoloji-Yönetim, İnovasyon-Yönetim, Kalite-Yönetim ve Sertifikasyon Tekniklerinin Yaygınlaştırılması; İnovasyonun Teşviki
Sanayi Sektöründe Teknoloji Geliştirilmesi; Dünya Bankası'nın Ülkelere Yardım Stratejisi Bağlamındaki "Teknoloji Geliştirme Projesi, II"
Patent, Faydalı Model Belgesi ve Endüstriyel Tasarım Tescili Harcamalarının Desteklenmesi
Ulusal Doğa Tarihi Müzesi Kurulması
Bilim ve Teknoloji Merkezleri Kurulması [çocukların, gençlerin, halkın bilim ve teknolojiye ilgilerini çekmek; bilim ve teknolojiyi deneyerek/araştırarak öğrenmelerine destek olmak amacını güden merkezler]
Kamuya Açık İnternet'e Erişim Mekânlarının Teşviki (İnternet Kıraathaneleri)
Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'na Yeni Üye Katılımına ilişkin Önerilerin Değerlendirilmesi

Bu uygulama gündeminin onaylandığı toplantıyı izleyen iki BTYK toplantısında bu gündemi de tamamlayacak bazı kararlar alınmıştı: Konunun bütünlüğü açısından o kararlara de göz atmakta yarar vardır:

BTYK'nın 2 Haziran 1998'de Onayladığı Ek Gündem Maddeleri:

Off-set Anlaşmalarından Ülkenin Teknoloji Yeteneğini Yükseltmek için Yararlanılması
Ulusal İnovasyon Sistemi'nin Kurulması için BTYK'ca Yapılan Görevlendirmelerin Gerektirdiği Ödeneklerin Tahsisi
Büyük Bilimde ("Megabilim") İzlenecek Ulusal Bir Politika Belirlenmesi

BTYK'nın 20 Aralık 1999'da Onayladığı Ek Gündem Maddeleri:

ARGE Yardımı Kapsamının Genişletilmesi
Türkiye için Kritik Teknolojilerin Belirlenmesi
Beyin Göçünde Tersine Akımı Güçlendirici Önlemlerin Tespiti
Moleküler Biyoloji, Gen Mühendisliği ve Biyoteknolojide Ulusal Politikanın Belirlenmesi
Deprem Konuları ve Afet Yönetimi ile ilgili Araştırmalar Yapılması ve Desteklenmesine ilişkin Yapılanma
Türkiye Sismolojik Veri Bankasının Oluşturulması
Varolan Yapıların Deprem Dayanımı Bakımından Değerlendirilmesi ve İyileştirilmesi
Marmara Denizi'nde Bulunan Fayların İncelenmesi ve Bölge Depremselliğinin Araştırılması

BTYK'nın bu üç toplantısında alınan kararların hangisi uygulandı; hangisi uygulanmadı; bunlar üzerinde, tek tek durulmayacaktır. Ama, konuya yakın olanların da hemen fark edebilecekleri gibi, bu gündem maddelerinden bir kısmı zamanında; bir kısmı geç de olsa daha sonraki zamanlarda tam ya da kısmen uygulanmıştır. Ama bir kısmı da, ki bunların içerisinde kritik öneme sahip olanlar da vardır, uygulamaya bile konmadan rafa kaldırılmıştır. Bu kadarlık bir açıklama bile, bilim, teknoloji ve yenilikçilik alanlarında birbirini tamamlayan yetkinliklerin ulusal ölçekte elde edilebilmesi için şart olan "*siyasi kararlılık, süreklilik ve sistemik bütünlük içinde uygulama*" ilkesine hiçbir biçimde uyulmadığının görülebilmesi için yeterlidir.

Dikkatinizi çekmiştir; gündem maddelerinin bir bölümü, Türkiye açısından yaşamsal öneme sahip bilim ve teknoloji alanlarında izlenecek ulusal politikaların belirlenmesini öngörmekteydi.

Enerjinin etkin kullanılmasını ve yenilenebilir, çevre dostu enerji kaynaklarından yararlanmayı sağlayan teknolojiler; ["temiz üretim" yapabilmek ve "temiz ürün" üretmek için] çevre dostu teknolojiler; deniz bilimleri; denizlerden ve denizaltı zenginliklerinden yararlanma teknolojileri; moleküler biyoloji, gen mühendisliği ve biyoteknoloji; büyük bilim ("megabilim"), hiç kuşkusuz Türkiye için yaşamsal öneme sahip bilim ve teknoloji alanlarıydı. Bu alanların her biri için, karar alıcılara ışık tutacak politika çalışmaları yapılmıştır. Ancak bugün bile, bu alanların hiçbirinde Türkiye'nin ciddiyetle izlediği, ulusal ölçekte herhangi bir politika ya da programının olmadığını belirtmekle yetinelim.

Türkiye'nin sanayi sektörleri bazında şiddetle ihtiyacı olan, *"Sektörel İnovasyon Politikaları"nın* belirlenmesi konusu ise zaman içinde bütünüyle gündemden düşmüştür. Ancak 2010'lu yıllara gelindiğinde, sektör düzeyinde, örneğin, *Türkiye Otomotiv Strateji Belgesi ve 2011-2014 Eylem Planı* gibi bir çalışma ortaya konmuştur ama, bu çalışma daha yayımlanmadan Recep Tayyip Erdoğan'ın siyaseten takındığı tutum ve tavırlara ve verdiği siyasi kararlara göre şekillenen ya da şekil değiştiren bir belgeye dönüşmüştür. Bu konuya ana metinde tekrar dönülecektir.

1999 yılında gündeme alınan *"Türkiye için Kritik Teknolojilerin Belirlenmesi"* maddesi gereğince, 2000'li yılların ilk yarısında yapılan ve *Vizyon 2023* kısa adıyla bilinen teknoloji öngörü çalışması ve bunun sonucunaysa,[25] Okuma Parçası XVI'da yer verilmiştir.

Bilim ve teknoloji politikalarıyla, bilimsel bir disiplin olarak uğraşanların bakış açısıyla, 1990'lı yıllar, politika çalışmalarının patlama yaptığı yıllar olmuştur. Çok politika belgesi üretilmiştir. Ne var ki gereği yerine getirilip hayata geçirilebilen politika az olmuştur.

Ne var ki, Okuma Parçası XV'te anlatmaya çalışıldığı gibi, BTYK'nın onayından geçmiş ya da Yüksek Planlama Kurulu'nca hazırlanması istenmiş politika belgelerinde yer alan öngörülerden pek çoğu uygulamaya konmamış, dolayısıyla da, hedeflerin pek çoğuna erişilememiştir. Bunun nedeni açıktır: Yineleyelim; 1990'lı yıllarda ortaya konan bütün politika tasarımları da, tıpkı 1960'lı ya da 1980'li yıllarda olduğu gibi, kendilerine "durumdan vazife çıkaran" yurtsever kadroların ürünüdür. Kaldı ki, burada hiç sözünü etmediğimiz daha pek çok politika tasarımı, poli-

25. TÜBİTAK (2004), *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi*, Versiyon 19, 2 Kasım 2004.

tika önerisi vardır ve bunların da hiçbiri dikkate alınmamıştır. İlginçtir; bilim ve teknoloji söz konusu olduğunda, politikasını tasarlayanı, önereni çok; ama dikkate alanı, uygulayanı olmayan bir ülke çıkmıştır ortaya... Bu durumun tam olarak görülebilmesi için, 1960'lı yıllardan 2000'li yılların başlarına kadar olan dönemde ortaya konan bu politika teklif ya da tasarımlarına da Okuma Parçası XVI'da topluca yer verilmiştir.

Okuma Parçası XVI
Uygulanmayacağını Bildikleri Halde Israrla Bilim, Teknoloji, Yenilik Strateji ve Politikaları Üretenlerin Ülkesi: Türkiye

Türkiye, "bilim, teknoloji, yenilik (inovasyon) konularında strateji ve politika tasarısı üretmek açısından zengin ve yaratıcı" bir ülkedir. Ama, ne yazıktır ki, bu strateji ve politika tasarıları ya hiç hayata geçirilmeden rafa kaldırılmış ya da bazen uygulanıyormuş gibi yapılıp uygulanmamıştır. İçlerinden ancak bir ikisi, onlar da kısmen uygulanabilmiştir. Bu tür tasarıları içeren bir yayın listesine, en çok bilinen örneklerinin hatırlanabilmesi ve yapılan tespitin kanıtlanabilmesi için aşağıda topluca yer verilmiştir.

Listede, bu tasarıların her birinin hangi kurum ya da kuruluşlarca hazırlatıldığı ve/veya hazırlandığına ve sonuçlarının ne olduğuna ilişkin açıklamalar da yer almaktadır. Adı geçecek tasarılardan bazıları ana metinde ya da diğer okuma parçalarında da yeri geldiği için ayrıntılı olarak ele alınmıştı; ancak listenin bütünlüğünü bozmamak için bunlara da kısaca değinilmiştir.

Ele alınmamış birkaç tasarıya ise, önemleri dolayısıyla ayrıntılarıyla birlikte yer verilmiştir. Bu listeyi sıkılmadan gözden geçireceğinizi umuyorum:

Yıl 1967 / Bilim ve Ekonomik Gelişme konulu Pilot Takımlar Projesi...

— Dr. Attila Karaosmanoğlu, Dr. Necat Erder, Dr. A. Sönmez, Dr. Demir (Yorgi) Demirgil, Refet Erim, Cevdet Kösemen, Selçuk Özgediz ve Dr. Ergun Türkcan'dan oluşan *Türk Takımı*'nın OECD'nin himayesinde hazırladığı, 1967'de yayımlanan, *Bilim ve Ekonomik Gelişme konulu Pilot Takımlar Projesi* (OECD [1967], *Pilot Teams' Project on Science and Economic Development [Turkey]*, DAS/SPR/67.8).

DPT tarafından dikkate alınmamış; uygulanma şansı olmamıştır.

Yıl 1983 / Türk Bilim Politikası: 1983-2003...

— 1980'li yılların başında, dönemin TÜBİTAK ve TAEK'ten sorumlu Devlet Bakanı Prof. Dr. M. Nimet Özdaş'ın eşgüdümünde, DPT ve TÜBİTAK'ın yakın işbirliği ve 300 kadar bilim adamı ve uzmanın katılımıyla hazırlanan *Türk Bilim Politikası: 1983-2003* (TC Devlet Bakanlığı, Ekim 1983).
Bu politika tasarısının "Hükümet tarafından benimsenmiş ve uygulamaya konulması kararlaştırılmış" olduğu, Başbakanlığın 3.11.1983 tarih ve 19-383-24839 sayılı yazısı ile ilgili kurum ve kuruluşlara bildirilmiştir. Ancak bu bildirimin gereği olarak, daha sonra ne yapıldığını, devlet katında ne arayan ne de soran olmuştur. Denememizin ana metninde de belirtildiği gibi, bu politikanın uygulamadaki tek ürünü olarak günümüze kadar gelen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu (BTYK), tarihinin ilk toplantısını, kurulduktan ancak altı yıl sonra, 1989'da yapabilmiş; o da göstermelik bir toplantı olmaktan öteye geçmemiştir. Kurulun sonraki toplantısı 1993 yılındadır. Daha sonraki tarihlerde, toplantıları süreklilik kazanmıştır ama, hepsi o kadar... BTYK, kuruluşunda öngörülen işlevi hiçbir zaman yerine getirememiştir.

Yıl 1985 / Türkiye İleri Teknoloji Teşvik Projesi Ön Raporu...

— 1985 yılında, Hükümet'in isteği üzerine, İTÜ'de oluşan bir komisyonca hazırlanan, *Türkiye İleri Teknoloji Teşvik Projesi Ön Raporu* (İTÜ, 1985.)
Hükümet'in isteği üzerine hazırlanmış olmasına rağmen dikkate alınmamıştır.

Yıl 1987 / Çalışma Dokümanı: Bilim ve Teknoloji Politikası...

— "Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun tasvibine sunulmak üzere hazırlanan" ve dönemin Devlet Bakanı M. Tınaz Titiz'in önsözüyle yayımlanan, *Çalışma Dokümanı: Bilim ve Teknoloji Politikası* (Devlet Bakanlığı, 2. Baskı, Ağustos, 1987).
Bu çalışma dokümanı, 1983'te kurulduğu halde ilk toplantısını ancak 9 Ekim 1989'da yapabilen Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nda (BTYK) herhangi bir biçimde müzakere konusu olmamıştır. Sadece, aynı dokümanda sayılan bazı politika uygulama araçlarından bu toplantıda da söz edilmiş ve bu araçların yürürlüğe konması konusunda fikir birliğine varıldığı tutanağa geçirilmiştir; ne var ki, BTYK 3 Şubat 1993'e kadar bir daha toplanamadığı için, orada da kalmıştır.

Yıl 1990 / I. Bilim ve Teknoloji Şûrası'nda Ortaya Çıkan Öneriler

- Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun üyeleri, YÖK Başkan ve Başkan Vekilleri, TBMM Komisyon Başkanları, Üniversite Rektörleri, Başbakanlığa Bağlı Müsteşar ve Genel Müdürler, Başbakanlıkla ilgili Kuruluşların Genel Müdürleri, Kamunun ARGE Kurum ve Kuruluşlarının Üst Düzey Yöneticileri, Meslek Kurum ve Kuruluşlarının Üst Düzey Yöneticileri ve Özel Sektörün Üst Düzey Yöneticileri ile ARGE Birimlerinin Yetkililerinden oluşan ve Sekreteryalığını TÜBİTAK'ın yaptığı *I. Bilim ve Teknoloji Şûrası'nda Ortaya Çıkan Öneriler (14-16 Mayıs 1990)...* (Şûra sonrasında *TÜBİTAK Bülteni*, Cilt 7, Sayı 3'te yayımlanan bu önerilerin TÜBİTAK tarafından aynı tarihlerde, ayrı basımı da yapılmıştır).
  Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın himayesinde ve "Bilim ve Teknolojiden sorumlu Devlet Bakanı Mehmet Yazar Başkanlığı"nda toplanan Şûra'da ortaya konan önerilerin Hükümet ya da DPT gibi konuyla doğrudan ilgili herhangi bir kurum tarafından dikkate alınmadığı ya da sonuçlarının izlemediği biliniyor.

Yıl 1991 / Savunma Sanayi Sektör Raporu - Elektronik Sanayi Sektör Raporu...

- Makina Mühendisleri Odası'nın girişimiyle ve konuyla ilgili sanayi kesimlerinden teknokratların ve öğretim üyelerinin geniş katılımıyla, bir yıllık çalışma sonucu hazırlanan, *Savunma Sanayi Sektör Raporu* (Kasım 1991, MMO Yayın No 149/31) ile *Elektronik Sanayi Sektör Raporu* (Kasım 1991, MMO Yayın No 149/41)...
  Her iki raporun da raflarda kaldığı biliniyor.

Yıl 1992 / Bilgi Toplumu ve Yarının Teknolojileri Karşısında Türkiye...

- Elektronik Sanayicileri Derneği (ESİD) bünyesinde, uzman ve öğretim üyelerinden oluşan bir grubun yaptığı çalışma sonucu hazırlanan *Bilgi Toplumu ve Yarının Teknolojileri Karşısında Türkiye* konulu rapor (ESİD Yayın No: 7, Ocak, 1992).
  Rafta kaldığı biliniyor.

Yıl 1993 / Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003 ve Yıl 1997 / Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası...

— *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003* (TÜBİTAK, 1993) ve *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası* (TÜBİTAK BTP 97/4, Ağustos 1997) tasarıları...

Bu tasarılardan ilki Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun 3 Şubat 1993 günlü toplantısında; ikincisi de Kurul'un 25 Ağustos 1997 günlü toplantısında kabul edilmiştir.

Bunlar, 1960 ve 1980'li yıllardakinden farklı olarak, 90'lı yıllarda ortaya çıkan, geçici siyasi imkânları iyi değerlendirebilen sınırlı bir kadro hareketinin ürünüdür; sınırlı bir zaman aralığında ve sınırlı da olsa, öngörülenlerin uygulanabildiği, iki istisnai politika belgesidir. Bu politikaların üretildiği uygun siyasi ortamın değişmesi üzerine de, öngörülen hedeflerden pek çoğuna ne yazık ki, ulaşılamamıştır.

Bu iki belge ve uygulama sonuçlarına, ait oldukları dönemin özelliği ve diğer belgelerden farklı olarak, kısmen de olsa uygulanabilmeleri nedeniyle, Okuma Parçası XV'te geniş yer verilmiştir.

Yıl 1994 / Türkiye Üniversite-Sanayi İşbirliği Birinci Şurası: Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi ...Alt Komisyonu Raporu...

— [İTÜ tarafından 4-5 Kasım 1994'te düzenlenen] *Türkiye Üniversite-Sanayi İşbirliği Birinci Şurası: Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi, Strateji Tasarımı ve Uygulama Modelinin Ortaya Konulması Alt Komisyonu Raporu* (TÜBİTAK BTP 94/02, Haziran, 1994).

Üniversite-sanayi işbirliğiyle ilgili olarak daha sonra yapılan politika çalışmalarına kaynak olmaktan öte bir işlevi olmamıştır.

Yıl 1995 / Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi...

— Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri Kapsamındaki *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu* (24 Şubat 1995) *ve Ekleri*: "TÜBİTAK'ın VII. Beş Yıllık Plan Stratejisine ilişkin Görüşleri"; "TÜBİTAK'ın Eğitim ve Öğretim Reformu Konusundaki Yaklaşım Çerçevesi ve Görüşleri" (TÜBİTAK BTP 95/02, Nisan 1995).

Kısaca *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi* olarak anılan bu proje "âtıl" bir proje olarak rafta kalmıştır. Bu projeye de

özelliği dolayısıyla Okuma Parçası XV'te geniş yer verilmiştir. Sonucunun ne olduğu da oradan çok daha açık bir biçimde görülebilir.

Yıl 1995 / Havacılıkta Bilim-Teknoloji-Sanayi Politikaları: Türkiye için Öneriler...

- TÜBİTAK'ın öncülüğünde, kamunun askerî ve sivil kesimleri ile sanayi ve üniversiteden havacılık ve uzayla ilgili bütün taraflar bir araya getirilerek hazırlanmış olan *Havacılıkta Bilim-Teknoloji-Sanayi Politikaları: Türkiye için Öneriler* (TÜBİTAK BTP 95/03, Ekim 1995).
  Rafta kalmıştır.

Yıl 1992-2002 /
TÜBA-TÜBİTAK-TTGV Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu...

- **TÜBA-TÜBİTAK-TTGV Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu (BTSTP) tarafından hazırlanarak yayımlanan strateji ve politika tasarıları:**
  BTSTP kısa adıyla anılan *Platform* Prof. Dr. Metin Ger [ODTÜ/TTGV], Prof. Dr. Metin Durgut [ODTÜ], Doç. Dr. Nesim Erkip [ODTÜ], Kaya Yazgan [Roketsan], İsmet Rıza Çebi [TÜBİTAK] ve Aykut Göker'den [TÜBİTAK] oluşan bir grubun girişimiyle 1992 sonlarında kuruldu (o tarihteki akademik unvanları ve çalıştıkları kurumlar belirtilmiştir).
  Cemil Arıkan, Metin Durgut, Nesim Erkip, Metin Ger, Aykut Göker, Kaya Yazgan ve Semih Yücemen'in [Prof. Dr., ODTÜ] katkılarıyla hazırlanan *Forum: Toplum-Bilim-Teknoloji* başlıklı bir yayınla ilk çıkışını yaptı (Eylül, 1992). 1994'te, *TÜBA, TÜBİTAK* ve *TTGV*'nin Platform'a sahip çıkmasıyla yeni bir boyut kazandı.
  Platform, kendisine bağlı olarak oluşturduğu Çalışma Grupları'na fiilen katılanlarla birlikte, 1997 Mayıs'ında, 620 üyeye ulaştı. 620 üyenin dağılımı şöyleydi:

  - 315 üye üniversite ve araştırma kurumlarından,
  - 160 üye özel sektörden (bunların 26'sı TOBB ve buna bağlı odaların; TÜSİAD, TESİD, OSD, TAYSAD gibi derneklerin üst düzey yöneticileri) ve
  - 145 üye siyasi partiler, TMMOB ve benzeri meslek kuruluşları, basın kuruluşları ve bürokrasi kesimlerinden.

Platform'un Çalışma Grupları, hazırladıkları strateji ve politika tasarılarını aşağıdaki yayınlarıyla devlet ve hükümet yetkililerinin ve kamuoyunun bilgisine sundular. *Bunların her biri, sayısı 1000-2000 arasında değişen kişi ve kuruma gönderilmişti.*

- BTSTP, Enformatik Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, *Grup Raporu*, Ekim, 1995.
- BTSTP, Enformatik Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, *Enformatik Alanında Düzenleyici Kuruluşlar ve Yeni Politikalar*, Ekim, 1995.
- BTSTP, İleri Malzeme Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, *Türkiye İçin Strateji ve Politika Önerileri*, Eylül, 1995.
- BTSTP, Genetik-Gen Mühendisliği-Biyoteknoloji Alanına Yönelik Politikalar Çalışma Grubu, *Türkiye için Moleküler Biyoloji-Gen Teknolojisi-Biyoteknoloji Alanına Yönelik Politika Önerisi*, Ekim, 1995.
- BTSTP, Araştırma-Geliştirme ve Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Teşvikine Yönelik Politikalar Çalışma Grubu, *Araştırma-Geliştirme Sistemi; Yapısı ve Çerçevesi*, Mart, 1996.
- BTSTP, Avrupa Birliği'nin Bilim-Teknoloji-Mühendislik Alanlarına İlişkin Akreditasyon Kural ve Kurumları Çalışma Grubu, *Yükseköğretimde Kalite Yönetimi Alt Grubu Raporu*, Şubat, 1996.
- BTSTP, Çevreye Karşı Duyarlı Teknolojiler Alanına Yönelik Politikalar Çalışma Grubu, *Grup Raporu*, Mart, 1996.
- BTSTP, *[Platform'un] 1996 Yılı Değerlendirme Toplantıları [Sonuç Raporu]*, Şubat, 1997.
- BTSTP, *Enerji Teknolojileri Politikası Çalışma Grubu Raporu*, Mayıs, 1998.
- BTSTP, *Temiz Üretim-Temiz Ürün: Çevre Dostu Teknolojiler Çalışma Grubu Sanayi Sektörü Raporu*, Ekim, 1999.
- BTSTP, *Temiz Üretim-Temiz Ürün: Çevre Dostu Teknolojiler Çalışma Grubu Ulaştırma Sektörü Raporu*, Temmuz, 2002.
- BTSTP, *Deniz ve Denizaltı Kaynaklarından Yararlanma Teknolojileri Çalışma Grubu'nun Raporları:*
  Prof. Dr. Demir Altıner'in (TÜBİTAK Yer, Deniz ve Atmosfer Bilimleri Araştırma Grubu Yürütme Sekreteri) genel koordinatörlüğü ve Prof. Dr. Emin Özsoy'un (ODTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü) genel raportörlüğünde yürütülen çalışmalar sonunda, bir *Yönetici Özeti* (Aralık, 2001) ve yedi alt grup raporu hazırlanıp yayımlanmıştı:

- *Deniz Jeolojisi ve Jeofiziği Araştırmaları ve Depremsellik Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Prof. Dr. Aral Okay [İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü]), Mayıs, 2001;
- *Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Prof. Dr. Orhan Uslu; Raportör: Doç. Dr. Filiz Küçüksezgin [Her ikisi de DEÜ Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü'nden]), Temmuz, 2001;
- *Deniz Canlı Kaynakları Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Prof. Dr. Ferit Bingel; Raportör: Doç. Dr. Ali Cemal Gücü [Her ikisi de ODTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü'nden]), Eylül, 2001;
- *Seyir ve Seyir Emniyeti Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Tuğamiral Nazım Çubukçu [Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanı]; Raportör: Dz. Alb. Zeki Menge [Aynı Dairede Seyir Şb. Md.]), Şubat, 2002;
- *Deniz ve Denizaltı Enerji Kaynakları, Maden ve Endüstriyel Hammaddeler Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Prof. Dr. Namık Çağatay; Raportör: Yrd. Doç. Dr. Nilgün Okay [Her ikisi de İTÜ Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden]), Mart, 2002;
- *Ekosistem ve İklimsel Değişim Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Prof. Dr. Emin Özsoy; Raportör: Prof. Dr. Temel Oğuz [Her ikisi de ODTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü'nden]), Mart, 2002;
- *Bütünleşik Kıyı Yönetimi Alt Grubu Raporu* (Koordinatör: Prof. Dr. Erdal Özhan [ODTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümü]; Raportörler: Dr. Hayri Deniz [Tarım ve Köyişleri Bakanlığı] ve Yrd. Doç. Dr. Tuncay Kuleli [ÇÜ Su Ürünleri Fakültesi]), Mayıs, 2002.

TÜBA-TÜBİTAK-TTGV Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu'nun zikredilen bu çalışmaları, Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikaları çalışmaları arşivinde, eğer böyle bir arşiv kurulursa, yer alması gereken bir koleksiyon parçası olarak kalacaktır. Bu yayınlar, dayandıkları çalışmaların TÜBA ve TÜBİTAK gibi iki devlet kuruluşunun ve TTGV gibi devletle özel sektör arasında kurulan bir köprü kuruluşunun katkı ve destekleriyle yürütülmüş olmasına rağmen, hükümet ve devlet katında hiçbir yankı uyandırmamış; hiçbir değer ifade etmemiştir.

Yıl 1996-2004 / Dört Bilişim Raporu...

- Türkiye Bilişim Vakfı bünyesinde oluşturulan Türkiye Bilişim Stratejisi Çekirdek Grubu tarafından hazırlanan *Türkiye Bilişim Stratejileri Çalışma Raporu* (1996);

- 1996 yılında yayımlanan *Türkiye Bilişim Stratejileri Raporu*'nu bilimsel yaklaşımla desteklemek ve geliştirmek amacıyla, Türkiye Bilişim Vakfı tarafından yaptırılan *Türkiye Bilişim Stratejileri Genel Denge Modeli Araştırması* (1998);
- "Bilgi Toplumuna Doğru" mottosu altında toplanan *Türkiye Bilişim Şûrası* (10-12 Mayıs 2002, Ankara) *Sonuç Raporu* içinde yer alan *Bilişimde ARGE Çalışma Grubu Raporu*;
- Yine "Bilgi Toplumuna Doğru" mottosu altında toplanan *Türkiye 2. Bilişim Şûrası* (10-11 Mayıs 2004, Ankara) *Sonuç Raporu* içinde yer alan *Bilişimde ARGE Çalışma Grubu Raporu*...

  Bilişim stratejilerini konu alan bu dört rapor da hükümetlerce dikkate alınmamıştır. Üstelik, bunlardan üçüncüsü, Düzenleme Kurulu'nda Başbakanlık Müsteşarlığı'nın da Müsteşar Yardımcısı tarafından temsil edildiği; sonuncusuysa Düzenleme Kurulu'nda TÜBİTAK, DPT, Türk Telekom ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün temsilcilerinin de yer aldığı şurâların ürünleri olarak ortaya konmuştu.

Yıl 1996-1999 / Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı - TUENA

- *Türkiye Bilgi Toplumu 2010: TUENA / Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı Sonuç Raporu* (Proje Koordinatörü: TC Ulaştırma Bakanlığı; Proje Yürütücüsü: TÜBİTAK-BİLTEN; Kabul Tarihi: Temmuz 1999).

  "*T*ürkiye *U*lusal *En*formasyon *A*ltyapısı Ana Planı" ya da "*TUENA*" kısa adıyla bilinen bu plan, Başbakanlığın *05 Şubat 1996* günlü direktifi gereğince, Ulaştırma Bakanlığı'nın koordinatörlüğünde ve aynı Bakanlığın Başkanlığını yaptığı bir kurulun denetiminde, TÜBİTAK tarafından hazırlanmıştır. Bu kurul Genelkurmay Başkanlığı, Milli Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği, DPT, YÖK, TTGV, Türk Elektronik Sanayicileri Derneği (TESİD), TÜBİSAD ve Türk Telekom temsilcilerinden oluşmuştu. Hazırlanan plan, 1999 Temmuz'unda Ulaştırma Bakanlığı tarafından kabul edilmiş ve *11 Ocak 2000*'de [atç], Çankaya Köşkü'nde düzenlenen bir törenle, bizzat, dönemin Cumhurbaşkanı, Sayın Süleyman Demirel tarafından kamuoyuna duyurulmuştu. Demek ki, TUENA'ya devlet katında sahip çıkılmıştı.

  Ancak bu sahip çıkışı izleyen aylarda TUENA, devletin bu projeyle ilgili uygulama gündeminden birdenbire çıkmış; adeta buharlaştırılmıştır. TUENA'nın ilginç öyküsüne, Okuma Parçası XV'te etraflıca yer verilmiştir.

Yıl 2004 / 2004 Türkiye İktisat Kongresi:
Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu Raporu...

— TÜBİTAK ve TTGV'nin işbirliğiyle ve kamu kesiminden, sanayiden, üniversiteden geniş bir katılımla hazırlanan ve *2004 Türkiye İktisat Kongresi*'nin 7 Mayıs 2004'teki, ilgili oturumunda görüşülerek genel hatlarıyla kabul edilen *Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu Raporu.*
Bu rapor da Kongre belgeleri arasında yer almakla kalmıştır.

Yıl 2002-2005 / Bilim ve Teknoloji Öngörü Çalışmaları

Yukarıdaki listeye, geniş katılımlı çalışmaların da çarpıcı örneklerinden olan, üç çalışmanın daha eklenmesi gerekir. Bunlar TÜBA ve TÜBİTAK tarafından yürütülen *"bilim ve teknoloji öngörü çalışmaları"*dır.
Bunlardan ilk ikisi *TÜBA* tarafından, DPT'nin de onayladığı bir proje kapsamında yürütülen *bilim öngörü* çalışmalarıdır.
Üçüncü öngörü çalışması ise, *Vizyon 2023*[26] kısa adıyla anılan proje kapsamındaki *Teknoloji Öngörü Çalışması*'dır.

TÜBA'nın Bilim Öngörü Çalışmaları...

— *Temel Bilimler Öngörü Çalışması* (Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Sayı: 9, 2005).
— *Moleküler Yaşam Bilimleri ve Teknolojileri Öngörü Çalışması: 2003-2023* (Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Sayı: 11, 2005).
Bilim çevrelerinden geniş bir katılımla yapılan her iki öngörü çalışması da, ne yazık ki, TÜBA'nın web sitesinde yer almaktan öteye geçememiş; hiçbir yetkili kurum tarafından, kendi bütünsellikleri içinde ve uzun vâdeli bir bakış açısıyla ele alınıp değerlendirilmemiştir.

Teknoloji Öngörü Çalışması: Vizyon 2023...

Vizyon 2023'ün belkemiğini 2002 Ocak'ında başlayıp 2004 Temmuz'unda *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023*

26. Başbakan R.T. Erdoğan'ın 12 Haziran 2011 Seçimleri sırasında, partisinin 2023 yılını hedef alarak vaat ettiği Türkiye'yi anlatmak için ve daha çok da siyasi propaganda malzemesi olarak kullandığı "Vizyon 2023"le burada sözü edilen Teknoloji Öngörü Çalışması'nın ve ona dayanarak hazırlanan *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi*'nin kısa adı olan "*Vizyon 2023*"ün hiçbir ilintisi yoktur. Bu Öngörü Çalışması'na 2002 Ocak ayında başlanmıştır ve o tarihten bu yana hep bu adla anılmaktadır. Ama, Başbakan kendi partisinin 2023 yılıyla ilgili görüşlerini anlatırken aynı adı kullanmakta hiçbir sakınca görmemiştir.

Strateji Belgesi'nin yayımlanmasıyla sonuçlanan *Teknoloji Öngörü Çalışması* oluşturmaktadır. Kapsamı ve önemi nedeniyle, ayrıca, daha önce hazırlanan politika tasarılarının ezici çoğunluğunun hiç dikkate alınmadan rafa kaldırılmasındaki nedenlerin ipuçlarını da verdiği için, bu çalışmaya burada biraz genişçe yer verilecektir.

- *Teknoloji Öngörü Çalışması*, bilim ve teknoloji konularıyla doğrudan ilgili bulunan, kamu kurum ve kuruluşları, sivil toplum örgütleri, meslek oda ve birlikleri, özel sektörün şemsiye kuruluşları, sektörel düzeydeki dernek ve vakıfları ile üniversiteler ve finansman destek kuruluşlarının temsil edildikleri *65 kişilik bir Üst Kurul tarafından yönlendirilmiş*;
- TÜBİTAK, DPT, Savunma Sanayi Müsteşarlığı ve TTGV'nin üst düzeyde temsil edildikleri bir *Yürütme Kurulu'nca yönetilmiş*; ve
- TÜBİTAK dışından danışmanların da katıldıkları bir *Proje Ekibi* tarafından yürütülmüştür.

Teknoloji Öngörü Çalışması'nın temelini *Panel Çalışmaları*[27] oluşturmuştur. Çalışmaları yapan *12 panele*[28] kamu, özel kesim ve üniversitelerden, konularında uzman, yaklaşık 250 üye katılmıştır. 2002 Temmuz'unda faaliyete geçen paneller, bir yılı aşkın bir süre içinde, toplam 192 "panel toplantısı" yapmışlar ve buna ek olarak, panel dışından uzmanların da katıldıkları, seminerler dahil, 36 "genişletilmiş panel toplantısı" düzenlemişlerdir.
Teknoloji Öngörü Çalışması, ayrıca, geniş katılımlı bir uzman sorgulamasına da (*iki aşamalı Delfi sorgulaması*) tâbi tutulmuş; panellerin öngörüleri bu uzmanların süzgecinden geçirilmiştir. Posta ve e-posta yoluyla 7.000 uzmana ulaşılarak yürütülen bu Delfi sorgulamasında, dünya standartlarında bir geri dönüş sağlanarak 2.400 uzmandan (%34) yanıt alınmıştır.
Bu sorgulamanın sonuçları da dikkate alınarak hazırlanan *Nihai Panel Raporları*'nın 24 Temmuz 2003 tarihinde TÜBİTAK

27. Teknoloji öngörü çalışmalarında, temel çalışmayı, genellikle, ele alınan konunun uzmanlarından oluşan *paneller* yapar. "*Panel*", belirli bir uzmanlık alanında geleceğe dönük öngörüler üretip bunlar üzerinde belirli bir görüş birliğine varıncaya dek sürdürülen "*grup çalışması*"nı anlatan bir terimdir. Her panel belli bir konunun uzmanlarından oluşur; ama, bu uzmanlar, üniversite, sanayi ve kamu kesimi gibi, farklı kesimlerden gelir.
28. *Paneller* (harf sırasına göre): Bilgi ve İletişim; Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma; Eğitim ve İnsan Kaynakları; Enerji ve Doğal Kaynaklar; İnşaat ve Altyapı; Kimya; Makine ve Malzeme; Sağlık ve İlaç; Savunma, Havacılık ve Uzay Sanayii; Tarım ve Gıda; Tekstil; Ulaştırma ve Turizm alanlarını konu almaktaydı.

Başkanlığı'na sunulmasından ve Proje Ekibi'nce yürütülen birleştirici çalışmalardan sonra kurulan ve 2004 Mayıs'ında çalışmaya başlayan *Stratejik Teknoloji Grupları*[29] (kurulan grup sayısı sekiz; bu grupların toplam üye sayısı 140 dolayındaydı), panellerin belirlediği teknolojik öncelikleri baz alarak, ülkemiz için stratejik öneme sahip teknoloji alanlarını ve bu teknoloji alanları için öngörülen yetkinlik hedefleri ile bu hedeflere ulaşmayı sağlayacak strateji ve politikaları belirlemişlerdir. Ayrıca, konunun önemi açısından "*Eğitim ve İnsan Kaynakları*" ile ilgili 21 üyeden oluşan bir strateji grubu da konuyla ilgili stratejik öngörülerini hazırlamıştır.

Sonuçta, yine TÜBİTAK dışından danışmanların da katıldıkları sekiz kişilik bir *Strateji Grubu*, yapılan bütün bu çalışmaların sonuçlarını değerlendirmiş ve 2023 yılına kadar, teknoloji alanında izlenecek stratejiye ilişkin öngörüsünü *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi* başlığı altında, TÜBİTAK Başkanlığı'na sunmuştur.

Vizyon 2023 Yürürlüğe Giriyor!

Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi,[30] Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) 10 Mart 2005 tarihinde yaptığı 11. toplantısında kabul edilmiş ve bu kabul kararı, BTYK'nın aldığı diğer kararlarla birlikte, Başbakanlığın 2005/9 sayılı Genelgesi'yle (*RG*, 12 Nisan 2005) yürürlüğe de konulmuştur.

Söz konusu Strateji Belgesi, BTYK tarafından karara bağlanmıştır ama, içerdiği bütün öncelik, öngörü ve önerilerin, Kurul'un aynı toplantıda aldığı diğer kararlarla boşlukta bırakıldığı görülmüştür. Kısacası, Strateji Belgesi, BTYK tarafından *kabul edilmiş gibi gözükmektedir* ama aynı toplantıda alınan diğer kararlarla da geçersiz hale getirilmiştir.

Dıştan bakan bir gözlemci için bu ilginç bir durumdur ve haklı olarak, bu durumdan ya karar tasarısını hazırlayan kurumun ya da BTYK'da yer alan karar vericilerin (Başbakan başkanlığında toplanan Kurul'da temsil edilen kurumların en üst düzeydeki [örneğin bakanlıklar bakan düzeyinde] yetkilileri), aslında "Strateji

29. *Stratejik Teknoloji Grupları* (harf sırasına göre): Bilgi ve İletişim; Biyoteknoloji ve Gen Teknolojileri; Enerji ve Çevre Teknolojileri; Nanoteknoloji; Malzeme Teknolojileri; Mekatronik; Tasarım; Üretim Süreç ve Sistemleri'ni konu almaktaydı.

30. Bu satırlar kaleme alınırken, öncekilerden farklı olarak, hâlâ kaldırıldıkları *elektronik rafta* durmakta olan *Strateji Belgesi* ve bu belgenin dayandığı *teknoloji öngörü çalışmasının* bütün belgelerine, www.tubitak.gov'dan ulaşılabilmekteydi (19 Mart 2012).

Belgesi"nde öngörülenleri benimsemedikleri ama belgeyi kabul etmiş gibi gözükmek zorunda kaldıkları sonucunu çıkaracaktır.
İzleyen BTYK toplantılarında, anılan Strateji Belgesi'nde öngörülenlerle ilgiliymiş gibi gözüken bütün kararların da, gerçekte o belgeyle ilintili olmadığını fark eden gözlemcimiz yine aynı sonuca varacaktır.
Gerçekten de, TÜBİTAK'ın AKP tarafından işbaşına getirilen yeni yönetimi, kendisinden önceki yönetim döneminde ama çok geniş bir katılımla hazırlanmış olan bu stratejiyi işbaşına gelir gelmez reddetmenin kendileri için uygun olmayacağını düşünmüş olabilirler. Ama, gerçekte yarattıkları sonuç, o belgeyi bugün bulunduğu elektronik raftaki yerine kaldırmak olmuştur.
Sonraki gelişmeler de belgenin fiilen rafa kalktığının kanıtlarıdır. Örneğin, *2006-2008* dönemini kapsamak üzere yürürlüğe konan, *Orta Vâdeli Program'da*,[31] söz konusu belgede 2023 yılı hedef alınarak ortaya konan strateji hiçbir biçimde dikkate alınmamıştır. Benzer biçimde, *2007-2013* dönemini kapsayan *Dokuzuncu Kalkınma Planı*[32] incelendiğinde de, anılan stratejinin, yine hiçbir biçimde dikkate alınmadığı görülmektedir.
Yakın ve orta vâdeli program ya da planlarda dikkate bile alınmayan uzun vâdeli bir stratejinin zaten uygulanma şansı yoktu ve uygulanmamıştır da...
Vizyon 2023 Teknoloji Öngörü Çalışması sonucunda ortaya konan Panel Raporları ve bu raporlara dayanan *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi*, Türkiye için, bilim, teknoloji ve yenilik (inovasyon) alanıyla ilintili olarak öngörülen sosyoekonomik hedefler, öncelikler, izlenecek strateji ve politikalar açısından, elbette, mutlak doğruyu temsil etmiyordu. Belge, sonuç olarak bir öngörü çalışmasına dayanmaktaydı ve her öngörü çalışmasının eksik yanları, düzeltilmesi ve tamamlanması gereken yanları olabilirdi.
Kaldı ki, teknoloji öngörü çalışmalarının konusu olan bilim ve teknoloji hızla değişen ve her seferinde, bir üst düzeyde yeniden üretilen bilgi kümeleridir. Dolayısıyla, yapılan öngörülerin hem bu değişime göre hem de değişen ülke ve dünya koşullarına göre sürekli gözden geçirilerek belli aralıklarla yenilenmeleri gerekirdi. Ama, yanlışları düzeltmenin, eksik yanları tamamlamanın ve değişen koşullara göre öngörüleri yenilemenin yolu, bu çalışmaları, kendi mantığı ve sistematiği içinde sürdürmektir.

31. 2005/8873 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kabul edilen *Orta Vâdeli Program (2006-2008)* için bkz. *RG*, 31 Mart 2005, Mükerrer sayısı.
32. *Dokuzuncu Kalkınma Planı* için bkz. *RG*, 01 Temmuz 2006, Mükerrer Sa

Yanlış bir anlamaya yol açmamak için hemen belirtilmelidir ki, öngörü çalışmalarının sürdürülmesi, önceki çalışmaya katılan kadroların hiç değiştirilmeden sürdürülmesi demek değildir. Öngörü çalışmaları, yine bu çalışmalara özgü yöntemlerin gereği, katılımcıları belli oranlarda yenilenerek sürdürülmektedir.
Bir ülke, eğer, teknoloji öngörü çalışmaları yapmaya başlamışsa –*ki, bu çalışmalar, hükümetlerin onayıyla ve giderleri kamu bütçesinden ödenerek yapılır ve Türkiye'de de böyle olmuştur*– bu her şeyden önce, hükümetlerin bu çalışmaların sonuçlarını dikkate alacakları ve ortaya konan önerileri, elbette kendi siyasi hedefleri açısından da değerlendirerek, hayata geçirme yönünde çaba gösterecekleri; uygulama sonuçlarını izleyecekleri ve alınan sonuçlara göre, öngörü çalışmalarını yeniden gözden geçirecekleri/geçirtecekleri anlamına gelir.
Onun içindir ki, teknoloji öngörü çalışmalarının sürdürülmesi ve kendi yöntemsel kuralları içinde, sürekli olarak yenilenmeleri eşyanın tabiatı gereğidir.
Görülen odur ki, Vizyon 2023 Teknoloji Öngörü Çalışması' sürdürmek; hatalı öngörüleri varsa bunları düzeltmek; eksiklerini tamamlamak gibi bir niyet hiçbir biçimde söz konusu olmamıştır. Böyle bir niyetin olmamasının en güçlü kanıtı, bu genişlikteki bir teknoloji öngörü çalışmasını Türkiye'de ilk kez yürüten ve bu pratik içinde araştırarak-yaparak öğrenen, AB ülkelerinin benzer çalışmalar yapan uzmanlarıyla deneyimlerini paylaşarak öğrendiklerini pekiştiren Proje Ekibi'nin, çalışmanın tamamlanmasının ardından dağıtılmış olmasıdır.
Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi (Versiyon 19 [2 Kasım 2004] ise, dayandığı Panel Raporları'yla birlikte, bu satırlar kaleme alınırken de hâlâ, TÜBİTAK web sitesindeki elektronik rafında durmaktaydı. Bu rafta dururken yerine getirdiği tek işlev de, herhalde, TÜBİTAK yetkililerinin katıldıkları uluslararası toplantılarda ya da yabancı meslektaşlarıyla yaptıkları görüşmelerde Türkiye'nin gerçekte olmayan uzun vâdeli bir stratejisinin olduğunu söyleyebilmelerine yaramıştır.

Vizyon 2023 Gerçekten Uygulamaya Konabilir miydi ya da Diğerleri Niçin Uygulan[a]madı?

Burada sorulması ve mutlaka yanıtlanması gereken soru şudur: Kısa adıyla analım, *Vizyon 2023*, iktidardaki parti, AKP değil de bir başka parti olsaydı; hayata geçirilebilir miydi? Kanım odur ki, *Türk Bilim Politikası: 1983-2003* hangi "neden"le ortaya konur konmaz rafa kalkmışsa ya da *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası:*

1993-2003 hangi "neden"le ancak sınırlı ölçülerde uygulanabilmiş ve öngörülen hedeflerin pek azına ulaşılabilmişse, **Vizyon 2023** de, aynı "neden"den dolayı, aynı kaderi paylaşacaktı. Dıştan bakan bir göz için, bunun öncekilerden tek farkı, belgenin, bizzat hazırlayan kurum tarafından sahip çıkılıyormuş görünümü altında icabına bakılmış olmasıdır. Ancak yineleyelim, 2004 başında işbaşına gelen yeni TÜBİTAK yönetimi, son derece sığ önyargılardan hareketle bunu yapmamış olsaydı bile, vurgulamak istediğimiz "neden"le bu belge de öngörülenler de hayata geçirilemezdi.

O "neden" çok açıktır: Bütün bu politika ve strateji belgeleri, bilim, teknoloji ve sanayi ile ilgili bürokrasinin belirli kademelerinde ya da siyasi bir kademede zaman zaman görev alma imkânına sahip olmuş ve içinde bulundukları siyasi konjonktürü, bu tür bir politika ya da stratejinin hazırlanıp uygulamaya konmasının uygun zamanı olduğunu düşünen ya da bunu vehmeden, yurtsever kadroların ürünüdür. Bilim ve teknoloji politika ya da stratejilerinin ya da "ulusal" olarak nitelenebilecek bir sanayi politikasının sahipleri, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden sonra, hiçbir zaman siyasi iktidarın sahipleri ya da siyasi kadroları olmamıştır.

Bilim ve teknolojide onlarca yıldır, ciddi bir ilerleme kaydedilememesinde siyasi kadroların elbette büyük vebâli vardır. Ama bundan çok daha önemlisi, sanayiye yönelmiş sermaye sahiplerinin de bu politika ve stratejilere hiçbir zaman sahip çıkmamış olmalarıdır. Yukarıda sözü edilen teknoloji öngörü çalışmasına (ya da yine bilim ve teknolojiyle ilgili olarak, daha önce devlet katında yapılmış diğer bazı politika çalışmalarına) sanayi kesimlerinden bazı teknokratların ve uzmanların kendi adlarına ya da bir özel sektör şemsiye kuruluşu adına katılmaları hiç kimseyi şaşırtmamalıdır. Sanayide çalışan, ülkenin bilim ve teknolojide yetkinleşmesine inanmış çok sayıda yurtsever teknokrat ve uzman vardır; elbette istisna teşkil eden birkaç da küçük ya da orta ölçekli işletme sahibi sanayici... Ve onlar davet edildikleri çalışmalara bütün iyi niyetleriyle katılırlar; katkıda bulunurlar. Ama, söz konusu olan, sanayinin bir atılımda bulunması ve farklı bir yetenek, farklı bir kültür düzeyine sıçramasıdır. Bu düzeydeki stratejik kararları sonuçta verecek olanlar onlar değil; büyük ölçekli sanayi sermayesinin sahipleri ve onların yabancı ortaklarıdır. Onların da bugüne kadar vermiş oldukları kararların sonucu olan sanayimizin yapısı ve niteliği ise ortadadır.

Oysa uygulamaya konmak istenen ya da uygulanmaya konan bir politika ya da stratejiyle ülkenin bilim ve teknolojide yetkinleşmesi ve devletin bunun için destek sağlaması öngörülmüşse,

buna en çok sahip çıkması gerekenler sanayiye yatırım yapmış yerli sermayedarlardır. Çünkü bu yetkinlik kazanıldığında hem onlar kârlarını sürekli büyütebilmeyi uzun vâdede de güvence altına almış hem de kendi uluslarının dünya nimetlerinden giderek daha büyük paylar almasını sağlamış olacaklardı. Üstelik bunlardan ikincisi, onlara, mevcut iktisadi sistemin, kendi açılarından meşruiyetini savunabilme imkânını da verirdi.

Pek çok ülkenin çağa damgasını vuran yeni teknolojilerde sıçrama yaptığı 1980'li yıllarda, ana metinde belirtildiği gibi, *Türk Bilim Politikası 1983-2003* (bu bir teknoloji politikasıydı da) yürürlüğe konur konmaz rafa kalktı. Söz konusu sermaye kesimlerinden, merak edip de, bu niçin rafa kalktı diye, soruşturan olmadı. Diyelim ki, o zamanlar sanayicilerimiz hâlâ, "teknoloji gerekirse bastırır parayı dışardan alırız" anlayışındaydı. Ama dünyada işlerin öyle yürümediğinin artık iyiden iyiye görülebildiği 1990'lı yılların başında yürürlüğe konan *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003* niçin tam uygulanmadı diyen ya da "*Vizyon 2023*" adıyla anılan *2003-2023 Strateji Belgesi* uygulamaya konmuş gibi yapılıp fiiliyatta rafa kalkınca, bunun peşine düşen de olmadı. Ya da bunlar, yanlış stratejiler, politikalar idiyse, sermayenin sanayiye yatırım yapmış kesimleri, desteklerini hiç eksik etmedikleri hükümetlerin kapılarına dayanmalı ve doğrusunu hazırlatmalıydılar. Yapmadılar...
Gerçeği tam olarak ortaya koyabilmek için, açıkkalplilikle, şu da eklenmelidir ki, üniversiteden olsun, kamu kesiminden olsun, büyük bir iyi niyetle, hevesle bunca çalışmaya katılıp bunca emek veren bilim insanları ya da uzmanların da, yaptıkları çalışmalara yeterince sahip çıkabildikleri, yaptıkları çalışmaların sonucunu yeterince takip edip, tespit ettikleri olumsuz gidişe karşı yeterli tepkiyi gösterebildikleri de söylenemez. Bütün yurtseverliklerine rağmen ne yazık ki bu böyle olmuştur. Bu bilim insanları ve uzmanlar arasından, sayıları çok olmamakla birlikte, ne yazık ki, katkıda bulundukları, hatta sorumluluğunu taşıdıkları raporlarda öngörülenlerin tam tersi yönde bir yol izlemeye başlayanlar da olmuştur.

Rafa Kalkan Raporların Bedelini Kim Ödüyor?
Pek çoğunun ihmal edilmesine rağmen yine de uzun bir liste oluşturan, hayata geçiril[e]memiş strateji ve politika tasarılarının önemli bir bölümü, yukarıda yer verilen açıklamalardan da anlaşılabileceği gibi, *Türk Bilim Politikası: 1983-2003* ve *TUENA*'da

olduğu gibi, ilgili devlet organlarının kararlarıyla hazırlanmıştır. Hatta, yine devletin ilgili organları, bunların "uygulanmaları yönünde" kararlar da almışlardır.

Bu, hayata geçiril[e]memiş strateji ve politika tasarılarından bazıları ise, devletin konuyla ilgili kurum ve kuruluşları tarafından aynî ve nakdî olarak desteklenmekle birlikte, *Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu* ya da *Bilişim Şûraları*'nda olduğu gibi, doğrudan sivil inisiyatiflerce başlatılıp yürütülen çalışmalar sonunda ortaya konmuştur.

Yukarıda listelenen bütün bu tasarıların ardında yatan çalışmalar ne tür bir inisiyatifle başlatılmış olursa olsun, bunların ezici çoğunluğunun ortak özelliği, kamu, üniversite ve sanayi kesimlerinden oldukça geniş bir katılımla hazırlanmış olmalarıdır.

Bellidir ki, rafa kalkan raporlar muazzam bir emek kaybıdır; korkunç bir emek israfıdır. Ama asıl kaybeden ülkemizdir; toplumumuzdur. Uygulanmayan bilim ve teknoloji stratejilerinin, politikalarının doğal sonucu, sürekli olarak dış ticaret açığı veren, kullandığı teknolojisiyle, sermaye yapısıyla dışa bağımlı; o nedenle de ürettiği malların ihraç fiyatları kendisine kolaylıkla dayatılabilen; teknoloji gereksinimi açısından bağımlı olduğu stratejik ortaklarının her an coğrafya değiştirebilme tehdidi altında, mümkün olan en düşük kâr marjlarıyla imalat yapan bugünkü sanayimizdir; toplum olarak ve bununla aynı anlama gelmek üzere, ülke olarak geride kalmışlığımızdır...

Yukarıdaki Listeye Ek:

Aslında yukarıda sunulan liste, ilk defa burada yayımlanmıyor. 10 Ağustos 2005'te de, bu satırların yazarı tarafından, kamuoyuna açık bir mektupla, *Ulusal İnovasyon Girişimi İcra Kurulu Üyeleri*'nin dikkatlerine sunulmuştu.

Ulusal İnovasyon Girişimi, ABD'de aynı adı taşıyan bir girişime öykünerek ve bütünüyle oradaki girişim modeli esas alınarak, "İnovasyonun, Türkiye'nin ulusal kalkınmasında önemli bir girdi olduğuna inanan özel sektör, akademik dünya ve sivil toplum kuruluşlarından temsilcilerin katılımı ile" Türkiye'de oluşturulmuş bir girişimdir. "Türkiye çapında tasarlanan hareketin amacı; Türkiye'de inovasyon politikalarının oluşturulması ve uygulanması aşamalarında özel sektör üniversite - sivil toplum işbirliğini pekiştirmek ve yönlendirmek, siyasi irade ve kamu kurumlarıyla diyalogu geliştirip görüş ve öneriler hazırlayarak inovasyon politikaları oluşturma sürecine katkıda bulunmak ve inovasyon konusunda kamuoyunda bilinç oluşturmak" biçiminde özetlenebilir.

"Girişimin kurumsal yapısına bakıldığında, Türkiye'nin önde gelen üniversitelerinin ve holdinglerinin, hizmet ve sanayi kuruluşlarının temsil edildiğini; meslek örgütlerinin yönetim kurulu başkanları, genel müdürleri ve üst düzeyde sorumluluk üstlenen yöneticilerinden oluşan katılımcılardan meydana geldiği görülür. 21 kurucu üyesi olan Ulusal İnovasyon Girişimi'nin bünyesinde, konularında son derece birikimli, akademi ve iş dünyasından 109 uzmanın katılımından oluşan beş çalışma grubu" yer almış ve "Çalışma gruplarının ilk hedefinin inovasyon konusunda kapsamlı bir 'İnovasyon Çerçeve Raporu'nun hazırlanması" olduğu açıklanmıştır.

Bu satırların yazarının sözünü ettiği mektup, işte bu *Ulusal İnovasyon Girişimi*'nin *İcra Kurulu Üyeleri*'ne yazılmıştı ve şu cümlelerle nihayete eriyordu:

> *"Ulusal İnovasyon Girişimi İcra Kurulu'nun Sayın üyeleri,*
> Vizyon 2023 Projesi, Türkiye'nin, bilim, teknoloji ve inovasyon alanında, önce strateji ve politika tasarısı hazırlatma; sonra da, bu tasarıyı uygulamama; daha sonra da, *öncekileri, hemen hemen hiç dikkate almadan, niçin uygulan[a]madıklarını hiç sorgulamadan*, yeni bir strateji ve politika tasarısı hazırlatma geleneğinin sürmekte olduğunu gösteren güçlü bir karine teşkil etmiştir.
> Vizyon 2023 Teknoloji Öngörü Çalışması'na katılanlara, gözlenen bu kısır döngüyü, bu çalışma süresince, dilimin döndüğünce anlatmaya çalışmış; yaptıkları çalışmayı bekleyen tehlike konusunda dikkatlerini çekmek için çaba göstermiştim.
> Başlattığınız bu yeni strateji çalışması fikri de, eminim, her şeyden önce, iyi niyetinizin ürünüdür. Ama, iyi niyet, ne yazık ki, işaret ettiğim kısır döngüye düşmemek için tek başına yeterli olan bir güvence değildir.
> ...bir gönül borcu olarak, bir örneğini dâvet ettiğiniz Vizyon 2023 katılımcılarına da sunacağım bu mektubumu, Strateji Çalışma'nıza baştan yapılmış, küçük bir katkı olarak değerlendireceğinizi ümit ediyorum."

Ulusal İnovasyon Girişimi (UİG) amaçladığı raporu hazırladı ve "*İnovasyon Çerçeve Raporu: Toplumsal Refah İçin inovasyon*" başlığını taşıyan bu raporu, 18 Ekim 2006'da yayımlayarak kamuoyuna ve yetkili kurumların bilgilerine sundu. Aradan altı yıl geçti. Şimdi bu raporu da, gerçekten üzülerek, yukarıdaki uzun listeye ekliyorum.

Evet, Okuma Parçası XVI'dan da görülebileceği gibi, bu ülke, bilim ve teknoloji söz konusu olduğunda, bunun politikasını ülke çıkarlarını, toplumsal çıkarları gözeterek hazırlayan yurtsever kadrosu bol bir ülkedir ama, o kadroların toplumsal desteği yoktur. Tasarlayıp savundukları politikalar hep sanayi burjuvazisinin uzun vadeli çıkarlarına yanıt verecek politikalardı; aklın gereğiydi ve mevcut iktisadi sistemin "rasyonalizasyonuna" yönelikti. Ne var ki, istisnalar dışında, sanayi burjuvazisinin böyle bir talebi yoktu; politika talebi onlardan gelmemişti. O kadroları destekleyen başka bir toplum katmanı da yoktu. Örneğin, gerçek anlamıyla sanayileşmiş, bilim ve teknolojide güç kazanarak dünya pazarlarında söz sahibi olmuş bir Türkiye, bu ülkenin bütün emekçilerinin de yararınaydı. Sanayileşmiş Türkiye, daha çok iş, daha çok aş demekti ama hiçbir işçi sendikasının, bu tür politikalara sürekli ve sistematik olarak sahip çıkmak bir yana, hiç olmazsa belli bir süre için ilgi duyduğu ve bu ilgisini sürdürdüğü ya da emekçilerin hakkını çok daha fazla gözeten somut bir bilim, teknoloji ve sanayi politikası görüşü getirdiği de görülmedi. Evet, zaman zaman bazı sendikaların, profesyonel olarak çalışan uzmanlarının çabasıyla, bu konularla ilgilenmeleri söz konusu olmuştur.[33] Ama bu çabalar ne sendikaların üyelerince ne de yöneticilerince benimsenip özümsenmiştir.

Söz konusu politikalar, herhangi bir siyasi parti ya da hareketin benimseyip özümsediği herhangi bir bilim, teknoloji ya da sanayi programının türevi olarak ya da o parti ve hareketin talep ve yönlendirmesiyle tasarlanmış politikalar da değildir. Akış tek yönlüdür: O kadrolardan iktidardaki partiye doğru... Önceki dönemlerdekinden farklı olarak, 1990'lı yıllardaki kadroların şansı, koalisyon hükümetlerinde kısmen de olsa dertlerini anlatabilecek, önerilenler konusunda samimi olarak destek sağlayabilecek bazı politikacı ya da devlet adamlarının (örneğin, politikacıdan önce bilimadamı olan Erdal İnönü'nün ya da ge-

33. Örneğin, 1990'lı yıllarda Yayımlanan *Petrol-İş Yıllıkları*'nda ya da 1990'lı yılların sonlarında Türk-İş Araştırma Merkezi'nce yayımlanan (küçük bir not; o dönemde bu merkezde Prof. Dr. Oğuz Oyan gibi bir isim vardır...) *Türk-İş Yıllıkları* ve *Ekonomide Durum Kitapları*'nda pek çok biliminsanı ve uzmanın ülkenin bilim, teknoloji ve sanayi meselelerini de ele aldıkları görülür. Ama ne Petrol-İş'in ne de Türk-İş'in, bundan öteye geçip de, temsil ettikleri toplum katmanlarının da yararına olan, söz konusu bilim, teknoloji ve yenilik politikalarına sahip çıktıkları, demokratik bir baskı grubu olarak bu politikaların uygulanması yönünde ağırlıklarını koydukları görülmemiştir.

çirdiği onca deneyimden sonra, teknolojide güç kazanılmadan hiçbir şey olunamayacağını anlamış gibi gözüken Süleyman Demirel'in)[34] o dönemde işbaşında olmalarıydı. Gerçekten de, adı geçen ya da benzeri siyaset ve devlet adamlarının yer aldığı koalisyon hükümetleri önceki dönemlerden farklı bir yol izlemeye çalışmışlar ve bu anlayış farkı zaman zaman uygulamaya da yansımıştır. Sözü edilen *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003* belgesiyle ortaya konan politikanın kısmen de olsa uygulanması bu yansımanın bir örneğidir. Sanayi kesiminden de bu anlayış farkının ürünü olan çeşitli uygulamalara destek verenler olduğu görülmüştür. Ne var ki, 1990'lı yıllardaki bu çabalara ve 2002 Kasım'ında işbaşına gelen siyasi hareketin de, özel sektörün ARGE ve yenilik faaliyetlerini, dıştan görülebildiği kadarıyla, 1990'ların çizgisinde desteklemeyi sürdürmelerine, hatta, destek hacim ve kapsamını genişletmiş olmalarına rağmen sanayi yapısında ve dayandığı kültürde, yine de iyimser bir ifadeyle söyleyelim, "henüz" kayda değer bir değişiklik olmamıştır.

Genel olarak bu destek çizgisini sürdürdüklerine göre, 2002 Kasım'ında işbaşına gelen siyasi kadronun da, 1950'li yıllardan bu yana, özünde köklü bir değişiklik olmaksızın ama liberal-neoliberal çizgiler arasındaki belli farklarla izlenegelen sanayi anlayış ve politikasının ve bu çerçevede oluşmuş sanayi kültürünün bir başka temsilcisi olduğu söylenebilir mi?

Bu sorunun yanıtı, 2000'li yıllarda, Türkiye'nin yaşamakta olduğu siyasi sürecin ele alınacağı bölümde verilmeye çalışılacaktır. Çünkü yanıt o süreçte saklıdır. Ama, şimdiden çok önemli farklar olduğuna işaret edelim ve o noktayı koymadan önce, içinde bulunduğumuz 2012 yılından, dönüp sanayimize baktığımızda, somut olarak nasıl bir yapı ve kültürel oluşum görüyoruz; nereye gelebildik, onu izleyen bölümde biraz irdeleyelim.

34. Şu sözler, 29 Mart 2004 günü, TÜBA'nın İstanbul'da düzenlediği "Geçmişten Geleceğe Türk Bilim ve Teknoloji Politikaları" konulu toplantıda Süleyman Demirel tarafından söylenmiştir. 2004 yılında söylenmiştir ama, Demirel'in, işaret ettiğim, 1990'lı yıllardaki görünümünün de bir kanıtı olarak değerlendirilebilir: "dünyada 200 memleket var. ...189'u aslında Birleşmiş Milletler'e kayıtlı; ama [bu sayı] zaman içerisinde 200'ü bulacaktır. 200 ülkeden 15-20 tanesi teknoloji üreten ve üretebilecek olan ülkelerdir. Gerisi teknoloji almak durumundadır... Teknoloji alan ülkeler, teknoloji kolonileridir; teknoloji üretip satan ülkelerin kolonisidir, müstemlekesidir" (TÜBA [2005], *Geçmişten Geleceğe Türk Bilim ve Teknoloji Politikaları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ocak, Ankara, 15).

Bölüm XI

Yıl 2012: Sanayide Nereye Gelebildik ya da Nerede Takılıp Kaldık?

1940'lı yılların ikinci yarısında sanayileşmede durakladık, 1950'li yıllarda bu duraklamayı sürdürdük, üstelik pek çok alanda geri çekildik de ne yaptık; bunun yerine nasıl bir yol izledik ve nereye gelebildik? Bugün bulunduğumuz noktadan geriye doğru bakıldığında, görülen şudur: Başlangıçta, sanayileşme konusundaki ulusal arayışlarımız sonucu, bazen el yordamıyla da olsa bulduğumuz, ulusal çıkarlarımızı gözeten ve ulusal varlığımızın sürdürülebilmesini sağlayacak akılcı politikalar, tarihimizde yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan sanayi burjuvazisinin belirli bir sermaye birikimine ve belirli bir siyasi güce erişmesinden itibaren, bu sınıfın kısa vadeli, dar bakış açısının etkisi altında kalan politikalara dönüşmüştür. O akılcı politikaları üretenler

de zaten, temsil ettikleri ulusalcı bakış açıları ve idealizmleriyle birlikte, çoktan siyaset sahnesinde saf dışı kalmışlardır.

Söz konusu yeni sınıfın ana dinamiği elbette kâr elde edebilme ve kârını büyütme güdüsüdür. Ama bu sınıfın unsurları, aslında, kendilerine yabancı olan bir *girişimcilik* alanına atılmışlardır. Aileden gelen bir sanayicilik deneyimleri yoktur; ülkenin ilk kuşak sanayicileridirler. Deyim yerindeyse bu alanın "acemisidirler" Her şeyden önce, sanayici olarak içine yeni girdikleri bir dünya sisteminin, sanayi kapitalizminin, nasıl işlediğini öğrenmek durumundadırlar. Karşılarında, bu sistemin çarklarını çeviren, en az iki yüz yıllık deneyime sahip bir sanayi burjuvazisi ve miras aldığı, çok daha eskilere dayanan bir kültür birikimi vardır. Bu burjuvazinin ayırt edici özelliği girişimciliğidir; risk alabilmedeki yetkinliğidir; üretim tekniklerine, "çağın fennine, ilmine" olan hâkimiyetidir; yenilikçiliğidir, yaratıcılığıdır, mirasçısı olduğu *geliştirme kültürüdür*; uzun vadeli bakış açısıdır; devlet aygıtını kendi uzun vadeli çıkarları doğrultusunda kullanabilme konusunda kazandığı beceridir; bütün dünya coğrafyasında at oynatabilme pratiğidir. Evet, bütün dünya coğrafyasında at oynatır; ama sıra başkalarının da kendi coğrafyasında at oynatma teşebbüslerine gelince, sonuna kadar ulusalcıdır. Gücünü kendi ulus devletinden alır.

Bütün bu sayılanlar Batılı sanayi burjuvazisinin kültür dokusunda vardır; öyle ki, bu niteliklerden, örneğin yenilikçilik ve yaratıcılıkları Batılı sanayicilerin, deyim yerindeyse, sahip oldukları sermayeye sinmiştir. Bir çırpıda sayılabilecek şu kişilerin soyadları hiçbirimize yabancı gelmeyecektir: Cyruss Hall *McCormick* (1809-1889), Isaac Merritt *Singer* (1811-1875), Gottlieb *Daimler* (1834-1900) ve Karl Friedrich *Benz* (1844-1929), John Boyd *Dunlop* (1840-1921), George *Eastment* (1854-1932), King Camp *Gillette* (1855-1932)...

Bunların hepsi, soyadları marka olarak günümüze kadar gelmiş olan sanayicilerdir ama onları bir arada saymamın nedeni, hepsinin de sanayici olmadan önce mucit olmaları ve yaptıkları icatların ilk sermaye birikimlerinde belirleyici olmasıdır: [1]

1. Mümtaz Arıkan'ın *Cumhuriyet*'teki "Tarihte Bugün" köşesinde mucit sanayicilerin isimleri sıkça geçer. Burada isimleri sayılacak olanlar, örneğin, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_inventors (24.7.2012) adresindeki mucitler listesinde de bulunabilir.

İlk ekin biçme makinesini yapan (1831) Cyruss Hall *McCormick*, tarım makineleri üreten büyük bir sanayinin (McCormick Harvesting Machine Company) kurucusu olmuştur.

Isaac Merritt *Singer*, ilk düz dikiş makinesini 1850 yılında Boston'da ürettikten sonra, patentini 1851'de aldı ve ürettiği makine, "*Singer*", en çok tanınan dikiş makinesi oldu. Isaac Merritt Singer'in gerçekleştirdiği geliştirmeden önce dikiş makineleri ağır ve hantaldı, kullanımı zahmetliydi, sık sık bozulurdu, güvenilmezdi. Isaac Singer New Yorklu avukat Edward B. Clark'la birlikte I.M. Singer & Company'yi 1851'de kurdu.

Gottlieb *Daimler*, içten yanmalı motorlar ve otomobilin geliştirilmesinde rol oynayan öncü isimlerdendir. Yüksek hız gazolin motorunun (1885) ve ilk dört tekerlekli otomobilin mucididir. 1890'da *Daimler* Motoren Gesellschaft'ı kurmuş ve 1892'de ilk otomobilini satmıştır. Kurduğu şirket, sözünü edeceğimiz bir diğer otomobil şirketiyle 1926'da birleşmiş ve *Daimler-Benz* AG ortaya çıkmıştır.

Karl Friedrich *Benz*, motor tasarımcısı ve otomotiv mühendisidir; güç kaynağı olarak gazolinle çalışan motorların kullanıldığı otomobillerin mucidi olarak bilinir. Bertha Benz'le birlikte otomobil imalatçısı Mercedes-*Benz*'in kurucusudur.

John Boyd *Dunlop*, 1887'de ilk pnömatik ya da şişirilebilir lastiği geliştiren mucittir. 1888'de patentini almıştır ve soyadıyla anılan *Dunlop* Pneumatic Tyre Company'nin kurucularından biri olmuştur.

George *Eastman*, makaraya sarılabilen fotoğraf filminin ve "*Kodak*" adını verdiği fotoğraf makinesinin mucididir. Film patentini 1884'te almıştır; ve 1888'de bu filmi kullanan Kodak fotoğraf makinesini ortaya koymuştur. 1892'de dünyanın seri olarak standart fotoğraf malzemesi üreten ilk kuruluşlarından biri olan *Eastman* Kodak Company'yi kurmuştur.

King Camp Gillette, 19. yüzyıl ortalarından beri üretilmekte olan tıraş bıçaklarını, çeliğini işleme tekniğini geliştirerek incelten ve herkesin rahatça satın alabileceği kadar üretimini ucuzlatmayı başaran bir mucittir. King Camp Gillette, 1901'de *American Safety Razor Company'yi* kuracak, ertesi yılsa adını *Gillette Safety Razor Company* olarak değiştirecek, yani şirkete kendi adını verecek kadar başarılı ve ünlü bir sanayici olacaktır (Gillette'in ilginç bir özelliğini söylemeden geçmeyelim; kendisi ütopyacı sosyalisttir).

Böyle, "mucit sanayici", onlarca isim daha sayılabilir. Hatta mucitlik daha ziyade ürün bazında arandığı için isimleri mucitler listesinde geçmeyen pek çok Batılı sanayici de vardır. Örneğin *Henry Ford* (1863-1947) böyledir. Oysa onun asıl başarısı, modern sanayi kapitalizmine damgasını vuran ve kendi adıyla anılan bir üretim tarzını, "Fordist Üretim Tarzını" geliştirmiş olmasıdır. Yaptığı, iş sürecinde ("labour process") devrimsel bir yeniliktir ve ünlü Ford firmasının sermaye birikimi de her şeyden önce Henry Ford'un bu devrimsel yeniliğine dayanır. Aynı yeniliği alıp kendi işkollarına uyarlayan ve sermaye birikimlerini katlayan başka pek çok, yenilikçi sanayici de vardır.

Kökeninde böylesi mucitlerin, cesur girişimcilerin bulunduğu bir dünya burjuvazisi karşısında, bütün deneyimsizliğiyle, kendi konum ya da egemenlik alanını belirleyerek var olabilme arayışında olan Türkiye'deki yeni sınıfın unsurlarıysa, doğal olarak ürkektirler, temkinlidirler. Kurdukları işletmelerin varlığını sürdürebilmek için hiç olmazsa kendi iç pazarlarında makul bir paya sahip olmak ve zaman içinde bu paylarını büyütmek zorundadırlar; ama, söz konusu olan kendi iç pazarları bile olsa, oradan alacakları her pay, bu payı büyütmek için atacakları her adım, düne kadar o pazarın da sahibi olan yabancı firmaların aleyhine olacaktır. O nedenle, kendileri için ilahları kızdırmayacak güvenli bir yol bulabilmenin peşindedirler. Ve o yolu bulmuşlardır da... Rekabet ederek değil işbirliği yaparak, rakibi yanına ortak alarak pazara giriş...

Sonuçta bu yeni sınıfın unsurları, yabancılarla ortak olup onların lisansı altında üretim yapmayı yeğlemiş; üretmede / imal etmede yetkinleşmeyi öğrenirken bir yandan da kullandıkları teknolojiyi özümseyip onu geliştirme yetkinliğini de kazanmak yerine, gereksindikleri teknolojiyi sürekli olarak dıştan transfer etme ya da bu meseleyi bütünüyle, teknoloji üstünlüğünü elinde tutan yabancı ortaklarına bırakma yolunu seçmişlerdir.

Ülkedeki bütün sanayi işletmelerinin yabancı sermaye ortaklığıyla kurulması ya da kurulu olanların böyle bir ortaklığa gitmeleri elbette mümkün değildi. Ama, sanayiye damgasını vuranlar, büyük ölçekli işletmelerdir ve önemli olan da bu işletmelerin sermaye yapılarıdır. Bizim burada sözünü ettiğimiz yabancı sermaye ortaklıkları da büyük ölçekli işletmelerle ve onların önemli bir çoğunluğunun seçtikleri bu yolla ilgilidir.

Kaldı ki, yabancı ortaklı olmayan büyük ölçekli işletmeler, hatta bazı orta ölçekli işletmeler de, teknoloji gereksinimlerini genellikle yaptıkları lisans anlaşmalarıyla yine yabancı firmalardan karşılama yolunu seçmişlerdir. Lisans anlaşmaları, teknoloji üstünlüğünü elinde tutan yabancı firmalar açısından teknolojilerinin getirisini güvence altına almalarını sağladığı kadar kendi pazarlarını, lisans verdikleri firmalara karşı koruyabilmelerini de sağlayan anlaşmalardır. Lisans verilen firmalara, bu anlaşmalarla, örneğin ihracat sınırlamaları getirilebilmiştir. Ortada bir yabancı sermaye ortaklığı gözükmese bile, lisans anlaşması yoluyla kurulan bağ da, bir tür ortaklık –stratejik ortaklık– bağıdır.

Kısacası, teknoloji gereksinimlerini karşılamak için izledikleri yol ister yabancı sermaye ortaklığı isterse yabancıyla stratejik ortaklık olsun, her ikisi de aynı kapıya çıkmış; sonuçta kurulan sanayi, teknolojide bütünüyle dışa bağımlı bir sanayi olmuştur. Bu bağımlılığın başka ne tür bağımlılıklar yarattığına daha sonra değineceğiz.

Burada öncelikle vurgulamak istediğimiz nokta, ortaya çıkan yeni sanayi burjuvazisinin kendi varlığını ve geleceğini güvence altına almak için yabancı sermaye ile ortaklık ya da işbirliği yönünde yaptığı stratejik tercihtir. Bu tercih siyasi planda da karşılığını bulmuştur. 1940'lı yıların ikinci yarısındaki sendelemeler ve duraklamaları takip eden 1950'li yıllardan bu yana işbaşına gelmiş, ağırlıklı olarak da "liberal ekonomiye / serbest pazar ekonomisine / serbest rekabete" inanmış hükümetler, bu ideolojik kabullerinin bir sonucu olarak, List ve benzeri iktisatçıların görüşlerinin tam aksine, sanki sanayileşmiş ülkelerle eşit koşullardaymışız gibi, yabancı sermaye yatırımlarına, kapıları *kayıtsız şartsız açık tutmuşlardır*. Yabancılarla ortaklığı, bu ülkede belirli bir teknoloji yeteneği yaratılmasını, örneğin, imalatın dışında, tasarım geliştirmenin de bu ülkede yapılmasını sağlayacak yönde herhangi bir bağlayıcı şart koymaksızın teşvik etmişlerdir. Yukarıda açıklandı; 1920-30'lu yılların hükümetlerinin de ilke olarak, yabancı sermayeye karşı bir tutumları olmamış; tam aksine yabancı sermayenin memlekette yapacağı yatırımlarla "emeğimizi" değerlendirmesi istenmiştir. Sonraki on yılların farkı, yabancı sermayeye kapıların kayıtsız şartsız açılması ve kayıtsız şartsızlık dozunun giderek yükseltilmesidir. Petrol ara-

ma, üretim ve işleme faaliyetlerinden başlanarak uçak sanayine, telekomünikasyona ve bankacılığa varıncaya dek, ulusal açıdan stratejik öneme sahip bütün faaliyet alanları yabancı sermayeye sonuna kadar açılmıştır.

Seçilen yol bu olunca ve kaynağının yerli ya da yabancı olmasına bakılmaksızın "özel teşebbüsçülük", yerli iş âleminin ve desteklediği siyaset adamlarının ufkuna hâkim olan tek ideolojiye dönüşünce, aslında, Türkiye'de sanayinin ve sanayi burjuvazisinin doğuşuna kaynaklık eden iktisadi devlet teşekkülleri, devletin işletmeleri de, belli bir ideolojik duruşun; çok daha açık bir ifadeyle, özel sektör karşıtlığının somut sembolleri olarak görülmeye başlanmıştır. Ve 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren, iktisadi devlet teşekküllerinin ekonominin sırtında korkunç bir yük olarak görüldüğü, gösterildiği ve kadrolarıyla birlikte aşağılanıp lanetlendiği bir süreç başlatılmıştır.

Bu lanetleme süreci, sanayi burjuvazisinin kendi yetenek ve siyasi gücüne güvenir hale geldiği 1980'li yıllarda tırmanışa geçmiştir. Çünkü yabancı şirketlerle ortak kurulan fabrikalarda ve onların lisansları altında imalatta yetkinleşmeye başlayan; özellikle, o yıllarda uygulanan, *devletin ihracat teşvikleriyle*, ürettikleri malları Avrupa pazarlarında satabilme becerisini de kazanan sanayicilerimizin ve teknokratlarının artık hiçbir biçimde devlet işletmelerine gereksinimleri kalmamıştı. Devlet işletmelerinin itibarsızlaştırılması süreciyle başlayan kamudan özel sektöre beyin transferleriyle, devlet elindeki *"entelektüel sermaye"*ye yeterince el konmuş; bu beyinlerdeki bilgi ve deneyim birikimiyle ilk atılımın yapılması sağlanmıştı; daha fazlasına gereksinimleri yoktu. Bundan böyle gereksinim duydukları elemanlar daha farklı bir formasyonda yetiştirilmiş olmalıydı. Devletin öngördüğü fiyatlarla devlet işletmelerinden temin ettikleri ara mallara da artık ihtiyaç duymuyorlardı; çünkü ihracatta dünyaya açılmışlardı; o yoldan elde ettikleri döviz girdisiyle aynı malları dünya piyasalarından daha da ucuza temin edebilme imkânları vardı ve bunun da yavaş yavaş deneyimini kazanıyorlardı; özellikle de yabancı ortak bu konuda kendilerine yeterince yardımcı oluyordu. Artık büyüme aşamasındaydılar ve iç pazarın tamamına taliptiler. Devlet işletmelerinin elindeki *pazar payının el değiştirmesi* zamanı gelmişti. "Pazar payının el değiştirmesi", gerçekte, kamunun elindeki *sermayenin el de-*

değiştirmesi demekti. Sürdürülebilir başka bir seçeneğin de var olduğu yönünde bir izlenimin zihinlerde yer etmesine de, özel sektörün geleceğinin güvence altına alınabilmesi için artık asla izin verilemezdi.

Burada kullanılan "pazar payının ya da sermayenin el değiştirmesi" terimleri daha önce "Varlık Vergisi" ve "6-7 Eylül Olayları" dolayısıyla da kullanılmıştı. Başka bir boyutta, başka bir düzlemde ama işin özü temelde aynıdır. "Pazar payının ya da sermayenin el değiştir[til]mesi" Türkiye Cumhuriyeti'nin kendi sanayi burjuvazisini yaratırken kullandığı etkin bir araçtır ve bu araç daha sonra, yaratılan sanayi burjuvazisinin sermayesini büyütmek için kullanılmıştır.

Sonuçta, devlet işletmelerinin önemli bir bölümü, 1980'li yıllardan itibaren kendi kaderlerine terk edilmiş; çoğunun yenilenme yatırımlarına ve bu yolla ürünlerini iyileştirmelerine, çeşitlendirmelerine, maliyetlerini düşürmelerine izin verilmeyerek, ekonomik ve teknolojik açıdan ömürlerini doldurmaları beklenmiştir. Sonra da bu işletmeler, bilerek ve isteyerek yaratılan bu gerekçeye dayanılarak ya kapatılmış; ya da yok pahasına elden çıkarılmıştır. Her şeye rağmen büyük kârlar getireceği muhakkak olan pek çok büyük işletmenin satışıysa ya yurtsever kesimlerce açılan davalar nedeniyle ya da kamuoyundan yükselebilecek tepkilerden çekinildiği için gecikmiş ve bunların, 2000'li yıllara gelinceye kadar devlet eliyle işletilmesi zorunlu olarak sürdürülmüştür. Büyük işletmelerin, örneğin Türk Telekom'un, TEKEL'in, Petrol Ofis'in, TÜPRAŞ'ın, PETKİM'in satışları,[2] kamu

2. *Türk Telekom*'un %55 hissesi, 2005 yılında 6,550 milyar ABD Doları bedelle *Oger Telecoms* Ortak Girişim Grubu'na (Telecom Italia ve Saudi Oger'den müteşekkil) satıldı.
TEKEL'in sigara üretimiyle ilgili varlıkları *British American Tobacco* Tütün Mamulleri Sanayi ve Ticaret AŞ'ye satıldı (*RG*, 24.4.2008). Pipo, kıyılmış tütün ve nargile tütününün üretim ve dağıtım işi de, 8.10.2008'de *Tabac Turc* Nargile ve Pipo Tütün San. ve Tic. AŞ'ye devredildi.
TEKEL'in alkollü içki üretimiyle ilgili varlıklarıysa "[2004'te Nurol, Limak, Özaltın, TÜTSAB konsorsiyumunca] Mey adı ile kurulan şirkete 293 milyon dolara satıldı. Ortaklar şirketi idare edemedi. 2006 yılında *Texas Pacific Group* isimli Amerikan kaynaklı bir yatırım fonu Mey şirketini 810 milyon dolara satın aldı. Yeni yapıda şirket sermayesinin yüzde 10'una TC vatandaşı İsak Antika'nın yönetimindeki *Actera* isimli yatırım fonu sahip oldu" (Güngör Uras, *Milliyet*, 27.2.2011). 2011'de Mey'in yüzde 100 hissesi İngiliz içki grubu *Diageo* tarafından 2,1 milyar dolara satın alındı (*Vatan*, 24.8.2011).
TEKEL'in tuzlaları da aynı dönemde özelleştirildi.

varlıklarının satışında, kaynağını yurtseverlikten alan herhangi bir ölçüt ya da değer yargısına sahip bulunmayan ve alıcılarda, hiçbir biçimde, yerli-yabancı farkı gözetmeyen AKP yönetimine "*nasip olmuştur*"! Devlet işletmeciliğinin bütünüyle "*icabına bakmak*" konusunda AKP'nin üstlendiği bu misyon, Maliye Bakanı K. Unakıtan tarafından, kamu işletmeciliğinin simge adı *Sümerbank*'ın tarihe gömüldüğü ilan edilerek simgesel bir gövde gösterisine de dönüştürülmüştür: "Yakında Sümerbank tarihten siliniyor artık, bitirdik. Elinde bir şey kalmadığı gibi, ismini de kaldırıyoruz. İsim hakkını satarız o başka..." (*Milliyet*, 28 Temmuz 2005).

Belki bu noktada bir parantez açıp, sanayi burjuvazimizin sanayi kültürü değil de doğrudan sanayi ahlakı hakkında birkaç şey söylemek gerekir. Bilindiği gibi, Türkiye'deki pek çok sanayi kolu, *Sümerbank* eliyle kurulmuş; bu sanayi kollarındaki ilk bilgi ve deneyim birikimi bu kurum eliyle sağlanmıştır. Sümerbank'ın yetiştirdiği pek çok teknik eleman özel sektör fabrikalarının kuruluş ve işletilmesinde görev almış; Sümerbank'ta edindikleri bilgi ve deneyim birikimini özel sektöre taşımışlardır. Ya da Sümerbank'ın burslu olarak yurtdışında yetişmelerini sağladığı pek çok mühendis, kimyager burs borçlarını ödedikten sonra özel sektöre geçmişlerdir. Örneğin tekstil sektörü, her iki şekilde de Sümerbank'tan en büyük yararı sağlamış olan sektördür. Ne var ki, "Sümerbank tarihe gömülürken", Türk sanayicisinin ağzından tek bir saygı sözcüğü bile çıkmamıştır. Bu, kendini doğuran şartları aşmış olmanın bir sonucu mudur; yoksa o şartlara tamamen yabancılaşmanın sonucu mudur, üzerinde düşünmek gerekir. Ama her ne olursa olsun bir ahlak meselesidir, deyip bu parantezimizi kapatırken, bana düşen saygı borcumu öder mi bilmiyorum ama, bu konuda daha önce *CBT*'de yayımlanan ve yalnızca sanayicilerimizin değil, toplumumuzun başka katmanlarının da ahlak sorununu dile getiren iki yazıma (bkz. Okuma Parçası XVII/a-b) burada da yer vermeden önce yeni bir parantez açıp, hemen şunu da kaydedelim:

Sümerbank, genç Cumhuriyetle, özellikle de Atatürk döneminin Türkiye'si ile özdeşleşmiş, saygınlığı yüksek iki kuru-

TÜPRAŞ, Koç-Shell Grubu'na satıldı; 26 Ocak 2006'da bu gruba devri gerçekleşti. *Petkim* de, sermayesindeki %51 oranındaki kamu hissesi 30 Mayıs 2008'de "blok satış" yöntemiyle *SOCAR & Turcas* Petrokimya AŞ'ye satılarak özelleştirildi.

mundan biridir. Bilindiği gibi, diğeri ETİBANK'tır. "Sümerbank tarihe gömülürken", onu tarihe gömenlerin, Atatürk döneminin Türkiye'sine ait bir simgeyi daha yok etmiş olmanın ideolojik hazzını yaşamadığını sananlar varsa, sabık Maliye Bakanı'nın yukarıdaki sözlerini yeniden okuyup üzerinde düşünmelidirler. İmdi bu parantezi de kapatıp, önce okuma parçamıza, sonra tekrar konumuza dönelim.

Okuma Parçası XVII/a

"Sümerbank tarihten siliniyor artık, bitirdik..."

28 Temmuz 2005 günlü *Milliyet* gazetesinde yer alan bir haberde Bakan Unakıtan'ın "Yakında Sümerbank tarihten siliniyor artık, bitirdik. Elinde bir şey kalmadığı gibi, ismini de kaldırıyoruz. İsim hakkını satarız o başka..." dediği yazılıydı. İşçi sendikalarının ve Türk sanayinin önde gelen temsilcilerinin Bakan'ın kullandığı ifadeye tepki göstermelerini beklerdim; böyle bir tepki gelmedi. Niçin tepki beklerdim, nedenini söylemeden önce şunu belirteyim: Bakan boş yere böbürlenmiş; çünkü "Sümerbank'ı bitirme onuru" aslında kendilerine ait değildir. Bu "onur", özellikle 1980'li yıllardan itibaren Sümerbank [SB] fabrikalarında ekonomik ve teknolojik ömürlerini dolduran makinaları, üretim hatlarını yenilememe kararını veren ve bu kararı uygulatan siyaset adamlarına ve iktidar sahiplerine aittir.

Sümerbank'ı Bitirme Marifeti...

Her makinanın ekonomik/teknolojik bir ömrü vardır. Fabrikanızın makinaları ekonomik/teknolojik ömürlerini doldurdukça onları yenilemiyorsanız (yenileme yatırımı yapmıyorsanız) ve değişen ekonomik ölçeği yakalamak için mevcut üretim kapasitenizi yükseltmiyorsanız (tevsî yatırımı yapmıyorsanız); zaten, fabrikanızı kapatmaya karar vermişsiniz demektir. Onun için *"SB'yi bitirme marifeti"*, aslında bu tür yatırımları yapmama kararını verenlere; bunu uygulatanlara aittir. Fabrika öldükten sonra nasıl olsa onu gömen biri bulunur. Hurdacılar ne güne duruyor?

"Tarihten silme" Bakan için bir böbürlenme vesilesi olabilirdi; ama, burada o da geçerli değil. Çünkü *"bitirilen SB"* geçmişte önemli bir rol oynamışsa, tarihten silinmesi değil; ancak tarihte hak ettiği yeri alması söz konusu olabilir. SB'nin, sanayimizin kurulmasında, gelişmesinde tarihsel bir rol oynadığını, düne taraf sız gözle bakan herkes bilir. Özellikle tekstil sanayimiz için SB tam bir okul olmuş-

tur; mühendis, usta, yönetici yetiştiren bir okul. Türkiye'ye fabrika kurmayı, sınai üretimi, sanayiciliği öğreten bir okul.[3]
"Sümerbank" adını daha çok, bu kurumun özelleştirilip hortumlanan bankası vesilesiyle duymuş olan pek çok genç okur, SB'nin Türkiye'deki demir-çelik; kâğıt ve refrakter malzeme (ateş tuğlası) sanayilerinin de kurucusu olduğunu ya da SB Gemlik Sunğipek [imla hatâsı yok; özgün adı bu] Fabrikası'nın kimya sanayimizin kuruluşunda rol alan pek çok mühendis için okul görevi gördüğünü de bilmez. Özellikle bu okurlar için, iki hafta sonra, SB'nin 1973 yılında çekilmiş bir fotoğrafını sunacağım. Bu yılı özellikle seçtim; çünkü 1973, SB fabrikalarının teknolojik olarak yenilenmeye ve tevsî edilmeye başlandığı Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemlerinin arkada bırakıldığı (1963-67; 1968-72); aynı tür yatırımların süreceği Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ise (1973-77) başladığı yıldır ve SB o tarihlerde tam anlamıyla hayattadır.

Tepkisizlik...

Gelelim, belirttiğim kesimlerden niçin tepki beklediğime. 1972 sonu itibariyle, SB'nin istihdam ettiği kişi sayısı 41.048'dir (Bugün otomotiv ana sanayimizin istihdam ettiği kişi sayısı 40 bindir). 41.048 çalışanın 36.290'ı işçi statüsündedir. Bu kadar işçiye on yıllarca iş imkânı sağlayan bir kurum tarihin sayfalarına aktarılırken, ey benim sevgili işçi sendikalarım, hiç olmazsa sizlerin, Sayın Bakanı saygılı olmaya davet etmeniz gerekmez miydi?
Ve sanayimizin saygı değer temsilcileri... Girişimcilik kültürü ve yeterli sermaye birikimi olmayan bir ülkede ilk sinai bilgi ve deneyim birikimini –zihinsel sermaye– yaratmak amacıyla kurulan ve Türk Sanayi'nin kurulup gelişmesinde önemli işlevler gören bir kurum "tarihin sayfalarına gömülürken" biraz saygılı davranılmasını sizler isteyemez miydiniz? Sanayicilerimiz tarihsel bellekten bu denli mi yoksun? Eğer öyleyse, gücünü bilim, teknoloji ve sanayide güçlü olan uluslardan alan küreselleşme rüzgârları, önüne kattığı Türk Sanayicilerini de kolayca silip süpürecek demektir. O zaman da,

3. Konuyla ilgili olarak yazdığı mektupta Sümerbank'ı, *"mühendisliği daha da önemlisi mühendislik etiğini öğrendiğim bir kurum"* sözleriyle niteleyen Müfit Akyos'un şu tespitini de ekliyorum: [Sümerbank, aynı zamanda] *"dönemin çağdaş yönetim tekniklerini ve yapılanma biçimlerini ülkeye getiren"* [bir kurumdu] (Akyos; Müfit [2012], 29 Haziran 2012 tarihli mektubu; Aykut Göker'in Özel Arşivi). Akyos, bir Sümerbanklı olarak yaptığı bu tespiti doğrulayan bir araştırmayı da kaynak gösteriyor: Aytemur, Janset Özen (2010), *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri Sümerbank (1930-1945)*, Libra Kitapçılık Yayıncılık, Mayıs, İstanbul. İncelediğim bu güzel araştırma için Akyos'a teşekkürlerimle...

"Yakında Türk sanayi burjuvazisi tarihten siliniyor artık, bitirdik. Elinde bir şey kalmadığı gibi, ismini de kaldırıyoruz. İsim hakkını satarız o başka..." diye demeç verecek bir bakan çıkar herhalde; ama ona tepki gösteren çıkar mı, bilemem.
CBT, 15 Ekim 2005

Okuma Parçası XVII/b

Eski kuşak Sümerbanklılara saygıyla...

"*Sümerbank*" adını, kurumun özelleştirilen bankası vesilesiyle duymuş genç okurlar için, 1973 yılında çekilmiş bir fotoğrafını sunacağımı yazmış; niçin bu yılı seçtiğimi de belirtmiştim. İşte o fotoğraf...

3 Haziran 1933'te kurulan Sümerbank [SB] Sanayi ve Maadin Bankası'nın, hepsi de 1800'lü yıllarda kurulmuş dört fabrikasını devralıyor: Bakırköy Pamuklu Dokuma, Feshane [Defterdar] Yünlü Dokuma, Hereke İpekli ve Yünlü Dokuma ve Beykoz Deri ve Kundura... 1934'te Kayseri Bünyan Halı İpliği Fabrikası'nı satın alarak fabrika sayısını beşe çıkaran SB'nin, 1973'e gelindiğinde, büyük çoğunluğunu kendisinin kurduğu fabrikalarla bu sayıyı 30'a yükselttiğini görüyoruz.

Anadolu'ya Yayılan Sanayi

Bütün bir Anadolu coğrafyasına yayılmış, ilave 25 fabrikayı, adlarını kısaltarak analım: Kayseri Pamuklu, Adana Bez, Maraş Pamuklu, Malatya Pamuklu, Erzincan Bez, İzmir Basma, Denizli Bez, Nazilli Basma, Ereğli [Konya] Pamuklu, Eskişehir Basma, Adana Çırçır; Taşköprü [Kastamonu] Kendir; Merinos [Bursa] Yünlü, Diyarbakır Yünlü, Isparta Halıcılık; Gemlik Sunğipek ve Viskoz Mamulleri; Sivas Çimento; Filyos [Zonguldak] Ateş Tuğlası, Konya Krom Mağnezit Tuğla; Kütahya Keramik; Yıldız Porselen, Yarımca Porselen, Bozüyük Seramik; Bolu Sun'i Tahta; ve Ordu Soya...

SB, kendi fabrikalarından başka, sermayelerinin %72-%99'una sahip bulunduğu yedi işletmeyi daha yönetmektedir: Antalya Pamuklu Dokuma, Bergama Pamuk İpliği ve Dokuma, Manisa Pamuklu Mensucat, Adıyaman Pamuklu Dokuma, Karaman Pamuklu, Nevşehir Pamuklu Dokuma, Salihli Palamut ve Valeks... Kısacası, 1973'ün SB'si 37 fabrikayı işleten-yöneten bir kuruluştur. Unutmamak gerekir; İzmit Kâğıt Fabrikası ile Karabük Demir Çelik Fabrikası'nı kurup (ilki 1936'da, ikincisi 1944'te işletmeye açıldı) 1955 yılına kadar işleten de SB'dir. Bunlar 1955'te ayrı iktisadi devlet teşekkülleri haline getirilmişlerdir.

SB'nin, yukarıda andığım, yönetimi kendisine ait yedi sanayi iştirakinden başka 28 iştiraki daha vardır. Önemli birkaçı ve SB'nin bunlardaki sermaye payları şöyle: Türkiye Şeker Fabrikaları AŞ (%33,3), Ereğli Demir ve Çelik (%29,2), Mannesman-Sümerbank Boru Endüstrisi TAŞ (%35,7), BASF-Sümerbank Türk Kimya Sanayi AŞ (%44,3); Soda Sanayi AŞ (%20), Tarsus Mensucat Boyaları Sanayi TAŞ (%91,6), Balıkesir Pamuklu Dokuma Sanayi TAŞ (%21); Seramik Ham Maddeleri Tic. San. AŞ (%20), Türkiye Yapağı ve Tiftik AŞ (%37,5), Güven Sigorta (%39,8)...
SB'nin bunların dışında, yine 1973 verilerine göre, bütün Türkiye coğrafyasına dağılmış 285 satış mağazasının bağlı bulunduğu bir Alım ve Satım Müessesi ve 28 şubesi bulunan bir bankası vardır...

Bir Gün Elbette Yazılacak...

1972 sonu itibariyle, SB'nin istihdam ettiği kişi sayısı 41.048'dir (önceki yazımda da değinmiştim, bugün otomotiv ana sanayimizin istihdam ettiği kişi sayısı 40 bindir). 41.048 çalışanın 36.290'ı işçi statüsündedir; 4.758'i ise memur statüsünde. Memur statüsünde olanların 810'u teknik elemandır; 1.413'ü ise Alım ve Satım Müessesesi'nde ve bağlı mağazalarında çalışmaktadır.
Bu köşeye sığdırabilmek için sizlere SB'nin küçültülmüş bir fotoğrafını sunabildim. Ama, asıl anlatılması gereken, SB'nin sayısal büyüklüğü değil, Türkiye'de sanayinin kurulup gelişmesindeki katkısıdır; okul işlevi görmesidir; bu işlevin bir gereği olarak, 1930'lu yıllarda başlattığı teknik çeviri çağıdır (dilerim, çevrilen ilk kitaplar koleksiyonu Bursa Merinos'taki Araştırma-Geliştirme Merkezi'yle birlikte yok olmamıştır); Anadolu'ya, sanayi kültürünü taşımada üstlendiği misyondur; kurumsal yapısı, özellikle, proje ve şartname hazırlanmasından firma seçimine kadar, fabrika kurmanın her aşamasında şeffaflığı sağlayan kurumsal mekanizmalarıdır; sanılanın aksine, işlerinin ehli uzmanları çalıştırabilmesidir.[4]
Araştırmacılar, elbette bir gün bütün bunları ortaya koyacaklardır; eski kuşak *Sümerbanklılara* saygıyla, minnettarlıkla...
CBT, 29 Ekim 2005

4. Sümerbank'ın işletmeleri hakkındaki bilgiler ve sayısal veriler için bkz. Sümerbank (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank: 1933-1973*, Sümerbank Yayını, Ankara. Sümerbank'ın kurulduğu 1930'lu yıllardaki misyonu konusunda yapılmış dikkate değer bir çalışma olarak bkz. Tuna, Serkan, Doç. Dr. (2009), *Dünya Ekonomik Krizine Bir Cevap mı? Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, Eylül, İstanbul.

Devlet işletmelerinin elden çıkarılması meselesi üzerinde bugüne dek çok şey yazıldı. Pek çok müellif bunun lehinde ya da aleyhinde pek çok görüş ortaya koydu. Görülen o ki, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, sonuçta, ulusun tümüne ait olan bu varlıklar yok pahasına elden çıkarılmış ve toplum, kendi yararına (hem de bu yararı maksimize edecek biçimde), özellikle ekonomik kriz dönemlerinde ya da şu veya bu nedenle dıştan gelecek ekonomik baskı ya da ambargo gibi tehditlerin yükseldiği dönemlerde akıllıca kullanılması mümkün olan pek çok stratejik önemdeki kurumdan yoksun bırakılmıştır. En az bunun kadar önemli olmak üzere, toplum, kendi lehine akıllıca kullanılabilecek çok önemli gelir kaynaklarından da yoksun bırakılmıştır. Bu gelir kaynakları, örneğin uzun vadeli ulusal bir sanayi stratejisi çerçevesinde özel sektörün teknoloji alanında atılım yapmasını destekleyecek, onun ARGE açığını kapatacak araştırma merkezlerinin kurulması için kullanılabilirdi. Ayrıca, işletme sorumlulukları ister özel sektörün ortak olacağı araştırma konsorsiyumlarına isterse doğrudan kamuya bırakılmış olsun, yine bu merkezlerce yürütülecek faaliyetlerin finansmanı da aynı gelir kaynaklarından desteklenebilirdi.

Ya da bir kısım kamu işletmeleri, özel sektöre de örnek olacak, yeni ürün geliştirme konusundaki pilot tesisler olarak kullanılabilirdi. Örneğin, tekstilin geleceğinde Türkiye'nin de söz sahibi olmasını öngören bir hükümet, Sümerbank'ın Bursa Merinos Fabrikası'nı temelden yok edeceğine, böyle bir pilot tesis olarak değerlendirebilirdi. Çünkü bu fabrika, zaten, bütün engellemelere, kadro kısıtlarına rağmen, el yordamıyla da olsa, tekstilde bir araştırma ve eğitim merkezi olma yolundaydı.

Bu kayıpların hepsinden daha önemlisiyse, sonuç olarak, ülkenin sanayileştirilmesi motifinin ağır bastığı bir sanayi kültürü oluşumunun kamuda kalan son izlerinin, bu kültürün yarattığı kadrolarla birlikte yok edilmesidir. Böylece, geriye sadece özel sektör sanayi ve oluşabildiği kadarıyla da o kesim üzerine inşa edilmek istenen sanayi kültürü kalmıştır.

Bu denememizde ele alınan konu açısından önemli olan nokta da, özel sektör üzerine inşa edilen bu kültürle ülke sanayinin nereye gelebildiğidir.

Bugünkü sanayimiz, buraya kadar yazılanlardan da açıkça anlaşılacağı gibi, sadece *imalatta yetkinleşmiştir*. Burada yine

bir parantez açıp, "imalatta yetkinleşme" konusuna biraz açıklık getirelim. Türkiye'de, "üretim" ve "imalat" sözcükleri çoğu zaman birbirinin yerine kullanılıyor ya da "sınai" açıdan "üretim" dendiğinde kastedilen "imalat" oluyor. Oysa "imalat", "üretim" sürecinin aşamalarından yalnızca biridir. Yeni kullanıma sunulan bir ürünü düşünün. Bu ürün önce birilerinin zihinlerinde bir *kavram* olarak belirir; bir kavram olarak zihinlerde *gelişir*; sonra o kavram bir *tasarıma* dönüşür. Eskiden kâğıt üzerinde dönüşürdü; günümüzde artık elektronik ortamda dönüşüyor... Bu dönüşümde o kavram, hesabın-kitabın süzgecinden geçer; bilim ve/veya teknoloji alanında ortaya konan yeni bilgilerle donanır; bilim ve teknolojinin o gün gelmiş olduğu aşamadan bir yanıt bulunamazsa, dönülür; bilim ve teknoloji dünyası tekrar *ARGE*'ye zorlanır... Kısacası her yeni tasarımın, her *tasarım geliştirmenin* ardında, aslında, yüklü bir ARGE süreci vardır. Tasarım geliştirme aşaması tamamlanınca, çoğu zaman o tasarım bir *prototipe* dönüştürülür. Prototip denenir: Sonuç olumsuzsa başa dönülür. Bu dönüşler defalarca yinelenebilir; olumlu sonuç alınıncaya dek... Sonuç olumluysa, geliştirilen tasarım *doğrulanmış* olur. İşte bu aşamadan sonra ancak *imalata* geçilir. İmal edilen ürünün pazara sürülmesiyle de iş bitmez. *Satış sonrası teknik hizmetler* vardır; kullanımda ortaya çıkan sorunların *geri bildirimleri* ve bu bildirimlere göre yapılan *yeni geliştirme çalışmaları* vardır. Bütün bunlar ve burada işi uzatmamak için zikretmediğimiz başka pek çok ara aşama, *üretim süreci* dediğimiz bütünün olmazsa olmaz parçalarıdır. Her aşamada belli bir *net katma değer* yaratılır. Bilim ve teknolojideki gelişmeler; ürünlerin teknoloji muhtevalarındaki büyük artış, imalat öncesi üretim aşamalarına olağanüstü bir faaliyet yoğunluğu ve önem kazandırmıştır. Buna paralel olarak da, üretimde, imalat öncesi aşamaların, net katma değerdeki payları ağırlık kazanmıştır. Bu aşamalarda, yani tasarım geliştirmede, teknoloji geliştirmede yetkinlik kazanan firmalar/ülkeler, yaratılan toplam net katma değerden aslan payını alırlar. Sadece imalatta yetkinleşmiş firmalar/ülkelerse, teknoloji hâkimiyetini ellerinde tutan firmaların/ülkelerin dayattıkları teknolojik girdi fiyatları ve mamul satış fiyatları nedeniyle mümkün olan en azla yetinmek durumundadırlar. Dayatılan sadece teknolojik girdi fiyatları değil, aynı zamanda mamul

satış fiyatlarıdır da. Çünkü teknolojiyi sağlayan yabancı ortağın lisansı ve markası altında üretilen ürünler, yalnızca iç pazar için değil, aynı zamanda, yabancı ortağın dünya stratejisine uygun olarak dış pazarlar için de üretilmektedir. Bu nedenle, ihraç fiyatları, yabancı ortağın rakipleriyle baş edebileceği bir düzeyde olmalıdır. Yabancı ortağı olmayan ama dünya pazarlarını elinde tutan firmaların kendi coğrafyalarında ya da bir başka coğrafyadaki fabrikaları için, onların öngördüğü teknik özelliklere ve kalite şartlarına uygun girdiler (örneğin otomotiv yan sanayinin üretim konusu olan parça ve komponentleri) üreten firmalar için de durum aynıdır. İhraç fiyatları kendilerine dayatılan fiyatlardır. Sözün kısası Türkiye, teknolojideki üstünlükleriyle dünya pazarlarında rekabet üstünlüklerini sürdüren firmaların imalat yeri olmuştur. Şimdi parantezimizi kapatıp yineleyelim. *Türkiye'de kurulu sanayi, sadece imalatta yetkinleşmiştir.* Sözü kısası, sanayi kültürümüz, edindiğimiz *imalat kültürü* ile sınırlı kalmış ve *geliştirme kültürüne geçiş* yapılamamıştır.

Geliştirme kültürü dilimine geçiş meselesinde önümüze çıkan güçlü engel, özel sektörde oluşan sermaye yapısıdır.

Sanayileşme her şeyden önce iktisadi bir süreç olarak ele alındığında, ülkemizdeki bu sürecin ideolojik ufkunun kapitalizme özgü motiflerle belirlendiğine yeri geldikçe işaret etmiştik. Daha açık bir ifadeyle söylersek, temel anlayış, liberal ekonomiye dayalı ve bu ekonomiye özgü ana motifler korunarak "sanayileşmiş" bir ülke yaratmaktı; bunun da olmazsa olmaz koşulu ulusal sermayenin yaratılabilmesiydi. Yola çıkıldığında verili koşul, sermaye birikimindeki yetersizlikti. Bu yetersizliği gidermek için, ama bundan çok daha önemli olarak, yerli sermayenin yetersiz olduğu bir ülkede kapitalist sistemi güvence altına almak için, kapılar yabancı sermayeye, yukarıda belirtildiği gibi, hep sonuna kadar açık tutulmuş; doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, yabancı sermaye ortaklıklarını teşvik eden politikalar izlenmiştir.[5]

5. Yabancı sermayeyi teşvik için çıkarılan ilk kanun, 1.3.1950 tarih ve 5583 sayılı "Hazinece Özel Teşebbüslere Kefalet Edinilmesine ve Döviz Taahhüdünde Bulunulmasına Dair Kanun"dur (*RG*, 4.3.1950). Daha sonra bunun yerini 1.8.1951 tarih ve 5821 sayılı "Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu" (*RG*, 9.8.1951) almıştır. Bu kanun da daha sonra çıkarılan 18.1.1954 tarih ve 6224 sayılı *Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu*'na (*RG*, 23.1.1954) esas teşkil etmiştir.
Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu yapılan çeşitli değişikliklerle 17 Haziran 2003'e kadar yürürlükte kalmış; daha sonra bu kanunun yerini 5.6.2003 tarihinde kabul

Bu politik çizginin sonucu, *Türkiye'de, yabancı sermeye ile ortaklık ilişkileri ağır basan bir sanayi sermayesinin yaratılması ve Türkiye'nin, yabancı ortağın teknoloji gücüne dayanan bir imalat merkezi olmasıdır.* İmalatın yabancı ortağın lisansı ve çoğu zaman da onun markası altında yapıldığı bir merkez.... Üstelik teknolojideki dışa bağımlılık, teknoloji muhtevası yüksek, kritik imalat girdilerinde de ithalata bağımlılığı getirmiştir.

Örneğin, sanayimiz açısından stratejik öneme sahip otomotiv, elektronik ve savunma sanayi gibi sanayi kollarında girdi olarak kullanılan, yüksek teknolojili sanayilerin ürünü kritik komponent ve malzemelerde önemli ölçüde ithalata bağımlıyız. Tüketici elektroniğinde bile bize kalan, neredeyse, yerli işçilikten, kozmetik katkılardan ibarettir. Bütün dünyada olağanüstü bir önem kazanan ve olağanüstü bir getiri kaynağı olan ilaç sanayinde, özellikle ilaç aktif maddeleri açısından bütünüyle dışa bağımlıyız. Oysa ilaç sanayinde asıl net katma değeri yaratan süreç yeni ilaç aktif maddeleriyle ve bu maddeleri esas alan yeni ilaçlarla ilgili araştırma ve üretim süreçleridir.

Tıbbi elektronik, optoelektronik ve telekomünikasyon sanayileri; ölçme ve kontrol cihazlarını, bilgi işlem makinelerini üreten sanayiler gibi, teknolojideki dışa bağımlılığımız nedeniyle kuramadığımız ya da çok zayıf kaldığımız yüksek teknolojili sanayiler vardır. Bu sanayilerin üretim konusu olan cihazların, makinelerin neredeyse tamamı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Denememizin başında da belirtildiği gibi, havacılık ve uzay sanayinde, raylı ulaşım sistemleri ile ilgili sanayilerde ve enerji üretiminde kullanılan makineleri üreten sanayilerde de durumumuzun farklı olduğu söylenemez. Türkiye yüksek hız trenlerini ve diğer raylı sistemlerini bile dışarıdan satın alan bir ülkedir. Neredeyse bütün sanayi kollarında imalat için, üretim için kullandığımız makineler, esnek otomasyon, esnek üretim sistem ve bantları için de durum budur...

---

edilen 4875 sayılı *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu* (*RG*, 17.6.2003) almıştır. 6224 sayılı Kanun'un esasını 10. maddesi belirlemekteydi. Bu madde şudur: "Yerli sermaye ve teşebbüslere tanınan bütün haklar, muafiyetler ve kolaylıklardan, aynı sahalarda çalışan yabancı sermaye ve teşebbüsler de aynı şartlar dahilinde istifade ederler." 4875 sayılı Kanun'un esasınıysa 3. maddesinin "Yatırım serbestîsi ve millî muamele" konulu "a" bendi belirlemektedir. Buna göre, "Uluslararası anlaşmalar ve özel kanun hükümleri tarafından aksi öngörülmedikçe; 1- Yabancı yatırımcılar tarafından Türkiye'de doğrudan yabancı yatırım yapılması serbesttir. 2- Yabancı yatırımcılar yerli yatırımcılarla eşit muameleye tabidirler."

Kısacası, Türkiye Kalkınma Bankası (*TKB*) Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü'nce (*ESAM*) yapılan ve 2005-2010 yıllarını kapsayan yeni bir araştırmada da açıkça ortaya konduğu gibi, "net katma değer yaratmada son derece kısır; ihraç ettiğinden çok ithal eden; üretimini, kendi yarattığı katma değeri yükselterek değil, ithalatını artırarak yükselten bir imalat sanayine" sahibiz! Ortaya çıkan sonucu kestirmeden söyledim ama, ESAM Müdürü Oktay Küçükkiremitçi'nin aynı araştırmada yer alan imalat sanayinin geneline ilişkin değerlendirmelerine göz atıldığında durumun gerçekten de böyle olduğu görülecektir. Bu sonuç hakkında, sayısal büyüklükler olarak da burada hemen bir fikir edinilebilmesi için, Küçükkiremitçi'nin, her biri ayrı bir uzman tarafından incelen 22 sektörden hareketle yaptığı değerlendirmelerden çarpıcı birkaç tanesine aşağıdaki kutuda yer verilmiştir (aktarımdaki ifade biçimi bana ait):[6]

Kutu II

İmalat Sanayimizle ilgili Çarpıcı Birkaç Fotoğraf Karesi...

İmalat sanayinde, 2003-2008 yılları arasında üretim değeri %57 artmış. Ama biliyorsunuz, *asıl marifet yaratılan katma değeri artırmaktır*. Katma değerdeki artışsa, ne yazık ki, %23'te kalmış... Üretimimizi artırmışız; ama bizim katkımız aynı oranda artmamış...

Sanayimizin katma değer yaratma yeteneği konusunda biraz daha fikir edinilebilmesi için bir değerlendirme sonucu daha: 2003'te yaratılan katma değerin üretim değerindeki payı %25,1 iken, bu pay, 2008'de %19,7'ye gerilemiş... Yani, katma değerin üretimdeki payı %22 gerilemiş... Peki, biz üretimimizi nasıl oluyor da artırabiliyoruz? Sorunun yanıtını aşağıdaki değerlendirme sonucunda bulabilirsiniz.

İhracatımızın arttığı biliniyor: 2005-10 döneminde ihracatta %54 artış kaydetmişiz. İthalatımız da artıyor; ithalatta da %57 artış kaydetmişiz. Olabilir... Ama, ihracatımızın GSYİH içindeki payı söz konusu dönemde %14'te sabit kalırken ithalatımızın payı hem %14'ün üzerinde hem de 2005'te %20 iken, 2010'da %21'e

6. Bkz. Küçükkiremitçi, Oktay (2012), "İmalat Sanayi ve Ana Sektörlerinin Performans, Yapısal ve Mekânsal Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", Türkiye Kalkınma Bankası AŞ Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü (2012), *Türkiye İmalât Sanayiinin Analizi (2005-2010 Dönemi, 22 Ana Sektör İtibariyle)*, TKB Yayını, Ankara, s. 1-46.

yükselmiş. Daha da kötüsü, ihracatın ithalatı karşılama oranı da dönem başında %71 iken dönem sonunda %69'a gerilemiş...
Sonuç: İhraç ettiğinden çok ithal eden; üretimini, kendi yarattığı katma değeri yükselterek değil, ithalatını artırarak yükselten bir imalat sanayimiz var.
"Asıl marifetin yaratılan katma değeri artırmak" olduğuna işaret edilmişti. Tabii, gösterilmesi gereken kritik bir marifet daha var; o da, sanayimizin rekabet gücünün artmasıdır. Oysa 2005-10 döneminde rekabet yeteneğimiz (açıklanmış karşılaştırmalı üstünlük) aynı kalmış. Hiç olmazsa aynı kalmış diye düşünüyorsanız; mesele yok...
Bu son kare Küçükkiremitçi'den aynen alındı: "2005-10 döneminde en düşük performansı gösteren sektörler ise son sırada yer alan 'Radyo, TV vb Cihazlar' sektörü ile sondan ikinci sırada yer alan 'Büro, Muhasebe ve Bilgi İşlem Makineleri' sektörleri olmuştur. Bu iki sektör 22 sektör içinde en yüksek teknoloji düzeyine sahip olanlardır." Bu tespite bir yorum eklemek gerektiğini sanmıyorum...

Ülkemizde, yabancı sermayeyle ortaklığın belirleyici olduğu bir "sanayi sermayesinin" yaratılması, doğal olarak aynı sürecin ürünü olan sanayi burjuvazisinin edindiği kültürün de karakteristik çizgilerini belirlemiştir. Çünkü sanayicimiz, sanayi bilgi ve deneyimini yabancı ortağının kılavuzluğunda edinmiştir. Bu öğrenme sürecinin, yerli sanayicimiz ya da yabancıyla ortaklık yaptığı işletmedeki yerel teknokratlar ve mühendisler açısından çok büyük zorluklar ve sınırlamalar içerdiğini kabul etmek gerekir. Çünkü burada yabancı ortağın bir çıkmazı vardır. Sahip olduğu, bütün bilgi ve deneyimi yerel ortağına, yerel teknokrat ve mühendislere aktardığı takdirde kendi eliyle kendisine rakip yaratmış olacak; en azından bu olasılığa kendi eliyle kapıyı aralamış olacaktır. Onun için, eşyanın tabiatı gereği, bilgi ve deneyim aktarımları, teknoloji üstünlüğünü elinde tutan yabancı ortak tarafından denetim altında tutulacak; sınırlanacaktır. Daha somut bir ifadeyle söylersek, yabancı ortak (ki o teknoloji üstünlüğüne, "know how"a sahiptir) üretim sürecinde belirleyici olan aşamaların yerel işletmede gerçekleştirilmesine izin vermeyecektir. Hatta, ortak olduğu işletmede çalışan yerel mühendisler, kendi ülkesindeki ana fabrikasında eğitim görmeye ya da herhangi bir

teknik meseleyi görüşmeye geldiklerinde, onları fabrikasında yer alan ve asıl net katma değerin yaratıldığı ARGE ve tasarım geliştirme birimlerine sokmak da istemeyecektir. Bilinen açık gerçektir; ARGE ve tasarım geliştirmede üstünlüğü elinde tutan üretim ve rekabet üstünlüğünü de elinde tutar ve onun için de hiçbir firma o üstünlüğünü borçlu olduğu, ARGE'deki ve tasarım geliştirmedeki yetkinliğini göz göre göre bir başkasına kaptırmak istemez. Yabancı sermaye ortaklığındaki işletmeler için burada söylenenler, yabancılara ortaklık değil ama lisans bağıyla bağlı işletmeler için de aynen geçerlidir.

Yabancı ortaklı olsun, olmasın, hiç mi ARGE yapan, tasarım geliştiren, ürün geliştiren işletmemiz yok? 1990'lı yıllara gelinceye dek, Vecihi Hürkuş ve Nuri Demirağ gibi ufku geniş, yaratıcı girişimcilerin 1920-30'lu yıllardaki atılımlarını ve 1980'li yıllardaki TELETAŞ, NETAŞ, ASELSAN gibi birkaç istisnai firmayı bir yana bırakırsak, ARGE'ye, tasarım ve özgün ürün geliştirmeye yönelen özel sektör kuruluşu pek olmamıştır. Ancak 1991 yılında TTGV'nin kuruluşu ve başlattığı ARGE finansman programı ve 1995'te de TÜBİTAK eliyle başlatılan çok daha geniş kapsamlı ARGE ve yenilik destek programlarından sonradır ki, ARGE ve yenilik faaliyetlerine yönelen epeyce firma olmuştur. ARGE'yi ve üniversiteyle işbirliğini özendirici ortam ve kolaylıkların sağlanması amacıyla 2001'de çıkarılan bir yasayla kuruluşlarına başlanan teknoloji geliştirme bölgelerinde yer alan firmalara tanınan vergi muafiyetlerinin de[7]

7. Bu bölgeler, 26.6.2001 tarih ve 4691 sayılı *Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu* ile kurulmuşlardır (*RG*, 6.7.2001). Bu kanunun bazı maddeleri daha sonra 25.12.2003 tarih ve 5035 sayılı (*RG*, 2.1.2004); 30.12.2004 tarih ve 5281 sayılı (*RG*, 31.12.2004; 3. Mükerrer Baskı); 2.3.2011 tarih ve 6170 sayılı (*RG*, 12.3.2011) Kanunlarla değiştirilmiştir. Değişiklikler daha ziyade vergi muafiyet süreleri in uzatılmasıyla ilgilidir.
Anılan kanunlarla değişik *Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu*'na göre: "Bölgede faaliyet gösteren gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin, münhasıran bu Bölgedeki yazılım ve AR-GE faaliyetlerinden elde ettikleri kazançları 31/12/2023 tarihine kadar gelir ve kurumlar vergisinden müstesnadır."
"Bölgede çalışan; AR-GE ve destek personelinin bu görevleri ile ilgili ücretleri, 31.12.2023 tarihine kadar her türlü vergiden müstesnadır. Muafiyet kapsamındaki destek personeli sayısı AR-GE personeli sayısının yüzde onunu aşamaz."
Aynı kanunun firmalarla üniversite arasında işbirliğini özendirmeye yönelik hükümleriyse şunlardır:
"...üniversite personelinden Bölgede yer alan faaliyetlerde araştırmacı ve idari personel olarak hizmetine ihtiyaç duyulanlar, çalıştıkları kuruluşların izni ile sürekli veya yarı zamanlı olarak çalıştırılabilirler. Yarı zamanlı görev alan öğretim üyesi,

bu yönelimi artırıcı etkilerinin olduğu söylenebilir.

Ancak alınan somut sonuç nedir; firmalara tanınan bu imkânlar onları hangi yetenek düzeyine getirmiştir; ortaya konması gereken nokta budur. Görülen odur ki, TTGV ve TÜBİTAK eliyle yürütülen ARGE ve yenilik destek programlarından yararlanarak ARGE'ye yönelen firmalar, 1990'lı yıllarda daha çok, uyguladıkları üretim yöntemlerini nispeten iyileştirmek; ürettikleri ürünlerde kısmi iyileştirmeler yapmak ya da kullanmakta oldukları bir kısım üretim makinelerini özgün modellerinden ilham alarak, ama bunlar üzerinde bazı iyileştirici çalışmalar da yapıp yerli imkânlar dahilinde imal edilmelerini sağlamak ya da bir kısım yazılım firmalarında görüldüğü gibi, rutin yazılım faaliyetlerini biraz daha ileri düzeylere taşımak gibi sınırlı amaçlarla yenilikçi faaliyetlerde bulunmuşlardır. 2000'li yıllarda da bu düzeyin üzerine çıkabilmiş firma sayısının çok fazla olduğu söylenemez.

Söz konusu edilen teknoloji geliştirme bölgelerindeyse, bugün faaliyette bulunan çok sayıda firma vardır.[8] Ancak bu firmaların çoğunluğunu küçük ya da orta ölçekli yazılım/bilişim firmaları oluşturmaktadır.[9] Yazılım/bilişim firmalarının çoğunluğu oluş-

---

öğretim görevlisi, araştırma görevlisi ve uzmanların bu hizmetleri karşılığı elde edecekleri gelirler, üniversite döner sermaye kapsamı dışında tutulur. Sürekli olarak istihdam edilecek personele kurumlarınca aylıksız izin verilir ve kadroları ile ilişkileri devam eder. Bunlardan 5434 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanununa tâbi personelin burada geçirdikleri süreler için emeklilik hakları 5434 sayılı Kanunun 31 inci maddesi hükümlerine uyulmak kaydıyla saklı kalır. ....

"Öğretim elemanları 2547 sayılı Kanunun 39 uncu maddesinde öngörülen yurt içinde ve yurtdışında geçici görevlendirme esaslarına göre yapacakları çalışmaları Üniversite Yönetim Kurulunun izni ile Bölgedeki kuruluşlarda yapabilirler. Aylıklı izinli olarak Bölgede görevlendirilen öğretim üyelerinin Bölgede elde edecekleri gelirler üniversite döner sermaye kapsamı dışında tutulur. Ayrıca, öğretim elemanları Üniversite Yönetim Kurulunun izni ile yaptıkları araştırmaların sonuçlarını ticarileştirmek amacı ile bu bölgelerde şirket kurabilir, kurulu bir şirkete ortak olabilir ve/veya bu şirketlerin yönetiminde görev alabilirler."

8. Kurulan teknoloji geliştirme bölgelerinin sayısı 2012 Temmuz'unda 45'e ulaşmıştı. Bunların 32'si faaliyete geçmiş durumdaydı; 13'ününse altyapı çalışmaları devam etmekteydi. Faal 32 bölgedeki firma sayısı 2.037'ye; bu firmalarda çalışan sayısı da 17.784'e (14.493 ARGE, 3.291 destek personeli) ulaşmıştı. Firmalardan 71'i yabancı ya da yabancı ortaklı firma idi (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı [2012/a], "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Bilgi Notu", http://www.sanayi.gov.tr/ServiceDetails.aspx?dataID=107&catID=305&lng=tr; 21.9.2012).

9. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerine göre, 2012 Temmuz'unda bu bölgelerde faaliyet gösteren firmaların faaliyet konularına göre dağılımları şöyledir:

turması elbette tek başına eleştiri konusu olamaz. Bu durum, tam aksine, bu stratejik sektöre Türkiye'nin de verdiği önemin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ne var ki, teknoloji geliştirme bölgelerinde kendilerine tanınan geniş haklardan yararlanan bu firmaların çoğunun uğraş konusunun, "bilinen yöntemler ve mevcut yazılım araçları kullanılarak gerçekleştirilen, iş hayatına yönelik uygulama yazılımı ya da enformasyon sistemi geliştirilmesi ve mevcut yazılımların uyarlanması gibi rutin faaliyetler"[10] olduğu bilinmektedir. Onun için, bu firmaların bu bölgelerde sürdürdükleri faaliyetlerin niteliğini ve buralarda yer almakla,

%54 Yazılım ve Bilişim; %9 Elektronik Sanayii; %6 Savunma Sanayii; %4 Tasarım; %3 Medikal/Biyomedikal; %2 Biyoteknoloji; %2 İleri Malzeme; %2 Telekomünikasyon; %3 Tıp; %2 Otomotiv; %2 Kimya; %2 Çevre; %2 Enerji; %2 Makine; %5 de diğer sektörler (Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı [2012/a]).

Bu verilerden de görülebileceği gibi, faaliyet konularını "Yazılım ve Bilişim" olarak açıklayan firmaların oranı %54'tür. Ancak konularını "Elektronik Sanayii (%9); Savunma Sanayii (%6); Telekomünikasyon (%2)" vb olarak açıklayan firmaların da önemli bir çoğunluğunun, belirttikleri sektörlerde "yazılım ve bilişim" işlerini yaptıkları bilinmektedir. 2008 yılında, faal durumda olan 18 bölge için tarafımca yapılan bir çalışmada bu tespiti doğrulayan sonuçlar ortaya çıkmıştı. (Bu çalışmanın sonuçları *CBT*'nin ilki 15.8.2008, sonuncusu 19.9.2008 tarihli sayısında olmak üzere, "Teknoloji Geliştirme Bölgelerinde Hâl ve Gidiş" başlıklı altı yazıda yayımlanmıştı).

10. ARGE ve yenilikçi faaliyetlerle ilgili olarak getirdiği tanımlar bu faaliyetlerle ilgili ölçümlerde uluslararası standart olarak kabul edilen "OECD (2002), *Frascati Manual 2002: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*, 11 Dec., s. 47"de hangi faaliyetlerin yazılımda ARGE sayıldığı aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

> Kuramsal bilgisayar bilimi alanında yeni teorem ve algoritmalar üretilmesi.
> Enformasyon teknolojisinin, işletim sistemleri, programlama dilleri, veri yönetimi, iletişim yazılımı ve yazılım geliştirme araçları düzeyinde geliştirilmesi.
> Internet teknolojisinin geliştirilmesi.
> Yazılım tasarımı, yazılım geliştirme ve idame metotlarının araştırılması.
> Enformasyonun tutulması, iletilmesi, depolanması, yeniden üretilmesi, işlenmesi ya da gösterimiyle ilgili jenerik yaklaşımlarda ilerleme sağlayan yazılım geliştirmeleri.
> Bir yazılım programı ya da sistemi geliştirmek için gerekli olan teknoloji bilgisindeki açıkları kapatmaya yönelik deneyimsel geliştirmeler.
> Görüntü işleme, coğrafik veri sunumu, karakter tanıma, kognitif [bilmeye ve kavramaya ilişkin] teknikler ya da araçlar, semantik [anlamsal] tabanlı sistemler ya da akıllı arayüzler geliştirme gibi, bilgisayar uzmanlık alanlarında yararlanılabilecek yazılım araç ve teknolojileri konusunda yapılan ARGE faaliyetleri.

Aynı elkitabına göre, "Bilinen yöntemler ve mevcut yazılım araçları kullanılarak gerçekleştirilen, iş hayatına yönelik uygulama yazılımı ya da enformasyon sistemi geliştirilmesi ve mevcut yazılımların uyarlanması gibi rutin faaliyetler ise ARGE sayılmaz."

ürün (yazılım da bir üründür) geliştirme ve ARGE yeteneği açısından ne ölçüde ilerleme kaydettiklerini de sorgulamak gerekir; tabii bu bölgelerdeki diğer firmalarla birlikte...

Bu konuda tam bir karara varabilmek için, kuruluşlarına yaklaşık 10 yıl önce başlanan teknoloji geliştirme bölgelerinde faaliyet gösteren yazılım/bilişim firmaları dahil bütün firmaların, "araştırma ve teknoloji geliştirme, yeni ürün ve üretim yöntemi, yeni hizmet geliştirme" açısından geldikleri yetenek düzeyi ile doğrudan ilintili olan bir göstergeye bakmakta yarar vardır. Bu gösterge, firmaların teknoloji geliştirme bölgelerindeki faaliyetleri sonucu bugüne dek aldıkları patentlerin toplam sayısıdır. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerine göre[11] bu sayı "başvurusu yapılan ve/veya tasdik edilmiş [toplam] patent sayısı" olarak verilmiştir ve 301'dir. Bu sayıya dahil edilen "başvurusu yapılan" patentlerden kaçının tasdik edileceği doğal olarak önceden bilinemez. Demek ki, firmaların "aldıkları patent sayısı" çok büyük bir olasılıkla 301'in de altında kalacaktır. Bir de 301 sayısının verildiği 2012 Temmuz'unda bu bölgelerde yer alan firmaların sayısının 2.037 ve çalıştırdıklarını açıkladıkları ARGE personeli sayısının da 14.493 olduğu göz önünde tutulursa, tek başına bu "301" sayısı bile, yaptıkları yenilik ve ARGE faaliyetlerinin niteliği ya da düzeyi konusunda, kanımızca, başkaca bir yorumu gerektirmeyecek kadar açık bir fikir verecektir.

TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi'ni eksen alan bir bölge hariç, diğerlerinin tamamı belirli bir üniversitenin yanı başında ve o üniversitenin katılımıyla kurulan teknoloji geliştirme bölgelerinin asıl varlık nedeni olan ve ilgili kanunun amaç maddesinde belirtilen "üniversiteler, araştırma kurum ve kuruluşları ile üretim sektörlerinin işbirliğinin sağlanması" ön şartının da yeterince yerine getirilemediğini ayrıca belirtmek gerekir. Bu hepsinden daha önemlidir; çünkü buralardaki firmaların gerçekten yenilikçilikte, hele de bölgelerin adında geçen *teknoloji geliştirmede* yetkinleşmek gibi bir niyet ve hedefleri varsa üniversite ile işbirliği yapmaları şarttır. Elbette, üniversite ve firma iki ayrı dünyadır. Uğraş alanları, yönelimleri, değer yargıları, beklentileri bunca farklı iki ayrı kültür dünyasından gelen insanların işbirliği yapmaları; özellikle üniversiteyi ana

11. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2012/a).

misyonundan saptırmadan, somut bir işbirliği zemini bulabilmeleri ve aralarında ortak bir dil üretebilmeleri hiç de kolay bir iş değildir. Bununla birlikte, 1960-70'li yılların terimleriyle söyleyelim, teknoloji geliştirme bölgelerinin kurulmaya başlanmasından bu yana, aradan koskoca iki beş yıllık plan dönemi geçmiş olmasına rağmen, işbirliği açısından sonucun hiç de iç açıcı olmaması, üzerinde önemle durulması gereken bir noktadır. Teknoloji geliştirme bölgeleri özelinde yaşanan bu başarısızlıkta üniversite ve konuyla ilgili kamu kurumlarının da sorumlulukları vardır ama, bu işbirliğinden en büyük yararı görecek olan o bölgelerdeki firmaların, pek azı hariç, bu imkânı yeterince zorlamadıkları ya da üniversitenin katkıda bulanabileceği düzeyde ARGE faaliyetinde bulunmadıkları da çok açıktır. Şimdilik bunun altını çizmekle yetinelim.

ARGE yapan ya da yapması beklenen firmaların, bunların içinde özellikle büyük ölçekli firmaların, teknoloji geliştirme bölgelerinde tanınan haklardan yararlanabilmeleri için, ARGE birimlerini bu bölgelere taşımaları ya da bu bölgelerde kurmaları gerekmekteydi. Başlangıçta bu, ARGE yapan ya da buna niyetli bütün firmaları, coğrafi bir yakınlık da sağlanarak üniversiteyle temasa teşvik için öngörülmüştü. Ancak bunun pratikte pek fazla mümkün olmadığı görülünce ve buna yanaşmayan büyük ölçekli firmaların da baskısıyla, bu bölgelerde tanınan haklardan onların da yararlanabilmelerini sağlayan bir kanun çıkarılmıştır. Ama, bu haklardan yararlanabilmeleri de, aynı kanunla "en az 50 tam zamanlı eşdeğeri *ARGE personeli* [atç.] istihdam eden ARGE merkezleri" kurmaları şartına bağlanmıştı.[12]

Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı verilerine göre, söz konusu şarta uygun olarak kurulmuş ve 2012 Temmuz'unda faal durumda olan 129 ARGE merkezi vardır ve bu merkezlerde çalışan araştırmacı sayısı 9.962'dir.[13]

Yanlış anlama olmaması için belirtelim; "129" sayısı, kanun çıkmadan önce de ARGE ya da ürün geliştirmeyle ilgili birimleri

12. Bkz. 28 Şubat 2008 tarih ve 5746 Sayılı *Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun* (*RG*, 12.3.2008). Bu kanuna daha sonra 16.6.2009 tarih ve 5904 sayılı Kanun ve 29.3.2011 tarih ve 6215 sayılı Kanun'la ek ve değişiklikler getirilmiştir ama söz konusu şartta bir değişiklik yapılmamıştır.

13. Araştırma merkezleri konusunda burada verilen bilgiler için bkz. Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2012/b), "Ar-Ge Merkezleri Hakkında Bilgi Notu", http://sagm.sanayi.gov.tr/DocumentList.aspx?catID=244&lng=tr; 21.9.2012.

olan firmaların, kanunla verilen haklardan yararlanabilmek için yine aynı kanuna göre "ARGE merkezi" olarak belgelendirdikleri o birimlerini de kapsamaktadır. Ya da bir kısım firmalar, ARGE sayılabilecek faaliyetlerini bu kanundan sonra yeniden düzenleyerek gerekli belgeyi alabilecek şekilde böyle bir merkez kurup o merkezde toplamışlardır. Bunların dışında, muhakkak ki, tanınan haklara da dayanarak yeni merkez kurmuş ya da ARGE personeli sayılarını 50 ya da daha fazlasına tamamlayan firmalar da olmuştur. Aynı firmanın farklı işletmelerinde kurulu birden çok araştırma merkezi de olabilmektedir. Örneğin, Arçelik'in 8; Aselsan ve Vestel'in 4'er; Roketsan, Havelsan ve Bosh'un 2'şer merkezi bu 129 sayısına dahildir.

Tahmin edilebileceği gibi, araştırma merkezlerini kuranlar daha ziyade büyük ölçekli firmalardır. Bir ülke için 50'den fazla tam zamanlı eşdeğeri ARGE personeli istihdam eden merkezlerin sayısından çok, bu merkezlerde çalışan *araştırmacıların* toplam sayısı, sektörel dağılımları ve merkez başına düşen araştırmacı sayısı elbette çok daha önemlidir ve hem o ülkenin hem de o ülkede faaliyet gösteren firmaların ARGE kapasitesi konusunda çok daha sağlam bir fikir verir. Bunun için aynı bakanlığın verilerine dayanarak aşağıdaki tablo düzenlenmiştir.

Tablo değerlendirilirken, bazı sektörlerde, ARGE merkezi başına düşen *araştırmacı* sayısının 50'nin altında olması okurları şaşırtmamalıdır. Kanun'da yer alan ölçüt *"Ar-Ge personeli"* sayısıdır; *araştırmacı* sayısı değil. Kanundaki tanıma göre, "Ar-Ge personeli: Ar-Ge faaliyetlerinde doğrudan görevli araştırmacı ve teknisyenleri" ifade etmektedir.

Yukarıda belirtildiği gibi, ARGE merkezi kuran işletmelerin, özellikle de büyük ölçekli işletmelerin ARGE kapasiteleri konusunda asıl fikri bu merkezlerde çalıştırılan araştırmacı sayıları verecektir.

Çünkü bu tür merkezlerde yapılan "sinai araştırmalar" doğaları gereği beyin yoğunluğu yüksek faaliyetlerdir ve belirleyici olan beyin gücüdür. Bu açıdan bakıldığında, 129 merkeze dağılmış 9.962 araştırmacı sayısının hem toplam hem de merkez başına düşen araştırmacı sayısı (77) olarak düşük bir düzeye işaret ettiği rahatlıkla söylenebilir.

Tablo II: Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerinin Desteklenmesi Hakkında Kanun'a Göre Belgelendirilmiş Faal ARGE Merkezlerinin ve Bu Merkezlerde Çalışan Araştırmacıların Sektörlere Göre Sayısal Dağılımları

Sıra Araştırmacı Sayısına Göre	Sektör Adı	Araştırmacı Sayısı	%	Merkez Sayısı	%	Merkez Başına Düşen Araştırmacı Sayısı Ortalaması
1	Savunma	3.227	32,39	12	9,30	269
2	Bilgi ve İletişim Teknolojileri	1.589	15,95	13	10,08	122
3	Otomotiv	1.344	13,49	12	9,30	112
4	Otomotiv Yan Sanayi	1.160	11,64	37	28,68	31
5	Dayanıklı Tüketim Malları	738	7,81	12	9,30	62
6	Elektrik-Elektronik	642	6,44	10	7,75	64
7	İlaç	331	3,32	5	3,88	66
8	Kimya	299	3,00	8	6,20	37
9	Tekstil	252	2,50	8	6,20	32
10	Cam ve Seramik	77	0,07	3	2,33	26
11	Bankacılık	72	0,07	1	0,78	72
12	Metal Sanayi	55	0,06	2	1,55	23
13	Lojistik	42	0,04	1	0,78	42
14	Makine	41	0,04	1	0,78	41
15	Enerji	35	0,03	1	0,78	35
16	Kuyumculuk	22	0,02	1	0,78	22
13	Mobilya	21	0,02	1	0,78	21
17	Demir-Çelik	15	0,02	1	0,78	15
TOPLAM		**9.962**	**100**	**129**	**100**	**77**

Kaynak: Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2012/b), "Ar-Ge Merkezleri Hakkında Bilgi Notu", http://sagm.sanayi.gov.tr/DocumentList.aspx?catID=244&lng=tr; 21.9.2012.

Tablodan görülebileceği gibi, bu merkezlerdeki araştırmacıların yaklaşık üçte biri savunma sanayindedir. Savunma sanayi ülkemizde en çok araştırmacı çalıştıran ve ARGE'ye en fazla yönelen sektördür. Bu durum ülkenin yaşadığı onca dersten sonra salt bu sektöre özgü olarak 1980'li yıllardan beri izlenmesine çalışılan politikanın sonucudur. Ama 30 yılın sonunda gelinen nokta bu olmamalıydı. Çünkü araştırmacı sayısı olarak 3.227'nin bu sektör ve bir ülke için, dünya ölçeğine vurulduğunda pek de büyük bir rakam olmadığı görülecektir.

Savunma sanayinin ardında yer alan bilgi ve iletişim teknolojileri, otomotiv ve otomotiv yan sanayi, dayanıklı tüketim malları, elektrik-elektronik, ilaç ve kimya sektörleri için de (ondan sonrasını bir tarafa bırakalım) durumun hiç iç açıcı olmadığı ortadadır. Özellikle de, ilaç (farmasötik) sanayi gibi, bütün dünyada ARGE faaliyetinin ve getirisinin çok yüksek olduğu bir sektördeki araştırmacı sayısı, ülkemiz için tek kelimeyle komiktir.

Değerlendirmelerimizi çok daha somut bir zemine oturtabilmek ve sayılan sektörlerde yer alan Türkiye'deki firmaların ARGE yetenek ve kapasiteleri konusunda çok daha net bir fikre sahip olabilmek için en iyi çare firmaların yıllık ARGE harcamaları temel alınarak yapılan uluslararası karşılaştırmalara bakılmasıdır. Aşağıda, Okuma Parçası XVIII'de bu yapılmaya çalışılmıştır. Bu okuma parçasına göz atılırken araştırmacı sayılarıyla ARGE harcamaları arasında çok sıkı bir bağ olduğu unutulmamalıdır.

Okuma Parçası XVIII

Sanayi Firmalarımızın Dünya ARGE'sinde Yeri...[14]

"BMW ya da Volkswagen niçin bir 'Alman' arabasıdır?
Ya da Renault 'Fransız'.
...Çünkü ARGE'si Almanya'da, Fransa'da yapılmıştır."
Erol Manisalı, *Cumhuriyet*, 16.04.2012

Sanayi firmalarımızın, ARGE faaliyetleri açısından dünyadaki yeri nedir? Soruyu yanıtlayabilmek için firmaların sinai ARGE harca-

14. Bu okuma parçasında kullanılan veriler için bkz. European Commission (2011), *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*, European Commission's Joint Research Centre (JRC) Institute for Prospective Technological Studies (IPTS) and the Directorate General for Research and Innovation.

malarını 2004'ten beri karşılaştırmalı olarak yayımlayan Avrupa Komisyonu'nun son olarak *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*'ta ortaya koyduğu sıralamalara birlikte göz atalım:
Sıralamalar, firmaların 2010 yılındaki ARGE yatırım harcamalarına (bu ifadeyi "ARGE harcamaları" olarak okuyabilirsiniz) göre yapılmış. "Eşik değer" kabul edilen yaklaşık 30 milyon Avro'nun üzerinde yıllık ARGE harcaması yapmış 1.000 AB firması ile AB'ye dahil olmayan ülkelerden 1.000 firmaya ilişkin veriler derlenerek, bu firmalar iki ayrı liste halinde kendi aralarında sıralanmış.
ARGE harcamalarının dünyadaki genel gidiş ve dağılımını belirlemek için de AB listesinde yer alan ilk 400 firma ile diğer listede yer alan 1.000 firmadan oluşan 1.400 firmalık bir örneklem üzerinde çalışılmış. Aşağıda bu 1.400 firma arasında yapılan sıralamada ilk 100'e giren firmalarla ilgili sonuçlar özetlendikten sonra, listenin tamamına ilişkin bazı değerlendirmelere de işaret edilecektir.
2010'nun dünya birincisi (parantez içindeki rakamlar "*milyar Avro*" olarak 2010 yılındaki ARGE yatırım harcamalarını gösteriyor) İsviçre'nin Roche (7,18) firmasıdır. İkincisi bir AB (Alman) firması: Volkswagen (6,26)... Bu ikisi dışında ilk onda, beş ABD firması var: Pfizer (7,02), Microsoft (6,74), Merck US (6,40), General Motors (5,19) ve Johnson & Johnson (5,10)... Yine ilk onda Japonya ve Güney Kore'den birer, İsviçre'den de bir firma daha var; bunlar sırasıyla: Toyota (6,67), Samsung (6,18) ve Novartis (6,02)...
2010'da her biri bir milyar Avro'nun üzerinde ARGE harcaması yapmış 96 firma var; bunlardan 28'i AB firması... Bu 96'nın 50'sinin harcamasıysa 2 milyar Avro'nun üzerinde ve bunların içinde 15'i AB; 18'i ABD, 13'ü Japon firması...
İlk 100 firma ARGE yatırım harcamalarında dünya toplamının %58'ini; bunların ilk 50'si ise, toplam 193,71 milyar Avro ile dünya toplamının %42,5'ini gerçekleştirmiş...
Verilen harcama rakamlarından da açıkça görülüyor ki, dünya pazarlarında önde koşan firmaların ARGE harcamaları çok yüksektir. İlk 50'ye giren 15 AB firmasından 5'i otomobil ve parçaları sanayinden; 4'ü farmasötikler; 4'ü de bilişim (enformasyon ve telekomünikasyon) teknolojileriyle ilgili sanayilerden... İlk 50'deki AB dışı firmalardansa 17'si bilişim ile, 10'u farmasötikler ve biyoteknoloji ile ilgili sanayilerden; 6'sı da otomobil ve parçaları sanayinden... Bu, dünyada sanayi ARGE'sinin hangi sektörlerde yoğunlaştığını gösteren çarpıcı bir fotoğraftır...
Sıralamaya giren 1.400 firmanın yaptığı toplam 455,9 milyar Avro'luk ARGE harcamasının ülkelere göre dağılımıysa şöyle:

ABD %35,1; AB %29,0 (bunun içinde tek başına Almanya'nın payı %10,1); Japonya %21,7; İsviçre %4,5; Güney Kore %3,0; Çin %1,7; Tayvan %1,6; Avustralya %0,5; diğerleri %2,9... Bu da dünya coğrafyasında ARGE'de hangi ülkeler önde koşuyor, onun fotoğrafı... 1.400 firmanın yaptığı ARGE harcamasının %50,8'i yukarıda işaret edilen üç sektöre; bilişim (enformasyon ve telekomünikasyon) teknolojileri, farmasötikler, otomobil ve parçaları sanayilerine ait... Ayrıca, 2004'ten bu yana, son sekiz yıldır sıralamaya giren firmalar arasındaki ARGE harcamaları dağılımı da gösteriyor ki, AB firmaları, ARGE yoğunluğunun orta-yüksek olduğu sektörlerdeki uzmanlıklarını güçlendirirken, ABD firmalarıysa ARGE yoğunluğunun yüksek olduğu sektörlerdeki güçlerini artırmaktadırlar. *R&D Investment Scoreboard*'ta deniyor ki, "Bu gidişat, ABD ile AB arasında kemikleşen yenilikçilik (inovasyon) açığı ile ilgilidir." Bu özetlemede hiç adımız geçmediğine göre, bizim sıralamaya girip giremediğimizi muhakkak merak etmişsinizdir. Önlerde koşmadığımıza göre bu doğal. Neyse ki, raporun sonuna, başta sözünü ettiğim, 1.000'er firmalık iki tabloyu koymuşlar. Birincisi bizi ilgilendirmiyor; AB'nin kendi içinde bir sıralama... İkincisi, AB ülkeleri dışında kalan ülke firmaları arasında bir sıralama: Orada Türkiye'den dört firma yer almış: *Koç*, 2010 yılındaki 117,94 milyon Avro'luk ARGE harcamasıyla (Arçelik'e ait olsa gerek) 396. sırada; *TOFAŞ* 58,01 milyon Avro ile 671; *Vestel Elektronik* 55,99 milyon Avro ile 692; *Ford Otomotiv* 40,11 milyon Avro ile 879. sırada... Eğer AB ülkelerini de işin içine katarak 2.000 firmalık bir sıralama yapılsaydı, kaçıncı gelirdik, bilemeyeceğim.

Aslında sanayi firmaları arasındaymış gibi gözüken bu sıralama ülkelerin de teknolojide nerede olduklarının açık göstergesidir. *ARGE harcamaları karşılaştırmalarında ön sıraları alan firmalar ait oldukları ülkeler için de bir güç ve teknolojiye hâkimiyet göstergesidir.* Biz de bu karşılaştırmayla, sadece Türkiye'deki firmaların değil, Türkiye'nin de teknolojide, 2010 yılında gelebildiği düzeyi öğrenmiş oluyoruz...

Okuma Parçası XVIII sonuçta bize şunu söylüyor: Firmaların yıllık ARGE harcamalarına göre yapılan, üstelik AB ülkeleri firmalarının hariç tutulduğu 1.000 firmalık bir sıralamada dört firmayla ve 396, 671, 692 ve 879. sıralarda yer almak ne ifade ediyorsa, bugün Türkiye'deki firmaların, dolayısıyla ülkenin teknolojide ve yenilikçilikte gelebildiği düzey de odur.

Bilindiği gibi, o dört firmadan Arçelik, beyaz eşya ve tüketici elektroniğinde; Vestel Elektronik, tüketici elektroniğinde; diğer ikisi, TOFAŞ ve Ford Otomotiv de otomotiv sanayinde faaliyet göstermektedirler.

Bu dört firmaya, kendi sektörlerinde önde koşan diğer ülke firmalarıyla karşılaştırmalı olarak biraz daha yakından bakmak, gelinen noktayı daha iyi kavrayabilmemizi sağlayacaktır. Önce "yerli otomobil" ya da "otomobilde Türk markası" meselesi güncelliğini koruduğu için TOFAŞ ve Ford Otomotiv'i ele alalım. Okuma Parçası XVIII'de belirtilmişti; dünya sıralamasında ilk 50'ye giren AB firmalarından 5'i; AB dışı ülke firmalarından da 6'sı otomobil ve parçaları sanayindendir... Ve yine belirtilmişti ki, ilk 50'ye giren firmaların hepsinin yıllık ARGE harcaması 2 milyar Avro'nun üstündedir. Oysa TOFAŞ'ın ARGE harcaması 58,01 milyon Avro; Ford Otomotiv'inse 40,11 milyon Avro'dur! Bu iki firmanın sermaye yapıları da biliniyor. Şimdi söyler misiniz; biz hangi ARGE gücümüzle kendi markamızı ortaya koyup dünya pazarlarında nasıl tutunacağız?

Yine aynı okuma parçasında belirtilmişti ki, ilk 50'ye girenlerin içinde AB firmalarından 4'ü; AB dışı firmalardansa 17'si bilişim (enformasyon ve telekomünikasyon) teknolojileriyle ilgili sanayilerden... Ve hepsinin de yıllık ARGE harcamaları yine 2 milyar Avro'nun üstünde... Bizden, bu sanayilerle ilişkilendirilebilecek olan Arçelik ve Vestel Elektronik'inse sırasıyla, 1 17,94 ve 55,99 milyon Avro... İlkinin faaliyet alanının beyaz eşyayı da kapsadığı dikkate alınırsa, Türkiye'yi bilişim sanayilerinde nasıl bir geleceğin beklediği de buradan kestirilebilir.

Bu dört firma özelinde söylediklerimiz, elbette, bu kuruluşlarda yer alan teknik kadrolarla, araştırmacılarla, hele de onların yetenek düzeyleriyle ilgili değildir. Örneğin Arçelik'te, üst yönetimi, şirketin ARGE'ye yönelmesi gerektiğine ikna edinceye ve bugünkü ARGE düzeyini yakalayıncaya dek, o kadroların ortaya koydukları olağanüstü çabalar bilinmektedir. Vestel'de de farklı ürünler geliştirme yönünde nice çabalar gösterilmiştir. Adını andığımız iki otomotiv firmasındaki teknik kadroların, araştırmacıların da, kendilerinin, pazara sunulacak yeni bir modelle ilgili tasarım çalışmalarına katkıda bulunabilecek, dahası o modelde

yer alacak bazı komponentlerle ilgili tasarım geliştirebilecek yetenek düzeyine geldiklerini yabancı ortağa kabul ettirinceye ve sonuçta da bunu fiilen kanıtlayıp Türkiye'deki işletmelerini bir üst yetenek düzeyine sıçratıncaya dek gösterdikleri çabalar da biliniyor. Ne var ki, bütün bu çabaların o firmaları dünya ölçeği söz konusu olduğunda nereye taşıyabildiği de ortadadır. Dört firmanın kaydettiği başarılar üzerinden Türk sanayi için herhangi bir genellemeye gidilmeyeceği de çok açıktır. Gelinen noktada sonucu belirleyen, bir bütün olarak sanayinin ve sanayi sermayesinin bu noktaya gelinceye dek kazanmış olduğu yapısal özelliklerdir ve bu özellikler bağlamında sanayi burjuvazisinin edindiği kültürel değerlerdir. Tekil çabalar, başka çare kalmadığı için uygulamak zorunda kalınan belli bir sektör ya da belli bir işletme düzeyindeki politikalar ancak bugün tanık olduğumuz, savunma sanayinin bazı dallarıyla beyaz eşya sanayinde kaydedilen ilerlemeleri ya da otomotiv ve yan sanayindeki ya da tüketici elektroniğindeki bazı işletmelerde öne çıkan kısmi başarıları getirebilir; hepsi o kadar...

Önemle vurguladığımız gibi, Türkiye'de kurulu sanayinin karakteristik özelliği, yeni ürün, yeni üretim yöntemi, yeni sistem geliştirme ya da mevcut bir teknolojiyi geliştirme yeteneğine sahip bulunmamasıdır. Bu nedenle, bu ülkede bunca "sınai mamul" üretilir ve ihraç edilirken, bunların arasında, dünya pazarlarında bilinen, tanınan herhangi bir Türk markası yoktur.

Sanayimizin bugün geldiği noktayla ilgili olarak ortaya koyduğumuz fotoğraf doğal olarak kendi bakış açımızdan görebildiklerimizi yansıtıyor. Onun için bu fotoğrafın bir de sanayimizin içinde bizzat yer alan bazı işinsanları ve teknokratların görüş açılarından ortaya konması ve böylece bizim fotoğrafımızın ne ölçüde güvenilir olduğunun tahkik edilmesi önemlidir. Okuma Parçası XIX'da bu yapılmaya çalışılmıştır.

Okuma Parçası XIX
Türkiye'de Sanayimizin Geldiği Yetenek Düzeyi Konusunda Sanayicilerimizin ve Teknokratlarının Kendi Değerlendirmeleri...[15]

Sanayicilerimiz ve teknokratları sanayimizin geldiği yetenek düzeyi konusunda ne düşünüyorlar? Sözü, sanayimizin içinden gelen isimlere bırakmadan önce, onların söylediklerini daha iyi değerlendirebilmek için, Sanayi Devrimi'nin yarattığı modern sanayi burjuvazisinin ayırt edici özelliklerini burada yineleyeceğim. Neydi o özellikler? *Girişimcilik; risk alabilmedeki yetkinlik; üretim tekniklerine, çağın bilim ve teknolojisine olan hâkimiyet; mirasçısı olduğu geliştirme kültürünün ürünü olan yenilikçilik, yaratıcılık; uzun vadeli bakış açısı; devlet aygıtını kendi uzun vadeli çıkarları doğrultusunda kullanabilme konusunda kazandığı beceri; bütün dünya coğrafyasında at oynatabilme pratiği, ama sıra başkalarının da kendi coğrafyasında at oynatma teşebbüslerine gelince, sonuna kadar ulusalcılık...* Bizim sanayicilerimiz, bugüne dek bu niteliklerden hangilerini edinebildiler, hangilerinde yetkinleştiler? Şimdi söz onların:

TÜBİTAK, *TTGV* ve *TÜSİAD* tarafından *11 Eylül 2000*'de Ankara'da düzenlenen *Üçüncü Teknoloji Kongresi*'nde TOFAŞ Yönetim Kurulu Murahhas Azası *Jan Nahum* diyordu ki (yaptığı sunuştan özetleyerek aktaracağım):[16]

"Türkiye'nin dikkate değer bir üretim kabiliyeti var. Pek çok üretim alanında ve bu arada otomotiv sektöründe Türkiye bir üretim merkezi olma rolünü oynuyor. Ama, özellikle de otomotiv ve benzeri sanayi alanlarında, ARGE ve satış sonrası hizmetlerin katma değerin yaratılmasındaki payları üretime nazaran giderek çok büyük bir ağırlık kazanıyor. Bu ise, sadece bir üretim merkezi olarak kalırsa, Türkiye'nin, katma değerin yaratılmasındaki rol ve payının giderek azalması demektir.

Kaldı ki, Türkiye bir üretim merkezi olarak da geriden gelen ülkelere nazaran rekabet gücünü kaybetmektedir. Yeni rakipler üretim merkezi olma rolünü de bizden alabilirler. Yabancı ortaklarımız, otomotiv ana sanayinde Türkiye'deki mevcut yatırımlarının büyüklüğü nedeniyle, şimdilik coğrafya değiştirme yoluna gitmeyebilirler;

15. Sanayimizin temsilcilerinin ya da konuyla ilgili olarak hükümet yetkililerinin bu okuma parçasında yer alan sözleri, bu satırların yazarının *CBT*'nin 21 Ekim 2000, 31 Ağustos 2007, 07 Eylül 2007, 06 Temmuz 2012 tarihli sayılarında yayımlanan köşe yazılarında da aktarıldı.

16. Nahum, Jan (2000), "Üçüncü Teknoloji Kongresi Açılış Paneli'ndeki Sunuşu", *TÜBİTAK, TTGV, TÜSİAD III. Teknoloji Kongresi Bildirileri*, 11 Eylül 2000, İstanbul, s. 64-102.

ama, yatırım tutarlarının çok büyük olmadığı otomotiv yan sanayi için aynı şeyi söylemek mümkün değildir."

Jan Nahum, bu genel tespitinden sonra, murahhas azası olduğu TOFAŞ özelindeyse şu ilginç değerlendirmeyi yapıyordu:

"Otomotiv sanayinde, üretimdeki rolümüzü sürdürürken mutlaka ARGE ve satış sonrası hizmetlerde de kabiliyet kazanmak zorundayız. Biz firma olarak bunu yapabileceğimize inanıyoruz. Türkiye'nin ARGE'de göreceli üstünlükleri vardır. Üstünlüklerimizi kullanarak ve *yabancı ortağımızı da ikna ederek* [atç.], altyapımızı kurup, bazı parça ve proseslerin, Fiat için, dünya ölçeğinde TOFAŞ'ta geliştirilmesini; ayrıca bazı testlerin yine dünya ölçeğinde TOFAŞ'ta yapılmasını öngördük. KOÇ Grubu olarak diğer bir firmamızda da, başka parça ve prosesleri geliştirme yeteneğini kazanma amacındayız. Böylece, on yıllık bir öğrenme süreci sonunda, otomotivde bütünsel bir ARGE yeteneği kazanmış olacağız.

Ancak ekonomik güç odakları teknoloji transferine kısıtlar koyabiliyor. Teknoloji ortamı geliştikçe, buna paralel bir hukuk ortamı gelişiyor; konulan kısıtlar hukuki bir temel de kazanıyor. *Ayrıca, yabancı ortaklı kuruluşlarda, özellikle de çoğunluk hissesinin yabancı ortağa ait olması halinde, bu türden stratejiler uygulamanın çok güç olduğuna işaret etmek gerekir.* [atç.]"

Jan Nahum, bunları 2000 yılının Eylül'ünde söylüyor. Ondan sonrasını öğrenebilmek için kendisini yıl yıl izlemeyi sürdüreceğiz; ama önce, çağımızın lokomotif sanayileri olarak görülen enformasyon-telekomünikasyon sanayilerindeki durumumuz konusunda, aynı kongrede, TTGV ve TESİD Yönetim Kurulları Başkanı *Dr. Fikret Yücel*'in söylediklerine de kulak verelim (elektronik sanayimizin duayenlerinden olduğunu biliyorsunuz; kendisinden daha önceki bölümlerde de söz ettik):[17]

"...Bir ulusun bilgi devrimini yakalayabilmesi için 'infotelecommunication' teknolojilerine sahip olması gerekir. ...Oysa son yıllarda ülkemizde yapılan milyonlarca dolarlık telekomünikasyon yatırımı içindeki 'yerli fikri mülkiyet oranı' ne yazık ki %5'i geçmiyor. Bu oran 10-12 yıl önce %20-25 seviyelerinde bulunuyordu. AB eğilimleri doğrultusunda olması gereken oran ise en az %50'dir."

Ve isterseniz, yine aynı kongrede, TÜSİAD Başkanı *Dr. Erkut Yücaoğlu*'nun ortaya koyduğu bir fotoğrafa da göz atalım:[18]

17. Yücel, Fikret; Dr. (2000), "Üçüncü Teknoloji Kongresi Açılışındaki Sunuşu", *TÜBİTAK, TTGV, TÜSİAD III. Teknoloji Kongresi Bildirileri*, 11 Eylül 2000, İstanbul, s. 18-22.

18. Yücaoğlu, Erkut, Dr. (2000), "Üçüncü Teknoloji Kongresi Açılışındaki Sunuşu", *TÜBİTAK, TTGV, TÜSİAD III. Teknoloji Kongresi Bildirileri*, 11 Eylül 2000, İstanbul, s. 15-16.

"Türkiye, dünyada AR-GE'ye en çok kaynak harcayan ülkelerden bir tanesidir... Ama bu kaynağı biz nasıl harcıyoruz? ...Sadece Savunma Sanayini ele aldığımızda her yıl Türkiye'nin ithal ettiği savunma araç, gereç ve silah sistemlerini hepsi 4-5 milyar $'dır; bunun içinde ARGE bedeli olarak ödenen en aşağı yüzde 20 seviyesindedir, ...yani biz, aslında savunma harcamalarıyla yılda 1 milyar $ AR-GE'ye kaynak ayırıyoruz. Bütün ithal kompozisyonumuzu düşündüğümüzde belki bu rakam iki misli... Türkiye her sene yurtdışındaki bir AR-GE ordusuna ...para harcıyor. [Çünkü] bu, Türkiye'nin, her sene 20.000 yabancı araştırmacının yıllık istihdam ücreti i ödemesi demektir."

Şimdi, *Jan Nahum*'u izlemeyi sürdürelim. Nahum, *9 Ağustos 2001*'de, TTGV tarafından düzenlenen "*DESTEKnoloji Sohbetleri*" dizisinde, İstanbul'da yaptığı sunuşta *"Türk sanayinin ayakta kalabilmesi için 'üretim merkezi' [olma] konumundan 'teknoloji üretim merkezi' [olma] aşamasına geçmesi gerektiğini"* vurguladıktan sonra şunları söylüyor:[19]

"*Bizim en temel sorunumuz stratejik düşünmemek ve deneyim eksikliği.* Teknoloji üretim merkezi [olma konusu] üzerinde konuşurken bunu *stratejik bir ana yapı* ve sağlam temeller üzerine oturtmazsak moda olarak kalır; gerektiği kadar gelişemez..."

Demek ki, "yabancı ortaklı olma" meselesinden öte bizim başka bir zayıf yanımız daha var: *"Stratejik düşünmemek ve deneyim eksikliği..."* Bu noktadaki zayıflığımızın üstesinden gelemezsek sonucun ne olacağını aynı toplantıda Jan Nahum şöyle ifade etmiş: "Biz Türkiye olarak 'teknolojiyi yaratan' konumunda değiliz, 'ithal eden, kullanan' konumundayız. İlelebet böyle kalabilir miyiz, bu bir stratejik seçim... Yalnız, bizim Beş Yıllık Kalkınma Planları incelendiğinde onların ortak paydaları Türkiye'nin gelişmek istediğini gösteriyor. [Türkiye] gelişmiş ülke olmak için ister istemez teknoloji üretmek zorunda. *Aksi durumda, teknoloji ithal ederek başka devletlerin gelişmesine yardımcı olacak.*"

Jan Nahum, 2007 yılına geldiğimizde, ondan altı yıl önce sanayimizin zayıf noktası olarak gördüğü "stratejik düşünmemek ve deneyim eksikliği" konusunda bu kez ne demiş; bunu öğrenmek

19. Nahum, Jan (2001), TTGV, *DESTEKnoloji Sohbetleri*, 9 Ağustos, İstanbul.

için, *Bilgi Çağı* dergisinin *Şubat 2007* sayısında yer alan *"Esas olan yaratmaktır"* başlıklı söyleşide kendisine yöneltilen sorulara verdiği yanıtlardan şu üçünü birlikte okuyalım:[20]

"Maalesef, Türk iş dünyası bilinmeyeni keşfetmekte şu anda çok kısır. Müthiş bir korku var. Şirketlerin ister ortaklarında, ister yönetim kurumlarında, yanlış yapma, bilinmeyeni araştırma korkusu bulunuyor."

"[Bu korkuyu aşmak için] kısa dönemli şirket sonuçlarından çok, uzun dönemli başarılar üzerine inşa edilmiş bir değerlendirme sistemi olması gerekiyor. Maalesef iş dünyamız 1950'li yılların Amerika'sında egemen olan kâr ve zarar değerlendirmeleriyle yatırıma karar vermeye odaklanmış. Böyle bir moda oluşturulmuş. Bu, maalesef konunun derinlerine inememiş, satış ağırlıklı eğitim görmüş yöneticilerin, yönetim kurullarının, yapılarının bir sonucu. Sadece günlük, yıllık neticeye bakılıyor. Şirketlerde iş tasarımı şöyle yapılıyor: Yıla bakayım, yılı maksimize edeyim. Oysa şirketin uzun dönemli değer yaratışına bakmak ve bunun yıla yansımasını sağlamak lazım. Onun neticesi yılın neticesi olmalı. Bu bakış tarzı ne yazık ki bizim ortamımızda yok."

"Uzun dönemli bakışta şirketler kendilerini nasıl konumlandırıyorlarsa, bu konumlandırılmaya göre farklılık yaratmak mecburiyetindedirler. İnsan beyni kabaca, ortalama 50 bin kelime alır. Yalnızca Amerika'da üç milyon marka var. İnsan beyninin üç milyon markayı algılaması söz konusu değil... Demek ki siz farklılık yaratacak, insan beyninde yer edecek bir yenilik yapmalısınız. Uzun dönemde yaşamak için bunu gerçekleştirmeniz gerekiyor. Bunu yapan sizi ezip geçer. Eğer onu yapmadan yaşıyorsanız, sistemin verimsizliğinden yaşıyorsunuz demektir... *İnovasyon yapılmazsa uzun dönemde bir şirketin yaşaması imkânsız.*"

Söyleşinin devamında, Jan Nahum, iş kültürümüzün tarihsel kökenine ve gelişim çizgisine işaretle, gelinen noktada, "Ben emin olduğum sularda dolaşırım. Bilmediğim sulara hiç girmem' düşüncesi [iş dünyamıza] hâkim..." tespitini yapıyor ve "*böylesi bir ortamda inovasyon ortaya çıkamaz*" diyor. Biraz önce ne demişti? "İnovasyon yapılmazsa uzun dönemde bir şirketin yaşaması imkânsız."

Jan Nahum'un, Türk sanayinin geldiği yetenek düzeyi konusunda iyi bir referans noktası teşkil eden otomotiv sanayimiz hakkında 07 Ekim 2008'deki *ISO Vizyon Toplantısı*'nda yaptığı, otomotivdeki

20 Nahum, Jan (2007), "Esas olan yaratmaktır", *Bilgi Çağı*, Şubat 2007

geleceğimize ilişkin değerlendirmeleri[21] de çok çarpıcıdır. Özellikle de şu sözlerini, 17 Ekim 2008 günlü *CBT*'den tekrar okuyalım:

"Otomobil sanayi olarak şimdi bir kırılma noktasındayız. Kendini buna hazırlayan fırsat yaratır, hazırlamayan için bu kırılma noktası bir tehdittir. Araba üretimimiz 1,2 milyon, İtalya'dan fazla araba üretiyoruz. Peki, nerede bizim yaptığımız inovasyon! Yok. Bekliyoruz ki başkası yapsın biz alalım. Ama ürünün katma değerini de başkaları alıyor. Ekonomide bir çıkış yaratamıyoruz, çok daha iddialı [olmalı] çok daha fazla değişimi kabul etmeliyiz...

Ankara'nın teşvik sistemleri hep genel karakterli. Herkese veriliyor. Özel bir teşvik yok! Böylece çok özel bir alanda gelişme, derinleşme ve sivrilme gerçekleşemiyor. Oysa değer yaratma zincirinin her bir noktasında inovasyon yaratma imkânı var...

Türkiye, mesela petrol dışı enerjilerle çalışacak araba geliştirilmesi için büyük bir teşvik desteği, güç yığımı yapabilir; bir meydan okumadır bu ve [böyle bir] çalışma ülkemizi dünyanın sayılı merkezlerinden biri haline getirebilir...

[Ama bunun için] ulusal vizyonlar gerekli, irili ufaklı; [söylediklerim] başka türlü gerçekleşmez. Mastır plan yok bu konuda, bu mastır plana otomobilciler ve devlet el ele sahip olmalı. Çin otomobilde inanılmaz kararlılıkta mastır planlara, kararlılıklara sahip."

Nahum, iddialı olduğumuzu ileri sürdüğümüz otomotiv sanayindeki vizyonsuzluğumuzun, bu sektöre özgü ulusal bir politikamız olmamasının yol açacağı doğal sonucu da şu çarpıcı sözleriyle ortaya koyuyor:

"Eğer yenilikçi ve katma değer yaratıcı yeni bir döneme giremez ve benzin dışı enerjiler için büyük çaplı araştırmalara yönelemezsek bizim Avrupa'dan çaldığımız otomobil sanayi üretimini, başkaları da bizden çalar."

Nahum bunları 2008 yılında söylemişti. Ama 2011 yılına gelindiğinde Sanayi Bakanlığı'nın otomotivde bir strateji belgesi ortaya koyduğunu belirtelim. Biraz sonra bu konuya tekrar döneceğiz ama, ondan önce bir de *30 Kasım 2009* tarihli *Cumhuriyet*'te yayımlanan, Özlem Yüzak'ın *Jan Nahum*'la yaptığı söyleşiye göz atalım: Söyleşinin başlığı "Artık bir adım öteyi düşünme zamanı geldi" idi. Tespitlerine gerçekten çok değer verilen bir vizyoner, bir stratejist olan Jan Nahum, yıllardır bir şeylerin zamanının geldiğini anlatmaya çalışıyor. Bu söyleşide de öyle; demiş ki:[22]

21. Nahum, Jan (2008), "Otomotiv Sanayiinde İnovasyon ve Tasarım", *İSO Vizyon Toplantıları*, 7 Ekim 2008, İstanbul.

22. Nahum, Jan (2009), "Artık bir adım öteyi düşünme zamanı geldi", Özlem Yüzak'ın kendisiyle yaptığı söyleşi, *Cumhuriyet*, 30 Kasım 2009.

"Türkiye yüksek kapasiteli üretim safhasında önemli bir yere geldi. Şimdi ise iş geliştirmeye doğru adım atıyor. Bu işler kolay olmuyor. ...genel olarak baktığımızda, ne yazık ki, istediğimiz uluslararası boyutta katma değer yaratma seviyesine henüz geçebilmiş değiliz. Türkiye belli bir sanayi olgunluğuna ancak yeni vardı. Uluslararası boyutta rekabetçiliği yeni öğrendi. Ancak bundan sonra bir adım ötesini düşünmeye başlayabilir ve bana göre artık bunun vakti geldi..."

Evet, Jan Nahum'un tespit ve yorumlarıyla 2009 sonlarına kadar geldik. Nahum'un söyledikleri, sanıyorum, Türk sanayinin geldiği nokta ve sanayi burjuvazimizin ulaşabildiği yetenek düzeyi ya da edinebildiği sanayi kültürünün düzeyi hakkında, başkaca bir yoruma gerek bırakmayacak kadar açık bir fikir veriyor. İsterseniz 2009 yılıyla da yetinmeyip yürüyüşümüzü sürdürelim ve sanayimizin yapısal özelliklerini çok iyi yansıtan otomotiv sanayi üzerinden günümüze kadar gelelim.

Yukarıda işaret edildiği gibi, 2011 yılında, ay bazında söyleyelim, *2011 Nisan*'ında, otomotiv sanayi ile ilgili, *Türkiye Otomotiv Strateji Belgesi ve 2011-2014 Eylem Planı* başlığını taşıyan bir belge ortaya kondu. Ne var ki, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan, bu belge henüz hazırlanmadan, otomotivde stratejik hedefimizin ne olacağını, bu hedefe erişilmesi sorumluluğunun da kimlere ait olacağını belirlemiş ve *20 Ocak 2011*'de TÜSİAD Genel Kurulu'nda yaptığı konuşma ile açıklamıştı:

"Geçen akşam Sayın Koç'a dedim, 'Artık soyadınız gibi bir marka ile şurada biz yerli otomobilimizi üretelim ve dünyaya diyelim ki, bak bu da artık bizim otomobilimiz.' Şu anda otomotiv sektörü içinde olan babalar burada... Bu işi halledin. Bir araya gelerek mi yaparsınız, yok ben bunu kendim de yaparım mı dersi iz, nasıl arzu ederseniz..."

Böylece, anlaşıldı ki, otomotivdeki stratejik hedef "yerli marka"yı yaratmaktı, uygulama sorumluluğu da "otomotiv sektörü içinde olan babalar"a havale edilmişti. Artık bu hedefe varabilmek için izleyecekleri yolu, onlar kendileri belirleyeceklerdi ("nasıl arzu ederseniz"). Ama Başbakan baktı ki, babalarda pek fazla kıpırtı yok; KOÇ grubunun Ankara'daki traktör fabrikasında, 600 bininci traktörün banttan indirilmesi vesilesiyle yapılan törende hem bir hatırlatma hem de bir vaatte bulundu; 27 Eylül 2011 günlü *Milliyet*'ten okuyalım:

"...bu olacak. Türkiye, yüzde yüz yerli kendi otomobilini üretecek. ...Ülkemizi ve dünyayı iyi okuyan geleceği doğru tahmin eden iş insanlarımızın bu işe gönül vereceğini düşünüyorum. Hem siyasiler

hem de iş insanları için yerli bir otomobil markası oluşturmanın topluma karşı da borç olduğuna inanıyorum. *Bu ülkede bu işe soyunacak bir yiğit, bir babayiğit vardır diye düşünüyorum.* Hükümet olarak bu konuda her türlü desteği sağlayacağız."

Bundan üç gün sonra, Sanayi ve Ticaret Bakanı da, yaptığı basın toplantısında *bu babayiğidin* Türk özel sektöründen çıkmasını beklediğini söyledi ve o da Başbakan'ın vaadini yineledi: "Bunu Türk özel sektörü gerçekleştirecektir, biz onu teşvik edeceğiz." Ama Bakan'ın "Türk özel sektörü" derken neyi kastettiği konusunda zihinler biraz karıştı. Çünkü Otomotiv Sanayicileri Derneği'nin (*OSD*) 30 Ekim 2011'de yaptığı basın açıklamasına göre, "Türkiye'de yerli marka ve model bir otomobil üretilmesinin alt yapısını, teşvik mekanizmalarını, fırsatlarını ortaya koyacaklarını anlatan" aynı Bakan, bir soru üzerine, "yerli otomobili tek bir firma, bir konsorsiyum ya da *tamamen yabancı bir firmanın* [atç.] üretebileceğini" kaydettikten sonra şunu söylemişti:

"Volkswagen'e gelin Türkiye'ye yatırım yapın, burada araba üretin diyoruz. Mesela onlar 'bu projeyi biz yapacağız' derlerse, 'hayır mı' diyeceğiz. Çünkü Türkiye'deki yatırım ortamı artık yerli ve yabancı sermaye ayrımı gözetmiyor. Önemli olan bizim için bu markanın, bu tasarımın burada ortaya çıkması, yerli katkı oranının çok yüksek olması, tasarımının ve markanın bize ait olmasıdır. Firmanın kime ait olduğunun burada çok önemi yok açıkçası..."

Şimdi sözü tekrar ve niteliklerini de bir kez daha yineleyerek, otomotiv sanayinde daha çok vizyoner, stratejist bir teknokrat olarak öne çıkan ama kendisi de aynı sektörde faaliyette bulunan bir iş insanı olan *Jan Nahum*'a bırakıyorum. Nahum, 04 Ekim 2011'de Fatih Altaylı'nın "Teke Tek" programının konuğu olarak "yerli marka" konusundaki görüşlerini şöyle dile getirmişti (aldığım notlardan özetle):[23]

"Türkiye eğer dünyanın onuncu büyük ekonomisi olacaksa kendi markasını çıkarmalıdır. Sadece otomotivde de değil... Katma değer yaratabilmek markaya sahiplikle kaim... *Ama bekanızla ilgili kararlarınızı kendiniz vermelisiniz* [atç.]. Türkiye'nin otomobilde şansı var. Çünkü artık vizyonumuz var: 'Biz marka yaratmak istiyoruz.' 50 yıllık birikimimiz; teşvik mekanizmalarımız; ARGE'de çabamız var. Eksiğimiz, marka... Doblo'nun önemli kısmını yaptık. Marka yapmadık. Deneyim eksiği yaparak giderilir. Denenmeli; zarar ön-

23. Nahum, Jan (2011), "Yerli Otomobil / Türk Malı Otomobil", Haber Türk'te Fatih Altaylı'nın Teke Tek Programında kendisiyle yaptığı söyleşi, 04 Ekim 2011, http://www.habergo.com/video.php?id=3269&title=haber-turk-fatih-altayli-teke-tek-konuklar-nihat-ergunjan-nahum-turk-mali-otomobil-konusu-full-tekrar-izle-video-04102011 (29.7.2012).

görülerek denenmeli... Marka nasıl yaratılır? Ulusal marka olmaz. Uluslararası ölçekte zihinlere girmek gerek. Markalaşmak için bir ihtiyaca cevap vermek lazım. Bu ihtiyaç tespit edilmeden marka olunmaz. *Kararı bizim vermemiz lazım. Kararı onlar vermemeli. Ne yapılacağını bilmeye ihtiyacımız var. Başkası söyleyemez. Biz araştırmalıyız. [Oysa] Hükümetin politikası yabancıyı getirmek...* [atç.]"
Nahum "Kararı bizim vermemiz lazım. Kararı onlar vermemeli" diyordu ama herkes, otomotivin gerçek babalarının kimler olduğunu ve kararın nerelerde verileceğini biliyordu. Çünkü "Otomotiv *ana sanayinin* sermaye yapısı yerli bir marka yaratmaya pek de uygun bir yapı değildi. ...Türkiye'de kurulu otomotiv ana sanayinin gerçek babaları Koç'lar değil; Ford'tu, Renault'ydu, Fiat'tı..."[24] Karar onlar tarafından verilecekti. Türk sanayinin geldiği nokta buydu. Konuya ilişkin gelişmeleri tarih sırasıyla izleyelim:
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanı Nihat Ergün *19 Aralık 2011*'de bir çıkışta bulundu (*Milliyet*, 20 Aralık 2011): "Ticaretin amacı kârdır ama ülkenin idealleriyle üreticilerin ideallerinin örtüşmesi lazım. ...Son dönemde sanayicimizde aşırı kâr hırsı idealizmin zayıflamasına yol açtı. İkide bir, bir şeyin neden yapılamayacağını sunan adamlarla bir yere varamayız. Bazı kişiler o kadar çok mevzua hâkim ki bir şey yapalım dediğinizde kırk bahaneyle bunun neden yapılamayacağını koyuyor. Onlarla bir şey yapılamaz. İşin neden yapılması gerektiğine inanan adamlarla bu iş yapılır. Azıcık zoru görüp neden yapılamayacağını söylemek en kolayı..."
Bu sözler Tıbbi Cihaz Sektörü'yle ilgili bir toplantıda söylenmişti ama, öyle anlaşılıyordu ki, asıl muhatap o sektör değildi. Bakan'ın "bir şey yapalım dediğinizde kırk bahaneyle bunun neden yapılamayacağını" anlatanlar derken kastettiklerinden biri Mustafa Koç'tu... Çünkü o, 2012 beklentilerini anlatırken "Sisli havadayız, yavaşlayalım..." diyordu (*Cumhuriyet*, 30 Aralık 2011).
Baktı olmuyor; Ergün, bir çıkış daha yaptı: "Biz yerli araç, yeni marka ve modeller konusunda duygusal nedenlerle, 'milliyetçi hislerimizi tatmin edelim' diye değil, rasyonel nedenlerle hareket ediyoruz. ...Bu ülkede bir avuç idealist mühendis 1961 yılında bir araya gelip bir araç ürettiyse Devrim arabalarını bugün üretememenin bir izahı yoktur. ...Biz reel sektörümüzün sadece bir tane değil birkaç firma çıkaracağına ...birkaç firmanın bu işe odaklanacağına

24. Göker, Aykut (2011), "Günümüz Koşullarında Sanayi ve Teknoloji Planlamasında İki Çıkmaz Sokak...", Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Mülkiyeliler Birliği'nin düzenlediği *21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı*, "Sanayi ve Teknoloji Planlaması" konulu oturumunda sunulmuştur, 13-14 Mayıs 2011, Ankara (http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=1 adresinden de ulaşılabilir).

ve birkaç marka çıkacağına şahsen inanıyoruz. ...Yerli otomobil konusunda erken davranan sadece bir adım değil birkaç adım öne fırlayacaktır. Yapmayan yapmadığına pişman olacak. ...'Niye ben yapmadım' diye.

Ford'a, Opel'e ve Volkswagen'e gelin burada üretin, diyoruz. Bunlar [Türkiye'de] en çok satan markalar. Ama Türkiye'de otomobil üretmiyorlar. Ford'un hafif ticari ve ağır ticari üretimi var. Ama Opel ve Volkswagen'in Türkiye'de hiç üretimi yok. Onların mutlaka 2012'de Türkiye'ye yatırım yapma kararını almalarını bekliyoruz. İnşallah alacaklardır. Tüm otomotiv toplantılarının konusu olan yerli otomobili farklı bir perspektifte ele almamız gerekir." (*Milliyet*, 08 Ocak 2012).

Belli ki Ergün de nihayet, gerçek babaların kimler olduğunu kavramış ve "yerli otomobili farklı bir perspektifte ele almayı" kabullenmişti. Yanıtını da hemen almaya başladı.

11 Ocak 2012 tarihli *Milliyet*'te "Ford'dan Türkiye'de binek oto üretimine yeşil ışık" başlığı altında "Dünyanın en büyük otomobil üreticileri arasında yer alan Ford'un Yönetim Kurulu Başkanı Bill Ford, Türkiye'de binek otomobil üretimine sıcak baktıklarını söyledi" haberini okuduk. 16 Ocak'ta da, "Yerli Otonun Ayak Sesleri" başlığı altında "Fiat-Chrysler CEO'su Sergio Marchionne'nin 'yerli marka otomobil' projesi hakkında ilk kez konuştuğunu" öğrendik. Marchionne, "projeyle ciddi şekilde ilgilendiklerini, Koç Holding'le görüşmelerin sürdüğünü kaydederken, TOFAŞ CEO'su Ali Pandır [da] yerli oto için Bursa fabrikasında yer olduğunu" söylemişti... Duyulan sesler "yerli otonun ayak sesleri" mi yoksa sermaye paylarına, ama ondan çok daha önemli olan, teknolojideki ve dünya pazarlarındaki bilgi ve deneyim üstünlüklerine dayanarak Türk sanayini denetimleri altında tutan gerçek babaların ayak sesleri mi, onlardan "yerli marka" nasıl çıkar, onun yanıtını siz okurlarıma bırakıyorum. Ama yine de vereceğiniz yanıtta tahmin etmenizin zor olduğu bir faktörü de dikkate alabilmeniz için, Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan'ın, bu okuma parçası açısından bir son dakika haberi sayılabilecek, şu konuşmasını da anımsatayım. Bu konuşmanın verildiği 20 Eylül 2012 tarihli *Milliyet*'te yer alan, Mithat Yurdakul (Viyana) imzalı ve "Yerli oto için hâlâ babayiğit bulamadık" başlıklı habere göre Çağlayan demiş ki:

"Otomotivde dış ticaret açığı verilmeye başlayınca Sayın Başbakanımız, 'Ben yerli otomobil yatırımcısı bir babayiğit arıyorum' demişti. Şu ana kadar babayiğit bulamadık. ...Otomotiv sektörü bizim başımızın tacı... Ancak otomobil sektöründe Türkiye ithalat bağımlısı. 100 dolarlık bir otomobil yapmak için 56 dolarlık dış

ürün almak zorundasınız. Türkiye otomotiv sektöründe Avrupa'da önemli bir yere gelmişken 6 milyar dolar her sene motor ithalatına para ödeyen bir ülke. Sebebi çok basit. Türkiye'ye otomobil sektörüne lisans verenlerin hepsi Türkiye'ye hamallık görevi vermiş. Motor teknolojisinin üretimini vermemiş. Ümit ediyoruz ki Türkiye inşallah 2023'e kadar sadece otomobilini değil, kendi uçağını, helikopterini yapacak bir ülke olacaktır *Allah'ın izniyle.* [atç]"[25]

Demek ki, otomotivde işimiz, "babaların" ötesinde bir de "Allah'ın iznine" kaldı...

"Son dakika haberi"ni 20 Eylül tarihli olarak verdik ama, okuma parçamızı üç aylık bir geriye dönüşle, Kadife Şahin'in 22 Haziran 2012 tarihli *Milliyet*'te "Türkiye üretmiyor, tüketiyor" başlığıyla yer alan haberiyle sürdürelim. Habere göre, Türkiye İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı Ersin Özince Gaziantep'te yaptığı konuşmada, başlığa yansıyan bu tespiti yapmış. Bu tespit hep yapılıyor. Ama bunun, önde gelen bir bankanın genel müdürünce yinelenmesi önemli... Neredeyse Cumhuriyet'le yaşıt olan bu banka sanayi meselesini de, üretim meselesini de bilir; bunun deneyimine sahiptir... "Atatürk'ün direktifleriyle 1935 yılında Şişecam'ı kurmuştur." Bu

25. Bu okuma parçasında ağırlıklı olarak otomotiv sanayimize ilişkin değerlendirmelerin yer alması okurun gözünden kaçmamıştır. Bu sektöre verilen ağırlık doğaldır. Çünkü toplam sanayi üretiminde ve ihracattaki payı, dolaylı-dolaysız yarattığı istihdamın görece büyüklüğü ve anlamlı bir teknoloji yeteneğini temsil ediyor olması, bu sektöre Türkiye açısından da stratejik bir önem kazandırmaktadır. Türkiye'nin sanayi imalatında ve teknolojide gelebildiği düzeyin görülebilmesi açısından da seçilebilecek isabetli bir örnektir.

Otomotiv sektörünün, dolayısıyla Türkiye imalat sanayiinin gelebildiği düzeyi anlayabilmek açısından başvurulabilecek seçkin bir uzmanın görüşü olarak bkz. Akarsoy, Tülay Altay (2011): "Gerçekçi bir Bakış Açısından Türkiye Otomotivde Ne Yapabilir", http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=2 (*CBT*'nin 11, 18 ve 25 Şubat 2011 tarihli sayılarında "Politik Bilim" köşesinde, Aykut Göker'in konuyla ilgili sorularına verdiği yanıtlar biçiminde de yayımlanmıştır).

Ayrıca bkz. Akarsoy, Tülay Altay (2011): "Sel Gider Kum Kalır: Otomotiv Sektörü Stratejisi 2011-2014 Üzerine Görüşler", http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=2 (*CBT*'nin 06 ve 13 Mayıs 2011 tarihli sayılarında "Politik Bilim" köşesinde, Aykut Göker'in konuyla ilgili sorularına verdiği yanıtlar biçiminde de yayımlanmıştır).

Ayrıca http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=2 adresinden, Akarsoy'un yaptığı, "Türkiye'de otomotiv sanayi" ile ilgili bütün araştırmalarının sonuçlarına da ulaşabilirsiniz.

Türkiye'de otomotiv sanayiinin bugününü anlayabilmek için dününü de bilmek gerekir. Bunun için bkz. Sanır, Arslan Bekir (2011), *Türk Otomotiv Sanayii: Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Yazılanlar, Belgeler ve Yorumlar, Bölüm 1: 1964 Yılı ve Öncesi*, Ankara ve Sanır, Arslan Bekir (2012), *Türk Otomotiv Sanayii: Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Yazılanlar, Belgeler ve Yorumlar, Bölüm 2: 1964 Yılı Sonrası*, Ankara.

kuruluş eliyle, ülkemizde, cam ve cam ürünlerinde teknolojisine egemen, ihraç yeteneği olan bir sanayi yaratmayı başarmıştır... Şişecam bugün 77 yaşındadır...

İşte bu başarıda büyük pay sahibi bir kurumun genel müdürü olan Özince, habere göre, "...Türkiye ekonomisinin olası risklerine dikkat çekerek 'Türkiye üretmiyor, tüketiyor' [demiş]" ve "gelecekte ülke ekonomisinin daha büyük dalgalanmalara karşı beklenen gücü gösteremeyeceğine dikkat çekerek" şöyle konuşmuş:

"Türkiye bugün tasarruf yapmıyor tüketiyor. Bunu müşterilerimizden biliyoruz. Kredi kullanan müşterilerimiz artık yatırım yapmıyorlar. Çoğu marketçi, gayrimenkulcü, inşaatçı oldu..."

Yine aynı habere göre, "Türkiye'nin katma değeri olan sanayi üretimine geçemediğine değinen Özince" sözlerini şöyle sürdürmüş: "Güçlü bir sanayi sınıfı oluşturamadık. Bugün Türkiye tarımda bile her şeyi ithal ediyor. Tohumu, modern tarım teknolojisini, seracılıkta gerekli olan her şeyi ithal ediyoruz. Ufak tefek üretimlerimiz var ama bunlar bir tarım sanayisini ifade etmez."

Galiba başkaca bir şey söylemeye gerek kalmadı ama biz yine de, son sözü, Türk sanayinin önde gelen temsilcilerinden İstanbul Sanayi Odası'na (İSO) bırakıp, bizzat bu odaca çekilen sanayi fotoğrafından (*Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu [İSO 500] 2011*)[26] birkaç kare sunarak, okuma parçamızı noktalayalım.

Aktaracağım kareler, *Milliyet*'teki köşesinde, İSO 500 sonuçlarını değerlendiren Güngör Uras'ın seçtiklerinden ilk üçü; ama ilk ikisinde sıra değişikliği olacak:[27]

1) "İSO'nun hesaplamalarına göre 2011 yılında 500 büyük firmanın 2011 yılı milli gelirine katkısı yüzde 9 olmuş... Bu, İSO 500'ün üretici fiyatlarıyla yarattığı brüt katma değerin, Türkiye GSYİH'si içindeki payıdır."

---

26. İSO (2012), *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2011*, İSO Yayını, Ağustos, İstanbul.

27. Bkz. Uras, Güngör (2012), "KİT'ler ölmüş ağlayanı yok", *Milliyet*, 25 Temmuz 2012.

Güngör Uras'ın bu makalesinden kısa bir süre önce Bursa Sanayi ve Ticaret Odasınca her yıl yapılan *Bursa'daki 250 Büyük Firma Araştırması*'nın 2011 sonuçlarının açıklanması dolayısıyla *Milliyet*'teki köşesinde yaptığı değerlendirme de ilginçtir. Bursa, Türk sanayinin durumunun en iyi gözlenebileceği merkezlerden biridir; üstelik, Türkiye'deki otomotiv sanayiinin de merkezidir. Bunun yanında tekstil, konfeksiyon, gıda ve makina sanayilerinin de bu ilimizde önemli bir ağırlığı vardır. Uras'ın makalesinin başlığı, bu önemli merkezdeki durumu çarpıcı bir biçimde özetliyor. Bkz. Uras, Güngör (2012), "Sanayi üssü Bursa'nın ihracatı 11,7 milyar dolar ithalatı 11,9 milyar dolar", *Milliyet*, 19 Temmuz 2012. Ayrıca bkz. BTSO (2012), *Bursa'daki 250 Büyük Firma Araştırması: 2011 Yılı Sonuçları*, BTSO Yayınları, Bursa.

Bu ilk kare, İSO 500'ün fotoğrafının, sanayimizi ne ölçüde temsil ettiğini gösteriyor. Şöyle ki, 2011 yılında TÜİK verilerine göre (sabit fiyatlarla ve 1998 temel alınarak) sanayi sektörünün GSYİH içindeki payı yüzde 27,2'dir (madencilik [%0,7] + imalat sanayi [%24,4] + elektrik-gaz üretimi [%2,1]). İSO ve TÜİK verileri arasında hesaplama farkı var ama yine de bu iki veriye dayanarak, İSO 500'ün sanayi üretimindeki payının yüzde 33 dolayında olduğu söylenebilir. Bir ülkedeki sanayi yapısı ve sanayi yeteneğini asıl belirleyenlerin "büyükler" olduğu da dikkate alınırsa, İSO 500'ün fotoğrafının Türkiye'deki sanayinin fotoğrafını temsil ettiği de rahatlıkla söylenebilir. Şimdi, bu tespitin ışığında, Güngör Uras'ın seçtiği diğer iki kareye göz atmayı sürdürelim:

2) "1982'de İSO 500 listesinde 431 özel, 69 kamu kuruluşu vardı. ...2011 yılında ise özel kuruluş sayısı 487, kamu kuruluşu sayısı 13'tür. ...Kamu kuruluşlarının İSO 500 üretimden satışları içindeki payı 1982'de yüzde 49 iken, 2011'de yüzde 5,9'a geriledi..."

Bu kare, özelleştirmelerle ilgili tespitimizi doğrulamaktadır. Özelleştirmeler ile kamunun pazar payının özel sektöre devredildiğini ve bunun, sermayenin bir tür el değiştirmesinden, kamunun elindekinin özel sektöre devrinden başka bir şey olmadığını söylemiştik. İlk 500 içinde devredilen pay yüzde 40'ın üzerindedir ve bu ciddi bir orandır. Kaldı ki, karşılaştırma için baz alınan yıl 1982'dir ve biz kamunun sanayi kesimindeki mevzi kaybının 1982 öncesinde de uygulanan politikalarla başladığını biliyoruz; dilimiz döndüğünce bunu ana metinde de anlatmaya çalıştık. Demek ki, özelleştirmelerle sağlanan sermayenin el değiştirmesinde aslan payını İSO 500'e giren özel sektör kuruluşları almıştır.

Fotoğraf karesinde herhalde şu da dikkatinizi çekmiştir. 1982'de 431 özel firmanın üretimdeki payı %51 iken 69 kamu kuruluşunun payı %49'dur. Demek ki, kamu kesiminde yok edilenler ya da kamunun elinden alınanlar ya da parça parça satılanlar aslında, ekonomiyi denetim altında tutabilecek kadar güçlü kuruluşlardır.

3) "2011 yılında İSO 500'ün 140'ı yabancı sermaye paylı kuruluş. Bunların İSO 500'ün üretimden satışları içindeki payı yüzde 31,3; dönem kârında payları yüzde 32,8; ihracatta payları yüzde 45,4; çalışanlar sayısında payları yüzde 31,1 oranında."

Tekrar edelim, ülkede sanayi yapısını, sanayi yeteneğini belirleyenler büyük sanayi kuruluşlarıdır. İSO 500 Türkiye'de kurulu sanayinin yapısını ve yeteneğini temsil eder. İşte bu 500 büyüğün %28'i yabancı sermaye ile ortaktır. Bu anlamlı bir orandır. Bu oranı daha da anlamlı kılan noktayı da biz ekleyelim: Yabancı sermaye ortaklıkları genellikle teknolojinin, teknoloji yeteneğinin belirle-

yici olduğu otomotiv vb sanayi kollarındadır ve teknolojide güç sahibi olan da yabancı ortaktır. Bunun böyle olduğunun en çarpıcı göstergesi de 500 büyüğün %28'ini oluşturan yabancı sermayeli kuruluşların ihracattaki paylarının %45,4 olmasıdır.
Dikkat edilirse, bu son karede, İSO 500 verileri arasında yer almadığı için, yabancı firmalarla lisans bağlantıları olan ama yabancı ortaklı olmayan firmalara ilişkin veriler gözükmemektedir. Oysa lisans bağlantıları sermaye bağlantıları kadar önemlidir. Bununla birlikte, sanayicilerin kendi zirve kuruluşu TÜSİAD'ın bizzat çektiği ama lisans bağlantılarının gözükmediği bir sanayi fotoğrafında bile, yabancı sermayeye ve teknolojide dışa bağımlılığın hâkim yapıyı oluşturduğu açıkça görülebilmektedir.

Okuma Parçası XIX'a göz atma fırsatınız olduysa, söylenenlerden açıkça görülebileceği gibi, sanayimizin durumuyla ilgili olarak ortaya koymaya çalışılan fotoğraf bütünüyle doğrulanmış oluyor. Cumhuriyet'in başından beri, toplumun ve devletin bütün olanaklarını seferber edilerek yaratmaya çalışılan sanayi burjuvazimizin, bugüne dek, Batılı sanayi burjuvazisinin sahip bulunduğu niteliklerden hangilerini edinebildiğini anlatabilmek için, herhalde, başka bir söze gerek kalmıyor.

Ancak okurlarımız, ortaya çıkan bu fotoğrafın sanayimizin ve sanayi burjuvazimizin hâkim çizgisini ortaya koyan bir fotoğraf olduğunu; bireysel düzeyde, bu çizginin dışına çıkan sanayicilerimizin, özellikle, çalıştıkları şirketlerde şirketin sermaye yapısından kaynaklanan sınırları zorlayan teknokratların da bulunduğunu unutmamalıdırlar. Ama ne yazık ki, söz konusu sanayiciler bu fotoğrafı değiştirecek sermaye gücüne sahip değiller; o teknokratlar da nihai kararı verecek mevkide değiller...

İlginçtir, sanayicilerimiz, bu çıkmaz sokaktan kurtulabilmeleri, bunun için de her şeyden önce sahip olmadıkları geliştirme kültürünü, yenilikçilik kültürünü edinebilmeleri için kendi dışlarından gelen teşviklere, yönlendirme girişimlerine uzun yıllar direnç göstermişlerdir. 1990'lı yıllara gelindiğinde bile, yukarıda işaret edildiği gibi, siyasi iktidardaki kısmi değişikliğin yarattığı uygun bir iklimde, bugün çok sözü edilen ARGE ve yenilik destek programlarını uygulamaya koymak için harekete geçen, kamuda görevli kadro, münferit birkaç sanayici dışında, sanayi kesiminden, bu kesimin temsilcisi durumundaki şemsiye

örgütlerinden herhangi bir destek görmemiş; pek çok sanayici bu girişimi, "benim kullandığım teknolojiden devlete ne; ben niye teknoloji geliştireyim; teknolojiye ihtiyacım olduğunda bastırır parayı dışarıdan alırım" tepkisiyle karşılamıştır.

Özellikle sanayimizin içinden gelen insanlarımızın açık-kalplilikle yaptıkları tespitler, sanayide hangi yetenek düzeyine geldiğimizi ve edinebildiğimiz sanayi kültürünün niteliğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Onların aslında ortaya koydukları, sanayide ve dolayısıyla yenilikçilikte olduğu kadar bilim ve teknolojide nereye gelebildiğimizin çok net bir fotoğrafıdır. Çünkü bu kültür ve yetkinlik alanlarından herhangi birinde gözlenen yetersizlik, diğer üçünde de yetkinlik kazanılamadığının, o alanlarda da köklü bir kültür edinilemediğinin en güçlü kanıtıdır. Bununla birlikte, bu denemenin kaleme alındığı 2012 yılında yenilikçilikte, teknolojide ve bilimde nereye gelebildiğimizin ve dünyadaki yerimizin çok daha somut olarak görülebilmesi için, denememizin sonuna, konuyu rakamların, grafiklerin diliyle de ortaya koymaya çalıştığımız iki ayrı bölüm ekledik (bkz. Ek II: Rakamların/Grafiklerin Diliyle Yenilikçilikte ve Teknolojide Dünyadaki Yerimiz ve Ek III: Rakamların/Grafiklerin Diliyle Dünya Biliminde Yerimiz). Aslında hepimiz ortaya çıkan fotoğrafı o rakamlara, grafiklere bakmadan da bütün netliğiyle görebiliyoruz ama, istedik ki, durum tespiti yaparken küçük bir yanılma payı bile kalmasın.

Tabii ki, asıl önemli mesele, pek de iç açıcı olmayan bu fotoğraftaki manzaranın bundan sonra değişip değişmeyeceğidir. Bu sorunun yanıtını verebilmek için yaşamakta olduğumuz siyasi sürece yakından bakmak gerekecektir. İzleyen bölümde, isterseniz bunu birlikte yapmaya çalışalım.

Bölüm XII

Türkiye'nin 2000'li Yıllarında Yaşanmakta Olan Siyasi Süreç...

Hatırlanacaktır, 1990'lı yıllarda izlenen ARGE ve yenilik faaliyetlerini destek politikalarından söz ettikten sonra bir soru ortaya atmış ve bu sorunun yanıtını bu bölümde vermeye çalışacağımızı söylemiştik. Sorumuz şuydu: "2002 Kasım'ında işbaşına gelen siyasi kadronun da, özel sektörün ARGE ve yenilik faaliyetlerini genel olarak 1990'ların çizgisinde desteklemeyi sürdürmesi, hatta, destek hacim ve kapsamını genişletmiş olmasından hareketle, bu kadronun da, 1950'li yıllardan bu yana, özünde köklü bir değişiklik olmaksızın izlenegelen sanayi anlayış ve politikasının ve bu çerçevede oluşmuş *sınırlı sanayi kültürünün* bir başka temsilcisi olduğu söylenebilir mi?"

Sorunun yanıtını bu bölüme bırakmamız doğal; çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu günden 2000'li yıllara gelinceye dek sanayileşme konusunda izlenen politikalar, Cumhuriyet'in ilk dönemindeki, ulusalcı motiflerin, ulusalcı atılımların ağır bastığı politikalar bir yana bırakılırsa, aşağı yukarı aynı ufuk çizgisini izlemiştir. Dıştan bakan bir gözlemcinin, yapılanları "fabrika kurmak ve böylece ülkenin imalat kapasitesini, imal edebilme yeteneğini artırmak" olarak özetleyebileceği bir çaba, 1980'li yıllarda başlayan ve fabrika kurmada bile yaşanan gerilemeyi bir yana bırakırsak, 2000'li yıllara dek hep sürüp gelmiştir. İzlenen bu politika, işbaşına gelen hükümetlerce, "sanayileşme" politikası olarak anılmış; böyle sunulmuştur... Daha önce de belirtildi. Dıştan gelen telkinlerle, Türkiye'nin bir tarım ülkesi olarak kalmasının benimsetilmesine çalışıldığı ve bu telkinlerin etkisiyle kafaların bir hayli karıştığı 1950'li yıllarda bile, hangi nedenlerle olursa olsun, Türkiye, benimsediği iktisadi sistemin kurallarına elinden geldiğince bağlı kalmaya çalışarak, fabrika kurmayı sürdürmüştür. Ülkede olmayan sanayi sermayesini, daha açık bir deyişle, "sanayi burjuvazisini" yaratma yönünde gösterilen yoğun çaba bu sürecin belirleyici özelliği olmuştur.

İzlenen bu siyasi çizginin sonucu, yine yukarıda belirtildi, *yabancı sermeye ile ortaklık ya da stratejik işbirliği ilişkileri ağır basan bir sanayi sermayesinin yaratılması ve Türkiye'nin, yabancı ortağın teknoloji gücüne dayanan, uluslararası üretim ağlarıyla bütünleşmiş bir imalat merkezi olmasıdır.* Bu merkezde imalat yabancı ortağın lisansı ve çoğu zaman da onun markası altında yapılmaktadır. Bu yapı, doğası gereği teknolojide ve teknoloji muhtevası yüksek bütün girdilerde dışa bağımlıdır.

Gelinen ya da bulunduğumuz noktada asıl sorulması gereken soru, bu sanayi fotoğrafının –ki bu fotoğraf, Türkiye'nin bilim ve teknolojide, yenilikçilik ve yaratıcılıkta nerede durduğunun da fotoğrafıdır– değiştirilmesi yönünde bir gidişin olup olmadığıdır. Bu soruya yanıtımız nettir: Fotoğraf değişmektedir. Her şeyden önce, mevcut iktidar blokunun doğası gereği değişmektedir. AKP, söz konusu iktidar blokunun görünürdeki siyasi temsilcisidir. Ama gücünün önemli bir bölümünün, belirli bir tarikat yapılanmasından geldiği bilinen bir gerçektir. Recep Tayyip Erdoğan'ın kendisi, 12 Eylül 2010 Referandumu'ndan hemen sonra yaptığı bir konuşmada, Referandum'da aldığı başarılı sonuçtan dolayı,

"Atlantik ötesine" gönderdiği teşekkürle, bunu açıkça ortaya koymuştur. Atlantik ötesine gönderilen teşekkürün ne kadarı, bu iktidar blokunun mimarı, daha sonra da *stratejik ortağı* olan ABD'yedir, bunu bilemeyiz ama, bu teşekkürün asıl muhatabı, iktidar blokunun ideolojik lideri olan ama ABD'de oturan Fethullah Gülen'dir ve tabii ki onun şahsında, cemaatidir. Bu arada parantez içinde söyleyelim; firmaları için yabancı kökenli stratejik ortaklıkların usulden olduğu; bunun, özellikle büyük firmaların varlıklarını sürdürebilmelerinin neredeyse ön şartı haline geldiği ve toplumun ezici çoğunluğunca da bu ortaklıkların son derece doğal karşılandığı bir ülkede, siyasi iktidarın da yabancı kökenli stratejik ortağının bulunması doğal karşılanmalı. Elbette ortaklık devlet katına çıkınca, yani ölçek iyice büyüyünce, Türkiye için o ortağın, çağımızda, ABD'den başkası olamayacağını da bilmek ve bunu anlayışla karşılamak gerekir!

Cemaatin varlığı ve iktidar blokunun son derece önemli bir unsuru olduğu konusunda herhangi bir tereddüt yoktur. Sadece, son zamanlarda, cemaatin Fethullah Gülen'in ismiyle simgelenen çelik çekirdeği etrafında kümelenen müritleri dışında, cemaate şu ya da bu ölçüde yakınlık duyanları da içine alan en dıştaki çemberi olabildiğince geniş tutmak; iktidar blokunun siyasi temsilciliğini yapan AKP'nin ve onun siyasi önderi Recep Tayyip Erdoğan'ın olası hatalarının cemaate maledilmesinin önüne geçmek; her siyasi görüşten insan nezdinde cemaatin meşrûiyetini ve kabul edilebilirliğini sağlamak gibi taktik nedenlerle olsa gerek, Gülen cemaatinin tanımıyla ilgili farklı bir bakış açısı getirilmek istenmektedir. Örneğin, *Zaman* Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ekrem Dumanlı, şunları yazmaktadır:[1]

> Fethullah Gülen Hocaefendi'den ilham alarak hizmet eden, o hizmetlere fiilen ya da ruhen destek verenlere cemaat demek büyük haksızlık. Hem o geniş kitleyi daraltıyor hem de toplumun bütün katmanlarında varolan vicdanî oluşumu görmezden geliyor. Bahsi geçen topluluğa "cemaat" demek yanlış. Olsa olsa 'camia' demek gerekiyor. ...Klasik sivil toplum örgütlerini de aşarak, dünyanın dört bir yanında tevecc ühe mazhar olmuş, büyük bir camiaya, cemaat deyip onlara marjinal bir grup muamelesi yapmak, tahmin edilemeyecek kadar çok sayıda insanın incitilmesidir.

1. Dumanlı, Ekrem, "Cemaat değil, camia", *Zaman*, 20 Şubat 2012.

Ekrem Dumanlı, getirdiği "camia" tanımıyla ilgili 11 gerekçe sıralamış. Biz, aslında "Cemaat"in güç ve genişliğini vurgulamayı amaçlayan ilk iki gerekçeye yer vermekle yetineceğiz:

1. Gönüllüler hareketi [Fethullah Gülen hareketi], dar bir kitle ya da dışa kapalı bir zümre değildir. Toplumun ta kendisidir. Ne yazık ki insanlara "cemaat" diyerek onları marjinalize etmek isteyenler çoğunlukla dar bir zümredir ve "cemaat" nitelemesi onlara daha çok yakışmaktadır. Camia, toplumun genelinde hüsnü kabul gören yapıdır. Bu nedenle her siyasi gruptan, her sosyal zümreden destekçisi bulunmaktadır. Yeryüzünün bütün kültürleriyle diyalog haline geçmiş, sahip olduğu insanî değerlerle her kesimin gönlünde sempati uyandırmış bir kitle, dar manasıyla "cemaat" değil, kuşatıcı ve kucaklayıcı yapısıyla bir 'camia'dır ve onun merkez üssü ma'şeri vicdandır. O vicdana kulak vermeyenler, "cemaatin gücü"nü Kaf Dağı'nın eteklerinde arıyorlar. Nafile bir arayış o.
2. Cemaat diye bahsedilen kitlenin içinde Türkiye'nin her kesiminden, en eğitimli insanları da bulunmaktadır. Doktor, mühendis, asker, gazeteci, öğretmen, esnaf, savcı, emniyetçi, iş insanları... Her meslek grubundan insanın 'hizmet'e değer vermesi, ona belli bir oranda sahip çıkması onları "cemaat üyesi" yapmaz. İnsanların mesleklerini icra ederken verdiği kararlar ile ne "cemaat"in ilgisi vardır ne camianın. Emir-komuta zincirine bağlı olmayan bu topluluğun paylaşım alanı engin bir ufku, zengin bir çalışma sahasını işaretlemektedir. Bu sivil yapıya ne zorla üye olunur; ne de istifa dilekçesiyle yollar ayrılır. Gönül bağına çizilecek bir hudut daha keşfedilmedi; hiçbir zaman keşfedilemeyecek.

Bu iki gerekçeye, bir de, Dumanlı'nın yazısında yer alan son paragrafı ekleyelim:

> Kitlelerin kıymeti, vicdanlarda bıraktığı derin izle ölçülür. Fethullah Gülen Hocaefendi ve onun hizmet felsefesine sempatiyle bakanlar, ortak akıl ve müşterek vicdanın sahiplenmesi ile, dünyanın dört bir yanında hiçbir karşılık beklemeksizin hizmet etmektedir. Bu kadar geniş bir dairede takdire şayan bulunmuş bir kitlenin paranoyalar sonucunda "öcü" gibi gösterilmesi büyük bir vebaldir. Bunu kasıtlı yapanlar tarih huzurunda da, Mahkeme-i Kübra'da da mahcup olacaktır. Ancak camia, böyle bir mahcubiyetin yaşanmaması için bile dua eden gönül erlerinden oluşmaktadır.

Fethullah Gülen hareketinin "cemaat" olarak değil "camia" olarak tanımlamanın daha doğru olacağı, Fethullah Gülen ce-

maatinin güçlü ismi, gazeteci yazar, Cemal Uşşak tarafından da, Haber Türk'ün Basın Kulübü özel programında dile getirilmiştir. Aslında onun söyledikleri de aynı taktik nedenlere dayanıyordu ve her şeyden önce de, yine Ekrem Dumanlı gibi, cemaatin gücünü apaçık ortaya koymaya yönelikti ve tam bir güç gösterisiydi. Uşşak şunları söylemişti:[2]

> Camia doğru bir ifade. Yegâne fikri önder Fethullah Gülen olduğu gibi yegâne sözcü de odur. İhtiyaç duyulduğunda konuşmaları medyaya servis ediliyor. Basında sık sık " yakınlığıyla bilinen" diye başlayan cümleler yersizdir. Eğer camia adına hüküm verilecekse bu Hocaefendi'nin sözlerinden hareketle yapılması gerekir. Hiç kimsenin sözü camiayı temsil bakımından değerlendirilmemeli. Bu hareket nevi şahsına münhasırdır. Bizim tarihimizde benim bildiğim kadarıyla benzer bir oluşum yok. Bu kadar geniş bir coğrafyada, 100'den fazla ülkede faaliyet gösteren çok renkli, çok dilli bir fenomen. Bu hareketi cemaat olarak tanımlamak çok eksik olur. Cemaat dediğiniz zaman aynı ufka bakan, aynı görüş etrafında kümelenmiş bir gruptan söz edebiliriz. ...Ana ekseninde eğitim olan bir hareket mahiyeti gereği her eğilime mensup insanı kavramak ve kucaklamak durumundadır.

Ne var ki, Fethullah Gülen Cemaati ile ilgili bütün bu yeniden tanımlama çabaları, şu gerçeği değiştirmiyor: Bu topluluk siyasallaşmıştır; etkin bir aktör olarak siyaset sahnesindedir ve mevcut iktidar blokunun asli unsurlarından biridir. Özellikle 2012 yılının ikinci çeyreğinde iyice su yüzüne çıkan blok içi çatışma bu gerçeği değiştirmez. Bilindiği gibi, bu çatışma, iktidar blokunun dinî-ideolojik önderiyle görünürdeki siyasi önderi arasında cereyan etmektedir. Yine görünüşe bakılırsa, bu, iktidarın paylaşımıyla ilgili bir çatışmadır. Ve son sözü söyleme hakkı kimde olacaktır, bunu belirleyebilme çatışmasıdır.

Her iki tarafın da asgari ve azami programlarının ve bu programları hayata geçirmek için öngördükleri, kendilerine göre zamanlamalarının olması doğaldır. Belki son çözümlemede her iki kanat da aynı azami programı paylaşmaktadır ama, hedeflerine kalıcı bir biçimde erişebilmek için izlemek istedikleri taktik ve stratejiler farklı olabilir. Cemaat ve onun önderi, tarihsel olarak farklı bir deneyim birikimine sahiptir

2. Uşşak, Cemal (2012), "Cemaat değil camia...", Haber Türk'ün Basın Kulübü Özel Programı'nda söyledikleri, 20 Şubat 2012.

ve kendisini aynı zamanda açık, meşru bir siyasi güç olarak da ortaya koyma konusunda yakaladığı tarihsel fırsatı kaçırmamak için zaman zaman daha temkinli, zaman zaman da daha âcil davranmak gerektiğini düşünebilir. "Yakaladığı tarihsel fırsatı kaçırmamak" diğer kanat için de geçerlidir. Çok büyük bir olasılıkla da kanatların nerede temkinli olunacaktır, nerede âcil davranılacaktır konusundaki anlayışları birbirleriyle örtüşmüyordur. Özellikle de, iktidar blokunun siyasi önderi olarak öne çıkan Recep Tayyip Erdoğan'ın sınır tanımaz otoriter tutumu ve bütün iktidar gücünü ve karar yetkisini tek başına kendinde toplama ihtirası ve son zamanlarda bütün kararlarına yansıyan, kendi önceliklerini bir an önce hayata geçirebilme telaşı, bunların hepsi, aralarındaki çatışmada geçerli nedenlerdir.

İktidar blokunun bu iki ortağı arasındaki çatışma, bu minval üzere, bazen için için bazen de dışa vurarak sürüp gidebilir mi? Bu çatışmanın mevcut iktidar blokunu parçalanmaya götürme olasılığı ne denli güçlüdür; bunu söylemek zor... Çünkü aralarındaki anlaşmazlık her ne olursa olsun, tarafların hedeflerine ulaşabilmek için birbirlerine muhtaç hatta mecbur olmaları gerçeğini ortadan kaldıracak ya da siyasi iktidarı ellerinde tutabilmek için birbirlerinin yerine ikame edebilecekleri bir güç odağı, bu satırlar kaleme alınırken, görünürde yoktu.[3] Birbirlerine muhtaç ve mecbur olmalarının şartları ortadan kalkmadıkça, öyle gözüküyor ki bu birliktelik sürecek gibidir.

Kaldı ki, bilinebildiği kadarıyla iktidar blokunda Gülen Cemaati kadar güçlü ve etkin olmamakla birlikte başka cemaatler de vardır ve onların temsilcileri de hükümette yer almaktadırlar. Cemaatlerin Türkiye'de siyasette doğrudan söz ve karar sahibi olabilecek bir güce erişmelerinde 1980'li yılların başında yönetime el koyan askerî cunta ve onun sivil kanattaki iktidar ortağının siyasi lideri olan Turgut Özal'ca izlenen siyasetin belirleyici olduğu ve bu siyasetin onlar için bir sıçrama tahtası yerine geçtiği söylenebilir. Ancak cemaat[ler]in asıl güçlerini nereden aldıklarını ve hangi toplumsal tabakaya dayandıklarını da göz ardı etmemek gerekir. Sözü bu noktada Mübeccel Kıray'a bırakmakta yarar var:[4]

3. 2011 Kasım'ından 2012 Aralık sonuna kadar, Orhan Bursalı'nın, *Cumhuriyet*'teki köşesinde, iktidar blokunun iki kanadı arasında cereyan eden iktidar mücadelesiyle ilgili olarak yaptığı çözümlemeler son derece dikkate değer ve ufuk açıcıdır. Bkz. http://orhanbursali.blogspot.com/

4. Kıray, Mübeccel B. (1995, 1996), s. 347-48.

...teknolojik ve ekonomik değişikliklerle hem köyünü terk eden, hem geçim kaynağını değiştiren, yeni ve bambaşka bir yaşam biçimine doğru giden eski köylülerin, eski zenaatkar ve esnafın dayandığı, uyum için kullandığı strateji, bundan on beş yirmi yıl önce, aile ve akraba yardımlaşması yanısıra geldiği yeni yere yerleşmesinde, iş bulmasında, sorunlarını çözmesinde amca, bakkal, partili tanıdık gibi, genelde birebir ilişkilere dayanan patronaj ilişkileri dediğimiz düzen idi. Bunlar başlangıçta basit, masum yardımlaşmalardı. Lakin zaman geçtikçe pazar ekonomisi yaratıp rekabeti keskinleştirdikçe, ev yapmaktan, okul bulmaya kadar her şey zorlaşınca ve insanların aile dışı ilişkilerinde onlara yol gösteren başka bir çerçeve oluşmadıkça, dinsel örgütler, tarikatlar bu işleri üstlendiler. Üstelik bu tarikatlar mali kaynak[lara sahip], otoriter hiyerarşik düzene bağlı, hukuksuzluğu gizleyen, devleti dışlayan [ve bunları] olağan ve istenir bir şey gibi gösteren yeni bir tür patronaj ilişkisini kolayca yerleştirdiler.

Türkiye'nin bugünkü demografik yapısında varoşların ve kentlerin merkezine doğru yöneldiğimizde varoşlardan hemen sonra içinden geçeceğimiz yeni mahallelerin kazandıkları ağırlık hatırlanır ve buralarda yetişmekle birlikte, tarikat desteğiyle okuyan ve ekonomik açıdan sınıf atlama imkânına kavuşanların azımsanmaması gereken sayılara ulaştıkları düşünülürse, tarikat[lar]ın doğrudan iktidar ortağı olabilme gücünü aslında nereden aldıkları da kolayca anlaşılacaktır. Mevcut iktidar blokunun diğer bir unsuruna biraz sonra değinilecektir. Ama tabanda İslami bir örgütlenmenin varlığı ve bu örgütün siyasi iktidarın ana dayanaklarından biri olması ve söz konusu çatışmaya karşın bu işlevinin sürmesi bile, tek başına, Türkiye'nin sanayi fotoğrafının, bilim ve teknoloji fotoğrafıyla birlikte mutlaka değişeceğini söyleyebilmek için yeterlidir.

Bu değişimin en açık kanıtı da, Gülen Cemaati'nin yayın organı olan *Zaman* gazetesinde Ali Bulaç'ın yazdıklarıdır.[5] Bulaç, "Bundan sonra bölgenin ve dünyanın gündeminde daha çok yer alacağı anlaşılan 'İslamcılık' konusunda yaygın belirsizlik tanımda ortaya çıkan zorluktan kaynaklanmaktadır" cümlesiyle başladığı yazısında, görünüşe göre, bu belirsizliği ortadan kaldırmak için bu terimin tanımını yapmaktadır:

5. Bulaç, Ali (2012), "İslamcılık nedir?", *Zaman*, 21 Temmuz 2012 (http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=1321099&title=islamcilik-nedir; 21.7.2012).

İslamcılık, İslam'ın ana referans kaynaklarından hareketle "yeni" bir insan, toplum, siyaset/devlet ve dünya tasavvurunu, buna bağlı yeni bir sosyal örgütlenme modelini ve evrensel anlamda İslam Birliği'ni hedefleyen entelektüel, ahlaki, toplumsal, ekonomik, politik ve devletler arası harekettir. Başka bir deyişle İslam'ın hayat bulması, hükümlerinin uygulanması, dünyanın her tarihsel ve toplumsal durumunda İslam'a göre yeniden kurulması ideali ve çabasıdır.

Ali Bulaç verdiği bu tanım çerçevesiyle ilgili olarak da şu kaydı düşmektedir:

"Ed Din"[6] olan İslam bakış açısından bu tanımsal çerçeve her Müslüman'ın farz-ı ayn [istisnâsız bütün Müslümanlarca yerine getirilmesi gerekli olan farz] hükmünde daveti, davası ve duasıdır. Bu manada her Müslüman potansiyel, bittabi ve bizzarure İslamcıdır. Değilse bu Müslüman'ın "din algısı"nda sorun var demektir. Gayet açık ve tartışmasız ilahi hükümler hayatta uygulanmak için indirilmiştir; hükümler illetlerine mebni [o hükmü gerekli kılan sebeplere bağlı] olarak değişebilirler, ama ne maksatlarına aykırı değiştirebilirler ne ebediyen yürürlükten kaldırılabilirler.
Salt inanç, ahlak ve ibadete indirgenen din, "Allah'ın bizim için seçtiği ve kemale erdirdiği din" (5/Maide, 3) olmayıp muamelatı ve ukubatı [ceza] ya iptal eden veya etkisizleştirmek suretiyle bilfiil nesheden [ortadan kaldıran] bambaşka bir telakki olup buna dinin "diyanet"e indirgenmesi denir. Din'in kendine çizdikleri özerk sınırlar içinde siyasete, iktisadi hayata, devletler arası ilişkilere, toplumsal ve kamusal politikalara karışmayacağını/karıştırılmayacağını; hayat alanlarının düzenlenmesinde dinin referans alınmayacağını savunanlar, hakikatte dini kendi içinde reforma uğratanlar, Kur'an'ın açık ifadesiyle "Kitab'ın bir kısmını kabul edip bir kısmını reddeden kimseler"dir: "Yoksa siz, Kitab'ın bir bölümüne inanıp da bir bölümünü inkâr mı ediyorsunuz? Artık sizden böyle yapanların dünya hayatındaki cezası aşağılık olmaktan başka değildir; kıyâmet gününde de azabın en şiddetli olanına uğratılacaklardır" (2/Bakara, 85). Bu yüzden diyebiliyoruz ki, ...her Müslüman bittabi [tabiatıyla/doğal olarak] ve bizzarure [ister istemez] İslamcı'dır. Elbette kendini "İslamcı" olarak isimlendirmek zorunda değildir, ama dininin hayatla, insanla ve toplumla ilişkilerini bu çerçevede ele almak durumundadır.

6. "İslamiyet, kendisinden önceki 'semavi' dinleri reddetmez, ...bu dinleri teyid eder, peygamberlerini kendi peygamberleri gibi kabul eder ve onlara saygıyı öğütler. Bu özelliğiyle İslamiyet, herhangi bir 'din' değil, '*Ed Din*'dir, tarihteki bütün vahiy ürünü dini tebliğleri içerir, özlerini devam ettirir ve en yüksek (kemal) düzeyindeki formlarını temsil eder." (Bulaç, Ali [2010], " 'Ed din' olan din" http://www.ozgunduus.com/Yazar/Ali_Bulac/ED-DIN-OLAN-DIN.php; 22.11.2010).

Bugünkü iktidar blokunun dayanağı ve ortağı olan Gülen Cemaati'nin Türkiye için nasıl bir toplumsal düzen vaat ettiğinin bundan daha açık bir anlatımı olamaz. Cemaat'in, vaat ettiği bu toplumsal düzeni "her Müslüman'ın farz-ı ayn hükmünde daveti, davası ve duası" olarak gördüğünü, AKP'nin siyasi önderi ve parti kadrosunun bilmemesi mümkün değildir. Mümkün ve kuvvetle muhtemel olan, onların yeniden kurulması öngörülen bu toplumsal düzenden yana olmalarıdır. Böyle olduğunun kanıtı da devraldıkları toplumsal düzeni öngördükleri düzen doğrultusunda değiştirmek için art arda yaptıkları *atılımlardır*. Geleceğin Türkiye'sinin bilim, teknoloji ve sanayi sistemi, bu atılımlarla kurmayı öngördükleri düzenin "bilim, teknoloji ve sanayi sistemi" olacaktır. Ama anlatmaya çalıştık ki, İslam'ın bugün anladığımız anlamda bir bilim, teknoloji ve sanayi sistemi hiçbir zaman olmamıştır. O halde bunların düzeninin "bilim, teknoloji ve sanayi sistemi" nasıl bir sistem olacaktır? Sorunun yanıtı, bugünkü siyasi iktidarın, tanık olduğumuz atılımlarında saklıdır. Bu atılımları birlikte gözden geçirdikten sonra sorunun yanıtını da yine birlikte bulmaya çalışırız.

Söz konusu atılımlar hakkında aşağıda yapılacak açıklamalar, belirli bir zaman sıralamasına göre değil, açıklama konusu atılımın kamuoyuna en yetkili siyasi ağız tarafından "beyan edilme" ya da kamuoyuna açık edilme sırasına göredir. Burada ilginç olan nokta, "beyan edilen" ya da açık edilen atılımın, gerçekte, çok daha önceden başlatılmış olmasıdır. Beyanlar da zaten, yapılagelenlerin, belirli bir iktidar gücüne erişildikten sonra cesaretle açığa vurulmasından başka bir şey değildir.

Ülkenin Fotoğrafını Değiştiren Atılımlar: Sermayenin El Değiştirmesi...

Ülkenin fotoğrafını değiştiren atılımlardan birinin sermaye ile ilgili olduğunu, Erdoğan'ın, 12 Eylül 2010 Referandumu'ndan hemen önce, ATV'de yapılan canlı yayında bir soru üzerine verdiği yanıt açıkça ortaya koymuştur. Erdoğan o yanıtında şöyle diyordu:[7]

7 Cumhuriyet Haber Portalı, 10.9.2010.

...*İstanbul sermayesi* nedense işin başından itibaren bizimle para kazanmada anlaştı ama siyasette anlaşamadı. Bunu da zaman zaman itiraf ettiler. "Biz bire beş kazandık ama biz [sizi] siyaseten destekleyemeyiz, bizim siyasi kanaatimiz bu." Fakat isteseler de istemeseler de *Türkiye'de artık sermaye ciddi manada el değiştirmeye başladı. Bu bizim için çok önemli bir güven kaynağı.* ...Şu anda dünya ile bütünleşen bir *Anadolu* var. Bu da belki onları rahatsız ediyor, bilemem. Ama biz isteriz ki niçin İstanbul sermayesi *Anadolu sermayesi* ile iç içe olmasın. Burada yayılmayı başarabilirsek bundan kazançlı çıkan Türkiye olacaktır, Türk milleti olacaktır. Bu yayılmadan da endişe etmemek lazım. [altları tarafımızdan çizildi]

Mevcut siyasi iktidarın "güven kaynağı" olan bu yeni sermayenin bileşimi nedir? Ne kadarı sanayi sermayesidir? Sanayi sermayesini temsil edenler sanayi burjuvazisinin evrensel ölçekteki kültürel mirasını –girişimcilik, teknolojik yenilikçilik ve yaratıcılık kültürünü– ne ölçüde özümseyip kendilerine maletmişlerdir? Teknolojik yenilikçilikte, teknoloji ve tasarım geliştirmede, yeni ürün geliştirmede karne notu hiç de parlak olmayan bugünkü sanayimizin önde gelen temsilcilerinden bu konulardaki farkları nedir? Yabancı sermaye, örneğin Arap sermayesi ile ortaklık bağları hangi mertebededir? Elimizde ayrıntılı araştırmalar olmadığı için, bunların hiçbirinin yanıtını kesin olarak söyleyemeyiz. Ama bizzat Erdoğan'ın söylediği sözlerden, yükselişe geçen bu yeni sermayenin, daha doğrusu bu sermayenin sahiplerinin Erdoğan'a güven duygusu veren nitelikleri konusunda bazı kestirimlerde bulunabiliriz.

Birincisi, Erdoğan söylüyor, "İstanbul sermayesi" mevcut siyasi iktidarla "para kazanmada" anlaşıyormuş. Demek ki, iktisadi sistem tercihi açısından Erdoğan'la bu sermaye grubu arasında bir fark yok... "İstanbul sermayesi"nin uygulamadaki iktisadi politikaya bir itirazı yok...

Yine Erdoğan söylüyor, fark "siyasette" imiş... Yükselişe geçen yeni sermayenin "güven kaynağı" olması da, demek ki, bu sermaye grubunun "siyaset" anlayışına ve Erdoğan'la aralarında bu açıdan da görüş farkı olmamasına dayanıyor. Buradan çıkan sonuç, yükselişe geçen yeni sermayenin ardındaki sermayedarların, her fırsatta İslami motifleri öne çıkaran, özellikle de Sünni İslam'ın esaslarını, onun inanç sistemini, elinden geldiğince kamu

yönetiminde, eğitim-öğretimde ve bütün bir toplum hayatında hâkim kılmaya çalışan AKP'nin siyasi temsilciliğini yaptığı iktidar bloku ile aynı siyasi cephede buluşmaları olabilir. İktidar blokunun gelecekteki "güvencesi" olarak görülmeleri de bu nedene dayanabilir. Eğer böyleyse, bu denli güvenilen yeni sermayenin AKP ile cemaatin oluşturduğu iktidar blokunun asli unsuru olarak kabul görmesi de doğaldır. Ama çıkardığımız bu sonuçtan tam emin olabilmek için irdelememizi biraz daha sürdürelim.

Erdoğan'ın bu iki ayrı sermaye grubundan söz ederken kullandığı sözcükler, bize, ek bazı yorumlar yapabilme imkânını da vermektedir. Bu sözcükler "*İstanbul sermayesi*" ve "*Anadolu sermayesi*"dir. Öyle anlaşılmaktadır ki, 'İstanbul sermayesi' TÜSİAD çatısı altında toplanmış iş çevrelerini; "Anadolu sermayesi" de, MÜSİAD ve TUSKON'un çatıları altında toplanmış iş çevrelerini simgelemektedir. Öyleyse bu simgeleme, söz konusu sermaye gruplarının ait oldukları coğrafya ile ilgili değildir. ATV'nin yayınından çok kısa bir süre sonra yayımlanan *TÜSİAD Görüşler* dergisinin 2010 Ekim sayısı için yapılan bir söyleşide, Prof. Dr. Ayşe Buğra şöyle diyor:[8]

> ...1990'ların başında kurulmuş yeni bir örgüt olan MÜSİAD'a baktığınız zaman, İstanbul'daki üyelerin sayısının çok önemli olduğunu görüyoruz. Bu örgüte üye olan 500 büyük içindeki ya da ikinci büyük 500 içindeki firmaların da çok büyük bir kısmı İstanbul'da. Buna paralel olarak, Anadolu kökenli yeni büyük gruplardan bazıları[nın] TÜSİAD'a üye olabildiğini görüyoruz. Bu grupların merkezleri hâlâ Kayseri'de ya da Gaziantep'te olabiliyor. Ama şirket yönetimi büyük ölçüde İstanbul'dan yürütülüyor. Araştırmamız sırasında, bize "Bizim manevi bir bağımız var, onun için buradayız hâlâ, ama aslında işimiz İstanbul'da" diyenler oldu.

Buğra'nın bu tespiti de, ayrımın coğrafya farkına dayanmadığını doğruluyor. Ancak "[MÜSİAD'ın da içinde olduğu bir kısım] örgütlerin yeni, muhafazakâr Anadolu burjuvazisini temsil ettiklerine dair yaygın bir kanı var. Örgüt temsilcileri de bunu öne sürüyor olabilirler" diyen Buğra, coğrafi kökenle ilgili yukarıdaki tespitinin hemen ardından şu görüşünü de dile getirmiş:

8. Bkz. Solmaz, Başak ve Ümit İzmen'in Prof. Ayşe Buğra ile yaptıkları röportaj, *TÜSİAD Görüş* Dergisi, Ekim 2010, Sayı: 64.

Anadolu burjuvazisini temsil eden muhafazakâr girişimci örgütleri ve bunun karşısında İstanbul burjuvazisi i temsil eden modern girişimci örgütleri gibi bir ayırım yapabileceğimizi zannetmiyorum.

"Peki, bu ayrım o zaman neye göre?" sorusunu Prof. Dr. Buğra'ya yöneltmeyeceğiz; çünkü sorunun yanıtı, Erdoğan'ın sadece yukarıya aldığımız sözlerinde değil, o sözleri söyledikten yaklaşık bir buçuk yıl sonra gündeme getirilen eğitimde "4+4+4" sistemini TÜSİAD'ın eleştirmesi üzerine, 28 Şubat 2012 günlü AKP Grup Toplantısı'nda doğrudan TÜSİAD'a verdiği yanıtta da var. O yanıtında Erdoğan şunları söylüyor:[9]

Üç kademeli eğitim Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu en modern eğitimdir. 4+4+4'e malum çevrelerin verdikleri tepki tamamen bayat, çağdışı ve Türkiye gerçeklerinden uzaktır. Yapılan bir reform karşısında CHP'nin statükoyu savunmasına alışmış durumdayız. Ama 8 yıllık kesintisiz eğitimin mimarlarından, akıl hocalarından TÜSİAD'ın bugün bir kez daha eğitimde statükoculuğu savunması ibret verici bir durumdur. Kusura bakma TÜSİAD senin istediğin olmayacak. Milletin arzusu olacak.
Sıkılmadan "kız çocukları okula gidemeyecek" diyorlar, el insaf. 9 yıllık raporlara bir bakar insan. Şecaat eylerken [arz ederken] sirkatin söylüyorsunuz. TÜSİAD önce 28 Şubat'taki rolünü sorgulasın. TÜSİAD önce 28 Şubat'taki ekonomik krizdeki payını sorgulasın. Bu yeni sistemde kız çocuklarının dışarıda kalmasını savunmak saçmalıktır. Dertleri başka, *dertleri ideoloji* [atç]... Okullaşma oranı, özellikle kız çocuklarının okullaşma oranı AK Parti hükümetleri döneminde rekor artış kaydetti. Bunları biliyor musun TÜSİAD? Türkiye'de kız çocuklarının okullaşma oranı erkek çocuklarının okullaşma oranından daha fazla. En fazla yatırımı eğitime yaptık. Bu şekilde saldırmak bakar kör olmaktır. Sen kendi işine bak ey TÜSİAD!

Bu sözlerden de artık net olarak anlaşılabileceği gibi, Erdoğan'ın iki sermaye grubu arasında gördüğü fark bunların *siyasi duruşlarındadır*. Lafı uzatmadan söyleyelim, Erdoğan'ın güç kaynağı olan ve onun "Anadolu sermayesi" olarak nitelemeyi tercih ettiği sermaye, *İslami sermayedir*.[10]

9. 28 Şubat 2012 günlü *Haber Bültenleri* ile 29 Şubat 2012 günlü *Milliyet*, "Sen Kendi İşine Bak Ey TÜSİAD!" başlıklı haberden derlenmiştir.
10. Bkz. Sönmez, Mustafa (2010), "Anadolu Sermayesi Değil, İslami Sermaye", *Cumhuriyet*, 13.10.2010.

Buradaki "İslami" nitelemesi, söz konusu sermaye grubunun içinde yer alan sermayedarların siyasi konumlanışları/duruşları ama hepsinden önemlisi siyasi İslam konusundaki duruşlarıyla ilgilidir. "Sermayenin dini îmânı yoktur" diye, çok söylenen bir söz vardır. "*Sermaye*"nin "dininin îmânının" olmadığı muhakkaktır ama Erdoğan'a göre "*sermayedar*"ın "dini îmânı" olmalıdır. Sermayedara güvenebilmek için bu onun aradığı ön şarttır. Erdoğan'a güven veren grubun önde gelen temsilcileri de, görünen odur ki, onun anladığı anlamda "din iman" sahibidirler; çok büyük bir olasılıkla içlerinden bazıları da ya tarikattandır ya da tarikata yakındır. Kısacası, grup üyelerinin çoğunun siyasi İslam bağlamında kurulmuş organik bağları vardır.

Peki, Erdoğan'ın ölçütlerine göre "dini îmânı" olmayan sermayedarlar ne yapacaklardır; bu kesin ayrım karşısında varlıklarını nasıl sürdüreceklerdir?

Kendilerine, en azından Erdoğan'ın biçtiği bir vadede katlanılabilmesi için birinci şart, siyasi açıdan kayıtsız şartsız Erdoğan'a biat etmeleridir. "Dini imanı" olmayan sermayedarların biat kültürleri vardır. Tarihin garip bir cilvesi, Alarko Holding Yönetim Kurulu Başkanı İshak Alaton bu kültüre sahip olunduğunun açık bir örneğini vermiştir. Aylık iş ve ekonomi dergisi *İnfomag*'a konuşan Alaton, üyesi olduğu ancak bağını kopardığı TÜSİAD'ı, 2012 Ocak'ında, yönetim kurulu seçimi arifesinde eleştiriyor ve derneği "Türkiye'nin büyük değişimini göremeyen, daha doğrusu görmek istemeyen, reddeden" bir yapı olarak tanımladıktan sonra şunları söyleyebiliyordu:[11]

> TÜSİAD hep Ankara'ya, bürokrasiye dayalıdır ve hâlâ bunu üzerinden atamamıştır. İdrak edemiyor ki artık bürokrasi Türkiye'de gömülmeli ve bugünkü genç girişimci kuşaktan yana olunmalı. Mesela MÜSİAD, mesela TUSKON. Türkiye'nin umudu onlar, Türkiye'nin kaplanları onlar. Anadolu'ya bak, muhteşem bir gelişme gösteriyor.

Ülkede siyasi İslam güç kazandıkça sermaye kesimlerinde de bu tür yeniden konumlanışlar, "intisab"lar olabilir ve olacaktır da. Ama bu durum ne Erdoğan'ın sermayedarı kendisinden sayabilmesi için öngördüğü katı ölçütü değiştirir ne de biat

11. Alaton, İshak (2012), "TÜSİAD'da 30 Yaşında Dinozorlar Var", Aktaran: *Esnaf Bülteni*, 05 Ocak 2012;
http://www.esnafbulteni.com/haber_detay.php?haber_id=12082.

edenleri kendisinden saymasına yarar. Onun içindir ki, sermaye sahiplerinin dilinden çok iyi anladıkları bir kısım denetim araç ve mekanizmaları, biat edenlerin de tepelerinde Demokles'in kılıcı gibi hep asılı duracaktır.

Söz konusu iki sermaye grubu arasında, Erdoğan'ın yaptığı siyasi ayrımın ötesinde, nesnel olarak da bazı önemli farklar olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin, bu iki grup arasında temsil ettikleri sermaye ve işletme ölçeklerinin büyüklükleriyle ilgili önemli farklar vardır. TÜSİAD'ın simgelediği "İstanbul sermayesi", sinai faaliyetler alanında, daha ziyade büyük sermayeyi, büyük sanayi işletmelerini, MÜSİAD ve TUSKON'un simgeledikleri İslami sermaye ise, aynı faaliyet alanlarında, şimdilik daha mütevazı sermaye ve işletme ölçeklerini simgelemektedir. MÜSİAD ya da TUSKON'a dahil ya da iktidar bloku yanında saf tutan *sanayi* işletmeleri, istisnalar dışında genellikle orta ve küçük ölçeklidir.

Son yıllarda fiilen görülen de odur ki, İslami sermayenin yakın ilgi alanı sanayiden çok inşaat sektörüdür. İnşaat sektöründe, siyasi iktidarın destek ve gözetiminde yaratılan rant İslami sermaye için çok daha çekicidir ve kökenindeki ticaret kültürüne de çok daha uygundur.[12] Perakende satış zincirleri de, yine aynı kültürel köken nedeniyle bu sermaye grubunun çok yakın olduğu bir ilgi ve uğraş alanıdır.

Şunu çok net olarak söylemek mümkündür ki bugünkü sanayimiz, büyük ölçüde, İstanbul sermayesinin denetimi altındadır. İstanbul sermayesi, imalatta kazanılan başarıda pay sahibidir; ama daha ileri bir yetenek düzeyine sıçramadaki başarısızlık da bütünüyle İstanbul sermayesinindir; bunun sorumluluğu da İstanbul sermayesine aittir. Ne var ki, bugün sanayi deneyimi, sanayi kültürü olarak ülkede ne edinilebilmişse ya da devlet işletmelerinin tasfiyesinden sonra ülkenin elinde ne kalmışsa; çok yetersiz de olsa geliştirme kültürü, ARGE kültürü, ihracat kültürü olarak hangi düzeye gelinmişse, bu birikim de büyük ölçüde İstanbul sermayesinin denetimindedir.

ARGE yapmak, ARGE'de deneyim sahibi olmak ve geliştirme kültürünü edinmek ölçek büyüklüğüne bağlıdır. Çünkü *dünyada ses getirecek* ürünler geliştirmeye yönelik ARGE yapmaya ve yeni

12. Bkz. Sönmez, Mustafa (2012), "AKP Rejiminin İnşaat Baronları", *Cumhuriyet*, 12.11.2012.

geliştirilen ürünleri dünya çapında pazarlamaya ancak büyük ölçekli işletmelerin finansman ve organizasyon gücü yeter. "Küçük güzeldir", ama var olabilmeleri büyük ölçekli işletmelere bağlıdır. Tıpkı otomotiv yan sanayinin varlığının otomotiv ana sanayinin varlığına, beyaz eşya yan sanayinin beyaz eşya ana sanayinin varlığına bağlı olması gibi. Savunma sanayinde büyük ölçekli işletmelerin varlığı, kendilerine iş yapacak neredeyse yüzlerce küçük ve orta ölçekli işletmeyi ayakta tutabilir.

Bu söylenenler, elbette, küçük ve orta ölçekli işletmeler ARGE yapmaz ve yeni ürün geliştirmez, anlamına gelmemektedir. Teknoloji hâkimiyetini elinde tutan büyük ölçekli firmaların denetimindeki uluslararası üretim ağlarında yer alan orta ölçekli tedarikçi firmalardan da, kendi üretim alanlarında geliştirme faaliyetinde bulunmaları, girdilerini sağladıkları ana firmalar tarafından istenebilir, hatta buna zorunlu da tutulabilirler. Tedarikçi firmaların bu isteği karşılayabilme yeteneğini kazanmaları ve kazandıkları yeteneği sürdürebilmeleriyse istemde bulunan büyük ölçekli ana firmanın izin ve desteğine bağlıdır.

Ayrıca, bilim ve teknolojinin belirli dallarında bilgi ve deneyim sahibi olmuş; bu bağlamda özümsediği disiplinde ARGE yapma yeteneğini kazanmış istisnai beyinler, kurdukları küçük ölçekli bir işletmede de, örneğin enformatik (bilişim) alanında olduğu gibi, dünya çapında ses getirecek herhangi bir ürün geliştirebilirler. Ancak o yeteneğin kurumsal olarak sürdürülebilmesi ve geliştirilen o yeni üründe, yapılan sürekli yeniliklerle dünya pazarlarına hâkim olunabilmesi ancak büyük ölçekli bir ARGE kapasitesine, bunun için de, yine belirli bir sermaye büyüklüğü ve işletme ölçeğine ulaşmakla mümkün olur ve işaret ettiğimiz enformatik alanında da bu böyle olmuştur.

Temel sorun, ARGE ve yeni ürün geliştirmede süreklilik ve sürekli geliştirdiği yeni ürünlerle dünya pazarlarında tutunup ciddi bir pay alabilmektir. Diyelim ki, İslami sermayenin de son çözümlemede hedefi bu... İslami sermaye, ARGE ve yeni ürün geliştirme kültürünü kalıcı olarak edinip sürdürebilmenin ve geliştirdikleri yeni ürünlerle dünya pazarlarında tutunabilmenin en etkin aracı olan büyük ölçekli işletmelere geçiş yapacak sermaye birikimini sağlayıncaya kadar geçecek zaman ne kadardır? Bunun için devlet eliyle, kamu kaynaklarından, o sermaye kesimine satın almalar ve ihalelerde (mevcut altyapıların özel

sektör tarafından işletilmesi için açılan ihaleler dahil) gözetip kollama yoluyla ya da destek programları çerçevesinde ne kadar fon aktarılmaktadır; bundan sonra ne kadar daha aktarılacaktır? Bütün bu konularda bir kestirimde bulunmak kolay değildir.

İslami sermaye, İstanbul sermayesi'nin bilgi, deneyim ve sermaye açığını kapatabilmek için yabancı sermaye ile ortaklığa gitmesinde olduğu gibi, yabancı sermaye ile ortaklık yolunu seçebilir mi? Seçebilir; seçiyor da zaten. Ama asıl umutları Ortadoğu kaynaklı İslami sermaye ise, bu belki sermaye sorunlarını çözebilir ama kültür sorununu çözmez. Çünkü Ortadoğu kaynaklı İslami sermayenin baskın kültürü ticaret kültürüdür ve o sermaye sanayi kültürünün çok uzağında kalmıştır. Daha ziyade, kendisine rant sağlayacak, arsa alımları, bina inşaatı ve bankacılık gibi alanlara yatırım yapan o sermaye, sanayi alanında, gelir mevcut işletmeyi satın alır. Tıpkı telekomünikasyon hizmetleri alanında Türk Telekom'u satın aldığı gibi. Sonra da, işine geldiği anda satar.[13] Bu alım satımların ülkeye bir yararı olmaz. Muazzam bir finansman gücüne sahip bulunan Türk Telekom'un, özelleştirilmesinden bu yana geçen süre içinde ülkenin teknoloji geliştirme yeteneğine ne gibi bir katkısı olduğunun araştırılması, doğrusu çok öğretici sonuçlar ortaya koyacaktır ama bundan mevcut iktidar blokunun herhangi bir ders çıkarması mümkün değildir. Çünkü doğası ulusal motif taşımaya uygun değildir.

Erdoğan'ın yaptığı konuşmalarda yer alan "sermayenin el değiştirmesi" doğal, kendi akışına, dolayısıyla da zamana bırakılmış bir süreç olarak değil de hükümetin müdahaleleriyle hızlandırılan bir süreç olarak öngörülmüşse, muhakkak ki bu, İslami sermayenin sermaye birikiminde sıçrama yapabilmesi için kestirme bir yol olur. Böyle bir yol izlenebilir mi? İzlenebileceği görülmüştür. Yine görülmüştür ki, aba altından sopa göstererek karşı tarafı belirli bir faaliyet alanını terke zorlamak başvurulacak yöntemlerden biridir. [Aydın] Doğan Medya Grubu'nda bu yöntemin işe yaradığına bütün Türkiye tanık olmuştur ve bu grubun denetimindeki medya araçları –elbette önemli bir pazar

13. 31 Ocak 2012 günlü *Milliyet*'te Katar Şeyhi El Tani'nin "TT'yi servetine katmak" için Türk Telekom'da çoğunluk sermayesini elinde bulunduran, Lübnan kökenli Oger Telekom'u satın almak için Hariri ailesiyle temasa geçtiğine ilişkin bir haber yer alıyordu!

payı ile birlikte– devlet bankalarının kredi imkânları sonuna kadar kullandırılarak İslami sermayeye, dolayısıyla da iktidar blokunun denetimine geçmesi sağlanmıştır.

Ve öyle anlaşılmaktadır ki, bu ya da benzeri yöntemler İstanbul sermayesinin "imana gelmesi" için de kullanılabilecektir. Bu bağlamda örneğin Koç Grubu'nun Demokles'in kılıcı gibi tepesinde asılı duran "yerli marka otomobil" meselesinin hangi yönde ve nasıl kullanıldığını ya da ileride nasıl kullanılacağını henüz bilmiyoruz. Ama bilinen, en azından tahmin edilebilen bir şey var: Koç grubunun ya da bir başka grubun, otomobilde gerçek anlamıyla yerli bir marka yaratmaları ve bu markayla dünya pazarlarında ciddi bir pay elde etmelerinin, XI. Bölüm'de ortaya koyduğumuz gibi, imkânsıza yakın olduğunu, Erdoğan'ın teknokratlarının, işin başından beri bilmemeleri mümkün değildir! Ama buna rağmen Koç grubundan bu talep edilmiştir!

"Köprü ve otoyolları ihalesi"nin Koç ve *Ülker*'in *Malezya*'nın UEM Berhad Grubu'yla birlikte oluşturdukları konsorsiyuma verilmesi anlamlıdır.[14] Bu tabii, Koç Grubu'nun "imana gelmesi" ve İslami sermayeyle dolayısıyla da iktidar blokuyla uzlaşma adımı olarak değerlendirilebilir ama, asıl önemli olan ve görülmesi gereken nokta *yerli İslami sermayenin*, köprü ve otoyollarının işletilmesinde *Malezyalı grupla* birlikte önemli bir pay elde etmiş olmasıdır.

Devletin elinde özel sektöre devredilebilecek pek fazla sinai işletme kalmamıştır. Artık, ağırlıklı olarak altyapı yatırımları "işletilmek üzere" özel sektöre devredilmektedir. Bu, özel sektör için büyük bir imkândır; büyük bir pazardır. Koç ve büyük bir olasılıkla, TÜSİAD'ın diğer büyükleri, bundan böyle bu büyük pazara tek başlarına sahip çıkamayacaklardır. Özel sektöre açılan bu pazarı İslami sermaye ile paylaşma noktasına gelmişlerdir. Burada, ihale sürecine doğal olarak müdahil olan hükümetin "katalizörlüğünde", karşı tarafa kendisini kabul ettirerek pazara giren –atılımda olan– İslami sermayedir.

14. Bu konsorsiyumda Ülker Grubu adına yer alan Gözde Girişim'in yüzde 34'ü Ülker Grubu'nun patronu Murat Ülker'e, yüzde 20,96'sı Ülker'in çatı şirketi Yıldız Holding'e aittir. UEM Berhard Grubu bir devlet şirketidir. Bu konsorsiyumda Koç Holding yüzde 40, Malezyalı UEM Berhad Grubu yüzde 40 ve Gözde Girişim Sermaye Yatırım Ortaklığı AŞ yüzde 20 paya sahiptir (*Radikal*, 18.12.2012).

Yeni Şafak'ta Ali Saydam köprü ve otoyolları ihalesi sonuçlandıktan sonra şunu yazmıştır:[15]

> Son 10 yılda ağırlıklı olarak özellikle siyaset ve ekonomi açısından yaşanan büyük dönüşümün işdünyasına nasıl yansıdığı ortadadır. *Anadolu sermayesi bugüne kadar hiç rastlanmayan bir dinamizmle kendini göstermiş ve merkezle yarışır hale gelmiştir* [atç]. Anadolu, tüm sermayesi ve dolayısıyla kültürüyle şehre inmiştir. ...Türkiye'de, pek çok med-cezir sonrasında işdünyasının liberalizmin kurallarının dışına çıkmayacağının da işaretleri görülmeye başlanmıştır. Bir zamanların "Hayır"ları, "Neden olmasın?"a çoktan dönüşmüştür. *Aralarındaki iletişim asimetrik olmadığı müddetçe* [atç] sistem birbirlerinden ayrı düşürerek savurduklarını, aynı mecrada buluşturabilme özelliğini de koruyacaktır.

Tanık olunan örnek, yeni açılan pazarların şimdilik nispeten "yumuşak" yöntemlerle paylaşımıdır; daha doğrusu, İslami sermayenin "yumuşak yöntemlerle" yeni pazarlara girişinin sağlanmasıdır.[16] Ama "sermayenin el değiştirmesi" sürecinin devamında, eğer bir de, "Varlık Vergisi" uygulaması ya da "6-7 Eylül Olayları"nda olduğu gibi, İstanbul sermayesi daha köktenci yollardan, örneğin sanayi dışındaki faaliyet alanları onlara kapatılarak ya da o alanlardan çekilmeleri sağlanarak tökezletilirse, bu durum Türkiye'ye çok daha pahalıya malolacaktır. Çünkü İstanbul sermayesi, kâr marjlarının düşük olduğu sanayideki varlığını daha çok sınai faaliyetler dışında kalan ekonomik faaliyetlerden elde ettiği kazançlarla sürdürebilmektedir. Son on yıl içinde İstanbul sermayesinin sanayi alanında yaptığı bir tane bile büyük yatırım yoktur. Mevcutlarla "idare edilmektedir" Kârını istediği düzeyde büyütebilme açısından sanayi, İstanbul sermayesi için –diğer sermaye grubu için de aynı şey söz konusudur– kesinlikle cazip bir yatırım alanı olmaktan çıkmıştır. Eğer bir de, diğer ekonomik faaliyet alanlarına girişi engellenirse, İstanbul sermayesi sonuçta sanayideki payını yabancı ortağına ya da başka yabancı şirketlere devrederek bu alandan da çekilmek

15. Saydam, Ali (2012), "Koç, Gözde (Ülker Grubu) işbirliğinin anlamı ne...", *Yeni Şafak*, 21 Aralık 2012.
16. Kaldı ki Erdoğan, "İstanbul sermayesi"nin baş temsilcisi olarak gördüğü Koç'a da bu yumuşak geçişte bir pay bırakılmasını içine sindirememiş; köprü ve otoyol ihalesi Maliye Bakanlığı'nın yaptığı bir açıklamayla iptal edilmiştir (*Hürriyet*, 22 Şubat 2013).

zorunda kalabilir ya da yabancı ortaklarıyla birlikte coğrafya değiştirebilir.

Böyle bir durumda asıl kayıp sanayideki bilgi ve deneyim birikiminde olur. Asla yeterli olmadığı bilinen mevcut sanayi kültürü bile kaybedilir. Diyelim ki, öyle olmadı da sanayideki yerli sermaye payları İslami sermayenin eline geçti. Yineleyelim, kültürün el değiştirmesi, sermayenin el değiştirmesiyle eşzamanlı olmaz. Örneğin sanayi sermayesi el değiştirdiğinde, bu sermayenin yeni sahibi, sanayi kültürü açısından daha geri bir düzeydeyse, ülke sanayi de o düzeye kadar geriler. İshak Alaton gibi, hiç kuşkusuz belirli bir kültür birikimini temsil eden sermayedarların taktik iltihakları ya da "aralarındaki iletişim asimetrik olmadığı müddetçe sistem"in cevaz vereceği ortaklıklar da, hiçbir biçimde kültürün de el değiştirdiği ya da paylaşıldığı anlamına gelmez ve söz konusu gerileme durumunu değiştirmez. Kaybedilen kültürü yeniden edininceye kadar geçecek zaman ülkenin kaybı olacaktır. Bir ülkenin bu çağda bilgi ve deneyim açığının büyümesi, o ülkenin önde koşanlara yetişebilme umudunu da tümüyle yitirmesi demektir.

Bugüne dek sanayileşmeyi başarmış bir İslam ülkesi örneği görülmedi. İlk örnek laik Türkiye Cumhuriyeti olacaktı; ne yazık ki, onun da yarattığı yerli sanayi burjuvazisinin gelebildiği kültür düzeyinden bir başka kültür düzeyinde sıçrayabilmesine o burjuvazinin ulusal motivasyonu yetmemiştir; onu bu kültür sıçramasına yönlendirecek bir siyasi irade de hiçbir zaman ortaya çıkmamıştır. İslami sermaye, uzun vadede, tam anlamıyla bilim ve teknolojiye hâkim, sanayileşmiş bir Türkiye yaratabilir mi? Zamana karşı yarışılan bir dünyada, sıfıra yakın bir noktadan başlayarak bunu başarmak imkânsızdır...

Ülkenin Fotoğrafını Değiştiren Atılımlar: Silahlı Kuvvetler, Yargı ve Kamu Yönetimi Üzerinde Otoritenin Mutlak Surette Tesisi...

İş başına geldiği günden beri, iktidar blokunun, *Silahlı Kuvvetler üzerinde kendi mutlak otoritesini tesis* etmek gibi bir meselesinin olduğu biliniyor. Otorite tesisi, iktidar blokunun "stratejik ortağı" açısından da önemliydi; çünkü Türkiye'deki siyasi değişimin *Silahlı Kuvvetler*'ce de kabullenilmesi, bu değişim stratejik ortağın öngörüleriyle örtüştüğü için şarttı.

Görülebildiği kadarıyla, bu mesele, Silahlı Kuvvetler bünyesinde gerçekleştirilen tasfiyelerle iktidar bloku açısından hal yoluna girmiştir. Tasfiyeleri öngörülen kadrolar aleyhine açılan siyasi davalar bu tasfiyelerin aracı olarak kullanılmıştır. Açılan davalara özgü olarak uygulamaya konan, ilan edilmemiş usuller esas alınarak yargılananların, baştan tutuklanıp bütün bir yargılama sürecinde tutukluluk hallerinin sürdürülebilmesi, tasfiyelerin davalar sonuçlanmadan gerçekleştirilmesine imkân vermiştir.

Yapılan tasfiyelerin ana gerekçesi, Silahlı Kuvvetler'deki bir kısım kadroların, 2002 Kasım'ında işbaşına gelen AKP'yi siyasi İslam'ın temsilcisi olarak "değerlendirdikleri" için sergiledikleri karşı duruştur. AKP iktidarınca atılan somut adımlarda, zamanla, İslami motiflerin iyice öne çıkması; siyasi söylemin net olarak din tabanına oturmaya başlaması ve siyasi iktidarın ardındaki tarikat bağlarının bütün açıklığıyla görülebilir hale gelmesi, söz konusu askerî kadrolarda, Türkiye Cumhuriyeti'nin din esasına oturtulmak istendiği konusunda varolan görüşleri giderek güçlendirmiş; endişeleri artırmıştır. Hiç kuşkusuz, güçlenen bu görüş ve endişelerin siyasi iktidarı tedirgin eden somut yansımaları da olmuştur. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Cumhuriyet'in kuruluşunda ve Cumhuriyet tarihi boyunca oynadığı siyasi rolü ve siyasete müdahale geleneğini, tasavvurundaki toplumsal düzeni gerçekleştirmenin önündeki en güçlü engel olarak gören iktidar bloku, bu tehdidi alt etmenin yolunu, kendisini destekleyen stratejik ortağının da onay ve yardımlarıyla, söz konusu siyasi davaları kurgulamakta bulmuştur.

Türk Silahlı Kuvvetleri'nin işaret edilen "siyasete müdahale geleneği", özellikle 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinin faşizan, kirli yüzü, her türlü hukuk normunun ayaklar altına alındığı bu davaların kurgulanabilmesini kolaylaştırdığı gibi, bir kısım entelektüeller dahil kamuoyunun önemlice bir kesiminde meşru görülmesini de sağlamıştır. Belki şimdi, bu davalara başta hak veren bazı kesimler de gerçeği görebilmişlerdir ama, anlaşılan odur ki, iktidar bloku da, bu tasfiyelerde kendi açısından belirli bir başarı elde etmiş; bu süreçte ordu içinde gerçekleştirdiği üst düzey "kadro manipülasyonu"nda da, denetim altında tutabileceğine inandığı isimleri işbaşına getirebilmiştir.

Silahlı Kuvvetler'deki tasfiye hareketi, ele aldığımız konu açısından da önemlidir; çünkü 1990'lı yıllardan 2000'li yıllara

devredilen bilim, teknoloji, yenilik ve sanayi sistemlerini kaçınılmaz biçimde etkileyecek, İslami esaslara dayalı yeni bir toplumsal düzen kurulurken, o düzenin kurucuları ve yandaşlarının amaçlarına ulaşmak için her türlü aracı kullanmayı mubah saydıkları açıkça görülmüştür.

İktidar blokunun yargı üzerinde mutlak otoritesinin tesisi, bilindiği gibi, 12 Eylül 2010 tarihinde yapılan anayasa referandumuyla gerçekleştirilmiştir. TBMM'nin kabulünden sonra halkoyuna sunulan anayasada değişiklik paketinde, genellikle 1980 Anayasası olarak anılan 1982 Anayasası'nın 26 maddesinde değişiklik yapılması öngörülmekteydi. Bu paketin belirleyici özelliği, bir kısım toplumsal haklarda iyileştirmeler yapılması ya da 1982 Anayasası'nın "12 Eylül Darbesi'nin sorumlularının yargılanmasını engelleyen geçici 15. maddesinin kaldırılması" gibi, toplumsal hakların genişletilmesinden ve hukuktan yana olanların asla itiraz etmeyecekleri değişiklikler yanında, yargıyı yürütme erkine, dolayısıyla da mevcut iktidar blokunun siyasi-ideolojik çizgisine bağımlı hale getirilmesini sağlayacak değişikliklerin de yer almasıydı. Özellikle Anayasa Mahkemesi ile Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun teşekkül tarzında (üye kompozisyonu ve seçilme usulleri gibi) yapılması önerilen köklü değişiklikler, bu kurumların bütünüyle iktidar blokunun siyasi-ideolojik çizgisine bağımlı hale getirilmesini sağlayacak nitelikteydi. Ne var ki, birbiriyle hiçbir biçimde kıyaslanamayacak değişiklikleri içeren bu paket, 12 Eylül 2010 Anayasa Referandumu'nda, %57,88 oranında "evet oyu"[17] alarak geçerlilik kazandı ve çok kısa bir süre sonra da yargıyla ilgili değişikliklerin tamamı hayata geçirildi. Zaten, bu son aşamaya gelinmeden önce, mevcut yasaların verdiği yetkiler kullanılarak, yargının belli kesimlerinde, hâkim ve savcı kadrolarında yapılan genişletmeler ve atamalarla, Anayasa değişikliklerinden amaçlanan sonucun sağlanması da güvence altına alınmıştı.

17. "Yetmez ama evet"çi bir kısım entelektüelin verdiği "evet oyları"nın elbette oylama sonucunu etkileme gibi bir işlevi olmamıştır. Ancak bu oylar, bu entelektüellerin toplumsal, ekonomik ve siyasi olayları ne ölçüde sistemik bir bütünlük ve tarihsel bir perspektif içinde görüp çözümleyebildiklerini ve uzun vade bir yana, orta vadeli bir bakış açısından bile ne denli yoksun olduklarını ortaya koyduğu için önemlidir. Demek ki, ülkenin sanayi burjuvazisi için getirilen, uzun vadeli, sistemik bakış açısından ve bir gelecek öngörüsünden yoksunluk bu bir kısım entelektüel için de geçerlidir.

Anayasa Mahkemesi ile Hâkim ve Savcılar Yüksek Kurulu'nda, daha önce de yargının diğer kurumlarında yapılan değişikliklerin sonuçları konusunda burada herhangi bir yorumda bulunulmayacaktır. Çünkü 2011 yılında ve 2012'nin Eylül'üne kadar yargıda olanlar, ülkemizde bu konularla ilgilenen herkesin gözleri önünde cereyan etmiştir.

Belki bu noktada, yargı kurumlarındaki değişikliklerle ülkenin bilim, teknoloji ve sanayi sistemi arasında ne gibi bir ilinti olduğu sorusu akla gelebilir. Yargıdaki değişiklik, diyelim Anayasa Mahkemesi'nin teşekkül tarzındaki değişiklik, Türkiye'nin fotoğrafının değiştirilebilmesinin ve bu bağlamda, örneğin, ülkenin eğitim, öğretim, bilim ve üniversite sistemlerinin istendiği gibi değiştirilebilmesinin yasal güvencesini sağlamıştır. Anayasa Mahkemesi kurulu düzeni gözetir; onun içindir ki, düzende köklü bir değişikliğe gitmeden önce kurulması öngörülen o düzeni gözetecek hale getirilmiştir. O nedenle, ülkenin temel eğitim sistemini kökten değiştiren son yasal düzenleme[18] üzerine, Anayasa Mahkemesi'ne yapılan "Anayasa'ya aykırılık" konusundaki başvurudan bu düzenlemeyi yapan siyasi otoriteyi rahatsız edecek herhangi bir "aykırı" karar çıkmamıştır. Temel eğitimde kurulan yeni düzen korunmuştur. İlinti bu kadar net ve basittir.

İktidar blokunun kamu yönetiminde mutlak otoritesinin tesisi içinse, önce "Kamu hizmetlerinin düzenli, etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesini sağlamak" gerekçesiyle, "kamu kurum ve kuruluşlarının teşkilat, görev ve yetkilerinin" *kanun hükmünde kararnamelerle* (*KHK*) yeniden düzenlenmesinde hükümeti yetkili kılan bir kanun çıkarılmıştır.[19] Ardından da, bu kanuna dayanılarak, 2011 yılının ikinci yarısında, *Resmî Gazete*'de peş peşe yayımlanan kanun hükmünde kararnamelerle[20] kamu

18. Temel eğitim sistemimizde son olarak yapılan ve kamuoyunda kısaca "4+4+4" sistemi olarak anılan yeni düzenleme için bkz. 30.3.2012 tarih ve 6287 sayılı "İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun" (*RG*, 11.4.2012).

19. Bkz. 3 Mayıs 2011 Tarihli *Resmî Gazete* / 6 Nisan 2011 tarihinde kabul olunan 6223 sayılı "Kamu Hizmetlerinin Düzenli, Etkin ve Verimli Bir Şekilde Yürütülmesini Sağlamak Üzere Kamu Kurum ve Kuruluşlarının Teşkilat, Görev ve Yetkileri ile Kamu Görevlilerine İlişkin Konularda Yetki Kanunu".

20. Bu kararnameler 8 Haziran 2011 ile 04 Temmuz 2011 Tarihli Mükerrer *Resmi Gazete*'lerle başlayıp 2011 Kasım'ını da içine alan bir zaman dilimine yayılarak yayımlanmıştır. Her kararname çok sayıda bakanlık ya da kamu kuru

kurumlarının tamamı, köktenci bir anlayışla yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenleme ile bütün kamu kurumları, daha önce "bağımsız" ya da "özerk" ya da "kısmen özerk" bir konuma sahip olanlar dahil, katı merkeziyetçi, bürokratik bir yapının birimleri haline getirilmişlerdir.[21] Bundan böyle, hepsi artık tek bir siyasi otoritenin emri altındadırlar.

Atılım İçinde Atılım: Bilim Kurumlarının da Mutlak Olarak Merkezî Otoriteye Bağlanmaları ve "İlimde Atılım" İçin Geriye Sayım...

Bu denemede ele aldığımız konu açısından önemli olan nokta, sözü edilen kanun hükmünde kararnameler harekâtında, bütün bilim kurumlarının da aynı katı merkeziyetçi, bürokratik yapının parçaları haline getirilmiş olmalarıdır. Aslında, bilim kurumlarının merkezî otoriteye bağlanmaları, dolayısıyla da o otoriteyi kullanacak siyasi-ideolojik önderliğin denetimi altına alınmaları 2011'in ikinci yarısında olup bitmiş bir olay da değildir. AKP işbaşına gelir gelmez müdahale ettiği iki bilim kurumu vardır: YÖK ve TÜBİTAK...

---

muna ilişkin düzenlemeyi içermekteydi. Birbiriyle ilintili olmayan bakanlık ya da kurum ya da kurullar aynı kararnamenin konusu olabilmekteydi. Deyim yerindeyse, bunlar birer "torba" kararname niteliğindeydi.

21. 1996-2001 yılları arasında Merkez Bankası Başkanlığı yapan Gazi Erçel "bağımsız kurullarla" ilgili düzenleme konusunda "Bağımsız kurumlara elveda" başlığı altında şunları yazmıştı:

"17 Ağustos 2011 tarihli *RG*'de yayımlanan 649 sayılı KHK'nin 45. Maddesi'ne göre 27/9/1984 tarihli ve 3046 sayılı Kanun'un 19/A maddesinin birinci fıkrasına [şu] cümle eklenmiş: 'Bakan, bağlı, ilgili ve ilişkili kuruluşların (5018 sayılı Kanuna ekli [III] sayılı cetvelde yer alan kurumlar dahil) her türlü faaliyet ve işlemlerini denetlemeye yetkilidir.'

5018 sayılı Kanuna ekli (III) sayılı cetvelde sayılan kurumlar ise şunlar: Radyo ve Televizyon Üst Kurulu, Telekomünikasyon Kurumu, Sermaye Piyasası Kurulu, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, Kamu İhale Kurumu, Rekabet Kurumu, Tütün, Tütün Mamulleri ve Alkollü İçkiler Piyasası Düzenleme Kurumu.

Bunun anlamı, Türkiye'de ekonominin daha iyi işlemesini ve önemli bazı konularda siyasi baskılardan uzak kararların alınmasını hedefleyerek oluşturulan bağımsız kurumlar, artık ilgili bakana sıkı biçimde bağlı çalışacak ve bunlar bakanın talimatı ile aldıkları kararlar dahil her türlü denetime tâbi olacaklardır.

Böyle bir sisteme oturtulmuş kurumların bağımsızlığından söz etmek kanımca 'abesle iştigal' olur." (http://www.haberturk.com/yazarlar/gazi-ercel/661713-durgunluk-kaosu [22 Ağustos 2011])

YÖK başkanlığı ve üyeliklerine yaptıkları atamalarla bu kurulu denetimleri altına alarak başlattıkları süreç, üniversiteyi kendi siyasi-ideolojik çizgilerine çekmeyi, bunun için de, önce bütün bir üniversite sistemini denetimleri altına almayı amaçlayan bir süreçtir... Bu denetimi, görünüşe göre bilimle uğraşan ama temelde kendi inanç sistemlerine bağlı "öğretim elemanlarını" (bu bağlılığın en güvenilir kanıtıysa tarikat bağıdır) kritik kadrolara (üniversite rektörlükleri, fakülte dekanlıkları ve bölüm başkanlıklarına) yerleştirerek sağlamaya çalışmaktadırlar. Ellerinden geldiğince de, yine kendi inanç sistemlerine bağlı "öğretim elemanlarını" mevcut üniversitelerde boşalan ya da yeni ihdas edilen kadrolara atamaktadırlar. Yeni açtıkları üniversiteler ise tam bir kadrolaşma alanıdır. Bu süreçte YÖK'e biçilen ana misyon bütün bir üniversite sistemini kapsayan bu kadro harekâtının yürütülmesidir. YÖK'ün bugünkü Başkanı Çetinsaya bu misyonu yerine getirebilecek özelliklere sahiptir. Gülen cemaatinin gazetesi *Zaman*'da yazdığı yazılarla da tanınmaktadır; Gülen'in onursal başkanlığını yaptığı Gazeteciler ve Yazarlar Vakfı'nın da üyesidir...[22]

Söz konusu kadro harekâtıyla uzun vadede ulaşılmak istenen hedefse üniversitelerin kapılarının İslami ilimlere de açılması; doğa bilimleriyle ilgili öğretimin ve doğabilimcilerinin yaptıkları ya da yapmak istedikleri araştırmaların İslam akaidine-iman ilkelerine uygunluk açısından denetim altına alınması ve iman ilkelerine ters düşenlerin yasaklanmasıdır. Hiç kuşkusuz, toplumbilimleri, beşerî bilimler ve felsefe alanlarında da iman ilkelerine, İslam örf ve âdetlerine ters düşen öğretiler yasaklar listesinde yer alacaktır. Güzel sanatlar alanındaki öğretimin ve üniversite çatısı altında yürütülen sanat çalışmalarının bu ideolojik süzgecin dışında kalması hayal bile edilemez.

TÜBİTAK ise, kuruluşundaki ana misyonu gereği, bilimsel araştırmalara ve biliminsanı yetiştirmeye parasal destek sağlayan bir kurumdur ve verdiği bu destek aracıyla üniversitede araştırmayı ve biliminsanı yetiştirmeyi yönlendirebilme gücüne sahiptir. TÜBİTAK aynı zamanda, bilimi topluma, özellikle de gençlere sevdirmek; bilimin temel kavramlarını, başvurduğu yöntemleri ve bulgularını her yaştan gence ve belirli toplum

22. Çetinsaya'dan daha önce de söz edilmişti. İşaret edilen bağlantıları konusunda bkz. 14-16 Aralık 2011 tarihli gazeteler. Özellikle bkz. *Cumhuriyet*, 16.12.2011, s. 3.

kesitlerine tanıtmak, öğretmek, onların bilimle, bilimsel düşünceyle tanışıklıklarını sağlamak için yayın yapan, bu alanda son derece etkin olmuş bir kurumdur. Eğer hâlâ Ortaçağ'ın engizisyoncularının kafasıyla düşünüyorsanız ve o kafayla düşündüğünüzde de, son derece katı bir biçimde bağlı olduğunuz inanç sistemi açısından bilimin, inandığınız, iman ettiğiniz doğrularla uyuşmayan, imana bütünüyle aykırı sonuçlara varabildiğini görüyorsanız ne yapardınız? Ama her ne yapacaksanız, günümüz Türkiye'sinin verili koşullarında ve en azından şimdilik, zevahiri kurtaracak biçimde hareket etmek zorunda olduğunuzu da bilirdiniz. O zaman sizin için tek çıkar yol parasal destek ve yayın gibi iki etkin araca sahip bir bilim kurumunu denetim altına almak olurdu. Onlar da öyle yaptılar. Hatta bunu başta, kurumun özerkliğini koruyormuş görünümünü vererek yaptılar; ama yetmedi, son kararnamelerle TÜBİTAK'ı da bütünüyle merkezî-siyasi otoritenin emri altına aldılar.

Bilim akademileri bütün dünyada bilimde son sözü söyleyen kurumlar olarak bilinir. Bu yetkileriniyse, çatıları altında toplanan seçkin biliminsanlarından alırlar. Türkiye'de de, eleştirilebilecek yanları saygınlığına gölge düşürmeyen böyle bir kurum vardı ve bu kurum da denetim dışında bırakılamazdı. Nitekim Türkiye Bilimler Akademisi'ni de (TÜBA) son kararnamelerle, merkezî-siyasi otoritenin emir komuta zincirine bağladılar.

YÖK'ün, üniversitenin, TÜBİTAK ve TÜBA'nın, bir başka deyişle, Türkiye'nin bütün bilim kurumlarının, merkezî-siyasi otoritenin emri altına alınması Türkiye'nin bilim sistemini, Türkiye'de bilimi, ülkede hâkim kılınmak istenen siyasi-dinî ideolojinin hizmetine sunmak demektir.

Türkiye'nin bilim sisteminin, üniversitesiyle, diğer bilim kurumlarıyla birlikte siyasi iktidarın merkezî otoritesine bağlanmasıyla yönetimsel açıdan geldiği nokta, Osmanlı'nın "ilim" sistemidir, medrese sistemidir. Bu noktada lütfen başa dönüp, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak'ın anlattığı "Osmanlı ideolojisinin merkeziyetçi devletçi yapısı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan düşünce tarzı"nı ve bu bağlamda medreseye ve ulemaya biçtiği rolü anımsayın. Neydi o rol? *"Devlet ideolojisinin temeli olan Sünnîliği savunmanın fikir ve inanç temellerini hazırlamak..."* Ama elbette bugünkü âcil görev, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte Sünnilikten kayıp giden devletin ideolojik temellerinin yeniden

Sünnilik esasına oturtulmasıdır; üniversite bunun fikriyatını, bunun kültürel altyapısını hazırlayacaktır; yaptırılmak istenen öncelikle budur.

Sünnilik mevcut iktidar blokunun ideolojik çimentosudur. Devletin ideolojik temellerinin de yeniden Sünnilik esasına oturtulması, bu amaçla üniversitenin de "entelektüel" bir araç olarak kullanılmak istenmesi eşyanın tabiatı gereğidir. Bazıları bunu, hâlâ mevcut iktidar blokuna ya da onun siyasi temsilciliğini yapan AKP'ye karşı olanların kuruntusu olduğunu düşünebilirler. Ama unutulmamalıdır ki, bu iktidar blokunun siyasi önderliğini yapan Recep Tayyip Erdoğan, sürekli olarak Alevilikle ilgili dokundurmalarda bulunabilmekte; bu ülkenin bir kısım yurttaşlarının güttüğü siyasete kızdığında, onların neredeyse iki bin yıl önceki inanç sistemleri olan "Zerdüştlüklerini" dile getirebilmektedir.[23] Yine Erdoğan, son derece dostane münasebetlerin sürdürüldüğü görünümü verilen [Şii] İran'ın olası füze saldırısına karşı İsrail'i koruyacak NATO füze kalkanı radarının Malatya'nın Kürecik ilçesinde konuşlandırılmasına rahatlıkla izin verebilmiştir.[24] Suriye'de, kapitalist sistemin başını çeken ülkelerce körüklenen Sünni-Şii çatışmasını, gönül rahatlığıyla, "bizim içişimiz" sayabilmiş ve Suriye'ye karşı izlediği ve sonucu her an savaşa varabilecek bir siyaseti bu varsayımı üzerine inşa etmiştir.

Ve 2012 Kasım'ında İsrail'in Gazze'deki kanlı müdahalesi karşısında, her zaman olduğu gibi, sessiz kalmayı yeğleyen Arap âlemini eleştirmek için, "öleceksek adam gibi ölelim" diyen Erdoğan, tam da bunu söylediği günlerde, NATO'dan, Türkiye'yi Suriye'nin olası saldırısına karşı koruması için Patriot füze batar-

23. Mehveş Evin, *Milliyet*'teki köşesinde, Başbakan'ın "Zerdüştlük"le ilgili olarak son söylediklerini şöyle aktarmış: "Bunların [PKK'yi kastediyor] yaradanla ilgisi yok. Bu teröristlerin yeri belli, bunlar Zerdüşt. İşte şimdi kendilerini açıklıyorlar, Yezidilikten bahsediyorlar. Bak neler çıkıyor, neler. Bu tür ayinleri yapıyorlar. Biz Yezidi de olsa teröre bulaşmadığı sürece, insana insan olduğu için değer veririz." Mehveş Evin şu notu da düşmüş: "Hoş, Erdoğan'ın Zerdüştlüğü hedef göstermesi yeni değil. 2011'de de BDP'nin başörtüsü önergesi vermesi üzerine 'Dini Zerdüştlük olan bir anlayışın böyle bir derdi olabilir mi?' demişti. Alevilik, Rumluk, Ermenilik üzerine de veciz sözleri mevcut" (Evin, Mehveş [2012], "Zerdüşt", *Milliyet*, 22.10.2012).

24. Çok ilginçtir, Malatya'nın Kürecik ilçesine konuşlandırılan radarın faal hale getirildiğini ve ABD askerlerinin radar tesisinde göreve başladıklarını, kamuoyu, Türk yetkililerin değil, ABD Avrupa Ordusu Komutanı Orgeneral Hertling'in yaptığı açıklamadan öğrenmiştir (*Cumhuriyet*, "ABD askeri Kürecik'te" başlıklı haber, 28 Şubat 2012).

yalarını Urfa'da konuşlandırmasını isteyebilmiştir. Hiç kuşkusuz bu bataryalar önce Kürecik'teki radar üssünü, dolayısıyla, İsrail'i koruma altına almaya yarayacak; temel işlevi de bu olacaktır. Tersi düşünülemez; çünkü Patriotlar Türkiye'de konuşlanacak bir NATO birliğince kullanılabilecek ve bunda da nihai karar yetkisi NATO'da olacaktır.[25] Ortadoğu'da Osmanlı'nın geçmişte oynadığı rolü günümüz şartlarında yeniden üstlenmek ve İslam ülkelerine liderlik etmek iddiasıyla yola çıkan Erdoğan, ülkesine yabancı askerleri davet ederken hiç yüksünmemiştir.

Diyeceğimiz o ki, Türkiye'de ve bulunduğu bölgede Sünnilik davasını güdenler, tıpkı kendi ülkelerinde ve bulundukları bölgede Selefilik davasını güden can dostları Suudiler gibi, sırtlarını Hıristiyan Batı'ya dayama konusunda hiç tereddüt etmemektedirler. Bu desteği sağlamak ve sürdürebilmek içinse, İsrail konusunda ilahları kızdıracak bir durum yaratmaktan şiddetle kaçınacaklardır. İsrail karşıtı söylem siyasetendir ve gerçeği örtmek içindir. Elbette sırtlarını dayadıklarının Ortadoğu'daki çıkarlarını da koruyacaklardır.

Sünnilik davası uğruna Batı ile yapılan ittifak stratejik bir ittifaktır. Hükümran olmak istedikleri bir coğrafyada hedeflerine erişinceye dek bu ittifaka gereksinimleri vardır. Bu destek olmadan yolları üzerindeki engelleri aşamazlar. Laiklik ve bilim yolları üzerinde dikili duran iki muazzam engeldir. 1920'lerin 30'ların Türkiye Cumhuriyet'inde, bilim ve dayandığı aklın, laiklik ilkesiyle birlikte düşünce sisteminin merkezine oturtulması, Osmanlı kültürüne, Osmanlı'nın dünya görüşüne indirilmiş en büyük darbedir. Laikliğin, laik anlayışın eğitim sistemimizdeki, kamu yönetim ve alanlarındaki, günlük yaşamımızdaki izdüşümleri bir bir silinirken, şimdi doğrudan bilimle hesaplaşma ("unutulmayan kini" dışa vurma) vakti gelmiştir. Vakit bilime meydan okuma vaktidir. Bağnaz İslam'ın bu meydan okumaya olağanüstü bir önem ve öncelik vermesi doğası gereğidir; bundan kaçınamaz. Sürüp giden akıldışılıkları anlamakta güçlük çekenlerin önce bu noktayı iyi kavramaları gerekir.

Tabii, dönem değişmiştir. İslami ilimler esas alınacaktır ama bunun yanında, artık "fen"le de ciddi olarak uğraşmak gerekmek-

25. Bkz. 15 Kasım 2012 ile 24 Kasım 2012 arasında yayımlanan günlük gazeteler. Başbakan bunu kendisi mi istemiştir; yoksa bunu ona bizzat ABD ya da NATO mu telkin etmiştir, şimdilik bilmiyoruz.

tedir. Ortada, varlığını korumak için nükleer silah geliştirmeye uğraşan bir [Şii] İran örneği vardır. Bu uğraş önemli ölçüde fen bilgisi gerektirir. Demek ki, yeni üniversite medreseden ziyade "dârülfünûn" (fenler evi) modeline uygun olacaktır. Bugün yaşanmakta olan evre üniversiteden Osmanlı'nın "dârülfünûn"una geri dönüş evresidir.

Bazı okurlarımız konuyu yine de abartılı bir biçimde ele aldığımızı düşünüyor olabilirler. Onun için, en iyisi, biz yine en yetkili ağız olarak, Başbakan'ın, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) 27 Aralık 2011 günlü toplantısında, açış konuşmasında söylediklerine kulak verelim (andığı isimlerin altları tarafımızdan çizildi; köşeli parantezler de bu satırların yazarına aittir):[26]

> ...İnsanlık tarihinden, örneğin, Bağdat'ın, Kurtuba'nın, Gırnata'nın, İskenderiye'nin, İstanbul'un, kütüphanelerini çıkardığınızda, emin olun geriye hiçbir şey kalmaz. *Harezmi*'yi [d. 780, Hive], *Cezeri*'yi [d. 1136, Cizre], *Ali Kuşçu*'yu [d. 1403, Semerkant], *Piri Reis*'i [d. 1465-70 arası, Gelibolu], *El Kindi*'yi [d. 801? Kûfe], *Gazali*'yi [d. 1058, Tus], *Farabi*'yi [d. 870, Farab], *Akşemseddin*'i [d. 1389/1390, Osmancık] zikretmeden, isimlerini anmadan bilim tarihi yazılamaz.
> Astronomi denildiğinde akla sadece Kopernik'in gelmesi, *Ali Kuşçu*'ya haksızlıktır. Fizik denildiğinde, Newton kadar *Cabir Bin Hayyan*'ı [d. 721/722, Horasan] anmamak, aleni bir ayrımcılıktır. Kan dolaşımı, anestezi, verem, katarakt ameliyatı, mikrop kavramı, bizim medeniyetimizin isimleri anılmadan, onların bilime katkıları zikredilmeden izah edilemez. Bilim ve bilgi, hiç tartışmasız insanlığın ortak mirasıdır. Hiç kimse, hiçbir toplum, hiçbir medeniyet, bilimi, kendi tekelinde göremez, kendinden menkul kabul edemez...

Mutlaka siz de merak etmişsinizdir; İslam'ın, bilimin gelişmesinde, geçmişte oynadığı rolü inkâr eden Batılı bilim tarihçileri mi var ki, Başbakan BTYK toplantısında böyle bir konuşma yapmaya gerek gördü? Ciddiye alınan bütün Batılı bilim tarihçileri, Müslümanların, Abbasiler döneminde, 9. yüzyıl ile 10. yüzyılın başlarında, Eski Yunan biliminin büyük bir bölümünün çeviri yoluyla Arapçaya aktarılmasını sağladıklarını; çeviriyi yapan-

26. Bkz. "Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 23. Toplantısı Açılış Konuşması (27 Aralık 2011)", http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files//BTYPD/btyk/23/BTYK23_Basbakan_Konusma.pdf (13.3. 2012).

ların bununla yetinmeyip, yeri geldiğinde aktardıkları bilgileri yorumladıklarını ve bu çeviri hareketiyle başlayan süreçte, "İslam âlimlerinin" Yunan bilimine özgün katkılar yaptıklarını da yazarlar. Biz de, tanık olduğunuz gibi bu denememizde, Batılı bir bilim tarihçisi olan Edward Grant'ten yararlandık ve onun kaleminden İslam'ın bilimin gelişmesine yaptığı unutulmaz katkıyı sizlere yansıtmaya çalıştık. O tarihçiler ayrıca, İslam'ın egemen olduğu coğrafyada yaşayan Museviler ve Süryaniler gibi, diğer dinlerden insanların da bu görkemli entelektüel faaliyete katkıda bulunmuş olduklarını; Arapçanın, o zamanların bilim dili olduğunu kaydederler.

Ne var ki, yine bu denemede aktarmaya çalışıldığı gibi, 1085'te Toledo'nun, 1091'de Sicilya'nın Müslümanların elinden çıkmasından sonra bilimdeki üstünlük, Hıristiyan Avrupa'ya geçmiştir. 12. ve 13. yüzyıllarda Eski Yunan Bilimi, İslam'ın bu bilimle ilgili yorum ve katkılarıyla birlikte Latinceye kazandırılmış; Latince, bilim dili olarak Arapçanın yerini almış; Avrupa'da, özünü Aristoteles fizik ve kozmolojisi ile onun doğa felsefesinin oluşturduğu Eski Yunan bilimi egemen olmuştur. Bu bilim, 17. yüzyılda, Copernicus'un güneş merkezli kozmoloji sistemi Aristoteles'in yer merkezli sisteminin yerini alıncaya dek de, Avrupa'daki egemenliğini sürdürmüştür. Sonrası biliniyor: Copernicus, Galileo, Kepler, Descartes ve Newton'ın öncülük ettiği bilim devrimi ve bugün anladığımız anlamdaki bilimin, doğa bilimlerinin doğuşu ve Hıristiyan Avrupa'nın bilim devriminin beşiği oluşu... Batılı bilim tarihçileri, doğal olarak bu gerçeği de yazarlar.

O halde, Başbakan yukarıdaki sözleriyle kimi hedef aldı ve ne anlatmak istedi? Asıl merak edilecek konuysa şu: Kendisi de akılcı felsefeden gelen ama daha sonra bu düşünce sistemini, *Tehâfütü'l-felâsife* adlı eserinde bütünüyle reddederek ortaya koyduğu öğretinin, dinsel dogmanın akılcı felsefeye galebe çalması ve sonuçta da İslam'ın bilimden kopmasında önemli ölçüde rol oynadığı bilinen İslam filozofu Gazâlî'nin, verilen örnekler arasında yer alması ne anlama geliyor? Ya da Gazâlî'nin bu eserindeki görüşlerine yaklaşık yüz yıl sonra karşı çıkan Endülüslü *İbn-i Rüşd*'ün adı niçin anılmıyor? Peki, ya o dönemlerin İslam tıbbının üzerinde çalıştığı bazı konular sayıldığı halde, "İslam tıbbı" deyince ilk akla gelen İbn-i Sina'nın anıtsal adı niçin

anılmamıştır? İbn-i Sina'nın aklı esas almasına, Gazâlî, anılan eserinde karşı çıktığı için mi?

Aslında bize göre de, örneğin, Gazâlî'nin adı anılmadan bilim tarihi yazılamaz. Çünkü bilim tarihi müellifleri, İslam'ın 9. yüzyıldan başlayarak bilimde kazandığı parlak konumu anlattıktan sonra, ister istemez 13. yüzyıl sonrasındaki gerilemesinden de söz edeceklerdir. Tabii, başka pek çok nedenin yanında, Gazâlî'nin de, ortaya koyduğu öğretiyle bu gerilemede önemli ölçüde etkili olduğunu yazacaklardır. Çünkü Gazâlî göz ardı edilerek söz konusu gerileme tam açıklanamaz.

Ama sanıyoruz, Başbakan'ın karşına aldığı Batılı bilim tarihçileri değil. O, İslam'ın ve bu bağlamda, örneğin Gazâlî'nin "*ilme*" *yaptığı katkının* bizim ülkemizde, kendi iktidar blokuna karşı olanlarca görmezden gelindiği kanısındadır. Muhtemelen de, İslam'ın bilimde gerilemesinde, Gazâlî'nin önemli ölçüde etkili olduğu görüşünde birleşen pek çok müellifin aksine, Başbakan böyle düşünmemektedir. Bu sonuca nerden varmış olabilir?

Fatih'in, inanç ve düşünce sistemleri açısından izleyeceği yolu seçerken, ulemaya bir tartışma yaptırdığını, denememizin başlarında, yetkin tarihçilerimizden Halil İnalcık ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'dan yapılan alıntılarla anlatmaya çalışmıştık. Belki Erdoğan da, tıpkı Fatih'in yaptığı gibi, ulemaya, Gazâlî ve İbn-i Rüşd'ün fikirlerini yeniden tartıştırıp, kendisinin düşüncede neyi esas alacağı konusunda kesin bir karara varırken, ola ki, bilimde de izlenmesi gereken yolun Gazâlî'nin yolu olduğu sonucunu çıkardı; onun için de Gazâlî'nin adını anarken İbn-i Rüşd ve İbn-i Sina'nın adlarını anmadı.

Peki, ya Ali Kuşçu'nun adını andığı halde, Osmanlılarda ilk rasathaneyi İstanbul'da 1577'de kuran ve bilimde, çağdaşı olan Danimarkalı astronom Tycho Brahe (1546-1601) ile kıyaslanabilecek bir yetkinliğe sahip bulunduğu ortaya konan Takiyüddîn el-Râsıd'ın adını niçin anmadı? Kurduğu rasathane, kuruluşundan üç yıl sonra, din adına yerle bir edildiği için mi? Bölüm V'te belirtilmişti; Halil İnalcık, "...rasathanenin yazgısı, din bağnazlığının akli ilimler üzerine açık zaferini gösteren bir olaydır" der.[27] Yoksa hâlâ o zaferin bayrağı mı taşınmaktadır?

27. İnalcık, Halil (1973), s. 187-88... "Geçmişimizle yüzleşmek" AKP dönemi liberallerinin çok sık gündeme getirdikleri bir konu olmuştur. Acaba onlar, Takiyüddîn el-Râsıd'ın adını anmayan Başbakanın durumunu kurtarmak için, hiç olmazsa,

Başbakan'ın BTYK'da, bu kurulun başkanı olarak yaptığı konuşma, onun ve kendisine "bilim" konusunda yol gösterenlerin bilimden ne anladıklarını açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Osmanlı "ilim" olarak neyi kabul etmişse Başbakan'ın ve yol göstericilerinin temeldeki "bilim" anlayışları da odur. Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, bu anlayışı günümüz şartlarında en iyi ifade eden isimdir. Görmez, Van depreminden sonra gittiği Van'da, Ulu Cami'de verdiği cuma hutbesinde, ilmî liyakatine dayanarak şu mükemmel "formülasyonu" ortaya koymuştur:[28]

> Hiç kimse depremleri sadece yeryüzü katmanları arasındaki fay hatları ile izah etmemelidir. Elbette bilimselliğe dayalı konular olabilir. Ancak biz fizik ötesinde, maddenin ötesinde, mananın, hakikatin varlığına iman etmiş ve her şeyin bir hikmeti olduğunu kabul etmiş müminleriz. Kardeşlerim, yeter ki bizim gönül dünyamızın fay hatları sağlam olsun.

Evet, "depremleri yeryüzü katmanları arasındaki fay hatları ile izah" edebilir; hatta faylarla ilgili araştırmalarınızı sürdürerek bu konudaki bilgilerinizi daha da derinleştirebilirsiniz ama "fizik ötesinde, maddenin ötesinde, mananın, hakikatin varlığına iman etmiş ve her şeyin bir hikmeti olduğunu kabul etmiş müminler" olduğunuzu unutmadan ve ulaştığınız yeni bulgularla ilgili açıklamalarınızda iman ilkelerine ters düşmeden...

Zaten Başbakan'ın da, aynı BTYK toplantısında söylediklerinden, bu kırmızı çizgiye riayet edilmek koşuluyla bilim alanlarında araştırma yapılmasına itirazı olmadığı anlaşılmaktadır. Ülkedeki ARGE harcamalarının ve araştırmacı sayısının artırılmasıyla ilgili olarak bazı hedefler koyarken şöyle demektedir: "Bilim denildiğinde, sadece fizik, kimya, biyoloji, matematik gibi bilim dallarının anlaşılması; sosyoloji, uluslararası ilişkiler, iktisat, felsefe, antropoloji, tarih gibi dalların ihmal edilmesi, ilerlemenin de, kalkınmanın da eksik ve aksak olmasına yol açacaktır." Evet saydığı bilim alanlarında ya da benzerlerinde araştırma yapmak; hatta felsefi çalışmalar yapmak serbesttir ama Tanrı'nın sınırlarını zorlamadan; ötelemeye kalkışmadan...

"Demek, Başbakan bu gerçekle hâlâ yüzleşebilmek noktasında değil..." gibi bir yorum yapabilirler mi, acaba?

28. Bkz. *Haber Türk*, 28 Ekim 2011; (http://www.haberturk.com/gundem/haber/683574-vanda-cuma-namazini-diyanet-isleri-baskani-gormez-kildirdi)

Herhalde BTYK'ya katılan bilim kurumları, başta YÖK ve TÜBİTAK olmak üzere, Başbakan'ın konuşmasıyla ortaya çıkan durumdan kendilerine vazife çıkarmışlardır ve biliminsanlarının araştırma sonuçlarını açıklarken ya da bilimsel makalelerini yazarken iman ilkelerine ters düşmemelerini ve yeni bulgularını, Allah'ın hikmetine bağlamalarını sağlayacak denetim mekanizmasını da kuracaklardır.

Türkiye'nin bilim sistemindeki bu gidiş, her şeyden önce, bu ülkede doğa bilimleri alanında ne kadarlık bir birikim sağlanabilmişse o birikimi de kökünden yok edecektir. Süreç başlamıştır. Evrim kuramıyla ilgili tutumları apaçık ortadadır. Basın kuruluşlarının Ankara temsilcileriyle bir araya gelen TÜBİTAK'ın Başkanı Prof. Dr. Yücel Altunbaşak, "evrim kuramı"yla ilgili bir soru üzerine şunları söyleyebilmiştir: "Türkiye'nin birliğe ihtiyacı var. Uçak füze diyoruz. Bunlara odaklandık. Evrim teorisine inanan var inanmayan var. Birlikteliğe daha çok ihtiyacımız var."[29] Altunbaşak'ın, Gülen'in ABD'deki okullarından Fulton Science Academy Charter Middle School'un kurucu komitesinde yer almış olduğu biliniyor.[30]

TÜBİTAK Başkanı'nın 2012 Ocak'ında söylediği bu sözler, kurumun, dinî-siyasi otoritenin öngörüsü doğrultusunda yeni bir uyarlanma evresine gireceğinin işaretiydi ve öyle de oldu. 4 Temmuz 2012'de kabul edilen 6353 sayılı torba yasanın içinde geçen TÜBİTAK yasası ile ilgili değişiklikler kuruma verilen yeni misyonu ortaya koydu. Müfit Akyos, TÜBİTAK yasa değişikliği hazırlıklarını öğrendiğinde, sonucu önceden görmüş; gerekli uyarıyı da yapmıştı:[31]

> Önerilen bu yeni değişikliklerle TÜBİTAK'ın bir anlamda yörüngesi "pazara yakınlaşmaya" yönlendirilmektedir. ...bilim ve teknoloji olmaksızın ülkenin rekabetçi gücünü yükseltecek gerçek anlamda katma değeri yüksek ürünlerin geliştirilmesinin sürekliliğini sağlamanın olanaksızlığından hareketle, TÜBİTAK'ın kendisini, bugüne kadar

29. Bkz. Ekonomi Haber: Ulusal Haber Portalı, 14 Ocak 2012; (http://ekonomi-haber.com/Ekonomi-2500-km-menzilli-fuze-2014te-32770.html).
30. "The application for Fulton Science Academy (d.b.a. Cosmos Science Academy) was approved in 2001. Founding board members on 2001 application: Bekir Ozcan, Yucel Altunbasak, Serdar Tunaboylu, Erdogan Dogdu, and Kemal Cem Gur."; http://charterschoolscandals.blogspot.com/; 16 Şubat 2012.
31. Akyos, Müfit (2012), "TÜBİTAK Yasası değişiyor: Pazara yakın durmak", *CBT*, 27 Nisan 2012.

olduğu gibi, bilim ve teknoloji alanında konumlandırmasının ve bu alanda güçlenmesini ve etkinliğini arttırmasını sağlayacak düzenlemelere gitmesinin daha doğru olacağı görüşündeyim.

Akyos, TÜBİTAK'ın, sanayi kuruluşlarına ARGE ve yenilik yardımı sağlayan programını 1995 yılında uygulamaya koyan biriminin kuruluş ve gelişme aşamasında sorumluluk taşımış bir yöneticisiydi. Sanayimizi ARGE ve yenilik yapmaya yönlendirecek bir programı herkesten önce destekleyecek; üstelik bu yönlendirme işinin yolunu yordamını çok iyi bilen Akyos gibi bir uzmanın görüşüne bile değer verilmeyeceği baştan belliydi. Bunu bilmemize rağmen, TÜBİTAK'a yüklenen yeni misyon yasalaşınca yine de irkildik. Bu misyona birlikte bir göz atalım:[32]

> Kurum [TÜBİTAK] bünyesinde ...geliştirilen teknolojilerin ...ülke ekonomisine, sinai ve sosyal gelişmeye katkıda bulunacak ticari değerlere dönüşmesini sağlamak, bu amaçla ilgili *Bakanın onayı üzerine şirket kurmak, kurulmuş şirketlere ortak olmak* [atç];
> ...erken aşamadaki gelişme potansiyeli olan buluşların ticarileştirilmesi amacıyla faaliyet gösteren tüzel kişi ve fonları desteklemek, bu amaçla ilgili *Bakanın onayı üzerine şirket kurmak, kurulmuş şirketlerde imtiyazlı pay sahibi olmak* [atç]; kamu ve özel sektörün ARGE ve yenilik faaliyetleri sonucu elde edecekleri çıktıların ticari değere dönüştürülmesini desteklemek; sanayinin üniversite ve araştırma kurum ve kuruluşları ile iş birliği yapmasını sağlayacak programlar geliştirmek ve bu iş birliğinin somut hale dönüşebileceği ortamlar oluşturmak; girişimciliği desteklemek; fikri ve sinai haklara ilişkin destek vermek; bu bentte sayılan amaçlarla Bilim Kurulu tarafından belirlenecek usul ve esaslar doğrultusunda teminatlı *veya bir defaya mahsus olmak üzere teminat alınmaksızın, hibe niteliğinde* [atç] ve/veya geri ödemeli destekler vermek ve ön ödemede bulunmak;
> Kurum, sayılan görevlerini yerine getirmek amacıyla, kuluçka merkezi, teknoloji merkezi, teknoloji transfer ofisleri, proje geliştirme ve bilgi aktarım merkezleri, bilim merkezi, bilim parkı ve benzerlerini kurmak ve desteklemek, yurtdışı irtibat büroları kurmak, ...proje pazarı, bilim fuarı ...düzenlemek ... Bilim Kurulu tarafından belirlenecek usul ve esaslar doğrultusunda *teminat alınmaksızın hibe ve/veya kredi olarak sermaye desteği vermek ve ön ödemede bulunmak ...yetkisini haizdir.* [atç]

32. Bkz. 4.7.2012 tarih ve 6353 sayılı "Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair K... RG 13.7.2012

TÜBİTAK, ülkemizin, bilim meselesine ulusal ölçekte bakacak; temel araştırmaları kollayıp gözetecek ve ülkenin gereksindiği kritik teknolojilerin yine bu ülkede geliştirilebilmesi için bilimsel araştırmalarla teknolojik araştırmalar arasında köprü kurabilecek tek kurumuydu. Yasada sayılan görevlerin (TÜBİTAK bunları "becerebilir mi"yi tartışmayacağız) böyle bir kurumun üstüne yıkılması[33] ve bütünüyle pazar ilişkileri içine itelenmesi, yapılan din kökenli ideolojik müdahalelere eklemlendiğinde kurumun bilimden bütünüyle kopmasını getirecektir. Bu misyon kayması sonucunda, özellikle doğa bilimlerinde ortaya çıkan boşluk, hiç kuşkusuz dinî otorite -ulema- tarafından doldurulacak; Türkiye'de bilimsel çalışmaların yönü o otorite tarafından belirlenecek; TÜBİTAK başkanına da dinî otoritenin sözcülüğünü yapmak kalacaktır.

Son sözün İslami otorite ya da bununla aynı anlama gelmek üzere, İslami ilimlerde otorite olan ulema tarafından söyleneceği, o ilimlerin çizdiği sınırların aşılamayacağı bir üniversitede bilim, özellikle doğa/fizik bilimler olmaz. Olsaydı Osmanlı'da olurdu,

33. Yasa değişikliğiyle TÜBİTAK'a verilen yeni görevlerin önemli bir bölümünü (örneğin, "erken aşamadaki gelişme potansiyeli olan buluşların ticarileştirilmesi amacıyla faaliyet gösteren tüzel kişi ve fonları desteklemeyi, bu amaçla şirket kurmayı"; "özel sektörün ARGE ve yenilik faaliyetleri sonucu elde edecekleri çıktıların ticari değere dönüştürülmesini desteklemeyi") yerine getirebilecek Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (TTGV) gibi bir kurum varken TÜBİTAK'a da aynı görevlerin yüklenmesi düşündürücüdür. TTGV, Türkiye Cumhuriyeti ile Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası) arasında imzalanan 5 Nisan 1991 tarihli İkraz Anlaşması'yla finansmanı sağlanarak kurulmuş bir vakıftır. Hem devletin hem de özel sektörün temsilcilerinin birlikte söz ve karar sahibi olacakları ama, her iki tarafa karşı da bir anlamda bağımsızlığını koruyacak bir finansman destek kuruluşunun, aynı işi yapacak bir devlet kuruluşundan daha esnek, dolayısıyla da daha etkin olacağı görüşüyle, bu kurum, "vakıf" statüsünde kurulmuştur (TTGV hakkında bkz. Göker, Aykut [2009], a.g.y.). Vakıf Senedi'nde, her iki tarafın temsilcilerinin de söz ve karar sahibi olmalarına imkân veren bir kurumsal düzenleme öngörülmüştür. Vakfın en yüksek karar organı olan "Kurucular Meclisi"nin (daha sonra "Kurucular Kurulu") ve Yönetim Kurulu'nun "terkip tarzı"nda her iki tarafın da temsil edilmesi gözetilmiştir. Vakıf senedi gereği Yönetim Kurulu'nda hem devletin hem de özel sektörün temsilcileri yer alır. Ancak üye çoğunluğu özel sektördedir ve başkan özel sektörün temsilcileri arasından seçilir. Her halde böyle bir kurumsal yapının merkezi siyasi otoritenin emir-komuta zincirine bağlanmasında bazı zayıf noktaları olduğu görülmüş olmalı ki, bu yapıyı "düzeltmeye" uğraşmak yerine işlevleri bütünüyle TÜBİTAK'a devredilerek işlevsiz kılınmıştır (TÜBİTAK yasasında yapılan değişikliğin TTGV'yi işlevsiz kıldığını anımsatan, kurumun önceki Genel Sekreteri Prof. Dr. Sahir Çörtoğlu'na teşekkür ederim).

Osmanlı'nın medresesinde olurdu; İslam, doğa/fizik bilimlerde kendisini yeniden toparlayabilirdi. Kaldı ki, gençliğin yetiştirilmesinde ortaya konan vizyon, aşağıda bu konuya da geleceğiz, "dindar bir gençlik yetiştirmek" olduktan sonra, ortada Batılı anlamda üniversite zaten kalmaz. Çünkü bir ülkenin gençliği bu vizyonla yetiştiriliyorsa, bu, üniversiteye hayat veren uygun iklimin ortadan kalkması, genç beyinlerin ilk ve ortaöğretim sürecinde baştan bilimsel düşünceye, akla karşı şartlanması sonucunu yaratır.

Bilim, özgürce düşünen, merak etmede sınır tanımayan ve o merakını giderebilmek için yine herhangi bir sınır tanımaksızın soru soran, sorgulayan, araştıran beyinlerce geliştirilebilir. Beyinleri herhangi bir dogmaya göre şartlanmış iktidar sahipleri, bilim konusunda da kendi inançlarını temel alarak son sözü söyleme hakkını kendilerinde gördüklerinde, bu tür müdahalelerin sonucu hep, bilimdeki gelişmenin kesintiye uğraması olmuştur. Burada önemli olan nokta, bu kişilerin, din kökenli olsun ya da olmasın, kendi öğretilerini sorgulanamaz ve tartışılamaz bir gerçek olarak görmeleri ve bilimsel kuramların bile o öğretinin süzgecinden geçirilerek yanlışlanabileceğine inanmalarıdır.

Böyle düşünenlerin, kendi ülkelerine, ülkelerinin bilimine verdikleri zararın çarpıcı örneği, Sovyetler Birliği tarihinin belirli bir döneminde –1930'lu yıllarla 1960'lı yıllar arasında– yaşanan Trafim Denisoviç Lisenko (1898-1967) olayıdır. Bu dikkate değer olay hakkında, Dr. John Marks şunları söylüyor:[34]

34. Marks, John (1983), *Science and the Making of the Modern World*, Heinemann, Reprinted 1985, s. 394-95. Birleşik Krallık'taki çeşitli üniversitelerde fizik, matematik, elektronik ve bilim tarihi konularında dersler de veren eğitimci John Marks'ın bu kitabı hakkında *New Scientist*'te yayımlanan bir eleştiride (Reviewed by Philip Gummett in *New Scientist*, July 26, 1984, s. 37). J. Marks'ın, bilimin gelişmesine uygunluk açısından liberal-kapitalist düşüncenin egemen olduğu toplumları bütünüyle beyaz; Marksist düşüncenin egemen olduğu toplumları ise bütünüyle siyah gördüğüne işaret edilmekte ve bu konuda okurun dikkati çekilmektedir. J. Marks'ın bu siyah-beyaz yaklaşımı elbette doğru bir yaklaşım değildir. Her iki sistemde de geçmişte bilimin gelişmesini olumsuz yönde etkileyen uygunsuzluklar/bağnazlıklar/grilikler olmuştur. Liberal/kapitalist ekonomilerde bugün de, en azından bilimin gelişme yönünü etkileyen pek çok faktör tartışma konusudur. Lisenko olayı da Sovyetler Birliği tarihinin belirli bir dönemiyle ve Sovyetler Birliği'nde o dönemde bilimin gelişmesini engelleyen ideolojik bağnazlıkla ilgilidir. Burada, J. Marks'ın başka kaynaklarca da doğrulanan, salt bu olayla ilgili aktarımlarına yer verilmektedir.

Devrim'den hemen sonraki dönemde Sovyetler Birliği, Çetverikov ve öğrencisi Dobzhanski'nin Mendel genetiği üzerindeki çalışmalarıyla, dünyadaki genetik araştırmalarının en ön sırasında yer almaktadır. Yine 1920'lerde, Sovyetler Birliği, genetiğin başka bir alanında da dünyanın liderliğini yapmaktadır. Doğal ayıklanma ve melezleme çalışmaları için bir gen havuzu oluşturmak amacıyla, doğada kendiliğinden yetişen bitkileri ve ayrıca kültür bitkilerini kapsayan çok geniş bir koleksiyon meydana getirilmiştir. Bu çalışma, 1919'da Petrograd'ta kurulan Uygulamalı Botanik Laboratuvarı'nda N.I. Vavilov (1887-1943) tarafından yürütülmekteydi. 1920'lerin ortalarına gelindiğinde, 65 ülkeye 200'den çok keşif gezisi düzenlenmiş ve 150.000'nin üzerinde bitki tür ve cinsi toplanmıştı. Bu çalışmanın özel amacı tarımı geliştirmek, ürün verimini artırmak ve hastalığa dirençli bitki cinsleri elde edebilmekti. Böylece, Sovyetler Birliği, 1920'lerin sonlarında hem temel hem de uygulamalı genetik araştırmaları alanında dünyanın merkezi haline gelmişti.

Bu durum, 1929 Aralık'ında yapılan tüm-Sovyetler Birliği Birinci Ziraatçı Marksistler Konferansı'ndan sonra dramatik bir biçimde değişmiştir.[35] Bu değişimde Trafim Denisoviç Lisenko'ya (1898-1967) büyük bir rol atfedilmektedir. Lisenko, 1925'te tarım bilimleri dalında doktora yapmış; çeşitli deneme merkezleri ve araştırma enstitülerinde çalıştıktan sonra, 1940-1965 yılları arasında S.S.C.B. Bilimler Akademisi Genetik Enstitüsü yöneticiliğini ve V.İ. Lenin Tüm-Sovyetler Tarım Bilimleri Akademisi'nin başkanlığını yürütmüştü.

Lisenko, 1930'ların ortalarından 1960'ların ortalarına dek, tarım ve biyoloji alanındaki Sovyet bilim politikasını önemli ölçüde etkilemiş ve bundan da öte yönlendirmiştir. Politik görüşlerini adeta bir dogmaya dönüştüren Lisenko, Mendel yasaları üzerinde yükselen klasik genetiği, burjuva bilimi sayarak, reddetmekte; buna karşılık, Fransız bilim adamı Jean-Baptiste Lamarck'ın (1744-1829), kendi adına atfen Lamarkçılık olarak da anılan ve sonradan edinilen özelliklerin kalıtım yoluyla kuşaktan kuşağa geçtiğini ileri süren evrim kuramını (bu kuram Darwin'in [1809-1882] Evrim Kuramı'yla aşılmış olmasına karşın) yaklaşımlarında temel almaktaydı. Mendel yasalarına dayalı klasik genetiğin öğretim programlarından çıkarılmasına karşı çıkan genetik uzmanı N.İ. Vavilov'un sürgüne gönderilmesinde

35. Marks, John (1983), s. 395.

de Lisenko'nun rolü olmuştu. Lisenko'ya göre "gen idealistçe bir kavramdı; diyalektik materyalizme aykırıydı ve genetik, bir bilim olarak kabul edilemezdi."[36]

Sovyet biyokimyacı, radyobiyolog ve gerontolojist Zhores Medvedev de, Lisenko'nun ve bilim alanına onun baktığı açıdan bakanların, o dönemlerde Sovyet bilim çalışmaları üzerindeki etkileri konusunda şunları söylüyor:[37]

> Genetik, sibernetik ve kimyadaki kuantum-rezonans kuramları, hatta Einstein'ın görelilik kuramı gibi, önemli pek çok araştırma alanı anti-Marksist ve anti-materyalist suçlaması altındaydı. Sahte (pseudo) bilim adamları bilimin pek çok alanında etkin hale gelmişlerdi.
> Lisenko olayı Batı'da iyi bilinir. Bunun başka pek çok pratik alanda yıkıcı etkiler meydana getirmiş olduğuysa, konunun az bilinen yanıdır. Lisenko'nun sahte bilimsel fikirleri 1937'den 1964'e dek Sovyet biyolojisine egemen olmuştur. Bütün okullarda, üniversitelerde ve tarım kolejlerinde öğretilen tek biyoloji onunkiydi. Hatta tıbbî genetik ya da insan genetiği bile, 1938'den 1965'e kadar, Sovyetler Birliği'nde okutulmamıştır.
> Tıbbî genetik araştırma enstitüsü 1937'de kapatılmış ve ancak 1970'te yeniden açılmıştır. İnsan genetiğinin kuramsal yanları (kalıtımsal psikoloji ya da davranış karakteristikleri) 1981'e dek resmî düzeyde tanınmamıştır. Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi'nin o yıl yapılan özel bir toplantısında, ateşli tartışmalardan sonra, insan psikolojisinin ve ayrıca müzik, şiir, edebiyat ve benzeri alanlarla ilgili özel yeteneklerin incelenmesinde genetik yaklaşımın kullanılabileceği üzerinde görüş birliğine varılmıştır. Doğal ayıklanma ve melezleme yöntemlerini kullanmada en az yirmi yıllık bir gecikmenin olduğu tarım alanında, Lisenko'nun etkisi daha da zararlı olmuştur.
> Fizyoloji, sistoloji, organik kimya ve toprak bilimleri gibi, başka kuramsal alanlarda da zaman zaman sahte bilim egemen olmuştur. Sibernetik araştırmaları, 1950'lere gelinceye dek, "reaksiyoner" ve "idealistçe" bir yaklaşım sayılmıştır. Bu ise, bilgisayar tasarımında on yıllık bir gecikmeye ve Sovyet bilgisayar teknolojisinde geriliğe neden olmuştur.

Medvedev'in genetik dışında, diğer bilim alanlarıyla ilgili olarak söyledikleri de dikkat çekicidir. Bunlardan sibernetik, bilindiği gibi, çağımıza damgasını vuran bir jenerik teknolojiye,

36. Marks, John (1983), s. 396.
37. Medvedev, Zhores (1982), "From Lysenko to Sakharov", *Times Higher Educational Supplement*, 26 Mart 1982, s. 12'den aktaran Marks, John (1983), s. 397

enformasyon teknolojisine, kaynaklık eden bir bilim dalıdır. Böylesi bir bilimin arka plana itilmesi, "teknoloji yarışı"nı kabullenmiş bir iktisadi sistem ve bir ülke için, kaçınılmaz olarak, bedeli ağır sonuçlar yaratacaktı. Gerçekten de, bu ve benzeri yaklaşımlar sonucudur ki, Sovyetler Birliği bilgisayar teknolojisinde, bilgisayar tasarımında önemli gecikmelere uğramıştır.

İster siyasi isterse dinî kökenli olsun, beyinleri belli bir dogmaya göre formatlanmış iktidar sahipleri bilim konusunda da son sözü söyleme yetkisini kendilerinde gördüklerinde sonuç değişmez; bilime ve ülkelerine zarar verirler.

Uzağa gitmeye gerek yok. Dinsel dogmaya çengellenmiş beyinlerin, ülkemizde, evrim kuramı konusunda sergiledikleri açık tutum ortadadır. TÜBİTAK Başkanı ne diyordu: "Evrim teorisine inanan var inanmayan var." TÜBİTAK Başkanı'nın, kendisini hangi tarafa dahil ettiğini bilemeyiz; ama evrim kuramına "inanmayanların" onun üzerinde, ona bu sözü söyletebilecek bir denetim otoritesine sahip bulunduklarından hiç kuşkumuz yok.

O otoritenin ve o otoriteyi kabullenmiş bir TÜBİTAK başkanının, yarın, etik kurallara uyulmak kaydıyla da olsa, genetik biliminde, gen teknolojileri ya da kök hücreyle ilintili teknolojilerde, sentetik biyolojide ya da doku mühendisliğinde araştırma yapılmasına karışmayacağını kim söyleyebilir? Nerelerden kalkıp nerelere geldik! Nerelere geldiğimizi gördük de, geldiğimiz yeri daha iyi anlayabilmek için, nerelerden kalkıp geldiğimizi de hatırlamakta yarar var. Prof. Dr. Zafer Toprak'a kulak verelim:[38]

> Cumhuriyet'in ilk yıllarından beri yayınlanmakta olan *Mantık* kitapları çağdaş bilimlerin tasnifine girişiyor ve bu bağlamda "hayatiyyat"a, yani biyolojiye geniş yer ayırıyordu. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, 1926'da yayınlanan iki mantık ders kitabında bunu gözlemlemek mümkündü. Bunlardan ilki Ahmet Ağaoğlu'nun kızı "Ankara Erkek Lisesi Felsefe ve İctimaiyyat muallimi", Türkiye'nin ilk kadın avukatı Ağaoğlu Süreyya'nın kaleme aldığı *Mantık* kitabıydı...

38. Toprak, Zafer (2012), "Antropolojiden Biyolojiye Erken Cumhuriyet'in Doğa Bilimleri", *Toplumsal Tarih*, Şubat 2012, sayı 218, s. 22-34; ve Toprak, Zafer (2011), "Darwinizmden Ateizme: Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi", *Toplumsal Tarih*, Aralık 2011, sayı 216, s. 20-32.
Zafer Toprak'ın bu iki makalesi şu eserinde de yer aldı: Toprak, Zafer (2012), *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan, s. 317-49 ve 350-79.

"Hayatiyyatda kanunlar ve nazariyeler" bölümünde kitap, biyoloji sonucu yaşamla ilgili önemli kuramların gündeme geldiği kaydediliyor, özellikle iki kuramı vurguluyordu. Bunlardan ilki Nicolas Frédéric Cuvier'ye aitti ve bu kuram türlerin ayrı ayrı yaratıldıklarını ileri sürüyordu. ...Diğeri ise Jean-Baptiste Lamarck ve Charles Darwin'in savundukları "transformisme" ve "evolutionisme" kuramlarıydı...

Aynı yıl yayınlanan ikinci kitap Galatasaray Lisesi "muallim"i Hasan Âli Yücel'in "Liselerin ikinci devre son sınıflarına mahsus" *Mantık* kitabıydı. Bu kitap Tek Parti döneminde tek kitap kullanımına geçildiğinde uzun yıllar ders kitabı olarak bütün Türkiye'de okutulmaya başlandı. Daha önce yayınlanan mantık kitaplarına oranla çok daha ayrıntılı olan Hasan Âli Yücel'in kitabının ufak değişikliklerle 1935 ve 1938 yıllarında yeni baskıları yapıldı...

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Hasan Âli Yücel'in *Mantık* ders kitabı evrim kuramına açılım yapan eserdi. 30'lu yıllarda ise jeoloji ve biyoloji ile birlikte Darwin çok daha kalıcı bir yer elde etti. H.G. Wells'in 1927-28 yıllarında Atatürk tarafından çevirttirilen *Cihan Tarihinin Umumî Hatları* Hasan Âli'nin *Mantık* kitabının çok ötesine gitmişti. Bu beş ciltlik eser tarih kitaplarının o güne kadar görmediği bir ağırlıkta Darwin'e yer vermiş, Darwinizm değişik boyutlarıyla tartışılmıştı. Bu kitaptan esinlenerek 1931'de yayınlanan dört ciltlik *Tarih* kitapları ve 1932 Birinci Türk Tarih Kongresi Darwinist bir tarih anlayışını benimsemişti. 30'lu yıllarda evrim kuramı artık ders kitaplarının ayrılmaz bir parçasıydı. Kısa bir süre sonra jeoloji ve biyoloji kitapları da evrim kuramı doğrultusunda hazırlanacaktı...

Genç Cumhuriyet'in ve onun öncü kadrolarının düşünce üzerine konmuş yasakları kırarak düşünce ufkumuzu genişletme ve her şeyden önce beyinlerimizi özgürleştirme yönündeki bu entelektüel çabalarına karşın, bir de günümüzde tanık olduğumuz yönelimleri düşünün. Evrim kuramının öğretilmesinin/öğrenilmesinin engellenmek istenmesinin, aslında, özgürce düşünmenin, insan merakının ve bu merakın tetiklediği bilimsel araştırmaların üzerine konan bir ambargo olduğunu ve bu ambargonun bilimin diğer bütün disiplinlerine de zaman içinde yayılacağını ancak belli bir dogmaya göre formatlanmış beyinler göremez.

Bilimsel düşüncenin geçemeyeceği sınırların, dokunamayacağı tabuların olması demek felsefi düşünce için de aynı tabuların geçerli olması demektir. Sözün kısası, insan beyninin doğal yetilerinin, düşünme ufkunun, aklının önüne setlerin çekildiği bir ülkede bilim de biter, felsefe de[39] biter.

39. " 'İslam Felsefesi' deyimi de aslında 'İslam uygarlığı' gibi, hatta daha da fazla kendi içinde çelişkili bir terim gibi görünüyor. *Çünkü 'felsefe' kavramı, tanım gere-*

Bu denememiz boyunca, bir toplumun daha iyi yaşam koşullarına ve daha iyi bir geleceğe sahip olabilmesi için, hem bilim ve teknolojide hem de yaratıcılık ve yenilikçilikçilikte yetkinlik kazanmasının şart olduğunu ve bu yetkinlikleri kazanım süreçlerinin bütünselliğinin kavranması gerektiğini anlatmaya çalıştık. Bu yetkinlikler birbirlerini üreterek, birbirlerine tutunarak, birlikte yükselirler. Bunlardan biri eksik olursa diğerlerinde de yükselme zaman içinde durur, hiçbir ilerleme olmaz. AKP'nin siyasi temsilciliğini yaptığı iktidar blokunun gidişi, bu ülkede, bilimde bugüne dek ne kadarlık bir birikim sağlanabilmişse, o birikimi de yok etme yönündedir ve o beyinler aslında neyi yok ettiklerinin bile farkında değillerdir.

Bilimin çöküşü, teknolojide yetenek kazanma umudunun da çöküşü demektir. Temel bilimlerde iyi eğitilmiş beyinler arasından çok yetkin araştırmacılar çıkar; o araştırmacılar bilimde yeni bulgular ortaya koymanın yanında, bilim ve teknolojinin iyiden iyiye belirsizleşmiş arayüzlerinden, teknoloji dünyasının ufkunu açan, genişleten sonuçlar çıkarırlar. Bu tür araştırmacılar olmadan, özellikle yarının teknolojilerinde yol almak imkânsızdır. Çünkü "biyoteknoloji, nanoteknoloji, nanomühendislik, mikroelektromekanik sistemler (MEMS), malzeme bilimi ve fotonik, enformasyon ve komünikasyon teknolojisi çağ açan bilim, teknoloji ve mühendislik disiplinleridir."[40] Bu disiplinlere egemen olmadan yarının dünyasında söz ve karar sahibi olmak mümkün değildir. Çünkü yarının dünyasında belirleyici olacak ürünler, üretim yöntem ve sistemleri ya da insan sağlığıyla ilgili teşhis ve tedavi yöntemleri sayılan teknolojilerin kaynaştırılmasıyla (teknoloji füzyonuyla) geliştirilebilecektir. Bu teknolojilere egemen olmaksa, her şeyden önce *nano boyutta* canlı ve cansız maddeye

ği, aklın ve özgür düşüncenin ürünüdür. Her şeyden şüphe etmeden, tüm bilgileri aklın eleştirici süzgecinden geçirmeden felsefe yapmak söz konusu olamaz. [atç] ...Bununla beraber, İslam uygarlığı çerçevesinde, 9. yüzyılda bir felsefeden söz etmek mümkündür. Çünkü bu dönmede felsefe din ilişkilerinde felsefi düşünceyi belirleyen özgür düşünce yer yer ön plana çıkmış ve bu olgu çağın en ileri düşünce akımına olanak sağlamıştır. Ne var ki 12. yüzyıldan itibaren felsefe-din ikileminde din ve kutsal inançlar tekrar üstünlük kazanmış ve İslam felsefesi giderek Ortaçağ skolastiğine dönüşmüştür." Timur, Taner (1986), a.g.y., s. 80-81.

40. National Academy of Engineering of the National Academies (2004), *The Engineer of 2020: Visions of Engineering in the New Century*, The National Academies Press, Washington, DC (Bu yayından beni haberdar eden Müfit Akyos'a teşekkürlerimle).

egemen olmak demektir ve bu egemenlik temel bilimlere, bir başka deyişle doğa bilimlerine egemen olmadan sağlanamaz.

Doğa bilimlerini bu denli vurgulamamıza ve teknolojinin gelişmesindeki rolüne olağanüstü bir önem atfetmemize, farklı kesimlerden de belki bazı itirazlar gelebilir: Örneğin, "Bağnazların temelde karşılarına aldıkları doğa bilimleridir. Mühendislik bilimlerine bir itirazları yoktur. Mühendislik bilimleri de esaslı bir teknoloji kaynağıdır. O açıdan teknolojinin kaynağını bütünüyle kurutmaları söz konusu olamaz..." denebilir.

Bu itirazda elbette doğruluk payı vardır. Yukarıda, iktidar blokunun bilim kurumlarıyla ilgili atılımından söz ederken, bugün üniversitedeki geriye dönüşün daha çok "dârülfünûn"a (fenler evi) dönüş yönünde olduğuna işaret etmiştik. Bu bile tek başına, bu tür bir itiraza kapıyı aralamış oluyor.

Biz yarınlardan, yarınlara hazırlanmaktan söz ediyoruz. Şimdi lütfen, biraz önce National Academy of Engineering of the National Academies'e atfen saydığımız yarının teknolojilerini yeniden gözden geçirin. Sayılan konu başlıklarının istisnasız hepsi, hem bir mühendislik ve mühendislik bilimi hem de bir teknoloji ve doğa bilimleri konusudur. Bilim ve teknoloji arasındaki yakınsama, diğer bir deyişle bilim ve teknoloji arasındaki sınırların giderek belirsizleşmesi, çağımızda bu iki alanda kaydedilen gelişmelerin doğal sonucudur. Genel olarak ortaya konan bu gerçek, mühendislik bilimleriyle bu bilimlere dayanan teknolojiler için de geçerlidir ama, tam da bu noktada mühendislik bilimleriyle doğa bilimleri arasındaki ayrımların da belirsizleştiğini gözden kaçırmamak gerekir. Yineleyelim, sıra nano boyutlarda ya da moleküler boyutlarda iş yapmaya geldiğinde, örneğin iş nanomakineler tasarlamaya gelip dayandığında doğa bilimleriyle mühendislik bilimlerinin ya da o boyutlardaki mühendisliklerle doğa bilimlerinin nerede başlayıp nerede bittiğini kestirebilmek de mümkün değildir.

Tek başına mühendislik eğitimine verilecek önemin hiç mi değeri yoktur ya da bunun herhangi bir teknolojik getirisi olmaz mı? Değeri vardır ve belli bir noktaya kadar teknolojik getirisi de olur. Bu on yıllık iktidar döneminde bunun olabileceğinin örnekleri verildi. Örnekler savunma sanayinde verildi ama yapılanlar alacakaranlıkta kaldığı için bu konuda ne ölçüde bir yetkinlik kazanılabildiği ve o yetkinlikle nereye kadar gidilebi-

leceği ya da nerede tıkanıp kalınabileceği konusunda tam bir fikre sahip değiliz. Kaldı ki, savunma sanayinde yararlanılan yetenek birikimi eskiye dayanmaktadır. Bütünüyle bu iktidar döneminde yaratılmış bir birikim değildir.

Daha önce değindiğimiz, nükleer teknolojiye hâkim olmuş gibi gözüken İran örneğinden hareketle kestirmeden söyleyelim: Eğer istenirse, siyasi İslam'ın hâkim olduğu bir ülkede de belirli mühendislik alanlarında bu tür yetenek düzeylerine gelinebilir. Ama bilime, bilimsel araştırmalara, bağlanılan dogmanın değer yargılarıyla yaklaşılarak sonuçta bir eleme yapmaya kalkışılıyorsa, gelinen noktanın da geleceği karanlıktır. Bir iki İslam ülkesinde ve bu arada Türkiye'de kayda geçen mühendislik alanındaki başarı örneklerinin neredeyse tamamı silah sistemleriyle ilgilidir. Ama unutulmamalıdır ki, silah sistemlerindeki teknolojik ilerlemeler de, ortaya koymaya çalışılan bilim ve teknoloji arasındaki yakınsamalardan bağımsız değildir ve bu yakınsamalar, teknolojinin en ileri uçlarının kullanıldığı silah sistemleri için çok daha geçerlidir. Bugün bir şeyleri başarırsınız belki ama, ya yarın?

Bilim ve teknoloji dünyasında gözlenen gelişmelerin aldığı yöne karşın Türkiye'de tanık olunan bilim alanındaki buna ters gidiş, bugüne dek, bilim ve teknolojiye hâkim olamamış ve teknoloji geliştirme yeteneği kazanamamış bu nedenle de gerçek anlamda sanayileşme eşiğini aşamamış bu ülke için doğrusu umut kırıcıdır.

Ülkenin Fotoğrafını Değiştiren Atılımlar: "Dindar Bir Gençlik Yetiştirmek..."

Eğitim-öğretim sistemine müdahale elbette yalnızca yükseköğretimi –üniversiteyi– belli bir düşünce sistemine yönlendirme süreciyle sınırlı değildir. AKP'nin ilk ve ortaöğretim sistemimizi yeniden düzenleme konusunda yüklendiği misyon da yine iktidar blokunun siyasi önderi Recep Tayyip Erdoğan tarafından 31 Ocak 2012'de, bu kez açıkça seslendirildi: "*Dindar bir gençlik yetiştirmek...*"[41]

41. Recep Tayyip Erdoğan, CHP Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun bir gün önce kendisi hakkında söylediklerine yanıt verirken şunları söylüyordu: "Çıkıp, benim dünkü konuşmamdan kalkıp, Türkiye'yi dindarlar, dinsizler diye ayırdığımı söylüyor. Önce şu kulakların duymaya alışsın.Benim ifademde dindarlar, dinsizler diye bir ifade yok.Dindar bir gençlik yetiştirme var. Bunu yine söylüyorum. Bunun arkasındayım. Sayın Kılıçdaroğlu, sen bizden, muhafazakâr demokrat parti kimli-

Aslında, bu misyonun yerine getirilebilmesi için adım adım ilerlendiği zaten bilinmekteydi. Erdoğan'ın bu sözleri söylemesinden kısa bir süre önce, Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı Dr. Ekrem Keleş imzasıyla 81 ilin Milli Eğitim Müdürlüklerine gönderilen 5 Ocak 2012 tarihli yazıda, "Ülke genelinde öğrencilerin bilgi, görgü ve deneyimlerinin artırılması ve pekiştirilmesine katkıda bulunmak, kutsal topraklarda bulunan ve İslam tarihi açısından önem arz eden mekânların ziyaret edilmesini sağlamak amacıyla öğretmenleri nezaretinde öğrenciler için özel umre turu planlandığı" bildiriliyor ve yarıyıl tatilinde uygulanacak bu "programa katılmak isteyen öğretmen, öğrenci ve velilerin isimlerinin bildirilmesi" isteniyordu.[42]

Erdoğan'ın gençlikle ilgili misyonlarını açıklamasının hemen ardından, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yalnızca "dindar bir gençlik yetiştirmek..." değil, "dindar bir toplum yaratmak" biçiminde özetlenebilecek beş yıllık planının (2012-2016) ayrıntıları da gazetelere yansıdı. Toplam maliyeti 1 milyar TL olan bu plana göre, örneğin, "yaz Kur'ân kurslarına katılan öğrenci sayısının 6, 7 ve 8. sınıftaki toplam öğrenci sayısına oranı %22,3'ten 2016 yılında %35'e çıkmış olacak." Planda, elbette bütün toplumu kapsayan önlemler de var. Fikir vermek için, "aile irşad bürosu sayısının", aynı dönemde 178'den 328'e çıkarılacağını kaydetmekle yetinelim.[43]

Bu planın basına yansıdığı sırada, Cumhurbaşkanı Abdullah Gül de Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez'le görüşüyor ve "Dinimizi hurafelerden uzak, berrak, öz, en doğru şekilde halkımıza öğretmekle, nesillere yaymak Diyanet İşleri teşkilatının en önemli görevlerindendir" diyor[44] Gül ve böylece iktidar Blokunun ilk ve ortaöğretimle ilgili misyon cümlesini tamamlıyordu: *"[Ve] Dinimizi nesillere yaymak..."*

Bilindiği gibi, bu misyon açıklamalarından iki ay kadar sonra çıkarılan yasa[45] ile de ilk ve ortaöğretim sistemi kökten değişti-

ği sahibi AK Parti'den ateist bir nesil yetiştirmemizi mi istiyorsun? O belki senin işin olabilir, senin amacın olabilir" (2 Şubat 2012 günlü *Cumhuriyet* ve *Milliyet* gazeteleri).

42. *Radikal*, 8 Ocak 2012

43. Bkz. *Cumhuriyet*, 4 Şubat 2012.

44. Bkz. *Cumhuriyet*, 4 Şubat 2012.

45. İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair 30.3.2012 tarih ve 6287 sayılı Kanun (*RG*, 11.4.2012).

rildi; kısaca "4+4+4" sistemi olarak anılan yeni sistem getirildi. Daha sonra da, bu yasanın ruhuna uygun olarak, imam-hatip okullarının ortaöğretimin temel eğitim kurumu haline getirilmek istendiği; pek çok okulun, öğrenci ve öğretmenlerinden arındırılarak imam-hatip ortaokuluna dönüştürüldüğü; velileri, çocuklarını bu "mekteplere" yazdırmaları konusunda ikna etmek için imamların seferber edildiği; "Kurân-ı Kerim" ve "Hz. Peygamberin hayatı" derslerinin, "seçmeli ders" görünümü altında, askerî okullar dahil[46] bütün okulların "müfredatına" konduğu bir sürece tanıklık ettik.

"Dindar bir gençlik yetiştirilirken" ve "dinimiz nesillere yayılırken", hiç kuşkusuz burada söz konusu olan İslam dinidir ama, İslam'ın hangi "mezhebi" ya da "mezhepleri" esas alınacaktır? İmam-hatip okullarında verilen din eğitiminin hangisini esas aldığını sorgulamaya gerek yok; çünkü bu okullar kuruldukları tarihten bu yana Sünni esaslara bağlı imam-hatipler yetiştirmektedir. Bu bilinen bir gerçek... Ama şimdi, askerî ve sivil, orta dereceli bütün okullarda okutulacak din derslerinde İslam'ın hangi mezhepleri esas alınacaktır?

Erdoğan'ın, AKP'nin çatısı altında toplanan siyasi kadrosunun ve ittifak ettiği cemaat[ler]in bağlı oldukları inanç sisteminin doğası; iktidar blokunun üçüncü ayağını oluşturan İslami sermayenin zenginlikle İslam'ı buluşturan ideolojik zemini; arkasına aldığı Diyanet İşleri Başkanlığı'nın plan ve uygulamaları yarın devletin hangi dinî esaslar temeline oturtulmak istendiğinin açık göstergeleridir. Doğal olarak o devlete giden yolda genç beyinlere de aynı esaslar –Sünni esaslar– aşılanacaktır. Aksini düşünmek eşyanın tabiatına aykırı düşer.

46. "...askerî liselerin ders müfredatı da değişecek. Genelkurmay Başkanlığı ile Milli Eğitim Bakanlığı arasında konuyla ilgili görüşmeler yürütülüyor. Talim Terbiye Kurulu'ndan çıkacak karar sonrasında 'Kuranıkerim', 'Peygamberin hayatı' ve 'temel dini bilgiler' derslerinin Anadolu liselerinde olduğu gibi askeri lise müfredatına da seçmeli ders olarak gireceği belirtiliyor" (Barkın Şık'ın "Askeri Liselere de Kuranıkerim dersi" başlıklı haberi, *Cumhuriyet*, 09 Ekim 2012). Bir süre sonra öğrenildi ki, "Genelkurmay Başkanlığı, askeri liselerde seçmeli Kuranıkerim, peygamberin hayatı ve temel dini bilgiler dersleri konulmasına onay ver[miş]" (Sinan Tartanoğlu'nun "Din dersleri askeri liselerde" başlıklı haberi, *Cumhuriyet*, 14 Kasım 2012).

Sonuç Yerine...

14. ve 17. yüzyıllar arasında Rönesans'ı, 16. yüzyıldan başlayarak Bilim Devrimi'ni, 18. yüzyılda Aydınlanma Çağı'nı, 18. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar olan dönemde Sanayi Devrimi'ni ve bu devrim sonrasında da modern sanayi kapitalizminin doğuşunu yaşayan Avrupa toplumları, Batı uygarlığı olarak anılan ve aklı merkez alan uygarlığın yaratıcısı oldular.

İç içe gelişen bu süreçlerden "Bilim Devrimi" ve "Sanayi Devrimi" olarak anılanlarında, özellikle bu iki süreçte Batı toplumlarının bilim ve teknolojide kaydettikleri ilerlemeler, Avrupa ve Kuzey Amerika'dan başlayarak, zaman içinde bütün bir dünya coğrafyasında üretim biçimlerini, iş süreçlerini (labour process), üretim girdi ve çıktılarının doğasını önemli ölçülerde değişime uğratmıştır. Teknolojinin ya da teknolojideki yetkinliğin üretimin başlıca belirleyici unsurlarından biri haline gelmesi bu değişimin sonucudur.

Aynı süreçte kendi doğası da değişime uğrayan teknoloji, Sanayi Devrimi öncesinde ve Devrim sürecinde daha çok ampirik bilgiye dayanırken, Devrim sonrasında bilime dayanan bir bilgi ve deneyim birikimine dönüşmüştür. Teknolojinin ana kaynağı artık bilimsel araştırmalardır ve bu niteliğiyle bilim de üretimin başlıca belirleyici unsurları arasında yer almıştır.

20. yüzyılda bilim ve teknolojideki gelişmeler olağanüstü bir hız kazanmış; bilim ve teknolojinin birbirlerini yakınsadıkları –bilimsel bilgiyle teknolojik bilginin aynı şey olmaya başladığı– alanlar ortaya çıkmıştır. Bu, teknolojinin doğasında meydana gelen bir diğer önemli değişikliktir ve bu yakınsama, teknolojiye egemen olabilmek için önce bilime egemen olmak gerektiği anlamına gelir. Bilime egemen olmak bilimsel araştırmalarda –tam terimiyle söyleyelim, temel araştırmalarda– yetkinleşmek demektir.

20. yüzyılın ikinci yarısında, Batı'nın teknoloji evrenine Japonya, G. Kore, Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinin de katıldıkları görülmüştür. Bu katılımların teknolojideki gelişmelere daha büyük bir ivme kazandırdığı biliniyor. Özellikle esnek üretimi ve esnek otomasyonu mümkün kılan teknolojik gelişmeler sonucu, iş sürecinde –fabrika tabanında– önemli değişiklikler olmuş; bir zamanlar, büyük ölçekli seri üretimde devrimsel bir dönüşümün ve erişilen ideal bir üretim modelinin simgesi olarak görülen "Fordist üretim", Japonların geliştirdikleri "tam zamanlı üretim" gibi yeni üretim süreçlerine yerini bırakmıştır.[1] Doğal olarak, üretim girdi ve çıktılarıyla, üretim yöntem ve makinelerinin teknoloji muhtevasında da büyük artışlar kaydedilmiş; emek gücünde –hem kol hem de beyin gücünde– çok daha üst düzey yetenekler aranır olmuştur.

1. İş sürecindeki değişim için bkz. Kaplinsky, Raphael (1989), " 'Technological Revolution' and the International Division of Labour in Manufacturing: A Place for the Third World?", *European Journal of Development Research*, Hazian 1989, Cilt. 1, No 1, s. 5-37 (Türkçesi için bkz. Kaplinsky, Raphael [1989], " 'Teknolojik Devrim' ve Uluslararası İşbölümünde Üçüncü Dünyanın Yeri", Çev. Aykut Göker, *Mühendis ve Makina*, Ekim 1990, Cilt 31, Sayı 369 ve Kasım 1990, Cilt 31, Sayı 370 ile *Endüstri Mühendisliği*, Ocak 1991, Sayı 11 ve Mart 1991, Sayı 12). Ayrıca bkz. Göker, Aykut (1992), "İşçi Sendikalarının Gündemleri için Bir Ek Madde Önerisi: İş Sürecinde Değişim ve Teknoloji Sorunu", *Petrol-İş '91 Yıllığı*, s. 561-75
(Yeniden gözden geçirilmiş biçimiyle http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=1 adresinde yer alıyor).

Geride bıraktığımız 20. yüzyılda, bilim ve teknolojinin, dolayısıyla bilimde ve teknolojideki yetkinliğin üretim sürecinde kazandıkları öneme paralel bir sürece daha tanık olunmuş; bu iki alandaki yetkinliklerine dayanarak yeni ve çok daha gelişkin ürünler, üretim yöntemleri, sistemler, yeni hizmetler geliştirebilen ülkelerin uluslararası rekabet üstünlüğü yarışında öne geçtikleri görülmüştür.

Şu artık çok net olarak anlaşılmıştır ki, uluslararası rekabet üstünlüğü yarışında ön sıralarda yer alabilmek için yalnızca bilim ve teknolojide ya da bunlardan birinde yetkinlik kazanmak yeterli olmamaktadır. Bilim ve teknolojide yetkinlik kazanılmasının yanında, bu yetkinliklerini kullanarak yeni ürünler, yeni üretim yöntemleri geliştirebilen, kısacası bilim ve teknolojideki yetkinliklerini ekonomik ve toplumsal faydaya dönüştürmede başarılı olan ve bu dönüşümü rakiplerinden önce başaran ülkeler ancak uluslararası rekabet üstünlüğü yarışında önlerde koşabilmektedirler. "Yenilikçilik *(innovation)* ve yaratıcılık" çağımızı simgeleyen kavramlar olmuştur.

Teknolojideki gelişmelerin gerek Sanayi Devrimi sırasında gerekse Devrim sonrasında iş süreçleri ve üretim biçimlerindeki yansımaları, dünya nimetlerinin toplum katmanları arasında paylaşımını da önemli ölçüde etkilemiş; dahası, bilim ve teknolojideki ilerlemelere beşiklik eden Batı toplumlarıyla bu ilerlemelerin uzağında kalan ya da ayak uyduramayan diğer toplumlar arasında, dünya nimetlerinin paylaşımı açısından, ikinci gruptakilerin aleyhine büyük farklar ortaya çıkmıştır.

Batı toplumlarının dışında kalan diğer toplumların, daha sonra bir iktisadi sistem olarak sosyalizme geçenler dahil, bu farkları kapatabilmeleri ya da en azından kendi paylarını ciddi ölçüde artırabilmeleri ancak yaşadıkları çağın bilim ve teknolojisine yetişip tutunmayı başarabilirlerse mümkün olmuştur. Çağın bilim ve teknolojisine yetişip tutunmayı başarmak, tutundukları bilim ve teknolojiyi geliştirebilir hale gelmek; bilim ve teknolojide yetkinleşmek demektir. Sonradan sanayileşen bütün ülkeler bu yetkinleşmeyi de başarabilen ülkelerdir.

Osmanlı İmparatorluğu da 18. yüzyılın sonlarında, özellikle *teknikteki* büyük değişiminin farkına varmaya başlamış ve Batı'nın tekniğine ayak uydurabilme yönündeki arayış ve çabalar

öne çıkmıştır. *Mühendis-hâne-i Bahrî-i Hümâyûn*,[2] *Mühendis-hâne-i Berrî-i Hümâyûn*,[3] *Mekteb-i Tıbbiyye-i Şâhâne*,[4] *Mekteb-i Mülkiye-i Şâhâne*,[5] *Sanâyî-i Nefise Mekteb-i Âlisi*[6] ve en sonunda *Dârülfünûn'un*[7] kuruluşu ya da bir kısım Osmanlı entelektüellerinin ve öncülük ettikleri düşünce akımları ile çeşitli siyasi akımların imparatorluğu kurtarma iddiasıyla ortaya çıkışları bu farkına varışın göstergeleridir.

Ancak bu yeni akımların temsilcileri, altı yüz yıllık bir imparatorluğun, Batı'nın aklı merkez alan düşünce sistemine taban tabana zıt din merkezli düşünce sistemini, bu sistemin ürettiği yerleşik kültürü kökten değişime uğratmaya ne fikren hazırdılar ne de o kültürel katılığın üstesinden gelebilecek bir toplumsal etki gücüne sahiptiler. İçlerindeki entelektüellerin bile büyük çoğunluğu, önce kendileri, yerleşik düşünce sisteminden ve İmparatorluk geleneğinden kopmaya hazır değildiler.

Sancılı arayışlar ve kaybedilen bir "cihan harbi" sonrasında tarih sahnesine çıkan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu önderi Mustafa Kemal Atatürk de entelektüel birikimini, kafasında şekillendirdiği pek çok fikri, elbette, sözü edilen düşünce akımlarının ve Osmanlı entelektüellerinin oluşturduğu çevrelerde; o yeni arayışların, imparatorluğu kurtarma arayışlarının öne çıktığı ortamlarda edinmişti. Ancak onu diğerlerinden ayıran ve başarılı kılan özelliği, Osmanlı'nın düşünce sistemini, tam karşıtı olan bir sisteme, daha açık bir ifadeyle, din merkezli bir sistemi akıl merkezli bir düşünce sistemine dönüştürmeden çağa tutunabilmenin, çağı yakalayabilmenin kesinlikle mümkün olmadığını görmesi ve bunu gerçekleştirmeyi göze almasıdır. Bu köktenci dönüşümün sistemik bir mesele olduğunu baştan kavraması ve yapmayı öngördüğü bütün değişiklikleri, yine tam anlamıyla sistemik bir

2. İmparatorluk Deniz Mühendishanesi; 1773'te kurulmuştu. Gemi inşaatı ve deniz haritalarının yapılması konusunda uzman personel yetiştiriyordu. Okulun kurucusu bir Macar soylusu olan Baron de Tott'du (http://www.itu.edu.tr/?itu-hakkinda/tarihce).

3. İmparatorluk Kara Mühendishanesi; 1795'te topçu subayı yetiştirmek için kurulmuştu (http://www.itu.edu.tr/?itu-hakkinda/tarihce).

4. İlk mezunlarını 1843 yılında veren tıp mektebi...

5. 1859'da İstanbul'da açılan mülkiye mektebi... (http://www.politics.ankara.edu.tr/).

6. 1883'te eğitime açılan güzel sanatlar okulu.

7. Sürekli eğitime ancak 1900 yılının 1 Eylül'ünde başlayabildiği, özel olarak bu konunun ele alındığı bölümde belirtilmişti.

bütünlük içinde ele alarak mükemmel bir zamanlama ile hiç taviz vermeden kararlılıkla hayata geçirmesi de, elbette, onu diğerlerinden farklı kılan yanlarıdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün yürürlüğe koyduğu bu köklü kültürel dönüşüm Türklerin yaşadıkları çağa sıçrayabilme, tutunabilme şansıydı. Yine O'nun döneminde başlatılan sanayileşme hareketi ve bunu tamamlayan, "çağın bilim ve tekniğini yakalayabilme" atılımı, "Cumhuriyet"in ilanıyla birlikte artık kendi devletini kurmuş olan bu yeni ulusa, kendi kaderini kendi ellerine alabilme fırsatını da vermişti.

Ne var ki, 1940'lı yılların ikinci yarısından başlayarak, din merkezli düşünce sistemi ve imparatorluk geleneğinden, örf ve âdetlerinden tam anlamıyla kopamayanların siyaset sahnesinde güç kazanmasıyla ya da Atatürk'ün manevî baskısının üstlerinden kalkmasıyla –ki onların arasında Atatürk'ün yol arkadaşları da vardı– şans oku da yön değiştirmiştir. Muhafazakâr siyasi önderlerin ve "siyaseten" muhafazakârlığı seçenlerin (benimsedikleri iktisadi-siyasi sistemin kuruluşu ve sürdürülebilmesini, kültürel kökenlerinden fazla kopmamış halk kitlelerinin dine olan bağlılıklarını pekiştirmekte görenlerin) işbirliğiyle, aklın yönettiği bir dünyadan da kopuş başlamıştır.[8]

Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan kültürden ayrılış nasıl sistemik bir bütünlük içinde yürürlüğe konmuşsa, eskiye

8. Prof. Dr. Raşit Kaya'nın (ODTÜ) yeni yayımlanan bir makalesindeki şu çözümlemesi, o dönemdeki bu kopuş sürecini de daha iyi kavrayabilmemize yardımcı oluyor: "...Türkiye'de Cumhuriyet sadece basit bir siyasal rejim değişikliği olmaktan öte, siyasal formun yanı sıra devlet tipinde de onunla eşzamanlı gerçekleşen köklü bir değişikliğin, dönüşümün ifadesi olmuştur. Tarihi maddeci kuramın kavramlarıyla konuşursak Cumhuriyet, Türkiye'de burjuva demokratik devriminin önemli halkalarından bir tanesi; hatta en belli başlı olanıdır. Henüz tamamlanmamış olsa da Türkiye'de burjuva demokratik devrim sürecinde belirleyici bir adım atılmıştır. Nedir buradan anlaşılması gereken? Söz konusu olan, Osmanlı'nın *teokratik* [atç] ve prekapitalist yapısından sıyrılması doğrultusunda gelişmekte olan süreçte siyasal formun sosyal dönüşümlere de yol açabilecek daha ileri (demokratik) bir biçime dönüşmesi, dönüştürülmesidir. Dolayısıyla Cumhuriyet, Türkiye'de bu anlamıyla yeni bir devletle birlikte yeni bir sosyal formasyonun da başat konuma geçişini simgelemektedir. Bu boyutuyla Cumhuriyet eskiden bir kopuş ve yeni bir kuruluştur. Bu türden kopuşlarda taraflar arasındaki hesaplaşma anlık bir hesaplaşma değil; bir süreçtir. Toplumsal mücadeleler hep böyle bir sürecin içinde gerçekleşir. Cumhuriyetin ilanı da, böyle bir sürecin önemli bir dışa vurum biçimi, belirleyici bir sıçrama anı, bir bakıma düğümleniş noktalarından bir tanesidir; ama toplumsal-siyasal mücadeleler böyle uğraklarda bile sona ermezler." (Kaya, Raşit [2012], "Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye'de Gelişimi", Ali Haydar Fırat (Derleyen), *Türkiye'nin Cumhuriyeti, Bir Cumhuriyet Sorgulaması*, Tekin Yayınevi, s. 162-68)

dönüşün yolu da aynı sistemik bütünlük izlenerek açılmıştır. Eğitim birliğinden vazgeçiş; üniversiteyi doğa ve toplum bilimlerinde, beşerî bilimlerde çağına sıçratacak Alman biliminsanlarının ve bizim bir kısım biliminsanlarımızın üniversiteden dışlanmaları; ülkeyi teknolojide sıçratacak ve en az bunun kadar önemli olan, silah sitemlerinde dışa olan bağımlılığı ortadan kaldıracak üretim alanlarından geri çekiliş ve sanayileşmekten vazgeçiş eşzamanlı olarak ve gerçekten tam bir sistemik bütünlük içinde yürürlüğe konmuştur. Bu "başarı" 1940'lı yılların ikinci yarısıyla, 1950'li yılların hükümetlerine ve bunların ardındaki güçlere aittir!

Açılan yol, Türkiye'yi, on yılda bir askerî müdahalelerle kesintiye uğrayan, merkez-sağ iktidarların yönetimine götürmüştür. Askerî müdahaleler, her seferinde, müdahale öncesindeki merkez-sağ iktidar yerine, kadro ya da siyaseti belli ölçülerde farklı, bir başka merkez-sağ iktidarın gelmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak kastettiğimiz üç askerî müdahaleden ilki olan 27 Mayıs müdahalesinin diğer ikisinden ayırt etmemiz gereken özellikleri vardır. Bu müdahale sonucunda yürürlüğe konan 27 Mayıs Anayasası'nın (ya da 1961 Anayasası), Cumhuriyet tarihinin demokratik özgürlüklere en çok yer veren anayasası olduğu göz ardı edilemez. Sonraki anayasaların tümü 27 Mayıs Anayasası'yla kazanılan siyasi ve demokratik hakları törpülemiştir. Türkiye'de sosyalist hareket, 27 Mayıs sonrasının siyasi ortamında, 12 Mart müdahalesiyle önü kesilinceye dek kendisini legal olarak ifade etme imkânını bulmuştur.

Yine 27 Mayıs sonrasında, genç Cumhuriyet'in sanayileşme ve planlı kalkınma çabasına geri dönüşün, o umudun yeniden canlanışının yaşandığı bir sürece tanık olunmuştur. Gerçekten de, Türkiye'de sanayinin kuruluşu 1960'lı yıllarda yeniden ivme kazanmıştır.

Ne var ki, dıştan bakan bir gözün olumlayacağı bu gelişmelerin yanında, siyasi hayatımızda derin izler bırakan üç siyasi idama ya da 147'ler Olayı olarak anılan akıl tutulmasına da aynı dönemde tanık olunmuştur. Sonraki dönemlerde yüklendiği işlevlerle siyaset sahnesinde rol alacak, şoven-milliyetçi hareketin önderi ve öncü kadroları da 27 Mayıs müdahalesinin çekirdek kadrosundaki siyasi ayrışma sonucu ortaya çıkmış ve partileşmişlerdir.

12 Mart ve 12 Eylül müdahaleleri ise, 27 Mayıs'tan farklı olarak, merkez-sağın uyguladığı siyasi ve iktisadi politikaları daha da sağa çekme, ülkeye hâkim kılınan serbest pazar ekonomisinin "serbestî" sınırlarını daha da genişletme ve ülke ekonomisini, sanayileşme meselesini hiç dert etmeden, kapitalizmin dünya sistemine bütünüyle eklemleme görevini görmüştür. Bu "sağa kayışa" paralel olarak, her iki müdahalenin üstlendiği bir başka işlev de demokratik-siyasi özgürlükleri sistematik bir biçimde kısıtlamak ve "sol"u bütünüyle ezmek olmuştur.

27 Mayıs müdahalesiyle diğer ikisinin sivil hayattan gelen destekçileri arasında da önemli farkların olduğu görülür. İlkinin ön plandaki destekçisi olarak değerlendirilebilecek sivil kadrolar, daha çok, genç Cumhuriyet'in değerlerine bağlı ve demokratik özgürlüklere açık entelektüel çevrelere, üniversite çevrelerine bağlı iken, 12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinin ön plandaki teşvik ve destekçileri sermaye çevreleridir. Her iki müdahalede de merkez-sağ politikalardaki "düzeltmeler" sermaye çevrelerinin desteğiyle gerçekleştirilmiştir. Yine her iki müdahalede de, bu düzeltmelerin yapılabilmesi için, daha önce yine kendilerinin de desteğini alarak iktidara gelmiş olan Süleyman Demirel'in işbaşından uzaklaştırılmasına sermaye çevrelerinin herhangi bir itirazları olmamıştır. Demirel'in liberalizminden Özal'ın neoliberalizmine çıkan kanlı yol, 1970'lerin sonundan başlayarak sermayenin de desteğiyle döşenmiştir.

12 Mart ve 12 Eylül müdahalelerinin her ikisinin de, ABD'nin bilgisi dahilinde ve bu ülkenin tam desteğiyle gerçekleştirilmiş olduğu muhakkaktır. Özellikle 12 Eylül müdahalesinde, ABD'nin, ortamın askerî müdahaleye hazırlanması sürecinden hiçbir biçimde haberdar olmadığını ya da bu süreçte herhangi bir rolünün bulunmadığını söylemek mümkün değildir. Kapitalizmin dünya sistemi ya da bu sistemin tamamlayıcı parçası olan Batı'nın askerî sistemi içinde, bu sistemlerin başoyuncusu olan ABD'nin Türkiye'ye biçtiği rol, yerel sermayenin çıkarlarıyla her zaman örtüşmüştür. Gerektiğinde sermayeyi siyaset sahnesinde temsil edecek merkez-sağ siyasetçiler arasında değişikliğe gidilmesinde ya da izlenecek politikanın belirlenmesinde her iki tarafın tam bir mutabakat içinde oldukları da kuşkusuzdur.

Belki bu noktada, sermayenin ama aynı zamanda muhafazakâr halk kesimlerinin de desteğiyle işbaşına gelmiş

merkez-sağın lideri Demirel'in ve yakın arkadaşlarının, desteğini aldıkları sermaye ve onun doğal müttefiki ABD ile bir ve aynı şey olmadıkları; siyasi karar ve uygulamalarında mutlaka kendilerinin de hareket serbestîsine sahip oldukları alanların bulunduğu ileri sürülerek; bu alanlarda, deyim yerindeyse, *irâde-i cüz'iyyelerini* basiretle kullanıp kullanmadıkları sorulabilir. Kanımızca, 12 Mart'ta da, 12 Eylül'de de Demirel ve arkadaşlarının basiretli hareket ettikleri söylenemez. Ancak özellikle 12 Eylül öncesinde, dönemin ana muhalefet lideri ve yakın arkadaşlarının da yeterince basiretli davrandıklarını söylemek mümkün değildir. Yine özellikle 12 Eylül öncesi için kaydedelim; ana muhalefet partisinin ötesinde, sol yelpazenin farklı renklerini taşıyan çok sayıda parti ya da "siyaset"in de var olduğu bilinir. Ancak onların da o dönemde siyaset hayatımızın aldığı yön üzerindeki etkileri *vektörel toplamları* kadar olmuştur. Gerçek güçlerinin çok altında kalan bu vektörel toplamın o yönü değiştirmesi beklenemezdi.

1990'lı yıllara kadar askerî müdahaleyle gidip, neticede kadro ya da siyaset farkıyla yeniden işbaşına gelen merkez-sağ iktidarların, 1990'lı yılların bol koalisyonlu ve o denli de çalkantılı siyasi sürecinden de geçerek Türkiye'yi getirdikleri nokta 2002 Kasım'ı ve sonrasıdır.

Burada amacımız, Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi tarihinin özetini vermek ya da bu tarihe farklı bir bakış açısından yeni bir yorum getirmek değildir. Çizmeye çalışılan siyasi çerçevenin 27 Mayıs süreci ve sonrasıyla ilgili bölümü de, daha çok, bu satırların yazarının kendi gözlem ve tanıklıklarına dayanmaktadır ama o evreler için de yeni olan bir şey söylenmemektedir. Bütün bu anlatımlar dünü bir bütün olarak okurlarımızla birlikte hatırlayabilmek ve bilim, teknoloji, sanayi açısından Türkiye'nin geldiği noktanın ya da çok daha doğru bir ifadeyle, başka ülkeler gelirken Türkiye'nin gelemediği noktanın siyasi sorumluluk haritasını, elden geldiğince ortaya koyabilmek içindir.[9] 2002 Kasım'ı o haritada sorumluluğun el değiştirdiği noktadır.

9. Burada çizilmeye çalışılan siyasi tarihin özellikle izlenen iktisat politikaları açısından varolan önemli eksiğinin giderilebilmesi ve çok daha somut bir zemine oturtulabilmesi için bkz. Boratav, Korkut (1988/....), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, 17. Baskı, Kasım 2012, Ankara. Ayrıca bkz. Yenal, Oktay (2010), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim, 2010, İstanbul.

2002 Kasım'ına kadar olan süreçte, merkez-sağın siyaset sahnesinde rol alan bütün partilerinin izledikleri ortak strateji, Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan, Sünni inanç sistemine ve bu sistemin dünya görüşüne, değerlerine bağlı kalan –çok daha genel bir ifadeyle, dinine bağlı– halk çoğunluğunun desteğine sırtlarını dayayıp, ama Osmanlı'dan farklı olarak, Sünniliği devletin yönetiminde hâkim ideoloji haline getirmeden iktidarlarını sürdürmekti. Merkez sağ iktidarların siyasi liderleri ve dayandıkları iktisadi güç odakları, dinî duyguları güçlü ve bu duyguları güçlü olduğu ölçüde de muhafazakâr, kanaatkâr ve itaatkâr olan bir toplumu, her şeyden önce, savundukları iktisadi-siyasi sistemi sürdürebilmenin, ayrıca da, kapitalist sistem karşıtlığını üreten sol-sosyalist-komünizan fikirlerin yayılmasını önleyebilmenin güvencesi olarak görmüşlerdir. O nedenledir ki, merkez-sağ için, Osmanlı'dan devralınan Sünni inanç sistemi ve onun kültürünün, Cumhuriyet'in ortaya koyduğu yeni şartlarda ve temel ilkeleriyle çok da büyük bir uyumsuzluğa düşmeden, yeniden üretilerek sürdürülmesi esas olmuştur. Onun için, bu iktidarların temsilcileri, siyasi söylemlerinde hep din motifini kullanmışlar; dayandıkları tabanın örgütlü kesimi durumundaki, bütünüyle eskiye bağlı ve bu bağları nedeniyle de bütünüyle Cumhuriyet karşıtı olan cemaatleri sürgit denetimleri altında tutabilecekleri varsayımından hareketle de, onlarla dirsek teması kurup, bunu sürdürmekten ve fırsat buldukça, Cumhuriyet'in kuruluş ilkelerinden onları hoşnut kılacak tavizler vermekten çekinmemişlerdir. Çocuklara din kültürünü aşılamaya yönelik denetim dışı Kuran kurslarına göz yumulması ve sonuçta bunun resmîleştirilmesi; eğitim-öğretim birliğinden geri dönülerek din tabanlı okullaşmanın önünün açılması ve bu sürecin giderek hızlandırılması hep bu siyasi yaklaşımın, güdülen bu siyasetin sonucudur.

Ama merkez-sağ kesimden deneyimli bir politikacının[10] dediği gibi, bu kesimin cemaatleri, dinsel grupları sürgit denetim altında tutabileceği varsayımı, "Necmettin Erbakan'ın merkez-sağın denetiminden çıkışı ve din motifini [Millî Görüşü] temel alan kendi siyasi partisini kurarak siyaset hayatına doğrudan girmesiyle yıkılmıştır."

10. 1980'li yıllarda öne çıkan bu politikacının adı, İznini almadığım için saklı tutulmuştur. Bu yorum özel bir sohbet sırasında yapılmıştır.

O tarihten sonra, din tabanlı siyasi hareket, kilitlendiği hedef doğrultusundaki ilerlemesini ve zamanla kendi içinde de ayrışarak, "önlenemeyen yükselişini" sürdürmüştür.

Sonuç şudur: Merkez-sağın denetiminden çıkan *Sünni akideye bağlı siyasi İslam*, 2002 Kasım'ında tek başına iktidarı almış ve kendisine bu iktidarı sunan merkez-sağı hızla siyaset sahnesinden silmiş; merkez-sağın dayandığı kitle tabanını kendi tabanına katmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin, özellikle merkez-sağ iktidarlar döneminde, konumuz açısından kaydettiği önemli başarısı yerel bir sanayi burjuvazisi yaratmasıdır. Ama yarattığı sanayi burjuvazisi, yabancı sermaye ile ortaklık bağı kurarak ve yabancı ortağının teknolojisine dayanarak pazara girmeyi ve varlığını böyle sürdürmeyi yeğlemiştir. Yabancı sermaye ile ortaklık bağı olmayan girişimciler de, teknoloji söz konusu olduğunda, yabancı firmaların lisansı altında üretim yapma yolunu seçmişlerdir.

Sonuçta, yabancı sermaye ile ortaklık ilişkisi ağır basan, teknolojide ve teknoloji muhtevası yüksek kritik girdilerde bütünüyle dışa bağımlı bir sanayi yapısı ortaya çıkmış ve bu sanayi, zaman içinde, yabancı ortağın ya da lisansör firmanın sağladığı teknik, teknolojik verilere dayanarak, kendisinden istenen kalite ve zamanda ve kabul edilebilir fiyatlarla imalat yapabilme becerisini kazanmış ve bu becerisiyle uluslararası imalat bantlarına eklemlenerek bu bantlar üzerinde yaratılan net katma değerin düşük olduğu uçlarda konumlanmıştır. Böylece Türkiye, kendisi yeni ürün ya da yeni üretim yöntemi, yeni sistem, yeni teknoloji geliştiremeyen, salt bir imalat merkezi haline gelmiştir. Teknolojiye egemen yabancı firmaların her an coğrafya değiştirme tehdidi altında, kendisine dayatılan satış fiyatlarının izin verdiği kâr marjlarıyla çalışan bir imalat merkezi... Bu imalat merkezinde, en azından bazı birimlerinde, 1990'lı yıllardan başlayarak, mevcut bir ürün ya da üretim yöntemini, bilinen teknolojilerden hareketle belli ölçülerde geliştirebilme becerisi kazanılmıştır ama, bu beceri teknoloji geliştirme ya da özgün ürünler geliştirme yeteneğiyle donatılarak bir üst düzeye taşın[a]mamıştır. O nedenle de mevcut imalat merkezinin bu ana karakteristiğinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiş; ülkede kurulu sanayinin uluslararası statüsünde de bir değişiklik olmamıştır.

Ne yazıktır ki bu merkezde hâkim kültür, edinilen imalat kültürüyle sınırlı kalmıştır. Bu merkezin yerli unsurları yenilik ve yaratıcılık kültüründen, yeni ürün, yeni yöntem, yeni sistem, yeni teknoloji geliştirme kültüründen yoksundur. O kültür yabancı ortağın tekelindedir.

Cumhuriyet yerel bir sanayi burjuvazisi yaratmıştır ama, kullandığı teknolojiye hâkim, onu geliştirebilen, yenilikçi, yaratıcı ve dünya pazarlarına kendi özgün markasını taşıma iddiasında olan bir sanayi burjuvazisi –bu kertede ulusal motivasyona sahip bir sanayi burjuvazisi– yaratamamıştır.

Ve Türkiye Cumhuriyeti, yerel sanayi burjuvazisini yaratırken kullandığı en etkin aracını –devletin sanayi işletmelerini– bu süreçte yok etmiştir. Devletin sanayi işletmeleriyle birlikte, temsil ettikleri kültür ve gerektiğinde başvurulabilecek bir seçenek, bir imkân da yok edilmiştir. Ülke, yaratılan yerel sanayi burjuvazisiyle baş başadır.

Ancak burada bir parantez açıp, düşünce olarak, yerel sanayi burjuvazisinin işaret edilen karakteristik çizgisini aşmaya hazır ve imkânları ölçüsünde bu çizginin üstüne çıkabilmeyi deneyen ve bunu başarabilen sanayicilerin de olduğunu; ama onların bu hâkim çizgiyi değiştirebilecek sermaye büyüklüğüne, dolayısıyla da bağımsız bir teknoloji gücüne sahip bulunmadıklarını bir kez daha belirtelim. Ve yine, yabancı ortaklı olanlar da dahil, Türkiye'de kurulu sanayi tesislerinde çalışan pek çok teknokratın, pek çok mühendisin, bugün sanayinin bulunduğu yetenek düzeyinden çok daha ileri yetenek düzeylerindeki teknik gereksinmelere yanıt verebilecek bilgi donanımına sahip bulundukları ve yer aldıkları işletmelerde, ellerinden geldiğince, bir imalat merkezi olmanın getirdiği sınırların aşılabilmesi için çaba gösterdikleri, o sınırları zorladıkları da biliniyor. Bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca böyle teknokrat ve mühendisler hep olmuştur. O yurtsever insanlar, sanayi birikimi, sanayi kültürü olmayan bu ülkede önce devletin fabrikalarında, sonraki tarihlerde özel sektörün fabrikalarında karşılaştıkları sınırları sürekli aşmaya çalışmışlar; zaman zaman da bu sınırların ötelenmesini başarmışlardır. Ne var ki bu bireysel çabaların, bizi bugünlere getiren iktisadi-siyasi tercihlerin üstesinden gelmesi beklenemezdi.[11]

11. İki anıtsal isimden, Dr. Fikret Yücel ve Hacim Kamoy'dan, yeri geldiği için daha önce söz edilmişti. Mahmut Kiper, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü tarafından derlenen ve TMMOB tarafından V. Cildi de yayımlanan *Mühendislik*

Parantezimizi burada kapatırken, biraz önce sözünü ettiğimiz "ulusal motivasyon" meselesinin sadece sermaye güçleriyle ya da onların desteğindeki siyasi partilerin kadrolarıyla sınırlı bir mesele olmadığına da işaret edelim. Örneğin, 1970-80'li yıllarda, Brezilya'da yönetimi ellerine almış olan generaller, Amerika'nın arka bahçesinde olan bu ülkede, ABD'ye rağmen elektronikte, özellikle de enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri alanında ulusal bir teknoloji gücü yaratmak, Brezilya'nın kendi bilgisayarını geliştirmesini sağlamak için çaba göstermişler; bunun için ABD'ye direnmişler; ama sonunda ABD'nin onları bağımsız bir teknoloji gücüne sahip olmaktan vazgeçirmek için uyguladığı ticaret ambargosuna dayanamayarak geri adım atmak ve bir noktada uzlaşmak zorunda kalmışlardır. Ama Brezilya'yı, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerinin çağa damgasını vurmaya başladığı o tarihlerde son derece isabetli ve yurtseverce bir kararla, bağımsız bir teknoloji gücü haline getirmeyi hiç olmazsa denemişler, ABD'ye karşı bunun mücadelesini vermişler ve o süreçte ülkeyi belirli bir yetenek düzeyine de taşımışlardır.[12] Oysa Türkiye'de yönetime el koyan 12 Eylül generalleri, bırakın Brezilyalı generaller gibi hareket etmelerini bir yana, önlerine hazır konan ulusal bilim politikasının (Türk Bilim Politikası; 1983-2003) başbakanlarına sunulduğu gün rafa kaldırılmasına bile göz yummuşlardır. Yeniden hatırlatalım; tıpkı Brezilya'da ya da aynı tarihlerde G. Kore'de olduğu gibi, mikroelektronik ve bu bağlamda enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri, rafa kalkan o politikadaki başlıca atılım alanlarından biriydi. Brezilya'nın bugün bilim, teknoloji ve sanayide Türkiye'nin önünde koşuyor olması tesadüf değildir. Güney Kore'nin, fersah fersah Türkiye'nin önünde koşmasının tesadüf olmadığı gibi... Her iki ülkede de ulus olma bilinci, ulusal motivasyon, yaptıkları atılımın ana dinamiğini oluşturmuştur.[13]

Mimarlık Öyküleri'nde daha pek çok yurtsever mühendisin olağanüstü çabaları anlatılmaktadır. Bu beş cildin tam künyesi *Kaynakça*'da verilmektedir.

12. Brezilya'nın elektronik alanında izlemek istediği korumacı politika nedeniyle, bu ülkeyle ABD arasındaki çıkar çatışması 1985 Eylül'ünde başlamış ve 1989 Ekim'ine kadar sürmüştür. Bkz. Bastos, Maria-Inêz (1992), a.g.y.

13. Güney Kore'deki bu iç dinamiği, bu ülkedeki inceleme ve gözlemlerine dayanarak teşhis eden ve bu teşhisini bizlerle de paylaşan Refik Üreyen'e teşekkürlerimle... Tanımayan okurlarımız için not edelim; Refik Üreyen, ARÇELİK'in ARGE'ye yönelmesinde ve bulunduğu yetenek düzeyinden bir üst düzeye sıçrayarak lisansör firmasından bağımsızlaşmasında rol oynayan mühendistir, teknokrattır.

Sanayi ve teknoloji alanındaki durumumuzdan söz etmekle, dolaylı olarak, bilimde de durumumuzun pek farklı olmadığına –ve olamayacağına– işaret etmiş olduk ama yine de, bilim konusundaki durumumuzu bir kez daha anımsatalım: Bilimde de, sanayide hiç olmazsa imal etmeyi öğrenmiş olmak gibi, belirli bir ilerleme kaydedildiği muhakkaktır. Ama aynı süre içinde çok daha farklı bir noktaya gelen ülkelerin aksine, Türkiye, dünya biliminde de, gelişmelerde belirleyici olan ya da bu gelişmelerde etkisi bulunan ülkeler arasına girmeyi başaramamıştır. Bu alanda yetiştirdiği parlak beyinleri sürekli yitiren, sürekli beyin göçü veren bir ülke görünümündedir. Dünya üniversiteleri arasında, bilimdeki birikimiyle, dünya bilimine olan katkısıyla adı anılan bir üniversitesinin olduğunu söylemek de; 2023'te 100. yılını dolduracak olan Türkiye Cumhuriyet'i için bunu kabullenebilmek de çok zordur.

Çok daha acısı, genç Cumhuriyet dönemi hariç, hemen hemen hiçbir siyasi parti ya da kadronun Türkiye'yi, bir bütün olarak bilimde, teknolojide ve sanayide iddialı olan bir ülke konumuna getirmek gibi bütüncül bir hayalleri olmamıştır. Dolayısıyla, böyle bir siyasi irade de ortaya çıkmamış; çıkar gibi olduğunda da o iradeyi gösterenlerin siyasi ömürleri başka pek çok nedenden dolayı çok kısa olmuştur. Oysa sonradan sanayileşen, bilim ve teknolojiye sonradan yetişen bütün ülkelerde bu üç alanda yetkinleşmek her siyasi iktidarın ortak hedefi olmuş; iktisat politikasından mali politikalara, dış ticaret politikasından eğitim-öğretim politikasına, bütün diğer politikalar bu hedefi destekleyecek sistemik bir bütünlük içinde ele alınmıştır. Sonradan yetişmenin olmazsa olmaz koşulu, siyasi kararlılık, süreklilik ve bütün politikaların belirlenmesinde bilim, teknoloji ve sanayide yetkinleşme hedefine odaklanan sistemik bütünlüktür. Çünkü yetişebilmek için hiç izin verilmemesi gereken nokta zaman kaybıdır. Kaybedilen zaman hızla gelişen bilim ve teknolojiyi yakalamayı, yakalanan noktaya dayanarak yenilikçilik ve yaratıcılıkta beceri kazanmayı ve dünya pazarlarında yer tutmayı giderek zorlaştırır; nitekim zorlaştırmaktadır da...

Yukarıda söylenenler bilim, teknoloji ve sanayi kültürünü tam anlamıyla edinememiş, edindiği kadarını da toplumunda yaygınlaştıramamış; toplumuna maledememiş bir ülkeye işaret etmektedir. Ama bu ülke bu yönüyle çok büyük bir çelişkinin,

tam anlamıyla da bir çıkmaz sokağın içine düşmüştür. Çünkü 1940'lı yıllardan bu yana izlenen iktisat politikalarının ana teması, benimsenen iktisadi ideolojinin de bir gereği olarak, canlı bir pazar ekonomisi yaratabilmek için, bu ülkenin bireylerinin gelir ve talep düzeylerinin yükseltilmesini sağlayacak ekonomik faaliyet alanlarını genişletmek olmuştur. Ama bu faaliyet alanları içinde sanayiye gereken önem, öncelik ve ağırlığı ver[e]meyen merkez-sağ iktidarlar, gelirleri istenen düzeyde artıramamışlar ama gelir düzeyiyle orantılı olmayan bir talep düzeyi, üretebildiğinden daha fazlasını talep eden ve daha fazlasını tüketen bir toplum yaratmayı başarmışlardır. Hal böyle olunca, daha iyinin varlığından haberdar; varlığından haberdar olduğu daha iyiye erişmenin arayışında ama daha iyiye olan gereksinmesini, yeni ürün, yöntem ve sistemleri, yeni teknolojileri kendisi geliştirerek, kendi yenilikçilik ve yaratıcılığıyla değil; başka toplumlarca geliştirilen daha iyilere ya doğrudan satın alma ya da pahası ödenerek sağlanan yabancı lisans altında imal etmek yoluyla ulaşarak karşılayabilen bir toplum ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu bilinmektedir: Kronikleşen dış ticaret açıkları ve cari açıklar... Dış borçlanmayla ve bundan daha riskli para sağlama araçlarıyla yürütülen bir ekonomi...

Ayrıca, bilim ve teknolojide yetersiz kalmanın, daha az önemli olmayan doğal sonuçları olarak enerjide aşırı dışa bağımlı ve bütün kritik silah sistemlerinde bütünüyle dışa bağımlı bir ülke...

Kanımızca, yarattığı ve bundan sonra da yaratacağı sonuçlar açısından çok daha vahim olanı, merkez-sağ iktidarların gelir düzeyini artırma yönündeki politikaları adil bir gelir dağılımını gözetmediği için, bu dağılımda ortaya çıkan asimetriler ve bunun doğal sonucu olarak da toplumun kültür yapısında meydana gelen asimetrilerdir. Savunulan iktisadi-siyasi sistemin sürdürülmesi için geniş halk kitlelerinin körüklenen din duyguları bu kültürel asimetriyi çok daha ileri boyutlara taşımıştır. Din karşısındaki tutum farklılaşmasının da işin içine girdiği böylesi bir kültürel asimetri, aklı temel alan düşünce sisteminin, bilim kültürü ya da yenilikçilik-yaratıcılık kültürünün topluma maledilmesinin önündeki en büyük engeldir. Bilimde ve sanatta bireysel düzeyde bazı yıldızlar ortaya çıkarılmıştır ama bu, toplum olarak uygar dünyada kendimize övünebileceğimiz bir yer edinmemize yetmemiştir. Dahası o yıldızları doğuran

azınlıktaki kültür adacıkları da her an yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.

İçine girilen çıkmaz sokağı tek cümleyle özetleyelim: Her türlü dış "manipülasyona" açık, son derece kırılgan bir ekonomi ve toplum yapısı; içte ve dışta bağımsız hareket etme imkânını yitirmiş bir ülke...

Türkiye'nin, 2002 Kasım'ında merkez-sağ ile Sünni akideye bağlı siyasi İslam arasındaki iktidar devir ve tesliminden sonra da değişmeyen bilim, teknoloji ve sanayideki durumu ve bu durumun yarattığı genel manzara bütünüyle budur.

Gidiş nereye doğrudur ve bu manzara değişebilir mi?

Kendi öğretilerini sorgulanamaz ve tartışılamaz bir gerçek olarak görenlerin ve bilimsel kuramların bile o öğretinin süzgecinden geçirilerek yanlışlanabileceğine inananların hâkim olduğu bir ülkede bilim biter. Son sözün İslami "ilimlerce" ya da İslami otorite tarafından söyleneceği, o ilimlerin çizdiği sınırların aşılamayacağı bir üniversitede bilim, özellikle doğa/fizik bilimler olmaz. Olsaydı Osmanlı'da olurdu, medresede olurdu ve belki de o sayede İslam, doğa/fizik bilimlerde kendisini yeniden toparlayabilirdi.

Doğa/fizik bilimlerin bittiği yerde özgün teknoloji de geliştirilemez. Çünkü kaynağı kurutulmuştur.

Bütün bu denememiz boyunca, bilim, teknoloji ve sanayinin sistemik bir bütünlük içinde, birbirlerini destekleyerek, her seferinde birbirlerini bir üst düzeyde yeniden üreterek gelişebileceğini anlatmaya çalıştık. Yenilikçilik ve yaratıcılık yeteneği de ancak bu sistemik bütünlük içinde, bu sistemik işleyiş içinde kazanılır, geliştirilir.

Bugüne dek bilim ve teknolojide yeterince yetkilik kazanamadığımız, kullandığımız teknolojiyi geliştirme becerisini edinemediğimiz için sanayimiz bugün tıkanıp kalmıştır. Onun için bir imalat merkezi olarak kaldık; gerçek anlamıyla sanayileşme eşiğini aşamadık. Bilim ve teknolojide geleceği olmayan bir ülkenin sanayide de herhangi bir geleceği olamaz.

Bugünkü tabloyu daha da kötüleştiren durum, Türkiye'de Kurulu sanayinin ardındaki yerli sanayi burjuvazisinin, bütün bir Cumhuriyet tarihi boyunca edinebildiği kültür birikiminde sıçrama yapmasını; yani kazandığı imalat becerisinden yeni ürün, yeni üretim yöntemi, yeni sistem, yeni teknoloji geliş-

tirme yetkinliğine sıçramasını sağlayacak bir iç dinamiğinin olmamasıdır. Kaldı ki, sanayimizin sermaye yapısı ve pek çok sanayi dalında geçerli olan uluslararası üretim yapılanmasında eklemlendiği yer, kendiliğinden böyle bir kültür sıçramasında bulunmasına uygun da değildir. Bu sıçramayı yapabilmesine, ülkede yaratılan ARGE destek mekanizmalarının yetmediği de görülmüştür. Bunun için, tıpkı G. Kore'de ve benzerlerinde olduğu gibi, ulusal motivasyon gereklidir. Bu motivasyonun, bu ulusal yönlendirmenin de, devletten, devlete hâkim olan siyasi iktidardan gelmesi gerekir. Bugünkü iktidar blokununsa böyle bir derdi yoktur; bağlı olduğu ideolojide buna yer yoktur; dayandığı İslami sermaye ayağının da böyle bir niyet ve "istidadı" yoktur.

AKP'nin koruyucu şemsiyesi altında uygulanan tedarik ve ihale politikaları ve destek mekanizmalarıyla giderek büyüyen İslami sermayenin geldiği ticaret ve rant kültüründen, teknolojisine hâkim, onu kendi geliştirebilen, yenilikçi, yaratıcı bir sanayi kültürüne sıçramasıysa, görülebilir bir gelecek için neredeyse imkânsızdır. Sanayi kültürüyle hiçbir ilişkisi olmayan Arap sermayesiyle işbirliği ya da ortaklık, bu konuya herhangi bir çözüm getirmeyecektir. Fiilen görüyoruz; yerli İslami sermayenin de, işbirliği yaptığı Arap sermayesinin de, günümüzdeki başlıca ilgi ve yönelim alanları inşaat sektörüdür; "süpermarket" zinciridir; sanayi sektörü değil...

Fazla söze gerek yok; mevcut iktidar blokunun Recep Tayyip Erdoğan'ın siyasi önderliğinde bir bir hayata geçirmekte olduğu siyasi atılımlarının niteliği ek bir yorumu gerektirmeyecek kadar açıktır, nettir. Tutulan yol, Osmanlı'nın takip ettiği Sünnilik yoludur. Erdoğan'ın, 12 Haziran 2011 seçimleri sırasında, ekrana yansıtılan görüntüler eşliğinde dile getirdiği "*Vizyon 2023*"ü, gerçekte Sünnilik temeline oturmuş bir devlet kurma tasavvurunu anlatmaktadır; hayali budur.[14] Hemen belirtelim, onun 2023'te gerçekleştirmeyi öngördüğü bu Türkiye tasavvuru ile, "*Vizyon 2023*" kısa adıyla bilinen *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları: 2003-2023 Strateji Belgesi*'nde erişilmesi öngörülen 2023 Türkiye'sinin hiçbir ilintisi yoktur.

14. Erdoğan'ın, 12 Haziran 2011 seçimleri sırasında ekranlara yansıtılan, "Biz Hazırız Milletimiz Hazır Türkiye Hazır" sloganının kullanıldığı "Vizyon 2023 Reklam Filmi"ne, internette, tırnak içine alınmış başlıkları kullanarak yapacağınız bir taramayla erişebilirsiniz.

Erdoğan'ın "Vizyon 2023"ünü, "Biz Hazırız Milletimiz Hazır Türkiye Hazır" sloganının eşliğinde ekranlara yansıtılan "Vizyon 2023 Reklam Filmi"nden anımsayacaksınız: Orada "son teknolojiyle donatılmış dev şehir hastanelerine, herkesin gidebildiği üniversitelere, dünya ile rekabet eden okullara sahip, kentsel dönüşümünü tamamlamış, herkesin kolayca konut sahibi olabildiği bir ülke" resmedilmekteydi.

Ama, Erdoğan'ın yaptığı işler, izlediği yol vaat ettiği ülkenin gerçekte nasıl bir ülke olacağının aynasıdır: Hastanelerinde doktorla hastası arasında cinsiyet uyumunun gözetildiği, üniversitelerinde son sözün ulema tarafından söylendiği, okullarında Sünniliğe bağlı dindar gençlerin yetiştirildiği, *dönüşümünü tamamlamış* kentlerinde insanların dinî esaslara uygun yaşadığı bir ülke...

Erdoğan, hiç kuşkusuz şu anda da kendisini bir "mücahid [din uğruna ve Tanrı yolunda savaşan kişi]" olarak görmektedir. Ve bugün geldiği noktada "icab-ı şer-îsini bilerek amel eden [İslam şeraitinin gereklerine göre kural koyan]" bir siyasi önder konumundadır... Zaman zaman başvurduğu "Biz bu hizmet yolculuğuna *kefeni* giydik öyle çıktık."[15] söylemi, hem bugünkü uygulamalarını hem de geleceğe yönelik Sünnilik temeline oturmuş devlet tasavvurunu, o konudaki kararlılığını simgeliyor olsa gerektir.

Erdoğan kendi Vizyon 2023'ünü elbette erişilebilir bir hedef olarak görüyordur. Bundan o kadar emindir ki, 17 Aralık 2012 günü Konya'da yaptığı konuşmada büyük bir açık kalplilikle ve hiç çekinmeksizin tasavvurundaki Türkiye Cumhuriyeti devletinin –adı eğer böyle kalacaksa– biçimini, doktrindeki yerini de söyleyerek açıkladı: "*Kuvvetler ayrılığının olmadığı bir devlet.*" İnanmak gerçekten zor ama, aşağıdaki sözler bütünüyle Erdoğan'a aittir:[16]

> Sistem düzgün kurulmamış, sistemde yaşadığımız sıkıntılar var. Düzgün kurulmadığı içindir ki umulmadık yerde, umulmadık şekilde ...bürokratik oligarşi karşınıza dikiliyor, umulmadık yerde yargıyla karşı karşıya kalıyorsunuz. Yasama, yürütme, yargının bu ülkede öncelikle bu milletin menfaatini düşünmesi lazım ve ardından da bu

15. Örneğin, 4 Mayıs 2011'de Amasya'da yaptığı konuşma.
16. Ümit Çetin'in (Konya) "Kuvvet ayrılığı engel" başlıklı haberi, *Hürriyet*, 18.12. 2012.

devletin menfaatini düşünmesi lazım. Eğer biz güçlü hale geleceksek böyle güçlü hale gelebiliriz. ...*İşte bu kuvvetler ayrılığı denilen olay var ya, o geliyor sizin önünüze bir engel olarak dikiliyor.* [atç] Diyor ki "Senin de bir oynama sahan var"

Aslına bakarsanız, Erdoğan tasavvurundaki devleti kurma yolunda bir hayli mesafe katetmiş durumdadır. İktidar blokunun açıklamaya çalışılan siyasi atılımlarıyla, yargı kuvveti zaten büyük ölçüde merkezî otoritenin emri altına alınmış durumdadır. Önemli olan nokta bunu mümkün kılacak kurumsal mekanizmaların gerçekleştirilmesiydi; bu, Anayasa Referandumu'yla başarılmıştır.

Erdoğan'ın çoğunluğu elinde tutan parti grubu kanalıyla yasama kuvvetini büyük ölçüde denetimi altında tutabildiği de bilinen bir gerçektir. Başkanlık sistemiyle bu denetimi kurumsal olarak sağlam bir zemine oturtmak için sarf ettiği çabaya da yine birlikte tanık oluyoruz.

Erdoğan Konya konuşmasını yaptıktan birkaç gün sonra, bu denli açıkkalpli davranmış olmasının pek uygun düşmediğini düşünmüş olmalı ki sözlerini tevil etmeye çalıştı. Ama tevil yoluna sapması, onun, tasavvurundaki devleti kurma yolunda büyük ilerleme kaydettikten sonra ve o güven içinde bu açıklamayı yapmış olduğu gerçeğini değiştirmez.

Erdoğan'ın engellenebilmesi, tasavvurundaki "Vizyon 2023"e, kurmayı düşlediği devlete itirazı olanlara bağlıdır.

Prof. Dr. Metin Durgut'un, 1990'lı yılların sonlarına doğru, Türkiye'nin de, diğer ülkeler gibi kendi geleceğine ilişkin bir öngörüsü olması gerektiğini savunurken kullandığı bir özdeyişi vardı: *"Kendilerinin öngörüsü olmayanlar başkalarının öngörüsünü yaşamaya mahkûmdurlar."*

Şimdi Erdoğan'ın bir gelecek öngörüsü var. Bu öngörü, gerçekte, bir başka ülkenin Türkiye ile ilgili bir öngörüsü müdür; yoksa Erdoğan'ın kendi öngörüsü o ülkenin öngörüsüyle üst üste çakıştığı için mi Erdoğan bugün Türkiye'nin başındadır; bunun tartışmasına girmeyeceğiz. Ama görmemiz gereken acı gerçek şudur ki, Erdoğan'ın Vizyon 2023'üne itirazı olanların kendi "Vizyon 2023'leri" –kendi gelecek öngörüleri– yoktur.

Böyle bir öngörüsü olmayanlar ya Erdoğan'ın gelecek öngörüsünü ya da bu öngörü mevcut iktidar blokunun stratejik

müttefiki açısından geçerliliğini yitirdiği noktada, o "müttefik"in bir başka öngörü seçeneğini yaşamaya mahkûmdurlar.

Ortada hiç mi bir umut ışığı yok?

Sandık başına gidildiğinde toplumsal akıl ya da "sağduyu" galip gelir mi?

Ne yazık ki bu konuda toplumumuzun karnesi pek umut verici değildir. İsterseniz, yakın geçmişe dönük kısa bir bellek turu yapalım. Toplumumuz, 7 Kasım 1982'de yapılan referandumda, 12 Eylül Anayasası'na %92,7 oranında evet oyu vermiştir. Mevcut anayasayı demokratik, toplumsal, siyasi haklar açısından çok gerilere çeken bir darbe anayasasına bu denli yüksek oranda evet denmesi konusunda çok yorum yapıldı; sayısız mazeret ileri sürüldü. Bunları yeniden tartışmayacağız ama darbenin üzerinden altı yıl geçtikten sonra, 12 Eylül döneminde konan siyasi yasakların kaldırılmasına, 6 Eylül 1987'de yapılan referandumda toplumuzun kıl payıyla evet demesi (%50,16) ne anlama geliyor; üzerinde biraz daha dikkatli düşünmek gerek. Ve toplumumuz, 12 Eylül 2010 anayasa referandumunda da, anayasa değişikliklerine %57,88 oranında evet demiştir. Bir kez daha yineleyelim; bu referandumun asıl amacı mevcut anayasanın ilgili maddelerinde değişiklik yaparak yargı erkini, yürütme erkine, dolayısıyla da mevcut iktidar blokunun siyasi-ideolojik çizgisine bağımlı hale getirmekti.

Verilen yüzdeler, toplumumuzu yermek için değil, yalnızca onunla ilgili çıplak gerçeğe işaret etmek içindir. Bu yüzdeler, toplumumuzun önemli bir kesiminin oluş[turul]muş değer yargıları ve edindiği deneyimlerle, kültür düzeyiyle ilintilidir. Söz konusu kesimde, günlük ya da çok kısa vadeli çıkarlarla iktidardaki güç odağı arasında kurulan bağlantının, bu yüzdeler bağlamında çok ciddi bir belirleyici olduğu da yadsınamaz. Onun için, çözüm toplumun "sağduyusuna" havale edilmeden önce gerçekten o "sağduyu" var mıdır; varsa harekete geçirme yönünde ne yapılıyor ona bakmak gerekir.

Öyle bir sağduyu, en azından belli bir kesimde var gibidir. Özümsedikleri bugünkü yaşam biçimlerini laik Cumhuriyet'e borçlu olanlar; akıl yolunu izleyenler; kadınıyla erkeğiyle eşit ve özgürce yaşamak, torunlarına, çocuklarına aydınlık bir gelecek, onuruyla yaşayan bir ülke bırakmak isteyenler hareketlenmişlerdir. Gelecek endişesi yüz binleri bir araya getirmiş,

harekete geçirmiştir. Hareketin ana motifi, kendiliğindenliktir. "Kendiliğindenlik" önemlidir; ancak ana motifin bu olduğu bir hareketin doğru hedefe oturabilmesi, sapmaya uğramaması ve harekete geçenlerin istedikleri sonucu alabilmeleri için, örgütlü bir harekete dönüşmesi ve bir siyasi önder yaratması ya da bir siyasi önderliğin bu harekete sahip çıkarak kendisini kabul ettirmesi şarttır.

Hangi siyasi gelenekten gelirsek gelelim, bizim kültürümüzde siyasi öndere biçilen çok yüksek bir değer ve benimsediğimiz siyasi hareketin güç kazanmasında belirleyici bir rolü vardır. Siyasi kültürümüzün doğasında bu vardır...

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin bu kritik kesitinde, zamanın yeniden ileriye doğru işlemeye başlaması, Ortadoğu coğrafyasında laik bir cumhuriyet yaratma başarısını gösterenlerin mirasına sahip çıkılabilmesine; bu mirasa sahip çıkanların kararlılığına, verecekleri mücadelenin sürekliliğine ve örgütlenebilme yeteneklerine bağlıdır. Ve elbette, bu örgütle(n)mede başı çekecek siyasi gücün/önderin basiretine ve vaat edeceği geleceğin, kendi "Vizyon 2023"ünün inandırıcılığına...

Ekler

Ek I: Türkiye Büyük Millet Meclisi ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetleri			
	İşbaşında Kaldıkları Tarihler	İcra Vekilleri Heyeti Reisleri	
MUVAKKAT İCRA ENCÜMENİ	25/04/1920 03/05/1920		
I. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ	03/05/ 1920 24/01/1921	MUSTAFA KEMAL PAŞA	
II. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ	24/01/ 1921 19/05/1921	FEVZİ PAŞA (ÇAKMAK)	
III. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ	19/05/1921 9/07/1922	FEVZİ PAŞA (ÇAKMAK)	
IV. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ	12/07/1922 4/08/1923	HÜSEYİN RAUF BEY (ORBAY)	
V. İCRA VEKİLLERİ HEYETİ	14/08/1923 27/10/1923	ALİ FETHİ BEY (OKYAR)	
Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri			
	İşbaşında Kaldıkları Tarihler	Başvekiller/ Başbakanlar	Cumhurreisleri/ Cumhurbaşkanları Görev Süreleri
01. HÜKÜMET "I. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Halk Fırkası Hükümeti	01/11/1923 06/03/1924	İSMET PAŞA (İNÖNÜ)	M. KEMAL ATATÜRK 29/10/1923 10/11/1938
02. HÜKÜMET "II. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Halk Fırkası Hükümeti	06/03/1924 22/11/1924	İSMET PAŞA (İNÖNÜ)	
03. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti	22/11/1924 03/03/1925	ALİ FETHİ BEY (OKYAR)	
04.HÜKÜMET "III. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti	04/03/1925 01/11/1927	İSMET PAŞA (İNÖNÜ)	

05. HÜKÜMET "IV. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti	01/11/1927 27/09/1930	İSMET PAŞA (İNÖNÜ)	
06. HÜKÜMET "V. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti	27/09/1930 04/05/1931	İSMET PAŞA (İNÖNÜ)	
07. HÜKÜMET "VI. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Fırkası Hükümeti	04/05/1931 01/03/1935	İSMET İNÖNÜ	
08. HÜKÜMET "VII. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	01/03/1935 25/10/1937	İSMET İNÖNÜ	
09. HÜKÜMET "I. Mahmut Celal Bayar Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	25/10/1937 11/11/1938	CELAL BAYAR	
10. HÜKÜMET "II. Mahmut Celal Bayar Hükümeti" olarak da anılır. Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	11/11/1938 25/01/1939	CELAL BAYAR	İSMET İNÖNÜ 11/11/1938 22/05/1950
11. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	25/01/1939 03/04/1939	REFİK SAYDAM	
12. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	03/04/1939 08/07/1942	REFİK SAYDAM	
13. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	09/07/1942 09/03/1943	ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU	

14. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	09/03/1943 07/08/1946	ŞÜKRÜ SARAÇOĞLU	
15. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	07/08/1946 10/09/1947	RECEP PEKER	
16. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	10/09/1947 10/06/1948	HASAN SAKA	
17. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	10/06/1948 16/01/1949	HASAN SAKA	
18. HÜKÜMET Cumhuriyet Halk Partisi Hükümeti	16/01/1949 22/05/1950	ŞEMSETTİN GÜNALTAY	
19. HÜKÜMET "I. Adnan Menderes Hükümeti" olarak da anılır. Demokrat Parti Hükümeti	22/05/1950 09/03/1951	ADNAN MENDERES	CELAL BAYAR 22/05/1950 27/05/1960
20. HÜKÜMET "II. Adnan Menderes Hükümeti" olarak da anılır. Demokrat Parti Hükümeti	09/03/1951 17/05/1954	ADNAN MENDERES	
21. HÜKÜMET "III. Adnan Menderes Hükümeti" olarak da anılır. Demokrat Parti Hükümeti	17/05/1954 09/12/1955	ADNAN MENDERES	
22. HÜKÜMET "IV. Adnan Menderes Hükümeti" olarak da anılır. Demokrat Parti Hükümeti	09/12/1955 25/11/1957	ADNAN MENDERES	
23. HÜKÜMET "V. Adnan Menderes Hükümeti" olarak da anılır. Demokrat Parti Hükümeti	25/11/1957 27/05/1960	ADNAN MENDERES	

24. HÜKÜMET "I. Milli Birlik Komitesi Hükümeti" olarak da anılır.	30/05/1960 05/01/1961	CEMAL GÜRSEL	CEMAL GÜRSEL 27/05/1960 28/03/1966
25. HÜKÜMET "II. Milli Birlik Komitesi Hükümeti" olarak da anılır.	05/01/1961 27/10/1961	CEMAL GÜRSEL	
26. HÜKÜMET "VIII. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Ragıp Gümüşpala'nın Genel Başkanlığındaki Adalet Partisi (AP) ile kurduğu koalisyon hükümeti	20/11/1961 25/06/1962	İSMET İNÖNÜ	
27. HÜKÜMET "IX. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün Ekrem Alican'ın Genel Başkanlığındaki Yeni Türkiye Partisi (YTP), Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP; Kurucusu ve Genel Başkanı Osman Bölükbaşı koalisyona katılmayı reddettiği için partisinden ayrılacak ve Millet Partisi'ni kuracaktır. CKMP, 1969 yılında Milliyetçi Hareket Partisi adını alacaktır) ve bağımsız milletvekilleri ile birlikte kurduğu koalisyon hükümeti.	25/06/1962 25/12/1963	İSMET İNÖNÜ	

28. HÜKÜMET "X. İsmet İnönü Hükümeti" olarak da anılır. CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün bağımsız milletvekillerinin desteğiyle kurduğu azınlık hükümeti.	25/12/1963 20/02/1965	İSMET İNÖNÜ	
29. HÜKÜMET Adalet Partisi (AP) Senatörü Suad Hayri Ürgüplü'nün Süleyman Demirel'in Genel Başkanlığındaki Adalet Partisi öncülüğünde kurduğu koalisyon hükümeti	20/02/1965 27/10/1965	SUAD HAYRİ ÜRGÜPLÜ	
30. HÜKÜMET "I. Süleyman Demirel Hükümeti" olarak da anılır. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in kurduğu Adalet Partisi (AP) hükümeti.	27/10/1965 03/11/1969	SÜLEYMAN DEMİREL	28/03/1966'ya kadar CEMAL GÜRSEL / CEVDET SUNAY 28/03/1966 28/03/1973
31. HÜKÜMET "II. Süleyman Demirel Hükümeti" olarak da anılır. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in kurduğu Adalet Partisi (AP) hükümeti.	03/11/1969 06/03/1970	SÜLEYMAN DEMİREL	
32. HÜKÜMET "III. Süleyman Demirel Hükümeti" olarak da anılır. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in kurduğu Adalet Partisi (AP) hükümeti.	06/03/1970 26/03/1971	SÜLEYMAN DEMİREL	

33. HÜKÜMET 12 Mart askerî müdahalesi sonrasında CHP'den ayrılan Nihat Erim'in kurduğu I. partiler üstü hükümet	26/03/1971 11/12/1971	NİHAT ERİM	
34. HÜKÜMET 12 Mart askerî müdahalesi sonrasında Nihat Erim'in kurduğu II. partiler üstü hükümet	26/03/1971 22/05/1972	NİHAT ERİM	
35. HÜKÜMET 12 Mart askerî müdahalesi sonrasında Güven Partisi Senatörü Ferit Melen'in kurduğu, III. partiler üstü hükümet –"teknokratlar hükümeti."	22/05/1972 15/04/1973	FERİT MELEN	28/03/1973' kadar CEVDET SUNAY / FAHRİ KORUTÜRK 6/04/1973 6/04/1980
36. HÜKÜMET 12 Mart askerî müdahalesi sonrasında Naim Talu'nun kurduğu partiler üstü hükümet.	15/04/1973 26/01/1974	NAİM TALU	
37. HÜKÜMET "I. Bülent Ecevit Hükümeti" olarak da anılır. Bülent Ecevit'in Genel Başkanlığındaki CHP ve Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanlığındaki Milli Selamet Partisi (MSP) koalisyonu	26/01/1974 17/11/1974	BÜLENT ECEVİT	
38. HÜKÜMET Kontenjan Senatörü Sadi Irmak'ın kurduğu partiler üstü hükümet. Güvenoyu alamamasına karşın dört ay görevde kaldı.	17/11/1974 31/03/1975	SADİ IRMAK	

39. HÜKÜMET "I. Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak da anılır. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Turhan Feyzioğlu'nun Genel Başkanlığındaki Cumhuriyetçi Güven Partisi (CGP), Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanlığındaki Milli Selamet Partisi (MSP) ve Alpaslan Türkeş Genel Başkanlığı'ndaki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile birlikte kurduğu koalisyon hükümeti.	31/03/1975 21/06/1977	SÜLEYMAN DEMİREL	
40. HÜKÜMET "II. Bülent Ecevit Hükümeti" olarak da anılır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti	21/06/1977 21/07/1977	BÜLENT ECEVİT	
41. HÜKÜMET "II. Milliyetçi Cephe Hükümeti" olarak da anılır. Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Necmettin Erbakan'ın Genel Başkanlığındaki Milli Selamet Partisi (MSP) ve Alpaslan Türkeş'in Genel Başkanlığı'ndaki Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ile birlikte kurduğu koalisyon hükümeti.	21/07/1977 05/01/1978	SÜLEYMAN DEMİREL	

42. HÜKÜMET "III. Bülent Ecevit Hükümeti" olarak da anılır. CHP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in bağımsızlarla birlikte kurduğu hükümet.	05/01/1978 12/11/1979	BÜLENT ECEVİT	
43.HÜKÜMET Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel'in kurduğu azınlık hükümeti.	12/11/1979 12/09/1980	SÜLEYMAN DEMİREL	6/04/1980'e kadar: FAHRİ KORUTÜRK
44. HÜKÜMET Bülent Ulusu Başkanlığında kurulan 12 Eylül Hükümeti	21/09/1980 13/12/1983	BÜLENT ULUSU	KENAN EVREN 9/11/1982 9/11/1989
45. HÜKÜMET Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Turgut Özal'ın kurduğu I. ANAP Hükümeti	13/12/1983 21/12/1987	TURGUT ÖZAL	
46. HÜKÜMET Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Turgut Özal'ın kurduğu İI. ANAP Hükümeti	21/12/1987 09/11/1989	TURGUT ÖZAL	
47. HÜKÜMET Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Yıldırım Akbulut'un kurduğu III. ANAP Hükümeti	09/11/1989 23/06/1991	YILDIRIM AKBULUT	TURGUT ÖZAL 9/11/1989 17/04/1993
48. HÜKÜMET Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın kurduğu IV. ANAP Hükümeti	23/06/1991 20/11/1991	MESUT YILMAZ	

49. HÜKÜMET Doğru Yol Partisi (DYP) Genel Başkanı Süleyman Demirel'in Erdal İnönü'nün Genel Başkanlığındaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ile kurduğu koalisyon hükümeti	20/11/1991 16/05/1993	SÜLEYMAN DEMİREL	
50. HÜKÜMET Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu Çiller'in Erdal İnönü'nün Genel Başkanlığı'ndaki Sosyaldemokrat Halkçı Parti (SHP) ile kurduğu koalisyon hükümeti (18 Şubat 1995'te SHP, CHP ile birleşmiş ve hukuki varlığı sona ermiş; koalisyondaki yerini de CHP almıştır)	25/06/1993 05/10/1995	TANSU ÇİLLER	SÜLEYMAN DEMİREL 16/05/1993 16/05/2000
51. HÜKÜMET Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu Çiller'in kurduğu azınlık hükümeti (güvenoyu alamamıştır)	05/10/1995 30/10/1995	TANSU ÇİLLER	
52 HÜKÜMET Doğru Yol Partisi Genel Başkanı Tansu Çiller'in Deniz Baykal'ın Genel Başkanlığındaki Cumhuriyet Halk Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti	30/10/1995 06/03/1996	TANSU ÇİLLER	

53. HÜKÜMET 'Anayol Hükümeti' olarak da anılır. Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın Tansu Çiller'in Genel Başkanlığındaki Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti	06/03/1996 28/06/1996	MESUT YILMAZ	
54. HÜKÜMET "Refahyol Hükümeti" olarak da anılır. Refah Partisi Genel Başkanı Necmettin Erbakan'ın Tansu Çiller'in Genel Başkanlığındaki Doğru Yol Partisi ile kurduğu koalisyon hükümeti	28/06/1996 30/06/1997	NECMETTİN ERBAKAN	
55. HÜKÜMET "Anasol-D hükümeti" olarak da anılır. Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkanı Mesut Yılmaz'ın Bülent Ecevit'in Genel Başkanlığındaki Demokratik Sol Parti (DSP) ve Hüsamettin Cindoruk'un Genel Başkanlığındaki Demokrat Türkiye Partisi (DTP) ile kurduğu koalisyon hükümeti	30/06/1997 11/01/1999	MESUT YILMAZ	
56. HÜKÜMET "IV. Bülent Ecevit Hükümeti" olarak da anılır. Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'in kurduğu azınlık hükümeti	11/01/1999 28/05/1999	BÜLENT ECEVİT	16/05/2000'e kadar SÜLEYMAN DEMİREL AHMET NECDET SEZER 16/05/2000 28/08/2007

57. HÜKÜMET "V. Bülent Ecevit Hükümeti" olarak da anılır. Demokratik Sol Parti (DSP) Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Devlet Bahçeli'nin Genel Başkanlığındaki MHP ve Mesut Yılmaz'ın Genel Başkanlığındaki ANAP'la kurduğu koalisyon hükümeti	28/05/1999 19/11/2002	BÜLENT ECEVİT	
58. HÜKÜMET Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti	19/11/2002 12/03/2003	ABDULLAH GÜL	
59. HÜKÜMET Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti	14/03/2003 29/08/2007	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	
60. HÜKÜMET Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti	29/08/2007 06/07/2011	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	ABDULLAH GÜL 28/08/2007- ...
61. HÜKÜMET Adalet ve Kalkınma Partisi Hükümeti	06/07/2011	RECEP TAYYİP ERDOĞAN	

Kaynakça: http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/pCabinetRoot.aspx
http://www.tccb.gov.tr/sayfa/cumhurbaskanlarimiz/

Ek II:
Rakamların/Grafiklerin Diliyle Yenilikçilikte ve Teknolojide Dünyadaki Yerimiz...

Yenilikçilikte ve teknolojide dünyadaki yerimizi belirleyebilmek için patent istatistiklerine başvuracağız. Çünkü ülkelerin bilim, teknoloji, sanayi ve yenilikçilikteki durumlarını sürekli ve sistematik olarak izleyip değerlendiren OECD'ye göre[1] "Patentler, yenilikçilik (inovasyon) faaliyetleri sonucu ortaya konan çıktıların temel ölçütüdür. Patent göstergeleri ülkelerin, bölgelerin ve firmaların buluş yeteneğini ve belirli teknoloji alanlarındaki buluş potansiyelini yansıtır. Patentler ayrıca, bilginin teknoloji alanları, ülkeler, sektörler ve firmalar arasındaki

1. OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from OECD.Stat Extracts.

yayınım (difüzyon) düzeyini ve yenilikçi faaliyetlerin uluslararasılaşma düzeyini izlemeye de yarar. Ve patent göstergeleri ARGE faaliyetlerinin ana çıktılarının, bu faaliyetlerin üretkenlik ve yapısının ve özgül bir teknoloji ya da sanayi alanındaki gelişmelerin ölçülmesine de hizmet edebilir."

Bazı çekincelerinin olmasına rağmen (pek çok patentin sınai uygulamasının olmaması ya da pazara daha önce çıkabilmek için bazı buluşların patente bağlanmayıp saklı tutulması gibi) patent göstergeleri, sayılan alanlarda yine de en etkin ölçüt olarak kullanılmaktadır. Biz de burada *OECD Patent İstatistikleri*'nden yararlanarak Türkiye'nin dünya yenilikçilik ve teknolojisindeki yerini belirlemeye çalışacağız.

Tablo III, Patent İşbirliği Anlaşması (*Patent Co-operation Treaty - PCT*) çerçevesinde dosyalanan son beş yıla ait patent başvuru sayılarını yansıtıyor. Elde bulunan en son veriler 2009 yılına aittir ve tablomuzdaki ülkeler arası sıralama da 2009 verileri esas alınarak yapılmıştır. Görüldüğü gibi, Türkiye bu sıralamada 25. sıradadır. Ama 25. sırada olmaktan çok daha önemli olan nokta, Türkiye'nin önünde yer alan 24 ülkeden en azından ilk 15'i ile arasındaki sayısal farkın büyüklüğüdür. Bu farkın çapı son sütunda görülen % dağılımından da çok açık bir biçimde görülmektedir.

Tablo III: Patent İşbirliği Anlaşması (PCT) Çerçevesinde Dosyalanan Patent Başvuru Sayıları: 2005-2009[2]
-Ülkeler Arası Sıralama 2009 Verilerine Göre-

Ülkeler		2005	2006	2007	2008		2009 % Dağ.
Dünya Toplamı		144.377,0	154 846,0	159.870,0	148.974,0		100
OECD-Toplam		136.213,0	144.746,7	146.258,8	134.016,6	133.461,7	
AB (AB27)-Toplam		45.291,6	48.391,7	50.668,0	48.000,9		30,3
ABD	1	49.326,8	52.437,8	49.903,7	43.421,3		27,3
Japonya	2	26.142,9	26.719,2	27.233,8	25.417,4		18,4

2. Patent sayılarının ondalık haneleri, ortak buluş ürünü patentlerin, buluşçuların ülkeleri arasında paylaştırılmasından kaynaklanmaktadır. Örneğin bir patent bir Amerikan, bir Fransız, iki Alman vatandaşının ortak buluşuyla ilgiliyse ¼ patent ABD'ni ¼ patent Fransa'nın; ½ patent de Almanya'nın hesabına yazılmaktadır.

Almanya	3	16.721,4	17.590,1	18.729,9	16.991,5		10.9
Çin	4	3.859,2	5.244,3	6.518,0	6.896,1		6,9
G. Kore	5	5.206,1	6.435,8	7.249,6	7.149,7		5,5
Fransa	6	6.358,4	6.486,5	6.816,1	6.897,1		4,5
Birleşik Krallık	7	5.980,3	6.548,8	6.407,6	6.007,0		3,6
Hollanda	8	3.387,8	3.567,6	3.571,3	3.564,0		2,1
İtalya	9	2.961,0	3.334,7	3.345,8	3.195,7		2,0
İsveç	10	2.490,9	2.826,7	3.158,8	2.997,9		1,8
Kanada	11	2.788,7	3.011,5	3.031,9	2.601,6		1,7
İsviçre	12	2.069,4	2.145,8	2.455,7	2.248,9		1,4
Avustralya	13	2.089,1	2.056,5	2.013,5	1.846,5		1,2
İsrail	14	1.901,7	2.034,0	2.117,9	1.784,7		1,1
İspanya	15	1.295,5	1.395,8	1.535,0	1.618,8	1.608,1	1,1
Hindistan	16	1.087,4	1.187,4	1.306,1	1.344,8		1,0
Finlandiya	17	1.464,4	1.644,5	1.600,2	1.500,3		1,0
Avusturya	18	1.168,1	1.310,2	1.321,3	1.187,3		0,8
Belçika	19	1.018,2	1.096,1	1.159,6	1.086,8		0,7
Danimarka	20	1.170,0	1.172,7	1.347,8	1.249,1		0,7
Rusya Federasyonu	21	769,2	826,1	845,0	759,7		0,5
Norveç	22	641,0	660,2	657,5	664,9		0,5
Singapur	23	487,4	546,7	549,8	648,2		0,4
Brezilya	24	346,2	450,4	531,1	547,6		0,3
Türkiye							
İrlanda	26	319,2	357,9	435,9	426,7		0,2
Yeni Zelanda	27	369,1	399,1	388,9	335,0		0,2
Güney Afrika	28	423,1	426,9	410,9	393,1		0,2
Polonya	29	108,2	140,2	165,2	193,6		0,2
Macaristan	30	196,2	202,0	248,0	221,2		0,1
Çek Cumhuriyeti	31	133,2	154,4	219,2	207,5		0,1
Meksika	32	188,4	203,7	214,7	221,7		0,1
Portekiz	33	92,5	106,0	114,3	133,3		0,1
Slovenya	34	107,4	102,8	119,5	140,6		0,1
Yunanistan	35	104,4	92,5	118,1	109,4		0,1
Şili	36	26,8	23,7	40,3	51,6	77,5	..

Suudi Arabistan	37	39,0	37,0	46,4	54,3	61,6	..
Lüksemburg	38	38,8	50,7	36,9	53,3	51,4	..
Estonya	39	11,0	32,3	46,4	46,1	46,5	..
Arjantin	40	58,8	53,6	85,4	42,4	44,1	..
Romanya	41	35,3	46,6	37,4	40,7	40,6	..
İzlanda	42	39,6	38,2	28,2	26,3	34,8	..
Slovak Cumhuriyeti	43	39,5	44,1	48,2	32,3	33,7	..
Bulgaristan	44	28,7	34,6	29,3	28,8	25,7	..
Endonezya	45	11,3	20,4	18,7	14,4	19,1	..

Kaynak: OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from OECD.StatExtracts.

Tablo III'te patent başvuru sayıları verilirken bütün teknoloji alanları kapsanmıştır. Ancak ülkelerin teknoloji ve yenilikçilik yeteneklerinin asıl ölçütü belirli teknoloji alanlarındaki patent başvuru sayılarıdır. Özellikle de çağa damgasını vuran ya da geleceğin teknolojileri olarak nitelenen teknoloji alanlarındaki patent sayıları bu açıdan çok önemlidir. Bilindiği gibi, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri, biyoteknoloji ve nanoteknoloji bu türden teknolojilerdir. Biz bu üç alana, hem günümüzde hem de gelecek için taşıdıkları önemin yadsınamayacağı bu nedenle de uluslararası düzeyde kıyasıya bir rekabet üstünlüğü yarışının sürdüğü üç teknoloji alanı daha ekledik: Tıbbi teknolojiler ve farmasötikler ile yenilenebilir kaynaklara ve fosil kökenli olmayan yakıtlara dayalı enerji üretimiyle ilgili teknolojiler (kısaca "temiz enerji teknolojileri" diyeceğiz)...

Tablo IV'ten Tablo IX'a kadar olan altı tabloda, sayılan teknoloji alanlarında Türkiye'nin dünyadaki yerini gözler önüne sermektedir. Bunlara bir de Avrupa Patent Ofisi'ne yapılan patent başvurularıyla ilgili bir tablo (Tablo X) eklenmiştir.

İlk altı tabloda, erişilebilen en son yılın verilerine ve bu verilere göre yapılan ülkeler arasındaki sıralamalara yer verilmiştir. Tablo III'te olduğu gibi, izleyen tablolarda da patent başvuru sayıları ya da dünya toplamındaki payları iyice anlamsızlaşan ülkelere belirli bir aşamadan sonra yer verilmemiştir. Ama peşinen söyleyelim ki bundan, Türkiye'nin patent başvuru sayılarının, özellikle de dünya toplamındaki payının "anlamlı" olduğu gibi bir sonuç çıkarılmamalıdır.

Tablo IV: PCT Çerçevesinde Dosyalanan Enfor. ve Telekom. Teknolojileri ile İlgili Patent Başvuruları Yıl: 2009

Ülkeler		2009	%
Dünya		52.097,0	100
OECD-Toplam		44.454,4	
ABD	1	14.426,4	27,7
AB (AB27)		11.918,9	22,9
Japonya	2	11.761,6	22,6
Çin	3	4.569,6	8,8
Almanya	4	3.684,3	7,1
G. Kore	5	3.471,5	6,7
Fransa	6	1.913,6	3,7
Birleşik Krallık	7	1.586,6	3,0
Hollanda	8	1.065,7	2,0
İsveç	9	1.017,4	1,9
Kanada	10	968,0	1,8
Finlandiya	11	646,1	1,2
İsrail	12	644,6	1,2
İtalya	13	520,5	1,0
Avustralya	14	490,0	0,9
İsviçre	15	466,7	0,9
Hindistan	16	364,9	0,7
İspanya	17	346,2	0,7
Singapur	18	257,3	0,5
Avusturya	19	256,5	0,5
Belçika	20	239,0	0,5
Danimarka	21	223,4	0,4
Rusya Federas.	22	183,7	0,4
Norveç	23	175,1	0,3
İrlanda	24	134,9	0,3
Malezya	25	128,1	0,2
Türkiye	26	67,0	0,1
Tayvan	27	65,9	0,1
Yeni Zelanda	28	65,7	0,1
Brezilya	29	65,2	0,1
Macaristan	30	59,8	0,1
Polonya	31	59,3	0,1
Güney Afrika	32	43,8	0,1
Çek Cumhuriyeti	33	29,6	..
Portekiz	34	28,8	..
Estonya	35	23,3	..
Suudi Arabistan	36	19,9	..
Slovenya	37	19,4	..
Ukrayna	38	18,6	..
Meksika	39	18,4	..
Yunanistan	40	17,8	..

Tablo V: PCT Çerçevesinde Dosyalanan Biyoteknoloji ile İlgili Patent Başvuruları Yıl: 2009

Ülkeler		2009	%
Dünya		9.418,0	100
OECD - Toplam		8.699,2	
ABD	1	3.887,8	41,3
AB (AB27)		2.626,7	27,9
Japonya	2	1.081,7	11,5
Almanya	3	624,1	6,6
İspanya	10	167,5	1,8
Avustralya	11	167,2	1,8
İtalya	12	155,5	1,7
İsviçre	13	133,7	1,4
İsrail	14	123,3	1,3
Danimarka	15	122,4	1,3
Belçika	16	122,2	1,3
İsveç	17	118,4	1,3
Hindistan	18	101,8	1,1
Singapur	19	83,8	0,9
Avusturya	20	67,0	0,7
Finlandiya	21	47,9	0,5
Brezilya	22	42,0	0,4
Rusya Federas.	23	40,5	0,4
Norveç	24	35,0	0,4
Yeni Zelanda	25	32,5	0,4
İrlanda	26	30,2	0,3
Tayvan	27	23,0	0,2
Malezya	28	18,9	0,2
Güney Afrika	29	14,8	0,2
Macaristan	30	14,2	0,2
Şili	31	13,7	0,2
Polonya	32	13,3	0,1
Portekiz	33	12,4	0,1
Çek Cumhuriyeti	34	9,8	0,1
Meksika	35	8,8	0,1
Slovenya	36	8,2	0,1
Yunanistan	37	6,3	0,1
İzlanda	38	6,2	0,1
Letonya	39	6,0	0,1
Arjantin	40	5,5	0,1
Kolombiya	41	4,0	..
Küba	42	4,0	..
Estonya	43	3,5	..
Kıbrıs	44	2,5	..
Porto Riko	45	2,5	..
Türkiye	46	2,5	..
Suudi Arabistan	47	2,5	..
Ukrayna	48	2,5	..
Mısır	49	2,4	..
Hırvatistan	50	1,5	..

OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from OECD.StatExtracts.

Tablo VI: PCT Çerçevesinde Dosyalanan Nanoteknoloji ile İlgili Patent Başvuruları Yıl: 2009

Ülkeler		2009	%
Dünya		657,0	100
OECD - Toplam		616,3	
ABD	1	263,5	40,2
AB27		198,8	30,3
Japonya	2	81,9	12,5
Almanya	3	70,5	10,8
G. Kore	4	38,1	5,8
Fransa	5	32,9	5,0
Birleşik Krallık	6	26,2	4,0
Hollanda	7	20,3	3,7
İsrail	8	11,6	1,8
İsviçre	9	9,6	1,5
İspanya	10	9,6	1,5
Kanada	11	7,9	1,2
Çin	12	7,4	1,1
Rusya Federasyonu	13	7,2	1,1
İtalya	14	7,1	1,1
Hindistan	15	6,4	1,0
Finlandiya	16	6,0	1,0
İrlanda	17	5,2	0,8
Singapur	18	5,1	0,8
Danimarka	19	4,3	0,6
Avustralya	20	3,8	0,6
İsveç	21	3,8	0,6
Slovenya	22	3,0	0,5
Belçika	23	2,9	0,5
Polonya	24	2,3	0,3
Brezilya	25	2,0	0,3
South Afrika	26	2,0	0,3
Macaristan	27	1,9	0,3
Türkiye	28	1,3	0,2
Ukrayna	29	1,0	0,2
Bulgaristan	30	1,0	0,2
Çek Cumhuriyeti	31	0,8	0,1
Norveç	32	0,8	0,1
Tayvan	33	0,5	0,1
Portekiz	34	0,4	0,1
Avusturya	35	0,3	0,1
Lüksemburg		0,0	0,0
Fas		0,0	0,0
Monako		0,0	0,0
Nijerya		0,0	0,0
Moğolistan		0,0	0,0

Tablo VII: PCT Çerçevesinde Dosyalanan Tıbbi Teknolojiler ile İlgili Patent Başvuruları Yıl: 2009

Ülkeler		2009	%
Dünya		12.222,0	100
OECD - Toplam		11.482,2	
ABD	1	4.947,7	40,5
AB27		3.425,0	28,0
Japonya	2	1.538,6	12,6
Almanya	3	1.065,7	8,7
Birleşik Krallık	4	550,7	4,5
G. Kore	5	396,5	3,2
Fransa	6	386,1	3,1
Hollanda	7	372,8	3,1
İsrail	8	324,4	2,7
İsviçre	9	299,2	2,4
Çin	10	282,5	2,3
İsveç	11	252,5	2,1
Kanada	12	235,9	2,0
İtalya	13	226,8	1,9
Avustralya	14	202,2	1,7
Danimarka	15	122,1	1,0
İspanya	16	103,3	0,8
Avusturya	17	84,7	0,7
Ireland	18	76,9	0,6
Belçika	19	68,2	0,6
Singapur	20	60,0	0,5
Hindistan	21	55,7	0,5
Brezilya	22	51,0	0,4
Rusya Federasyonu	23	47,1	0,4
Finlandiya	24	45,0	0,4
Yeni Zelanda	25	38,4	0,3
Türkiye	26	34,5	0,3
Güney Afrika	27	27,2	0,2
Malezya	28	26,9	0,2
Norveç	29	22,0	0,2
Macaristan	30	13,8	0,1
Çek Cumhuriyeti	31	13,7	0,1
Meksika	32	12,9	0,1
Tayvan	33	12,1	0,1
Polonya	34	10,9	0,1
Portekiz	35	9,5	0,1
Slovenya	36	7,5	0,1
Mısır	37	7,0	0,1
Ukrayna	38	6,6	0,1
İzlanda	39	6,0	0,1
Arjantin	40	5,2	..

OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from OECD.StatExtracts.

Tablo VIII: PCT Çerçevesinde Dosyalanan Farmasötikler ile İlgili Patent Başvuruları Yıl: 2009

Ülkeler		2009	%
Dünya		10.821,0	100
OECD - Toplam		9.623,9	
ABD	1	4.277,9	39,5
AB 27		2.921,5	27,0
Japonya	2	1.080,2	10,0
Almanya	3	670,8	6,2
Fransa	4	514,7	4,8
Birleşik Krallık	5	472,9	4,4
Çin	6	443,3	4,1
Hindistan	7	391,3	3,6
G. Kore	8	372,7	3,4
Kanada	9	264,2	2,4
İtalya	10	240,7	2,2
İsviçre	11	239,8	2,2
İspanya	12	213,0	2,0
İsrail	13	165,8	1,5
Hollanda	14	156,1	1,4
Avustralya	15	154,3	1,4
İsveç	16	138,0	1,3
Danimarka	17	119,7	1,1
Belçika	18	115,0	1,1
Türkiye	19	62,5	0,6
Singapur	20	54,4	0,5
Brezilya	21	53,9	0,5
Avusturya	22	51,3	0,5
Norveç	23	47,0	0,4
Rusya Federasyonu	24	46,9	0,4
Yeni Zelanda	25	36,7	0,3
Macaristan	26	33,5	0,3
Finlandiya	27	29,4	0,3
Tayvan	28	28,3	0,3
Polonya	29	28,2	0,3
İrlanda	30	28,1	0,3
Çek Cumhuriyeti	31	27,4	0,2
Slovenya	32	24,8	0,2
Malezya	33	16,6	0,2
Yunanistan	34	16,3	0,2
Portekiz	35	14,8	0,1
Letonya	36	14,5	0,1
Meksika	37	12,0	0,1
Güney Afrika	38	11,8	0,1
Şili	39	9,7	0,1
Hırvatistan	40	8,5	0,1

Tablo IX: PCT Çerçevesinde Dosyalanan Temiz Enerji Teknolojileri ile İlgili Patent Başvuruları Yıl: 2009

Ülkeler		2009	%
Dünya		4.101,0	100
OECD - Toplam		3.715,0	
AB27	1	1.347,1	32,8
ABD		1.128,7	27,5
Japonya	2	677,4	16,5
Almanya	3	473,7	11,5
G. Kore	4	266,9	6,5
Çin	5	170,1	4,1
Fransa	6	149,8	3,7
Birleşik Krallık	7	120,6	3,0
Danimarka	8	114,0	2,8
İtalya	9	109,1	2,7
İspanya	10	108,9	2,7
Kanada	11	86,0	2,1
Hollanda	12	76,6	1,9
İsviçre	13	50,2	1,2
İsveç	14	49,8	1,2
Avustralya	15	48,4	1,2
İsrail	16	48,3	1,2
Norveç	17	46,3	1,1
Avusturya	18	41,7	1,0
Rusya Federasyonu	19	30,6	0,8
Singapur	20	30,2	0,7
Hindistan	21	26,5	0,7
Finlandiya	22	25,5	0,7
Belçika	23	21,5	0,5
Brezilya	24	17,0	0,4
İrlanda	25	11,8	0,3
Yeni Zelanda	26	9,5	0,2
Güney Afrika	27	7,7	0,2
Türkiye	28	7,0	0,2
Yunanistan	29	6,4	0,1
Malezya	30	6,1	0,1
Mısır	31	6,0	0,1
Portekiz	32	5,8	0,1
Polonya	33	5,6	0,1
Ukrayna	34	5,0	0,1
Çek Cumhuriyeti	35	4,8	0,1
Slovenya	36	4,3	0,1
Macaristan	37	4,0	0,1
Şili	38	4,0	0,1
Tayland	39	3,3	0,1
Bulgaristan	40	3,0	0,1

OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from OECD.StatExtracts.

Tablo X: Avrupa Patent Ofisine (EPO) Yapılan Patent Başvuruları: 2004-2008 –Sıralama 2008 Verilerine Göre–

Ülke		2004	2005	2006	2007	2008	%
Dünya		130.104,0	133.656,0	132.199,0	128.181,0		100
OECD-Toplam		126.483,6	128.953,4	127.216,5	122.337,8		
AB27		55.331,8	56.889,9	58.075,0	57.876,2		45,8
ABD	1	35.202,1	36.167,2	33.768,2	30.581,8		23,5
Almanya	2	23.145,9	23.967,4	24.015,2	24.116,8		18,7
Japonya	3	23.069,6	21.779,5	21.468,8	20.829,0		15,4
Fransa	4	8.331,0	8.356,9	8.456,8	8.558,0		7,1
Birleşik Krallık	5	5.589,0	5.637,1	5.774,3	5.552,7		4,3
İtalya	6	4.589,3	4.889,5	5.033,0	4.855,0		3,8
G. Kore	7	4.461,1	5.116,9	5.130,0	4.525,5		3,2
Hollanda	8	3.662,5	3.512,6	3.777,9	3.412,8		2,8
İsviçre	9	3.078,5	3.216,9	3.285,5	3.288,4		2,5
İsveç	10	2.228,8	2.408,1	2.599,8	2.753,7		2,2
Çin	11	985,9	1.649,7	1.828,1	2.314,1		2,2
Kanada	12	2.263,9	2.429,4	2.355,6	2.232,0		1,7
Avusturya	13	1.446,4	1.517,7	1.733,6	1.688,8		1,3
Belçika	14	1.513,2	1.509,4	1.534,0	1.552,2		1,2
İspanya	15	1.213,5	1.360,5	1.351,9	1.377,3		1,2
Danimarka	16	1.105,2	1.173,9	1.131,4	1.282,0		1,0
Finlandiya	17	1.381,8	1.318,1	1.336,8	1.254,2		1,0
İsrail	18	1.207,7	1.397,0	1.280,6	1.195,5		0,9
Avustralya	19	1.125,7	1.104,7	971,1	908,1		0,7
Hindistan	20	527,0	583,4	563,9	607,4		0,6
Norveç	21	396,8	489,0	478,4	466,0		0,4
İrlanda	22	276,5	274,3	292,5	316,9		0,3
Brezilya	23	185,8	203,7	223,6	264,0		0,2
Singapur	24	267,3	254,0	264,7	252,1		0,2
Türkiye			166,9				
Rusya Federasyonu	26	234,3	306,2	271,7	251,4		0,2
Polonya	27	125,4	128,0	143,3	202,3		0,2
Çek Cumhuriyeti	28	112,7	109,1	153,7	184,5	203,2	0,2

Macaristan	29	154,6	134,1	164,5	189,1	177,4	0,1
Yeni Zelanda	30	194,3	166,3	176,7	167,1	159,4	0,1
Slovenya	31	111,9	109,6	106,8	128,1	146,6	0,1
Güney.Afrika	32	146,6	139,4	158,3	137,3	140,0	0,1
Portekiz	33	58,5	123,9	106,3	122,8		0,1
Lüksemburg	34	115,2	102,5	108,2	70,7	93,3	0,1
Yunanistan	35	65,8	110,2	104,6	106,2	90,8	0,1
Meksika	36	56,2	84,6	78,0	74,0		0,1
Suudi Arabistan	37	25,1	40,0	25,8	45,9		..
Arjantin	38	46,3	53,9	56,8	57,0	39,1	..
Estonya	39	8,9	6,4	21,2	28,2	34,3	..
Slovak Cumh.	40	20,6	31,3	39,6	36,9	33,7	..

OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from OECD.StatExtracts.

Sözü edilen tablolarda yer alan Türkiye ile ilgili verileri tek bir tabloda topladığımızda, Türkiye'nin dünya patent sıralamalarındaki yerinin pek iç açıcı olmadığı sonucuna varılacaktır.

Tablo XI: Türkiye'nin Dünya Patent Sıralamasındaki Yeri: 2009 ya da 2008 Verilerine Göre

PCT'ye Göre Dosyalanan Patent Başvuruları (Yıl: 2009)	Dünya Sıralamasındaki Yeri	Patent Sayısı	Dünya Toplamındaki Payı (%)
Bütün Teknoloji Alanları - Toplam	25	443,4	0,3
Enf. ve Telekom. Teknolojileri	26	67,0	0,1
Biyoteknoloji	46	2,5	..
Nanoteknoloji	28	1,3	0,2
Tıbbi Teknolojiler	26	34,5	0,3
Farmasötikler	19	62,5	0,6
Temiz Enerji Teknolojileri	28	7,0	0,2
Avrupa Patent Ofisine (EPO) Yapılan Patent Başvuruları (Yıl: 2008)	**EPO Sıralamasındaki Yeri**	**Patent Sayısı**	**EPO Toplamındaki Payı (%)**
Toplam	25	256,9	0,2

Tablo XI'den de açıkça görüldüğü gibi, hiçbir kategoride, Türkiye'nin ciddi bir patent başvuru sayısı ya da toplamda ciddi bir payı bulunmuyor. Bu veriler, "*enformasyon ve telekomünikasyon teknolojileri*" gibi, çağa damgasını vuran, akla gelebilecek bütün ekonomik faaliyet alanlarında üretim ve hizmet yöntemlerini kökten değiştiren ve neredeyse hemen her üründe yarattıkları köklü değişiklikleri gözle bile görebileceğimiz bir jenerik teknoloji grubunda bile, Türkiye'nin, yeni ürün ya da yöntem geliştirme konusunda ciddiye alınabilecek herhangi bir yeteneğinin olmadığını gösteriyor. Üç kritik teknoloji alanından, gelecekteki rollerinin çok daha belirleyici olması beklenen diğer ikisinde, *biyoteknoloji* ve *nanoteknolojide* ise hiç yokuz.

Günümüzde olağanüstü önem kazanan temiz enerji teknolojileri ile tıbbi teknolojilerde de ciddiye alınabilecek bir birikimimizin olduğu söylenemez. Farmasötiklerde (Türk Patent Enstitüsü'nün NACE sınıflandırmasına göre yayımladığı istatistiklerde "eczacılık ürünlerinin, tıbbi kimyasalların ve botanik ürünlerinin imalatı"nda) göreceli olarak daha iyi bir sırada gözükmemizin, *Türkiye'de kurulu* ilaç sanayinin yabancı ağırlıklı sermaye yapısından kaynaklandığıysa dikkatlerden kaçmayacaktır. Bu sektör, Türkiye'de bir yıl içinde TPE'ye yapılan yabancı kökenli patent başvurularının en yüksek sayıda olduğu sektördür ve bu sayı hangi sektör olursa olsun, yerli kökenli başvuru sayılarının da hepsinin üzerindedir.

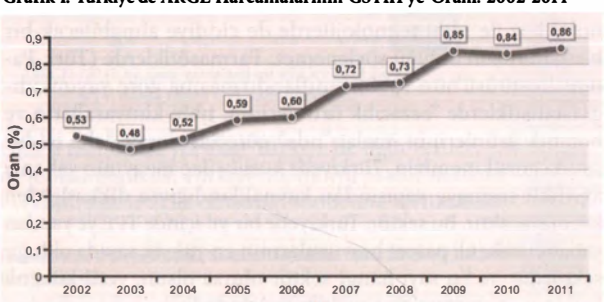
Patentlere özgü terim ve rakamlarla ortaya konan bu durum, burada söz konusu olan teknolojilerin kullanıldığı hizmet sektörleri dahil bütün sektörlerdeki teknoloji yeteneğimizin ve yenilikçilikteki düzeyimizin çok net bir fotoğrafıdır.

Tam da bu noktada, zihinlerinizde düğümlendiği tahmin edilebilecek bir dizi soruyu da hemen yanıtlamaya çalışalım ve fotoğrafımızı tamamlayalım: 1990'lı yıllardan bu yana, en azından 15 yılı aşkın bir süredir, bu ülkede ARGE ve yenilik faaliyetleri kamu kaynaklarından desteklenmiyor mu? Hatta önceki bölümlerde bu uygulamanın başlatılması adeta bir başarı öyküsü gibi sunulmadı mı? Herhalde sanayinin kendisinin de yaptığı ARGE ve yenilik harcamaları vardır; bütün bu harcamalar sonucunda ortaya çıkan fotoğraf bu mudur? Bu sorulara yanıt verebilmek için önce, Türkiye'nin ARGE harcamalarının, GSYİH'sine oranla son 10 yılda nasıl bir seyir izlediğini görelim;

sonra da bu harcamaları, diğer ülkelerin ARGE harcamalarıyla karşılaştırarak bir sonuca varmaya çalışalım.

Grafik I'den görülebileceği gibi, 2009-2011 yıllarında söz konusu oran açısından ancak %0,85'lik bir düzeye gelinebilmiştir. Gelinen bu düzey, ilgili bölümlerde sözünü ettiğimiz *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003*'te *2003* yılı için öngörülen *%1* hedefine bile henüz ulaşılamadığı anlamına gelmektedir. 1993 yılında, bugün bize çok iddialıymış gibi gelen böyle bir hedefin niçin seçildiğini ve bu hedefi yakalayamamanın ne anlama geldiğini, ARGE harcamalarımızı diğer ülkelerin ARGE harcamalarıyla karşılaştırdığımızda anlayacağız.[3]

Grafik I: Türkiye'de ARGE Harcamalarının GSYİH'ye Oranı: 2002-2011

Kaynak: Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik İstatistikleri, TÜİK'ten aktaran TÜBİTAK, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/BTY01.pdf (9.11.2012).

Tablo XII'de OECD'ye üye 34 ülkeyle birlikte Çin, Rusya Federasyonu ve Güney Afrika Cumhuriyeti'ni de içine alan 37 ülkenin ARGE harcamaları, GSYİH'lerinin yüzdesi olarak karşılaştırılıyor ve 2009 (ya da ülkeler bazında erişilebilen en son yıl) değerleri esas alınarak ülkeler arasında sıralama yapılıyor. Ayrıca, her ülke için bu yüzdelerin 1999-2009 arasında ne kadar değiştiği de görülebiliyor. Bu verilere göre, yaklaşık on yıllık dönemde ülkelerin pek çoğu ARGE harcamalarını yükseltmişlerdir.

3. Dönemin hükümetine sunulur sunulmaz rafa kaldırıldığını belirttiğimiz *Türk Bilim Politikası 1983-2003*'te bu hedef çok daha iddialıydı: "10 yıl içinde [1993'te] %1'e XXI. yüzyılın başlarında da %2'ye yükseltmek[!]"

Özellikle 1999'da da önde koşanlar, ARGE harcamalarını ciddi boyutlara taşımışlardır. 2009 yılında 7 ülkede ARGE harcamaları GSYİH'lerinin %3'ü mertebesinde ya da bunun üzerindedir. Bu ilk 7'yi izleyen 6 ülkenin harcamalarında bu oran %2-3 arasındadır. Sonraki 11 ülke %1,5-2; 6 ülke %1-1,5 diliminde yer almaktadır. Türkiye bütün bu dilimlerin dışında ve 37 ülke içinde %0,85 ile 32. sıradadır.

Ülkelerin ARGE harcamalarının GSYİH'lerine oranına bakılmaksızın, mutlak büyüklükler arasında da bir karşılaştırma yapılabilmesi için, bu harcamaların OECD ülkelerinin 2009 yılı toplam ARGE harcamasına olan oranlarına ve bu oranlar esas alınarak yapılan bir sıralamaya da Tablo XII'nin son iki sütununda yer verilmiştir. Türkiye bu sıralamadaysa Belçika ile birlikte 18. sıradadır. Buna bakılarak, Türkiye'nin durumunun o kadar da kötü olmadığı ileri sürülebilir. Ama, ilk sıralamaya göre önündelerken bu kez geride bıraktığı ülkelerin çoğunun Finlandiya, Danimarka, İzlanda, Slovenya, İrlanda, Norveç ve Lüksemburg gibi, nüfusları Türkiye nüfusunun onda biri kadar ya da bunun da çok altında olan ülkeler olduğu görülür.

Sonuç olarak, Türkiye'nin ARGE için yaptığı harcamanın, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, çok yetersiz kaldığı söylenebilir. Bilinen gerçek şudur ki, bilim, teknoloji ve sanayide iddiası olan bütün ülkelerin hedefi ARGE harcamalarının GSYİH'lerine oranında %3'ü yakalayabilmek ve bunun da üstüne çıkabilmektir. 1993'te, ülkemizde, 2003 için öngörülen %1 hedefi, uluslararası yarışta gözlenen, ARGE harcamalarını olabildiğince artırma eğilimine dayanır; ne var ki, aradan bunca zaman geçmiş olmasına karşın hâlâ bu hedefe bile erişilememiştir.

Açıkkalplilikle söylemek gerekir; Türkiye, %1'lik hedefi tutturabilmek için gerekli olan parasal kaynaklara sahiptir. Ancak 1995 yılından bu yana uygulamada olan destek programlarının yürütücüsü konumundaki iki kurumun, TÜBİTAK ve TTGV'nin, kendi pratiklerinden de bilindiği gibi, örneğin sanayinin ARGE ve yenilik faaliyeti için bu iki kurumdan destek talebi hemen her yıl kamunun bunun için ayırdığı parasal kaynağın altında kalmıştır. Sanayimiz, yukarıda Okuma Parçası XIX'da ortaya konan görüşlerden de açıkça anlaşılabileceği gibi, mevcut destek imkânının tamamını kullanabilecek ve kamuyu daha fazla kaynak ayırmaya zorlayacak bir ARGE ya da yenilik yapma eğilim ve kapasitesine sahip değildir.

Tablo XII: Ülkelerin ARGE Harcamaları: 1999-2009 / GSYİH'nin %'si Olarak
-Ülkeler Arası Sıralama 2009 Verilerine Göre-

	%	%	2009 Sıralaması	OECD'nin Toplam ARGE Harcamasının %'si Olarak 2009 Harcamaları	
	1999	2009		%	Sıralama
*İsrail	3,52	4,28	1	0,98	16
*Finlandiya	3,17	3,96	2	0,77	19
*İsveç	3,58	3,62	3	1,39	13
*G. Kore (1999, 2008)	2,17	3,36	4	4,55	6
*Japonya	3,02	3,33	5	15,40	2
*Danimarka	2,18	3,02	6	0,64	20
*İsviçre (2000, 2008)	2,53	3,00	7	1,09	15
*ABD (1999, 2008)	2,64	2,79	8	41,24	1
*Almanya	2,40	2,78	9	8,48	4
*Avusturya	1,90	2,75	10	0,92	17
*İzlanda (1999, 2008)	2,30	2,64	11	0,03	33
*OECD (1999, 2008)	2,16	2,33	-	100,00	-
*Avustralya (2000, 2008)	1,47	2,21	12	1,94	12
*Fransa	2,16	2,21	13	4,79	5
*Belçika	1,94	1,96	14	0,80	18
*Kanada	1,80	1,92	15	2,51	10
AB27	1,72	1,90	-	30,47	-
*Slovenya	1,37	1,86	16	0,10	29
*Birleşik Krallık	1,82	1,85	17	4,15	7
*Hollanda	1,98	1,82	18	1,29	14
*İrlanda	1,18	1,79	19	0,29	26
*Norveç	1,64	1,76	20	0,48	23
Çin	0,76	1,70	21	12,51	3
*Lüksemburg (2000, 2009)	1,65	1,68	22	0,07	30
*Portekiz	0,69	1,66	23	0,41	25
*Çek Cumhuriyeti	1,14	1,53	24	0,41	25

*Estonya	0,68	1,42	25	0,04	32
*İspanya	0,86	1,38	26	2,12	11
*İtalya	1,02	1,27	27	2,54	9
Rusya Federasyonu	1,00	1,24	28	3,11	8
*Yeni Zelanda (1999, 2007)	0,98	1,17	29	0,16	28
*Macaristan	0,67	1,15	30	0,21	27
Güney Afrika (2001, 2008)	0,73	0,93	31	0,49	22
*Türkiye	0,47	0,85	32	0,80	18
*Polonya	0,69	0,68	33	0,43	24
*Yunanistan (1999, 2007)	0,60	0,59	34	0,21	27
*Slovak Cumhuriyeti	0,66	0,48	35	0,06	31
*Şili (2008)	#N/A	0,39	36	0,10	29
*Meksika (1999, 2007)	0,39	0,37	37	0,63	21

(*) OECD'ye üye ülkeler.
Kaynak: OECD (2011), OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2011.

Pazar ekonomilerinde usuldendir; ARGE harcamalarında kamunun ve iş sektörlerinin (özel sektörün) payları da irdelenir. Bu irdeleme daha çok iş sektörlerinin payının artıp artmadığını görmek için yapılır. Çünkü istenen, elden geldiğince (deyim yerindeyse, sistemin "namusunu kurtarmak" için) iş sektörlerinin payının giderek artması ve devletin bu alandaki rolünün de giderek azalmasıdır!

Tablo XIII'te 42 ülkenin kamu ve iş sektörlerinin ARGE harcamaları, GSYİH'lerinin yüzdesi olarak verilmekte ve buna göre kaçıncı sırada yer aldıklarına da işaret edilmektedir. Tablo, her ülkenin kendi içinde de kamu ile iş sektörleri arasındaki ARGE harcama dengesini görmemizi sağlayacak biçimde düzenlenmiştir.

Türkiye'nin bu sıralamalardaki yerinin daha net olarak görülebilmesi için Tablo XIII'ten yararlanılarak, ayrıca Tablo XIV ve Tablo XV düzenlenmiştir.

Tablo XIII:2010 Yılında Ülkelerin ARGE Harcamalarında Kamunun ve İş Sektörlerinin Payı

Ülkeler -Alfabetik Sıralama-	Kamunun ARGE Harcaması GSYİH'nin %'si Olarak			İş Sektörlerinin ARGE Harcaması GSYİH'nin %'si Olarak		
	Yıl 2010	%	Sıra	Yıl 2010	%	Sıra
ABD	2009	0,73	17	2009	2,04	8
Almanya		0,93	6	2011	1,92	9
Arjantin		0,46	33		0,14	40
Avustralya	2008	0,81	13	2009	1,30	16
Avusturya		0,87	8		1,88	10
Belçika		0,65	22		1,32	14
Birleşik Krallık		0,65	23		1,07	19
Brezilya	2004	0,54	28	2004	0,36	32
Çek Cumhuriyeti		0,59	25		0,97	20
Çin		0,47	32		1.30	15
Danimarka		0,96	5		2,08	7
Endonezya	2001	0,04	42	2001	0,01	42
Estonya		0,79	14		0,82	24
Finlandiya		1,15	1		2,70	3
Fransa		0,85	9		1,38	13
Güney Afrika	2008	0,37	37	2008	0,54	30
Hindistan	2007	0,50	29	2007	0,26	35
Hollanda		0,96	4		0,89	22
İrlanda		0,59	24		1,18	17
İspanya		0,67	21		0,71	26
İsrail		0,75	16		3,51	1
İsveç		1.06	3		2,34	5
İsviçre		0,83	10	2008	2,20	6
İtalya		0,54	26	2011	0,66	29
İzlanda	2008	1,14	2	2008	1,44	11
Japonya		0,71	18		2,49	4
Kanada	2011	0,82	12	2011	0,91	21
Kolombiya	2009	0,09	41	2009	0,03	41

G. Kore		0,88	7		2,80	2
Lüksemburg		0,48	31		1,16	18
Macaristan		0,45	35		0,69	28
Meksika	2009	0,25	39	2009	0,18	37
Norveç		0,83	11		0,87	23
Polonya		0,54	27		0,20	36
Portekiz		0,70	19		0,72	25
Rusya Federasyonu		0,46	34		0,70	27
Slovak Cumhuriyeti		0,36	38		0,27	34
Slovenya		0,68	20		1,43	12
Şili		0,16	40		0,16	39
Türkiye		0,48	30		0,36	33
Yeni Zelanda	2009	0,76	15	2009	0,54	31
Yunanistan	2007	0,42	36	2007	0,17	38
OECD Örneklem Ortalaması		0,71			1,27	
OECD Örneklem Median		0,71			1,12	

Kaynak: OECD (2012.a), OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012.

Tablo XIV: Kamunun ARGE Harcamaları Açısından Ülkeler Arası Sıralama: –2010 ya da erişilebilen en son yıl verilerine göre–

	Kamunun ARGE Harcaması GSYİH'nin %'si Olarak		
	Yıl 2010	%	Sıra (42)
Finlandiya		1,15	1
İzlanda	2008	1,14	2
İsveç		1,06	3
Hollanda		0,96	4
Danimarka		0,96	5
Almanya		0,93	6
G. Kore		0,88	7
Avusturya		0,87	8

Fransa		0,85	9
İsviçre		0,83	10
Norveç		0,83	11
Kanada	2011	0,82	12
Avustralya	2008	0,81	13
Estonya		0,79	14
Yeni Zelanda	2009	0,76	15
İsrail		0,75	16
ABD	2009	0,73	17
Japonya		0,71	18
OECD Örneklem Ortalaması		0,71	
OECD Örneklem Median		0,71	
Portekiz		0,70	19
Slovenya		0,68	20
İspanya		0,67	21
Belçika		0,65	22
Birleşik Krallık		0,65	23
İrlanda		0,59	24
Çek Cumhuriyeti		0,59	25
İtalya		0,54	26
Polonya		0,54	27
Brezilya	2004	0,54	28
Hindistan	2007	0,50	29
Türkiye		0,48	30
Lüksemburg		0,48	31
Çin		0,47	32
Arjantin		0,46	33
Rusya Federasyonu		0,46	34
Macaristan		0,45	35
Yunanistan	2007	0,42	36
Güney Afrika	2008	0,37	37
Slovak Cumhuriyeti		0,36	38
Meksika	2009	0,25	39
Şili		0,16	40
Kolombiya	2009	0,09	41
Endonezya	2001	0,04	42

Kaynak: OECD (2012.a), OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012.

Tablo XV: İş Sektörlerinin ARGE Harcamaları Açısından Ülkeler Arası
Sıralama: -2010 ya da erişilebilen en son yıl verilerine göre-

	İş Sektörlerinin ARGE Harcaması GSYİH'nin %'si Olarak		
	Yıl 2010	%	Sıra (42)
İsrail		3,51	1
G. Kore		2,80	2
Finlandiya		2,70	3
Japonya		2,49	4
İsveç		2,34	5
İsviçre	2008	2,20	6
Danimarka		2,08	7
ABD	2009	2,04	8
Almanya	2011	1,92	9
Avusturya		1,88	10
İzlanda	2008	1,44	11
Slovenya		1,43	12
Fransa		1,38	13
Belçika		1,32	14
Çin		1,30	15
Avustralya	2009	1,30	16
OECD Örneklem Ortalaması		1,27	
İrlanda		1,18	17
Lüksemburg		1,16	18
OECD Örneklem Median		1,12	
Birleşik Krallık		1,07	19
Çek Cumhuriyeti		0,97	20
Kanada	2011	0,91	21
Hollanda		0,89	22
Norveç		0,87	23
Estonya		0,82	24
Portekiz		0,72	25
İspanya		0,71	26
Rusya Federasyonu		0,70	27
Macaristan		0,69	28
İtalya	2011	0,66	29
Güney Afrika	2008	0,54	30

Yeni Zelanda	2009	0,54	31
Brezilya	2004	0,36	32
Türkiye		0,36	33
Slovak Cumhuriyeti		0,27	34
Hindistan	2007	0,26	35
Polonya		0,20	36
Meksika	2009	0,18	37
Yunanistan	2007	0,17	38
Şili		0,16	39
Arjantin		0,14	40
Kolombiya	2009	0,03	41
Endonezya	2001	0,01	42

Kaynak: OECD (2012.a), OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012.

Tablo XIV ve Tablo XV'ten görüldüğü gibi, Türkiye'de kamunun ARGE'ye ayırdığı kaynak GSYİH'sinin %0,48'i mertebesindedir; iş sektörlerinin payıysa %0,36'dır. Kamunun payı daha yüksektir. Diğer ülkelerin büyük çoğunluğunda durum tersinedir. Ancak Türkiye gibi, arkadan gelen bir ülke için bunu doğal karşılamak gerekir. Brezilya ve Yeni Zelanda için de Türkiye'ninkine benzer bir durum vardır. Burada önemli nokta, ABD (0,73), Almanya (0,93), Birleşik Krallık (0,65) ve Fransa (0,85) gibi, dünya kapitalist sisteminin başını çeken ülkelerde kamunun payının yüksekliğidir (parantez içindeki yüzdeler kamunun ARGE harcamalarındaki payıdır). Bu ülkelerin GSYİH'lerinin mutlak değer olarak çok yüksek olduğu da göz önünde tutulursa, bu oranlardan, kapitalist ülkelerde, sistemin çıkarları gerektirdiğinde kamu kaynaklarının ne ölçüde seferber edilebildiği de anlaşılır. Finlandiya ve İsveç'te bu payın %1'in de üzerinde; Hollanda'da %0,95 olduğuna da ayrıca işaret edelim.

Bu örnekler bize şunu söylüyor: Türkiye geriden gelen bir ülke olarak, öndekilere en azından yaklaşabilmek için ARGE faaliyetlerine kamu kaynaklarından daha fazla para ayırmak durumundadır. Ancak bunun olmazsa olmaz koşulu, ayrılacak parayı gerçekten rekabet gücünü artıracak ciddiyette ARGE ve yenilik faaliyetlerine yönelten bir sanayi sektörünün varlığıdır!

Rakamların/grafiklerin diliyle yenilikçilikte ve teknolojide dünyadaki yerimiz konusunda, sonuçta söylenebilecek olan,

bu yerin gelecek için çok fazla umut veren bir yer olmadığıdır. Yararlanılan göstergelere göre, önde koşanlarla aramızdaki fark büyüktür ve asıl önemlisi, sanayimizin bu farkı kapatacak bir sermaye bileşimine sahip bulunmaması; siyasi iktidarın da, bu sermaye bileşimini de dikkate alarak uyguladığı ya da uygulanmasını öngördüğü ulusal ölçekte, uzun vadeli, sistemik bütünlüğü olan, kararlı bir politikasının olmamasıdır. Okuma Parçası XIX'da, ayrıntılı olarak sözü edilen, hükümetin otomotivde sergilediği tutum bu politikasızlığın kanıtıdır.

Türkiye bundan sonra önde koşanlarla farkı azaltabilecek bir atılımda bulunabilir mi? Bu sorunun yanıtını, 2002'den bu yana yaşadığımız siyasi süreci irdelediğimiz XII. Bölüm'de bulmuş olmalısınız.

Ek III:
Rakamların/Grafiklerin Diliyle Dünya Biliminde Yerimiz...

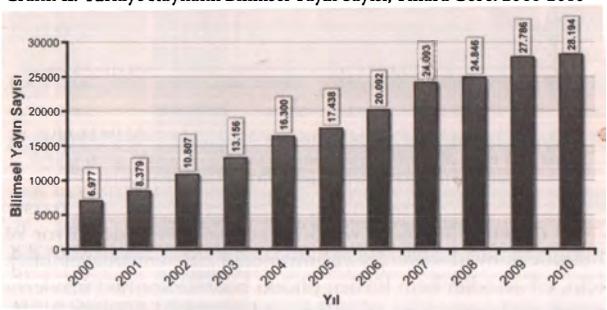
Şimdi de, bilimde nereye gelebildik, dünya biliminde yerimiz nedir, onu da rakamların/grafiklerin diliyle ortaya koymaya çalışalım.

Bilimsel yayın sayıları, karşılaştırmalı olarak bakmak kaydıyla, bilimdeki yerimizi belirleyebilmek için iyi bir göstergedir. Bu konuda TÜBİTAK web sitesinde yer alan üç grafiğe göz atılırsa bunlardan Grafik II'de, yayın sayısının giderek arttığı görülür. Yayın sayısı 10 yılda dört katına çıkarılmış. Bunu önemli bir başarı sayabilirsiniz.

Grafik III, yayın sayısı bakımından dünyadaki yerimizi bize söylüyor: O grafiğe göre, 2010 yılında 28.194 yayınla dünya bilim maratonunda 18. olmuşuz. Hatta, bir yıl önce yayın sayımızın daha düşük olmasına rağmen (2009'da 27.786 imiş) 17. gelmişiz! Londra Olimpiyatları'nda erkekler maratonunda Türk atlet Bekir Kareyel'in 76. olduğunu düşünerek belki bilim maratonundaki

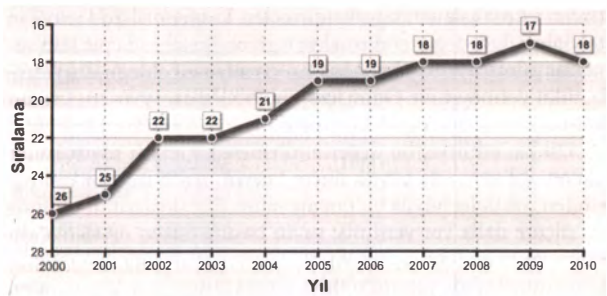
bu dereceyi iyi bulabilirsiniz ama, dünya bilimindeki yerimiz konusunda hemen bir karara varmadan önce bilim maratonuna başka değerlendirme ölçütleriyle de bakmak gerektiğini hatırlatalım. Nitekim, Grafik IV'ten de görüldüğü gibi, yayın sayımız nüfusumuza oranlandığında yerimiz değişiyor ve 18.'likten 45.'liğe düşüyoruz.

Grafik II: Türkiye Kaynaklı Bilimsel Yayın Sayısı, Yıllara Göre: 2000-2010

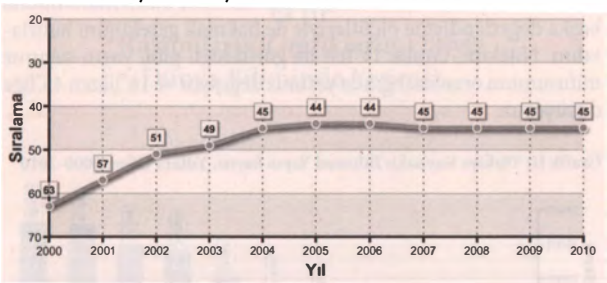

Kaynak: Thomson's ISI Web of Science'tan aktaran TÜBİTAK-ULAKBİM; Kasım 2011 tarihi itibariyle güncellenmiştir (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/BTY60.pdf; 10.10.2102).

Grafik III: Bilimsel Yayın Sayısı Bakımından Türkiye'nin Dünya Sıralamasındaki Yeri: 2000-2010

Kaynak: Thomson's ISI Web of Science'tan aktaran TÜBİTAK-ULAKBİM, Kasım 2011 tarihi itibariyle güncellenmiştir (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/BTY70.pdf; 10.10.2102).

Grafik IV: Milyon Kişi Başına Düşen Bilimsel Yayın Sayısı Bakımından Türkiye'nin Dünya Sıralamasındaki Yeri: 2000-2010

Kaynak: Thomson's ISI Web of Science'tan aktaran TÜBİTAK-ULAKBİM; Kasım 2011 tarihi itibariyle güncellenmiştir (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/BTY70.pdf; 10.10.2012).

O nedenle, bu 18.'lik ve 45.'lik gerçekte ne ifade ediyor ve bilimde dünyadaki gerçek yerimiz nedir, onu tam anlayabilmek için, en azından hem bizden önceki hem de sonraki ülkelerin yayın sayılarına ve bu yayınların aldığı atıf sayılarına bakmak gerekir. Bilemediğimiz bir nedenle TÜBİTAK, web sitesinde bu sayılara yer vermemiş. Onun için bir başka kaynaktan aktardığımız iki tabloya aşağıda yer vereceğiz. Bu tablolar aslında dünyanın bütün ülkelerini (236 ülkeyi) kapsıyor; ama biz burada ilk 100 ülkeye yer vermekle yetineceğiz.

Tablo XVI, 2010 yılına ait ve o yıl içinde basılan yayınlarla (bilimsel makale ve değerlendirmeler, konferanslarda sunulan tebliğler) ilgili değerlendirmeleri veriyor. Bu tabloda yer alan sonuçlar yalnızca 2010 yılında basılan yayınlara ait olduğu için yeterli bir fikir vermeyebilir. Onun için, Tablo XVII'de, 1996-2011 yılları arasını kapsayan 15 yıllık bir dönemin toplu sonuçları verilmiştir.

Dikkat edilirse, bu değerlendirmelerde yayın sayısı kadar alınan atıf sayısı da büyük önem taşıyor; hatta ikincisi birincisinden çok daha büyük bir öneme sahip. Atıf sayılarının yanında iki ölçüte daha yer verilmiş; yayın başına düşen ortalama atıf sayısı ve H endeksi... Her iki ölçüt de yapılan bilimsel yayının bilim dünyasında yarattığı etkiyi, ortaya konan yeni bilgiye bilim dünyasında ne ölçüde önem atfedildiğini gösteriyor. Şimdi lütfen bu iki tabloya dikkatlice bir göz atın ve sonra değerlendirmemizi birlikte yapalım:

Tablo XVI: Yayın Sıralaması: 2010 -Basılan Yayın Sayısına Göre-

Sıra	*Ülke*	*Yıl İçinde Basılan Yayın Sayısı*	*Yıl İçinde Atıf Alan Yayın Sayısı*	*Alınan Toplam Atıf Sayısı*	*Kendi Yayınlarına Yaptıkları Atıflar*	*Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı*	*H Endeksi*
1	ABD		457.642	882.250	490.810	1,75	1229
2	Çin		315.768	215.970	123.274	0,67	316
3	Birleşik Krallık	139.683	123.756	253.482	80.870	1,81	750
4	Almanya		119.216	228.773	79.024	1,76	657
5	Japonya		108.586	132.808	47.188	1,17	568
6	Fransa		87.430	148.995	44.906	1,57	604
7	Kanada		72.092	133.542	33.961	1,72	580
8	İtalya		67.459	118.043	34.849	1,60	515
9	Hindistan		67.501	54.588	22.688	0,76	256
10	İspanya		59.642	96.368	30.466	1,48	412
11	Avustralya		53.838	94.556	27.676	1,60	450
12	Güney Kore		53.734	59.950	18.090	1,08	287
13	Brezilya		43.169	35.474	12.914	0,79	262
14	Hollanda		39.499	96.134	22.995	2,22	509
15	Tayvan		36.055	35.140	11.638	0,94	229
16	Rusya Federasyonu	36.053	35.446	21.512	7.177	0,60	285
17	İsviçre		28.260	73.387	15.379	2,38	506
18	Türkiye				7.008	0,67	176
19	İran		26.619	20.804	10.179	0,76	106
20	Polonya		26.057	23.729	7.777	0,88	258
21	İsveç		25.257	54.567	11.861	2,03	448
22	Belçika		21.978	46.169	10.410	1,95	398
23	Avusturya		15.476	31.879	6.406	1,90	336
24	Danimarka		15.042	38.504	8.111	2,38	373
25	Yunanistan		14.502	21.131	5.051	1,34	228
26	İsrail		14.191	25.330	5.222	1,66	368
27	Çek Cumhuriyeti	14.414	13.790	17.005	5.361	1,18	206
28	Malezya		14.103	9.053	3.923	0,63	106
29	Finlandiya		13.308	25.310	5.781	1,81	330
30	Meksika	13.976	13.326	13.058	3.253	0,93	201

31	Singapur		13.189	23.520	5.423	1,69	218
32	Norveç		12.755	22.401	5.309	1,62	288
33	Portekiz		12.957	16.756	4.620	1,22	199
34	Hong Kong		11.909	17.281	3.563	1,38	248
35	Romanya		10.897	6.254	2.693	0,56	117
36	Güney Afrika	10.832	10.078	14.889	4.507	1,37	198
37	Yeni Zelanda		9.465	15.683	4.197	1,53	247
38	İrlanda		9.499	17.728	3.593	1,73	234
39	Arjantin		9.237	11.783	2.939	1,21	191
40	Tayland		8.621	8.731	2.159	0,96	145
41	Mısır		8.160	6.680	1.713	0,79	115
42	Macaristan		7.542	10.648	2.348	1,34	224
43	Pakistan		6.680	4.862	1.982	0,70	93
44	Ukrayna		6.590	3.473	1.227	0,52	121
45	Şili		6.199	7.429	1.898	1,14	170
46	Suudi Arabistan	5.739	5.460	5.437	1.397	0,95	106
47	Hırvatistan		4.988	4.487	1.085	0,86	118
48	Sırbistan		4.742	3.582	1.201	0,74	42
49	Nijerya		4.371	1.940	557	0,43	75
50	Tunus		4.175	2.623	727	0,59	75
51	Slovakya		4.195	4.043	1.145	0,93	131
52	Kolombiya		4.111	3.554	842	0,83	112
53	Slovenya		4.104	4.697	1.152	1,10	127
54	Bulgaristan		3.293	2.285	609	0,68	121
55	Cezayir		2.798	1.670	423	0,58	68
56	Letonya		2.437	2.236	939	0,90	96
57	Fas		2.091	1.450	390	0,64	84
58	Ürdün		2.006	1.241	275	0,60	66
59	Bangladeş		2.007	1.531	491	0,74	83
60	BAE		1.954	1.439	248	0,70	72
61	Endonezya		1.975	1.839	370	0,91	96
62	Estonya		1.849	3.277	809	1,72	111
63	Vietnam		1.831	2.261	454	1,20	92
64	Venezüella		1.782	1.565	228	0,84	117
65	Küba		1.674	1.088	212	0,62	82
66	Kenya		1.382	2.743	523	1,86	115

67	Beyaz Rusya		1.423	818	185	0,57	90
68	Kıbrıs		1.223	1.445	265	1,12	72
69	Lübnan		1.149	1.326	195	1,05	82
70	İzlanda		1.021	2.709	432	2,43	139
71	Filipinler		1.002	1.533	248	1,45	100
72	Kuveyt		1.015	565	94	0,54	71
73	Peru		842	1.763	228	1,94	92
74	Uruguay		832	978	240	1,12	94
75	Lüksemburg		822	1.162	238	1,34	67
76	Uganda		799	1.648	311	1,96	83
77	Porto Riko		806	1.375	136	1,66	110
78	Litvanya		797	688	141	0,84	76
79	Umman		746	656	88	0,84	52
80	Tanzanya		751	1.336	266	1,72	83
81	Ermenistan		713	1.339	123	1,77	70
82	Etiyopya		719	683	222	0,91	63
83	Sri Lanka		707	675	93	0,90	70
84	Azerbaycan		717	303	63	0,41	36
85	Irak		676	237	44	0,33	31
86	Ermenistan		696	682	227	0,95	90
87	Gana		676	787	147	1,11	61
88	Katar		662	642	127	0,93	39
89	Kamerun		663	784	171	1,14	63
90	Bosna Hersek	652	636	299	66	0,46	36
91	Nepal		507	527	135	0,96	62
92	Kosta Rika		508	929	141	1,75	91
93	Özbekistan		515	260	60	0,49	47
94	Libya		449	109	12	0,23	29
95	Sudan		447	400	131	0,86	45
96	Makedonya		452	369	78	0,80	48
97	Ekvator		397	738	122	1,79	72
98	Suriye		390	399	90	0,99	50
99	Kazakistan		397	162	34	0,41	44
100	Senegal	365	345	431	70	1,18	67

Kaynak: SCImago Journal Rank (SJR) indicators developed from the information contained in the Scopus® database (Elsevier B.V.); (http://www.scimagojr.com/countryrank.php?area=0&category=0&region=all&year=all&order=it&min=0&min_type=it; 15.10.2012).

Sıralamanın yayın sayısına göre yapıldığı 2010 yılına ait Tablo XVI'da Türkiye'nin 18. sırada yer aldığı görülüyor. Bu tablo, TÜBİTAK'ın 2010 verilerini doğruluyor. Ancak bu tabloda yayın sayıları da verildiği için Türkiye'nin yerini daha iyi değerlendirebilme olanağını buluyoruz. Gözümüze çarpan noktaları birlikte not edelim:

Dikkat edilirse, tabloda yer alan ülkeleri dört kümeye ayırmak mümkün: Birinci küme, yıllık yayın sayısı 100.000 dolayında ve bunun üzerinde olan 6 ülkeden oluşuyor: ABD (502.804), Çin (320.800), Birleşik Krallık (139.683), Japonya (130.031), Almanya (113.246) ve Fransa (94.740)...

İkinci kümede, yayın sayısı 40 binlerden başlayıp 70 binlere kadar çıkan 8 ülke yer alıyor: Kanada (77.694), İtalya (73.562), Hindistan (71.975), İspanya (64.985), Avustralya (59.058), Güney Kore (55.546), Brezilya (45.189) ve Hollanda (43.214)...

Üçüncü kümedeyse yayın sayıları 20 binler ve 30 binler dolayında olan 8 ülke yer alıyor: Tayvan (37.436), Rusya Federasyonu (36.053), İsviçre (30.866), Türkiye (30.594), İran (27.510), Polonya (27.060), İsveç (26.842) ve Belçika (23.716)... Burada Türkiye 30 binlere ilk adımını atmış durumda...

Bu kümeden sonraysa, bir kısmı 10 binlerde ama ezici çoğunluğu bu sayının da altında yayın sayısı olan ülkeler yer alıyor... Tabii bizim tablolarımıza almadığımız, yayın sayıları ihmal edilebilecek kadar az olan 136 ülke daha var!

Bu ayrıma bakıldığında Türkiye'nin bilimdeki yeri azımsanmayabilir; ama şimdilik şu kayıtla: İkinci kümedekilerle aramızdaki yayın sayısı farkı azımsanmayacak kadar büyük... Bunların içinde Hindistan, Güney Kore ve Brezilya gibi iddialı ülkeler olduğunu da unutmayalım. Ama asıl kararımızı, son on beş yılın toplu sonuçlarının ve bilim dünyasındaki etkinliğimizin göstergelerinin yer aldığı aşağıdaki üç tabloyu da inceledikten sonra verelim.

Tablo XVII: Yayın Sıralaması: 1996-2010 –Basılan Yayın Sayısına Göre–

Sıra	*Ülke*	*Basılan Yayın Sayısı*	*Atıf Alan Yayın Sayısı*	*Alınan Toplam Atıf Sayısı*	*Kendi Yayınlarına Yaptıkları Atıflar*	*Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı*	*H Endeksi*
1	ABD		4.972.679	100.496.612	46.657.626	20,18	1229
2	Çin		1.833.463	7.396.935	3.937.424	5,66	316
3	Birleşik Krallık	1.533.434	1.392.982	24.535.306	5.911.758	17,42	750
4	Japonya		1.429.881	16.452.234	4.953.600	11,72	568
5	Almanya		1.321.606	20 437.971	5.412.521	15,79	657
6	Fransa		964.320	14.156.535	3.310.129	15,09	604
7	Kanada		748.787	12.187.113	2.406.404	17,55	580
8	İtalya		720.911	9.861.600	2.316.810	14,45	515
9	İspanya		547.858	6.573.014	1.692.724	13,12	412
10	Hindistan		507.792	3.211.864	1.102.880	7,27	256
11	Avustralya		485.249	7.083.995	1.532.649	16,00	450
12	Rusya Federasyonu		476.490	2.456.003	737.059	5,21	285
13	Hollanda	435.083	409.982	7.805.760	1.342.441	20,05	509
14	Güney Kore		422.745	3.344.131	769.396	9,82	287
15	Brezilya		318.294	2.409.214	783.003	9,57	262
16	İsviçre		292.254	6.007.936	848.894	21,77	506
17	Tayvan		301.775	2.391.691	595.815	9,57	229
18	İsveç		292.150	5.410.618	905.907	19,09	448
19	Polonya		259.850	1.853.462	496.520	7,87	258
20	Belçika		224.898	3.621.954	555.562	17,10	398
21	Türkiye			1.380.599	383.421	7,54	176
22	İsrail		177.814	2.898.025	433.162	16,66	368
23	Avusturya		155.111	2.324.954	337.266	16,01	336
24	Danimarka		154.612	3.015.221	452.805	20,42	373
25	Finlandiya		149.390	2.447.743	415.216	17,64	330
26	Yunanistan		135.434	1.350.053	253.006	11,34	228
27	Hong Kong		124.880	1.464.726	232.781	12,79	248
28	Meksika		122.268	1.005.002	221.648	9,49	201
29	Norveç		116.973	1.749.741	294.571	16,63	288
30	Çek Cumhuriyeti		118.930	942.579	233.542	8,82	206
31	İran		117.469	499.322	204.982	7,68	106
32	Singapur		105.665	1.092.233	159.314	11,82	218
33	Yeni Zelanda		95.295	1.309.197	218.297	14,80	247
34	Portekiz		96.937	960.473	198.308	12,14	199
35	Güney Afrika		88.329	862.984	192.386	10,58	198

36	Arjantin		91.056	886.653	200.940	10,56	191
37	Macaristan		86.438	923.883	160.620	11,14	224
38	Ukrayna		88.007	344.658	98.179	3,98	121
39	İrlanda		74.033	974.485	120.487	15,56	234
40	Mısır		63.415	367.134	78.841	6,79	115
41	Romanya		62.975	282.393	71.226	6,04	117
42	Tayland		57.509	442.250	79.112	10,18	145
43	Malezya		53.979	218.280	49.855	7,24	106
44	Şili		48.964	505.589	98.339	12,69	170
45	Slovakya		42.903	296.161	64.999	7,32	131
46	Hırvatistan		40.676	215.609	52.217	5,99	118
47	Slovenya		37.586	285.289	61.086	8,58	127
48	Pakistan		36.650	156.030	47.299	5,54	93
49	Bulgaristan		36.609	246.242	45.286	7,20	121
50	Suudi Arabistan	36.780	35.161	200.216	28.678	6,42	106
51	Nijerya		28.887	120.167	29.905	5,58	75
52	Tunus		25.780	116.113	27.106	6,37	75
53	Kolombiya		22.785	154.079	24.235	10,00	112
54	Venezüella		21.397	160.777	24.663	8,13	117
55	Fas		19.721	116.525	21.795	6,48	84
56	Beyaz Rusya		20.376	92.872	19.398	4,61	90
57	Küba		18.717	93.082	22.445	5,35	82
58	Letonya		17.665	110.063	26.744	8,24	96
59	Cezayir		17.288	71.453	14.240	6,01	68
60	Sırbistan		14.611	31.653	9.694	3,12	42
61	Ürdün		14.477	74.534	11.684	6,38	66
62	Estonya		14.106	150.084	29.699	12,63	111
63	Bangladeş		13.304	80.533	15.521	7,52	83
64	Endonezya		12.776	105.759	11.484	10,36	96
65	Kenya		12.350	153.702	26.812	13,76	115
66	Birleşik Arap Emirlikleri		12.372	68.035	8.154	7,02	72
67	Kuveyt		10.723	69.937	10.457	7,06	71
68	Vietnam		10.676	89.244	12.645	11,18	92
69	Lübnan		9.319	69.103	7.321	8,98	82
70	Filipinler		9.440	103.428	12.077	12,29	100
71	Porto Riko		8.315	111.175	8.834	14,65	110
72	İzlanda		7.736	147.819	14.834	22,31	139
73	Uruguay		7.093	81.838	12.291	13,51	94
74	Lituanya		7.012	51.951	8.018	8,24	76
75	Ermenistan		6.970	50.175	9.441	7,64	90
76	Kıbrıs		6.706	50.519	6.600	11,47	72
77	Peru		5.995	67.623	7.768	13,97	92

78	Ermenistan	6.082	5.939	40.074	5.305	7,67	70
79	Tanzanya	6.059	5.826	66.073	10.895	13,11	83
80	Özbekistan		5.972	21.656	4.290	3,76	47
81	Sri Lanka		5.678	43.827	4.728	9,33	70
82	Umman		5.488	30.617	3.987	6,64	52
83	Kamerun		5.493	43.666	9.192	9,75	63
84	Etiyopya		5.517	42.972	8.738	9,36	63
85	Azerbaycan		5.221	11.749	3.042	2,73	36
86	Uganda		4.948	62.314	10.522	15,73	83
87	Kosta Rika		4.904	64.864	7.778	14,48	91
88	Gana		4.622	37.795	4.686	9,80	61
89	Nepal		4.023	30.325	4.094	9,00	62
90	Zimbabwe		4.260	42.515	4.910	9,61	63
91	Kazakistan		4.107	15.539	2.343	4,10	44
92	Lüksemburg		3.644	31.613	2.795	12,37	67
93	Senegal		3.603	34.151	4.481	9,95	67
94	Moldova		3.630	20.568	4.137	5,83	51
95	Katar		3.286	13.450	1.326	5,07	39
96	Ekvator		3.258	35.482	4.813	13,07	72
97	Irak		3.147	9.345	1.084	4,24	31
98	Makedonya		3.064	17.162	2.839	7,04	48
99	Suriye		2.827	21.004	2.874	9,01	50
100	Trinidad Tobago	2.812	2.644	18.067	1.762	7,79	52

Kaynak: SCImago Journal Rank (SJR) indicators developed from the information contained in the Scopus® database (Elsevier B.V.); (http://www.scimagojr.com/countryrank.php?area=0&category=0&region=all&year=all&order=it&min=0&min_type=it; 15.10.2012)

Son 15 yılın sonuçlarının yer aldığı Tablo XVII'ye göre, yayın sıralamasında üç sıra daha geriye düşüyoruz; yerimiz 21. sırada...

Elbette bazı bilim dallarında daha üst bazılarında da daha alt sıralardayız. Örneğin tıpta 13. sıradayız ama farmakoloji, toksikoloji ve farmasötiklerde 20, nörolojide 25, biyokimya, genetik ve moleküler biyolojide 25, immünoloji ve mikrobiyolojide 28. sıradayız.

Ya da mühendislik bilimlerinde ve matematikte 23. sıradayken malzeme bilimlerinde 21, bilgisayar bilimlerinde 27, kimyada 22. sırada olduğumuz görülüyor. Yer ve gezegen bilimlerinde 28, fizik ve astronomide 29. sıradayız. Bu arada toplum bilimlerinde 19, ekonomide 25, beşerî bilimlerdeyse yine 25. sırada olduğumuzu da belirtelim.

Tablo XVIII: Yayın Sıralaması: 1996-2010 /
-Yayın Başına Düşen Atıf Sayısına Göre-

Sıra	Ülke	Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı	Sıra	Ülke	Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı
1	İzlanda	22,31	51	Brezilya	9,57
2	İsviçre	21,77	52	Tayvan	9,57
3	Danimarka	20,42	53	Meksika	9,49
4	ABD	20,18	54	Etiyopya	9,36
5	Hollanda	20,05	55	Sri Lanka	9,33
6	İsveç	19,09	56	Suriye	9,01
7	Finlandiya	17,64	57	Nepal	9,00
8	Kanada	17,55	58	Lübnan	8,98
9	Birleşik Krallık	17,42	59	Çek Cumhuriyeti	8,82
10	Belçika	17,10	60	Slovenya	8,58
11	İsrail	16,66	61	Letonya	8,24
12	Norveç	16,63	62	Lituanya	8,24
13	Avusturya	16,01	63	Venezüella	8,13
14	Avustralya	16,00	64	Polonya	7,87
15	Almanya	15,79	65	Trinidad Tobago	7,79
16	Uganda	15,73	66	İran	7,68
17	İrlanda	15,56	67	Ermenistan	7,67
18	Fransa	15,09	68	Ermenistan	7,64
19	Yeni Zelanda	14,80	69	**Türkiye**	**7,54**
20	Porto Riko	14,65	70	Bangladeş	7,52
21	Kosta Rika	14,48	71	Slovakya	7,32
22	İtalya	14,45	72	Hindistan	7,27
23	Peru	13,97	73	Malezya	7,24
24	Kenya	13,76	74	Bulgaristan	7,20
25	Uruguay	13,51	75	Kuveyt	7,06
26	İspanya	13,12	76	Makedonya	7,04
27	Tanzanya	13,11	77	Birleşik Arap Emirlikleri	7,02
28	Ekvator	13,07	78	Mısır	6,79

29	Hong Kong	12,79	79	Umman	6,64
30	Şili	12,69	80	Fas	6,48
31	Estonya	12,63	81	Suudi Arabistan	6,42
32	Lüksemburg	12,37	82	Ürdün	6,38
33	Filipinler	12,29	83	Tunus	6,37
34	Portekiz	12,14	84	Romanya	6,04
35	Singapur	11,82	85	Cezayir	6,01
36	Japonya	11,72	86	Hırvatistan	5,99
37	Kıbrıs	11,47	87	Moldova	5,83
38	Yunanistan	11,34	88	Çin	5,66
39	Vietnam	11,18	89	Nijerya	5,58
40	Macaristan	11,14	90	Pakistan	5,54
41	Güney Afrika	10,58	91	Küba	5,35
42	Arjantin	10,56	92	Rusya Federasyonu	5,21
43	Endonezya	10,36	93	Katar	5,07
44	Tayland	10,18	94	Beyaz Rusya	4,61
45	Kolombiya	10,00	95	Irak	4,24
46	Senegal	9,95	96	Kazakistan	4,10
47	Güney Kore	9,82	97	Ukrayna	3,98
48	Gana	9,80	98	Özbekistan	3,76
49	Kamerun	9,75	99	Sırbistan	3,12
50	Zimbabwe	9,61	100	Azerbaycan	2,73

Ama asıl önemlisi, Tablo XVIII ve Tablo XIX'dan görülebileceği gibi, bu sıralamayı "Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı" ve "H Endeksi"ne göre yaptığımızda çok daha geri sıralarda yer alıyor olmamızdır. İlk göstergeye göre, 69., ikinci göstergeye göreyse 37. sıradayız.

Yayın sayısı göreceli olarak yüksek gözüken ülkelerde "Yayın Başına Düşen Atıf Sayısı"nın düşük olmasının o ülkedeki bilimsel düzey konusunda tam bir fikir vermeyeceği ileri sürülebilir. Onun için, ülkenin dünya bilimini etkileme düzeyini daha iyi gösterdiği söylenebilecek olan H endeksine göre yapılan sıralamadaki durumumuz daha önemlidir.

Sıralamayı yayın sayısına göre değil de, "h endeksi"ne göre yaptığımızda 37. sıraya düşmemizin (bkz. Tablo XIX) ne anlama geldiğini irdelemeden önce, galiba, bu endeks hakkında bir açıklamada bulunmak gerekiyor.

Bilindiği gibi, "h endeksi", 2005 yılında fizikçi Jorge E. *Hirsch* tarafından, kendi ifadesiyle, "araştırmacıların bilimsel çıktısını karakterize etmek için" ortaya atılmıştır. Hirsch'e göre "Eğer bir biliminsanının N_p sayıda yayını varsa ve bu yayınlarından 'h' tanesinin her birinin aldığı atıf sayısı 'h' sayısının üzerindeyse, o bilim insanının '*H*irsch-endeksi' 'h'dir." [1] Biliminsanlarının üretkenliğini ve yayınlarının dünya bilimindeki etkisini ölçmeye yarayan ve bütün bilim dallarını da kapsayacak şekilde kullanılmasına başlanan bu endeksin, biliminsanlarının gerçek yetkinlik düzeylerini ortaya koymadığı ya da ancak belirli şartlarda geçerli olabileceği iddiaları yaygındır ve bu iddiaların en azından bazı tekil durumlarda doğruluk payının olduğu da bilinmektedir. Ancak ülkeler arası karşılaştırmalar için bu endeks temel alınarak düzenlenen tablolarda, herhangi bir ülke bazında ortaya çıkabilecek yanılgı payının, ülkeler arası sıralamayı dikkate değer ölçüde değiştirmeyeceği söylenebilir. Onun içindir ki, *bir ülkenin dünya bilimindeki yerini belirlerken*, yayın sayısından çok, bu yayınların bilim dünyasında ya da bununla aynı anlama gelmek üzere bilimin gelişmesinde yarattıkları etkinin çok daha önemli olduğu dikkate alınırsa, atfedilebilecek hatalara rağmen bu endekse göre yapılan sıralamanın salt toplam yayın sayısına göre yapılan bir sıralamadan çok daha anlamlı olduğu da bir gerçektir.

Bu açıklama çerçevesinde tekrar tablomuza dönersek; yayın sayısı sıralamasında bizim önümüzde yer alan 20 ülkenin H-endeksine göre yapılan sıralamada da bizim önümüzde ve şu sırayla yer aldıklarını görürüz: ABD, Çin, Birleşik Krallık, Japonya, Almanya, Fransa, Kanada, İtalya, İspanya, Hindistan, Avustralya, Rusya Federasyonu, Hollanda, Güney Kore, Brezilya, İsviçre, Tayvan, İsveç, Polonya, Belçika.

1. "A scientist has index h if h of his or her Np papers have at least h citations each and the other (Np – h) papers have ≤h citations each." (Hirsch, Jorge E. [2005], "An index to quantify an individual's scientific research output", PNAS-Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 15 Kasım 2005, Cilt 102(46), 16569-16572).

Yayın sıralamasında ardımızda kalan ülkelerden de 16'sının, H-endeksi sıralamasında bizim önümüze geçtiğini görürüz. Bu ülkeler Danimarka, İsrail, Avusturya, Finlandiya, Norveç, Hong Kong, Yeni Zelanda, İrlanda, Yunanistan, Macaristan, Singapur, Çek Cumhuriyeti, Meksika, Portekiz, Güney Afrika ve Arjantin'dir. Bu ülkelerin çoğunun nüfusu Türkiye'nin nüfusunun çok altındadır. Bellidir ki, bunların da çoğunun, yayın sayısı bakımından bizden geriye düşmeleri, nüfus farkı nedeniyledir. Ama görülüyor ki, dünya biliminde bizden daha etkin bir noktadadırlar. Meksika, Güney Afrika ve Arjantin'in de Türkiye'nin önünde olmaları önemlidir; çünkü Türkiye'nin de adının geçtiği "yükselen ekonomiler" kategorisinde, bazı müellifler, bu üç ülkenin adını da saymaktadırlar. Bu, yakaladıkları bilim düzeyini uyguladıkları kararlı politikalarla sürdürürlerse, üç ülkenin de zaman içinde Türkiye'yi çok daha gerilerde bırakma potansiyeline sahip oldukları anlamına gelir.

Bilimdeki yerimizi tam belirleyebilmek açısından ardımızda hangi ülkeleri bırakmışız, tablodan ona da bakmak gerekir. Türkiye'den sonra gelen Şili'nin H-endeksi bizimkine çok yakındır. Ondan sonrasında fark artmaktadır; ama, o ülkelerden önde olmamızın, Türkiye açısından çok da övünülecek bir yanı yoktur.

Tablo XIX: Yayın Sıralaması: 1996-2010 –H Endeksine Göre–

Sıra	Ülke	H Endeksi	Sıra	Ülke	H Endeksi
1	ABD	1229	51	Estonya	111
2	Birleşik Krallık	750	52	Porto Riko	110
3	Almanya	657	53	İran	106
4	Fransa	604	54	Malezya	106
5	Kanada	580	55	Suudi Arabistan	106
6	Japonya	568	56	Filipinler	100
7	İtalya	515	57	Letonya	96
8	Hollanda	509	58	Endonezya	96
9	İsviçre	506	59	Uruguay	94
10	Avustralya	450	60	Pakistan	93
11	İsveç	448	61	Vietnam	92
12	İspanya	412	62	Peru	92
13	Belçika	398	63	Kosta Rika	91
14	Danimarka	373	64	Beyaz Rusya	90

15	İsrail	368	65	Ermenistan	90
16	Avusturya	336	66	Fas	84
17	Finlandiya	330	67	Bangladeş	83
18	Çin	316	68	Tanzanya	83
19	Norveç	288	69	Uganda	83
20	Güney Kore	287	70	Küba	82
21	Rusya Federasyonu	285	71	Lübnan	82
22	Brezilya	262	72	Litvanya	76
23	Polonya	258	73	Nijerya	75
24	Hindistan	256	74	Tunus	75
25	Hong Kong	248	75	Birleşik Arap Emirlikleri	72
26	Yeni Zelanda	247	76	Kıbrıs	72
27	İrlanda	234	77	Ekvator	72
28	Tayvan	229	78	Kuveyt	71
29	Yunanistan	228	79	Ermenistan	70
30	Macaristan	224	80	Sri Lanka	70
31	Singapur	218	81	Cezayir	68
32	Çek Cumhuriyeti	206	82	Lüksemburg	67
33	Meksika	201	83	Senegal	67
34	Portekiz	199	84	Ürdün	66
35	Güney Afrika	198	85	Kamerun	63
36	Arjantin	191	86	Etiyopya	63
37	**Türkiye**	**176**	87	Zimbabwe	63
38	Şili	170	88	Nepal	62
39	Tayland	145	89	Gana	61
40	İzlanda	139	90	Umman	52
41	Slovakya	131	91	Trinidad Tobago	52
42	Slovenya	127	92	Moldova	51
43	Ukrayna	121	93	Suriye	50
44	Bulgaristan	121	94	Makedonya	48
45	Hırvatistan	118	95	Özbekistan	47
46	Romanya	117	96	Kazakistan	44
47	Venezüella	117	97	Sırbistan	42
48	Mısır	115	98	Katar	39
49	Kenya	115	99	Azerbaycan	36
50	Kolombiya	112	100	Irak	31

Ülkemizin dünya bilimindeki yeri konusunda belirli bir açıklığa kavuştuğumuz kanısındayız ama, herhangi bir yanılgıya düşmemek için konuyu bir de üniversitelerimizin dünya bilimindeki yeri açısından ele almakta yarar vardır. Çünkü bir ülkenin üniversitelerinin dünyadaki yeri neyse bilimdeki yeri de odur. Üniversiteleri belirli bir düzeyi tutturamayan ülkelerin bilimde bir geleceklerinin olamayacağı da çok açıktır. Leiden Üniversitesi'nin bilimsel etki ("scientifik impact") ölçümlerine dayanan *2011/2012 dünya üniversiteleri bilimsel başarım ("scientific performans") sıralaması*[2] kanımızca, üniversitelerimizin dünyadaki yeri konusunda bize bir fikir verecektir.

2011/2012 Sıralaması (*Tablo XX*), Leiden Üniversite'nin 25 yılı aşan bibliyometrik değerlendirme deneyimine sahip Bilim ve Teknoloji Çalışmaları Merkezi'nce, *Thomson Reuters' Web of Science* veri tabanında, 2005-2009 döneminde yer alan, beşerî bilimler hariç, bütün bilim dallarındaki yayınlar esas alınarak yapılmıştır. Sıralama için, bir üniversitenin *P* sayıda yayınından yüzde kaçının, en sık atıfta bulunulan benzer yayınların en tepedeki %10'u içinde yer aldığına ($PP_{top\%10}$) bakılmış. Yüzdeler hesaplanırken, ortak yayınlarda pay sahibi üniversiteler dikkate alınmış; üniversite büyüklükleri de 'normal'e indirgenmiştir...

Liste 500 üniversiteyi kapsamaktadır; onun için burada yalnızca, ilk 100 üniversiteye ilişkin verilerle ülkemiz üniversitelerinin dünyadaki yerini anlayabilmemize yarayacak kritik noktalara yer vermekle yetineceğiz.

2. *Leiden Ranking 2011/2012*, http://www.leidenranking.com/ranking.aspx; 15.10.2012.

Tablo XX: Dünya Üniversiteleri Leiden Sıralaması 2011/2012
–İlk 100 Üniversite–

Sıra	Üniversite	Ülke	P	$PP_{top\ \%10}$	Sıra	Üniversite	Ülke	P	$PP_{top\ \%10}$
				%					%
1	MIT		10.465	25,2	51	Univ. Massachusetts - Amherst		3.764	15,3
2	Princeton Univ.		5.763	22,6	52	Univ. Pittsburgh		12.511	15,3
3	Harvard Univ.		33.511	22,5	53	Univ. Rochester		5.658	15,2
4	Rice Univ.		2.635	22,2	54	Imperial Coll. London		11.547	15,2
5	Stanford Univ.		15.032	21,9	55	Baylor Coll. Med		5.899	15,2
6	Caltech		6.569	21,7	56	Univ. Minnesota - Twin Cities		13.773	15,1
7	Univ. California - Santa Barbara		5.265	21,6	57	Univ. South California		8.246	15,1
8	Univ. California- Berkeley		11.713	21,0	58	Hong Kong Univ. Science & Technology		3.568	14,9
9	Carnegie Mellon Univ.		3.577	19,7	59	Univ. Coll. London		13.723	14,8
10	Univ. California - San Francisco		11.166	19,3	60	Brown Univ.		4.971	14,8
11	Yale Univ.		11.147	18,9	61	Vanderbilt Univ.		7.896	14,8
12	Ecole Polytech Fédérale Lausan		4.790	18,8	62	Penn State Univ.		11.888	14,7
13	Univ. Washington – Seattle		16.093	18,6	63	Univ. Dublin Trinity Coll.		2.692	14,7
14	Univ. Chicago		7.788	18,3	64	Univ. Twente		2.614	14,6

15	Georgia Inst Technol.		6.808	18,0	65	Univ. Notre Dame		2.673	14,4
16	Northwestern Univ.		10.177	18,0	66	Univ. Edinburgh		7.128	14,4
17	Columbia Univ.		13.759	17,7	67	Oregon Hlth & Sci. Univ.		4.016	14,3
18	ETH Zurich		8.507	17,6	68	Univ. Utah		7.027	14,3
19	Univ. California - San Diego		12.436	17,6	69	Wageningen Univ. & Res. Ctr.		4.590	14,3
20	Univ. California - Los Angeles		17.158	17,5	70	Univ. Virginia		6.801	14,3
21	Univ. California - Santa Cruz		2.217	17,4	71	Univ. St Andrews		2.283	14,3
22	Univ. Penn		15.262	17,4	72	Univ. Zurich		7.293	14,3
23	Rensselaer Polytech Inst.		2.240	17,4	73	Univ. Bristol		6.671	14,2
24	Univ. Colorado – Boulder		5.439	17,3	74	Erasmus Univ. Rotterdam		6.735	14,2
25	Weizmann Inst. Sci.		3.155	17,2	75	VU Univ. Amsterdam		6.471	14,1
26	Univ. Texas - Dallas		5.690	17,2	76	Pohang Univ. Sci. & Technol.		3.264	14,1
27	Washington Univ. - St Louis		9.738	17,1	77	Univ. Basel		4.263	14,1
28	Duke Univ.		11.664	17,1	78	Univ. Dundee		2.457	14,0
29	Univ. California - Riverside		3.701	17,0	79	Univ. California - Davis		12.201	14,0
30	Univ. Michigan		18.434	16,9	80	Univ. East Anglia		2.072	13,9
31	Univ. Cambridge		14.046	16,7	81	Univ. Geneva		4.971	13,9
32	Univ. Texas - Austin		8.743	16,7	82	Univ. Lausanne		3.430	13,9
33	London Sch Hyg & Trop Med		1.652	16,7	83	Natl. Univ. Singapore		11.838	13,8
34	Boston Univ.		6.704	16,6	84	Eindhoven Univ. Technol.		3.354	13,8

35	Univ. N Carolina - Chapel Hill		1.023	16,6	85	Ludwig-Maximilians-Univ. Münche		8.261	13,8
36	Univ. Oxford		13.919	16,5	86	Stony Brook Univ. - SUNY		4.193	13,8
37	Univ. California - Irvine		7.202	16,5	87	Univ. Toronto		20.966	13,8
38	Johns Hopkins Univ.		16.343	16,5	88	Michigan State Univ.		7.581	13,7
39	Dartmouth Coll		2.761	16,5	89	Rutgers State Univ. New Jersey		6.269	13,7
40	Cornell Univ.		12.867	16,4	90	Albert Einstein Coll. Med.		3.788	13,7
41	Univ. Massachusetts Med Sch.		2.386	16,3	91	Purdue Univ. - Lafayette		8.413	13,6
42	Durham Univ.		3.104	16,2	92	Utrecht Univ.		9.601	13,6
43	NYU		8.312	16,1	93	Univ. Cincinnati		6.017	13,6
44	Emory Univ.		7.154	16,0	94	Tech. Univ. München		6.145	13,5
45	Tech Univ. Denmark		4.287	15,9	95	Arizona State Univ.		5.580	13,5
46	Tufts Univ.		4.312	15,8	96	Stockholm Univ.		3.338	13,5
47	Univ. Maryland - College Park		7.277	15,7	97	Univ. York		3.250	13,5
48	Mt Sinai Sch. Med		3.768	15,4	98	Nankai Univ.		4.211	13,4
49	Univ. Wisconsin - Madison		14.072	15,4	99	Univ. Colorado - Denver		4.912	13,4
50	Univ. Illinois - Urbana-Champai		10.311	15,4	100	Leiden Univ.		6.321	13,3

Kaynak: *Leiden Ranking 2011/2012*, http://www.leidenranking.com/ranking.aspx; 15.10.2012.

İlk 100 içinde ABD'den 64, Birleşik Krallık'tan 11, Hollanda'dan 7, İsviçre'den 6, Almanya'dan 3; İsrail, Danimarka, Hong Kong, İrlanda, Güney Kore, Singapur, Kanada, İsveç ve Çin'den ise birer üniversitenin yer aldığı görülmektedir. İlk 10'da yer alan üniversitelerin tamamı ABD adreslidir. İlk sırayı alan MIT'nin yayınlarında söz konusu oran %25,2 iken 100. sıradaki Leiden Üniversitesi'nin yayınlarında %13,3'tür.

500'ün içinde Türkiye'den de 6 üniversite yer almıştır. Ne var ki, içlerinde en iyi durumda olan ODTÜ 381. sırada yer alabilmiş; diğerleriyse 472 ve sonrasındadır. İlk 100'le bir karşılaştırma yapılabilmesi için bu altı üniversiteye ait verilere de Tablo XXI'de yer verilmiştir. Bu tablodan da görülebileceği gibi, ODTÜ %8,2 "$PP_{top\%10}$" oranıyla 381. sıradadır; Ege Üniversitesi 472 (%5,2), Gazi Üniversitesi 490 (%4,1), Hacettepe Üniversitesi 492 (%4,0), Ankara Üniversitesi 496 (%3,5) ve İstanbul Üniversitesi ise 497. sırada (%3,5)...

Tablo XXI: Leiden Sıralaması'nda Türk Üniversiteleri 2011/2012

Sıra	Üniversite	P	$PP_{top\ \%10}$
			%
381	ODTÜ	2.484	8,2
472	Ege Üni.	2.881	5,2
490	Gazi Üni.	2.952	4,1
492	Hacettepe Üni.	3.919	4,0
496	Ankara Üni.	3.084	3,5
497	İstanbul Üni.	3.945	3,5

İlk 100'de, altı üniversitemizin yayın sayıları mertebesinde yayını olan bazı üniversitelerin de olduğu görülmektedir; ama asıl fark yayınlarımızın aldığı atıf sayılarının mertebesinde; dolayısıyla da bilim dünyasında yaratabildikleri etkinin düze-

yindedir. Bu sıralama "İngilizce yayın" sınırlaması kaldırılarak yapıldığındaysa 6 üniversitemizden ODTÜ'nün altı basamak atlayıp 375. sıraya; Ege Üniversitesi'ninse beş basamak atlayıp 467. sıraya yükseldiği görülmektedir; ama hepsi o kadar.

Leiden Üniversitesi'nin değerlendirmeleriyle yetinmeyip, başka değerlendirmelere de bakılabilir. Ancak sonuç değişmeyecektir. Yapılan sıralamalarda kullanılan ölçütler ya da veri tabanları farklı bile olsa, Türkiye'den ilk 500 içine girebilen üniversiteler sınırlı sayıdadır ve onlar da hep son sıralarda yer almaktadırlar.

Bilimsel yayın sayılarını ve bu yayınların yarattıkları etkiyi dikkate alan bütün bu sıralamalar, öyle sanıyoruz ki, dünya bilimindeki yerimiz konusunda bize yeterince fikir vermektedir. Burada açıkça görmemiz gereken gerçek, dünya biliminde gelişme yörüngelerinin başta ABD olmak üzere 15 kadar ülke tarafından belirlendiğidir. Elbette, Türkiye'den de bilim dünyasında yıldızlaşan biliminsanlarımız vardır; olmuştur. Ancak uluslararası başarı arayışı bireysel düzeye değil de üniversite ölçeğine, oradan da ülke ölçeğine taşındığında, Türkiye'nin bu ülkeler arasında olmadığı görülmektedir.

Türkiye elbette, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana, kurucusunun bilimi, bilimsel düşünceyi merkeze oturtan dünya görüşü ve bu doğrultudaki köktenci atılımlarına borçlu olarak bilimde belirli bir ilerleme kaydetmiştir. Ama bu ilerleme ülkeyi bilime yön veren, bilimdeki gelişmeleri etkileyen ülkeler arasına taşımaya yetmemiştir. Yetebilirdi; çünkü ülkeler sıralamasından da açıkça görülebildiği gibi, bundan 89 yıl önce bilimde Türkiye'den pek farklı bir konumda olmayan bazı ülkeler Türkiye'nin önüne geçmiş ve bilimdeki gelişmeleri etkileyen, o gelişmelere yön veren ülkeler arasına girmeyi başarmışlardır.

Ama, 1940'lı yıllardan bu yana, üniversitesinin zaman zaman siyasi müdahalelerle karartıldığı; temel eğitim sisteminin, yeniden dinsel dogmanın karanlığına itelenmeye çalışıldığı; yürürlüğe konmak istenen bilim (ve teknoloji) politikalarının görünür-görünmez ellerce bir yolu bulunarak sürekli rafa kaldırıldığı; yurtsever kadrolarca bir fırsatı bulunarak yürürlüğe konanların da yine aynı ellerce ya buharlaştırıldığı ya da uygulanırmış gibi yapılıp gerçekte tam aksinin yapıldığı bir ülkenin bilimde başı çeken 15 kadar ülke arasında yer alması beklenemezdi.

Öyle anlaşılmaktadır ki, bu on beş kadar ülkeye yaklaşacak; o kümenin bilimsel verimlilik ve etkililik düzeyini yakalayacak aday ülkeler vardır. Türkiye bundan sonra o ülkeler arasına girebilir mi? Bu sorunun yanıtını da, 2002'den bu yana yaşadığımız siyasi süreci irdelediğimiz XII. Bölüm'de bulmuş olmalısınız.

Kaynakçalar

Kaynakça I / Genel

Adıvar, A. Adnan (1939), *Osmanlı Türklerinde İlim*, Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1991, İstanbul [İlk basım 1939, Paris].

Akşit, Bahattin, Prof. Dr. (1988), "Türkiye'de İslami Eğitim: Osmanlı'nın Son Dönemlerinde Medrese Reformu ve Cumhuriyet'te İmam-Hatip Okulları", Richard, Teper, Editör (1991), *Çağdaş Türkiye'de İslam: Din, Siyaset, Edebiyat ve Laik Devlet*, Sarmal Yayınevi, 1991, İstanbul, s. 99-131.

Akyol, Taha (2010), *Bilim ve Yanılgı*, Doğan Kitapçılık, 2010, İstanbul.

Alpar, Cem, Doç. Dr. (Yayına hazırlayan), *Kadro*, 1932, Cilt 1 (Tıpkı Basım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

Alpar, Cem, Doç. Dr. (Yayına hazırlayan), *Kadro*, 1933, Cilt 2 (Tıpkı Basım), Gazi Üniversitesi İktisadi ve Ticari Bilimler Fakültesi Yayını.

Alpar, Cem, Doç. Dr. (Yayına hazırlayan), *Kadro*, 1933, Cilt 3 (Tıpkı Basım), Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını.

Altunya, Niyazi, Dr. (2010), *Türkiye'de Laiklik ve Din Eğitimi*, 3. Baskı, Ankara (iletişim: 0506 388 55 39).

Arıkan, Zeki (2011), "Evliya Çelebi, Osmanlı'nın en büyüğü, ama keşfi 200 yıl sonra oldu!", *CBT*, 07 Ekim 2011.

Avcıoğlu; Doğan (1968), *Türkiye'nin Düzeni (Dün-Bugün-Yarın)*, Bilgi Yayınevi, Aralık, Ankara.

Aydemir, Şevket Süreyya (1967), *İkinci Adam (İsmet İnönü)*, 2. Cilt: 1938-1950, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Aytemur, Janset Özen (2010), *Türkiye'de Yönetim Düşüncesinin Erken Dönemleri: Sümerbank (1930-1945)*, Libra Kitapçılık Yayıncılık, Mayıs, İstanbul.

Barker, Ernest (1957), *Bizans Toplumsal ve Siyasal Düşünüşü*, Çev. Mete Tuncay, İmge Kitabevi Yayınları, 2. Baskı, 1995 (*Social and Political Thought in Byzantium, from Justinian I to the Last Palaeologus: Passages from Byzantine Writers and Documents*, Clarendon Pres, Oxford).

Bastos, Maria-Ines (1992), "The Interplay of Domestic and Foreign Political Constraints on the Informatics Policy of Brazil", The United Nations University Institute for New Technologies, *Working Papers*, June.

Başgöz, İlhan (1995), *Türkiye'nin Eğitim Çıkmazı ve Atatürk*, TC Kültür Bakanlığı, Başvuru Kitapları, Ankara, s. 180-91.

Baykal, İhsan (1966), *Yaşantılar ve Eğitim: Bir Öğretmenin Anıları*, Yeni Kitap ve Basımevi, Konya.

Bolay, Süleyman Hayri (2011), *Osmanlı Düşünce Dünyası*, Akçağ Yayınları, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, 2011, Ankara.

Boran, Behice (1943), "Sosyal Evrim Meselesi", [*Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Sayı 2, Şubat 1943], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s 279-88.

Boran, Behice (1943), "Sosyolojide Bocalamalar II", [*İnsan*, Sayı 22, Nisan 1943], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/ Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s. 304-08.

Boran, Behice (1962), "Metod Açısından Feodalite ve Mülkiyet II", [*Yön* dergisi, Sayı 51, Kasım 1962], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s. 512-15.

Boran, Behice (1962), "Türkiye'de Burjuvazi Yok Mu?", [*Yön* dergisi, Sayı 39, Eylül 1962], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/ Konuşmalar/Söyleşiler/Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s. 462-66.

Boran, Behice (1965), "Yakın Tarihimizde Yönetici Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz", [*Sosyal Adalet* dergisi, Sayı 15, Haziran 1965.], Sargın, Nihat (Yayına hazırlayan) (2010), *Behice Boran: Yazılar/Konuşmalar/Söyleşiler/ Savunmalar*, Cilt 1, Sosyal Tarih Yayınları, Eylül, İstanbul, s. 565-74.

Boratav, Korkut (1988/....), *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-2009*, İmge Kitabevi, 17. Baskı, Kasım 2012, Ankara.

Bronowski, Jacob (1973), *İnsanın Yükselişi*, Çev. Aykut Göker, V Yayınları, Mayıs 1987, Ankara. Türkçe 2. Baskı, Say Yayınları, 2009, Ankara (*The Ascent of Man*, Little Brown & Co., Boston, 1973).

Bush, Vannevar (1945), "Science-The Endless Frontier: A Report to the President by Vannevar Bush, Director of the Office of Scientific Research and Development", July, United States Government Printing Office, Washington [Bu rapora www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].

Caracostas, Paraskevas ve Ugur Muldur (1998), *Society, The Endless Frontier: A European Vision of research and innovation policies for the 21st century*, Published by the European Commission.

Carey, Henry, C. (1851), *The Harmony of Interests, Agricultural, Manufacturing and Commercial*, Philadelphia: J.S. Skinner, 79 Walnut Street. Office of the Plough, The Loom and the Anvil.

Cauwès, Paul (1878-79), *Précis du cours d'économie politique, professé à la Faculté de droit de Paris, contenant avec l'exposé des principes l'analyse des questions de législation économique*, Larose, 1879, Paris.

Cipolla, Carlo, M. (2001), *Yelken ve Top*, Çev. Aslı Kayabal, Kitap Yayınevi, 2003.

Clinton, William J., President and Vice President Albert Gore, Jr. (1993), "Technology for America's Economic Growth, A New Direction to Build Economic Strength", The White House Office of the Press Secretary, 22 Şubat 1993.

Diamond, Jared (1997, 2003, 2005), Çev. Ülker İnce, *Tüfek, Mikrop ve Çelik: İnsan Topluluklarının Yazgıları* [*Guns, Germs and Steel: The Fates of Human Societies*], TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, 21. Baskı, Kasım 2010, Ankara.

Durgut, Metin Prof. Dr. ve Prof. Dr. Ahmet Şevket Üçer, Aykut Göker (2000), "Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası ve Alınan Sonuçlara İlişkin Tespitler", Türkiye Bilimler Akademisi için Hazırlanan [yayımlanmamış] Rapor, Kasım 2000, Ankara.

Freeman, Christopher (1989), "New Technology and Catching Up", *The European Journal of Development Research: Technology and Development in the Third Industrial Revolution*, Guest Editors: Charles Cooper and Raphael Kaplinsky, Cilt 1, N0 1; Haziran 1989, s. 85-99 (Türkçe çevirisine [Çev. Aykut Göker] www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir.

Şu yolu izleyiniz: http://www.inovasyon.org/Default.asp?offset=68 > :: Haber/ Yorum :: > "New Technology and Catching Up").

Freeman, Christopher (1995), "The 'National System of Innovation' in historical perspective", *Cambridge Journal of Economics*, 19.

Friedel, Robert (2007), *A Culture of Improvement: Technology and the Western Millennium*, Massachusetts Institute of Technology.

Gökalp, Ziya (1923), *Türkçülüğün Esasları*, Varlık Yayınları, 2. Basılış, Temmuz 1955, s. 117-18.

Göker, Aykut (1992), "İşçi Sendikalarının Gündemleri için Bir Ek Madde Önerisi: İş Sürecinde Değişim ve Teknoloji Sorunu", *Petrol-İş '91 Yıllığı*, s. 561-75 (Yeniden gözden geçirilmiş biçimiyle http://www.inovasyon.org/ yazardetay.asp?YazarID=1 adresinde yer alıyor).

Göker, Aykut (1993), *"Serbest Pazar Ekonomisi" Ülkelerinde Sanayi(leşme)-Teknoloji(ye Yetişme) Politikaları ve Devletin Rolü –Bir aykırı model/1980'ler Türkiye'si üzerine irdelemeler–*, T.M.M.O.B. Makina Mühendisleri Odası, Bursa Şubesi, Ocak, MMO Yayın No. 152.

Göker, Aykut (2004), "Pazar Ekonomilerinde Bilim ve Teknoloji Politikaları ve Türkiye", *Teknoloji*, TMMOB 50. Yıl Yayını, Mayıs, Ankara, s. 123-220.

Göker, Aykut (2009), "Sanayide ARGE Faaliyetinin Teşviki ve Özgün Bir Teşvik Kurumu Olarak Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı", Çelik, Tarık ve İlhan Tekeli (Editörler) (2009), *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi II (1961-2007)*, TÜBA, Mayıs, Ankara, s. 443-565 (http://www.inovasyon.org/ yazardetay.asp?YazarID=1 adresinden de ulaşılabilir).

Gönenç, Güney (2011), *Karanlık Zamanların Şarkısı: Üniversitede 40'lı - 50'li Yıllar* , Yeni Umut Yayınları, Ankara.
Grant, Edward (1971), *Orta Çağda Fizik Bilimleri*, Çev. Aykut Göker, V Yayınları, Ekim, 1986, Ankara (*Physical Science in the Middle Ages*, Cambridge Studies in the History of Science, Cambridge University Press, 1977).
Gutas, Dimitri (2002), *Yunanca Düşünce Arapça Kültür / Bağdat'ta Yunanca-Arapça Çeviri Hareketi ve Erken Abbasi Toplumu* [*Greek Thought, Arabic Culture*], Çev. Lütfü Şimşek, Kitap Yayınevi, 2003 Temmuz, İstanbul.
Gürüz, Kemal (2001), *Dünyada ve Türkiye'de Yüksek Öğretim: Tarihçe ve Bugünkü Sevk ve İdare Sistemleri*, ÖSYM Yayınları 2001-4, Ankara.
Güvenç, Bozkurt (2010) *Türk Kimliği: Kültür Tarihinin Kaynakları*, Boyut Yayın Grubu, 2. Basım 2010, İstanbul.
Hamilton, Alexander (1791), *Report on Manufactures*, Communicated to the House of Representatives, 5 Aralık 1791, Scanned January, 2001 from primary sources (www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir).
Hilâv, Selâhattin (1970), "Asya Tipi Üretim Tarzı ve Türkiye Sosyalist Hareketi", *Asya Tipi Üretim Tarzı* (Çev. İrvem Keskinoğlu), Ant Yayınları, Temmuz 1970, İstanbul, s. 10-22.
Hobsbawm, E.J. (1968), *Industry and Empire*, Commissioned by Penguin Books Ltd and first published by Weidenfield&Nicolson 1968; Reprinted in Penguin Books 1990 (*Sanayi ve İmparatorluk*, Çev.Yalçın Gülerman ve Abdullah Ersoy, Dost Kitapevi Yayınları, 1987).
Hoodbhoy, Pervez (1992), *İslâm ve Bilim (Bağnazlığa Karşı Akılcılığın Savaşımı)*, Çev. Eser Birey, Cep Kitapları, 1992 (*Islam and Science: Religious Orthodoxy and the Battle for Rationality*, Zed Books, London, 1992).
İhsanoğlu, Ekmeleddin, Prof. Dr. (2000), "XVI. Yüzyılda Osmanlı Astronomisi ve Müesseseleri"; Çeçen, Kazım, Prof. Dr., Editör (2000), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi*, Omaş Ofset AŞ, 2000, İstanbul, s. 221-26.
İnalcık, Halil (1973), *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)*, Çev. Ruşen Sezer, YKY, Mayıs 2003, İstanbul (İlk baskısı *The ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, Weidenfeld and Nicholson, London, 1973).
İnan, Âfet, Prof. (1963), "Atatürk ve İlim", MSB Araştırma ve Geliştirme (ARGE) Başkanlığı'ndaki Konferansı, 06 Mart 1963, "MSB ARGE Başkanlığı"nın 1963 yılı 33 no.lu yayını, Gnkur. Basımevi; Ankara, s. 1-12.
İnan, Âfet (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
İstiroti, Meri (2012), *Otuz yaşa mektuplar*, Doğan Kitap.
Kaplinsky, Raphael (1989), " 'Technological Revolution' and the International Division of Labour in Manufacturing: A Place for the Third World?", *European Journal of Development Research*, Haziran 1989, Cilt 1, No 1, s. 5-37 (Türkçesi için bkz. " 'Teknolojik Devrim' ve Uluslararası İşbölümünde Üçüncü Dünyanın Yeri", Çev. Aykut Göker, *Mühendis ve Makina*, Ekim 1990, Cilt 31, Sayı 369 ve Kasım 1990, Cilt 31, Sayı 370 ile *Endüstri Mühendisliği*, Ocak 1991, Sayı 11 ve Mart 1991, Sayı 12).
Kaya, Raşit (2012), "Cumhuriyet Kavramı ve Türkiye'de Gelişimi", Ali Haydar Fırat (Derleyen), *Türkiye'nin Cumhuriyeti, Bir Cumhuriyet Sorgulaması*, Tekin Yayınevi, s. 162-68.

Kazancıgil, Aykut (2005), "XIX. ve XX. Yüzyıllarda Türkiye'de Fizik ve Tıbbi Fizik Tarihi ile ilgili Yayınların Notlu Kaynakçası", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt VI, Sayı 2, s. 317-58.
Kıray, Mübeccel (1972), "Türkiye'de Göçten Etkilenen Tarımsal İşletmelerin Yeniden Yapılanışı", Çev. Tülin Kurtarıcı, *Toplu Eserleri 2: Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, Kasım 1998, İstanbul, s. 66-89.
Kıray, Mübeccel B. (1969, 1982), "Toplum Yapısındaki Temel Değişimleri Tarihsel Perspektifi Bugünkü ve Yarınki Türk Toplum Yapısı", *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, Kasım 1999, İstanbul, s. 117-35.
Kıray, Mübeccel B. (1981, 1982), "Toplum Yapısı ve Laiklik", *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, Kasım 1999, İstanbul, s. 232-55.
Kıray, Mübeccel B. (1995, 1996), "Kentleşme ve Yeni Siyasal İslam", *Toplu Eserleri 4: Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, Kasım 1999, İstanbul, s. 342-49.
Kritovulos (1467), *Kritovulos Tarihi: 1451-1467*, Çev. Ari Çokono, Heyamolo Yayınları, Mayıs 2012.
Kurmuş, Orhan (1974), *Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi*, Bilim Yayınları, 2. Basım: Temmuz 1977; İstanbul.
Kuruç, Bilsay (1987), *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi: Büyük Devletler ve Türkiye*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ekim 2012 [Anılan yayınevinin 2. Baskısı], İstanbul.
Küçük, Yalçın (1971), *Planlama Kalkınma ve Türkiye*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
Lerner, Daniel (1958), *The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East*, Second Printing, Glencoe, Ill., Free Press.
List, Friedrich (1841), *The National System of Political Economy*, translated by Sampson S. Lloyd, 1885 (Eserin tamamına www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir).
Marks, John (1983)., *Science and the Making of the Modern World*, Heinemann, Reprinted 1985.
Marx, Karl (1867), *Kapital*, 1. Cilt, Çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 3. Baskı.
McClelland, David, C. (1961), *The Achieving Society*, Princeton, NJ, Van Nostrand.
Medvedev, Zhores (1982), "From Lysenko to Sakharov", *Times Higher Educational Supplement*, 26 Mart 1982, s. 12'den aktaran Marks, John (1983).
Mody, Ashoka (1989), "Strategies for Developing Information Industries", *The European Journal of Development Research: Technology and Development in the Third Industrial Revolution*, Guest Editors: Charles Cooper and Raphael Kaplinsky, Cilt 1, No 1; Haziran 1989, s. 38-59.
"Muhyiddin-i Arabi'den Fahreddin Râzî'ye Mektup / Şeyh Muhyiddin İbn-i Arabi'nin, Rey hatibinin oğlu İmam Fahreddin Râzî'ye yazmış olduğu risâle", Çev. Dr. Adem Akın ve M. Ali Eşmeli, *Yüzakı* dergisi, Mart – Nisan 2005, Sayı 1-2, http://www.ibnularabi.com/mak01.htm (12 Ağustos 2012).
National Academy of Engineering of the National Academies (2004), *The Engineer of 2020: Visions of Engineering in the New Century*, The National Academies Press, Washington, DC.
Ocak, Ahmet Yaşar (2011), *Yeniçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri / Osmanlı Dönemi*, Kitap Yayıncvi, Mayıs 2011, İstanbul.

Ökçün, A. Gündüz (1968), *Türkiye İktisat Kongresi (1923-İzmir): Haberler–Belgeler–Yorumlar*, 2. Baskı, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz (1971), *1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaye*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1971, Ankara.

Ökçün, A. Gündüz, Yayına Hazırlayan (1970), *Osmanlı Sanayi: 1913, 1915 yılları sanayi istatistiki*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, No: 299, 2. Baskı, 1971, Ankara.

Özakıncı, Cengiz (2000), *İslam'da Bilimin Yükselişi ve Çöküşü (827-1107) "Mu'tezile Devrimi"nden "Gazzali Karşı Devrimi"ne*, Otopsi Yayınevi, Ocak 2000.

Özdaş, M. Nimet (2000), *Bilim ve Teknoloji Politikası ve Türkiye*, TÜBİTAK BTP 00/01, Aralık [Bu çalışmaya www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].

Perez, Carlota (1988), "New Technologies and Development", Freeman, Christopher, and Bengt-Åke Lundvall, edts. *Small Countries Facing the Technological Revolution*, Pinter Publishers, London and New York.

Pertev, İbrahim (1918), "Sanayi istatistiki –2– Acı bir netice-elim bir vaziyet", *Sanayi*, Sayı 28, 15 Mart 1334/1918, s. 3-4.'ten aktaran Toprak, Zafer (1977), "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", *Toplum ve Bilim*, Sayı 1, Bahar 1977, s. 92-123.

Porter, Michael E. (1990), *The Competitive Advantage of Nations*, The MacMillan Press Ltd., Tekrar Basım 1991, London and Basingstoke.

Quataert, Donald (1993), *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*, Çev. Tansel Güney, İletişim Yayınları, 1999, İstanbul, s. 29 (Quataert, Donald [1993], *Ottoman Manufacturing in the Age of the Industrial Revolution*, Cambridge University Pres, 1993).

Rae, John (1833), Statement of Some New Principles on the Subject of Political Economy, Exposing the Fallacies of the System of Free Trade, And of some other Doctrines maintained in the "Wealth of Nations", http://www.efm.bris.ac.uk/het/rae/newprin.htm (23 Şubat 2011).

Ronan, Colin A. (1983), *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişimi*, Çev. Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu ve Prof. Dr. Feza Günergun, TÜBİTAK Yayınları, 2003, 3. Basım (*Science: Its History & Development Among World Cultures*, Facts on File, Temmuz 1983).

Roobeek, Annemieke J.M. (1990), *Beyond The Technology Race: An analysis of technology policy in seven industrial countries*, Elsevier Science Publishers, Amsterdam, New York, Oxford, Tokyo.

Şahinkaya, Serdar (2009), *Gazi Mustafa Kemal ve Cumhuriyet Ekonomisinin İnşası*, ODTÜ Yayıncılık, 2. Basım, Kasım 2009, Ankara.

Taymaz, Erol (2001), *Ulusal Yenilik Sistemi: Türkiye İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişim ve Yenilik Süreçleri*, TÜBİTAK/TTGV/DİE, Ankara, Mart.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (1993), *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 154, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2003), *Bir Cumhuriyet Öyküsü: Kadroculari ve Kadro'yu Anlamak*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran, İstanbul.

Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.a), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 1, Ocak 2009, Ankara.
Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.b), *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 2, Ankara.
Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 3, Ocak, Ankara.
Tekeli, İlhan, Prof. Dr. (2007), "Cumhuriyet Öncesinde Üniversite Kavramının Ortaya Çıkış ve Gerçekleştirilmesinde Alınan Yol", Namık Kemal Aras, Emre Dölen ve Osman Bahadır'ın editörlüklerinde, *Türkiye'de Üniversite Anlayışının Gelişimi (1861-1961)*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2007, Ankara, s. 19-51.
Tekeli, Sevim (1975), *Modern Bilimin Doğuşunda Bizans'ın Etkisi*, Kalite Matbaası, Ankara.
Tez, Zeki (2008), *Fiziğin Kültürel Tarihi*, Doruk Yayımcılık.
Tez, Zeki (2008), *Matematiğin Kültürel Tarihi*, Doruk Yayımcılık.
Tezel, Yahya Sezai (2002), *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları İstanbul, Gözden Geçirilmiş 5. Baskı, s. 146'dan aktaran: Şahinkaya, Serdar, Dr. (2008), "1930 Sanayi Kongresi: 'Türkiye Sanayileşmek Mecburiyetindedir'", Türkiye Ekonomi Kurumu'nda yaptığı sunum, 13 Şubat, Ankara [Bu sunuma www.inovasyon.org Sitesi'nden ulaşılabilir].
Timur, Taner (1979), *Osmanlı Toplumsal Düzeni*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ekim 2010, Ankara.
Timur, Taner (1986), *Osmanlı Kimliği*, İmge Kitabevi, Genişletilmiş 5. Baskı, Mayıs 2010, Ankara.
Toderini, Giambattista (1789), Çev. Ali Berktay, *Türklerin Yazılı Kültürü*, Yapı Kredi Yayınları, Şubat 2012, İstanbul.
Tokalak, İsmail (2011), *İslam Ülkeleri Neden Geri Kaldı? İslam Ülkelerinin Ekonomik, Politik, Sosyal Gelişimi*, Gülerboy Yayıncılık, Eylül 2011, İstanbul.
Toprak, Zafer (1982), *Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara.
Toprak, Zafer (2011), "Darwinizmden Ateizme: Türkiye'de Tarih Eğitiminin Evrimi", *Toplumsal Tarih*, Aralık, 2011, Sayı 216, s. 20-32.
Toprak, Zafer (2012), "Antropolojiden Biyolojiye Erken Cumhuriyet'in Doğa Bilimleri", *Toplumsal Tarih*, Şubat, 2012, Sayı 218, s. 22-34.
Toprak, Zafer (2012), *Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji*, Doğan Kitap, Nisan, İstanbul.
Tuna, Serkan, Doç. Dr. (2009), *Dünya Ekonomik Krizine Bir Cevap mı? Türkiye'de Devlet İşletmeciliği ve Sümerbank (1932-1939)*, Derlem Yayınları, Eylül, İstanbul.
TÜBA [2005], *Geçmişten Geleceğe Türk Bilim ve Teknoloji Politikaları*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ocak, Ankara.
Türk Tarih Kurumu (1989), Prof. Dr. Afet İnan'ın Önsöz'üyle, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Tarih Kurumu Basımevi, 1989 Ankara.

Türkcan, Ergun (1996), "Türkiye'de Bilim Politikası", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, Haziran.
Türkcan, Ergun (1998), "TÜBİTAK'ın 35. Kuruluş Yıldönümünde Türkiye'de Bilim Politikası", *TÜBİTAK Bilim ve Teknik*, Ekim.
Türkcan, Ergun (2009), *Dünyada ve Türkiye'de Bilim, Teknoloji ve Politika*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, Ocak, İstanbul.
Uğurlu, Cemil, Dr. (1996), "Atatürk'te Bilimsel Düşünüş", *Bilim ve Teknik*, Kasım (Özgün metin Aykut Göker'in özel arşivinde).
Unat, Yavuz (1999), "Osmanlı Astronomisine Genel Bir Bakış", Eren, Güler (Editör), *Osmanlı*, Cilt 8, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, Ankara, s. 411–20.
Unat, Yavuz (2002), "Tâkiyüddîn ve İstanbul Gözlemevi (Rasathanesi)", Güzel, Hasan Celâl ve Kemal Çiçek, Salim Koca (editörler), *Türkler*, Cilt 11, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, Ankara içinde, s. 277-88.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1943), *Osmanlı Tarihi*, II. Cilt, 7. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1947), *Osmanlı Tarihi*, I. Cilt, 6. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1995.
Yavuz, Hilmi (1983-1996), *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Kitapları, Kasım 1996, İstanbul.
Yenal, Oktay (1999), *Ulusların Zenginliği ve Uygarlığı: Eğitim Boyutu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, III. Baskı, Ekim 2010, İstanbul.
Yenal, Oktay (2001), *Cumhuriyet'in İktisat Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ekim 2010, İstanbul.
Yetkin, Çetin ve Uğur Özen (1991), "Türkiye'de Askeri Müdahaleler ve Amerika", *Milliyet*, 17 Ocak 1991.

Kaynakça II
Türkiye'nin Bilim, Teknoloji, Yenilik ve Sanayi Politikalarına İlişkin Strateji, Politika ve Plan-Program Belgeleri -Tarih Sırasıyla-

1930 *1930 Sanayi Kongresi Raporlar Zabıtlar*; Neşreden: Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti Umum Merkezi, Ankara. Bu rapor ve zabıtlar, 1930 yılında basılmış orijinaline tamamıyla sadık kalınarak Ankara Sanayi Odası tarafından 2008 yılında çoğaltılmıştır.
"*İktisadi vaziyetimize dair Rapor* ['Şakir Kesebir Planı' olarak anılmaktadır]", TBMM Âzasına Mahsus, 1930, Ankara TBMM Matbaası, Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.a), *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 1, Ocak 2009, Ankara, s. 227-559.

1934 "Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ["Raporlar (İktisat Vekâletince Yazılmıştır)" başlığı altında yayımlanarak 17 Nisan 1934'te yürürlüğe konmuştur], Birinci Kânun 1933, Ankara, Başvekâlet

Matbaası, 1933; İnan, Afet (1972), *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

1936 "İkinci Sanayi Planı, 1936", Türk Tarih Kurumu (1989), Önsöz: Prof. Dr. Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyetinin İkinci Sanayi Planı 1936*, Tarih Kurumu Basımevi, 1989 Ankara.

1944-1946 Ekonomi Bakanlığı Sanayi Tetkik Heyeti Başkanlığı (1944), "Memleketimizde kurulması düşünülen makine, madenî eşya ve malzeme sanayi planı hakkında Rapor", Gizli ve hizmete mahsustur, Ekonomi Bakanlığında Toplanan Bakanlıklar Arası Bir Uzmanlar Komisyonunca Hazırlanmıştır [Rapor'un önsözünde belirtildiğine göre, "Uzmanlar Komisyonu" üyeleri plan üzerinde çalışmak üzere, 8.11.1944'te Ekonomi Bakanlığı'nda bir araya gelmişlerdir].

Savaş sonrası için Savaş sırasında hazırlanıp 07 Mayıs 1945'te Hükümet'e sunulan *Beş Yıllık Sanayi Planı* ile ilgili açıklamalar için bkz. Aydemir, Şevket Süreyya (1967), *İkinci Adam (İsmet İnönü), İkinci Cilt: 1938-1950*, Remzi Kitabevi, İstanbul, s. 395-418. Ayrıca bkz. Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 3, Ocak, Ankara. s. 1-5.

1947 "1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı", Tekeli, İlhan ve Selim İlkin (2009.c), *Savaş Sonrası Ortamında 1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı*, Bilge Kültür Sanat, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi: 3, Ocak, Ankara, S. 45-159.

1963 [Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1962),] *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı: 1963-1967*, TOBB Matbaası, 1963; Ankara [Ayrıca bkz. *RG*, 03.12.1962].

1966 OECD (1966), *Proceedings of the Fourth meeting of the National Directors of the Pilot Teams' Project on Science and Economic Development*, DAS/SPR/66.1, Paris, 28th/17th June, 1966.

1966 (?) Karaosmanoğlu, Attila (1966?), *Hızlı Bir Kalkınmaya Bilim ve Teknolojinin Katkısı* [Prof. Ergun Türkcan'ın özel arşivi].

1967 OECD (1967), *'Pilot Teams' Project on Science and Economic Development [Turkey]*, DAS/SPR/67.8, Paris, 1967.

1968 Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1967), *Kalkınma Planı: İkinci Beş Yıl 1968-1972*, Başbakanlık Devlet Matbaası, Kasım 1967, Ankara.

1971 Cooper, Charles (1971), *Danışman Raporu: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu tarafından bilim politikası çalışmaları için hazırlanan teklifler üzerine düşünceler*, 1970 yılı Türkiye'ye Teknik Yardım Programı, Proje No. (70)33, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı Teknik İşbirliği Servisi, CT/6808, 12 Şubat 1971, Paris; Çev. Nurdoğan Dizdaroğlu, TÜBİTAK Bilim Politikası Ünitesi.

1973 Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1973), *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı Üçüncü Beş Yıl 1973-1977*, Başbakanlık Basımevi, 1973, Ankara.

1978 Türkiye İşçi Partisi (1978), *Demokratikleşme için Plan '78-'82*, Aralık, Kent Basımevi, İstanbul.

1979 Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (1979), *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983*, Nisan 1979, Ankara [Ayrıca bkz. *RG*, 09.04.1979].

1983 TC Devlet Bakanlığı (1983), *Türk Bilim Politikası: 1983-2003*, Ekim, Ankara.

1985 İTÜ (1985), *Türkiye İleri Teknoloji Teşvik Projesi Ön Raporu.*

1987 TC Devlet Bakanlığı, Devlet Bakanı M. Tınaz Titiz'in önsözüyle (1987), *Çalışma Dokümanı: Bilim ve Teknoloji Politikası*, Devlet Bakanlığı Yayını, No 22, 2. Baskı, Ağustos, Ankara.

1990 *I. Bilim ve Teknoloji Şûrası'nda Ortaya Çıkan Öneriler (14-16 Mayıs 1990), TÜBİTAK Bülteni*, Cilt 7, Sayı 3, 1990.
Bu önerilerin TÜBİTAK tarafından aynı tarihlerde, ayrı basımı da yapılmıştır: TÜBİTAK (1990), *I. Bilim ve Teknoloji Şûrası (14-15-16 Mayıs 1990)*, TÜBİTAK Yayın-Dağıtım Daire Başkanlığı.

1991 MMO (1991), *Savunma Sanayii Sektör Raporu*, Kasım 1991, MMO Yayın No 149/31.
MMO (1991), *Elektronik Sanayii Sektör Raporu*, Kasım 1991, MMO Yayın No 149/41.

1992 Elektronik Sanayicileri Derneği (ESİD) (1992), *Bilgi Toplumu ve Yarının Teknolojileri Karşısında Türkiye*, ESİD Yayın No 7, Ocak.

1992-2002 TÜBA-TÜBİTAK-TTGV Bilim-Teknoloji-Sanayi Tartışmaları Platformu –BTSTP– Strateji ve Politika Çalışmaları...

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı (1992), *Forum: Toplum-Bilim-Teknoloji*, Katkıda Bulunanlar: Cemil Arıkan, Metin Durgut, Nesim Erkip, Metin Ger, Aykut Göker, Kaya Yazgan ve Semih Yücemen, Eylül 1992 [BTSTP'nin sesini duyurduğu ilk yayın].

BTSTP, Enformatik Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, *Grup Raporu*, Ekim, 1995.

BTSTP, Enformatik Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, *Enformatik Alanında Düzenleyici Kuruluşlar ve Yeni Politikalar*, Ekim, 1995.

BTSTP, İleri Malzeme Alanına Yönelik Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu, *Türkiye İçin Strateji ve Politika Önerileri*, Eylül, 1995.

BTSTP, Genetik-Gen Mühendisliği-Biyoteknoloji Alanına Yönelik Politikalar Çalışma Grubu, *Türkiye için Moleküler Biyoloji-Gen Teknolojisi-Biyoteknoloji Alanına Yönelik Politika Önerisi*, Ekim, 1995.

BTSTP, Araştırma-Geliştirme ve Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Teşvikine Yönelik Politikalar Çalışma Grubu, *Araştırma-Geliştirme Sistemi; Yapısı ve Çerçevesi*, Mart, 1996.

BTSTP, Avrupa Birliği'nin Bilim-Teknoloji-Mühendislik Alanlarına İlişkin Akreditasyon Kural ve Kurumları Çalışma Grubu, *Yükseköğretimde Kalite Yönetimi Alt Grubu Raporu*, Şubat, 1996.

BTSTP, Çevreye Karşı Duyarlı Teknolojiler Alanına Yönelik Politikalar Çalışma Grubu, *Grup Raporu*, Mart, 1996.

BTSTP, *[Platform'un] 1996 Yılı Değerlendirme Toplantıları [Sonuç Raporu]*, Şubat, 1997.

BTSTP, *Enerji Teknolojileri Politikası Çalışma Grubu Raporu*, Mayıs, 1998.

BTSTP, *Temiz Üretim-Temiz Ürün: Çevre Dostu Teknolojiler Çalışma Grubu Sanayi Sektörü Raporu*, Ekim, 1999.

BTSTP, *Temiz Üretim-Temiz Ürün: Çevre Dostu Teknolojiler Çalışma Grubu Ulaştırma Sektörü Raporu*, Temmuz, 2002.

BTSTP, *Deniz ve Denizaltı Kaynaklarından Yararlanma Teknolojileri Çalışma Grubu'nun Raporları*:

Prof. Dr. Demir Altıner'in (TÜBİTAK Yer, Deniz ve Atmosfer Bilimleri Araştırma Grubu Yürütme Sekreteri) genel koordinatörlüğü ve Prof. Dr. Emin Özsoy'un (ODTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü) genel raportörlüğünde yürütülen çalışmalar sonunda, bir *Yönetici Özeti* (Aralık, 2001) ve yedi alt grup raporu hazırlanıp yayımlanmıştır:

Deniz Jeolojisi ve Jeofiziği Araştırmaları ve Depremsellik Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Prof. Dr. Aral Okay [İTÜ Avrasya Yerbilimleri Enstitüsü]), Mayıs, 2001;

Deniz Kirliliğinin Önlenmesi Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Prof. Dr. Orhan Uslu; Raportör: Doç. Dr. Filiz Küçüksezgin [Her ikisi de DEÜ Deniz Bilimleri ve Teknolojisi Enstitüsü'nden]), Temmuz, 2001;

Deniz Canlı Kaynakları Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Prof. Dr. Ferit Bingel; Raportör: Doç. Dr. Ali Cemal Gücü [Her ikisi de ODTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü'nden]), Eylül, 2001;

Seyir ve Seyir Emniyeti Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Tuğamiral Nâzım Çubukçu [Seyir, Hidrografi ve Oşinografi Dairesi Başkanı]; Raportör: Dz. Alb. Zeki Menge [Aynı Dairede Seyir Şb. Md.]), Şubat, 2002;

Deniz ve Denizaltı Enerji Kaynakları, Maden ve Endüstriyel Hammaddeler Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Prof. Dr. Namık Çağatay; Raportör: Yrd. Doç. Dr. Nilgün Okay [Her ikisi de İTÜ Jeoloji Mühendisliği Bölümü'nden]), Mart, 2002;

Ekosistem ve İklimsel Değişim Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Prof. Dr. Emin Özsoy; Raportör: Prof. Dr. Temel Oğuz [Her ikisi de ODTÜ Deniz Bilimleri Enstitüsü'nden]), Mart, 2002;

Bütünleşik Kıyı Yönetimi Alt Grubu Raporu (Koordinatör: Prof. Dr. Erdal Özhan [ODTÜ İnşaat Mühendisliği Bölümü]; Raportörler: Dr. Hayri Deniz [Tarım ve Köyişleri Bakanlığı] ve Yrd. Doç. Dr. Tuncay Kuleli [ÇÜ Su Ürünleri Fakültesi]), Mayıs, 2002.

1993 TÜBİTAK (1993), *Türk Bilim ve Teknoloji Politikası: 1993-2003*, Ankara.

1994 [İTÜ tarafından 4-5 Kasım 1994'te düzenlenen] *Türkiye Üniversite-Sanayi İşbirliği Birinci Şurası: Üniversite-Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi, Strateji Tasarımı ve Uygulama Modelinin Ortaya Konulması Alt Komisyonu Raporu*, TÜBİTAK BTP 94/02, Haziran, 1994.

1994-1997 *TÜBİTAK Bilim ve Teknoloji Politikaları Daire Başkanlığı'nca Yapılan Strateji ve Politika Çalışmaları*:

TÜBİTAK (1994/01), *Rekabet Öncesi Araştırma*, TÜBİTAK BTP 94/01, Mart 1994.

TÜBİTAK (1995/03), *Havacılıkta Bilim-Teknoloji-Sanayi Politikaları: Türkiye için Öneriler*, TÜBİTAK BTP 95/03, Ekim 1995.

TÜBİTAK (1996/01), *Bilim ve Teknoloji Yönetim Sistemleri: Ülke Örnekleri ve Türkiye*, TÜBİTAK BTP 96/01, Mayıs 1996.

TÜBİTAK (1996/02), *Bilim ve Teknoloji Politikasında Yeni Yaklaşım: Ülkemizde Kaydedilen Gelişmeler ve Yapılması Gerekenler*, TÜBİTAK BTP 96/02, Temmuz 1996.

TÜBİTAK (1994, 1996/03), *Esnek Üretim/Esnek Otomasyon Sistem ve Teknolojileri*, TÜBİTAK BTP 96/03, Birinci Baskı: Eylül 1994; Gözden Geçirilmiş Yeni Baskı: Ekim 1996.

TÜBİTAK (1996/05), *Yüksek-Hız Trenleri: Sistem ve Teknolojileri*, TÜBİTAK BTP 96/05, Kasım 1996.

TÜBİTAK (1997/02), *[Türkiye'de] Kamu Araştırma-Geliştirme (AR-GE) Kuruluşları: Bilgi Derleme ve Değerlendirme Çalışması*, TÜBİTAK BTP 97/02, Mart 1997.

TÜBİTAK (1997/03), *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası ve TÜBİTAK'ın Misyonu*, TÜBİTAK BTP 97/03, Mayıs 1997.

1995 Yüksek Planlama Kurulu'nca VII. Beş Yıllık Plan Döneminde Öncelikle Ele Alınması Öngörülen Temel Yapısal Değişim Projeleri Kapsamındaki *Bilim ve Teknolojide Atılım Projesi Çalışma Komitesi Raporu* (24 Şubat 1995) *ve Ekleri*: *"TÜBİTAK'ın VII. Beş Yıllık Plan Stratejisine ilişkin Görüşleri"; "TÜBİTAK'ın Eğitim ve Öğretim Reformu Konusundaki Yaklaşım Çerçevesi ve Görüşleri"*, TÜBİTAK BTP 95/02, Nisan 1995 (II. Baskı: Nisan 1996).

1996- 2004 *Bilişimde Dört Rapor*:

Türkiye Bilişim Vakfı Türkiye Bilişim Stratejisi Çekirdek Grubu (1996), *Türkiye Bilişim Strateji leri Çalışma Raporu.*

Türkiye Bilişim Vakfı (1998), *Türkiye Bilişim Strateji leri Genel Denge Modeli Araştırması.*

Bilişimde ARGE Çalışma Grubu Raporu (2002), *"Bilgi Toplumuna Doğru", Türkiye Bilişim Şûrası* (10-12 Mayıs 2002, Ankara) *Sonuç Raporu* içinde, s. 533-50.

Bilişimde ARGE Çalışma Grubu Raporu (2004), "Bilgi Toplumuna Doğru", Türkiye 2. Bilişim Şûrası (10-11 Mayıs 2004, Ankara) *Sonuç Raporu* içinde, s. 415-42.

1997 TÜBİTAK (1997), *Türkiye'nin Bilim ve Teknoloji Politikası*, TÜBİTAK BTP 97/04, Ağustos.

1999 *Türkiye Bilgi Toplumu 2010: TUENA / Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı Sonuç Raporu*, Proje Koordinatörü: TC Ulaştırma Bakanlığı; Proje Yürütücüsü: TÜBİTAK-BİLTEN; Kabul Tarihi: Temmuz 1999.

Türkiye Bilgi Toplumu 2010: TUENA / Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Ana Planı, Proje Koordinatörü: TC Ulaştırma Bakanlığı; Proje Yürütücüsü: TÜBİTAK-BİLTEN, Ocak 2000

(TUENA ve TUENA'yı hazırlayabilmek için yapılan bütün çalışmaların raporlarına www.inovasyon.org/html/TUENA.Endeks.htm adresinden ulaşılabilir).

2004 *Bilim ve Teknoloji Politikaları Çalışma Grubu Raporu* (2004), *2004 Türkiye İktisat Kongresi*, 7 Mayıs 2004; İzmir.

TÜBİTAK (2004), *Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikaları 2003-2023 Strateji Belgesi*, Versiyon 19, 2 Kasım 2004 (www.tubitak.gov.tr adresinden ulaşılabilir [09.07.2012]).

2005 TÜBA (2005), *Temel Bilimler Öngörü Çalışması*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Sayı: 9.

TÜBA (2005), *Moleküler Yaşam Bilimleri ve Teknolojileri Öngörü Çalışması: 2003-2023*, Türkiye Bilimler Akademisi Raporları Sayı: 11.

2005-2006 *Orta Vâdeli Program (2006-2008)*, *RG*, 31.03.2005, Mükerrer Sayı. *Dokuzuncu Kalkınma Planı*, *RG*, 01.07.2006, Mükerrer Sayı.

2006 Ulusal İnovasyon Girişimi (UİG) (2006), *İnovasyon Çerçeve Raporu: Toplumsal Refah İçin inovasyon*, 18 Ekim.

Kaynakça III
Türkiye'nin Bilim, Teknoloji, Yenilik ve Sanayi Politikalarını Etkileyen Uluslararası Anlaşma ve İlişkilerle İlgili Belgeler
-Tarih Sırasıyla-

Truman Doctrine: President Harry S. Truman's Address before a Joint Session of Congress, March 12, 1947, http://avalon.law.yale.edu/20th_century/trudoc.asp (30.7.2012).

Marshall Plan Speech [by George C. Marshall at Harvard University, June 5, 1947], http://www.marshallfoundation.org/library/doc_marshall_plan_speech.html (13.8.2012).

http://www.marshallfoundation.org/library/MarshallPlanSpeech.html (13.8.2012).

The Marshall Plan (1947),

http://www.america.gov/st/washfile-english/2005/April/200504291439291CJsamohT0.6520502.html#ixzz227eyl1ZF (31.7.2012).

The Marshall Plan (European Recovery Act / Law Establishing the Marshall Plan / Act of April 3, 1948), http://www.marshallfoundation.org/library/documents/Marshall_Plan/Reports/Foreign_Assistance_Act_of_1948.pdf (13.8.2012).

[*Barker Raporu*] / Economic Mission to Turkey (1951), *The Economy of Turkey: An Analysis and Recommendations for a Development Program*: report of a mission sponsored by the International Bank for Reconstruction and Development in collaboration with the Government of Turkey, Johns Hopkins Press: published for the IBRD, 1951. Türkçesi için bkz. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankası (1951), *Türkiye Ekonomisi: Kalkınma Programı İçin Tahlil ve Tavsiyeler*, Akın Matbaası, Ankara.

Dünya Ticaret Örgütü (WTO) Kuruluş Anlaşması / Uruguay Turu Nihai Senedi, RG, 25 Şubat 1995, Mükerrer Baskı
[Anlaşmanın ABD'ye sağladığı yarar hakkında:]
OSTP (1997), "Significant Accomplishments in Science and Technology Policy", http://www.whitehouse.gov/WH/EOP/OSTP/html/initiatives.html (30.09.1997).
MAI - Multilateral Agreement on Investment (1995 [Müzakerelerin başladığı tarih]), http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm (13.8.2012).
[Anlaşmanın geldiği nokta hakkında:] Baş, Hüseyin (1998), "MAI Öldü, Ama...", *Cumhuriyet*, 14 Kasım 1998.

Kaynakça IV
Türkiye'de Kurulu Sanayinin Profili / Bilim ve Teknolojide Dünyadaki Yerimiz...

Cumhuriyet Dönemi Sanayi Tarihimizden Kesitler, Anılar... Durum Tespitleri, Çözümleme, Yorum ve Değerlendirmeler...

Akarsoy, Tülay Altay (2002-10), *"Otomotiv Sanayii" ile ilgili Bütün Araştırmaları*: http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=2
Akarsoy, Tülay Altay (2011), "Gerçekçi bir Bakış Açısından Türkiye Otomotivde Ne Yapabilir", http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=2 (*CBT*'nin 11, 18 ve 25 Şubat 2011 tarihli sayılarında "Politik Bilim" köşesinde, Aykut Göker'in konuyla ilgili sorularına verdiği yanıtlar biçiminde de yayımlanmıştır.)
Akarsoy, Tülay Altay (2011), "Sel Gider Kum Kalır: Otomotiv Sektörü Stratejisi 2011-2014 Üzerine Görüşler", http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=2 (*CBT*'nin 06 ve 13 Mayıs 2011 tarihli sayılarında "Politik Bilim" köşesinde, Aykut Göker'in konuyla ilgili sorularına verdiği yanıtlar biçiminde de yayımlanmıştır.
Akyos, Müfit (2012), "TÜBİTAK Yasası değişiyor: Pazara yakın durmak", *CBT*, 27 Nisan 2012.
Albayrak, Barış ve İlke Aydıncak, Yücel Gürses, İ. Evrim Dizemen, A. Bahar Haser [ODTÜ Havacılık Mühendisliği Bölümü] (2000), "Tayyareden' 'Uçak'a: Bir Montaj Öyküsü I ve II", *Mühendis ve Makina*, Cilt 41, Sayı 491, Aralık 2000 ve Cilt 42, Sayı 492, Ocak 2001.
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2012/a), "Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Bilgi Notu", http://www.sanayi.gov.tr/ServiceDetails.aspx?dataID=107&catID=305&lng=tr; 21.9.2012.
Bilim, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2012/b), "Ar-Ge Merkezleri Hakkında Bilgi Notu", http://sagm.sanayi.gov.tr/DocumentList.aspx?catID=244&lng=tr; 21.9.2012.
BTSO (2012), *Bursa'daki 250 Büyük Firma Araştırması: 2011 Yılı Sonuçları*, BTSO Yayınları, Bursa.

Ceyhun, Yurdakul (Baskıya Hazırlayan) (1997), *Fikret Yücel'in Anıları*, Genişletilmiş 2. Baskı, 2006, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını.
Ceyhun, Yurdakul (Derleyen) (2006), *Geçmişten Bugünlere: Anılar, Görüşler, Söyleşiler*, TMMOB Elektrik Mühendisleri Odası Yayını, Aralık, Ankara, 2 Cilt.
DİE (1973), *Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı*, DİE Yayını, Ankara.
DSİ (2012), "Tarihçe", http://www.dsi.gov.tr/kurumsal-yapi/hakkimizda (25.3.2012).
Eyyuboğlu, Halil, T., Dr. (1991), "2000'li Yıllar ve Telekomünikasyon", *M.M.O. 1991 Sanayi Kongresi*, "Türkiye'de Telekomünikasyon Sanayileri (Sorunlar/ Çözümler/Gelişme Dinamikleri)" konulu Yuvarlak Masa Toplantısı'nda Yaptığı Sunuş, 20 Eylül 1991, Ankara.
Göker, Aykut (2011), "Günümüz Koşullarında Sanayi ve Teknoloji Planlamasında İki Çıkmaz Sokak...", Ankara Üniversitesi SBF Kamu Yönetimi Araştırma ve Uygulama Merkezi ile Mülkiyeliler Birliği'nin düzenlediği *21. Yüzyılda Planlamayı Düşünmek Kurultayı*, "Sanayi ve Teknoloji Planlaması" konulu oturumunda sunulmuştur, 13-14 Mayıs 2011, Ankara (http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=1 adresinden de ulaşılabilir).
İSO (2012), *Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu 2011*, İSO Yayınları, Ağustos, İstanbul.
Karayolları Genel Müdürlüğü, "Tarihçe" ve "Dün, bugün, yarın..."; http://www.kgm.gov.tr/Sayfalar/KGM/SiteTr/Kurumsal/Tarihce.aspx (25.3.2012).
Kiper, Mahmut (2004) (Derleyen), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -I*, TMMOB Yayını, Nisan, Ankara.
Kiper, Mahmut, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü (2006) (Derleyenler), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -II*, TMMOB Yayını, Mayıs, Ankara.
Kiper, Mahmut, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü (2008) (Derleyenler), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -III*, TMMOB Yayını, Mayıs, Ankara.
Kiper, Mahmut, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü (2010) (Derleyenler), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -IV*, TMMOB Yayını, Nisan, Ankara.
Kiper, Mahmut, Nadir Avşaroğlu ve Orhan Örücü (2012) (Derleyenler), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -V*, TMMOB Yayını, Nisan, Ankara.
Küçükkiremitçi, Oktay (2012), "İmalat Sanayi ve Ana Sektörlerinin Performans, Yapısal ve Mekânsal Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi", Türkiye Kalkınma Bankası AŞ Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü (2012), *Türkiye İmalat Sanayiinin Analizi* (2005-2010 Dönemi, 22 Ana Sektör İtibariyle), TKB Yayını, Ankara, s. 1-46.
Münir, Metin (2010), "Nükleerde Kore örneği", *Milliyet*, 19 Şubat 2010.
Nahum, Jan (2000), "Üçüncü Teknoloji Kongresi Açılış Paneli'ndeki Sunuşu", *TÜBİTAK, TTGV, TÜSİAD III. Teknoloji Kongresi Bildirileri*, 11 Eylül 2000, İstanbul, s. 64-102.
Nahum, Jan (2001), TTGV, *DESTEKnoloji Sohbetleri*, 9 Ağustos, İstanbul.
Nahum, Jan (2007), "Esas olan yaratmaktır", *Bilgi Çağı*, Şubat 2007.
Nahum, Jan (2008), "Otomotiv Sanayiinde İnovasyon ve Tasarım", *İso Vizyon Toplantıları*, 7 Ekim 2008, İstanbul.

Nahum, Jan (2009), "Artık bir adım öteyi düşünme zamanı geldi", Özlem Yüzak'ın kendisiyle yaptığı söyleşi, *Cumhuriyet*, 30 Kasım 2009.
Nahum, Jan (2011), "Yerli Otomobil / Türk Malı Otomobil", Haber Türk'te Fatih Altaylı'nın Teke Tek Programında kendisiyle yaptığı söyleşi, 4 Ekim 2011,
http://www.habergo.com/video.php?id=3269&title=haber-turk-fatih-altayli-teke-tek-konuklar-nihat-ergunjan-nahum-turk-mali-otomobil-konusu-full-tekrar-izle-video-04102011 (29.7.2012).
Por, Raşit, Yük. Müh. Ön. Yzb. (1983), *Kayseri Hava İkmal Bakım Merkezi Komutanlığı Tarihçesi*, Haziran 1983, Kayseri, Raşit Por'un Özel Arşivi.
Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (1973), *50 Yılda Türk Sanayii*, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayını, Ankara.
Sanır, Arslan Bekir (2011), *Türk Otomotiv Sanayii: Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Yazılanlar, Belgeler ve Yorumlar*, Bölüm 1: 1964 Yılı ve Öncesi, Ankara.
Sanır, Arslan Bekir (2012), *Türk Otomotiv Sanayii: Kuruluş ve Gelişim Sürecinde Yazılanlar, Belgeler ve Yorumlar*, Bölüm 2: *1964 Yılı Sonrası*, Ankara.
Sümerbank (1973), *Cumhuriyetin 50. Yılında Sümerbank: 1933-1973*, Sümerbank Yayını, Ankara.
TCDD (2012), "Tarihçe", http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267 (31.7.2012).
TÜLOMSAŞ (2003), "Tarihçe", http://www.tulomsas.com.tr/main.php?kid=67 (31.7.2012).
Uras, Güngör (2012), "KİT'ler ölmüş ağlayanı yok", *Milliyet*, 25 Temmuz 2012.
Uras, Güngör (2012), "Sanayi üssü Bursa'nın ihracatı 11,7 milyar dolar ithalatı 11,9 milyar dolar", *Milliyet*, 19 Temmuz 2012.
Yavuz, İsmail [Uçak Mekanik Sistemler Öğretmeni, TUSAŞ-Eğitim Merkezi] (2012), "1923'ten 2011'e Türkiye'de Uçak İmalat Tarihi", Kiper, Mahmut (2012) (Derleyen), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -V*, TMMOB Yayını, 2012, Ankara.
Yıldız, Arzu ve İsmail Yavuz ve Mahmut Kiper (2012), "Türk Havacılık Tarihinin 100 Yıllık Seyir Defteri: Mehmet Kum", Kiper, Mahmut (2012) (Derleyen), *Mühendislik Mimarlık Öyküleri -V*, TMMOB Yayını, 2012, Ankara.
Yücaoğlu, Erkut, Dr. (2000), "Üçüncü Teknoloji Kongresi Açılışındaki Sunuşu", *TÜBİTAK, TTGV, TÜSİAD III. Teknoloji Kongresi Bildirileri*, 11 Eylül 2000, İstanbul, s. 15-16.
Yücel, Fikret; Dr. (2000), "Üçüncü Teknoloji Kongresi Açılışındaki Sunuşu", *TÜBİTAK, TTGV, TÜSİAD III. Teknoloji Kongresi Bildirileri*, 11 Eylül 2000, İstanbul, s. 18-22.
Ziylan, Aytekin, E. Mu. Tuğgeneral (2004), "M. Hacim Kamoy: Türk Savunma Sanayiinin Duayeni ve ...", http://www.inovasyon.org/yazardetay.asp?YazarID=9 (Kısaltılmış olarak *CBT*'nin 11 Aralık 2004 tarihli 925. sayında yer aldı).

Kaynakça V
Karşılaştırmalar için Başvurulan Uluslararası Kuruluş Raporları vb.

European Commission (2011), *The 2011 EU Industrial R&D Investment Scoreboard*, European Commission's Joint Research Centre (JRC) - Institute for Prospective Technological Studies (IPTS) and the Directorate General for Research and Innovation.

Hirsch, Jorge E. (2005), *"An index to quantify an individual's scientific research output", PNAS- Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 15 Kasım 2005, Cilt 102(46), 16569-16572.

Jane's All the World's Aircraft: 1941, Thirty-First Year of Issue, Compiled and Edited by Leonard Bridgman, Issued June, 1942, London, Sampson Low, Marston & Company, Ltd.

Leiden Ranking 2011/2012, http://www.leidenranking.com/ranking.aspx; 15.10.2012.

OECD (2002), *Frascati Manual 2002: Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*, 11 Aralık 2002.

OECD (2011), *OECD Science, Technology and Industry Scoreboard 2011.*

OECD (2012.a), *OECD Science, Technology and Industry Outlook 2012.*

OECD (2012.b), Data extracted on 29 Oct 2012 22:40 UTC (GMT) from *OECD.StatExtracts.*

SCImago Journal Rank (SJR) indicators developed from the information contained in the Scopus® database (Elsevier B.V.);
(http://www.scimagojr.com/countryrank.php?area=0&category=0&region=all&year=all&order=it&min=0&min_type=it; 15.10.2012).

Thomson's ISI Web of Science'tan aktaran TÜBİTAK-ULAKBİM; Kasım 2011 tarihi itibariyle güncellenmiştir. (http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/BTY70.pdf; 10.10.2012).

Ulusal Bilim, Teknoloji ve Yenilik İstatistikleri, TÜİK'ten aktaran TÜBİTAK, http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/istatistikler/BTY01.pdf (9.11.2012).

Kaynakça VI
Günümüz Türkiye'sinde Eğitim, Bilim, Teknoloji ve Sanayi Politikalarının Oturduğu Toplumsal Çerçeve Bağlamında "İslami Sermaye", "Cemaat" ve Siyasi İktidar İlişkileri...

Alaton, İshak (2012), "TÜSİAD'da 30 Yaşında Dinozorlar Var", Aktaran: *Esnaf Bülteni*, 05 Ocak 2012;
http://www.esnafbulteni.com/haber_detay.php?haber_id=12082

Başak, Solmaz ve Ümit İzmen (2010), "Prof. Ayşe Buğra ile [mevcut sermaye grupları ile ilgili olarak] yaptıkları röportaj", *TÜSİAD Görüş* Dergisi, Ekim 2010, Sayı: 64.

Bulaç, Ali (2010), "Ed din' olan din" http://www.ozgundurus.com/Yazar/Ali-Bulac/ED-DIN-OLAN-DIN.php; 22.11.2010.
Bulaç, Ali (2012), "İslamcılık nedir?", *Zaman*, 21 Temmuz 2012.
Bursalı, Orhan (2012), "Bilim ve Siyaset" başlıklı köşe yazılarından AKP-Cemaat arasındaki iktidar çatışmasını konu alanlar, *Cumhuriyet*, 2011 Kasım başından 2012 Aralık sonuna kadar olan dönem; http://orhanbursali.blogspot.com/
Dumanlı, Ekrem (2012), "Cemaat değil, camia", *Zaman*, 20 Şubat 2012.
Erçel, Gazi (2011), "Bağımsız kurumlara elveda", http://www.haberturk.com/yazarlar/gazi-ercel/661713-durgunluk-kaosu (22 Ağustos 2011).
Evin, Mehveş (2012), "Zerdüşt", *Milliyet*, 22.10.2012.
Saydam, Ali (2012), "Koç, Gözde (Ülker Grubu) işbirliğinin anlamı üzeri *Yeni Şafak*, 21 Aralık 2012.
"Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu 23. Toplantısı Açılış Konuşması (27 Aralık 2011)",
http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files//BTYPD/btyk/23/BTYK23_Basbakan_Konusma.pdf (13.3. 2012).
Sönmez, Mustafa (2010), "Anadolu Sermayesi Değil, İslami Sermaye", *Cumhuriyet*, 13.10.2010.
Sönmez, Mustafa (2012), "AKP Rejiminin İnşaat Baronları", *Cumhuriyet*, 12.11.2012.
Uşşak, Cemal (2012), "Cemaat değil camia...", Haber Türk'ün Basın Kulübü Özel Programı'nda söyledikleri, 20 Şubat 2012.

Kaynakça VII
Genel Bilgi Kaynakları

Akarsu, Bedia, Prof. Dr. (1975), *Felsefe Terimleri Sözlüğü*; TDK Yayınları, Ankara.
Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi (1986), Ana Yayıncılık.
Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Librairie Larousse, 1986, Baskı: Milliyet Gazetecilik AŞ.
Meydan-Larousse, Büyük Lûgat ve Ansiklopedi (1969), Meydan Gazetecilik ve Neşriyat Ltd. Şti.
New World Encyclopedia - http://www.newworldencyclopedia.org/
Wikipedia, the Free Encyclopedia - http://en.wikipedia.org/
Wikipedia / List of Inventors, http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_inventors

Bu denemede, kendi ilgi ve uğraş alanımda edinebildiğim deneyimin, kendi tanıklık ve gözlemlerimin özel bir ağırlığı olacaktır. Hareket noktamı bu deneyim, tanıklık ve gözlemler oluşturuyor. Ama, bir yanıt bulmaya uğraştığım meselenin sistemsel bir bütünün parçası olduğu ve binlerce yıllık bir toplumsal geçmişe dayandığının her zaman farkında oldum. Çünkü, "Niçin yeterince yenilikçi ve yaratıcı olamadık" derken, hakkında bir hükme vararak bunun niçin böyle olduğunu sorguladığımız, toplumumuzun kendisidir; içinde yaşadığımız toplumdur. Hangi toplumu ya da toplumsal meseleyi o toplumun tarihsel geçmişinden ve içinde bulunduğu iktisadi-siyasi sistem gerçeğinden soyutlayarak ele alabiliriz ki... Bu mümkün değil. Hele de mesele, toplumun doğrudan bilimde, teknolojide, başta sanayi olmak üzere üretimde gelebildiği düzeyle ilgiliyse...

Aykut Göker

ftır. 60 ₺
BEYAZ KİTAPLAR
3-605-314-513-4
9 786053 145134